M. Ch. G. Herzog Dir.
1849.

P. VIRGILI MARONIS

CARMINA

BREVITER ENARRAVIT

Georg PHILIPPVS Eberhard WAGNER

EDITIO ALTERA
AVCTIOR ET EMENDATIOR

LIPSIAE
IN LIBRARIA HAHNIANA
MDCCCXXXXVIIII

VIRO

OMNIS RECTI HONESTIQVE

AMANTISSIMO

AVGVSTO FRANCKE

S. S. THEOLOGIAE DOCTORI

REGI SAXONIAE A CONSILIIS CONSISTORII CONCIONATORI AVLICO

ORDINIS VIRTVTIS CIVICAE EQVITI

HANC

ALTERAM VIRGILII EDITIONEM

SACRAM ESSE VOLVIT

AMICVS

EDITOR

PRAEFATIO
NOVAE EDITIONIS.

Citius, quam exspectaveram, divendita sunt exemplaria superioris editionis ante hos quattuor annos de prelo emissae; nec poteram deesse hortanti honestissimo Redemptori, ut quam primum nova editio a me pararetur. Dolebam quidem prope nihil temporis mihi dari ad retractanda ea, quae in superiore scripseram; consolabar me tamen eo, quod memineram, tum me, cum illam adornabam, sedulo curasse, ut talis evaderet mea opera, qualem equidem optimam exhibere possem. Itaque pauca mutavi, correxi, addidi, quo factum est, ut fere singulae paginae huius editionis singulis superioris respondeant. Nova accesserunt, quae scripsi de Vita Carminibusque Virgilii; nova sunt etiam Summaria singulis libris Aeneidos praeposita.

Curatum est, ut quantum fieri posset emendatissime typis exscriberentur omnia; video tamen (atque utinam hoc uno loco peccatum sit!) Ge. II, vs. 69. relictum esse *Inseriter* pro *Inseritur*.

Restat, ut gratias agam doctissimis Viris, qui talia de priore editione iudicia publice fecerunt, ut sperare mihi liceat laborem meum hominibus harum litterarum cupidis haud inutilem futurum.

Scr. Dresdae Kal. Maiis 1849.

EX EPISTOLA

AD VIRUM SUMME REVERENDUM

HENR. CAR. ABR. EICHSTAEDT

SUPERIORI EDITIONI PRAEMISSA.

Nosti, VIR PRAESTANTISSIME, dudum a me parari editionem carminum Virgilii talem, qualem maxime desiderare videantur ii, qui aut primum ad ea legenda accedant, aut, postquam pueri in Scholis particulam aliquam cognoverint, egressi ea aetate, deficiente ad volvendos ampliores commentarios otio, perpetua celerique lectione eos libros complecti cupiant. Itaque primum brevitati maxime studendum putavi. Huius autem brevitatis duplex est ratio, quarum altera in verbis atque oratione cernitur, altera in certo quodam modo interpretationis definiendo. De hoc primum dicam. Nihil putavi mihi illustrandum esse, quod, qui leget ea carmina, modo ne sit nimis a scientia aut ingenii sollertia destitutus, ipse expedire posse mihi videretur. Omnino enim illud teneri velim, non ignavis atque inertibus me scripsisse, sed iis, qui et velint et possint aliquid e lectione Virgilii proficere. Primum autem officium interpretis hoc esse consentiunt omnes, ut et rerum et verborum obscuritas, si qua est, tollatur. Itaque et eas res, quas aliquammultos ex eo, quod animo finxi, genere lectorum ignorare suspicarer, enucleandas censui, et ea verba enodanda mihi sumsi, quorum sententia paulo esset impeditior. Quod si quis haerebit, ubi tacui, eum iubeo a Lexico petere auxilium; quamquam non pauca, quae Lexici ope inveniri possunt, non iudicavi mihi praetermittenda, si viderentur quaerentem diutius esse remoratura. Sed qui veteres scriptores accurate legere sibi proposuerit (ac debet hoc sibi quisque proponere, qui operae pretium facere et cum fructu in ea re versari vult), praeter cuiusque verbi notitiam cognitas habeat necesse est leges grammaticas. Ad hanc igitur partem explanandam inprimis laborem meum mihi dirigendum esse statui, verum non ita, ut communia et vulgaria persequerer, tamquam qui poetam non potius sua quam Grammatices causa tractandum existimarem, sed ut, quae ad ipsum poetam recte intelligendum etiam

iis, qui non omnino rudes essent in hac ratione, necessaria viderentur, ea dumtaxat exponerem. Ac neque hac in re, neque in ceteris relegavi lectores ad libros magna ex parte sibi ignotos; nullos omnino laudavi, nisi ipsos scriptores veteres Graecos ac Latinos, eorumque ipsa verba, ubi opus videretur, posui, maxime quorum libros non existimarem in omnium manibus esse. Sed nihil addo amplius de hac parte mei instituti, cum, quae possum addere, facile videat quivis lector non plane imperitus.

Ad orationem ut veniam, in ea quoque, ut paulo ante significavi, maxime secutus sum brevitatem, sed eam, quae non esset a perspicuitate seiuncta; ut nec deesset, quod iure desideraretur, nec redundaret quidquam, sedulo curavi. Praeterea usus sum, ubicumque fieri potuit, notis communibusque verbis. Illud etiam operam dedi, ut recta ubique esset et pura oratio; non abhorrui tamen, ipsius brevitatis causa, ab eiusmodi verbis vocabulisque, quae, si non proba, tamen Grammaticorum usu trita sunt.

Et qui legent hos commentarios, fortasse opinabuntur nihil potuisse scribi facilius, et maius prope in ea re manus ac digitorum fuisse, quam mentis ingeniique negotium. Utinam vero ita credant! argumento id mihi fuerit, non male cessisse, quam suscepi, operam. Sed dicam, quod sentio: malo equidem librum aliquem veterem in usum doctiorum illustrare, quam talem, qualis haec est, editionem parare. IPSE non ignoras, VIR AMICISSIME, quanta temporis, quanta laboris impensa mihi constiterit tenuissimus hic libellus. Nam plerisque fere locis, antequam ullam litterulam chartae mandarem, cogitandum erat, aut videreturne omnino opus esse aliqua explicatione, aut quid potissimum dicerem, aut quam idem et breviter et plane apteque exprimerem; quae cogitatio fieri non potuit quin multo plus temporis absumeret, quam ipsa scriptio. Quare qui vere recteque de hac editione iudicare voluerit, ubique debebit quaerere, quae mihi aut dicendi aliquid aut tacendi causae fuisse videantur. Sed cum varia sit doctrina nec idem ingenium eorum, qui me duce Virgilium cognoscere cupient, erit et qui saepius haereat et qui facilius mentem poetae perspiciat. Illorum, qui fortasse plures erunt, aequum erat me potissimum rationem ducere, his, qui aut plus valent ingenio aut paratiores sunt a doctrina, auctor sum, ut, si, quae legerint, sua sponte intellexerint, ne inspiciant quidem notas nec requirant ducem, nisi ubi periculum esse senserint, ne destituti duce aberrent a vero.

Textum, quem vocant, exhibui fere talem, qualis est in maiore editione, a quo cum ceteris in rebus raro mihi discedendum putarem, illud tamen laboravi, ut iam aequabilior et constantior esset verborum scribendorum ratio, quam orthographiam appellant. Atque etsi verecundatus sum omnia revocare ad antiquam in hoc genere consuetudinem, restituenda tamen visa sunt

ea, ad quae neminem fore existimarem qui magnopere offenderet. Participiorum et Adiectivorum tertiae Declinationis, non item Substantivorum omnium, Accusativos in ... *is* terminavi. Indicem quendam verborum aliter, ac vulgo fit, scriptorum infra adiiciam. Causas harum mutationum qui cupit cognoscere, aut ex quinto Volumine maioris editionis, quod etiam separatim venditur *), petet, aut, si utetur idoneo magistro, ab eo quaeret. Omnino autem profuerit iis, qui hanc minorem editionem sibi paraverint, in scribendo fere ad eam rationem sese applicare, quam hic teneri animadverterint. Qua in re vellem me ipsum in Notis mihi magis constitisse, quam adhuc factum esse video **).

Nec in interpungenda oratione ex omni parte mihi satisfeci; gratum mihi erit, si satisfecero iis, quorum in usum adornata est haec editio. Non libet singula persequi; illud admonere non fuerit supervacaneum, tantum me in hac quoque re perspicuitati tribuisse, ut aliquando non curarem constantiam.

Criticis quaestionibus nihil hic loci relictum erat. Itaque satis habui commemorare quasdam insigniores lectionum, quas vocant, varietates, quarum rationes, si visum fuerit, aut ipsi lectores ingenii exercendi causa disceptent, aut a magistris sciscitentur, aut in maiore editione expositas introspiciant. Notavi has varietates adiecto nomine *Alii*, puta *legunt* ***).

In hac igitur editione, VIR EXCELLENTISSIME, solas interpretis partes suscipiendas duxi, idque munus mihi videor ita administrasse, ut nullam difficultatem, quae multae sunt et magnae, subterfugerim. Non pauca hic videbis emendata, quae in maiore editione deliqueram, complura explicata, quae in illa neglecta erant. Quo factum est, ut haec editio pro Supplemento maioris haberi ipsisque etiam magistris usui esse possit.

---

*) Publi Vergili Maronis Carmina ad pristinam Orthographiam revocata ed. Ph. Wagner. Accedit Orthographia Vergiliana. Lips. 1841.

**) Vehementer autem probo, quod quidam Viri Docti, ut Laur. Lersch, Vir optime de hoc genere litterarum meritus, in *Antiquitatibus Vergilianis*, postquam *Vergilium*, non Virgilium, audisse hunc poetam ostendi, illa nominis huius forma uti coeperunt; ipse in hac quidem editione uti non sum ausus [ne in hac quidem nova, circumspecto prudentissimi Redemptoris iudicio obsecutus].

***) [Prodierunt nuper, impressa iam magna parte huius novae editionis, Bionis et Moschi Carmina a Godofr. Hermanno recensita. Docte acuteque, ut solebat, Vir immortalis memoriae pag. 46 sqq. de Ecloga VIII. Virgilii disputavit. De ea re quid sentiam, fortasse dicetur a me commodiore loco ac tempore].

DE VITA CARMINIBUSQUE VIRGILII.

De vita Virgilii nec multa tradita sunt, nec ex omni parte certa. Nimirum accidit Virgilio idem, quod plerisque, qui apud Graecos Romanosque vel rerum gestarum gloria vel litterarum suarum monumentis clari facti sunt. Non multum illi veteres curabant suam cuiusque vitam resque domesticas; quam quisque in commune utilitatem attulisset, quaerebant; cetera ad se aut nihil aut parum attinere arbitrabantur; unde factum est, ut vitas singulorum hominum scriptitare non ante sublatam publicam libertatem instituerint.

Natus est P. Virgilius Maro Andibus anno p. U. c. 684 Idibus Octobribus. Is vicus, hodie, ut creditur, Pietola dictus, non longe distabat a Mantua; quare fuerunt, qui hunc poetam appellarent Mantuanum. Humili loco ortus patrem habuit Virgilium Maronem, colonum Andinum (figulum quidam vel mercenarium fuisse dicunt), matrem Maiam vel Pollam. Pater erat ita a re familiari instructus, ut filium primum Cremonam, deinde Mediolanum, illas Insubrium quasi Athenas, discendi causa deduceret. Postea, sumpta toga virili, Virgilius Neapolim se contulit ibique a Parthenio poeta, Graeco homine, eruditus est; hinc Romam venit, ubi se in Syronis, philosophi Epicurei, disciplinam traderet. Putabimus igitur Virgilium omnibus, quibus tum iuventus Romana impertiri solebat, liberalibus artibus imbutum fuisse, quo pertinent etiam mathematica et physica. Erant autem veteres et Graeci et Romani in ea opinione, ut bonum poetam plurima scire oportere existimarent, contra atque hoc tempore saepe fit, quo multi, qui discere quidquam aut noluerunt aut fortasse ne potuerunt quidem, carminibus componendis se natos arbitrantur.

Andes cum revertisset Virgilius, cum aliis, ut videtur, studiis, tum rei rusticae dedit operam et poesi. Primam sibi famam peperisse videtur eo carmine, quod **Culex** inscriptum erat, scripto anno 709 vel 710; quod quo plus laudatur a veteribus, eo minus credere licet Virgilii esse miserum illud carmen, quod adhuc nomen Culicis prae se fert. Praeterea tribuuntur a Grammaticis Virgilio Priapeia, Epigrammata, Moretum, Catalecta, Dirae, Ciris, Copa, Aetna, quae si essent omnia ab hoc poeta profecta, certe ex parte his proximisque annis scripta videri possent; sed cum Moretum, Copa, pars Catalectorum plane digna sint talis poetae ingenio illoque, talium elegantiarum parente, saeculo, Moretum tamen et Copa a Virgilio videntur abiudicanda; cetera, praeter partem Catalectorum, iniuria pro Virgilianis venditantur. Anno 712—716 Virgilius scripsit pastoricia carmina, **Bucolica**; nam ita ipse poeta ea nuncupasse putandus est; postea Eclogae vocari coeptae sunt, quo nomine significabantur carmina minora varii argumenti. Inciderunt hi anni in illos motus, qui tum Italiam concusserunt. Quae eo tempore fuerit poetae fortuna, his ipsis carminibus relatum legimus; ac ne bis eadem mihi dicenda sint, remitto lectorem ad prooemia singulis praemissa, in quibus quandam quasi historiam istorum temporum contextam invenies, modo illud teneas, non eo, quo nunc collocata sunt, ordine ea carmina scripta esse, sed illo, qui indicatus est ad Ecl. I. Partim his carminibus, partim fortasse etiam ante editis effectum est, ut Virgilius se in amicitiam ac familiaritatem clarorum potentiumque virorum insinuaret, ut Asinii Pollionis (v. Prooem. ad Ecl. I. II. IV. VIII.), boni et oratoris et poetae et historici et imperatoris, Alfeni Vari (v. Prooem. ad Ecl. VI.), poetarum Cornelii Galli (Ecl. X.), L. Varii atque Horatii, denique Maecenatis, qui plurimum apud Octavianum poterat, ipsiusque etiam Octaviani. Annis 717—724, ut aiunt Grammatici, aut, si ipsi Virgilio (Ge. IV, 559 sqq.) credimus, annis 723—725 scripta sunt **Georgica**, sive carmen de re rustica. Post aggressus est epicum carmen, **Aeneidem**, cuius condendae consilium iam cum Georgica scribebat Virgilium cepisse coniicere licet ex Ge. III, 46—48. Impendit poeta in Aeneidem annos undecim, 725—735, ita tamen, ut complura in eo poemate emendanda, limanda, expolienda sibi relinqueret. Antequam autem extremam manum operi profligato quidem sed nondum confecto admoveret,

iter fecit in Graeciam atque Asiam. Athenis cum esset eodemque venisset revertens ex oriente Augustus, cum eo in Italiam redire statuit. Semper Virgilius tenui fuerat valetudine; aegrotans reliquerat Graeciam, et ingravescente per ipsam navigationem morbo Brundisium delatus diem obiit supremum anno 735 a. d. X. Kal. Octobr.; sepultus est ad viam Puteolanam prope Neapolim.

Insignis dicitur in Virgilio fuisse lenitas, mansuetudo, pudor. Ingenio erat acri sollertique, inprimis ad narrandas describendasque res apto. Sermonis tanta usus est copia, varietate, elegantia, gravitate, ut iure Cicero poetarum dici possit nec inventus sit quisquam, qui hac ex parte adaequaverit Virgilium, nedum superaverit. Itaque non est mirum, quod Itali maxime et Francogalli, his virtutibus Virgilianae dictionis inprimis delectati, hunc poetam omnibus poetis praetulerunt. Similiter olim vulgo Germani. Sed ex quo nostri homines ad Graecarum litterarum studia toto animo incubuerunt, fastidiri a multis ac prope contemni coeptus est Virgilius tamquam purus putus, ut aiunt, neque is optimus, imitator Graecorum. In tanta igitur opinionum discrepantia dispiciamus primum aliquam rationem necesse est, ad quam nostrum iudicium dirigamus. Plurimis veterum scriptorum, eorumque maxime idoneorum, testimoniis compertum est, ab ipsis Romanis Virgilium principem Latinorum poetarum habitum esse. Itaque, si aequi volumus esse iudices, non tam illud in ea causa quaeremus, quid nobis placeat, quam quid placuerit Romanis. Romanum induat animum sensumque oportet, qui Virgilium recte legere iustaque aestimatione dignari decreverit.

Vita Romanorum principio fere in negotiis ad rem rusticam, forensem, senatoriam, bellicam spectantibus continebatur; artes ad doctrinam politioremque humanitatem pertinentes negligebantur, ad quas tum demum otium suppetere coepit, cum Italia victa subactaque hostes de imperio cum Romanis certantes fracti prostratique sunt. Quamquam autem non deerat ingenium Romanis ad has quoque complectendas, tamen ita eorum animos suarum rerum, maxime imperii, cura tenebat, ut nihil ea potius haberent. Itaque cum artes litterasque Graecorum cognoscerent, has sibi in loco grati quidem ac iucundi, sed non necessarii, ornamenti ponendas censuerunt, quaeque in eo genere a Graecis iam parata essent, ea, quemadmodum reliquam praedam, in suum usum transferenda exi-

stimarunt. Coeperunt igitur Graecorum libros latine vertere aut imitando exprimere. A rudibus principiis profecti paulatim fingere et expolire orationem omnemque sermonem instituerunt. Nam ipsius orationis cum multus apud eos esset usus in republica magnaque in omni negotio vis, ad hanc excolendam, ornandam varieque locupletandam omne studium conferendum putarunt. Atque ita hoc consecuti sunt, ut, quae a Graecis sumpsissent, re quidem essent peregrina, verbis autem et sententiis tota latina et domestica esse viderentur; idque diu arbitrabantur satis esse ad laudem magni scriptoris; quamquam fieri non potuit, quin existerent, qui etiam res domi natas persequerentur et ad similitudinem Graecorum exigerent.

Postquam Graeci in ceteris partibus poesis cum immortali laude elaboraverant spiritusque Graecae Camenae iam remissior factus erat, novum inventum est genus, Bucolicum, et ab ipso inventore, Theocrito Syracusano, qui floruit saeculo III. a. Chr. nat., ita perfectum, ut neminem invenerit, qui cum ipso comparari posset; adeo ille veram vitam, verum sermonem, veros mores pastorum imitando effinxit. Maximas res antiquissimis temporibus gesserant Graeci, celebratas illas a magnis epicis poetis. Idem populus cum natura ad discendum quaerendumque esset factus, mature delectabatur semperque delectatus est didacticis carminibus. Cum autem divina virtute ac fortitudine libertatem suam a barbaris defendissent, extulit sese tragoedia, quae quasi in lucem vitamque restitueret heroas illos, quorum posteros se esse Graeci iam non solum verbis ferebant, sed etiam factis probarant. Sed idem saeculum (quintum a. Ch. n.), quod res Graecorum ab omni parte viderat florentissimas, primas peperit causas magnae, quae insecuta est, conversionis. Nocebat ipsa securitas tutumque otium; tum mercatura Graecos, inprimis Athenienses, locupletaverat; ex divitiis nata luxuria, e luxuria licentia et morum corruptela, ex hac amissio libertatis; ea autem sublata exaruit uberrima illa vena ingenii, ex qua, tamquam ex inexhausto fonte, profluxerant illa divinitus scripta, quae omnibus saeculis admirationi fuerunt. Eo tempore prodiit Theocritus, ultimus e numero magnorum poetarum Graeciae. Is cum mores suae gentis a pristina castitate ac simplicitate videret descivisse, ad contemplandam vitam pastorum populares suos convertit. Et sciebat pastores olim magno in honore fuisse apud Graecos; quare non erat periculum, ne hoc

carminis genus ab iis exploderetur. Vita autem pastorum nondum, ut ceterorum hominum, degeneraverat a naturali illo candore, qui fuerat antiquissimorum Graecorum; quamquam, uti fit, ubi semel omnia in peius ruere coeperunt, nihil nec praecepta virtutis iam valebant nec exempla. Nihil tamen in suo genere praestantius Bucolicis Theocriti. Hunc sibi imitandum proposuit Virgilius. Is poeta cum ipse ruris esset amantissimus, rationem tamen ducere debebat eorum, quibus scriberet. Nec videntur Romani, quales illo tempore fuerunt, valde delectati esse illa pastoralis vitae amoenitate: avaritia luxuque perditi nihil illi amabant, nisi opes, splendorem, magnificentiam; qui autem partem antiquae gravitatis servaverant, iis tale carmen leve nec Romani hominis persona satis dignum videri poterat. Quare nescio an superioribus temporibus, nondum plane corruptis moribus, repudiaturi fuerint Romani Bucolica latinis versibus scripta, ferre autem carmen ipsorum vitam vita pastorum redarguens, quia iuvat comparatio contrariorum, ea aetate coeperint, qua prorsus desierant naturae convenienter vivere. Prudenter igitur fecisse existimandus est Virgilius, qui pauca carmina Theocriti integra imitando expresserit, idque fere tribuerit elegantiae Romanorum, ne qua humilitate orationis animos eorum offenderet; quo factum est, quod multi iniuria, ut opinor, reprehendunt, ut multo tersior ornatiorque, a nativa illa pastoricii carminis simplicitate remotior, etiam doctior interdum videatur Virgilius, quam Theocritus. Sed pleraque ex his nec imitationis causa, nec quod hoc genus inprimis amaret, scripsit Virgilius, iussus, ut ait ipse, ab Asinio Pollione (Ecl. VIII, 11 sq.), sed quia, cum res moneret, ut se suasque rationes commendaret aut gratias ageret amico alicui potenti, optime hoc ita fieri posse vidit, si ipse, rusticanus homo, qua erat modestia, tenuem pastoris personam susciperet, nec desiderantis multa nec nimis magna petentis. Hinc nata est illa allegoria in his Virgilii carminibus, et ipsa a multis paulo iniquius vituperata. Quod si hic mihi litem moveas ipsumque Divum Iulium pastorem agere apud Virgilium (Ecl. V.) dicas, sane ridiculus hic esset, si quem Italicum pastorem fuisse finxisset; nunc vero cum Daphnidem illum fortunatissimum esse voluerit, qui ruri pro deo colebatur et a dea amatus est, quisquis eris, malis ipse talem pastorem te esse, quam Iulium Caesarem. Tantum autem abest, ut omnia a Virgilio scripta, quia sint scripta a Virgilio, plena

manu laudanda iudicem, ut facile largiar, accidere his carminibus, quod solet accidere toti huic generi certis temporibus hominibusque in propria poetae causa tributo, ut iis maxime placeant, quorum aliquo modo interest ut scripta sint, minus placeant iis, qui ab his temporibus remoti sunt aut quorum alia est vita, alii mores, aliae rationes.

Ad Georgica scribenda poetam et studium ipsius reique iucunditas invitavit, et auctoritas Maecenatis (Ge. III, 41.), et otium pace confirmatum, fortasse etiam neglecta inter bella civilia omnique pristino honore destituta cultura agrorum Italiae. Rem ipsam, quam hoc carmine persecutus est, si spectas, non hoc agendum est didactico poetae (si poetae nomen retinere vult, non nauseam creare legentibus), ut omnia complectatur, quaecumque in ea, quam explicaturus est, arte continentur, piaculumque fecisse censeatur, si quam vel minimam partem transierit; debet is summas rerum attingere eaque potissimum ex ceteris seligere, quae maxime admittunt ornatum, alia leviter perstringere, quaedam a poetica dictione abhorrentia omittere. Ut autem in deligendis rebus elegantissimo iudicio usus est Virgilius (nam in hoc carmine quem imitaretur videtur habuisse neminem, v. Not. ad Ge. II, 176.), ita plane divinus est in exornandis. Quod eo maioris fuit ingenii, quo tenuiora atque exiliora sunt pleraque ad rem rusticam pertinentia. Id ipsum cum sentiret Virgilius, ne languescerent studia legentium, hoc instituit, ut praeclaris quibusdam episodiis distingueret hoc carmen eoque fessum legendo animum quasi reficeret. Vultis optima quaeque et splendidissima hic a me percenseri? Nihil non nitet in hoc carmine, omnia sunt summo ingenio digna. Experiamini ipsi, num quid in hoc genere perfectius aut esse aut cogitari possit. Longus fui, cum praefabar bucolicis carminibus; quo breviori mihi esse hic licuit; nemo hic melius quam poeta suam ipse causam dicet. — Ceterum ordinem rerum suis locis in Notis expositum videbis.

Post Georgica coepit Virgilius Aeneidem scribere. Summa huius poematis est adventus Aeneae Troia profugi in Italiam, multis ille quidem magnisque impedimentis retardatus, et initia rei Romanae ab eodem posita. Ea res descripta est in duodecim libros. Primo libro Aeneas relicta, quo delatus fuerat, Sicilia petens Italiam foeda tempestate correptus aufertur ad Africae eam partem, qua tum Karthaginem a Didone constitui finxit (si

ipse finxit) poeta. Disiecta classe ibi opperiri, donec socios amissos reciperet, Didonisque auxilium ad eam rem implorare statuit. Dido benigne exceptum cum aliis ducibus classis Troianae epulis adhibet et, cum finis esset convivandi, iubet excidium Troiae fugaeque ipsorum fata exponere; id quod fit secundo tertioque libro. Sed Dido, dolo Veneris circumventa, amore Aeneae incenditur speratque illum sibi coniugem futurum; de eo amore funestoque exitu Didonis exponitur l. IV. Aeneas relicta Africa iterum ad Siciliam classem appellit, utitur ibi cum suis hospitio Acestae, Troiani hominis, eoque die, quo superiore anno funus duxerat patri Anchisae, parentat editque ludos funebres. Interim mulieres Troianae, dum solae sedent in litore, pertaesae itineris incendunt classem; perimuntur igne quattuor naves; iam Aeneas, mulieribus, senibus et quidquid invalidorum erat in castris, apud Acestam relictis, cum solo robore iuventutis pergit in Italiam; haec continentur l. V. Liber sextus haec habet: Accedit Aeneas ad eam partem Italiae, ubi posteriore tempore Cumae sunt conditae; Sibylla Cumana deducit eum ad inferos, quo descendere pater eum iusserat, docetque omnem rationem istorum locorum; addit Anchises, quae illa praeterierat, idemque evolvit fata posterorum Aeneae absolvitque quandam quasi historiam imperii Romani. Ita aucto animo reversus Aeneas classe vehitur Caietam. Lib. VII.: Praetervectus insulam Circes tandem adfertur in Latium. Ibi regnum Laurenti tenebat Latinus, qui destitutus virili prole unicam habebat filiam, Laviniam, regni heredem futuram. Hanc sibi Turnus, iuvenis fortissimus, rex Rutulorum, populi Latini, in matrimonium petebat annuente matre virginis, patre abnuente, quia varia portenta et responsa vatum ipsiusque Fauni, avi Laviniae paterni, qui post mortem pro deo fatidico colebatur, vetuerant eam Latino homini nubere; externo regi reservandam esse. Interea Aeneas, cum certis signis cognosset venisse se eo, quo deorum iussu intendisset, castra fieri ad similitudinem urbis iubet, quam Troiam appellat; tum pacis causa legatos mittit ad Latinum, qui placide acceptos donis instruit Aeneaeque filiam suam in matrimonium promittit. Tum vero exardescit ira Turni ac Rutulorum; ipsi, qui Latino parebant, Latini rustici, infelici casu a Troianis offensi, arma capiunt adversus advenas. Postremo enumerantur copiae Turni cum suis ducibus. Lib. VIII.: Nocturno viso monitus Aeneas opem petit ab Euandro, qui ex Arcadia cum

manu Arcadum advectus eo loco, quo postea Roma fuit, parvum regnum condiderat. Facile promittit Euander. Interim Venus impetrat a Vulcano, ut Aeneae in tantum bellum eunti arma faciat; in his inprimis fuit memorabilis clipeus, in quo maximae res a Romanis, ipso inprimis Augusto, gestae mira arte expressae erant. Lib. IX.: Dum abest Aeneas, Turnus accedit cum exercitu ad castra Troianorum; qui cum non procedant ad pugnam, classem conatur incendere; at singulae naves intercedente Cybele mutantur in singulas deas marinas. Nocte subsecuta dum consultant duces in castris relicti, quid agant aut quomodo Aeneam de tanto discrimine certiorem faciant, ultro offert operam suam iuvenis Nisus cum amico Euryalo paene puero; promittunt se beneficio noctis per media Rutulorum castra evasuros ad arcessendum Aeneam. Collaudati a ducibus egrediuntur atque invitante ipsa opportunitate quam plurimos possunt hostes somno sopitos interficiunt. Quod cum bene successisset, incidunt in turmam equitum Latinorum nocturno itinere ad Turnum tendentium, a quibus, et fuga et pugna frustra tentata, interimuntur. Orto proximo die Turnus summa vi adoritur castra. Lib. X.: Vocato deorum concilio altercatio Veneris et Iunonis praeciditur ab Iove ita, ut vetet quemquam deorum alterutri parti in pugna adesse. Rutuli pergunt acerrime oppugnare castra. Interim Aeneas ab Euandro admonitus ad Tarchonem regem Etruscum se contulerat factoque cum eo foedere firmum Etruscorum exercitum Tiberi fluvio subvehebat; huius quoque recensus agitur a poeta. Arcades equites duce Pallante, Euandri filio, terrestri itinere adventant. Iam venitur ad manus. Varia editur pugna. Pallantem rem strenue gerentem interficit Turnus; pugnam ea re prope inclinatam instaurat Aeneas, clausique castris qui fuerant Troiani eruptione facta urgent hostem. Interim Iuno Turnum, sollicita de eius vita, e pugna subducere decernit; fingit igitur inanem imaginem in similitudinem Aeneae; ea, instante Turno, coniicit se in navem Etruscam; quo cum secutus esset Turnus, abrumpit Iuno retinacula abactumque in altum restituit in patriam. Sustentat aciem interea fortitudine sua Mezentius, exsul Etruscus, ob crudelitatem regno pulsus; sed ab Aenea graviter vulneratus excedit proelio. Tum vero Aeneas fertur in Lausum, filium illius, praestantissimum iuvenem, unum patri solatium relictum; quo interfecto redit in pugnam Mezentius et ipse quoque ab Aenea confoditur. Lib. XI.:

Tropaeum statuitur ab Aenea. Funus ducitur Pallanti; factisque induciis utrique suos, qui in pugna ceciderant, sepeliunt. Laurenti ingens pavor; accedunt responsa Diomedis, qui tum rex erat Arporum, in societatem armorum a Latinis vocati, bellum dissuadentia. Contrariis sententiis in concilio procerum certant Drances et Turnus. Sed allato nuntio de Aenea cum instructo exercitu adventante dirimitur consilium et ad arma discurritur. Turnus partitur omnem curam belli cum Camilla, regina Volscorum, fortissima virgine; ipse saltum propinquum insidet Aeneam insidiis excepturus; Camillam in campo hostibus occurrere iubet. Pugnatur acerrime; Camilla cum multa egregia facinora edidisset, dolo Arruntis interficitur. Tum effusa fuga Volsci Rutulique ad urbem feruntur. Ea res excitat etiam Turnum ex faucibus, quas obsederat, monetque, ut urbi succurrat. Sequitur Aeneas. Sed nox intercipit proelium. Lib. XII.: Turnus statuit ita belli finem facere, ut solus cum solo Aenea depugnet. Latinus ea causa sollemni ritu cum Aenea foedus peragit. Quod dum fit, Iuturna Nympha, soror Turni, sumta specie Camertis perturbat omnia, hastam in adversos Arcadas iaculata. Quo facto cum et Arcades et Laurentes procurrissent ad pugnandum, mox omnibus partibus manus conseruntur, ipse Aeneas vulneratur. Tum vero Turnus magnam edit stragem. Interea Aeneas divina ope sanatus quaerit Turnum toto campo; quem ubi non invenit, tum demum oblatum sibi quemque hostium obtruncat. Sed quo rem citius conficiat, ad ipsam urbem Laurentum ducit exercitum. Iam flammae inde relucent trepidusque nuntius venit ad Turnum, obsecrans, ne urbem perire sinat. Tum omni reliqua spe abiecta Turnus se ipse offert Aeneae ad decertandum. Interea Iuppiter maerentem Iunonem ita consolatur, ut genti Latinae cum Troianis commixtae et nomen et sermonem et mores mansuros integros polliceatur; sacra Troianorum sacris Latinorum accessura dicat. Ipso certamine vincitur Turnus et occiditur.

Intelligitur vel ex his ita breviter decursis, quanta sit in hoc poemate et ubertas rerum et varietas, quamque apte haec omnia sint inter se coniuncta. Accedit copiosa, omnis generis luminibus distincta, in summo ornatu nusquam tumida, gravis et ad quamque rem accommodata oratio; denique tanta in ipsis versibus componendis ars, ut nihil aut mollius suaviusque aut fortius vehemen-

tiusque esse possit versu Virgiliano. Itaque vel has ob causas non mirabimur valde placuisse Romanis hoc poema. Verum non illud solum, quod modo attigimus, intelligitur ex ea expositione, sed sponte etiam apparet, quanta sit rerum ab Homero tractatarum cum his similitudo. Ac de universa imitatione, quali et ceteri poetae Latini et ipse Virgilius usus sit, supra diximus. In Aeneide autem licet distinguere et necessariam quandam et voluntariam imitationem. Et illam quidem nemo debet esse ita iniquus ut reprehendat, hanc prudentissimus poeta ita videtur instituisse, ut eam certe popularibus suis probaverit. Proposuerat sibi Virgilius quodammodo totam populi Romani historiam perpetuo carmine complecti; nam dum scribit res ac fata Aeneae, scite interposuit variis locis (maxime l. VI, 756—883. et IX, 626—728.) ea, quae a summis viris, alio alia aetate, gesta sunt; quae res uti non potuit non maxime grata esse Romanis, ita hanc habebat commoditatem, ut Iuliae gentis, maxime autem ipsius Octaviani gloria ei carmini intexi posset. Nam Italia diu misere vexata ac vastata victo ao. 723 Antonio sedatisque turbis omnibus ea temporum felicitate utebatur, ut Romani iacturam libertatis, quam amplius tueri non possent, aequo animo ferrent atque Octavianum, cui hanc tranquillitatem pacatumque rerum statum deberent, in astra laudibus tollerent et tamquam praesentem in terris deum colerent. Itaque Octavianus ab omnibus poetis, qui tum fuerunt, splendidissime ornatus est. Ubi autem virtus tanti viri populo commendari melius poterat, quam in eo carmine, quod totum ad praedicandam eius populi gloriam spectaret? At dices ita periculum esse, ne nostris pueris adolescentulisque id carmen legentibus videatur servitus commendari? Nihil est, quod ea causa trepides. Vides enim homines nostri saeculi liberrimos eosque, qui libertate dignissimos se praestiterunt, Anglos, plurimum illud lectitare atque ipsis, quae in eo proposita sunt, honestissimis exemplis alere spiritum illum verae ingenuaeque libertatis. Sed redeamus eo, unde deflexímus. Tantam igitur rem cum animo concepisset Virgilius, neminem potuit invenire, cuius persona esset ad tale consilium exsequendum aptior, quam Aeneam, et primum rei Romanae conditorem, et virum iis virtutibus excellentem, quae in Romano homine maxime laudabiles viderentur, et ipsius gentis Iuliae, in quam a Divo Iulio Caesare adscitus erat Octavianus, auctorem. Fuerat autem Aeneas e numero

ducum Troianorum adversus Graecos pugnantium; is eversa Troia profugit novamque patriam quaesivit, eam vero ipsam, cum pacis artibus non posset, armis obtinuit. Haec necessario magnam habent cum Homeri carminibus similitudinem, partim cum Iliade, partim cum Odyssea; itaque priores sex libri Aeneidos iure cum Odyssea, posteriores cum Iliade comparantur. Cum autem mores, instituta, genus pugnandi, ceteraque, quae maxime propria illius erant aetatis, ex Homero cognita essent, non potuit non in ea re Romanus poeta totus pendere e Graeco. Nam ut haec apud antiquissimos homines Italiae diversa fuerint (ac puto fuisse diversa), nulli tamen exstiterant scriptores, qui, qualia fuissent, posteritati proderent; aut si quid ex eo genere ad eam propagatum esset, poterat id tantum Italis hominibus tribui, non Aeneae huiusque sociis. Itaque haec, quae plurima sunt atque maxima, et quaedam alia pertinent ad eam, quam diximus, necessariam imitationem. Alia posita vel sunt vel certe videri possunt in voluntaria. Huc fortasse multi referent crebras deorum intercessiones; sed quamquam Virgilium ea re minus feliciter (praeterquam l. XII.) usum esse concedo, quam Homerum, tamen, cum ea aetate, qua illae res actae sunt, deos saepe suam operam humanis rebus praesentes interponere vulgo crederent ipsiusque etiam Aeneae mater dea esset, non videtur interventu deorum carere potuisse poema Virgilii. Praetereo alia. Catalogum quoque copiarum Turni (l. VII. extr.) ex eo genere esse fortasse erunt qui opinentur; at ea enumeratio etsi simillima est alteri parti libri II. Iliadis, tamen, cum Virgilius primordia rei Romanae, quae maxime coniuncta erant cum prisco statu Latii, hoc carmine explicare statuisset, prope necessaria videri debet. Voluntaria imitatione includes cum alia multa, tum amorem Didonis l. IV., quem conferes cum amore Calypsus et Circes; ludos l. V. factos; descensum ad inferos l. VI.; Aeneae profectionem ad Euandrum l. VIII., qua effectum est, ut Troianorum fortuna in discrimen adduceretur, quemadmodum ira Achillem arcens a pugnando exitialis videbatur Graecis futura; tum arma Aeneae atque in his maxime clipeum operibus quibusdam insignem a Vulcano facta; porro consultationem ducum Troianorum nocturnam l. IX. Nisique cum Euryalo commune consilium simile nocturnae excursioni Diomedis atque Ulixis; fortasse etiam Turni multis rebus probatam, antequam cum eo

congrederetur Aeneas, fortitudinem; imaginem Aeneae ab Iunone ad Turnum decipiendum effictam l. X., illi similem, qua decepit Diomedem Aeneae instantem Apollo; adde, si placet, altercationem Drancis et Turni l. XI.; denique foedus a Latino atque Aenea ante ineundum certamen singulare factum idemque vulnerato ex insidiis Aenea turbatum l. XII. Praeterea ea imitatio cernitur in multis partibus orationis; quis nescit, ut hoc unum afferam, plurimas comparationes ex Homero translatas? Denique etiam numeri versuum interdum ad similitudinem Homeri sunt compositi. Verum gravissimi erroris culpam sustineat, qui Virgilium unum esse existimet ex iis, quos his verbis ridet Horatius: „O imitatores, servum pecus!" Nempe multa quidem ille mutuatus est ab Homero, sed ita, ut eadem novo aliquo modo eoque, qui Romanis maxime placere posset, tractaret multumque variaret. Compares velim particulam eorum, quae supra posui, cum Homericis, unde sumpta sunt, ac facile ita esse fatebere. Miramur iure divinam illam simplicitatem Homeri; tamen hanc si aemulari planeque exprimere voluisset Virgilius, profecto ea, quam abstulit, palma alii acutiori fuisset relinquenda. Quippe mores cum ipsa etiam oratione Homeri quidem tempore iidem fere fuerunt, qui Troicis temporibus; longe autem aliter sentiebant ac loquebantur Romani eo, quo Virgilius erat, quam illo, quo Aeneas fuit, tempore, i. e. eo, quo ne fuerunt quidem ulli Romani. Mollior delicatiorque ab omni parte cultus Romanorum, urbanitas morum perpolitioque sermonis nihil iam ferebant durum, asperum, horridum; orationis erat ea et copia et elegantia, ut, cum Cicero omnes, qui soluto usi erant sermone, sua praestantia vicisset, non liceret poetae epicum genus tractanti inferiorem esse his virtutibus. Itaque vides Homeri simplicitatem a Virgilio cum ubere et copiosa, eademque et in rebus et in sententiis et in verbis elucente, exornatione commutatam esse atque adeo, si, quod omnes poetae volunt, placere suis vellet, commutari debuisse. Possunt de ea re multa dici; nobis hic satis est quasi digitum ad eam intendisse. Unum hoc adiicio: res quidem, quas attigit Virgilius, magna ex parte sunt alienae ac peregrinae; mens et oratio in toto carmine spirat Romana. Ergo qui id carmen recte leget, sentiet sibi accidere idem, quod accidit T. Livio historiam Romanam scribenti, ut suus sibi animus videatur fieri antiquus, i. e. gravitatis, fidei, constantiae, forti-

tudinis, pietatis illius antiquae plenus. Ac nescio, an id ipsum egerit Virgilius, ut degeneres Romanos pristinae laudis admoneret ad maiorumque virtutem exsuscitaret revocaretque. Vere enim dici potest hunc poetam esse praeceptorem et quasi speculum virtutum Romanarum, eundemque et ei, qui rempublicam capessere populumque dicendo flectere dandisque consiliis regere, et illi, qui omnino vitam sapienter instituere et cum gravitate ac dignitate degere velit, longe utilissimum.

Accedebat alia res, quae Aeneidem Romanis commendaret. Explicantur enim in hoc carmine antiquissimae res Italiae multorumque origines morum institutorumque, etiam sacrorum atque gentium Romanarum. Haec omnia ad venerabilem illam vetustatem relata non potuerunt non ipsa multo venerabiliora et quasi augustiora videri, idque eo magis, quod videbant Virgilium peritissimum esse Romanae antiquitatis istasque res a vulgari scientia longe remotas studiosissime cognosse magnaque cum fide tradidisse. Perspexit nostro tempore hanc laudem Virgilii optime homo perspicacissimus, B. G. Niebuhr, quo nuper fortasse nemo fuit qui verius eruditiusque iudicaret de hoc poeta. Ita enim se res habet: magni homines magnorum hominum praestantiam et facillime vident et agnoscunt libentissime. Res igitur in Aeneide tractatae magna ex parte vetusta et pro vera a Romanis credita fama continebantur; poetae opera versabatur fere in componendis iisdem atque exornandis. Dixi: m a g n a e x p a r t e; nam quis credat theatra, naumachias, et quae sunt his similia, iam prisca illa aetate fuisse instituta? Quae sunt qui parum scite a poeta in carmen suum illata dicant. Sed falluntur illi meo quidem iudicio; pertinent enim haec quoque ad illustrandam, quae postea fuit, magnificentiam rerum Romanarum, qua illo tempore homines delectabantur. Denique nihil fere est magnum et memorabile gestum ab hoc populo, quod Virgilius non interposuerit huic carmini iisque, quibus solet omnia, luminibus verborum illuminaverit. Et mirabimur tantopere probatum fuisse Virgilium popularibus suis maximisque, quibus poterant, laudibus celebratum? Quid est igitur, quare idem nobis placeat parum? Immo agite, optimi iuvenes, facite ea, quae et vobis et vestra patria digna sint quaeque ipsa simili similis poetae praeconio aliquando condecorari mereantur!

At dicet aliquis, qui principes in Iliade et Aeneide personas inter se contulerit, longe meliorem esse causam Achillis, quam Aeneae; illum insigni iniuria affectum iure iratum fuisse Graecis, post autem occiso, quem aeque ac semet ipsum amasset, amico exarsisse iustissimo propterea que implacabili odio adversus Hectorem, inimicissimum suum; ea ita esse comparata, ut nemo sit qui non probet; contra Aeneam nulla re a quoquam offensum insonti Turno et sponsam et imperium Latii praereptum ire; durum id et exsecrabile videri. At non ita visum est Romanis, cavitque prudentissimus poeta, ne ita videri posset. Cum enim duabus maxime rebus ab initio niteretur res Romana, fortitudine et deorum religione, binique haberentur imperii conditores, Romulus, qui armis primo rem fundasset, et Numa, qui pietate eandem in perpetuum stabilisset, sapientissime fecit Virgilius, ut utriusque partes in uno Aenea coniunctas eumque exemplum omnis Romanae virtutis esse vellet et quasi archetypum. Itaque nulla sua cupiditate incensum, sed deorum voluntate actum facit venire in Italiam. Nam cum Troia consideret in cineres, non illud, quod plerumque fit in tali casu, potissimum Aeneas agendum sibi putavit, ut pretiosissimum quidque secum auferret, sed ut senem parentem deosque patrios flammis eriperet asportaretque. Hanc tantam pietatem dignam iudicarunt dii, quam pro merito colerent, cumque esset in fatis, ut regnum Troianum in Italia renasceretur, iure Aeneae hunc honorem habuerunt, ut Troianos deosque a se servatos illuc deduceret, novum imperium conderet et sua sacra cum sacris indigenarum consociaret. Debitum erat Aeneae Latium, debita etiam, non erepta, Lavinia, etiam ante illi a Latino patre promissa, quam a Turno petitam sciret. Ita apparet, quare non aliquem pedibus celerem, πόδας ὠκέα, aut astutum et πολυμήχανον, aut flavum, ξανθόν, aut his similem maluerit poeta, sed p i u m potissimum effingere Aeneam. Ac fortasse non aberraverit a vero, qui etiam hoc sibi proposuisse Virgilium statuerit, ut Romanum populum, oblitum iam avitae virtutis, ad pristinam pietatem hoc carmine reduceret; quae res et ipsa non potuit non sapientissimo cuique ex eius popularibus vel maxime probari.

Quale igitur quamque egregium, ac prope dixerim divinum,

Romanis videri hoc poema debuerit, ita iam manifestum esse arbitror, nihil ut sit, quod addam amplius, nisi hoc: nobis, si ea, qua par est, mente lectitabimus, idem non posse non admirabiliter placere.

Sed licet immortalem laudem consecuta sit Aeneis, tamen, ut iam supra indicatum est, imperfectam Virgilius reliquit; quod si nesciremus aliunde, ex multis semiplenis versibus colligeremus. Praeterea pauca sunt, quae mutaturum fuisse Virgilium suspiceris. Mandavit autem moriens poeta Tuccae et Vario, amicis suis, doctis hominibus, ut, quae vellent, resecarent, nihil ipsi adderent. Demsisse illi dicuntur prooemium quattuor versuum Aeneidi praemissum particulamque libri secundi, vs. 567—588.

Atque haec habui, quae Aeneidi potissimum praefanda ducerem. Exstiterunt autem nuper in Germania multi, qui spretis litteris Graecis Latinisque id unum spectandum censerent, ut patriis domesticisque litteris iuventus nostra erudiretur; sic enim eventurum, ut iam in moribus nostris omnia germana essent, nihil peregrini, nihil adventicii resideret; eas autem aiunt esse nostras litteras, ut antiquarum aliquo quasi subsidio nihil indigeamus. Omitto, quae praeterea contra eam opinionem dici possunt, eaque sunt plurima; unum hoc cogitari velim — non ab illis, quibus difficile est resipiscere, sed ab iis, qui nova bona sic consectantur, ut antiqua non abiiciant —: ita mox futurum esse, ut iis similes evadamus, quibus minime velimus. Nempe quidquid est incorruptae stirpis Germanicae, ita est comparatum, ut semina quaedam habeat omnium earum virtutum, quae maxime elucent in Graecis et Romanis. Quos duces si deseruerimus, ut iubent nostri Bruti atque Coclites, periculum erit, ne optima illa semina tamquam in agro inculto sparsa intereant ipsique propediem ita degeneremus, ut simii antiquorum Germanorum, non posteri esse videamur. Quod si quando tantis exsplendescemus virtutibus, quantas in illis populis admiramur maximas, tum licebit nostris bonis confisos impune negligere illorum litteras, quamquam, cum veteri proverbio similis gaudeat simili, nescio, an tum maiore etiam in honore apud nos futurae sint, quam quo umquam antea fuerunt.

INDEX

verborum aliter, quam fere fit in editionibus Virgilii, scriptorum.

Achivom, *Argivom*, *divom*, pro *Achivorum* cet.
Adgnoscere pro *agnoscere*
Adspargo pro *adspergo*
Aegyptos pro *Aegyptus*, et similia quaedam similiter.
Baca, *bacatus*, pro *bacca* cet.
Baccharis pro *bacharis*
Belua pro *bellua*
Bracchia pro *brachia*
Bucina pro *buccina*
Caenum pro *coenum*
Caespes pro *cespes*
Caestus pro *cestus*
Comptus, *emptus*, *sumptus*, et similia, pro *comtus* cet.
Condicio pro *conditio*
Cymaeus pro *Cumaeus*
Damma pro *dama*
Decumus, *maxumus*, *optumus*, *proxumus*, *septumus*, pro *decimus* cet.
Detractare pro *detrectare*
Dicione pro *ditione*
Erinys pro *Erinnys*
Faenilia pro *Fenilia*
Fēlix pro *filix*
Genesta pro *genista*
Glaeba pro *gleba*
Gnosus, *Lyrnesus*, *Parnasus* et alia similiter, pro *Gnossus* cet.
Grypes pro *gryphes*
Heia pro *eia*
Hiemps pro *hiems*
Inclutus pro *inclytus*
Karthago pro *Carthago*
Milia, *milibus*, pro *millia*, *millibus*
Murra pro *myrrha*
Nequiquam pro *nequidquam*
Noviens, *quotiens*, *totiens*, et similia, pro *novies* cet.
Obstipui pro *obstupui*
Proscaenia pro *proscenia*
Quattuor pro *quatuor*
Quot annis pro *quotannis*
Repperit, *reppulit*, *rettulit*, pro *reperit* cet.
Saepes pro *sepes*
Saeta pro *seta*
Scaena pro *scena*
Setius pro *secius*
Stuppa, *stuppeus*, pro *stupa* cet.
Succipere, bis pro *suscipere*
Sucus pro *succus*
Temptare pro *tentare*
Tremesco pro *tremisco*
Tremibunda pro *tremebunda*
Triboli pro *tribuli*
Tunsus, *contunsus*, *obtunsus*, *retunsus*, pro *tusus* cet.
Virecta pro *vireta*
Volcanus, *volgare*, *volgus*, *volnus*, *volsus*, *volt*, *voltis*, *voltur*, pro *Vulcanus*, *vulgare* cet.

Explicatio notarum quarundam, quibus in Commentariis usus sum:

cf. significat ipsa scriptoris, qui laudatur, verba esse adhibenda ad illustrandum poetam.
v. indicat ea, quae loco ita notato in Commentariis scripsi, esse consulenda.
h. l. hoc loco.
i. e. id est.
i. q. id quod.
l. l. loco laudato.
s. sive.
sc. scilicet.
vs. versus.

E. Ecloga
G. Georgica
A. Aeneis

ubi nulla harum notarum numeris praefixa est, indicatur ea ipsa pars carminum Virgilianorum, quae quoque loco enarratur; itaque nec nota *E* in Eclogis invenitur, nec *G* in Georgicis, nec *A* in Aeneide.

[ ] uncis inclusi versus insiticii sunt.

Singulae * binaeve ** stellulae vel leviorem vel graviorem suspicionem indicant, non videri ea verba, quibus appositae sunt, ab ipso Virgilio adiecta esse.

Qui in Commentariis laudantur antiqui scriptores, fere hi sunt:

Aesch. Aeschylus.
Anth. Anthologia.
Appul. Appuleius.
Arat. Aratus.
Caes. Caesar.
Callim. Callimachus.
Calp. Calpurnius.
Cat. Catullus.
Cic. Cicero.
Col. Columella.
Corn. Nep. Cornelius Nepos.
Curt. Curtius.
Dem. Demosthenes.
Diod. S. Diodorus Siculus.
Dion. Hal. Dionysius Halicarnasseus.
Donat. Donatus, interpres Aeneidos.
Enn. Ennius.
Eurip. Euripides.
Geop. *Γεωπονικά*, i. e. Cassiani Bassi Excerpta ex variis libris de re rustica scriptis.
Hes. Hesiodus.
Hom. Homerus.
Hor. Horatius.
Iuv. Iuvenalis.
Liv. Livius.
Luc. Lucanus.
Lucr. Lucretius.

Ov. s. *Ovid.* Ovidius.
Pind. Pindarus.
Plat. Plato.
Plaut. Plautus.
Plin. N. H. Plinii Naturalis Historia.
Plin. Ep. Plinii Epistolae.
Plut. Plutarchus.
Prop. Propertius.
Sall. Sallustius.
Sen. Seneca.
Serv. Servius, interpres Virgilii.
Sil. Silius Italicus.
Soph. Sophocles.
Stat. Statius.
Suet. Suetonius.
Tac. Tacitus.
Ter. Terentius.
Theocr. Theocritus.
Tib. Tibullus.
Thuc. Thucydides.
Val. Fl. Valerius Flaccus.
Xenoph. Xenophon.

P. VIRGILI MARONIS
BUCOLICON
LIBER.

ECLOGA I.

TITYRUS.

MELIBOEUS. TITYRUS.

M. Tityre, tu patulae recubans sub tegmine fagi
Silvestrem tenui Musam meditaris avena:
Nos patriae finis et dulcia linquimus arva;
Nos patriam fugimus: tu, Tityre, lentus in umbra
Formosam resonare doces Amaryllida silvas.
T. O Meliboee, deus nobis haec otia fecit.

Ecloga I. Octavianus, Bruto Cassioque anno post U. c. 712. proelio Philippensi victis, cum Romam redisset, insequenti anno XXXIV urbium Italicarum agros, quo fides anno 711. data exsolveretur, suis et Antonii militibus dividere coepit. Milites, cum ager Cremonensis illuc missis non sufficeret, invaserunt etiam Mantuanorum agros, qui proximi erant; IX, 28.; sic factum est, ut etiam Virgilio praediolum suum eriperetur a Claudio quodam, milite veterano. Sed Virgilius, intercedentibus, ut videtur, cum aliis, tum Asinio Pollione, qui Galliae Transpadanae praeerat, ab Octaviano impetravit, ut ager suus sibi restitueretur. Scripsit Virgilius hanc Eclogam, qua pium erga Octavianum gratumque animum testificaretur, anno p. U. c. 713. autumni tempore; cf. vs. 81. Virgilius sub Tityri servi et pastoris persona ita latet, ut pleraque, quae loquitur Tityrus, ipsi Tityro, quaedam hero, Virgilio, cf. vss. 43. sqq., conveniant*).

*) Scriptae sunt Eclogae Virgilii hoc ordine: II. III. V. I. IX. IV. VI. VIII. VII. X.

2. *Silvestrem Musam*, carmen pastoritium; per silvas enim aestate greges pascunt Itali; VI, 2. — *meditaris*, *μελετᾷς*, unde illud ortum videtur. Meditatio est maxime oratorum et poetarum, cerniturque in rerum, quas oratione aut carmine illustrare et ornare volunt, inventione; itaque *meditaris Musam* est: carminibus pangendis operam das. Plin. N. H. l. X, 29.: „Meditantur aliae (lusciniae) iuniores, versusque, quos imitentur, accipiunt.“ — *avena*, fistula pastoritia, vel praeludente vel intercinente; cf. III, 22. VIII, 21. 25. 31. et saepius. | 3. *dulcia* appellantur omnia, quae mutuae cuiusdam caritatis vinculo obstrictos nos tenent, ut parentes, fratres, liberi, tum terra et domus, ubi nati educatique sumus. | 4. *fugimus*, *φεύγομεν*, expellimur patria. — *lentus*, otiosus. | 5. Amaryllidem, amicam, carminibus celebrans facis, ut Echo, quae frequens est in silvis, eius nomen referat. | 6. *deus*, Octavianus, a Iulio Caesare, qui anno p. U. c. 712. in numerum *τῶν ἡμιθέων* relatus *Divus*que appellatus est, filius adoptatus, ipse etiam vivus

Namque erit ille mihi semper deus; illius aram
Saepe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.
Ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum
Ludere, quae vellem, calamo permisit agresti.
M. Non equidem invideo; miror magis: undique totis
Usque adeo turbatur agris. En, ipse capellas
Protinus aeger ago; hanc etiam vix, Tityre, duco.
Hic inter densas corylos modo namque gemellos,
Spem gregis, ah! silice in nuda connixa reliquit.
Saepe malum hoc nobis, si mens non laeva fuisset,
De caelo tactas memini praedicere quercus,
[Saepe sinistra cava praedixit ab ilice cornix.]
Sed tamen, iste deus qui sit, da, Tityre, nobis.
T. Urbem, quam dicunt Romam, Meliboee, putavi
Stultus ego huic nostrae similem, quo saepe solemus
Pastores ovium teneros depellere fetus.
Sic canibus catulos similis, sic matribus haedos
Noram, sic parvis conponere magna solebam.
Verum haec tantum alias inter caput extulit urbes,
Quantum lenta solent inter viburna cupressi.
M. Et quae tanta fuit Romam tibi caussa videndi?
T. Libertas; quae sera, tamen respexit inertem,
Candidior postquam tondenti barba cadebat;
Respexit tamen, et longo post tempore venit,
Postquam nos Amaryllis habet, Galatea reliquit.
Namque, fatebor enim, dum me Galatea tenebat,
Nec spes libertatis erat, nec cura peculi.

aliquanto post publice pro deo cultus; a Virgilio quidem ob ingens acceptum beneficium ita dictus. | 8. *agnus ab ovilibus n.*, i. e. agn. ovilis nostri. Tibull. II, 1, 57.: „a pleno memorabile munus ovili." G. II, 243. III, 33. A. I, 160. | 10. *Ludere*, canere. | 11. *magis*, potius. | 12. Vocc. *adeo, tantus, talis, tot, τόσος, τοῖος*, saepe continent vim particulae causalis *nam*, ut *tantus* sit i. q. nam maximus, *tot* i. q. nam plurimi; v. A. V, 404. VII, 447. XII, 831. „Miror potius; nam atrocissime milites turbant omnia"; nempe exturbant colonos sedibus suis et possessionibus. | 13. *Protinus*, *πρόσω*, *vorwerts*. — *aeger*, animo maesto. | 15. Ut liberi spes parentum, qui genus suum per illos propagatum iri sperant, ita haedi, agni, vituli, spes gregis; cf. G. III, 473. IV, 162. — *silice in nuda*, non substratis herbis aut stramentis; cf. G. III, 297. sq. — *reliquit*: ergo nec lacte alere, nec secum ducere potuit. | 16. *laeva*, tarda, stupida. | 17. arbor, domus, fulmine tactae in ostentis habebantur. — *praedicere*, portendere. | 18. cf. IX, 15. | 19. *Sed tamen* eam hic vim habet, ut, postquam ad alia deflexit oratio, redeatur ad supra dicta vs. 6. — *da*, dic; ut *accipe* i. q. audi. | 21. *nostrae*, Mantuae. | 22. *depellere*, agere, ex superiore loco ad inferiorem. | 28. Libertas a domino, qui tum Romae erat, impetranda, quae sera quidem venit, sed venit tamen. — *inertem*, quia sibi cura peculii, quo uteretur ad libertatem a domino redimendam, non fuerat; vs. 32. sq. | 33. *peculi*, peculii; illa Genitivi forma nominum substantivorum in ..*ius* et ..*ium* desinentium

Quamvis multa meis exiret victima saeptis,
Pinguis et ingratae premeretur caseus urbi,
Non umquam gravis aere domum mihi dextra redibat.
M. Mirabar, quid maesta deos, Amarylli, vocares,
Cui pendere sua patereris in arbore poma:
Tityrus hinc aberat. Ipsae te, Tityre, pinus,
Ipsi te fontes, ipsa haec arbusta vocabant.
T. Quid facerem? neque servitio me exire licebat,
Nec tam praesentis alibi cognoscere divos.
Hic illum vidi iuvenem, Meliboee, quot annis
Bis senos cui nostra dies altaria fumant.
Hic mihi responsum primus dedit ille petenti:
Pascite, ut ante, boves, pueri; submittite tauros.
M. Fortunate senex, ergo tua rura manebunt!
Et tibi magna satis; quamvis lapis omnia nudus
Limosoque palus obducat pascua iunco.
Non insueta gravis temptabunt pabula fetas,
Nec mala vicini pecoris contagia laedent.
Fortunate senex, hic, inter flumina nota
Et fontis sacros, frigus captabis opacum!
Hinc tibi, quae semper, vicino ab limite, saepes
Hyblaeis apibus florem depasta salicti,
Saepe levi somnum suadebit inire susurro;

sola usitata est Virgilio; praeterea ubique apud eundem *di*, *dis*, *idem*, *isdem* pro *dii* s. *dei*, *diis*, *iidem*, *iisdem*. | 35. *ingratae*, quippe nimis vili pretio has merces ementi. | 36. omnia absumebat sumptus in ornatum Galateae faciendus. | 39. Iam intelligo, cur deos invocaverit Amaryllis: Tityrus hinc aberat. — *aberăt*, III, 97. VII, 23. G. II, 211. A. I, 308. et saepius. — *Ipsae* cet. pinus etiam fontesque te desiderabant; transfertur enim in Bucolicis saepe, qui hominum esse solet sensus, ad loca, arbores, *cet.*; cf. V, 21. 27. sqq. 62. sqq. IX, 29. X, 13. sqq. | 43. v. vs. 6. | 44. *Bis s. dies*, puta Kalendis singulorum mensium. Colit Tityrus Octavianum ut Larem domesticum, cui menstrua sacra fieri solebant. | 45. *primus*, ille primus me liberavit ea, qua dudum angebar, cura, ne agrum hunc amitterem. | 46. *submittere*, tritum rustico sermone verbum, alere ad supplendum propagandumque gregem. | 47. *tua* erunt, ut antea fuerunt. | 49. *limoso*, qui in solo limoso nasci solet. | 50. sq.: Non tu exsulans a paterno rure gregis tui perniciem videbis. Non afferent morbos (*temptabunt*) aegris (*graves*) e partu matribus (*fetas*), tuis capellis, insueta pabula, ut meis, cf. vss. 13. sqq., quae ex alio in alium locum actae semper mutant pabula, quod perniciosum est. | 53. sq. Hic in tuo rure ad vitandum calorem aestivum captabis auram frigidam in umbra arborum ad fontes et flumina, Mincium, sitarum. — *sacros*, a Nymphis habitatos. — *nota*, ad quae, ut antea, securus venire soles, dum nos exsulatum imus. | 54—56. Hinc, a vicino limite, saepes salignea, quae semper Hyblaeis apibus florem depasta (est), saepe tibi levi (apum) susurro suadebit somnum inire. Verba *a vicino limite* per appositionem adiecta sunt particulae *Hinc;* cf. III, 12. A. II, 18. III, 616. VI, 305. VII, 209. XII, 273; sunt eadem verba non suo loco posita; neque infrequens talis tra-

Hinc alta sub rupe canet frondator ad auras;
Nec tamen interea raucae, tua cura, palumbes,
Nec gemere aeria cessabit turtur ab ulmo.
T. Ante leves ergo pascentur in aethere cervi,
Et freta destituent nudos in litore pisces,
Ante, pererratis amborum finibus, exsul
Aut Ararim Parthus bibet, aut Germania Tigrim,
Quam nostro illius labatur pectore voltus.
M. At nos hinc alii sitientis ibimus Afros;
Pars Scythiam et rapidum Cretae veniemus Oaxen,
Et penitus toto divisos orbe Britannos.
En umquam patrios longo post tempore finis,
Pauperis et tuguri congestum caespite culmen,
Post aliquot, mea regna videns, mirabor aristas?
Impius haec tam culta novalia miles habebit?
Barbarus has segetes? en, quo discordia civis
Produxit miseros! en, quis consevimus agros!
Insere nunc, Meliboee, piros, pone ordine vitis.

iectio apud poetas, cf. IX, 3. G. II, 227. A. VIII, 168., negligentiori pastoris sermoni pulchre conveniens. — *semper florem depasta*, v. III, 106.; cuius flores, quoties singuli nascuntur, statim depasci solent ab apibus, ἀεὶ νεμομένη. — *Hyblaeis*, epitheton ornans, ab Hybla ductum, monte Siciliae, qui apibus mel egregium facientibus abundabat. Sic praestantia rei saepe eiusmodi epithetis significatur, ut X, 59. G. I, 228. III, 343. A. VII, 816. XI, 773.; alibi quandam doctrinae speciem captant poetae Romani e talibus epithetis, ut V, 27. IX, 13. 30. G. III, 12. A. XI, 580. — *somnum suad. inire*, susurrus apum ad somnum te invitabit. | 57. *frondator*, qui vites amputat et vitium folia stringit, decerpit. G. II, 365. sqq. | 58. *tua cura*, quibus delectari soles. | 59. *gemere*, turturum et columbarum proprium. — *aeria*, perpetuum arborum epitheton, altitudinem indicans. | 60. Ante cervi fient aves. — *levis* perpetuum volantium epitheton. | 61. Ante pisces terrestria fient animalia. — *nudos*, non amplius undis tectos. | 62. sq. Parthi pererratis Germaniae finibus in Galliam venient, Germani pererratis Parthorum finibus ad Tigrim. | 64. *illius*, Octaviani. | 65. *Afros*, ad Afros. | 66. *Pars* ... *et* ... *Et*, i. q. alii ... alii ... alii. v. A. I, 701. | 67. *toto divisos orbe*: orbem terrarum ambit Oceanus; Britannia autem sita est ultra Oceanum. Senec. Consol. ad Marc. c. XIV.: „*Britanniam* peragravit Caesar, nec felicitatem suam *Oceano* continere potuit.“ Eleg. ad Messal. 54.: „Vincere et Oceani finibus ulterius.“ add. Tibull. IV, 1, 147. sqq. Fuit autem, ut videtur, provisum aliquod perfugium veteribus istorum agrorum possessoribus ab Octaviano, quo aveherentur, Africa scilicet aliaeque remotae regiones. | 68. *En* desiderium exprimit, ut VIII, 7. | 69. *tuguri*, v. vs. 33. | 70. *Post*, postea, olim. — fietne aliquando, ut revisam agros meos, mirabundus, si rarae in illis, qui olim fertilissimi erant, aristae aliquot oculis occurrent? | 71. *Impius: pii* sunt agricolae, pacis ac iustitiae amantes, nec quemquam laedentes; *impii* milites, quibus vis ac ferrum pro lege est. | 72. *Barbarus*, Galli aliique, qui in exercitu Romanorum erant. | 73. *quis*, quibus. | 74. Ironice haec dicta: Quid iuvat nunc insevisse! — *ordine*, in quincuncem; cf. G. II, 277. |

Ite meae, felix quondam pecus, ite capellae.
Non ego vos posthac, viridi proiectus in antro,
Dumosa pendere procul de rupe videbo;
Carmina nulla canam; non, me pascente, capellae,
Florentem cytisum et salices carpetis amaras.
T. Hic tamen hanc mecum poteras requiescere noctem
Fronde super viridi: sunt nobis mitia poma,
Castaneae molles et pressi copia lactis;
Et iam summa procul villarum culmina fumant
Maioresque cadunt altis de montibus umbrae.

ECLOGA II.

ALEXIS.

Formosum pastor Corydon ardebat Alexim,
Delicias domini, nec, quid speraret, habebat.
Tantum inter densas, umbrosa cacumina, fagos
Adsidue veniebat. Ibi haec incondita solus
Montibus et silvis studio iactabat inani:
O crudelis Alexi, nihil mea carmina curas?
Nil nostri miserere? mori me denique coges.
Nunc etiam pecudes umbras et frigora captant;

76. *viridi*, i. e. quod viridi musco obductum. | 82. *Molles*, dulces; *mollissima vina* G. I, 341. — *lac pressum*, caseus, qui, ut solidus fiat, ponderibus premitur. | 83. Fumant villae, in quibus paratur coena.

Ecloga II. Haec Ecloga tempore prima est omnium, quas scripsit Virgilius, facta a. p. U. c. 712. (fortasse iam a. 709.). Viderat poeta puerum quendam, Alexandrum nomine, apud Asinium Pollionem (vid. quae Ecl. I. praefati sumus) pocula ministrantem, eumque eo, quo Socrates, Plato aliique formosos pueros, more amare coepit. Is est, qui hoc carmine celebratur, Alexis; ipse Virgilius Corydonis pastoris nomen sibi, Iollae Asinio induit. Pollio, hoc carmine delectatus, donavit Virgilio Alexandrum, qui deinde, ab illo doctrina excultus, Grammaticus factus est. Multa in hoc carmen ex Theocrito transtulit poeta, quae suis quaeque locis indicata velim diligenter cum Theocriteis comparentur a legentibus.

1. *ardere aliquem*, ardenter amare; Propert. I, 13, 23.: *amor Herculis flagrans Heben.* | 2. *domini*, Iollae, qui dominus erat Alexis pueri. — *nec*, ***quid*** *sp.*, *habebat*, nulla spes videbatur esse; legitur etiam *quod*, i. e. nulla spes erat. | 3. *inter* cum verbis motum indicantibus iunctum spectat ad plures vel homines, vel res, quas inter medias quis venit; cf. A. V, 618. X, 710. — *umbrosa cacumina fagos*, quae habebant cac. umbrosa; cf. IX, 9. | 4. Theocr. XI, 17. 18. — *incondita*, rudia et temere fusa, quasi prae ardore amoris et maestitia non satis elaborata. | 5. X, 32. et vid. I, 39. — *iactabat*: voces ore emissae iaci, iactari, dicuntur; V, 62. A. I, 102. | 7. Theocr. III, 9. | 8. *umbr. et fr.*, umbras frigidas; cf. G. III, 331. sqq. |

Nunc viridis etiam occultant spineta lacertos,
Thestylis et rapido fessis messoribus aestu
Allia serpyllumque herbas contundit olentis.
At mecum raucis, tua dum vestigia lustro,
Sole sub ardenti resonant arbusta cicadis.
Nonne fuit satius, tristis Amaryllidis iras
Atque superba pati fastidia? nonne Menalcan?
Quamvis ille niger, quamvis tu candidus esses.
O formose puer, nimium ne crede colori!
Alba ligustra cadunt, vaccinia nigra leguntur.
Despectus tibi sum, nec, qui sim, quaeris, Alexi,
Quam dives pecoris, nivei quam lactis abundans;
Mille meae Siculis errant in montibus agnae;
Lac mihi non aestate novum, non frigore defit.
Canto, quae solitus, si quando armenta vocabat,
Amphion Dircaeus in Actaeo Aracyntho.
Nec sum adeo informis: nuper me in litore vidi,
Cum placidum ventis staret mare; non ego Daphnim
Iudice te metuam; si numquam fallit imago.
O tantum libeat mecum tibi sordida rura
Atque humilis habitare casas et figere cervos
Haedorumque gregem viridi compellere hibisco!
Mecum una in silvis imitabere Pana canendo.
Pan primus calamos cera coniungere pluris
Instituit; Pan curat ovis oviumque magistros.
Nec te poeniteat calamo trivisse labellum:

9. Theocr. VII, 22. | 12. cano eo diei tempore, quo quiescentibus ceteris animalibus, solae cicadae canunt. | 15. *nonne M.?* sc. *ferre*, cuius notio inest in praegresso *pati.* | 17. *ne crede col.*, ne confide formae. | 18. *cadunt*, decidunt et iacent neglecta. *leguntur*, placent et carpuntur. Spectant haec ad vs. 16. | 20—24. Theocr. XI, 34—38. | 21. Rem in Sicilia agi, pastorum carminibus celebrata, fingit Virgilius. | 22. Lac novum per totum annum habeo, etiam hieme. | 24. Amphion Thebanus, a fonte Boeotiae Dirce appellatus Dircaeus, puer recens natus in confiniis Boeotiae et Atticae, sive Actaeae, cum fratre Zetho expositus est et a pastore educatus. Totus versus, ut multi similes, qui hiatum habent et vocabulo quattuor syllabarum clauduntur, ad Graecam rationem conformatus est: *Ἀμφίων Διρκαῖος ἐν Ἀκταίῳ Ἀρακύνθῳ.* cf. A. III, 74. | 25. Theocr. VI, 34. sqq. | 26. *placidum ventis mare*, ventis cessantibus placatum, stratum; cf. IX, 57. A. III, 69. Audeam cum Daphnide, formosissimo Siciliae pastore, certare de pulchritudine. | 28. *sordida*, quia carent munditiae urbanae cultu. | 29. Venationem non alienam esse a vita pastoritia, discitur etiam ex III, 12. 75. imprimis ex G. III, 404. sqq. | 30. *comp. hibisco*, ad hibiscum; satis frequens hic Dativi usus apud poetas; sic *rivo iace* pro *in rivum* VIII, 101. adde A. II, 276. X, 683. *Huic* A. VII, 346., in hanc; etiam *Ibat bello* VII, 761. *invitat solio* VIII, 178. | 31. vid. I, 2. | 32. Pan inventor syringis; Ovid. Met. I, 689—712. | 33. *ov. magistros*, pastores; cf. III, 101. Tibull. II, 5, 35. | 34. *poeniteat*, pigeat. — *trivisse lab.*, quia movetur calamus ad labra canentis. |

Haec eadem ut sciret, quid non faciebat Amyntas?
Est mihi disparibus septem compacta cicutis
Fistula, Damoetas dono mihi quam dedit olim,
Et dixit moriens: Te nunc habet ista secundum.
Dixit Damoetas; invidit stultus Amyntas.
Praeterea duo, nec tuta mihi valle reperti,
Capreoli, sparsis etiam nunc pellibus albo;
Bina die siccant ovis ubera; quos tibi servo.
Iam pridem a me illos abducere Thestylis orat;
Et faciet, quoniam sordent tibi munera nostra.
Huc ades, o formose puer: tibi lilia plenis
Ecce ferunt Nymphae calathis; tibi candida Nais,
Pallentis violas et summa papavera carpens,
Narcissum et florem iungit bene olentis anethi;
Tum, casia atque aliis intexens suavibus herbis,
Mollia luteola pingit vaccinia caltha.
Ipse ego cana legam tenera lanugine mala,
Castaneasque nuces, mea quas Amaryllis amabat;
Addam cerea pruna: honos erit huic quoque pomo;
Et vos, o lauri, carpam, et te, proxima myrte:
Sic positae quoniam suavis miscetis odores.
Rusticus es, Corydon: nec munera curat Alexis,
Nec, si muneribus certes, concedat Iollas.
Heu, heu, quid volui misero mihi! floribus austrum
Perditus et liquidis inmisi fontibus apros.

35. *quid non?* i. e. omnia. | 36. syrinx, cf. Ovid. Met. I, 711. sq. — *cicutis*, cf. V, 85. | 37. *Damoetas*, ut *Amyntas*, pastoris nomen. | 38. *secundum*, canendi arte mihi proximum; cf. V, 48. sq. | 40. Theocr. XI, 40. sq. III, 34. sqq. Ovid. Met. XIII, 834. sqq. Commendatur donum ipso periculo, quod C. subierat, dum capreas has silvestres cubili suo detrahit. | 41. *albo*, maculis albis, quas post sextum fere mensem amittunt. | 42. *die*, quotidie; III, 34. | 44. Theocr. III, 36. | 45. sqq. Theocr. XI, 56. sq. Haec omnia ruri nascuntur; diversis quidem temporibus, non simul cuncta. | 47. *pallentes*, flavas; Ovid. Met. XI, 110.: „saxum quoque *palluit auro*.“ | 50. *pingit*, variat, distinguit. — *mollia*, tenera; V, 38. VI, 53. | 51. mala cydonia, *Quitten;* Anthol. Lat. Burm. T. I. l. III. Ep. CCXI, 3.: „velleribus hirsuta cydonia canis.“ Calpurn. Ecl. II, 90. sq.: „notavi Cerea sub tenui lucere cydonia lana.“ | 53. Plin. Nat. Hist. XV, 13.: „Sunt nigra pruna, ac laudatiora *cerina*.“ Ovid. Met. XIII, 817. sq. — Hiatus excusatur interpunctione, ut A. I, 405. V, 235., extremo loco et A. XII, 648. etiam arsi. — Hoc quoque pomum gratum tibi erit. | 54. *proxima*, quae in calatho proxima laureis frondibus ponetur; cf. vs. sq. | 56. Theocr. XX, 3. — Increpat stultitiam suam, qui ruri natus et rei rusticae deditus Alexim ex urbe ad se pellicere studeat; cf. vs. 60. sq. | 57. *concedat*, cedat donorum amplitudine. | 58. sq. Stultitiae accusatio sub hac imagine latet; stulte fecit Corydon, qui, cum videret numquam se voti compotem futurum, animi sui tranquillitatem dementi huius pueri amore perverterit cum magno suarum rerum detrimento; cf. vs. 70. — *Perditus*, misere s. perdite, i. e. vehementissime, amans; VIII, 88. — *liquidis*, fluentibus ideoque limpidis;

Quem fugis, ah, demens? habitarunt di quoque silvas
Dardaniusque Paris. Pallas, quas condidit arces,
Ipsa colat; nobis placeant ante omnia silvae.
Torva leaena lupum sequitur; lupus ipse capellam;
Florentem cytisum sequitur lasciva capella;
Te Corydon, o Alexi: trahit sua quemque voluptas.
Aspice, aratra iugo referunt suspensa iuvenci,
Et sol crescentis decedens duplicat umbras:
Me tamen urit amor; quis enim modus adsit amori?
Ah, Corydon, Corydon, quae te dementia cepit!
Semiputata tibi frondosa vitis in ulmo est.
Quin tu aliquid saltem potius, quorum indiget usus,
Viminibus mollique paras detexere iunco?
Invenies alium, si te hic fastidit, Alexim.

ECLOGA III.

PALAEMON.

MENALCAS. DAMOETAS. PALAEMON.

M. Dic mihi, Damoeta, cuium pecus? an Meliboei?
D. Non, verum Aegonis; nuper mihi tradidit Aegon.

v. G. II, 187. | 60. Theocr. XX, 33. Tibull. II, 3, 11. — Paris inter pastores adolevit. | 61. sq. Sine Palladem suas arces habitare, tu mecum silvas et vitam rusticam ama. — *quas condidit*, condere docuit; unde *πολιάς*, *πολιοῦχος*, *ἀκραία*, dicta. | 63. Theocr. X, 30. sq. — *sequitur*, potiri studet. — *lupus ipse*, *λύκος δ' αὖ* distinguit *ipse* alterum ab altero; cf. I, 39. | 65. *trahit*, allicit et tenet. | 66. aratra, antiquo tempore rotis carentia, iugo domum referunt, *suspensa*, ita sublata, ut solum non tangant. Significatur tempus vespertinum, *βουλυτός*. | 68. Theocr. II, 40. et VII, 56. Omnia iam cessant et quieti se dant, solus amor meus non restinguitur. | 69. sqq. Theocr. XI, 72. sqq. | 70. Amori indulgens curam operis rustici neglexerat. Arbores, ulmi imprimis, maritantur in Italia vitibus; et hae et illae amputabantur, ne nimia umbra officeret uvis. | 71. Junge *Quin potius;* habent haec vim admonendi. — *aliquid saltem*, quantumvis exiguum. *aliquid* sc. eorum; sic A. XI, 81. *manus, quos*, ib. 172. *tropaea, quos*, i. e. manus, tropaea, *eorum*, quos. — *quorum indiget usus*, quae opus sunt; *usus*, *χρεία*, *Bedürfniss*. Tacit. Annal. I, 32.: „si qua alia praesens *usus* indixerat." | 73. *alium Alexim*, alium formosum puerum, qui te non spernat.

Ecloga III. Scripta est haec Ecloga sub aestatem anni p. U. c. 712.; composita ad similitudinem Theocr. IV. et V. Certant Menalcas et Damoetas, more Arcadicorum et Siculorum pastorum, de praestantia facultatis poeticae, arbitro Palaemone constituto. Ut autem omnes Eclogae Virgilii in argumento cum rebus ipsius poetae coniuncto versantur, ita in hac quoque occasionem sumpsit laudandi Pollionis, ut egregii poetae et bonorum poetarum fautoris, contra perstringendi malos poetas, Bavium et Maevium, suos obtrectatores; vs. 84. sqq.

1. sq. Theocr. IV, 1. sq. *cuium* antique; retinebatur *cuius*, ... *a*,

M. Infelix o semper, ovis, pecus! ipse Neaeram
Dum fovet, ac, ne me sibi praeferat illa, veretur,
Hic alienus ovis custos bis mulget in hora:
Et sucus pecori et lac subducitur agnis.
D. Parcius ista viris tamen obiicienda memento.
Novimus, et qui te, transversa tuentibus hircis,
Et quo — sed faciles Nymphae risere — sacello.
M. Tum, credo, cum me arbustum videre Miconis
Atque mala vitis incidere falce novellas.
D. Aut hic ad veteris fagos cum Daphnidis arcum
Fregisti et calamos: quae tu, perverse Menalca,
Et, cum vidisti puero donata, dolebas,
Et, si non aliqua nocuisses, mortuus esses.
M. Quid domini faciant, audent cum talia fures!
Non ego te vidi Damonis, pessime, caprum
Excipere insidiis, multum latrante Lycisca?
Et cum clamarem: Quo nunc se proripit ille?
Tityre, coge pecus; tu post carecta latebas.
D. An mihi cantando victus non redderet ille,
Quem mea carminibus meruisset fistula caprum?
Si nescis, meus ille caper fuit; et mihi Damon
Ipse fatebatur; sed reddere posse negabat.
M. Cantando tu illum? aut umquam tibi fistula cera
Juncta fuit? non tu in triviis, indocte, solebas
Stridenti miserum stipula disperdere carmen?

...*um*, in quibusdam formulis iuris Romani, aliquamdiu etiam in familiari, et diutius fortasse in rustico sermone. | 3. *ipse*, dominus Aegon. | 5. *alienus*, ut mercenarius. | 6. vid. X, 13. — *Et... subducitur*, quo fit, ut subducatur. | 7. *viris*, homini non, qualis tu es, effeminato et turpi. Vespasianus apud Sueton. Vesp. c. 13. homini notae impudicitiae respondet: „*Ego tamen vir sum.*" — *viris:* Pluralis Nominum saepe eum denotat, qui est e numero vel in condicione eorum, qui appellantur eo nomine; cf. A. III, 488. VII, 359. XII, 799. 876. 947. | 8. *qui te, et quo sacello:* reticet turpe aliquod verbum. Terent. Heaut. V, 4, 18. sq.: „Ten' mi per fallacias adducere ante oculos —? pudet Dicere hac praesente verbum turpe." Salax genus est hircorum; quapropter dicuntur turpitudinem istam oculis *transversa tuentibus*, i. e. obliquis s. transversis, adspicere stimulati scilicet libidine et invidia. | 9. *faciles*, indulgentes, cum alii dii graviores ulturi fuissent id sacrilegium. | 10. sq. Noto ironiae genere de se praedicat flagitium alterius. — Arbustum hic sunt arbores vitibus maritatae; solebant autem vites et arbores aetate pares iungi; itaque ille novellas et arbores et vites laesit. — *mala f. inc.*, per malitiam falce inc. | 12. „Aut tum, cum viderunt, cum fregisti," s. „cum viderunt te frangere;" *als sie sahen, wie du* cet. *videre, audire*, *cum* etiam in oratione soluta legitur; Cic. de Orat. II, 46. | 13. *calamos*, sagittas; Hor. Od. I, 15, 17. — *perverse*, malevole, inique. | 15. cf. VII, 26. | 16. Quomodo domini tueri sua poterunt adversus hominum ita furacium rapinas? | 20. *cogere pecus*, dispersum ac vagum compellere in unum locum. | 22. cf. I, 2. | 25. *illum?* sc. vicisse te ais. | 26. in triviis indocti et rudes apud ignobilem plebeculam

D. Vis ergo, inter nos, quid possit uterque, vicissim
Experiamur? ego hanc vitulam — ne forte recuses,
Bis venit ad mulctram, binos alit ubere fetus —
Depono: tu dic, mecum quo pignore certes.
M. De grege non ausim quicquam deponere tecum:
Est mihi namque domi pater, est iniusta noverca;
Bisque die numerant ambo pecus, alter et haedos.
Verum, id quod multo tute ipse fatebere maius, —
Insanire libet quoniam tibi — pocula ponam
Fagina, caelatum divini opus Alcimedontis:
Lenta quibus torno facili superaddita vitis
Diffusos hedera vestit pallente corymbos.
In medio duo signa, Conon, et — quis fuit alter,
Descripsit radio totum qui gentibus orbem,
Tempora quae messor, quae curvus arator haberet?
Necdum illis labra admovi, sed condita servo.
D. Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit,
Et molli circum est ansas amplexus acantho,
Orpheaque in medio posuit silvasque sequentis.
Necdum illis labra admovi, sed condita servo.
Si ad vitulam spectas, nihil est, quod pocula laudes.
M. Numquam hodie effugies; veniam, quocumque vocaris.
Audiat haec tantum — vel qui venit, ecce, Palaemon.

canere solebant. | 29. *vitula*, iuvenca; cf. G. IV, 299. | 31. *Depono*, pignus pono, quod auferas, si me viceris. | 32. *tecum*, i. e. uti tu pignus de grege ponis; cf. G. I, 41. II, 8. A. I, 675. | 33. *pater*, sc. durus; talis notio ex eo, quod sequitur, *iniusta*, repetenda. | 34. *bis*, mane, cum educitur, et vesperi, cum redit pecus in stabula, — *die*, v. II, 42. | 35. *id quod*, crebrum in parenthesi. | 37. *Alcimedon*, fictum fortasse artificis nomen. | 38. torno res rotundantur; itaque tornus hoc loco i. q. caelum vel scalprum. — in superiore horum poculorum parte, sive ora, addita s. exsculpta erat vitis, quae explicabat se supra hederam, a qua diffusi corymbi pendebant. — *facili t.* docta et perita manu tractato. | 39. *hed. pallente*, diversum hoc genus a nigra. | 40. sq. Conon clarus fuit mathematicus et astronomus tertio ante Chr. saeculo. — *alter*, Eudoxus Cnidius, Platonis auditor, summus astronomus, cuius Phaenomena agricolarum usibus per Italiam inserviebant, significari videtur. — *radius* geometrarum, hic astronomi, virga est, qua figuras in pulvere delineabant. — *orbem* caelestem. | 42. ita, notato siderum ortu et occasu, definierat tempus, quando metendum, quando arandum esset. — *curvus*, curvato corpore incumbens aratro, et sic ipso corporis pondere vomerem terrae altius imprimens. — 45. *molli*, flexili, ut II, 72. | 46. *sequentes*, ad cantum eius venientes; Hor. Od. I, 12, 7. sqq. | 48. *ad*, usitatum in comparando. „Tuum pignus cum meo comparatum leve est.“ Quod iam Men. vs. sq. ita interpretatur, quasi subterfugere Damoetas certamen velit. | 49. *Numquam*, gravius simplici negatione; cf. A. II, 670. — *veniam, q. v.:* declarant haec promptum ad quidvis audendum animum; elatusque certa victoriae spe se quoque vitulae pignore certaturum significat; cf. vs. 32—34. | 50. *Aud. h. t.* — volebat subiicere nomen pastoris alicuius, qui arbiter esset cer-

Efficiam, posthac ne quemquam voce lacessas.
D. Quin age, si quid habes, in me mora non erit ulla,
Nec quemquam fugio: tantum, vicine Palaemon,
Sensibus haec imis, res est non parva, reponas.
P. Dicite, quandoquidem in molli consedimus herba.
Et nunc omnis ager, nunc omnis parturit arbos;
Nunc frondent silvae; nunc formosissimus annus.
Incipe, Damoeta; tu deinde sequere, Menalca.
Alternis dicetis; amant alterna Camenae.
D. Ab Iove principium Musae; Iovis omnia plena;
Ille colit terras; illi mea carmina curae.
M. Et me Phoebus amat; Phoebo sua semper apud me
Munera sunt, lauri et suave rubens hyacinthus.
D. Malo me Galatea petit, lasciva puella,
Et fugit ad salices, et se cupit ante videri.
M. At mihi sese offert ultro, meus ignis, Amyntas,
Notior ut iam sit canibus non Delia nostris.
D. Parta meae Veneri sunt munera: namque notavi
Ipse locum, aeriae quo congessere palumbes.
M. Quod potui, puero silvestri ex arbore lecta
Aurea mala decem misi; cras altera mittam.
D. O quotiens et quae nobis Galatea locuta est!
Partem aliquam, venti, divom referatis ad auris!
M. Quid prodest, quod me ipse animo non spernis, Amynta,

taminis, cum circumspicienti se offert Palaemon. | 53. nec tuum, nec cuiusquam alius certamen fugio. | 54. Adtendas acerrime ad certamen nostrum. — *res c. n. parva;* spectant haec ad magnum victoriae praemium, vitulam. | 56. Bion. Idyll. VI, 17. | 58. Theocr. IX, 1. sq. | 59. *δι' ἀμοιβαίων* Theocr. VIII, 61. *alternis*, sextus casus, modum canendi indicans. — *amant a. C.*, Hom. Il. I, 604. | 60. Theocr. XVII, 1. A laudibus Iovis carminum initium facere, sollemne erat antiquioribus. — *Iovis o. p.* cf. G. IV, 220. sqq. Aratus Phaenom. 2. sqq. „*μεσταὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαί, Πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραί· μεστὴ δὲ θάλασσα Καὶ λιμένες.*" | 61. Iovi grati acceptique sunt ruricolae, pastores pastorumque carmina. | 62. Modestius respondet Men., cum Dam. superbius iactasset, Iovi placere sua carmina. cf. Theocr. V, 80—83. | 63. v. II, 24. — *sua*, Phoebo grata; quare grata? Ovid. Met. I, 557. sqq. et X., 162. sqq. — Sequuntur quina carmina amatoria, 64—83., quae non ad ipsos eorumque amores referri debent, sed ficta sunt ab ipsis, aut ab aliis audita. | 64. Theocr. V, 88. Mala Veneri sacra; quare malo petere, mala mittere, amantum est. | 66. X, 38. | 67. *Delia*, nomen amicae, quae saepe ad pastorem suum veniebat. | 68. *Veneri*, puellae amatae, Galateae; ut *amor*, is, quem amamus. | 69. *Ipse*, mea manu, puta' incidens signum aliquod in arbore. — *aeriae*, in alto nidificantes; v. I, 59. — *congessere*, nidum. | 70. *puero*, Amyntae. | 71. Theocr. III, 10. — *altera*, sc. decem. | 72. sq. Ita mecum dulce locuta est Galatea, ut deorum auditu digna sint eius verba, Catull. LI., 1. sqq. | 74. *ipse* rem per se spectatam denotat: scio equidem, si animum tuum solum per se specto, amari me a te; sed si fructum amoris specto, non eum inde capio, quem velim; cupit enim semper una esse cum illo. |

Si, dum tu sectaris apros, ego retia servo?
D. Phyllida mitte mihi: meus est natalis, Iolla;
Cum faciam vitula pro frugibus, ipse venito.
M. Phyllida amo ante alias; nam me discedere flevit,
Et longum Formose, vale, vale, inquit, Iolla.
D. Triste lupus stabulis, maturis frugibus imbres,
Arboribus venti, nobis Amaryllidis irae.
M. Dulce satis humor, depulsis arbutus haedis,
Lenta salix feto pecori, mihi solus Amyntas.
D. Pollio amat nostram, quamvis est rustica, Musam:
Pierides, vitulam lectori pascite vestro.
M. Pollio et ipse facit nova carmina: pascite taurum,
Iam cornu petat et pedibus qui spargat arenam.
D. Qui te, Pollio, amat, veniat, quo te quoque gaudet;
Mella fluant illi, ferat et rubus asper amomum.
M. Qui Bavium non odit, amet tua carmina, Maevi,
Atque idem iungat vulpes et mulgeat hircos.
D. Qui legitis flores et humi nascentia fraga,
Frigidus, o pueri, fugite hinc, latet anguis in herba.
M. Parcite, oves, nimium procedere: non bene ripae
Creditur; ipse aries etiam nunc vellera siccat.
D. Tityre, pascentis a flumine reice capellas:
Ipse, ubi tempus erit, omnis in fonte lavabo.
M. Cogite ovis, pueri; si lac praeceperit aestus,
Ut nuper, frustra pressabimus ubera palmis.
D. Heu, heu, quam pingui macer est mihi taurus in ervo!

75. v. II, 29. Ad retia maneo, ad quae compellis apros. | 77. Significatur sacrum ambarvale; v. V, 67. 74. — *faciam vitula*, vitulam sacrificabo; Plautus Stich. I, 3, 96.: „*quot agnis fecerat?*" Festus grammaticus: „Ambarvalis hostia est, quae rei divinae causa circum arva ducitur ab iis, qui *pro frugibus faciunt.*" Ceterum dicta haec sunt cum irrisione; die enim natali indulgebant genio atque amoribus, in sacris autem deorum, ad quae Iollam invitat, omnia debebant esse casta. | 79. *longum*, voce in longum ducta; Appulei. Metamorph. l. VI.: „et *longum exclamat* protinus: Ah, Psyche miseranda." — *valĕ inq.* cf. II, 65. VI, 44. G. I, 281. A. III. 211. cet. | 80. cf. Theocr. VIII, 57. sqq. — *Triste lupus*, Graecismus; Hom. Il. II, 204. cf. VII, 22. A. IV, 569. | 82. *depulsis*, a lacte et ubere materno remotis. | 85. pascite vitulam, quam diis pro Pollionis salute sacrificem. | 86. *nova*, praeclara, qualia numquam antea facta; fuit autem P. poeta tragicus. | 87. cf. A. IX, 629. et G. III, 234. | 88. *quo te q. gaudet*, sc. pervenisse, ad eandem, quae illi contigit, felicitatem. | 89. Exprimitur his verbis aurei saeculi felicitas. | 90. vide, quae praefati sumus huic Eclogae. | 91. Sunt hae proverbiales locutiones, rem plane ineptam et absurdam denotantes. — *iungat* ad arandum. | 92. sqq. Sequuntur sententiae temere arreptae, ut se certanti Damoetae offerebant. | 93. *Frigidus*, ψυχρός, Theocr. XV, 58., secundum naturam horum reptilium dictus. | 94. *Parcite*, nolite. | 97. Theocr. V, 146. v. I, 39. | 98. *Cogite* ad umbram et frigus captandum; ae-

Idem amor exitium pecori pecorisque magistro.
M. His certe neque amor caussa est; vix ossibus haerent.
Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos.
D. Dic, quibus in terris — et eris mihi magnus Apollo —
Tris pateat caeli spatium non amplius ulnas.
M. Dic, quibus in terris inscripti nomina regum
Nascantur flores; et Phyllida solus habeto.
P. Non nostrum, inter vos tantas conponere lites.
Et vitula tu dignus, et hic. — Et quisquis amores
Haud metuet, dulcis aut experietur amaros.
Claudite iam rivos, pueri: sat prata biberunt.

E C L O G A IV.

POLLIO.

Sicelides Musae, paulo maiora canamus!

stus siccat ubera. | 102. Theocr. IV, 15. — *neque*, i. e. *ne ... quidem:* tuus quidem taurus laborat malo, cui tamen occurri potest; sed meis agnis ne remedium quidem malorum exstat ullum. | 103. oculis invidorum ac malevolorum fascinandi vis inesse credebatur. | 104. Veteres Interpretes, Servius ac Philargyrus, narrant, Caelium quendam, decoctorem Mantuanum, omnibus, quae possederat, divenditis, nihil, nisi locum, quo sepeliretur, sibi reservasse; hoc ipsum sepulcrum, spatium fere trium ulnarum capiens, designari a Damoeta, et totum aenigma versari in nomine Caelii, sive *C a e l i*, v. I, 33. | 106. *regum*, Aiacis et Hyacinthi, regis filii; Ovid. Met. X, 206—208. In flore hyacinthi literae *ΑΙ* et *Τ* conspici videbantur. — *inscripti nomina*, nomina inscripta habentes; G. II, 131. A. I, 228. *ardentes corpora* G. IV, 99. 338. *faciem mutatus* A. I, 658. *lacerum ora manusque* VI, 495. *pictus chlamydem* IX, 582. *labant vestigia* X, 283. | 107. cf. vs. 76. et 78. | 109. sq. qui non fugit amores, ad utrumque paratus esse debet, ut aut dulces experiatur, aut amaros. Tangit Pal. diversa horum pastorum in amore fata; cf. vs. 76. sqq. 80. sqq. 101. 107. | 111. Exisse Palaemon villicus existimandus, ut servis imperaret, ut rivos ad irriganda prata aperirent, quos nunc claudi iubet.

Ecloga IV. Ingentibus malis afflicta erat tota Italia, primum ex agrorum divisione, — vide, quae praefati sumus Ecl. I. — tum ex inimicitiis inter Antonianos et Octavianum agitatis ortoque inde sub exitum autumni a. p. U. c. 713. bello Perusino, denique ex fame atrocissima, intercluso omni per classes Antonianas commeatu. Tanto maiorem laetitiam attulit foedus Brundusinum, autumno a. 714. ictum, quo restituta est inter Antonium et Octavianum concordia. Adhibuerat Antonius ad componendam illam pacem Asinium Pollionem. Is paulo post Romam reversus Consulatum iniit, sub idemque tempus filium sustulit. Obtinuerat iam antea fama, novam instare mundi aetatem. Cum autem Italia Pollionis maxime opera ex miseriis suis emersisse videretur, ita per Ecl. IV. poeta Consulatum Pollioni gratulatur, ut eum tamquam auspicem et ducem novae istius aetatis novique rerum ordinis praedicet atque in huius rei signum puerum ei natum esse auguretur.

1. *Sicelides:* pastoritii carminis praesides; Sicilia enim, patria Theocriti, bucolici carminis parens habetur. cf. Bion. Idyll. XV, 1. Mosch.

Non omnis arbusta iuvant humilesque myricae;
Si canimus silvas, silvae sint Consule dignae.
    Ultima Cymaei venit iam carminis aetas;
Magnus ab integro saeclorum nascitur ordo.
Iam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna;
Iam nova progenies caelo demittitur alto.
Tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
Desinet ac toto surget gens aurea mundo,
Casta fave Lucina: tuus iam regnat Apollo.
Teque adeo decus hoc aevi, te Consule, inibit,
Pollio, et incipient magni procedere menses;
Te duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,
Inrita perpetua solvent formidine terras.
Ille deum vitam accipiet divisque videbit
Permixtos heroas et ipse videbitur illis,
Pacatumque reget patriis virtutibus orbem.
At tibi prima, puer, nullo munuscula cultu
Errantis hederas passim cum bacchare tellus

Idyll. III, 8.: „Σικελικαὶ Μοῖσαι.“ | 2. sq. Non omnium personis dignum hoc carminis genus; itaque si tanto nomine inscribendum est eiusmodi carmen, sit hoc ita comparatum, ita supra vulgarem modum elatum, ut ne dedeceat viri summi, Consulis, dignitatem. | 4. *Ult. Cym. carm. aetas:* Sibylla Cumana saecula s. aetates nominibus metallorum appellaverat; iam putabatur decimi saeculi, i. e. aurei, initium adesse. | 6. *Virgo*, Astraea s. Iustitia, *Δίκη*. Ovid. Met. I, 149. sq. G. II, 473. – *redeunt* pro repetenda copula: *et Virgo et Sat. regna*; cf. A. VII, 75. 327. VIII, 91. X, 314. XI, 171. XII, 548. Propert. IV, 10, 19.: „*Idem* equus *et* frenis, *idem* fuit aptus aratris,“ i. e. Idem aptus *et* frenis *et* aratris. — Saturno in Italia regnante aureum saeculum fuisse credebatur; Tibull. I, 3, 35. sqq. G. II, 538. | 7. novum et melius hominum genus deorum beneficio existet. | 8. *puero*, Gallo, Asinii filio. — *quo f. p. des.*, cuius ortu terminatur aetas ferrea. | 9. *gens aurea*, Cic. de Nat. Deor. II, 63.: „ab illo a u r e o g e n e r e, ut poetae loquuntur.“ Hesiod. *Ἔργ.* vs. 109.: *χρύσεον γένος μερόπων ἀνθρώπων.* Theocr. XII, 15.: *χρύσειοι ἄνδρες.* cf. G. II, 538. — *mundo*, orbe terrarum. | 10. *Lucina*, quippe quae nascentibus adesse putaretur; eadem credita, quae Diana, soror Apollinis; hinc *tuus*, frater. Servius: „Ultimum saeculum ostendit, quod Sibylla Solis esse memoravit.“ Discretum autem prius Solis et Apollinis numen postea saepe confusum est. | 11. *decus h. aevi*, praeclara haec aetas, *inibit*, incipiet. | 12. *magni menses*, illustres, memorabiles, utpote saeculi aurei. | 13. *Te duce*, a tuo inde consulatu. — *sceleris*, puta, pristinae discordiae civilis. | 14. *Irrita*, abolita liberabunt genus humanum form. | 15. *Ille*, puer, aget vitam deorum et versabitur inter deos heroasque. Hesiod. *Ἔργ.* 112. sqq. Ovid. Fast. I. 247. sq. | 17. ad summos in pacata ac denuo confirmata republica honores olim evectus, patriis, i. e. iisdem, quibus pater splendet Pollio, virtutibus eam gubernabit. | 18. sqq. Felicitas aureae huius vitae initia capiet cum pueritia Galli, incrementa (vs. 26. sqq.) cum adolescentia, consummabitur (vs. 37. sqq.) cum virili eiusdem aetate. — *nullo cultu*, uti omnia in saeculo aureo nascebantur; Hesiod. *Ἔργ.* 117. sq. Ovid. Met. I, 109. sq. |

Mixtaque ridenti colocasia fundet acantho.
Ipsae lacte domum referent distenta capellae
Ubera, nec magnos metuent armenta leones.
Ipsa tibi blandos fundent cunabula flores.
Occidet et serpens, et fallax herba veneni
Occidet; Assyrium volgo nascetur amomum.
At simul heroum laudes et facta parentis
Iam legere et quae sit poteris cognoscere virtus:
Molli paulatim flavescet campus arista,
Incultisque rubens pendebit sentibus uva,
Et durae quercus sudabunt roscida mella.
Pauca tamen suberunt priscae vestigia fraudis,
Quae temptare Thetim ratibus, quae cingere muris
Oppida, quae iubeant telluri infindere sulcos.
Alter erit tum Tiphys, et altera quae vehat Argo
Delectos heroas; erunt etiam altera bella,
Atque iterum ad Troiam magnus mittetur Achilles.
Hinc, ubi iam firmata virum te fecerit aetas,
Cedet et ipse mari vector, nec nautica pinus
Mutabit merces: omnis feret omnia tellus.
Non rastros patietur humus, non vinea falcem;
Robustus quoque iam tauris iuga solvet arator;
Nec varios discet mentiri lana colores,
Ipse sed in pratis aries iam suave rubenti
Murice, iam croceo mutabit vellera luto;
Sponte sua sandyx pascentis vestiet agnos.
Talia saecla, suis dixerunt, currite, fusis
Concordes stabili fatorum numine Parcae.
Adgredere o magnos — aderit iam tempus — honores,

20. *ridenti,* coloris pulchritudine oculos delectante. | 21. *Ipsae,* sponte, nullo ducente; ut paulo post *Ipsa,* nullo serente. | 23. *blandos*, sive colore, sive odore gratos. | 24. *herba veneni*, venenata. | 25. *amomum* in Armenia et Media nascitur; Assyriae nomine saepe plagae orientales a poetis appellantur. | 26. *simul* i. q. *simulac.* | 27. *quae,* qualis et quanta, sit illorum virtus. | 28. *flavescet*, sponte scilicet, *molli a.*, lēvi et glabra, non acutis quibusdam acubus vallata. | 30. *querc. sud. rosc. mella:* putabatur mel aurea aetate roris modo de foliis quercuum stillasse; G. I, 131. Ovid. Met. I, 112. | 32. sqq. Similis erit haec aetas heroicae. — *Thetim*, mare; Ovid. Met. I, 94. sqq. Tibull. I, 3, 37. | 39. *omnis f. o. t.*, itaque ne opus quidem erit navigatione, omnia enim domi nascentur. | 42. *mentitur l. colores*, utpote non suos referens, sed quibus tincta est. | 43. sqq. Oves iam carpent feliciores herbas, et ita fiet, ut inter pascendum sponte trahant eos colores, qui summo in pretio habentur. Murex, lutum, sandyx, mera hic sunt colorum nomina, non herbarum. | 46. Proprie fila decurrunt de colo; sed quod Parcarum filis fata continentur, propterea ipsa *saecula* decurrere dici poterant. cf. Catull. LXIV, 327. sqq. | 47. Concordes in definiendis et quasi assignandis suis cuique vel homini vel rei fatis, lege divina quadam constitutis. | 48. v. vs. 17. |

Cara deum suboles, magnum Iovis incrementum!
Aspice convexo nutantem pondere mundum,
Terrasque tractusque maris caelumque profundum,
Aspice, venturo laetantur ut omnia saeclo!
O mihi tam longae maneat pars ultima vitae,
Spiritus et, quantum sat erit tua dicere facta:
Non me carminibus vincet nec Thracius Orpheus,
Nec Linus, huic mater quamvis atque huic pater adsit,
Orphei Calliopea, Lino formosus Apollo.
Pan etiam, Arcadia mecum si iudice certet,
Pan etiam Arcadia dicat se iudice victum.
Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem:
Matri longa decem tulerunt fastidia menses;
Incipe, parve puer: cui non risere parentes,
Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

49. *deorum suboles* puer iste haberi poterat, quod divinam quandam accepisset mentem; cf. vs. 7. Sed quorum deorum suboles? ipsius scilicet Iovis; sic enim totum genus interdum pro singulis ponitur, ubi minus refert, quis sit ille, i. e. quod sit eius nomen, quem significamus, quam qualis sit, dei scilicet alicuius, non mortalis patris, filius. A. VI, 322. de Aenea: „Anchisa generate, *deum* (*Veneris*) certissima proles.“ Dei antea sic obscure significati nomen ipsum similiter subiicitur A. I, 4.: „Vi *superum*, saevae memorem *Iunonis* ob iram.“ adde XI, 784. sq. VII, 98. X, 79. XII, 60. v. etiam supra III, 7. VI, 42. Videtur confirmare hanc explicationem auctor Ciris, parum scite Virgilium imitatus, vs. 397., ubi Dioscuri vocantur „Cara *Iovis* suboles, magnum *Iovis* incrementum.“ *Incrementum* autem est nova proles, quae iam accessit ad numerum filiorum Iovis; ita *incrementum* de novorum militum accessione Curt. V, 1, 39. Iovis autem filius existimari Gallus poterat, ut Augustus Apollinis. | 50—52. Mundus, *convexus* a caeli omnia complectentis specie dictus, tamquam numinis adventu et apparentia (ut hoc utar vocabulo), quemadmodum fiebat in *ἐπιφανείαις θεῶν*, movetur, nutat, quod laetum est ac faustum signum; apparet autem id fingi animo a poeta. Mundi notio explicatius exprimitur per vs. 51.; et per voc. *omnia* vs. 52. comprehenduntur, quae vs. 51. singula sunt commemorata. — *Terrasqué*, ut G. I, 153. 164. 352. A. III, 91. IV, 146. IX, 767. cet. — *laetantur:* observa Indicativum in eiusmodi interrogatione, *Adspice ut*, *Viden ut;* E. V, 7. A. VIII, 192. | 53. Longam sibi optat vitam poeta, ut sub extrema eius tempora, cum ille vir factus fuerit, gloriam ab eo partam canere sibi contingat. | 54. *Spiritus*, ingenii vis vigorque poeticus. | 57. *Orphei* Dativus Graec. | 58. *Arcadia:* est enim ipse deus Arcadiae; E. X, 26. | 60—63. Incipe risu matri significare, eam a te cognosci; meruit hoc de te, ut eam risu tuo exhilares; incipe ergo tuo risu parentes ad mutuam arrisionem provocare. — *decem* menses tempus significant, quo exacto gravidae parere solent. | 63. Spectant haec eo, quod hic puer aliquando inter heroas et deos locum habiturus est; cf. vs. 15. sq. et 49.

ECLOGA V.

DAPHNIS.

MENALCAS. MOPSUS.

ME. Cur non, Mopse, boni quoniam convenimus ambo,
Tu calamos inflare levis, ego dicere versus,
Hic corylis mixtas inter considimus ulmos?
MO. Tu maior; tibi me est aequum parere, Menalca,
Sive sub incertas Zephyris motantibus umbras,
Sive antro potius succedimus. Aspice, ut antrum
Silvestris raris sparsit labrusca racemis.
ME. Montibus in nostris solus tibi certat Amyntas.
MO. Quid, si idem certet Phoebum superare canendo?
ME. Incipe, Mopse, prior, si quos aut Phyllidis ignis,
Aut Alconis habes laudes, aut iurgia Codri.
Incipe; pascentis servabit Tityrus haedos.
MO. Immo haec, in viridi nuper quae cortice fagi
Carmina descripsi et modulans alterna notavi,
Experiar. Tu deinde iubeto ut certet Amyntas.
ME. Lenta salix quantum pallenti cedit olivae,
Puniceis humilis quantum saliunca rosetis,
Iudicio nostro tantum tibi cedit Amyntas.
MO. Sed tu desine plura, puer; successimus antro.

Exstinctum Nymphae crudeli funere Daphnim
Flebant; vos coryli testes et flumina Nymphis;
Cum conplexa sui corpus miserabile nati,
Atque deos atque astra vocat crudelia mater.

Ecloga V. Anno p. U. c. 712., cum natales Divi C. Iulii Caesaris mense Iulio celebrarentur per Italiam, Virgilius in eius laudem composuit Eclogam V.

1. Theocr. VIII, 4. — *boni inflare:* Statius Silv. II, 3, 69.: „*optimus Condere* divitias;" Eleg. ad Messal. vs. 7.: „*expromere* cantus *Maximus.*" G. I, 284.: „*felix ponere* vitem." | 3. *inter*, v. II, 3. | 4. *maior* natu. | 5. Alii *mutantibus.* | 7. *sparsit*, v. IV, 52. | 8. Alii *certet.* | 9. *Quid, si certet*, cum irrisione dictum. | 11. *Phyllis* et *Alcon* ficta nomina; non item Codrus, malus poeta et obtrectator Virgilii; VII, 26. cf. III, 90. | 12. *servabit*, observabit, custodiet. | 13. cf. X, 53. sq. | 14. *mod. alt. not.:* alternis vicibus nunc versuum quendam numerum incidi, nunc modos musicos notavi in cortice; cf. I, 2. | 15. cf. vs. 9. — Alii *iubeto certet*, omisso *ut.* | 16. *pallenti*, frondem subviridem habenti; VI, 54. | 20. Daphnidis nomine significatur Iul. Caesar, quem, pastoris persona indutum, deflent Nymphae, numina ruralia. Ceterum sunt quaedam in hoc carmine, ut in aliis quoque Eclogis, quae magis pastoris condicioni conveniant, quam eius, qui sub illius specie latet; ut vs. 48. | 21. v. I, 39. | 22. *complexa*, sc. est. | 23. deos vocat, i. e. dicit, nominat, crudeles, astra item crudelia; G. IV, 356.: „et te crudelem nomine dicit." Astra quandam ad hominum fata vim habere putabantur. — *mater*, Venus, parens Iuliae gentis credita; cf. IX, 47. |

Non ulli pastos illis egere diebus
Frigida, Daphni, boves ad flumina; nulla nec amnem
Libavit quadrupes, nec graminis attigit herbam.
Daphni, tuum Poenos etiam ingemuisse leones
Interitum montesque feri silvaeque loquuntur.
Daphnis et Armenias curru subiungere tigris
Instituit, Daphnis thiasos inducere Bacchi
Et foliis lentas intexere mollibus hastas.
Vitis ut arboribus decori est, ut vitibus uvae,
Ut gregibus tauri, segetes ut pinguibus arvis:
Tu decus omne tuis. Postquam te fata tulerunt,
Ipsa Pales agros atque ipse reliquit Apollo.
Grandia saepe quibus mandavimus hordea sulcis,
Infelix lolium et steriles nascuntur avenae;
Pro molli viola, pro purpureo narcisso,
Carduus et spinis surgit paliurus acutis.
Spargite humum foliis, inducite fontibus umbras,
Pastores; mandat fieri sibi talia Daphnis;
Et tumulum facite, et tumulo superaddite carmen:
Daphnis ego in silvis, hinc usque ad sidera notus,
Formosi pecoris custos, formosior ipse.
ME. Tale tuum carmen nobis, divine poeta,
Quale sopor fessis in gramine, quale per aestum
Dulcis aquae saliente sitim restinguere rivo.
Nec calamis solum aequiparas, sed voce magistrum.

24. Pastores prae luctu armenta non ad pascendum et post pastum ad flumina egerunt; cf. Sueton. Caes. c. 81. | 25. Alii *neque amn.* | 26. herba, ut genus, complectitur gramen, ut speciem; cf. G. I, 134. | 27. *Poenos leones, Armenias tigres*, v. I, 55. | 29—39. Omnis hic locus eo redit, ut Daphnis vitium culturam apud suos instituisse dicatur; cum hac enim coniunctus Bacchi cultus. Et partem hanc agriculturae posuit pro tota. Haec autem ita spectant Caesarem, ut ipsa natura per eius numen laetiorem induisse vultum, sed eundem, illo exstincto, mutasse dicatur. | 29. Bacchi ritu vehi tigribus currui iunctis. — *curru* Dativus pro *currui*, ut A. I, 156. 257. III, 541. | 30. *inducere*, instituere, *ϑιάσους εἰσάγειν.* | 31. *foliis*, viteis et hederaceis. — *lentas*, teretes et flexiles. — *hastas*, hastilia, stipites. — Describitur thyrsus, quem bacchantes gestabant. | 32. Theocr. VIII, 79. sq. v. II, 70. | 33. Ovid. Art. Am. I, 290.: „armenti gloria taurus.“ Tibull. IV, 1, 208. | 34. *tulerunt*, sustulerunt; Hom. Il. II, 302. | 35. *Apollo* Nomius, qui praesidet pascuis, *ταῖς νομαῖς*. | 36. *Grandia*, ad serendum selecta; G. I, 197. | 37. *Infelix*, infecundum, non ferens grana ad vescendum utilia; cf. A. III, 649. — hordeum in lolium et avenam degenerare, opinio veterum fuit; G. I, 154. — *steriles*, intelligenda est avena fatua Linnaeo dicta, *wilder Hafer*, Gall. *haveron*. — *nascuntur*, sc. in iis sulcis, quibus cet. — 40. sqq. Locum, ubi Daphnis sepultus est, frondibus conspergi et arbores circum fontem, ad quem humatus est, seri tumulumque constitui vult. Solebant ruri sepulcra ad fontes locisque umbrosis fieri. | 43. sq. Theocr. I, 120. sq. — *in silvis*, v. I, 2. | 45. sqq. *Tale ... Quale*, tam gratum, quam cet. — *quale restinguere*, *οἷον τὸ σβέσαι.* | 48. *sed*, quod maius est,

Fortunate puer, tu nunc eris alter ab illo.
Nos tamen haec quocumque modo tibi nostra vicissim
Dicemus, Daphnimque tuum tollemus ad astra:
Daphnin ad astra feremus: amavit nos quoque Daphnis.
MO. An quicquam nobis tali sit munere maius?
Et puer ipse fuit cantari dignus, et ista
Iam pridem Stimicon laudavit carmina nobis.
ME. Candidus insuetum miratur limen Olympi
Sub pedibusque videt nubes et sidera Daphnis.
Ergo alacris silvas et cetera rura voluptas
Panaque pastoresque tenet Dryadasque puellas.
Nec lupus insidias pecori, nec retia cervis
Ulla dolum meditantur; amat bonus otia Daphnis.
Ipsi laetitia voces ad sidera iactant
Intonsi montes; ipsae iam carmina rupes,
Ipsa sonant arbusta: deus, deus ille, Menalca!
Sis bonus o felixque tuis! en quattuor aras:
Ecce duas tibi, Daphni, duas altaria Phoebo.
Pocula bina novo spumantia lacte quot annis
Craterasque duos statuam tibi pinguis olivi,
Et multo in primis hilarans convivia Baccho,
Ante focum, si frigus erit, si messis, in umbra,
Vina novum fundam calathis Ariusia nectar.
Cantabunt mihi Damoetas et Lyctius Aegon;
Saltantis Satyros imitabitur Alphesiboeus.

ipsa voce, ipsis carminibus. — *magistrum*, ipsum Daphnidem; cf. vs. 51. sq. et vide, quae scripsimus ad vs. 20. | 49. v. II, 38. | 50. *nostra*, mea carmina. | 51. *tollemus ad astra*, summis laudibus celebrabimus; cf. vs. 43. A. III, 462. | 56. *Candidus*, serenus, hilaris. — *Olympus*, arx caeli, ubi dii habitare putabantur. | 58. *cetera*, quia rus silvas et pascua complecitur; et v. I, 2. | 60. Cum illa voluptate coniuncta est summa securitas. Theocr. XXIV, 84. sq. | 61. *bonus*, benignus, ut vs. 65. A. XII, 647. | 62. sqq. v. I, 39. | 63. *Intonsi*, silvosi, incaedui. | 65. v. vs. 61. — *felix*, propitius, ut A. I, 330. | 66. plures arae ponuntur, ut plura sacrificia fieri una possint; cf. G. IV, 538. sqq. — *duas altaria*, cum altaribus, in quibus victimae crementur; in sola ara tus, fruges et similia diis offeruntur. — *Phoebo*, quod Iul. Caesaris natalis in ludos Apollinares incidit. | 67. sqq. Ad bina praeterea sollemnia Daphnidem adhibiturus et libationibus deveneraturus est Menalcas, ad Ambarvalia, quae fiunt extremo Aprili, incipiente iam in Italia messe, et ad Liberalia, exeunte autumno celebrari solita; huc spectant illa *si frigus erit, si messis* vs. 70. Et cum Laribus suae essent in utraque sollemnitate partes, cf. Tibull. I, 1, 19. sqq. et II, 1, 17. coll. I, 10, 15, pro Lare a se cultum iri Caesarem significat Men.; v. I, 44. | 67. *pocula bina*: bina in singulis aris, ut in epulis solebant singulis convivis bina poni; *duos* autem *crateras*, i. e. in singulis aris singulos; erant enim maiores et ampliores. | 69. *convivia*, epulae post sacrificium. | 72. *Ariusia* ex promontorio et tractu Ariusio in insula Chio. Qui eiusmodi epulis intererant, in mensis secundis generosius vinum libabant, v. G. II, 101. sq. — *nectar* illud dicit, ut vinum dulcissimum. | 73. Satyri, nu-

Haec tibi semper erunt, et cum sollemnia vota
Reddemus Nymphis, et cum lustrabimus agros.
Dum iuga montis aper, fluvios dum piscis amabit,
Dumque thymo pascentur apes, dum rore cicadae,
Semper honos nomenque tuum laudesque manebunt.
Ut Baccho Cererique, tibi sic vota quot annis
Agricolae facient; damnabis tu quoque votis.
MO. Quae tibi, quae tali reddam pro carmine dona?
Nam neque me tantum venientis sibilus austri,
Nec percussa iuvant fluctu tam litora, nec quae
Saxosas inter decurrunt flumina valles.
ME. Hac te nos fragili donabimus ante cicuta.
Haec nos, Formosum Corydon ardebat Alexim,
Haec eadem docuit, Cuium pecus? an Meliboei?
MO. At tu sume pedum, quod, me cum saepe rogaret,
Non tulit Antigenes — et erat tum dignus amari —
Formosum paribus nodis atque aere, Menalca.

ECLOGA VI.

VARUS.

Prima Syracosio dignata est ludere versu
Nostra nec erubuit silvas habitare Thalia.
Cum canerem reges et proelia, Cynthius aurem
Vellit, et admonuit: Pastorem, Tityre, pinguis
Pascere oportet ovis, deductum dicere carmen.

mina ruralia, Bacchi comites, quorum commode fit mentio in sacris ad deos agrestes, in primis Bacchum, pertinentibus. | 74. *erunt*, fient. — *sollemnia*, nuncupari solita. | 75. Nymphas quoque Liberalibus veneratos esse pastores hinc discitur; cf. vs. 20. — *reddemus*, solvemus. — *cum lustr. agros:* significantur Ambarvalia; *lustrare* proprie est *ambire*, *circumire;* ducebatur enim hostia circum agros; itaque lustratio agrorum in eo versabatur, quod ducta circum agros hostia sacrum faciebant diis ruralibus eosque precabantur, ut omnia mala a frugibus, pecore et agrestium turba arcerent; rem totam optime cognosces ex Tibull. II, 1. G. I, 343. sqq. | 77. cicadas, succum ex floribus et foliis sugentes, rore vivere veteres credebant. | 80. *damnabis votis*, s. *voti*, i. e. quibus contigerit id, quod per te sibi contingere cupierunt, eos obligabis tuo beneficio, ut solvant tibi, quod voverint. | 85. *cicuta*, cf. II, 36. | 86. *Haec — docuit*, ad hanc modulatus sum E. II. et III.; cf. X, 34. 51.

Ecloga VI. Scripta est haec Ecloga a. 714. p. U. c. et missa Alfeno Varo, qui cum Corn. Gallo poeta Galliae Cisalpinae ab Octaviano praefectus negotium agrorum dividendorum ibi curabat.

1. sqq. Ad humile et tenue se carmen, bucolicum, natura ferri, a graviore genere carminum abhorrere ingenium suum significat poeta. — *Prima*, Adiectivum pro Adverbio, *primum*, ut G. I, 12. A. VI, 811. VIII, 59. et v. A. IV, 494. Primum poeta ad bucolicum genus se applicuerat; aliud deinde cum temptaret, vs. 3., revocatum se ab ipso Apolline fingit vs. 4. sq. — *Syracosio*, v. IV, 1. Syracusis natus erat Theocritus; *Συρακόσαι* antiquior huius nominis forma. | 2. v. I, 2. — Thalia praeses carminis bucolici. | 3. Cum carmen epicum aggredi conarer. | 5. *de-*

Nunc ego — namque super tibi erunt, qui dicere laudes,
Vare, tuas cupiant et tristia condere bella —
Agrestem tenui meditabor arundine Musam.
Non iniussa cano. Si quis tamen haec quoque, si quis
Captus amore leget: te nostrae, Vare, myricae,
Te nemus omne canet; nec Phoebo gratior ulla est,
Quam sibi quae Vari praescripsit pagina nomen.
  Pergite, Pierides. Chromis et Mnasylos in antro
Silenum pueri somno videre iacentem,
Inflatum hesterno venas, ut semper, Iaccho;
Serta procul, tantum capiti delapsa, iacebant,
Et gravis attrita pendebat cantharus ansa.
Adgressi — nam saepe senex spe carminis ambo
Luserat — iniiciunt ipsis ex vincula sertis.
Addit se sociam timidisque supervenit Aegle,
Aegle, Naiadum pulcherrima, iamque videnti
Sanguineis frontem moris et tempora pingit.
Ille dolum ridens, Quo vincula nectitis? inquit.
Solvite me, pueri; satis est potuisse videri.
Carmina, quae voltis, cognoscite; carmina vobis,
Huic aliud mercedis erit. Simul incipit ipse.
Tum vero in numerum Faunosque ferasque videres
Ludere, tum rigidas motare cacumina quercus;
Nec tantum Phoebo gaudet Parnasia rupes,
Nec tantum Rhodope miratur et Ismarus Orphea.
Namque canebat, uti magnum per inane coacta

ductum, tenue; proprie fila, quae sunt tenuia, de colo duci, deduci, dicuntur; cf. Horat. Epist. II, 1, 225. | 6. iunge *super-erunt*: cf. A. II, 567. VII, 559. G. II, 349.: „*Inter* enim *labentur* aquae." ib. 351.: *super-urgerent*. adde A. VI, 254. | 8. v. I, 2. | 9. *Non iniussa*, sed iussa ab Apolline; cf. vs. 4. sq. | 10. *c. amore l.* tali carminum genere delectabitur. — *myricae*, cf. E. IV, 2. | 12. pagina, liber, carmen Varo inscriptum. | 13. *Pergite*, agite. — *Chromis* et *Mnasylos* Faunorum, vel Satyrorum nomina. | 16. *procul*, iuxta; non enim ubique *procul* rem *longe* remotam indicat; immo *tantum capiti delapsa iac.*, i. e. non haerebant iam in ipso capite, iacebant tamen prope caput. | 17. *gravis*, magnus; eumque ille epotaverat. — *attrita*, multo usu. — *pendebat*, semisupinum manu tenebat. | 19. ex ipsis, quae ille gesserat, sertis; cf. vs. 16. | 21. *videnti*, expergefacto. | 24. *satis c. pot. vid.*, ut videamini me vincire potuisse. | 26. *simul*, i. e. haec dicens, his dictis, ut G. IV, 359. 381. A. IX, 221. | 27. *in num. ludere*, ad rhythmum quendam saltare. | 30. *Rhodope* et *Ismarus* montes Thraciae. | 31. sqq. Canit Sil. primum rerum omnium originem; qua in re poeta Epicurum sequitur. — *inane* est vacuum illud spatium, quod Ep. ante mundi originem fuisse statuebat; *semina*, atomi, quarum concursu omnes res conflatas idem putabat; *coacta*, compulsa et per illud sparsa, necdum inter se secreta. Nempe inane dicitur illud spatium ita, ut continere quidem atomos putaretur, sed eas ipsas tam tenues, ut oculis cerni nullo modo possent, spatium igitur illud vacuum esse videretur. Certis autem paribusque atomorum generibus paulatim inter sè coeuntibus exstiterunt, quae vulgo dicuntur elementa rerum, ignis, aqua,

Semina terrarumque animaeque marisque fuissent
Et liquidi simul ignis; ut his exordia primis
Omnia et ipse tener mundi concreverit orbis;
Tum durare solum et discludere Nerea ponto
Coeperit et rerum paulatim sumere formas;
Iamque novum terrae stupeant lucescere solem
Altius, atque cadant submotis nubibus imbres;
Incipiant silvae cum primum surgere, cumque
Rara per ignaros errent animalia montis.
Hinc lapides Pyrrhae iactos, Saturnia regna,
Caucasiasque refert volucres furtumque Promethei.
His adiungit, Hylan nautae quo fonte relictum
Clamassent, ut litus, Hyla, Hyla, omne sonaret;
Et fortunatam, si numquam armenta fuissent,
Pasiphaen nivei solatur amore iuvenci.
Ah, virgo infelix, quae te dementia cepit!
Proetides inplerunt falsis mugitibus agros:
At non tam turpis pecudum tamen ulla secuta est
Concubitus, quamvis collo timuisset aratrum
Et saepe in levi quaesisset cornua fronte.
Ah, virgo infelix, tu nunc in montibus erras:
Ille, latus niveum molli fultus hyacintho,
Ilice sub nigra pallentis ruminat herbas,
Aut aliquam in magno sequitur grege. Claudite, Nymphae,
Dictaeae Nymphae, nemorum iam claudite saltus,
Si qua forte ferant oculis sese obvia nostris

aer, terra. | 32. *animae*, aeris; *maris*, aquae. | 33. *liquidi*, utpote ex tenerrimis atom's orti. — *exordia*, ipsae res ortae. — *primis*, principiis s. materiâ rerum. | 34. *tener*, v. vs. 33. — *mundi orbis*, caelum, v. IV, 50. | 35. *durare*, durescere. — *Nerea*, i. q. aquas. — *discl. ponto*, discretas includere mari. | 38. atque ut ex alto cadat pluvia. | 39. *canit cum incipiant pr. surgere*, canit surgentes silvas, s. originem silvarum, i. e. arborum. | 40. *ignaros*, expertes antea animalium. | 41. cf. Ovid. Met. I, 348—415. — *Saturnia regna*, saeculum aureum; v. IV, 6. | 42. Prometheus ignem Iovi furatus dederat hominibus; quapropter Iovis iussu Caucaso affixus est; aquila autem quotidie iecore eius, per noctem rursus crescente, vescebatur. — *Cauc. volucres:* Plurali, ut solet, in circumlocutione usus, *unam* significat aquilam poeta; v. IV, 49. | 43. sq. Cum Argonautis in Colchidem navigans Hercules Hylan, puerum a se amatum, a Nymphis raptum amisit. | 46. *Pasiphaen*, uxorem Minois, matrem Minotauri. — *solatur*, canit Pasiphaen se amore tauri solantem, i. e. solatium sui ardoris et voluptatem ex amore tauri capientem. Poetae ipsi facere dicuntur, quod factum canunt; cf. vs. 62. sq. E. IX, 19. | 47. *virgo* hic de iam nupta, item *puella*, G. IV, 458. | 48. Proeti, regis Tirynthii, filiae insanientes in vaccas mutatae sibi videbantur. | 53. *fultús hyac.*, ut G. II, 5. IV, 137. A. XI, 69. — Ceterum v. III, 106. | 54. *nigra*, nigricantis viroris; *pallentes*, χλωρός, *hellgrün*. | 55—60. *Claudite* cet. Pasiphaen haec loquentem facit poeta. | 56. Dictaeae, a monte Cretae, Dicte. | 57. *Si* saepe po-

Errabunda bovis vestigia; forsitan illum,
Aut herba captum viridi, aut armenta secutum,
Perducant aliquae stabula ad Gortynia vaccae.
Tum canit Hesperidum miratam mala puellam;
Tum Phaethontiadas musco circumdat amarae
Corticis, atque solo proceras erigit alnos.
Tum canit, errantem Permessi ad flumina Gallum
Aonas in montis ut duxerit una sororum,
Utque viro Phoebi chorus adsurrexerit omnis;
Ut Linus haec illi, divino carmine pastor,
Floribus atque apio crinis ornatus amaro
Dixerit: Hos tibi dant calamos, en accipe, Musae,
Ascraeo quos ante seni, quibus ille solebat
Cantando rigidas deducere montibus ornos.
His tibi Grynei nemoris dicatur origo,
Ne quis sit lucus, quo se plus iactet Apollo.
Quid loquar, ut Scyllam Nisi, quam fama secuta est
Candida succinctam latrantibus inguina monstris
Dulichias vexasse rates et gurgite in alto
Ah! timidos nautas canibus lacerasse marinis;
Aut ut mutatos Terei narraverit artus,
Quas illi Philomela dapes, quae dona pararit,
Quo cursu deserta petiverit, et quibus ante

nitur, ubi rem explorare, ut G. III, 331. sqq. A. I, 181. 578., vel temptare, experiri, aliquid volumus, ut A. VI, 78. X, 458. Experiar, num forte ita fiat, ut mihi occurrat ille bos. | 60. Gortyn, s. Gortyna, urbs Cretae. | 61. cf. Ovid. Met. X, 560. sqq. — *Hesperidum mala*, cf. A. IV, 481. sqq. | 62. cf. vs. 46. — *Phaethontiadas*, s. Heliadas; cf. Ovid. Met. II, 325. sqq. | 64. vide, quae huic Eclogae praefati sumus. — *Permessus*, fluvius Boeotiae. | 65. *Aonas*, i. e. Aonios; Aones primi Boeotiae incolae; ibi Helicon mons Musis sacer. — *sororum*, Musarum, Tibull. III, 4, 45. Ovid. Met. V, 254. sq. | 66. Musae adsurgunt Gallo, quae est honoris testificatio. | 67. cf. IV, 56. sq. | 68. *crinis ornatus* v. III, 106. | 70. *quos*, sc. dederunt *Ascraeo seni*, Hesiodo, ab Ascra, vico Boeotiae, ita dicto. | 71. v. III, 46. | 72. Grynium s. Grynēa oppidum Aeolidis fano Apollinis, quod in luco amoenissimo situm erat, nobile. Fabulas ad originem huius fani lucique spectantes carmine celebraverat Euphorion Chalcidensis, idque in latinum sermonem transtulerat Gallus; cf. E. X, 50. sq. Apparet accessisse hoc carmen ad genus carminis pastoritii; et pastor fuerat etiam Hesiodus, non tamen poeta bucolicus. | 73. *quo se plus i.*, quo magis glorietur, quem magis amet. | 74. *Quid loquar?* formula est breviter reliqua attingentis. — Erant duae Scyllae, Nisi altera, altera Phorci filia, saepe inter se a poetis, ut h. l., permutatae; quae hic narrantur, spectant ad Phorci filiam; cf. Ovid. Met. XIV, 1—67; de Nisi filia Ov. Met. VIII, 1. sqq. — *ut Scyllam*, sc. mutatam narraverit; quod repetes e. vs. 78. | 76. Dulichium insula maris Ionii prope Ithacam, posteriore tempore eadem, quae Ithaca, credita; hinc Dulichius Ulixes dictus; cf. Hom. Od. XII, 245. sqq. | 78. sqq. cf. Ovid. Met. VI, 424. sqq. — *Terei*, cf. vs. 42. A. I, 41. 120. VII, 249. XII, 541. | 80. *quo cursu*, i. e. quali c., in-

Infelix sua tecta supervolitaverit alis?
Omnia, quae, Phoebo quondam meditante, beatus
Audiit Eurotas iussitque ediscere laurus,
Ille canit; pulsae referunt ad sidera valles:
Cogere donec ovis stabulis numerumque referri
Iussit et invito processit Vesper Olympo.

ECLOGA VII.

MELIBOEUS.

MELIBOEUS. CORYDON. THYRSIS.

M. Forte sub arguta consederat ilice Daphnis,
Compulerantque greges Corydon et Thyrsis in unum,
Thyrsis ovis, Corydon distentas lacte capellas,
Ambo florentes aetatibus, Arcades ambo,
Et cantare pares, et respondere parati.
Huc mihi, dum teneras defendo a frigore myrtos,
Vir gregis ipse caper deerraverat; atque ego Daphnim
Aspicio. Ille ubi me contra videt: Ocius, inquit,
Huc ades, o Meliboee! caper tibi salvus et haedi;
Et, si quid cessare potes, requiesce sub umbra.
Huc ipsi potum venient per prata iuvenci;
Hic viridis tenera praetexit arundine ripas
Mincius, eque sacra resonant examina quercu.
Quid facerem? neque ego Alcippen, neque Phyllida habebam,
Depulsos a lacte domi quae clauderet agnos;
Et certamen erat, Corydon cum Thyrside, magnum.
Posthabui tamen illorum mea seria ludo.
Alternis igitur contendere versibus ambo

solito quippe, nam in avem erat mutata; *cursus* etiam A. VI, 194. volatum significat. Ergo hoc dicit poeta: ut insolito cursu deserta petiverit, utque alis inusitatis tecta sua antea supervolitaverit. | 82. *Ph. medit.*, v. I, 2.: tum scilicet, cum Hyacinthum, Oebali filium, Spartanum, amabat Phoebus; v. III, 106. | 83. laurus ad Eurotam sitas; v. I, 39. III, 46. et supra vs. 71. | 84. *valles*: montes, quibus vallis cingitur, resonantes eius cantu. | 85. *cogere—referri*, ut A. V, 773.; ceterum v. III, 34. | 86. Vesper, Hesperus, Veneris stella. *invito*, quod ipsum caelum fingitur aegre ferre, nocte ingruente carmen finiri.

Ecloga VII. Scripta videtur haec Ecl. vere anni 716. p. U. c.

1. *arguta*, sibilante, dum leni vento agitatur; Theocr. I, 1. sq. | 2. Theocr. VI, 1. sq. | 4. Theocr. VIII, 3. sq. — Arcades servi post deletam Corinthum in Italiam, ubi haec geruntur, cf. vs. 13., venisse videntur. | 5. v. V, 1. sq. | 6. *def. a. frig.*, puta, stramentis eas tegens. | 7. Theocr. VIII, 49. — *deerrav.*, G. II, 200. A. X, 378. grex cum ipso capro, cf. vs. 9. — *atque* interdum ponitur, ubi quid praeter opinionem, exspectationem, accidit; cf. A. VI, 162. X, 219. | 13. *sacra*, G. III, 332. | 15. *a lacte*, a matrum ubere. | 16. *Cor. c. Th.*, certatu-

Coepere; alternos Musae meminisse volebant.
Hos Corydon, illos referebat in ordine Thyrsis.
c. Nymphae, noster amor, Libethrides, aut mihi carmen,
Quale meo Codro, concedite; proxima Phoebi
Versibus ille facit; aut, si non possumus omnes,
Hic arguta sacra pendebit fistula pinu.
T. Pastores, hedera nascentem ornate poetam,
Arcades, invidia rumpantur ut ilia Codro;
Aut, si ultra placitum laudarit, bacchare frontem
Cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.
c. Saetosi caput hoc apri tibi, Delia, parvus
Et ramosa Micon vivacis cornua cervi.
Si proprium hoc fuerit, levi de marmore tota
Puniceo stabis suras evincta cothurno.
T. Sinum lactis et haec te liba, Priape, quot annis
Exspectare sat est: custos es pauperis horti.
Nunc te marmoreum pro tempore fecimus; at tu,
Si fetura gregem suppleverit, aureus esto.
c. Nerine Galatea, thymo mihi dulcior Hyblae,
Candidior cycnis, hedera formosior alba,
Cum primum pasti repetent praesepia tauri,
Si qua tui Corydonis habet te cura, venito.
T. Immo ego Sardoniis videar tibi amarior herbis,
Horridior rusco, proiecta vilior alga,
Si mihi non haec lux toto iam longior anno est.
Ite domum pasti, si quis pudor, ite iuvenci.

rus enim Cor. erat cum Th.; cf. A. V, 339. | 19. Musae, amantes alterna, cf. E. III, 59., hanc legem carminis dicebant, ut versibus alternis illi canerent. Quod autem poetae, quae canerent, doceri a Musis se perhibebant, canentes meminisse ea, quae quasi didicerint, dici possunt. | 20. *in ordine*, deinceps. | 21. Libethrus fons cum antro in Helicone. Nympham poeta iuvocat etiam E. X, 1. cf. Theocr. VII, 91. sq. | 22. v. V, 11. — *proxima*, proximos; v. III, 80. | 23. v. I, 39. | 24. Qui arti alicui renuntiabant, eius instrumenta Diis suspendebant sacrabantque. | 25. *nascentem*, nunc primum carmina temptantem. | 26. cf. E. III, 15. V, 11. | 27. *ultra plac.*, plus, quam ipsi videtur, s. si Codrus nos immodice et praeter veritatem laudat; quo fascinari veteres putabant ea, quae invidemus alteri. — *bacchare*, quo fascinus depelli existimabatur. | 30. sc. dedicat, ob prosperam venationem; cf. A. IX. 407. sq. | 31. Si tam felici venatu perpetuo uti contigerit *etc. proprium* enim saepe id, quod perpetuo nostrum manet; cf. A. VI, 872. Corn. Nep. Thrasyb. c. 4. | 32. *sur. ev.*, v. III, 106. — *coth.*, A. I, 337. | 35. De industria Thyrsis magnifice loquitur, Micone magna Dianae pollicito, maiora et in ridiculum aucta promittens. — *pro temp.*, pro meis, quales nunc sunt, facultatibus. | 37. sq. Theocr. XI, 19. sqq. — *Nerine*, s. Nereis, Nerei fil. — *thymo .. Hyblae*, v. I, 55. et cf. V, 77. | 38. Ut est genus hederae nigricans, ita et albicans. | 41. Declarat et Th. suum Galateae desiderium. *Sard. herbae*, batrachii, s. ranunculi genus, *Hahnenfuss*, cuius ferax Sardinia. | 43. Theocr. XII, 2. | 44. pudeat vos pastos tam tarde domum procedere, et me ab amicae

C. Muscosi fontes et somno mollior herba,
Et quae vos rara viridis tegit arbutus umbra,
Solstitium pecori defendite; iam venit aestas
Torrida, iam laeto turgent in palmite gemmae.
T. Hic focus et taedae pingues, hic plurimus ignis
Semper, et adsidua postes fuligine nigri;
Hic tantum Boreae curamus frigora, quantum
Aut numerum lupus, aut torrentia flumina ripas.
C. Stant et iuniperi et castaneae hirsutae;
Strata iacent passim sua quaque sub arbore poma;
Omnia nunc rident; at si formosus Alexis
Montibus his abeat, videas et flumina sicca.
T. Aret ager; vitio moriens sitit aeris herba;
Liber pampineas invidit collibus umbras:
Phyllidis adventu nostrae nemus omne virebit,
Iuppiter et laeto descendet plurimus imbri.
C. Populus Alcidae gratissima, vitis Iaccho,
Formosae myrtus Veneri, sua laurea Phoebo;
Phyllis amat corylos; illas dum Phyllis amabit,
Nec myrtus vincet corylos, nec laurea Phoebi.
T. Fraxinus in silvis pulcherrima, pinus in hortis,
Populus in fluviis, abies in montibus altis;
Saepius at si me, Lycida formose, revisas,
Fraxinus in silvis cedat tibi, pinus in hortis.
M. Haec memini, et victum frustra contendere Thyrsim.
Ex illo Corydon Corydon est tempore nobis.

amplexu distinere. | 45. sqq. Theocr. VIII, 33. sqq. | 45. Theocr. V, 51. XV, 125. | 46. *et tu, arbute, quae fontes herbamque tegis.* — *rara*, non densa, sole interlucente. | 47. *defendite*, arcete, ut A. X, 905. adde G. III, 155. | 49. Theocr. XI, 51. — In hoc *ἀμοιβαίων* genere non referuntur omnia a canentibus ad id anni tempus, quo canunt. | 50. *ful. n.*, utpote in paupere tugurio sine *καπνοδόκῃ*. | 52. numerus pecoris lupum non deterret. | 53—60. Theocr. VIII, 41—48. | 53. v. II, 24. — *Stant*, horrent fructibus, bacis et echinis; sic aliquoties *stare* i. q. horrere, ut G. III, 368. | 54. Theocr. VII, 144. sq. — Alii *quaeque.* | 57. *vitio aeris*, nimio calore. | 58. aret vinea. | 60. *Iuppiter*, aer; ex hoc enim decidit pluvia; cf. G. II, 325. Horat. Od. I, 1, 25. | 65. *pinus in hortis*, hortensis, *ἥμερος*. | 66. *in fluviis*, ad fluvios, in ripis fluviorum; cf. G. II, 110. A. VII, 714. | 70. Theocr. VIII, 92. *Corydon est nobis*, noster est; quo nobis probari aliquem significamus. Plaut. Mil. glor. III, 3, 25.: „Heus: *noster* esto!"

E C L O G A VIII.

PHARMACEUTRIA.

DAMON. ALPHESIBOEUS.

Pastorum Musam Damonis et Alphesiboei,
Inmemor herbarum quos est mirata iuvenca
Certantis, quorum stupefactae carmine lynces,
Et mutata suos requierunt flumina cursus,
Damonis Musam dicemus et Alphesiboei.
Tu mihi, seu magni superas iam saxa Timavi,
Sive oram Illyrici legis aequoris, en erit umquam
Ille dies, mihi cum liceat tua dicere facta?
En erit, ut liceat totum mihi ferre per orbem
Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno?
A te principium, tibi desinet. Accipe iussis
Carmina coepta tuis, atque hanc sine tempora circum
Inter victricis hederam tibi serpere laurus.
Frigida vix caelo noctis decesserat umbra,
Cum ros in tenera pecori gratissimus herba,
Incumbens tereti Damon sic coepit olivae.
D. Nascere, praeque diem veniens age, Lucifer, almum,
Coniugis indigno Nisae deceptus amore

Ecloga VIII. Missa est haec Ecloga Pollioni autumno anni 715., victis Parthinis, populo Dalmatiae, in Italiam redeunti. Continet haec Ecl. duo carmina, quorum alterius (vs. 17—61.) argumentum ex Theocr. III, alterius (vs. 64 — 109.) ex Theocr. II. petitum est. Ex eodem Theocr. II. titulus *Pharmaceutria* translatus.

2. v. I, 39. | 4. *mutata cursus flum.*, quae, exuta natura sua, currere desierunt, substiterunt; v. III, 106. Sunt, qui iungant *requierunt suos cursus*, ut est in Ciri vs. 233.: „rapidos requiescunt flumina cursus." | 6. *mihi:* Dativus Pronominis pers. saepe animum aliquo modo, hic quidem gaudio, affectum omninoque rem ad nos aliquo modo pertinentem, significat; cf. vs. 30. G. II, 252. IV, 354. A. I, 136. 261. Horat. Ep. I, 3, 15. — *Timavus*, non longe ab Aquileia lato flumine in mare Adriaticum se effundens; cf. A. I, 244. | 7. Qui in superiore Adria, turbido mari, cf. Horat. Od. III, 9, 23., navigabant, ut tuto hoc fieret, litus legere solebant. — *en*, vehementiam desiderii indicat. | 10. cf. III, 84. Carmina Sophocle, summo tragicorum Graec., digna. Cothurnus tragoedorum, soccus comoedorum, calceamentum; cf. Horat. Od. II, 1, 12. et Art. poet. vs. 90. | 11. „Laudes tuas omnibus meis carminibus praedicandas sumsi;" cf. III, 60; haec, cum proverbii in morem dicta sint, non nimis proprie accipienda; cf. Hom. Il. IX, 97. Theocr. XVII, 1. | 12. *i. Carmina c. t.*, v. III, 7.: carmen hoc, quod est ex eo genere, sc. bucolico, ad quod temptandum tu me excitasti. | 13. Permitte, ut inter laudes tuas bellicas etiam hic ex poetico encomio honos tibi accedat, nec Musam meam dedignare. cf. VII, 25. et Ovid. Met. I, 558 — 561. | 16. *Inc. olivae*, baculo oleagineo nixus. | 17. iunge *prae-veniens;* v. VI, 6. — *diem age, L.*, A. II, 801. sq. | 18. *Coniugis*, i. e. puellae amatae, ut infra v. 66. iuvenis amatus; cf. A. VII, 189. — *indigno am.*, quo eius fides digna non erat, i. e.

Dum queror, et divos, quamquam nil testibus illis
Profeci, extrema moriens tamen adloquor hora.
Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
Maenalus argutumque nemus pinosque loquentis
Semper habet; semper pastorum ille audit amores,
Panaque, qui primus calamos non passus inertis.
Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
Mopso Nisa datur: quid non speremus amantes?
Iungentur iam grypes equis, aevoque sequenti
Cum canibus timidi venient ad pocula dammae.
Mopse, novas incide faces: tibi ducitur uxor:
Sparge, marite, nuces: tibi deserit Hesperus Oetam.
Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
O digno coniuncta viro, dum despicis omnis,
Dumque tibi est odio mea fistula dumque capellae
Hirsutumque supercilium promissaque barba,
Nec curare deum credis mortalia quemquam.
Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
Saepibus in nostris parvam te roscida mala —
Dux ego vester eram — vidi cum matre legentem.
Alter ab undecimo tum me iam acceperat annus:
Iam fragilis poteram ab terra contingere ramos.
Ut vidi, ut perii! ut me malus abstulit error!

perfidia. | 19. *testibus* ab amica ad testandum amorem adhibitis. | 21. v. V, 86 et I, 2. — Versus intercalaris, ut ap. Theocr. I, 64. 70. 73. cet. II, 17. 22. cet. — *Maenalios*, i. e. Arcadicos, pastoritios; v. IV, 1. Maenalus mons Arcadiae. | 22. nemus pinosque cantu pastorum resonantes. | 24. v. II, 32. | 27. sq. „Omnia naturae praepostera legibus ibunt;“ Ovid. Trist. I, 8, 1. sqq. — *Iungentur*, eidem currui; cf. E. III, 91. — *gryphes* autem, fabulosa animalia, perpetuam cum equis inimicitiam gerere ferebantur. | 28. *ad pocula*, ad potum. | 29. sq. incisis lignis para taedas; his utebantur ad novam nuptam domum mariti deducendam, quod vesperi fiebat; huc spectat illud *tibi* (tibi cupienti, cf. vs. 6.) *des. Hesp. Oet.*, Oetam, montem Thessaliae, *deserit*, i. e. supra Oetam primum visus iam relinquere eam procedens videtur. In Graecia haec geri apparet; admiscuit tamen poeta Romanum morem nuces spargendi. Spargebantur autem nuces nupta iam in domum et thalamum deducta. Ceterum *novas* non ut iterum uxorem ducturus; sed novum dicitur omne, quod primum fit vel incipit fieri; sic dicimus *novam* nuptam; cf. G. II, 332. A. VII, 554. VIII, 695. | 32. *O d. c. viro*, cum irrisione haec dicta. Quali, dum ceteros despicatui habes, viro nupsisti! | 34. Theocr. XI, 30—33. | 35. Dii perfidiae ultores. — *mortalia*, res humanas, Ovid. Met. XIII, 70. | 37. Theocr. XI, 25—29. — *Saep. in n.*, in horto n. saepe clauso. — *rosc.*, rore matutino adspersa, *δροσόεντα*. | 38. *legent.*, carpentem, ut II, 51. III, 70. | 39. *Alt. ab undec.*, duodecimus; ut E. V, 49. *alter* non est tertius, sed proximus, i. e. secundus. | 41. Theocr. II, 82. III, 42. Hom. Il. XIV, 294. Cum te vidi, quanto exarsi statim amore! *perire*, misere amare; Propert. II, 15, 13.: „Paris fertur periisse Lacaenâ,“ Helena. — *mal. error*, in-

Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
Nunc scio, quid sit Amor; duris in cotibus illum
Aut Tmaros, aut Rhodope, aut extremi Garamantes,
Nec generis nostri puerum nec sanguinis edunt.
Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
Saevus Amor docuit natorum sanguine matrem
Commaculare manus; crudelis tu quoque, mater;
Crudelis mater magis, an puer inprobus ille?
Inprobus ille puer; crudelis tu quoque, mater.
Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
Nunc et ovis ultro fugiat lupus, aurea durae
Mala ferant quercus, narcisso floreat alnus,
Pinguia corticibus sudent electra myricae,
Certent et cycnis ululae, sit Tityrus Orpheus,
Orpheus in silvis, inter delphinas Arion.
Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
Omnia vel medium fiant mare. Vivite, silvae:
Praeceps aerii specula de montis in undas
Deferar; extremum hoc munus morientis habeto.
Desine Maenalios, iam desine, tibia, versus.
  Haec Damon; vos, quae responderit Alphesiboeus,
Dicite, Pierides; non omnia possumus omnes.
  A. Effer aquam, et molli cinge haec altaria vitta,

sania quaedam amoris, qua fit, ut vix compos sis mentis. | 43. cf. A. IV, 365. sqq. Theocr. III, 15. sq. — *Tmaros*, mons Epiri, *Rhodope* Thraciae. — *Garamantes*, populus Africae; *extremi*, remotissimam orbis terrarum partem incolentes; A. VIII, 727. Ceterum v. II, 24. | 45. *edunt:* Praesenti utitur poeta, quod *edunt* idem valet, quod *parentes sunt;* cf. G. I, 279. A. I, 731. VII, 485. VIII, 141. 294. IX, 266. X, 518. | 47. *matrem*, Medeam, quae, ab Iasone coniuge repudiata, communes filios occidit. | 48. sqq. Mater illud nefas ausa crudelitatis notam, Amor, qui illam, ut animum maternum exueret, impulit, turpiorem et foediorem improbitatis sustinet. | 49. *inprobus*, improbior; repetes enim praegressum *magis*. | 52. sqq. vs. 27. cf. Theocr. I, 132—36. | 54. electrum, in summo pretio habitum, populi, vel alni, aliaeve arbores in ripis Padi, non humiles frutices, quales myricae, exsudare perhibebantur in fabulis; cf. IV, 2. | 55. *Certent*, sc. cantu. — *Tityrus* praeter cetera frequentatum pastorum nomen. | 56. v. I, 2. — *Arion* Methymnaeus cantu delphinas deleniens ab uno eorum servatus; Ovid. Fast. II, 91. sqq. | 58. Velim adeo omnia longe lateque mari contegantur, in quod me praecipitare possim. — *Vivite*, valete; cf. Theocr. I, 115. sqq. | 59. Theocr. III, 25. — *aerii*, v. I, 59. | 60. Acerbe Damon: Hoc muneris, hanc tibi laetitiam moriens offero, ut tua causa misere peream. Theocr. XXXIII, 20. sq. | 63. Alphesiboei carmen, tamquam doctius, a Musis vult recitari, se ei recitando imparem esse proverbiali locutione „*non o. p. omnes*“ significans. | 64. sqq. Mulier aliqua venefica inducitur amatorem suum, a se abalienatum et ex agro in urbem profectum, magicis sacris ad se revocans. Alloquitur Amaryllidem, sacrorum horum administram. Velim autem attendas ad apparatum sacri magici a poeta descriptum. | 64. *aquam*, lustra-

Verbenasque adole pinguis et mascula tura:
Coniugis ut magicis sanos avertere sacris
Experiar sensus; nihil hic nisi carmina desunt.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Carmina vel caelo possunt deducere Lunam;
Carminibus Circe socios mutavit Ulixi;
Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Terna tibi haec primum triplici diversa colore
Licia circumdo, terque hanc altaria circum
Effigiem duco; numero deus inpare gaudet.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Necte tribus nodis ternos, Amarylli, colores;
Necte, Amarylli, modo, et, Veneris, dic, vincula necto.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Limus ut hic durescit, et haec ut cera liquescit
Uno eodemque igni: sic nostro Daphnis amore.
Sparge molam, et fragilis incende bitumine laurus.
Daphnis me malus urit, ego hanc in Daphnide laurum.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Talis amor Daphnim, qualis cum fessa iuvencum
Per nemora atque altos quaerendo bucula lucos
Propter aquae rivum viridi procumbit in ulva,

lem; cf. A. VI, 229. sqq. — *molli*, utpote *lanea*. | 65. *Verbenas*, frondes sacro usui destinatas; *pingues*, fortasse, ut in re magica, venenato succo tumentes; cf. A. IV, 513. sq. — Verba autem *adolere* i. e. augere, et *adolescere* augeri, saepe traducuntur ad rem sacram; *verbenas adole*, i. e. cumula super aram, puta, ut in ea crementur; unde *adolere* quidem ipsam traxit cremandi significationem. — *masculum* tus, optimum, stagonias appellatum. | 66. *sanos av. sensus*, quasi a sanitate avertere, pervertere et in amoris insaniam convertere. | 67. *carmina*, sc. magica, incantamenta. | 69. Mira, sed saepe a poetis commemorata superstitio; cf. Tibull. I, 8, 21. Horat. Epod. V, 46. XVII, 78. Putabatur autem luna ita deducta spumas quasdam emittere, quibus utebantur magae. | 70. cf. Tibull. IV, 1, 62. sq. Hom. Odyss. X, 203. sqq. | 71. v. III, 93. Ovid. Am. II, I, 25.: „Carmine dissiliunt, abruptis faucibus, angues.“ — *cantando*, cantu, s. eo, quod quis incantat; falso enim Gerundium passivam vim habere creditur; cf. G. II, 250. III, 215. 454. | 73. *tibi*, Daphnidi, per parvam imaginem repraesentato; eaque ipsa duplex fuit, altera e limo, altera e cera; cf. vs. 80. | 77. cf. vs. 73. | 80. v. vs. 73. | 81. Sic D. mollis et mitis fiat erga me, durus autem adversus alias puellas. | 82. *molam*, far et salem; *ἄλφιτα* Theocr. II, 18. | 83. Ut Daphnis me urit, sic ego laurum hanc ita uro, ut ea res ad ipsum D. pertineat, isque in ea lauru se uri, flamma amoris corripi, sentiat; *in D.* ut *ἐπὶ Δέλφιδι* Theocr. II, 23. | 85. *qualis cum* idem, quod *ut cum*, *ὡς ὅτε*, G. III, 196. A. II, 471. IX, 563. XI, 624. Ad buculam spectat illud *qualis*; ad amorem enim si referas, dicendum fuisset: qualis buculam tenet, *quae* (non *cum*) procumbit. Notionem autem immodici cuiusdam amoris ipsa continet comparatio. | 87. *Propter*, ad, G. III, 14.; est enim

Perdita, nec serae meminit decedere nocti,
Talis amor teneat, nec sit mihi cura mederi.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Has olim exuvias mihi perfidus ille reliquit,
Pignora cara sui; quae nunc ego limine in ipso,
Terra, tibi mando; debent haec pignora Daphnim.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Has herbas atque haec Ponto mihi lecta venena
Ipse dedit Moeris; nascuntur plurima Ponto.
His ego saepe lupum fieri et se condere silvis
Moerim, saepe animas imis excire sepulchris
Atque satas alio vidi traducere messis.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Fer cineres, Amarylli, foras, rivoque fluenti
Transque caput iace; nec respexeris. His ego Daphnim
Adgrediar; nihil ille deos, nil carmina curat.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Aspice, corripuit tremulis altaria flammis
Sponte sua, dum ferre moror, cinis ipse. Bonum sit!
Nescio quid certe est, et Hylax in limine latrat.
Credimus? an, qui amant, ipsi sibi somnia fingunt?
Parcite, ab urbe venit, iam parcite, carmina, Daphnis.

ortum ex *prope*. | 88. *Perdita*, v. II, 59. — *deced. nocti*, vitare frigus nocturnum ad saepta redeundo; G. III, 467. et *calori decedere* G. IV, 23. | 89. *mederi* tali illius amori. | 91. *exuvias*, res, quas ipse olim gessit; cf. A. IV, 495. sq. et 507. | 92. *Pignora* sui erga me amoris. | 93. debemus alteri, qua eab eo accepimus ea lege, ut reddamus; debent igitur mihi pignora Daphnidem, per quae, adhibita arte magica, illum mihi reddi, ad me redire, fas est. | 95. *Has herb. atque h. ven.* i. e. has herbas venenatas. — *Ponto*, Colchide, parte regni Pontici, per Medeam, nobilissimam veneficam, famigerata; Horat. Od. II, 13, 8. | 96. *Ipse M.*, summus sc. magus. | 97. lupum factum silvis se condere. | 99. *alio*, in alium agrum, et ita possessorem spe messis fraudare; Tibull. I, 8, 19. | 101. v. II, 30. | 102. *trans caput*, aversa, Ovid. Fast. V, 437. Ceterum v. G. I, 142. — *nec resp.*, ne res, quae agitur, irrita fiat; Ovid. l. l. 439. sq. — Alii *ne r.* — Vana fuerant, quae adhuc temptaverat; itaque novissime id, quod efficacissimum putat, experitur. | 105. sq. repente ex cinere nondum ablato, cf. vs. 101., emicat flamma in altari, quod precatur ut sit, quemadmodum est, prosperum omen; corripi flamma proprie dicuntur, quae ipsa ardere, cremari, incipiunt. | 107. *Nescio quid*, aliquid scilicet boni ominis. | 108. *qui amant*, A. VI, 507. — *sibi s. f.*, se fallunt. | 109. *Parcite:* non est iam, quod ultra per vos Daphnidem aggrediar.

ECLOGA IX.

MOERIS.

LYCIDAS. MOERIS.

L. Quo te, Moeri, pedes? an, quo via ducit, in urbem?
M. O Lycida, vivi pervenimus, advena nostri,
Quo numquam veriti sumus, ut possessor agelli
Diceret: Haec mea sunt; veteres migrate coloni.
Nunc victi, tristes, quoniam Fors omnia versat,
Hos illi — quod nec vertat bene — mittimus haedos.
L. Certe equidem audieram, qua se subducere colles
Incipiunt, mollique iugum demittere clivo,
Usque ad aquam et veteris, iam fracta cacumina, fagos
Omnia carminibus vestrum servasse Menalcan.
M. Audieras? et fama fuit; sed carmina tantum
Nostra valent, Lycida, tela inter Martia, quantum
Chaonias dicunt aquila veniente columbas.
Quod nisi me quacumque novas incidere lites
Ante sinistra cava monuisset ab ilice cornix,
Nec tuus hic Moeris, nec viveret ipse Menalcas.
L. Heu, cadit in quemquam tantum scelus? heu, tua nobis
Paene simul tecum solatia rapta, Menalca?
Quis caneret Nymphas? quis humum florentibus herbis

Ecloga IX. Anno 714. p. U. c. cum denuo agri militibus dividerentur, Alfenus Varus, qui tum ab Octaviano Galliae Cisalpinae praefectus erat, rursus partem agrorum Mantuanis (vide, quae Ecl. I. praefati sumus) eripi passus est. Arrio centurioni datus ager Virgilii. Virgilius, ab hoc paene interfectus, relicto villico, qui, donec restitutus sibi esset ager, Arrio morem gereret, Romam abiit ibique scripsit hanc Eclogam.

1. *Quo t. M. p. ducunt*, quod ex proximo *ducit* repetendum. Theocr. XIV, 42. | 2. *vivi:* alias enim milites non veniebant in possessionem agrorum nisi interfectis colonis aut belli iure exactis. | 2. sq. pervenimus *eo*, quo numquam nos perventuros putavimus, ut advena possessor agelli nostri diceret; v. I, 54. | 5. *victi*, oppressi a potentioribus. — *versat*, pervertit. | 6. Quae res in eius, novi heri, perniciem vertatur. — *nec* antique pro *non*, ut vs. 26. — *mittimus:* agimus absenti, in urbe degenti. | 7. sq. qua colles decrescunt et paulatim ita deprimuntur, ut in clivum lenem ascensu desinant. | 9. *aquam*, Mincium. Ceterum v. II, 3. | 10. Per Menalcan significatur Virgilius, qui per carmina sua fautores et deprecatores nactus agrum suum receperat. | 13. *Chaoniae* dictae propter oracula per columbas s. palumbes in luco Dodonaeo edita; Dodona urbs Epiri olim a Chaonibus habitata; et v. I, 55. | 14. *incidere*, praecidere, igitur devitare. | 15. monita cornicis tum rata sunt et eventum habitura, cum a sinistra canit. | 18. *solatia*, carmina; puta, quia haec carmina vel curas, vel labores et molestias agrestium leniebant. | 19. *Quis c. N.*, hoc ad Ambarvalium sollemnitatem videtur spectare; v. V, 75. — Quis humum florentibus herbis sparsam, quis fontes arboribus umbrosis consitos caneret? v. VI, 46. et A. I, 165. VII, 463. |

Spargeret, aut viridi fontis induceret umbra?
Vel quae sublegi tacitus tibi carmina nuper,
Cum te ad delicias ferres, Amaryllida, nostras?
„Tityre, dum redeo — brevis est via — pasce capellas,
„Et potum pastas age, Tityre, et inter agendum
„Occursare capro, cornu ferit ille, caveto.
M. Immo haec, quae Varo necdum perfecta canebat:
„Vare, tuum nomen, superet modo Mantua nobis,
„Mantua vae miserae nimium vicina Cremonae,
„Cantantes sublime ferent ad sidera cycni.
L. Sic tua Cyrneas fugiant examina taxos,
Sic cytiso pastae distendant ubera vaccae:
Incipe, si quid habes. Et me fecere poetam
Pierides; sunt et mihi carmina; me quoque dicunt
Vatem pastores; sed non ego credulus illis.
Nam neque adhuc Vario videor, nec dicere Cinna
Digna, sed argutos inter strepere anser olores.
M. Id quidem ago et tacitus, Lycida, mecum ipse voluto,
Si valeam meminisse; neque est ignobile carmen.
„Huc ades, o Galatea; quis est nam ludus in undis?
„Hic ver purpureum, varios hic flumina circum
„Fundit humus flores, hic candida populus antro
„Imminet, et lentae texunt umbracula vites;
„Huc ades; insani feriant sine litora fluctus.
L. Quid, quae te pura solum sub nocte canentem
Audieram? numeros memini, si verba tenerem.
M. „Daphni, quid antiquos signorum suspicis ortus?
„Ecce Dionaei processit Caesaris astrum,

21. Quis caneret vel illa, vel tale aliquid, quale nuper tibi sublegi, i. e. te non sentiente, cum canebas, ex te didici. | 22. Spectat hic vs. ad Theocr. III, 1. | 23—25. Theocr. III, 3—5. | 27. sq. Vide, quae praefati sumus huic et primae Eclogae. | 29. *cycni*, quia his Mincius abundabat, G. II, 198. sq., et v. I, 39. | 30. *Sic*, formula obtestandi per res carissimas. Sic cupio salvas esse apes tuas: ut cupio ex te audire, quae habes carmina; cf. X. 4. Horat. Od. I, 3, 1. Tibull. III, 6, 1. — E taxo mel amarum fiebat; cf. G. II, 257. IV, 47. — *Cyrneas* Corsicanas, *Κύρνος* Corsica; v. I, 55. | 32. sqq. Theocr. VII, 37. sqq. | 35. Varius et Cinna poetae nobiles Virgilio aequales. | 36. Theocr. VII, 47. sq. Tecte rodit Anserem, malum poetam. | 38. v. VI, 57. | 39. sqq. cf. Theocr. XI, 42—49. | 40. *purp.*, nitidum; A. VI, 641. Tib. III, 5, 4. | 41. *cand. p.*, *Silberpappel*, *λεύκη*. | 42. *lentae*, v. V, 31. | 44. *Quid?* ita breviter interrogamus, cum ad aliam rem transeuntes, hanc potissimum nos scire velle significamus. — *pura*, serena. | 45. *numeros*, modos. — *si*, modo, dummodo. | 46. *antiquos:* proprie diceres *antiquorum*, i. e. dudum notorum, *signorum*, siderum, G. I, 257. A. VII, 138. Adiectiva interdum non suo iunguntur Nomini a poetis, ut G. I, 52. 211. IV, 267. A. I, 169. III, 411. V, 375. VI, 10. VII, 533. sq. VIII, 526. X, 426. XI, 810. XII, 199. *maior rerum ordo*, i. e. ordo maiorum rerum, VII, 44. | 47. Dione mater Veneris, et v. V, 23. — *processit*, apparuit,

„Astrum, quo segetes gauderent frugibus, et quo
„Duceret apricis in collibus uva colorem.
„Insere, Daphni, piros; carpent tua poma nepotes.
Omnia fert aetas, animum quoque; saepe ego longos
Cantando puerum memini me condere soles:
Nunc oblita mihi tot carmina; vox quoque Moerim
Iam fugit ipsa; lupi Moerim videre priores.
Sed tamen ista satis referet tibi saepe Menalcas.
L. Caussando nostros in longum ducis amores.
Et nunc omne tibi stratum silet aequor, et omnes,
Aspice, ventosi ceciderunt murmuris aurae:
Hinc adeo media est nobis via: namque sepulchrum
Incipit adparere Bianoris: hic, ubi densas
Agricolae stringunt frondes, hic, Moeri, canamus;
Hic haedos depone, tamen veniemus in urbem.
Aut si, nox pluviam ne colligat ante, veremur,
Cantantes licet usque — minus via laedit — eamus;
Cantantes ut eamus, ego hoc te fasce levabo.
M. Desine plura, puer, et, quod nunc instat, agamus;
Carmina tum melius, cum venerit ipse, canemus.

E C L O G A X.

GALLUS.

Extremum hunc, Arethusa, mihi concede laborem:
Pauca meo Gallo, sed quae legat ipsa Lycoris,
Carmina sunt dicenda: neget quis carmina Gallo?
Sic tibi, cum fluctus subterlabere Sicanos,

numquam antea visum; significatur stella crinita, non multo post Iul. Caesaris mortem visa, quam animam esse Caesaris inter deos recepti putabat populus; Sueton. Caes. c. 88. | 48. sq. Ea stella bonum frugum proventum ominari et maturare fingitur. | 50. Insere *nunc*, astro tam propitio lucente; sic fiet, ut (non tu solum, sed etiam) nepotes fructum habeant ex arboribus a te insitis. | 51. memoriam quoque aufert. | 52. totos dies cantando exigere; Horat. Od. IV, 5, 29. | 54. Quem occurrens lupus prior vidisset, eum vocem amittere olim putabant. Theocr. XIV, 22. | 55. v. vs. 10. | 56. Excusationes afferendo differs meum desiderium. | 57. v. A. VIII, 89. | 60. Bianor, s. Ocnus, conditor Mantuae creditus. | 61. v. I, 57. | 62. *tamen*, etiamsi paululum quiescentes dederimus operam cantilenae. | 63. ne vespere nubes, pluviam minantes, colligantur. | 65. *fasce*, cf. vs. 62. | 66. *puĕr*, X, 69. G. III, 76, 118. IV, 92. et saepius. | 67. *ipse*. Menalcas.

Ecloga X. Extremo anno 716. cum Agrippa in Galliam cum exercitu missus esset, Lycoris, Galli poetae amica, militem quendam illuc secuta Virgilio huius carminis scribendi occasionem praebuit.

1. Arethusa Nympha fontis Syracusani; v. VII, 21. tum E. VI, 1. et IV, 1. | 2. quae legens Lycoris commoveatur. | 4. *Sic*, v. IX, 30. — *fl. s. S.*, A. III. 694—96. |

Doris amara suam non intermisceat undam.
Incipe; sollicitos Galli dicamus amores,
Dum tenera attondent simae virgulta capellae.
Non canimus surdis; respondent omnia silvae.
Quae nemora, aut qui vos saltus habuere, puellae
Naides, indigno cum Gallus amore peribat?
Nam neque Parnasi vobis iuga, nam neque Pindi
Ulla moram fecere, neque Aonie Aganippe.
Illum etiam lauri, etiam flevere myricae;
Pinifer illum etiam sola sub rupe iacentem
Maenalus et gelidi fleverunt saxa Lycaei.
Stant et oves circum; — nostri nec poenitet illas,
Nec te poeniteat pecoris, divine poeta:
Et formosus ovis ad flumina pavit Adonis —
Venit et upilio; tardi venere subulci;
Uvidus hiberna venit de glande Menalcas.
Omnes „Unde amor iste, rogant, tibi?“ Venit Apollo:
Galle, quid insanis? inquit; tua cura Lycoris
Perque nives alium perque horrida castra secuta est.
Venit et agresti capitis Silvanus honore,
Florentis ferulas et grandia lilia quassans.
Pan deus Arcadiae venit, quem vidimus ipsi
Sanguineis ebuli bacis minioque rubentem.
Ecquis erit modus? inquit; Amor non talia curat;
Nec lacrimis crudelis Amor, nec gramina rivis,
Nec cytiso saturantur apes, nec fronde capellae.
Tristis at ille: Tamen cantabitis, Arcades, inquit,

5. *Doris*, Nerei, dei marini, coniux; i. e. mare, idque *amarum*, i. e. salsum. Sic tibi, Arethusa, sinceritas tua perstet, non corrupta aquis marinis. | 8. *respond.*, resonant per echo; v. I, 5. | 10. Naides, fontium et amnium deae, solae non adfuistis Gallo maerenti. — amore, quo dignus non erat, tabescebat; v. VIII, 18. — Alii *periret.* | 11. *iuga*, quia biceps erat P. — Hos quoque montes duram Galli, poetae, condicionem luxisse puta; cf. vs. 15. | 12. Aganippe, fons in Helicone; v. VI, 65. | 13. v. I, 39. — *lauri etiam*, III, 6. VIII, 41. G. I, 4. 341. II, 86. | 15. montes Arcadiae. | 16. Theocr. I, 74. sq. — Excusat bucolici carminis humilitatem, vel maxime excusandam apud eum, qui ipse summa carminum laude floreret. — Noli contemnere oves, quae ne nos quidem contemnunt, sed accedunt ad nos sensumque habent nostri doloris. | 18. Theocr. I, 109. Adonis, iuvenis mirandae pulchritudinis fabulis poetarum celebratus. | 20. Menalcas bubulcus venit, uvidus ab aqua, in qua glandes, sub hiemem collectae bobusque pro pabulo praeberi in Italia solitae, asservabantur. | 21. Theocr. I, 77. sq. | 22. *insanire*, *μαίνεσθαι*, Theocr. II, 82. — *cura*, v. vs. 38. | 24. sq. Venit Silvanus, vetus Italicum numen agreste, agresti ornatu, i. e. ferulis et liliis, redimitum habens caput. | 26. *quem, vid. ipsi:* addit haec poeta, quod Pan non facile se conspiciendum praebebat; poeta autem se tum una cum Gallo fuisse fingit. | 31. *ille*, Gallus. — *Tamen* in solando locum habet; A. IV, 329. X, 509. | 32.

Montibus haec vestris, soli cantare periti
Arcades. O mihi tum quam molliter ossa quiescant,
Vestra meos olim si fistula dicat amores!
Atque utinam ex vobis unus, vestrique fuissem
Aut custos gregis, aut maturae vinitor uvae!
Certe, sive mihi Phyllis, sive esset Amyntas,
Seu quicumque furor, — quid tum, si fuscus Amyntas?
Et nigrae violae sunt et vaccinia nigra —
Mecum inter salices lenta sub vite iaceret;
Serta mihi Phyllis legeret, cantaret Amyntas.
Hic gelidi fontes, hic mollia prata, Lycori,
Hic nemus; hic ipso tecum consumerer aevo.
Nunc insanus amor duri me Martis in armis
Tela inter media atque adversos detinet hostis:
Tu procul a patria — nec sit mihi credere tantum! —
Alpinas ah, dura, nives et frigora Rheni
Me sine sola vides. Ah, te ne frigora laedant!
Ah, tibi ne teneras glacies secet aspera plantas!
Ibo, et, Chalcidico quae sunt mihi condita versu
Carmina, pastoris Siculi modulabor avena.
Certum est in silvis, inter spelaea ferarum
Malle pati tenerisque meos incidere amores
Arboribus; crescent illae, crescetis, amores.
Interea mixtis lustrabo Maenala Nymphis,
Aut acris venabor apros. Non me ulla vetabunt
Frigora Parthenios canibus circumdare saltus.
Iam mihi per rupes videor lucosque sonantis
Ire; libet Partho torquere Cydonia cornu
Spicula. — Tamquam haec sit nostri medicina furoris,
Aut deus ille malis hominum mitescere discat!
Iam neque Hamadryades rursus nec carmina nobis

v. II, 5. | 34. v. V, 86. | 38. *furor*, ut *cura*, *ignis*, *flamma*, de puella vel puero amato. | 40. *sub vite*, corona vitea redimitus; auctor Culic. vs. 74: „illum Tmolia pampineo subter coma velat amictu;" ubi iunge *subtervelat*, i. e. velat corona vitea, cuius frondes dependent. Sic captivi *sub corona*, i. e. corona ex more redimiti, vendi dicebantur. | 44. Particula *Nunc* rem contrariam hic significat, nostrum *so aber*; G. II, 55. A. X, 630. — Iunge *amor Martis*, A. VII, 461. 550.; aut bis intelliges *Martis*, et *amor Martis*, et *Martis armis*. | 46. utinam *liceat* mihi non credere rem adeo horribilem. | 50. v. VI, 72. | 53. *pati*, durare, vitam sustinere; Lucan. V, 313.: „disce sine armis posse pati." — Ceterum cf. V, 13. | 55. *mixtis Nymphis*, i. e. cum N., s. permixtus N. A. X, 871. | 57. cf. G. III, 409—13. — *Parthenius*, mons Arcadiae. | 59. *Partho*, Parthico. — Cydonia urbs Cretae; A. XII, 858. et v. I, 55. | 60. *Tamquam* cet. Abiicit rursus id, quod modo probaverat, nihil prodesse sentiens. — Alii *sint*. | 61. *deus ille*, Amor. | 62. *Hamadryades*, rus intelliges per metonymiam. |

Ipsa placent; ipsae rursus concedite silvae.
Non illum nostri possunt mutare labores,
Nec si frigoribus mediis Hebrumque bibamus
Sithoniasque nives hiemis subeamus aquosae,
Nec si, cum moriens alta liber aret in ulmo,
Aethiopum versemus ovis sub sidere Cancri.
Omnia vincit Amor; et nos cedamus Amori.

Haec sat erit, divae, vestrum cecinisse poetam,
Dum sedet et gracili fiscellam texit hibisco,
Pierides; vos haec facietis maxima Gallo,
Gallo, cuius amor tantum mihi crescit in horas,
Quantum vere novo viridis se subiicit alnus.
Surgamus: solet esse gravis cantantibus umbra;
Iuniperi gravis umbra; nocent et frugibus umbrae.
Ite domum saturae, venit Hesperus, ite capellae.

63. *concedite*, cedite, valete. | 64. *illum*, v. vs. 61. — *labores*, cf. vs. 52—59. | 65. sqq. Theocr. VII, 112—14. | 65. v. II, 22. et cf. I, 63. — Hebrus fluvius Thraciae. | 66. Sithones gens Thraciae. | 67. *liber*, interior pars corticis, pro ipsa arbore. | 69. Omnia vincit Amor; et cum vincat Amor omnia, age, cedamus, nec flectere eum velimus.— Ceterum v. IX, 66. | 72. facietis, ut Gallo sint gratissima. | 74. *se subiicit*, se attollit, crescit; ut *se subducere* i. q. decrescere IX, 7. | 75. *umbra* sc. vespertina.

P. VIRGILI MARONIS

GEORGICON

LIBER PRIMUS.

Quid faciat laetas segetes, quo sidere terram
Vertere, Maecenas, ulmisque adiungere vitis
Conveniat, quae cura boum, qui cultus habendo
Sit pecori, apibus quanta experientia parcis,
Hinc canere incipiam. Vos, o clarissima mundi
Lumina, labentem caelo quae ducitis annum;
Liber et alma Ceres, vestro si munere tellus
Chaoniam pingui glandem mutavit arista,
Poculaque inventis Acheloia miscuit uvis;
Et vos, agrestum praesentia numina, Fauni,
Ferte simul Faunique pedem Dryadesque puellae:
Munera vestra cano. Tuque o, cui prima frementem
Fudit equum magno tellus percussa tridenti,
Neptune; et cultor nemorum, cui pinguia Ceae

Georg. L. I. 1—4. Exponitur totius operis argumentum; agricultura et rusticatio libro I., arborum cultura l. II., res pecuaria l. III., res apiaria l. IV. tractabitur. | 1. *quo sidere*, quando, cf. vs. 68. 208. 221. | 2. *Maecenas*, cuius hortatu Georgica scribere aggressus erat poeta, III, 41. — *vites* pro omni arborum genere posuit; ceterum v. E. II, 70. | 3. *habendo pec.*, ad tuendum, i. e. servandum supplendumque, gregem; cf. III, 159. | 4. *pecori* : *ap.*, v. E. X, 13. — *parcis*, *σπανίως*, III, 403. quanta experientia requiratur, ut apiarium infrequens augeas. | 5. *Hinc* significat praesens rei initium; non aliquando, sed hinc exorsus, incipiam. | 5—42. Invocatio numinum, a quibus poeta se in pangendo hoc carmine adiutum cupit. | 6. sidera, Sol maxime, quorum decursu varia anni tempora efficiuntur; e verbis *Ferte pedem* vs. 11. repetes communem notionem: adeste mihi canenti. | 7. *si* crebro in invocatione et obtestatione habet locum, ut vs. 17. A. IV, 317. VI, 119. IX, 406. | 8. Ante inventas fruges glande homines vescebantur; Ovid. Met. I, 106. Tibull. II, I, 37—43. — *Chaoniam*, v. E. IX, 13. — *pingui*, granis tumenti. | 9. Achelous, fluvius Aetoliae, apud poetas saepe i. q. viva aqua. Notus est autem mos vini aqua temperandi. | 10. *praes.* cf. E. I, 42. | 11. Dryades invocantur, quia sunt deae silvarum, in quibus greges pascuntur. | 12. v. E. VI, 1. Ipsam rem breviter narrat Ovid. Met. VI, 70. sqq. | 13. *Fudit*, A. VIII, 139. | 14. Aristaeus, Apollinis et Cyrenes filius, quem alii Thessalum fuisse, alii Arcadem volunt, frugum et pascuorum curam habens, G. IV, 327. sq., inprimis in insula Cea, una de

Ter centum nivei tondent dumeta iuvenci;
Ipse, nemus linquens patrium saltusque Lycaei,
Pan, ovium custos, tua si tibi Maenala curae,
Adsis, o Tegeaee, favens, oleaeque Minerva
Inventrix, uncique puer monstrator aratri,
Et teneram ab radice ferens, Silvane, cupressum,
Dique deaeque omnes, studium quibus arva tueri,
Quique novas alitis non ullo semine fruges,
Quique satis largum caelo demittitis imbrem:
Tuque adeo, quem mox quae sint habitura deorum
Concilia, incertum est, urbisne invisere, Caesar,
Terrarumque velis curam, et te maximus orbis
Auctorem frugum tempestatumque potentem
Accipiat, cingens materna tempora myrto,
An deus inmensi venias maris ac tua nautae
Numina sola colant, tibi serviat ultima Thule,
Teque sibi generum Tethys emat omnibus undis;
Anne novum tardis sidus te mensibus addas,
Qua locus Erigonen inter Chelasque sequentis
Panditur; ipse tibi iam bracchia contrahit ardens
Scorpios, et caeli iusta plus parte reliquit;
Quidquid eris, — nam te nec sperant Tartara regem,
Nec tibi regnandi veniat tam dira cupido:
Quamvis Elysios miretur Graecia campos,
Nec repetita sequi curet Proserpina matrem —
Da facilem cursum, atque audacibus adnue coeptis,

Cycladibus, Iovis Aristaei et Apollinis Nomii nomine cultus. — *nemorum*, quae paulo post *dumeta*, v. E. I, 2. | 16. v. E. X, 15. | 18. Tegeaeus a Tegea, oppido Arcadiae, dictus. | 19. Triptolemus Eleusinius a Cerere arationem edoctus; Ovid. Met. V, 642. sqq. | 20. v. E. X, 24. — *ab rad.*, cum ipsa radice; G. I, 319. | 24. *Tuq. adeo*, tu potissimum, *besonders*, v. A. IV, 533. | 25. *urbis*, Romae. — *Caesar* Octavianus. — *urbis inv. cur. velis*, i. e. invisere, ἐφορᾶν, urbem, res eius curaturus. Proprie dicitur *invisere urbem*, s. *res urbis*; quod qui facit, is curat res urbis; hinc *curam invisere* iungere ausus est poeta. | 28. Fingit poeta orbem, i. e. qui incolunt orbem terrarum, Caesaris caput corona cingentem; *materna*, v. E. I, 6. V, 23. et cf. E. VII, 62.; et myrtea corona Caesari tribuitur, tamquam rerum naturae curam cum matre, Venere, suscepturo; nam Venus, ut ait Lucret. I, 22.: „rerum naturam sola gubernat.“ | 30. *sola*, posthabitis ceteris diis marinis. — *Thule*, una, ut videtur, ex insulis Shetlandicis, extrema pars orbis terrarum tum credita; qua significatur imperium omnia maria complectens. | 31. *omnibus undis*, omnis maris imperio tibi tradito. | 32. an novum sidus futurus sis, v. E. IX, 47; siderum decursu definiuntur anni tempora, menses, *tardi*, utpote multis diebus constantes. | 33. Inter Erigonen, s. Virginem, et Chelas, s. Scorpium, *sequentes*, quae illi a tergo sunt, vacabat locus, qui assignari Octaviano posset, novo Librae sideri postea datus. | 35. c. *iusta plus parte*, plus, quam necesse erat. | 38. cf. Tibull. I, 3, 58. sqq. | 39. *curet*, velit. | 40. *Da fac. cursum*, a navigatione hoc

Ignarosque viae mecum miseratus agrestis
Ingredere, et votis iam nunc adsuesce vocari.
Vere novo, gelidus canis cum montibus humor
Liquitur et Zephyro putris se glaeba resolvit,
Depresso incipiat iam tum mihi taurus aratro
Ingemere, et sulco attritus splendescere vomer.
Illa seges demum votis respondet avari
Agricolae, bis quae solem, bis frigora sensit;
Illius inmensae ruperunt horrea messes.
Ac prius ignotum ferro quam scindimus aequor,
Ventos et varium caeli praediscere morem
Cura sit ac patrios cultusque habitusque locorum,
Et quid quaeque ferat regio, et quid quaeque recuset.
Hic segetes, illic veniunt felicius uvae,
Arborei fetus alibi; atque iniussa virescunt
Gramina. Nonne vides, croceos ut Tmolus odores,
India mittit ebur, molles sua tura Sabaei,
At Chalybes nudi ferrum, virosaque Pontus
Castorea, Eliadum palmas Epiros equarum?
Continuo has leges aeternaque foedera certis
Inposuit natura locis, quo tempore primum
Deucalion vacuum lapides iactavit in orbem,
Unde homines nati, durum genus. Ergo age, terrae
Pingue solum primis extemplo a mensibus anni
Fortes invertant tauri, glaebasque iacentis

translatum; Ovid. Fast. I, 3. sq. | 42. *Ingredere*, grave verbum, quo quis ad rem magnam suscipiendam excitatur; A. VIII, 513. — *iam nunc*, utpote deus futurus.

I. Exponitur de iis, quae ante sementem agricolae facienda, vs. 43—99.: 1) de aratione, 43—70.; 2) de agro variis modis recreando, 71—93.; 3) de terra comminuenda, 94—99. | 43. *canis*, nive obductis; cf. II, 324—331. | 44. *putris*, tepore et humore resoluta, cum antea gelu adstricta esset. | 46—49. Forte ac densum solum, quale fere erat Italiae, ter, etiam quater, autumno primum, tum proximo vere, aestate rursusque autumno, arabatur; ita bis solem, bis frigora sentiebat. | 47. *avari*, largum proventum sibi optantis; v. *Prooem.* Aeneidos v. 3. | 49. *ruperunt*, ὑπερβολικῶς, tota repleruut; *ruperunt*, rumpere solent, ut I, 263. 287. 391. II, 24. 499. sqq. III, 104. 378. IV, 213. | 51. *caeli morem*, aeris naturam, temperiem; *varium*, pro diversa regionum natura ac situ diversum. | 52. *cultus*, colendi rationem; *habitus*, ingenium agri; *patrios*, patriorum locorum, i. e. quae quisque colenda accepit; et est adiectivum non suo nomini iunctum, v. E. IX, 46. | 56. *Tmolus*, Lydiae mons. — *croceos odores*, crocum odoratum. | 57. *Sabaei*, incolae Sabae, quae erat urbs felicis Arabiae; *molles*, effeminati, ἁβροί. | 58. *Chalybes*, populus Ponti in Asia minore; *nudi*, utpote in ferro cudendo occupati, A. VIII, 425. | 59. tales, quales in ludis Olympiae, vico Elidis, celebrari solitis palmam s. victoriam reportant, i. e. longe praestantissimas; cf. A. V, 339. | 60—63. Continuo s. statim a rerum humanarum principio ita diversum esse locorum ingenium natura voluit; cf. E. VI, 41. — *foedera*, condiciones, ut A. I, 62. | 63.

Pulverulenta coquat maturis solibus aestas;
At si non fuerit tellus fecunda, sub ipsum
Arcturum tenui sat erit suspendere sulco:
Illic, officiant laetis ne frugibus herbae,
Hic, sterilem exiguus ne deserat humor arenam.
    Alternis idem tonsas cessare novales,
Et segnem patiere situ durescere campum;
Aut ibi flava seres mutato sidere farra,
Unde prius laetum siliqua quassante legumen
Aut tenuis fetus viciae tristisque lupini
Sustuleris fragilis calamos silvamque sonantem.
Urit enim lini campum seges, urit avenae,
Urunt Lethaeo perfusa papavera somno:
Sed tamen alternis facilis labor; arida tantum
Ne saturare fimo pingui pudeat sola, neve
Effetos cinerem inmundum iactare per agros.
Sic quoque mutatis requiescunt fetibus arva,
Nec nulla interea est inaratae gratia terrae.
Saepe etiam sterilis incendere profuit agros
Atque levem stipulam crepitantibus urere flammis:
Sive inde occultas viris et pabula terrae
Pinguia concipiunt; sive illis omne per ignem
Excoquitur vitium, atque exsudat inutilis humor;
Seu pluris calor ille vias et caeca relaxat
Spiramenta, novas veniat qua sucus in herbas;
Seu durat magis, et venas adstringit hiantis,

Redit poeta ad vss. 43. sqq. | 66. *maturi soles*, quasi adulti, ἀκμάζοντες, i. e. calor solis ferventissimus. | 67. *tellus non fecunda*, solum arenosum, non pingue. | 68. Arcturus Nonis Septembr. exoritur. — *suspendere*, aratro suspenso, non alte depresso, terram leviter proscindere. | 69. *Illic*, in pingui solo; cf. II, 251. | 70. *Hic*, in sterili; ne exiguus, qui est in tali solo, humor exsiccetur.

71. *tonsas*, demessas, *novales*, i. e. agrum, qui alternis annis vacat et novatur, *Brachacker*. | 72. *situ*, otio, cessatione. | 73. *mut. sidere*, alio proximi anni tempore; praecipitur, ut ager, in quo superiore anno veris tempore satio facta sit, proximo anno autumno demum conseratur; cf. vss. 215—221. | 74. *quassante*, quae mota crepitat. | 75. *tristis*, amari, cf. II, 247. | 76. *silvam*, densam calamorum multitudinem, ut vs. 152. — *sonantem*, utpote aridam. | 77. *enim*: Prodest alternare segetem; *nam* ne linum quidem, si alternis annis seratur, etsi urit agrum, nimis emaciabit eundem, modo adhibeas stercorationem. | 78. cf. A. IV, 486. | 79. alterna, neque eadem semper, serendo facilis labor reddetur agro. | 83. Noli iungere *Nec nulla*, i. e. aliqua; sed *Nec* negat totam hanc sententiam „*nulla est i. g. terrae.*“ Atque sic non fiet, ut nulla sit agri gratia (nullus fructus), quae sane est nulla, si inaratus sit ager sive cesset; contra non carebis fructu, si seres alterna. | 84. *steriles agros*, effeti agri stipulam; v. vs. 297. | 89. *caeca Spir.*, occlusos meatus, idem, quod *venae* vs. 91. | 90. *vias*, *qua*, ut A. V, 590. |

Ne tenues pluviae, rapidive potentia solis
Acrior, aut Boreae penetrabile frigus adurat.
Multum adeo, rastris glaebas qui frangit inertis
Vimineasque trahit cratis, iuvat arva; neque illum
Flava Ceres alto nequiquam spectat Olympo;
Et qui, proscisso quae suscitat aequore terga,
Rursus in obliquum verso perrumpit aratro,
Exercetque frequens tellurem, atque inperat arvis.
Humida solstitia atque hiemes orate serenas,
Agricolae; hiberno laetissima pulvere farra,
Laetus ager: nullo tantum se Mysia cultu
Iactat et ipsa suas mirantur Gargara messis.
Quid dicam, iacto qui semine comminus arva
Insequitur cumulosque ruit male pinguis arenae?
Deinde satis fluvium inducit rivosque sequentis,
Et, cum exustus ager morientibus aestuat herbis,
Ecce supercilio clivosi tramitis undam

92. Ne pluvia, si forte nimia erit, ipsa sua tenuitate occultissimos terrae meatus penetrans, noceat; nocendi enim significationem repetes ex verbo *adurat;* satis autem crebra haec zeugmatis figura apud poetas. | 94. *inertes*, infecundas, nisi comminuuntur. | 95. *crates*, dentatas scilicet, occandi instrumentum. | 96. *flava*, ξανθή Graecis dicta. — *neque nequidquam*, nec sine fructu. — Cui favent dii, eum *spectare*, respicere, dicuntur. | 97. suscitata terga, sulci. | 99. *Exercere aliquid*, i. e. multum studii ac laboris in aliqua re ponere; tum crebro aliquid facere; *exerc. aliquem*, i. e. adsuefacere aliquem rei vel tractandae, ut *exercere milites*, vel ferendae, i. e. multum vexare; *exercet tellurem*, multum versat. — *imperat arvis*, cogit quasi agrum, ut sit fecundus, cf. *Prooem.* Aeneidos v. 3.

II. Quae post sementem prosint futurae segeti, vss. 100—159.: 1) commoda tempestas, 100—103.; 2) glaebarum contusio, 104—105.; 3) irrigatio aridi soli, 106—110.; 4) depastio nimis laetae segetis, 111—113.; 5) deductio nimii humoris, 113—117.; 6) depulsio aliorum malorum, quibus segetes, ad excitandam hominum sollertiam, premi infestarique Iuppiter post auream aetatem voluit, 118—158. | 100. sq. Plurimum prodest satis aestas non nimis sicca, hiems non nimis humida. — *hiberno pulvere*, cum siccior est hiems, quo fit, ut terra in pulverem resolvatur. | 102. *nullo:* nullus est Mysiae cultus, quo tantum sese iactet; v. A. IV, 232. VI, 405. non Mysia aeque laetis segetibus insignis est. | 103. *nec tantum* mir. G. m. suas; negatio, quae est in *nullo*, spectat etiam ad alterum enuntiatum; cf. A. XII, 801. — *Gargara* summa pars Idae, montis Mysii. | 104. *Quid dicam*, *Quid loquar*, crebra formula, ubi rem aliquam breviter attingimus, ad alia properantes. — *Quid dicam*, *qui*, ut infra vs. 111. et 113. A. VI, 141. 453. Est hoc genus quoddam breviloquentiae, quam ita explicabis: Quid dicam, *qualem messem* (cf. vs. 103.) *habiturus sit*, qui sua ipse manu, *comminus*, i. e. rastro, quod manu tenetur, glaebas tenaciores et infecundas, *cumulos m. p. arenae*, per agrum iacentes aliam post aliam, *insequens*, contundit? | 106. sqq. Hom. Il. XXI, 257. sqq. | 107. *ager m. a. herbis*, herbae in agro aestuantes moriuntur, s. aestu enecantur. | 108. *supercilium*, ὀφρύς Hom. Il. XX, 151., superior montis

Elicit? illa cadens raucum per levia murmur
Saxa ciet, scatebrisque arentia temperat arva.
Quid, qui, ne gravidis procumbat culmus aristis,
Luxuriem segetum tenera depascit in herba,
Cum primum sulcos aequant sata? quique paludis
Collectum humorem bibula deducit arena?
Praesertim incertis si mensibus amnis abundans
Exit, et obducto late tenet omnia limo,
Unde cavae tepido sudant humore lacunae.
Nec tamen, haec cum sint hominumque boumque labores
Versando terram experti, nihil inprobus anser
Strymoniaeque grues et amaris intiba fibris
Officiunt aut umbra nocet. Pater ipse colendi
Haud facilem esse viam voluit, primusque per artem
Movit agros, curis acuens mortalia corda,
Nec torpere gravi passus sua regna veterno.
Ante Iovem nulli subigebant arva coloni;
Ne signare quidem aut partiri limite campum
Fas erat: in medium quaerebant, ipsaque tellus
Omnia liberius, nullo poscente, ferebat.
Ille malum virus serpentibus addidit atris,
Praedarique lupos iussit, pontumque moveri,
Mellaque decussit foliis, ignemque removit,
Et passim rivis currentia vina repressit,
Ut varias usus meditando extunderet artis

pars. — *cliv. tramitis*, rivi, qui tramitis instar per clivum ductus est. | 110. *scatebris a. temp. arva*, necessario arva ar. recreat humore. | 112. *ten. in herba*, dum tenera est h., necdum culmos agunt sata. | 113. quando sata cooperiunt per aequalem altitudinem sulcos. | 114. qui aquam in agro depressiore stagnantem facto sulco vel fossa deducit ad locum arenosum, quo absorbeatur. | 115. *incertis m.* veris et autumni, quod anni tempus incertae tempestatis est. | 116. *Exit*, A. II, 496. sq. | 117. *sudant*, madent, A. II, 582. | 119. *inprobus*, commune nocentium et rapacium bestiarum epitheton, aviditatem indicans, ut A. IX, 62. XII, 250.; omnino *improbus* est in suo genere acer, vehemens et pervicax, ut labor vs. 146., mons A. XII, 687., iaculator A. XI, 767. | 120. *Strym.*, v. E. I, 55. — Est et hortense intibum, et agreste; hoc πικρὶς vocatur Graecis. | 121. *Pater ipse*, v. vs. 163. | 123. *Movit agr.* cet., fecit, ut moverentur, s. arandi necessitatem imposuit, excitans sollertiam ingenii humani per curam victus quaerendi. | 124. *sua regna*, homines, Iove regnante viventes. — *veterno*, inertia. | 126. *signare*, limite; Ovid. Met. I, 135. sq. | 127. *in med.*, in commune quaerebant, quidquid colligebant. | 128. v. E. IV, 18. — *liberius*, non coacta, ut postea, sed sponte. | 129. sqq. Iuppiter auctor malorum laborumque, quibus vita hominum premitur ac teritur. — *atris*, atrum vocatur fere quidquid dirum. | 130. *moveri*, procellis. | 131. v. E. IV, 30. — *ignem rem.* Hesiod. *'E. κ. 'Ημ.* 50., ut eius usus ignoraretur, necesse igitur esset, per artem eum reperire, silicis et ferri attritu. | 132. Iunge *rivis currentia;* Ovid. Met. I, 111. Sic abundantem vini copiam veteres declarare solebant. | 133. *usus*, ne-

Paulatim, et sulcis frumenti quaereret herbam,
Ut silicis venis abstrusum excuderet ignem.
Tunc alnos primum fluvii sensere cavatas;
Navita tum stellis numeros et nomina fecit,
Pleiadas, Hyadas, claramque Lycaonis Arcton;
Tum laqueis captare feras, et fallere visco
Inventum, et magnos canibus circumdare saltus
Atque alius latum funda iam verberat amnem;
Alta petens, pelagoque alius trahit humida lina.
Tum ferri rigor atque argutae lamina serrae, —
Nam primi cuneis scindebant fissile lignum —
Tum variae venere artes. Labor omnia vicit
Inprobus et duris urguens in rebus egestas.
Prima Ceres ferro mortalis vertere terram
Instituit, cum iam glandes atque arbuta sacrae
Deficerent silvae et victum Dodona negaret.
Mox et frumentis labor additus, ut mala culmos
Esset robigo segnisque horreret in arvis
Carduus; intereunt segetes, subit aspera silva,
Lappaeque tribolique, interque nitentia culta
Infelix lolium et steriles dominantur avenae.
Quod nisi et adsiduis herbam insectabere rastris,

cessitas, *χρεία*, *das Bedürfniss.* | 134. *frum. herb.*, ut E. V, 26. | 137. Ad distinguenda sidera observabatur numerus stellarum, quibus quodque constaret. — *nomina fecit Pleiadas*, A. III, 18. 693. VII, 63. Liv. VII, 22.: „Quidam *Kaesonem*, alii *Gaium nomen* Quintio *adiiciunt*.“ | 138. Arctos sidus, Ursa maior, Helice. Callisto, Lycaonis filia per Iunonem in ursam mutata ab Iove inter sidera relata fuerat. | 141. sq. *funda*, *βόλος*, minus rete, maius *lina*, everriculum, *σαγήνη*. — *verberat*, iaciens fundam in amnem. | 142. *Alta petens*: Cum *altum*, s. *alta*, *petere*, qui in mari navigant, non qui in flumine, dicantur, parum recte haec superiori enuntiato adieceris; itaque iunges haec sequentibus, non ita quidem, ut retrahas copulam: *Altaque petens pelago trahit*, quod usui Virgiliano repugnat; sed cum alias aequales orationis partes vel iidem nominum casus per copulam iungantur, velut *alta pelagusque petere*, hic inaequalia iuncta sunt *alta petens* et *pelago*, eum in modum, ut verbum *trahit* bis intelligas, *Alta petens trahit* et *pelago trahit*. Hoc autem ipsum *pelagus*, quod per usitatam Virgilio epexegesin additur, cf. A. VI, 831. VIII, 288., proprium est profundi altique maris vocabulum, quare etiam *alta pelagi* dixit Virg. A. IX, 81. adde VIII, 691. Ceterum satis saepe sic inaequalia per copulas iunguntur, ut II, 290. 428. III, 238. E. VIII, 102. A. III, 329. IV, 102. V, 327. 447. 498. VI, 640 X, 734. XI, 569. 673. XII, 502. | 143. *ferri rigor*, rigidum ferrum. | 146. v. vs. 119. — Theocr. XXI, 1. | 148. *sacrae silvae*, lucorum, opinor, diis consecratorum. | 149. *Dodona* quercetis nobilis; quanto humilior evasura fuisset oratio, si dixisset poeta: et victum querceta negarent. | 150. frumenta malis laborare coeperunt. | 151. *Esset*, exederet. — *segnis*, infecundus. | 153. v. E. IV, 51. — *nitere* dicuntur culta, squalere et horrere inculta. | 154. v. E. V, 37. | 155. *Quod nisi*, quamobrem nisi. — Significatur sarritio, qua herbae no-

Et sonitu terrebis aves, et ruris opaci
Falce premes umbram, votisque vocaveris imbrem,
Heu, magnum alterius frustra spectabis acervum,
Concussaque famem in silvis solabere quercu.
Dicendum et, quae sint duris agrestibus arma,
Quis sine nec potuere seri nec surgere messes:
Vomis et inflexi primum grave robur aratri,
Tardaque Eleusinae matris volventia plaustra,
Tribulaque, traheaeque et iniquo pondere rastri;
Virgea praeterea Celei vilisque supellex,
Arbuteae crates et mystica vannus Iacchi.
Omnia quae multo ante memor provisa repones,
Si te digna manet divini gloria ruris.
Continuo in silvis magna vi flexa domatur
In burim et curvi formam accipit ulmus aratri.
Huic ab stirpe pedes temo protentus in octo,
Binae aures, duplici aptantur dentalia dorso.

civae eradicantur. | 157. *premes*, coercebis, *umbram* arborum vel fecundarum, quae per agros in Italia dispositae erant, vel sterilium, quae eosdem multis in locis circumdabant.

III. Varia praecepta, vss. 160-203.; 1) de instrumento rustico et area, 160—186.; 2) de indiciis futurae fertilitatis vel inopiae; 187—192.; 3) de medicandis seligendisque seminibus, 193—203. | 160. *arma*, instrumenta. | 163. *volventia* reflexivam, ut nostri Grammatici loquuntur, significationem habet, similem Medio Graecorum, ergo non *quae volvunt*, sed *quae volvuntur*, ut *movere*, *vertere*, *lavare*, *insinuare*, *iungere*, *turbare*, *urgere*, et alia, pro *moveri*, cet. — *tarda volv.*, pro *tarde v.*, ut II, 377. *gravis incumbens*, III, 28. *magnum fluentem Nilum*, A. III, 70. *lenis crepitans Auster*, VIII, 559. *inexpletus lacrimans*. — *Eleusinae matris*, Cereris Eleusine maxime cultae; huic et agricultura, quam ipsa invenit, et quae ad illam pertinent, sacra sunt. Matris autem nomine Deae interdum, cf. A. III, 111. IX, 619., ut Dii saepe patres, genitores, cf. vs. 121. II, 4. IV, 369. A. I, 155. V, 14. VII, 327., honoris causa appellantur; et *ipse pater* non adiecto dei nomine est *Iuppiter*, ut vs. 121. A. II, 617. | 164. *iniquo p. rastri*, admodum ac paene nimis graves; cf. III, 347. | 165. Triptolemum, Eleusinium, sationem frugum docuerat Ceres; Cĕlĕūs, illius pater, ab eadem Dea didicerat crates, cf. vs. 95., vannum, corbes, qualos, cet. ex virgis s. viminibus texere. — v. *mystica* dicitur ob eius usum in mysteriis Eleusiniis; portabatur autem in pompa Iacchi, s. Bacchi, quam Athenienses certo die Eleusinem ducebant. | 167. *ante*, quam usus erit. | 168. *divini*, diis grati et accepti. | 169. *Continuo* spectat ad rerum principia; non caesa iam, sed statim in silvis, dum iuvenis est et tenera, ulmus inflectitur, ut crescens sponte accipiat formam burae; III, 75.: „*Continuo* pecoris generosi pullus in arvis Altius ingreditur;" i. e. statim, ubi incipit pullus incedere, ingreditur altius. Interdum explicatur illud *continuo* sententia per relativum adiuncta, ut I, 60. *quo tempore*, III, 271. *ubi*. | 170. *aratri* hic idem, quod *burae*, quae quod praecipua pars aratri habetur, propterea *aratrum* interdum pro solius burae nomine ponitur. | 171. sq. Burae aptantur temo octo pedum, binae aures et dentalia; *aures* duae tabulae inferiori burae parti utrimque applicatae, quibus sulcus latior, porca, s. eruta inter duos sulcos terra, altior efficitur; *dentalia*, ima pars aratri, duo

Caeditur et tilia ante iugo levis, altaque fagus
Stivaque, quae cursus a tergo torqueat imos:
Et suspensa focis explorat robora fumus.
Possum multa tibi veterum praecepta referre,
Ni refugis tenuisque piget cognoscere curas.
Area cum primis ingenti aequanda cylindro
Et vertenda manu et creta solidanda tenaci,
Ne subeant herbae, neu pulvere victa fatiscat,
Tum variae inludant pestes: saepe exiguus mus
Sub terris posuitque domos atque horrea fecit:
Aut oculis capti fodere cubilia talpae:
Inventusque cavis bufo, et quae plurima terrae
Monstra ferunt; populatque ingentem farris acervum
Curculio, atque inopi metuens formica senectae.
Contemplator item, cum se nux plurima silvis
Induet in florem et ramos curvabit olentis.
Si superant fetus, pariter frumenta sequentur,
Magnaque cum magno veniet tritura calore;
At si luxuria foliorum exuberat umbra,
Nequiquam pinguis palea teret area culmos.
Semina vidi equidem multos medicare serentis
Et nitro prius et nigra perfundere amurga,

crura lignea, quibus extrema buris immissa, quibusque in fine coeuntibus ferreus dens vomeris inductus; his tribuitur *dorsum* vel ob impositas iis, velut dorso, binas istas aures, vel quod vomeris dens indutus est illorum extremae parti velut capiti, a quo, ut in equis, tauris, *cet.* longum dorsum protenditur. | 173. *iugo levis*, leve ideoque iugo aptum lignum. — *fagus Stivaque*, i. e. stiva faginea, s. caeditur fagus, unde stiva fiat. Crebro Virgilius tali utitur epexegesi, sive hendiadyn appellare mavis, ut E. II, 8.: *umbras et frigora*, i. e. umbras frigidas; G. I, 335.: *caeli menses et sidera*, signa caelestia menses et tempestatem regentia; II, 192.: *pateris libamus et auro*, i. e. pateris aureis; ib. 477.: *caeli vias et sidera*, i. e. cursum siderum in caelo; 486.: *O ubi campi Spercheosque*, i. e. campi Sperchei; A. VII, 751.: *fronde et felici comtus oliva*, i. e. felici olivae fronde; IX, 354.: *Sensit enim nimia caede atque cupidine ferri*, i. e. nimia caedis cupidine; et similiter saepe alibi. | 174. Stiva, quam tenens arator regat cursum aratri ima sui parte solum proscindentis sulcantisque; *cursus* autem non semper celeritatem, sed etiam, ut h. l., quandam motus aequabilitatem et perpetuitatem significat; hinc *vitae cursus*. — Alii ***Stivae, quae currus.*** | 175. *explorat r.*, temptat quodammodo, ut de bonitate ligni inde constet; nisi enim firmum et probum sit, exarescens rimas aget. | 177. *curas*, opera, quae curanda sunt rusticis. | 178. *cum primis*, inprimis. — Area veterum erat locus in ipso agro, patens et editus, qua ventus perflare posset, solidus atque complanatus. | 180. neu solvatur et tota in pulverem dilabatur. | 181. *pestes*, nociva animalia, ut III, 419. | 187. *nux*, intelliges amygdalam arborem. — iunge *plurima induet*, i. e. plurimo flore se induet. | 189. *superant*, abundant, magna est copia, cf. II, 331. | 192. *pingues palea*, non granis. — *teret a.*, in area terentur. | 193. *medicare*, inficere,

Grandior ut fetus siliquis fallacibus esset,
Et, quamvis igni exiguo, properata maderent.
Vidi lecta diu et multo spectata labore
Degenerare tamen, ni vis humana quot annis
Maxima quaeque manu legeret. Sic omnia fatis
In peius ruere, ac retro sublapsa referri;
Non aliter, quam qui adverso vix flumine lembum
Remigiis subigit, si bracchia forte remisit,
Atque illum in praeceps prono rapit alveus amni.

Praeterea tam sunt Arcturi sidera nobis
Haedorumque dies servandi et lucidus Anguis,
Quam quibus in patriam ventosa per aequora vectis
Pontus et ostriferi fauces temptantur Abydi.
Libra die somnique pares ubi fecerit horas,
Et medium luci atque umbris iam dividit orbem,
Exercete, viri, tauros, serite hordea campis,
Usque sub extremum brumae intractabilis imbrem;
Nec non et lini segetem et Cereale papaver

sc. nitro diluto et amurca. | 195. *fallacibus*, inanibus; et est Dativus; saepe fetus leguminum, antequam incrementum capiant, exarescunt. | 196. ut, cum coquuntur, citius mollescant. | 197. *spectata*, inter legendum explorata. | 198. *vis h.*, opera humana. | 200. *ruere*, Infinitivus absolutus: ruere solent; ut IV, 134. 140. A. IV, 422. XI, 822. — *retro subl. r.*, iunge: *retro referri*, sic *retro* saepe pleonastice cum verbis a *re*.. incipientibus iungitur, cf. A. IX, 794. et 797.; repetita est haec locutio, id quod subiecta comparatio docet, a navigio, quod adverso flumine subactum cessante remige *sublabitur*, i. e. deorsum labitur s. secundo flumine abripitur; significantur autem his verbis res in deterius mutatae; similiter nos: *es geht zurück*. | 201. sqq. Non aliter, quam si, qui summa virium contentione vix promovet lembum obnitente adversi fluminis vi, laborem remigandi remiserit atque *retro refertur* et in praeceps rapitur.

IV. Quibus quodque opus temporibus faciendum sit, vss. 204—310. 1) quando serendum, 208—230.; 2) quando omnino praecipua opera rustica fieri debeant, disci ex annuo solis decursu, 231—256.; 3) quae facienda sint, cum pluat, 257—267.; 4) quae diebus festis, 268—275.; 5) quae singulis mensium diebus, 276—286.; 6) quae noctu, 287—296.; 7) quae interdiu, vel aestivo, vel hiemali tempore, 297—310. | 204—7. Agricolis siderum ortus et occasus non minus sunt observandi, quam navigantibus. | 206. *vectis*, qui vehuntur, ut *tunsae*, quae tunduntur, A. I, 481. *commissos*, *ἀρχομένους*. A. V, 113. | 207. *quibus temptantur*, qui audent adire. | 208—214. hordeum, linum, papaver, serendum esse ab aequinoctio autumnali, cum sol Librae sidus ingressus est, usque ad brumam, s. solstitium hiemale, i. e. VII. Kal. Ianuar. | 208. *die* antique pro *diei*. — *pares*, aequales; et dies et nox in duodenas horas apud Romanos divisa erat, sed aequinoctii tantum tempore aequales; ubi longior erat dies nocte, longiores etiam erant horae diurnae; ubi nox longior die, longiores erant horae nocturnae diurnis. | 209. *orbem*, caelum; ubi Sol et Nox per aequale temporis spatium tenent caelum. | 211. *extremum*, quia ipsa bruma in extremum anni tempus incidit; v. E. IX, 46. | 212. *Cereale p.*, quod Ceres saepe

Tempus humo tegere, et iamdudum incumbere aratris,
Dum sicca tellure licet, dum nubila pendent.
Vere fabis satio; tum te quoque, Medica, putres
Accipiunt sulci, et milio venit annua cura:
Candidus auratis aperit cum cornibus annum
Taurus, et adverso cedens Canis occidit astro.
At si triticeam in messem robustaque farra
Exercebis humum solisque instabis aristis,
Ante tibi Eoae Atlantides abscondantur
Gnosiaque ardentis decedat stella Coronae,
Debita quam sulcis committas semina, quamque
Invitae properes anni spem credere terrae.
Multi ante occasum Maiae coepere; sed illos
Exspectata seges vanis elusit aristis.
Si vero viciamque seres vilemque phaselum
Nec Pelusiacae curam aspernabere lentis,
Haud obscura cadens mittet tibi signa Bootes:
Incipe, et ad medias sementem extende pruinas.
   Idcirco certis dimensum partibus orbem
Per duodena regit mundi Sol aureus astra.
Quinque tenent caelum zonae; quarum una corusco
Semper sole rubens et torrida semper ab igni;

fingebatur papaver tenens. | 213. *iamdud.* per omne illud tempus. | 214. *sicca tellure*, Ablat. abs. *αὐχμηροῦ ὄντος τοῦ ἀγροῦ*, ut *caelo sereno* vs. 260., *magno murmure virorum* A. V, 369. | 215. *putres*, v. II, 204. | 216. *ann. cura*, satio. | 217. sq. Ineunte vere, sole in Tauri sidus ingresso. — *aperit annum;* eo enim anni tempore terra quasi reclusa et aperta novos flores herbasque profert. | 218. Canis tum quasi cedens Tauro, tamquam adversa fronte et cornibus minanti, occidit, conspici iam non potest. | 219. *trit. in m.*, ut triticum seras metasque. — *robusta*, tempestatis vim et iniuriam melius, quam alia frumenti genera, ferentia. | 220. *inst. aristis*, ei generi, quod aristas gignit, operam dabis. | 221. Pleiades s. Vergiliae, Atlantis filiae; significatur tempus, quod est exeunte mense Octobri et ineunte Novembri. | 222. Gnosus, nobilissima urbs Cretae; et appellatur sidus Coronae a corona Ariadnes, Cressae s. Gnosiae, Minois regis filiae, a Baccho in caelo collocata. | 224. *anni*, proventus annui. | 225. *ante occ. Mai.*, i. e. Pleiadum, e quibus una est Maia. | 228. Pelusium urbs Aegypti; lentis autem magna praestantia et copia in Aegypto; v. E. I, 56. | 229. Bootes, s. Arctophylax, occidit exeunte mense Octobri. | 231. sq. *Idcirco*, ut ex annuo solis per zodiacum decursu operis rustici tempora definiri possint. — Sol singula deinceps astra zodiaci ingrediendo facit, ut ipse cum his XII astris, s. *per* ea, anni tempora regat, i. e. definiat, et certis partibus dimetiatur, s. describat. — *astra mundi*, caeli. | 233. *zonae* hic sunt caeli quaedam regiones, quibus eae terrae partes subiectae sunt, quas zonarum nomine definimus. | 234. *rubens*, i. q. ardens, quemadmodum ferrum candens etiam rubere, et ipsum Cancri signum, quod eam zonam a septemtrione terminat, rubescere dicitur Ovid. Fast. VI, 727. |

Quam circum extremae dextra laevaque trahuntur,
Caerulea glacie concretae atque imbribus atris:
Has inter mediamque duae mortalibus aegris
Munere concessae divom; et via secta per ambas,
Obliquus qua se signorum verteret ordo.
Mundus, ut ad Scythiam Rhipaeasque arduus arces
Consurgit, premitur Libyae devexus in austros.
Hic vertex nobis semper sublimis; at illum
Sub pedibus Styx atra videt Manesque profundi.
Maxumus hic flexu sinuoso elabitur Anguis
Circum perque duas in morem fluminis Arctos,
Arctos Oceani metuentis aequore tingui.
Illic, ut perhibent, aut intempesta silet nox,
Semper et obtenta densantur nocte tenebrae:
Aut redit a nobis Aurora diemque reducit;
Nosque ubi primus equis Oriens adflavit anhelis,
Illic sera rubens accendit lumina Vesper.
Hinc tempestates dubio praediscere caelo
Possumus, hinc messisque diem tempusque serendi,
Et quando infidum remis inpellere marmor
Conveniat, quando armatas deducere classis,
Aut tempestivam silvis evertere pinum.
Nec frustra signorum obitus speculamur et ortus,

235. *trahuntur*, extensae sunt. | 236. *concretae*, i. e. concretam ex aqua glaciem habentes, glacie rigentes; *imbribus* per zeugma adiungitur; *atris* utpote ex atro, s. densis nubibus obducto, caelo effusis. | 237. *mort. aegr.* δειλοῖσι βροτοῖσιν, Hom. Od. XI, 19. | 238. sq. Zodiacus *obliquus* dicitur, quia sidera, quibus constat, per obliquam illam Solis viam, quae linea ecliptica vocatur, disposita sunt; et v. II, 277. — *per*, i. e. inter ambas; sic *per* saepe spectat ad rem, quae media extenditur inter duas alias. | 240. sq. Significatur pars caeli septemtrionalis et australis, i. e. polus arcticus et antarcticus; *mundus*, caelum, ut vs. 232.; *Rhipaei* montes in ora Scythiae ultra Tanaim; v. G. IV, 461. | 242. sq. *Hic vertex*, polus arcticus, nobis est semper conspicuus, contra polus antarcticus nos latet eumque suspiciunt οἱ ἀντίχθονες s. ἀντίποδες. Servius ad A. VI, 532.: „Antipodes, quantum ad nos spectat, Inferi sunt, sicut nos illis.“ Eodem referes, quod ipse Virg. de iis dicit, qui in Elysio degunt, A. VI, 641.: „solemque suum, sua sidera norunt;“ cf. etiam infra vs. 249. sqq. | 244. sq. *hic*, in polo arctico, sidus Dracontis, sinuosum fluminis cursum imitans, inter Ursam maiorem et minorem, s. Helicen et Cynosuram, positum ultra utramque porrigitur. | 246. Arcti numquam occidunt; sidera occidentia, ut ipse sol, saepe dicuntur poetis in mare descendere; *metuentes*, quasi ab hoc sibi caveant, quod numquam faciunt. | 247. *Illic*, sub polo antarctico. | 248. v. A. VI, 716. | 252. sqq. Ex hoc Solis per Zodiacum decursu discimus, quando hiems, quando aestas, quando ver instet; quod anni tempus navigationi aptum sit; cet. | 255. *arm. cl.*, instructas ad navigandum naves. | 256. *temp. evert. p.*, materiem tempestive caedere. | 257. sqq. Rursus ex observatione

Temporibusque parem diversis quattuor annum.
Frigidus agricolam si quando continet imber,
Multa, forent quae mox caelo properanda sereno,
Maturare datur: durum procudit arator
Vomeris obtunsi dentem: cavat arbore lintres;
Aut pecori signum aut numeros inpressit acervis.
Exacuunt alii vallos furcasque bicornis,
Atque Amerina parant lentae retinacula viti.
Nunc facilis rubea texatur fiscina virga;
Nunc torrete igni fruges, nunc frangite saxo.
Quippe etiam festis quaedam exercere diebus
Fas et iura sinunt: rivos deducere nulla
Religio vetuit, segeti praetendere saepem,
Insidias avibus moliri, incendere vepres,
Balantumque gregem fluvio mersare salubri.
Saepe oleo tardi costas agitator aselli
Vilibus aut onerat pomis; lapidemque revertens
Incusum aut atrae massam picis urbe reportat.
    Ipsa dies alios alio dedit ordine Luna
Felicis operum. Quintam fuge: pallidus Orcus
Eumenidesque satae; tum partu Terra nefando
Coeumque Iapetumque creat, saevumque Typhoea,
Et coniuratos caelum rescindere fratres.
Ter sunt conati inponere Pelio Ossam
Scilicet, atque Ossae frondosum involvere Olympum;
Ter Pater exstructos disiecit fulmine montis.
Septuma post decumam felix et ponere vitem,

ortus et occasus variorum siderum per varia anni tempora instantem atque in ipsis fastis notatam tempestatem cognoscimus: quando futurum sit, ut pluat; tum dies festos. | 258. *parem*, s. in quattuor aequalia spatia, ver, aestatem, autumnum, hiemem, divisum, s. iisdem temporum vicibus sibi succedentibus semper redeuntem. | 259. *continet*, domi tenet. | 260. vid. vs. 214. — *properantur*, quae properanter, *maturantur*, quae diligenter et accurate fiunt. | 262. *lintres*, intellige hic vasa lignea concava, Tib. I, 5, 23. | 263. *signum*, infra III, 158. -- *num. inpr.*, imponit tabellas, quibus inscriptum, quot sint modii; et v. vs. 49. | 264. ad vites sustentandas, v. II, 359. | 265. Ameriae, oppido Umbriae, multa erat salix. | 267. frumentum, ut facilius moli posset, torrebatur; A. I, 179. | 274. *lapidem*, puta molarem. | 275. *incusum*, qui cudendo aptus factus est ad molendum; *urbe*, v. II, 520. | 276. Alius dies alii rei aptus; alius praeterea felix, alius infelix. | 277. *fel. op.*, ad opus rusticum persequendum. — *quintam*, licet praecesserit dies ***alios;*** cf. Tib. III, 6, 32. | 279. tum creati sunt C. et I., *proles* Terrae; v. E. VIII, 45. Titanes sunt, Caeli Terraeque filii, Coeus et Iap.; Typhoei pater Tartarus; Typhoea. | 280. *fratres*, Gigantes. — *rescindi* vallum proprie dicitur; hinc omnino i. q. expugnari. | 281. Conatus difficultas per duplicem hiatum feliciter expressa. Pelion, Ossa, Olympus, montes Thessaliae. | 284. v. E. V, 1. |

Et prensos domitare boves, et licia telae
Addere; nona fugae melior, contraria furtis.
Multa adeo gelida melius se nocte dedere,
Aut cum sole novo terras inrorat Eous.
Nocte leves melius stipulae, nocte arida prata
Tondentur; noctes lentus non deficit humor.
Et quidam seros hiberni ad luminis ignis
Pervigilat, ferroque faces inspicat acuto;
Interea longum cantu solata laborem
Arguto coniunx percurrit pectine telas,
Aut dulcis musti Volcano decoquit humorem
Et foliis undam trepidi despumat aeni.
At rubicunda Ceres medio succiditur aestu,
Et medio tostas aestu terit area fruges.
Nudus ara, sere nudus: hiemps ignava colono.
Frigoribus parto agricolae plerumque fruuntur,
Mutuaque inter se laeti convivia curant;
Invitat genialis hiemps curasque resolvit:
Ceu pressae cum iam portum tetigere carinae,
Puppibus et laeti nautae inposuere coronas.
Sed tamen et quernas glandes tum stringere tempus
Et lauri bacas oleamque, cruentaque myrta;
Tum gruibus pedicas et retia ponere cervis,
Auritosque sequi lepores; tum figere dammas.

285. *lic. telae addere*, annectere, i. q. telam ordiri; Tib. I, 6, 79. | 286. *fugae*, servorum. | 287. *dat se aliquid*, evenit, fit, vel recte vel secus; Ter. Hec. III, 3, 20.: „Omnibus nobis ut *res dant sese*, ita magni atque humiles sumus;“ i. e. ut cuique evenit; A. IV, 627.: „*dabunt se* vires,“ erunt, contingent. Ceterum v. vs. 49. | 288. *Eous*, Lucifer. — *inrorat*, G. III, 324. sqq. | 290. *lentus*, qui lenta, flexilia et molliora reddit, quae secantur, cum ante arida fuissent et rigida. | 291. *quidam*, ut τἰς, i. q. sunt, qui cet. | 292. cf. E. VIII, 29. | 293. *solata*, solans, ut vs. 339. IV, 72. A. V, 708. | 294. A. VII. 14. | 295. Versus, qui vocatur hypermetrus; sed ultima syllaba eliditur; cf. III, 242. A. V, 422. — *Vulcano*, igne, A. II, 311., ut Mars pro bello vel armis, Ceres pro frugibus, Bacchus pro vino, Neptunus pro aqua, Venus pro amore, Minerva pro tela; cf. Cic. de N. D. II, 23, 60. — Significatur mulier defrutum faciens. | 296. *trepidi*, ferventis in aeno musti. | 297. Sata cum rubicundum colorem traxerunt, messis facienda est. — *succiditur* sub ipsis scilicet spicis, quae in corbes colligebantur, Liv. XXII, 1., relicta stipula, quae vel post secaretur, cf. vs. 289., vel cremaretur, cf. vs. 85. | 298. v. vs. 192. | 299. *Nudus*, i. e. tunica tantum indutus eo anni tempore, quo sol nondum desiit fervere; cf. Hes. Ἔργ. 391. | 303. Tib. I, 3, 40. | 304. naves ex itinere reversae floribus coronari solebant. | 305. *Sed tamen: quamquam* ignava est hiems, *tamen* non deest, quod per eam agere liceat; cf. A. III, 541. — Ceterum v. E. X, 20. | 306. bacis lauri et nigrae myrti, quae suco erant rubicundo, utebantur ad vinum

Stuppea torquentem Balearis verbera fundae,
Cum nix alta iacet, glaciem cum flumina trudunt.
Quid tempestates autumni et sidera dicam,
Atque, ubi iam breviorque dies et mollior aestas,
Quae vigilanda viris? vel cum ruit imbriferum ver,
Spicea iam campis cum messis inhorruit, et cum
Frumenta in viridi stipula lactentia turgent?
Saepe ego, cum flavis messorem induceret arvis
Agricola et fragili iam stringeret hordea culmo,
Omnia ventorum concurrere proelia vidi,
Quae gravidam late segetem ab radicibus imis
Sublimem expulsam eruerent; ita turbine nigro
Ferret hiemps culmumque levem stipulasque volantis.
Saepe etiam inmensum caelo venit agmen aquarum,
Et foedam glomerant tempestatem imbribus atris
Collectae ex alto nubes; ruit arduus aether,
Et pluvia ingenti sata laeta boumque labores
Diluit; inplentur fossae, et cava flumina crescunt
Cum sonitu, fervetque fretis spirantibus aequor.
Ipse Pater media nimborum in nocte corusca
Fulmina molitur dextra; quo maxuma motu

oleumque condiendum. | 309. Baleares nobilissimi funditores; v. E. I, 55.

V. De tempestatibus, vs. 311—463.; quando ingruant, 311—334.; quid propterea observandum agricolis, 335—350.; signa futurae tempestatis, 351—463. Episodium de miseria, variis signis, maxime per solem, prodita, quae post Iul. Caesaris mortem Romanos afflixit, 463—497. Postremo, ut saltem Caesarem Octavianum servent, deos precatur poeta, 498—514.

311—315. Tempestates maxime sub initium autumni et exitum veris ingruunt. — *aut. sidera*, quia ad siderum ortus et occasus tempestatum tempora atque etiam causas referebant. | 312. sub ipsum autumnum; *mollior aest.*, lenior s. cum iam remissior est calor solis. | 313. *vigilanda*, providenda. — *ruit*, ad finem festinat. | 314. *messis*, seges. — *inhorrere* seges, maxime quae iam culmos egit, tum mare, A. III, 195., dicitur, cum ventis movetur. | 316. sqq. Interdum etiam media aestate turbida est tempestas. | 317. Stringere interdum dicitur, qui poma, bacas, oleas, decerpit; hinc *stringere hordea*, qui spicas hordeaceas falce resecat, v. vs. 297. | 319. *gravidam*, uberem; et v. vs. 20. | 320. eruerent et sublimem eiicerent, atque *ita*, i. e. erutam, ferrent. | 322. *agmen aq.* densitatem et quandam continuitatem imbris significat. | 323. Nubes antea dispersae *glomerant*, i. e. in unum coactae efficiunt foedam tempestatem *imbribus*, ingenti aquae vi effusa. | 324. *ex alto*, i. e. mari, ut videtur, quod Italiae quidem propinquum est; vapores autem humidi, maxime marini, alunt nubes. — ruere caelum dicebatur, cum vehementer plueret; cf. II, 325. sq. | 325. *ἔργα βοῶν* Hes. Ἔργ. 46. | 326. *fossae*, colliciae, quales vs. 114. commemorantur, cf. vs. 372. | 327. *spirantibus*, aestuantibus, ut A. X, 291. *fretis*, aquis, ut vs. 356. | 329. *moliri*, proprie movere, iactare, ut hic et IV, 331.; *terram* vs. 494., i. e. vertere; tum de omni conatu aut operis alicuius susceptione; *insidias avibus*, vs. 271. *arcem*, A. I, 424. —

Terra tremit; fugere ferae, et mortalia corda
Per gentis humilis stravit pavor; ille flagranti
Aut Athon, aut Rhodopen, aut alta Ceraunia telo
Deiicit; ingeminant austri et densissimus imber;
Nunc nemora ingenti vento, nunc litora plangunt.
Hoc metuens, caeli menses et sidera serva;
Frigida Saturni sese quo stella receptet;
Quos ignis caeli Cyllenius erret in orbis.
In primis venerare deos, atque annua magnae
Sacra refer Cereri laetis operatus in herbis,
Extremae sub casum hiemis, iam vere sereno.
Tum pingues agni, et tum mollissima vina;
Tum somni dulces densaeque in montibus umbrae.
Cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret;
Cui tu lacte favos et miti dilue Baccho;
Terque novas circum felix eat hostia fruges,
Omnis quam chorus et socii comitentur ovantes,
Et Cererem clamore vocent in tecta; neque ante
Falcem maturis quisquam supponat aristis,
Quam Cereri torta redimitus tempora quercu
Det motus inconpositos et carmina dicat.
    Atque haec ut certis possemus discere signis,
Aestusque, pluviasque, et agentis frigora ventos,
Ipse Pater statuit, quid menstrua Luna moneret;
Quo signo caderent austri; quid saepe videntes
Agricolae propius stabulis armenta tenerent.
Continuo, ventis surgentibus, aut freta ponti
Incipiunt agitata tumescere et aridus altis

quo motu, i. e. quibus commota. | 330. v. vs. 49. | 331. *humilis* dicitur pavor, quia sternit, affligit, animos. | 332. *Athos* Macedoniae, *Rhodope*, Thraciae, *Ceraunia* Epiri montes; cf. Theocr. VII, 77. | 334. *plangunt*, plangorem, sonitum, edunt. | 335. v. vs. 173. — *serva*, observa, sidera zodiaci. | 336. Observa etiam Planetas. Servius: „Saturnus in Capricorno facit gravissimas pluvias, praecipue in Italia, in Scorpio grandines.“ | 337. cf. A. VIII, 138. sq. *In orbes errare* dicitur Mercurius, quippe qui ex planetis, si Lunam exceperis, minimum orbem, intra spatium dierum 87. et 23. horarum, percurrat; itaque plures orbes peragrat, dum Saturnus maximum orbem, intra spatium annorum 29., dierum 166. et horarum 19., peragit. Bene igitur ad omnes planetas notandos Saturnus et Mercurius delecti. | 338. sqq. Inprimis sunt dei, Ceres maxime, agricolis venerandi, ut avertant immodicas tempestates; Hes. Ἔργ. 465. sq. | 339. sq. Significantur Ambarvalia, v. E. V, 67. et 75. *operatus*, v. vs. 293. | 341. v. E. X, 13. | 341. Hes. Ἔργ. 585. Tum vinum, superiore anno conditum, exuta asperitate mite et lene est. | 344. Diis agrestibus lac, mel, vinum libari solebat. | 345. *felix*, pura ac diis grata propterea que portendens felicia. | 346. *chor. et soc.*, chorus sociorum. | 349. *torta q.*, corona querna. | 351. *haec*, sc. aestus, pluvias. | 352. v. E. IV, 51. | 354. *quid s. vid.*, quo viso indicio. | 356. v. vs. 327. | 357. *aridus fr.*, qualis lignorum ari-

Montibus audiri fragor, aut resonantia longe
Litora misceri et nemorum increbescere murmur.
Iam sibi tum a curvis male temperat unda carinis,
Cum medio celeres revolant ex aequore mergi
Clamoremque ferunt ad litora, cumque marinae
In sicco ludunt fulicae, notasque paludis
Deserit atque altam supra volat ardea nubem.
Saepe etiam stellas, vento inpendente, videbis
Praecipitis caelo labi, noctisque per umbram
Flammarum longos a tergo albescere tractus;
Saepe levem paleam et frondes volitare caducas,
Aut summa nantis in aqua colludere plumas.
At Boreae de parte trucis cum fulminat, et cum
Eurique Zephyrique tonat domus: omnia plenis
Rura natant fossis, atque omnis navita ponto
Humida vela legit. Numquam inprudentibus imber
Obfuit: aut illum surgentem vallibus imis
Aeriae fugere grues, aut bucula caelum
Suspiciens patulis captavit naribus auras,
Aut arguta lacus circumvolitavit hirundo,
Et veterem in limo ranae cecinere querelam.
Saepius et tectis penetralibus extulit ova
Angustum formica terens iter; et bibit ingens
Arcus: et e pastu decedens agmine magno
Corvorum increpuit densis exercitus alis.
Iam variae pelagi volucres, et quae Asia circum
Dulcibus in stagnis rimantur prata Caystri,
Certatim largos humeris infundere rores,
Nunc caput obiectare fretis, nunc currere in undas,
Et studio incassum videas gestire lavandi.
Tum cornix plena pluviam vocat inproba voce
Et sola in sicca secum spatiatur arena.
Ne nocturna quidem carpentes pensa puellae

dorum, cum franguntur, Hom. Il. XIII, 409. et 441. | 360. *male*, vix, vel non; infra vs. 448. | 365. *ἀκοντισμὸς ἀστέρων*, A. II, 693. sq. V, 527. sq. | 370. sq. Quando ab omni caeli parte tonat. | 372. v. vs. 326. | 373. *legit*, colligit, contrahit. — Agricolis non facile imber supervenire potest imprudentibus, i. e. quin ante provideant. | 375. *aeriae*, alte volantes, Hom. Il. III, 7. v. E. I, 59. grues, cum imber ingruit, petunt valles; quare iunge *vallibus fugere*; et v. vs. 49. | 378. *vet. querelam*, quod, qui antea homines fuerant, facti sunt ranae; Ovid. Met. VI, 317—381. | 380. sq. Iris aquam trahere credebatur, Tib. I, 4, 44. Ovid. Met. I, 271. | 382. *incr. alis*, *ἀγαλλόμεναι πτερύγεσσιν* Hom. Il. II, 462. | 383. Alii *varias*. — *quae*, cycnos puta. Asia prata, tractus paluster Lydiae ad Caystrum; Hom. Il. II, 461. | 388. vocare pluviam dicitur, quae eam denuntiat. — *inproba*, v. vs. 119. | 389. *sola secum*, *αὐτὴ καθ' ἑαυτήν*, *für sich allein.* |

Nescivere hiemem, testa cum ardente viderent
Scintillare oleum et putris concrescere fungos.
Nec minus ex imbri soles et aperta serena
Prospicere et certis poteris cognoscere signis:
Nam neque tum stellis acies obtunsa videtur,
Nec fratris radiis obnoxia surgere Luna,
Tenuia nec lanae per caelum vellera ferri;
Non tepidum ad solem pennas in litore pandunt
Dilectae Thetidi alcyones, non ore solutos
Inmundi meminere sues iactare maniplos.
At nebulae magis ima petunt campoque recumbunt,
Solis et occasum servans de culmine summo
Nequiquam seros exercet noctua cantus.
Adparet liquido sublimis in aere Nisus,
Et pro purpureo poenas dat Scylla capillo;
Quacumque illa levem fugiens secat aethera pennis,
Ecce inimicus, atrox, magno stridore per auras
Insequitur Nisus; qua se fert Nisus ad auras,
Illa levem fugiens raptim secat aethera pennis.
Tum liquidas corvi presso ter gutture voces
Aut quater ingeminant, et saepe cubilibus altis,
Nescio qua praeter solitum dulcedine laeti,
Inter se in foliis strepitant; iuvat imbribus actis
Progeniem parvam dulcisque revisere nidos;
Haud equidem credo, quia sit divinitus illis
Ingenium aut rerum fato prudentia maior;
Verum, ubi tempestas et caeli mobilis humor
Mutavere vias et Iuppiter uvidus austris
Densat, erant quae rara modo, et, quae densa, relaxat,
Vertuntur species animorum, et pectora motus
Nunc alios, alios, dum nubila ventus agebat,
Concipiunt: hinc ille avium concentus in agris,
Et laetae pecudes, et ovantes gutture corvi.

391. *testa*, lucerna fictilis. | 393. *ex imbri*, post imbr. — *aperta*, nubibus non obducta, A. I, 155. | 396. neque oriens Luna rutilantibus Solis radiis obnoxia est, i. e. rubicundum inde trahit colorem. | 397. *Tenuia*, dactylus, ut *u* pro consona sit, ut A. XII, 905. — *lanae vellera*, nubeculae lanis similes. | 400. *meminere*, i. q. solent. — manipulos, puta graminis vel straminis; *iactare solutos*, ita iactare, ut solvantur. | 403. *Nequidq.* quasi quae cantu suo turbulentam tempestatem revocare velit. | 404. sq. v. E. VI, 74. | 413. *in foliis*, sub arboribus. | 416. *maior*, quam in hominibus esse solet. | 417. sqq. Quando mutatur tempestas vel in melius, vel in deterius, similiter mutantur etiam animi avium. | 418. *mut. vias*, ubi ventis mutatis alio, quam ante, nubes aguntur. — Iovi tribuuntur, quae fiunt in aere; hinc aer ipse Iovis nomine appellatur, ut Horat. Od. I, 1, 25. Theocr. 4, 23. hinc Iuppiter etiam i. q. tempestas II, 419. | 419. modo cogit, modo dispellit nubila. — *et* hic non coniungit, sed disiungit, ut per *aut* reddi possit, cf. I, 442. II,

Si vero solem ad rapidum lunasque sequentis
Ordine respicies, numquam te crastina fallet
Hora, neque insidiis noctis capiere serenae.
Luna, revertentis cum primum colligit ignis,
Si nigrum obscuro conprenderit aera cornu,
Maxumus agricolis pelagoque parabitur imber;
At si virgineum suffuderit ore ruborem,
Ventus erit; vento semper rubet aurea Phoebe.
Sin ortu quarto, namque is certissimus auctor,
Pura neque obtunsis per caelum cornibus ibit,
Totus et ille dies, et qui nascentur ab illo
Exactum ad mensem, pluvia ventisque carebunt,
Votaque servati solvent in litore nautae
Glauco et Panopeae et Inoo Melicertae.
Sol quoque et exoriens, et cum se condet in undas,
Signa dabit; solem certissima signa sequuntur,
Et quae mane refert, et quae surgentibus astris.
Ille ubi nascentem maculis variaverit ortum
Conditus in nubem, medioque refugerit orbe,
Suspecti tibi sint imbres; namque urguet ab alto
Arboribusque satisque Notus pecorique sinister.
Aut ubi sub lucem densa inter nubila sese
Diversi rumpent radii, aut ubi pallida surget
Tithoni croceum linquens Aurora cubile,
Heu, male tum mitis defendet pampinus uvas:
Tam multa in tectis crepitans salit horrida grando.
Hoc etiam, emenso cum iam decedit Olympo,
Profuerit meminisse magis; nam saepe videmus
Ipsius in voltu varios errare colores:
Caeruleus pluviam denuntiat, igneus Euros;
Sin maculae incipient rutilo inmiscerier igni,
Omnia tum pariter vento nimbisque videbis
Fervere. Non illa quisquam me nocte per altum

351. 399. A. III, 459. V, 52. X, 112. | 424. observabis, quae sit orientis lunae facies primis inde a novilunio, quod dicunt, noctibus; *ordine*, deinceps. | 427. cum primum renascentis lunae cornua apparent. | 428. *compr.* quasi complexa fuerit utroque cornu. | 430. *ore*, sic Virgilius adiicit interdum nudos Substantivorum Ablativos ad illustrandas rerum imagines; *ore suff.*, ita suffuderit, ut in ore eius cernatur rubor; similia videbis III, 439. A. VI, 187 | 431. *semper*, ut Gr. ἀεί· i. e. quoties ventus instat, rubet luna. | 437. Panopea, Nereis; Melicertes, Ovid. Met. IV, 521. sqq. | 441. *nasc. m. v. ortum*, primum oriens maculis infectus erit | 442. *med. ref. o.*, ubi obscurata media sui parte concavus videbitur. — *que*, v. vs. 419. | 443. *alto*, aere, aethere, II, 210. A. I, 297. | 448. v. vs. 360. | 450. iunge: *etiam magis profuerit.* | 454. *inmiscerier*, antique pro *immisceri.* | 456. *Fervĕre*, ut *fulgĕre* A. VI, 827., antique, A. IV, 409. 567. et sic semper

Ire, neque ab terra moneat convellere funem.
At si, cum referetque diem condetque relatum,
Lucidus orbis erit, frustra terrebere nimbis,
Et claro silvas cernes Aquilone moveri.
Denique, quid vesper serus vehat, unde serenas
Ventus agat nubes, quid cogitet humidus Auster,
Sol tibi signa dabit. Solem quis dicere falsum
Audeat? Ille etiam caecos instare tumultus
Saepe monet, fraudemque et operta tumescere bella.
Ille etiam exstincto miseratus Caesare Romam,
Cum caput obscura nitidum ferrugine texit,
Impiaque aeternam timuerunt saecula noctem.
Tempore quamquam illo tellus quoque et aequora ponti,
Obscenaeque canes, importunaeque volucres
Signa dabant. Quotiens Cyclopum effervere in agros
Vidimus undantem ruptis fornacibus Aetnam,
Flammarumque globos liquefactaque volvere saxa!
Armorum sonitum toto Germania caelo
Audiit; insolitis tremuerunt motibus Alpes.
Vox quoque per lucos volgo exaudita silentis,
Ingens, et simulacra modis pallentia miris
Visa sub obscurum noctis; pecudesque locutae,
Infandum! sistunt amnes, terraeque dehiscunt,
Et maestum inlacrimat templis ebur, aeraque sudant.
Proluit insano contorquens vertice silvas
Fluviorum rex Eridanus, camposque per omnis
Cum stabulis armenta tulit. Nec tempore eodem
Tristibus aut extis fibrae adparere minaces,
Aut puteis manare cruor cessavit, et altae
Per noctem resonare lupis ululantibus urbes.
Non alias caelo ceciderunt plura sereno

Virgil. | 457. *funem*, retinaculum, ut A. III, 266. | 460. *claro*, clarum, s. serenum caelum efficiente. | 461. *unde*, a qua caeli parte venturus sit ventus, qui nubes dispellens caelum serenet. | 464. *caecos*, occultos adhuc. | 467. De prodigiis, quae Iul. Caesaris interitum secuta sunt, vid. etiam Ovid. Met. XV, 782. sqq. Tibull. II, 5, 71. sqq. | 470. *obscenae*, mala portendentes, ut A. III, 367. IV, 455. XII, 876. — *canes*, Ovid. l. l. 797. — *volucres*, Ovid. l. l. 791. | 471. sq. *undare*, hic de flammis dicitur, cf. A. VIII, 257.; Livius a Servio laud.: „Tanta flamma ante mortem Caesaris ex Aetna monte defluxit, ut non tantum vicinae urbes, sed etiam Rhegina civitas afflaretur.“ — *fornacibus*, ut videtur, quia Aetna Vulcani et Cyclopum officina putabatur. | 476. *vulgo*, igitur multos per lucos. | 477. umbrae mortuorum; cf. A. I, 353. sq. | 480. *ebur* et *aera*, deorum signa ex ebore vel aere facta; A. II, 173. sq. | 482. Pronuntia *Fluvjorum*, et v. vs. 397. — Rex fluviorum Erid., s. Padus, dici videtur, quia maximus est fluviorum Italiae plurimosque fluvios alveo suo excipit; item Tiberis A. VIII, 77., ut maximus fluviorum mediae, quam dicimus, Italiae. | 485. *et*, sc. *non*

Fulgura, nec diri totiens arsere cometae.
Ergo inter sese paribus concurrere telis
Romanas acies iterum videre Philippi:
Nec fuit indignum superis, bis sanguine nostro
Emathiam et latos Haemi pinguescere campos.
Scilicet et tempus veniet, cum finibus illis
Agricola, incurvo terram molitus aratro,
Exesa inveniet scabra robigine pila,
Aut gravibus rastris galeas pulsabit inanis,
Grandiaque effossis mirabitur ossa sepulchris.
Di patrii, Indigetes, et Romule Vestaque mater,
Quae Tuscum Tiberim et Romana Palatia servas,
Hunc saltem everso iuvenem succurrere saeclo
Ne prohibete! Satis iam pridem sanguine nostro
Laomedonteae luimus periuria Troiae;
Iam pridem nobis caeli te regia, Caesar,
Invidet, atque hominum queritur curare triumphos;
Quippe ubi fas versum atque nefas: tot bella per orbem,
Tam multae scelerum facies; non ullus aratro
Dignus honos; squalent abductis arva colonis,
Et curvae rigidum falces conflantur in ensem.
Hinc movet Euphrates, illinc Germania bellum;
Vicinae ruptis inter se legibus urbes
Arma ferunt; saevit toto Mars impius orbe:
Ut cum carceribus sese effudere quadrigae,

cessarunt. | 489. *paribus*, quia Romani cum Romanis congressi. | 490. sqq. Emathia, pars Macedoniae, ut fit, pro tota Macedonia ponitur; et ut Macedoniae, sic etiam Emathiae nomine veteres etiam Thessaliam, Epirum partemque Thraciae interdum complectuntur; itaque Philippi, oppidum Thraciae, *iterum*, s. alteram, vidisse civilem decertationem dici poterant, cum priorem non ipsi Philippi, sed campi Pharsalii, qui erant in Thessalia, vidissent; hic Pompeius, illic Brutus cum Cassio victi. — *Haemus*, mons Thraciae. | 494. v. vs. 329. | 498. Ex diis patriis una praeter ceteros Vesta, ex indigetum numero Romulus appellatur. | 499. Palatium et ibi habitantem Octavianum Caesarem. | 500. *Hunc*, qui nunc regit rem Romanam, iuvenem, Octavianum, tum fere XXVIII. annos natum. — *ev. saeclo*, afflictis tum rebus Romanorum; cf. Horat. Od. 1, 2, 25. sqq. | 502. Laomedon, rex Troiae, cum Apollo et Neptunus muros Troianos aedificassent, periurus et illos, nec multo post, liberata Hesione, Herculem pacta mercede fraudavit. Huius sceleris poenas dii suo more non a solo Laomedonte, sed a toto eius genere, unde etiam Romani prognati putabantur, quasi per contagionem ad nova semper scelera proclivi, perpetuo expetebant; cf. Hom. Il. XXI, 450. sqq. | 503. dudum te dii suo coetui additum cupiunt. | 505. fas in nefas, nefas in fas versum. | 509. Per Euphraten Parthi significantur, adversus quos Antonius pugnabat, adversus Gallos et Germanos Agrippa. | 510. Seditiosa erat ipsa Italia et singulae urbes, rupta vetere societate et concordia, factionum studio abripiebantur. | 512. carceres locus in Circo, unde currere incipiebant equi

Addunt in spatia, et frustra retinacula tendens
Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

GEORGICON
LIBER SECUNDUS.

Hactenus arvorum cultus et sidera caeli,
Nunc te, Bacche, canam, nec non silvestria tecum
Virgulta et prolem tarde crescentis olivae.
Huc, pater o Lenaee; tuis hic omnia plena
Muneribus, tibi pampineo gravidus autumno
Floret ager, spumat plenis vindemia labris;
Huc, pater o Lenaee, veni, nudataque musto
Tingue novo mecum direptis crura cothurnis.
Principio arboribus varia est natura creandis.
Namque aliae, nullis hominum cogentibus, ipsae
Sponte sua veniunt camposque et flumina late
Curva tenent, ut molle siler, lentaeque genestae,
Populus et glauca canentia fronde salicta;
Pars autem posito surgunt de semine, ut altae
Castaneae, nemorumque Iovi quae maxuma frondet
Aesculus, atque habitae Graiis oracula quercus.

ad certamen comparati. | 513. Et lectio et interpretatio verborum *Addunt in spatia* incerta est; videtur his verbis ipsa celeritas currendo magis magisque excitata significari et ex vestigiis librorum manu exaratorum legendum esse: *Addunt se spatio*, i. e. augentur, s. augetur ipsorum celeritas, spatio et cursu. | 514. *audit h.*, paret iis; Ovid. Met. V, 382.: „sagitta, quae magis *audiat* arcum." — *currus*, ipsi equi currum trahentes, ut A. XII, 287.

Georg. L. II. De arborum vitiumque cultura se acturum profitetur poeta, vs. 1—3. Sequitur invocatio Bacchi, 4—8. | 1. cf. I, 1. Hactenus *cecini*, quod e verbo *canam* repetendum; cf. A. XII, 96. sq. | 2. *silv. virgulta*, silvestres arbores, quae maritari solent vitibus. | 3. *oleam* unam pro omni arbore frugifera memorat poeta. | 4. Bacchus invocatur quippe non vini solum, sed omnis pomi inventor. — *hic*, in iis, quae dicentur a me. | 5. *tibi*, per te, beneficio tuo, ut A. V, 797. — *pamp. aut.*, proventu autumni vindemiali. — *gravidus*, v. E. VI, 53. | 6. *labris*, vasis, in quae infunditur mustum. | 8. Spectant haec ad uvas pedibus calcandas. — cothurnatus esse solebat Bacchus.

I. Arbores procreantur aut natura, vs. 9—21., aut arte, 22—34. | 9. non una est ratio naturalis creandarum arborum. | 10. sq. *ipsae*, sine semine, ut imperitioribus quidem videri solet, *sua sponte*, sua quadam vi. | 15. *nemorum*, i. e. arborum nemoralium. Aesculus, ut omnis quercus, Iovi sacra. | 16.

Pullulat ab radice aliis densissima silva,
Ut cerasis ulmisque; etiam Parnasia laurus
Parva sub ingenti matris se subiicit umbra.
Hos natura modos primum dedit; his genus omne
Silvarum fruticumque viret nemorumque sacrorum.
Sunt alii, quos ipse via sibi repperit usus.
Hic plantas tenero abscindens de corpore matrum
Deposuit sulcis; hic stirpes obruit arvo,
Quadrifidasque sudes, et acuto robore vallos;
Silvarumque aliae pressos propaginis arcus
Exspectant et viva sua plantaria terra;
Nil radicis egent aliae, summumque putator
Haud dubitat terrae referens mandare cacumen.
Quin et caudicibus sectis — mirabile dictu ·
Truditur e sicco radix oleagina ligno.
Et saepe alterius ramos inpune videmus
Vertere in alterius, mutatamque insita mala
Ferre pirum, et prunis lapidosa rubescere corna.
Quare agite o, proprios generatim discite cultus,
Agricolae, fructusque feros mollite colendo,
Neu segnes iaceant terrae. Iuvat Ismara Baccho
Conserere, atque olea magnum vestire Taburnum.
Tuque ades, inceptumque una decurre laborem,
O decus, o famae merito pars maxuma nostrae,
Maecenas, pelagoque volans da vela patenti.

quercus Dodonaeae vocales et fatidicae; Hom. Od. XIV, 327. sq. Ovid. Am. III, 10, 9.: „quercus, oracula prima." | 19. v. E. X, 74. | 22. *alii*, modi. — *via*, ratione, arte. — *usus*, experientia. | 23. stolo a radice matris avulsus scrobi mandatur. | 24. sq. infossio ramorum validiorum, vel acuminatorum, vel quadripartito fissorum. | 26. sq. agitur de propagine. *Silvarum*, arborum. — *pressos*, in terram depressos. — *viva*, quia non resecantur, sed cohaerent cum matre. — *sua t.*, in qua mater crevit. | 29. *ref.*, verba, quibus *re..* praefixum, omne genus mutationis aut vicissitudinis indicant; hinc ramulus, qui mutato loco, in alium locum defertur, referri dicitur; A. X, 234.: „hanc faciem .. *refecit*," pristinam in hanc mutavit; sic *resistere* Camilla XI, 710. dicitur, quae ante equo vehebatur; *reposci*, vicissim, *dagegen*, posci A. XII, 2.; et v. XII, 35. — 30. sq. olea inprimis sic procreatur, ut caudex, i. e. pars trunci, consectus et fissus terrae infodiatur. | 31. *e sicco*, quia radix et rami sucosi, siccior contra truncus. | 32. sqq. Insitio, qua efficitur, ut pirus mala, cornus, propter pomi, quod gignit, naturam lapidosa dicta, pruna ferat; et v. vs. 426.

II. Cultura arborum et silvestrium et frugiferarum, vs. 35—82. | 35. *generatim*, cultum singulorum generum. | 37. sq. Ismarus, mons Thraciae; *Baccho* s. vitibus, v. I, 295., Taburnus, mons Samnii, oleis nobilis. | 41. *Maec.* v. I, 2. — Saepe ad studium poeticum aliasque res, ut Tibull. I, 5, 76., referuntur imagines a navigatione repetitae. — *da vela*, expansis velis naviga, scil. *una*, s. mecum, quod e vs. 39. repetes. — *patenti*, quod patet ad navigandum; alibi *patens* est i. q. am-

Non ego cuncta meis amplecti versibus opto,
Non, mihi si linguae centum sint, oraque centum,
Ferrea vox; ades, et primi lege litoris oram;
In manibus terrae; non hic te carmine ficto
Atque per ambages et longa exorsa tenebo.
Sponte sua quae se tollunt in luminis oras,
Infecunda quidem, sed laeta et fortia surgunt;
Quippe solo natura subest. Tamen haec quoque, si quis
Inserat, aut scrobibus mandet mutata subactis,
Exuerint silvestrem animum, cultuque frequenti
In quascumque voces artis haud tarda sequentur.
Nec non et sterilis, quae stirpibus exit ab imis,
Hoc faciet, vacuos si sit digesta per agros;
Nunc altae frondes et rami matris opacant,
Crescentique adimunt fetus, uruntque ferentem.
Iam, quae seminibus iactis se sustulit arbos,
Tarda venit, seris factura nepotibus umbram,
Pomaque degenerant sucos oblita priores,
Et turpis avibus praedam fert uva racemos.
Scilicet omnibus est labor inpendendus, et omnes
Cogendae in sulcum, ac multa mercede domandae.
Sed truncis oleae melius, propagine vites
Respondent, solido Paphiae de robore myrtus;

plum. | **44.** litus eum legere secum vult, non, quod longinqua petituri faciunt, in altum evehi, i. e., detracta imagine, non omnia persequi, quod immensi laboris esset, sed summa tantum rerum capita perstringere. | 45. *In manibus*, ut *ἐν χερσί*, dicuntur, quae propinqua vel in promptu sunt; qui litus legit, ei terra in manibus est; itaque hoc dicit poeta: En terras ipsas, quae sunt carminis mei argumentum; — nam spectat ea res, quam explicaturus est poeta, ad terras agrosque; — legens igitur mecum litus in ipsam quodammodo mediam rem nullas per ambages deduceris, posito scilicet ante oculos eo, de quo acturus sum; in ipsa igitur rerum veritate mecum versaberis, non in argumento aliquo ficto, mythico aut simili, cf. III, 3. sqq. In ficto autem eiusmodi carmine, ut in Iliade, Odyssea, Aeneide, per multas demum ambages et longa exorsa eo devenitur, quo consilium intendit poeta, ut ad Hectoris Turnique caedem, Ulixis reditum et ultionem procorum. | 49. *Q. s. n. subest;* nihil enim potest laetius crescere, quam quod, sicut silvestres arbores, ex eo solo provenerit, quod natura illi aptum est. | 50. aut etiam, cum scilicet insita fuerint, in alium locum (quod significatur per particip. *mutata*) et in solum pastinando mollitum transferat. | 51. *Ex. s. a.*, exutam videbis silvestrem naturam. | 52. *artes*, cultus artificiales. | 53. *sterilis*, sc. arbor; significantur stolones a radice maioris arboris pullulantes. | 56. *ur. f.*, sucum subducunt, quo fit, ut *ferre*, sc. fructus, non possit; v. A. VII, 498. | 59. *oblita*, carentia; transferuntur a poetis ad res inanimatas ea, quae sunt animantium, ut oblivio; cf. vs. 350. | 62. *Cog. in s.*, digerendae, cf. vs. 54., et scrobibus mandandae. — *multa m.*, multi laboris impendio. | 63. *truncis*, si truncos, s. sectos caudices infoderis, v. vs. 30. | 64. *Resp.*, cf. I, 47. — *de robore*, quae de s. ex robore, palo,

Plantis et durae coryli nascuntur, et ingens
Fraxinus, Herculeaeque arbos umbrosa coronae,
Chaoniique patris glandes: etiam ardua palma
Nascitur, et casus abies visura marinos.
Inseritur vero et nucis arbutus horrida fetu,
Et steriles platani malos gessere valentis;
Castaneae fagus, ornusque incanuit albo
Flore piri, glandemque sues fregere sub ulmis.
Nec modus inserere atque oculos inponere simplex.
Nam, qua se medio trudunt de cortice gemmae
Et tenuis rumpunt tunicas, angustus in ipso
Fit nodo sinus: huc aliena ex arbore germen
Includunt, udoque docent inolescere libro.
Aut rursum enodes trunci resecantur, et alte
Finditur in solidum cuneis via, deinde feraces
Plantae inmittuntur: nec longum tempus, et ingens
Exiit ad caelum ramis felicibus arbos,
Miraturque novas frondes et non sua poma.
Praeterea genus haud unum, nec fortibus ulmis,
Nec salici lotoque, neque Idaeis cyparissis:
Nec pingues unam in faciem nascuntur olivae,
Orchades, et radii, et amara pausia baca,
Pomaque et Alcinoi silvae: nec surculus idem
Crustumiis Syriisque piris gravibusque volemis.

terrae infixo proveniunt, cf. vs. 24. sq. — *myrtus* Veneri sacra, quae dea a Papho, oppido Cypri, ubi praecipue colebatur, Paphia vocatur. | 65. *Plantis*, surculis. | 66. *Herc.* etc., populus alba, *ἀχερωΐς*, quam ab Acheronte rettulit Hercules, fronde eius arboris coronatus; eadem viri fortes se rediminut et iuvenes in gymnasiis certantes; E. VII, 61. Horat. Od. I, 7, 23. | 67. quercus Iovi sacra, qui epitheto, ipsi quercui aptiore, Chaonius appellatur, quod nobilis est Chaonia quercetis; v. G. I, 8. E. IX, 13. | 68. *Nascitur*, sc. plantis, surculis. | 69. *nucis*, iuglandis. | 70. *gessere*, vid. I, 49. | 71. *fagus* est Nominativus plural. IV. Declinat., sc. *incanuerunt flore castaneae;* sed Verbum ex more Virgilii sequitur Numerum proximi Substantivi, *ornus.* | 72. quercus inseritur ulmo. | 73. sqq. Diversa est ab insitione, quae vss. 78. sqq. describitur, inoculatio, de qua vss. 74—77. agitur. | 75. *tunicas*, librum, s. interiorem corticem. | 76. *nodus* dicitur ipsa e cortice prorumpens gemma, in modum nodi turgens; fit autem sinus, cavitas quaedam, avulsâ gemmâ, cuius in locum germen, s. gemma, ex alia arbore transfertur. | 77. *docent*, efficiunt ita, ut inolescat. | 78. sqq. Resecantur arbores aut rami ita, ut nullus nodus relinquatur, tum, facta fissura, surculi immittuntur. | 81. *felicibus*, fertilibus.

III. Diversas esse arbores fruticesque et ipso genere, et solo locisque, et regionibus, vss. 83—135. Adiungitur laus Italiae, 136—176. | 84. Lotus h. l. arbor est, cuius variae sunt formae s. species, quarum zizyphus, dulces ferens bacas, nobilissima. — cupressus arbor familiaris Cretae, cuius mons Ida; v. E. I, 55. | 85. nec olivae eadem omnes sunt facie, non unum omnium genus. | 87. Horti et pomaria Alcinoi nobilitata per Homer. Od. VII, 112. sqq. | 88. Crustumium, s.

Non eadem arboribus pendet vindemia nostris,
Quam Methymnaeo carpit de palmite Lesbos;
Sunt Thasiae vites, sunt et Mareotides albae,
Pinguibus hae terris habiles, levioribus illae;
Et passo Psithia utilior, tenuisque Lageos,
Temptatura pedes olim vincturaque linguam;
Purpureae, preciaeque; et quo te carmine dicam,
Rhaetica? nec cellis ideo contende Falernis.
Sunt et Aminaeae vites, firmissima vina,
Tmolius adsurgit quibus et rex ipse Phanaeus;
Argitisque minor, cui non certaverit ulla
Aut tantum fluere aut totidem durare per annos.
Non ego te, Dis et mensis accepta secundis,
Transierim, Rhodia, et tumidis, Bumaste, racemis.
Sed neque, quam multae species, nec, nomina quae sint,
Est numerus; neque enim numero conprendere refert;
Quem qui scire velit, Libyci velit aequoris idem
Discere quam multae Zephyro turbentur arenae,
Aut, ubi navigiis violentior incidit Eurus,
Nosse, quot Ionii veniant ad litora fluctus.
    Nec vero terrae ferre omnes omnia possunt.
Fluminibus salices crassisque paludibus alni
Nascuntur, steriles saxosis montibus orni;
Litora myrtetis laetissima; denique apertos
Bacchus amat collis, aquilonem et frigora taxi.
Aspice et extremis domitum cultoribus orbem,
Eoasque domos Arabum pictosque Gelonos:

Crustumeria, oppidum Etruriae. — 89. v. E. II, 70. | 90. Methymna urbs Lesbi, insulae maris Aegaei. | 91. Thasus eiusd. maris ins. — *Mar.* dictae a lacu Mareotico, qui erat super Alexandriam. | 92. *habiles*, aptae. | 93. passum fit ex uvis passis. — Psithia et Lageos, utraque Graeca vitis, unde nomen habeat, parum constat. — *tenuis*, vel exiguas uvas habens, vel vinum gignens, quod cito descendit in venas; — 94. quod bibentes fit interdum (*olim*), ut pedum et linguae non sint satis compotes. | 95. preciae, subnigrae, ut videtur. | 96. Rhaetica, quae in agro Veronensi colebatur. — ager Falernus in Campania nobilissimum vinum dabat. | 97. Aminaea appellata dicitur regio quaedam agri Picentini. | 98. *Τμώλιος οἶνος*, vinum ex Tmolo, monte Lydiae; Phanae, promontorium Chii insulae; *rex*, ut vinum omnium praestantissimum; *adsurgit*, honoris significatio, cedit; E. VI, 66. | 99. *Argitis*, aut ab Argis nomen habet, aut ab *ἀργός*, quod vinum fundit album; est ea duplex, maior et minor, abundans latice. | 101. *diis*, quibus vinum generosius libari solebat apposita post ipsam coenam alia s. secunda mensa cum vino et bellariis; cf. A. I, 723 sq. | 102. Rhodia a Rhodo ins. dicta. — Plinius: „Tument *mammarum* modo bumasti, *βουμαστοί*.“ | 103. species, sc. vitium. | 104. nec opus est enumerare omnes. | 110. v. E. VII, 66. | 114. *domitum*, cf. A. IX, 608. In aliis terris aliae nascuntur arbores. | 115. Geloni, populus Sarmaticus ultra Borysthenem incolens; *picti*, vel qui corporibus colorem inurunt, ut Britanni, cf. Caes. B. G.

Divisae arboribus patriae. Sola India nigrum
Fert ebenum, solis est turea virga Sabaeis.
Quid tibi odorato referam sudantia ligno
Balsamaque et bacas semper frondentis acanthi?
Quid nemora Aethiopum, molli canentia lana?
Velleraque ut foliis depectant tenuia Seres?
Aut quos Oceano propior gerit India lucos,
Extremi sinus orbis, ubi aera vincere summum
Arboris haud ullae iactu potuere sagittae?
Et gens illa quidem sumptis non tarda pharetris.
Media fert tristis sucos tardumque saporem
Felicis mali, quò non praesentius ullum,
Pocula si quando saevae infecere novercae,
Miscueruntque herbas et non innoxia verba,
Auxilium venit, ac membris agit atra venena.
Ipsa ingens arbos faciemque simillima lauro;
Et, si non alium late iactaret odorem,
Laurus erat; folia haud ullis labentia ventis;
Flos ad prima tenax; animas et olentia Medi
Ora fovent illo et senibus medicantur anhelis.
Sed neque Medorum, silvae ditissima, terra,
Nec pulcher Ganges atque auro turbidus Hermus
Laudibus Italiae certent, non Bactra, neque Indi,
Totaque turiferis Panchaia pinguis arenis.
Haec loca non tauri spirantes naribus ignem
Invertere satis inmanis dentibus hydri,
Nec galeis densisque virum seges horruit hastis;
Sed gravidae fruges et Bacchi Massicus humor

V, 14., vel qui stigmatibus pungunt corpora; Herodot. V, 6. de Thracibus: „*τὸ μὲν ἐστίχθαι εὐγενὲς κέκριται, τὸ δ' ἄστικτον (εἶναι), ἀγεννές.* | 117. v. I, 57. | 119. acanthus, hic arboris genus, fortasse acacia. | 120. gossypion s. xylon. | 121. Veteres opinabantur, Seres, gentem Indicam, sericum ita parare, ut textam a bombycibus lanuginem ex arborum foliis depecterent. | 123. *sinus*, curvatura; ubi curva extremi terrarum orbis litora ab Oceano ambiuntur. — *aera summ. arb.*, cacumen, quo altissime in aerem tendit arbor. | 125. etsi gens, quae ibi habitat, peritissima est artis sagittandi. | 126. malum citreum tristis, i. e. acidi, suci et tardi, i. e. diu palato inhaerentis, saporis. | 127. *Felicis*, salubris. | 128. *infecere*, sc. veneno; cf. III, 283. | 131. v. E. III, 106. | 133. *erat:* ubi ponimus, esse aliquid, si quid aliud esset, quod quidem non esse et scimus et significare volumus, Latini, si agitur de re praesenti, utuntur Indicativo Imperfecti, si de re praeterita, Plusquamperfecti. — 133. v. A. VII, 787. | 134. *ad prima*, i. q. maxime. | 135. *fov.*, curant; suco eius mali animae male olenti medicantur. | 137. *Herm.* fluvius Asiae minoris aurifer. | 138. Bactra, caput regionis Bactrianae, illo tempore Parthis erant subiecta. | 139. Panchaia, Arabiae regio. | 140. ut Colchidem, cf. Ovid. Ep. VI, 31—36. | 141. *satis dentibus* Dativus est; *dentibus hydri*, sc. serendis, *quales ab Iasone satos accepimus.* | 143. Mas-

Inplevere; tenent oleae armentaque laeta.
Hinc bellator equus campo sese arduus infert;
Hinc albi, Clitumne, greges et maxuma taurus
Victima, saepe tuo perfusi flumine sacro,
Romanos ad templa deum duxere triumphos.
Hic ver adsiduum atque alienis mensibus aestas;
Bis gravidae pecudes, bis pomis utilis arbos.
At rabidae tigres absunt et saeva leonum
Semina, nec miseros fallunt aconita legentis,
Nec rapit inmensos orbis per humum, neque tanto
Squameus in spiram tractu se colligit anguis.
Adde tot egregias urbes operumque laborem,
Tot congesta manu praeruptis oppida saxis,
Fluminaque antiquos subterlabentia muros.
An mare, quod supra, memorem, quodque adluit infra?
Anne lacus tantos? te, Lari maxume, teque,
Fluctibus et fremitu adsurgens Benace marino?
An memorem portus Lucrinoque addita claustra
Atque indignatum magnis stridoribus aequor,
Iulia qua ponto longe sonat unda refuso
Tyrrhenusque fretis inmittitur aestus Avernis?
Haec eadem argenti rivos aerisque metalla
Ostendit venis, atque auro plurima fluxit.
Haec genus acre virum, Marsos, pubemque Sabellam,
Adsuetumque malo Ligurem, Volscosque verutos

sicus mons Campaniae. | 144. v. E. X, 13. | 146. Clitumnus Umbriae fluvius; ibi albi greges; et putabant hanc vim inesse in aquis Clitumni, ut pecudes efficeret albas. — *albae* pecudes diis superis mactabantur. | 148. *ad t. d.*, in Capitolium. — *duxere*, quia currum triumphantis praecedebant. | 149. *alienis*, sc. hibernis. | 152. *Semina*, genera. — Nec, qui herbas, quibus vescantur, campestres colligunt, imprudentes carpunt herbas venenatas, quae in aliis terris multae nascuntur. | 155. *op. lab.*, magnificentiam earum urbium. | 157. sqq. Quae iam sequuntur, vel adspectus iucunditate, vel utilitatis opportunitate se commendant. | 158. *quod supra*, superum mare s. Adriaticum, *quod infra*, inferum s. Tyrrhenum. | 159. Larius in agro Mediolanensi, nunc *Lago di Como.* | 160. Benacus in agro Veronensi, nunc *Lago di Garda.* | 161—164. Describitur portus Iulius, qui prope Baias erat in Campania, a. C. *Iulio* Caesare Octaviano factus perfosso angusto aggere, qui Lucrinum lacum a mari Tyrrheno secludebat, eodemque lacu cum lacu Averno per fossam coniuncto. — *claustra*, aggerem modo memoratum, ab Octaviano ea parte, quae relicta erat, ita munitum, ut a fluctibus maris superari non posset; quare *indignari* ipsum mare dicitur, aggere illo exclusum, v. vs. 59. | 163. *longe refuso*, longe reducto, qui a cursu suo aversus in lacum Lucrinum immittitur sinumque ac portum efficit, ut vallem dicimus *reductam*, A. VI, 703., s. *refusam*, ut est apud Silium XVII, 63. | 164. *Tyrrhenus aestus*, aestuans mare Tyrrh. | 166. plurimum in ea est auri; ut autem *venas* et *rivos* metallorum dicimus, ita eadem *fluere* dicuntur. Et *fluxit*, non *fluit*, quod metalla Italiae exercere Senatusconsulto interdictum erat. | 168. *malo*, duris laboribus; colunt

Extulit, haec Decios, Marios, magnosque Camillos,
Scipiadas duros bello, et te, maxume Caesar,
Qui nunc extremis Asiae iam victor in oris
Inbellem avertis Romanis arcibus Indum.
Salve, magna parens frugum, Saturnia tellus,
Magna virum; tibi res antiquae laudis et artis
Ingredior, sanctos ausus recludere fontis,
Ascraeumque cano Romana per oppida carmen.
 Nunc locus arvorum ingeniis; quae robora cuique,
Quis color, et quae sit rebus natura ferendis.
Difficiles primum terrae collesque maligni,
Tenuis ubi argilla et dumosis calculus arvis,
Palladia gaudent silva vivacis olivae.
Indicio est tractu surgens oleaster eodem
Plurimus et strati bacis silvestribus agri.
At quae pinguis humus dulcique uligine laeta,
Quique frequens herbis et fertilis ubere campus —
Qualem saepe cava montis convalle solemus
Despicere; huc summis liquuntur rupibus amnes,
Felicemque trahunt limum — quique editus austro,
Et filicem curvis invisam pascit aratris:
Hic tibi praevalidas olim multoque fluentis
Sufficiet Baccho vitis, hic fertilis uvae,
Hic laticis, qualem pateris libamus et auro,
Inflavit cum pinguis ebur Tyrrhenus ad aras

enim Ligures agrum sterilem et saxosum; eosdem durum in armis genus appellat Livius XXVII, 48. | 169. Decii, pater, filius et nepos, se pro patria devoverunt; Cic. Tusc. I, 37. Liv. VIII, 9. X, 28. — *Marios*, *Camillos*, tales, quales fuerunt Marius et Camillus. | 170. *bello*, Dativus, duros ad bellum; durus dici solet miles, ut laboribus adsuetus. | 171. sq. Spectant haec eo, quod Octavianus anno 724. p. U. c. capta Aegypto res Asiae constituit. — Indi, i. e. omnino populi Orientis, qui Antonium in bellum secuti erant; cf. A. VIII, 685. sqq. | 173. *Sat. t.*, Italia, cf. A. VIII, 319. sqq. | 174. *tibi*, tuae laudi inserviens. | 175. *Ingr.*, dicere instituo. — Poetae hausta ex fonte Musis sacro aqua spiritum poeticum ducere, et qui primi novum argumentum, ut Virgilius Romanorum primus disciplinam rei rusticae, tractant, recludere eiusmodi fontem, tamquam ante absconditum et intactum, dicuntur. | 176. *Ascr.*, quale cecinit Hesiodus, Ascra, vico Boeotiae, oriundus; significantur *Ἔργα καὶ Ἡμέραι Ἡσιόδου*; sed cave putes hoc Virgilii poema natum esse ex imitatione illius Hesiodei.

IV. De varia natura soli, vs. 177—258. | 177. locus esse rei dicitur, quam tractandam sumimus. — *quae rob. c.*, quae sit vis ac virtus cuiusque soli. | 178. qualis cuiusque soli natura ad quas res ferendas apta sit. | 179. *Diff.*, non faciles ad largiendas fruges, quasi avarae; et *coll. mal.*, quasi invidentes et negantes proventum frugum; v. vs. 59. et cf. vs. 223. | 181. cf. G. I, 18. sq. — *vivacis*, annis enim CC durare dicitur. — *gaudent*, aptae sunt oleis. | 183. *bacis s.*, sc. oleastri. | 185. *ubere*, largo proventu. | 187. *Despic.*, ex ipso monte. — Alii *dispicere*. — *liqu.*, defluunt; cf. A. III, 28. | 192. *pat. et auro*, ut Ovid. Met. III, 32: „*cristis* praesignis *et auro*;“ v. I, 173. | 193. *Tyrrh.*, adhibebantur sacrificiis tibicines Etrusci. |

Lancibus et pandis fumantia reddimus exta.
Sin armenta magis studium vitulosque tueri,
Aut fetus ovium, aut urentis culta capellas,
Saltus et saturi petito longinqua Tarenti,
Et qualem infelix amisit Mantua campum,
Pascentem niveos herboso flumine cycnos:
Non liquidi gregibus fontes, non gramina deerunt,
Et, quantum longis carpent armenta diebus,
Exigua tantum gelidus ros nocte reponet.
Nigra fere et presso pinguis sub vomere terra,
Et cui putre solum, — namque hoc imitamur arando —
Optuma frumentis; non ullo ex aequore cernes
Plura domum tardis decedere plaustra iuvencis,
Aut unde iratus silvam devexit arator
Et nemora evertit multos ignava per annos,
Antiquasque domos avium cum stirpibus imis
Eruit; illae altum nidis petiere relictis;
At rudis enituit inpulso vomere campus.
Nam ieiuna quidem clivosi glarea ruris
Vix humilis apibus casias roremque ministrat;
Et tophus scaber, et nigris exesa chelydris
Creta negant alios aeque serpentibus agros
Dulcem ferre cibum et curvas praebere latebras.
Quae tenuem exhalat nebulam fumosque volucris,
Et bibit humorem, et, cum volt, ex se ipsa remittit,
Quaeque suo semper viridis se gramine vestit,
Nec scabie et salsa laedit robigine ferrum:
Illa tibi laetis intexet vitibus ulmos,
Illa ferax oleo est, illam experiere colendo

194. *exta reddere*, i. e. in aras imponere; sollemnis de ea re locutio; *fumantia*, quippe modo mactatae hostiae erepta et adhuc calida, cf. A. XII, 214. sq. | 195. *Sin studium est.* | 196. *urentes c.*, laedentes seu serrato dente, seu saliva, ut exarescant. | 197. *saturi*, abundantis omni genere proventus. *longinqua*, longe remotos agros, utpote in extrema Italia sitos. | 198. v. quae Ecl. I. praefati sumus. | 199. *fl.*, Mincio. | 200. *liqu.*, v. E. II, 59. — *deerunt*, v. E. VII, 7. | 203. *fere*, plerumque; solet optima esse nigra, sc. si eadem pinguis est et putris. | 204. nam arando efficimus, ut solum sit putre, i. e. resolutum. | 206. *dec.* i. q. devehi; propterea Dativus *iuvencis* additur Graeco more; nam dicimus *a iuvencis devehi.* | 207. *Aut unde*, aut ex eo, ex quo *cet.* — *iratus* sc. silvae inutili bonum solum occupanti. | 211. *enituit*, v. E. I, 39. — terra pinguis modo arata nitescere solet. | 213. *rorem* sc. *marinum*, fruticis genus. | 214. v. vs. 206. Terra tophacea et cretosa serpentibus omnium est aptissima. | 215. *negant*, v. vs. 59. | 219. Poeta cum hoc vellet dicere *quae viridis est*, ornatius id elocutus est ita: *viridis se vestit.* — Alii *viridi.* | 220. *salsa*, quae ex salsedine nascitur. | 221. v. E. II, 70. | 222. *oleo*, ad oleum gignendum; Sallust. Iug. c. 17.: „ager

Et facilem pecori et patientem vomeris unci.
Talem dives arat Capua et vicina Vesevo
Ora iugo et vacuis Clanius non aequus Acerris.
Nunc, quo quamque modo possis cognoscere, dicam.
Rara sit an supra morem si densa requires,
Altera frumentis quoniam favet, altera Baccho,
Densa magis Cereri, rarissima quaeque Lyaeo:
Ante locum capies oculis, alteque iubebis
In solido puteum demitti, omnemque repones
Rursus humum, et pedibus summas aequabis arenas.
Si deerunt, rarum, pecorique et vitibus almis
Aptius uber erit; sin in sua posse negabunt
Ire loca et scrobibus superabit terra repletis,
Spissus ager; glaebas cunctantis crassaque terga
Exspecta, et validis terram proscinde iuvencis.
Salsa autem tellus et quae perhibetur amara,
Frugibus infelix, — ea nec mansuescit arando,
Nec Baccho genus, aut pomis sua nomina servat —
Tale dabit specimen: Tu spisso vimine qualos,
Colaque prelorum fumosis deripe tectis;
Huc ager ille malus dulcesque a fontibus undae
Ad plenum calcentur; aqua eluctabitur omnis
Scilicet, et grandes ibunt per vimina guttae;
At sapor indicium faciet, manifestus et ora
Tristia temptantum sensu torquebit amaror.
Pinguis item quae sit tellus, hoc denique pacto
Discimus: haud umquam manibus iactata fatiscit,
Sed picis in morem ad digitos lentescit habendo.
Humida maiores herbas alit, ipsaque iusto

arbori infecundus." | 223. *fac. p.*, largum pabulum praebentem; v. vs. 179. — *pat. vom.*, ad fruges ferendas aptam. | 225. Clanius, fluvius Campaniae, exitiosus erat exundatione vicinis agris, Acerranis maxime; quo factum, ut Acerrae vacuae, infrequentes, essent. | 227. Si requires, utrum rara sit, an nimis densa. — Alii *requiras*. | 230. *cap. oc.*, eliges et designabis. | 233. *Si d.*, si terra effossa eum scrobem non ad summum replebit. | 234. *Apt. uber*, terra aptior et fecundior. — *negab.*, v. vs. 59. | 236. *cunct.*, tenaces. — *terga*, v. I, 97. | 240. degenerant vites in ea positae. | 241. sq. *qualos colaque*, i. e. viminea cola; crebrum est hoc Epexegesis genus, ut III, 198.: „segetes altae campique natantes," i. e. segetes altae vento motae. A. I, 258.: „urbem et promissa Lavini moenia," i. e. promissam Lavinii urbem; cf. etiam A. II, 722. VII, 659. 804. | 242. Solebant eiusmodi vasa, ne a vermibus aut humore laederentur, in culina suspendi. | 243. v. E. I, 8. — *Huc-calcentur*, i. e. huc *infundantur* et calcentur; v. IV, 82. | 244. *Ad pl.*, ad summum, ut colum plenum sit. | 247. *tempt.*, gustantum. — *sensu*, ut *manu* A. III, 659. XI, 453. et v. G. I, 430. | 250. *habendo*, dum quis eam habet, s. tractat. | 251. *ipsa*, i. e. sua vi, non aut stercore roborata, aut

Laetior. Ah nimium ne sit mihi fertilis illa,
Neu se praevalidam primis ostendat aristis!
Quae gravis est, ipso tacitam se pondere prodit,
Quaeque levis. Promptum est oculis praediscere nigram,
Et quis cui color. At sceleratum exquirere frigus
Difficile est: piceae tantum taxique nocentes
Interdum aut hederae pandunt vestigia nigrae.
His animadversis, terram multo ante memento
Excoquere et magnos scrobibus concidere montis,
Ante supinatas aquiloni ostendere glaebas,
Quam laetum infodias vitis genus. Optuma putri
Arva solo: id venti curant gelidaeque pruinae
Et labefacta movens robustus iugera fossor.
At, si quos haud ulla viros vigilantia fugit,
Ante locum similem exquirunt, ubi prima paretur
Arboribus seges, et quo mox digesta feratur,
Mutatam ignorent subito ne semina matrem.
Quin etiam caeli regionem in cortice signant,
Ut, quo quaeque modo steterit, qua parte calores
Austrinos tulerit, quae terga obverterit axi,
Restituant: adeo in teneris consuescere multum est.
Collibus an plano melius sit ponere vitem,
Quaere prius. Si pinguis agros metabere campi,
Densa sere; in denso non segnior ubere Bacchus;
Sin tumulis adclive solum collisque supinos,

rivis irrigata. | 252. *Laetior*, laetiores gignens herbas. — *mihi* sollicitum significat animum, v. E. VIII, 6. | 253. cf. I, 111. | 254. *tacitam*, quasi tacite, i. e. non alio signo proditam. | 256. *cui*, i. q. cuique. — *sceleratum*, noxium, v. vs. 59. | 257. cf. vs. 113. Plin. N. H. XVI, c. 20.: „Taxus noxio fructu; letale quippe bacis, in Hispania praecipue, venenum inest.“

V. De vitium cultura vs. 259—419. Inseruntur tamen huic loco etiam praecepta quaedam ad omne genus arborum spectantia. | 259. *multo ante*, sc. quam seras quidpiam. | 260. *Excoqu.*, cf. I, 64—66. — per totum collem, quem vitibus consererere voles, quantus pateat, crebros scrobes faciendos praecipit poeta. | 261. *Ante*, repetes e vs. 259. *multo*. | 263. *solo*, tertius casus an sextus? — *id curant*, faciunt, ut putre fiat; cf. I, 48. | 264. *iugera*, vineas; translatum hoc ab agri cultura, ut *arva*, *glaebae*, *seges*, *semen*. | 265—268. Qui diligentior est, educabit vites in seminario, quod habeat solum simile ei, in quod illae mox transferantur. | 267. *digesta*, ordine disposita, cf. vs. 277. | 268. ne forte non adsuescant novo solo. | 271. *terga* hoc loco significant partem arborum ab Austro aversam; ergo ut quaeque pars Austro aut septemtrioni opposita fuerit, ita restituatur. — Alii *qua*. — *axi*, polo. | 272. tanta est vis consuetudinis in rebus teneris; cf. vs. 343. | 273. Considera primum quoque loco, utrum campus an collis aptior sit ad instituendam vineam. | 274. sq. Si pinguis est ager, quem vitibus vis conserere, densas pone. — Metatur agrum, qui certis eum finibus circumscribit. — *Densa sere*, i. e. densam fac sementem, s. sere dense. — Satis fuerat dixisse *in denso*, i. e. in densa segete; ipsa autem densitas cum

Indulge ordinibus, nec setius omnis in unguem
Arboribus positis secto via limite quadret.
Ut saepe ingenti bello cum longa cohortes
Explicuit legio, et campo stetit agmen aperto,
Directaeque acies, ac late fluctuat omnis
Aere renidenti tellus, necdum horrida miscent
Proelia, sed dubius mediis Mars errat in armis:
Omnia sint paribus numeris dimensa viarum;
Non animum modo uti pascat prospectus inanem,
Sed quia non aliter viris dabit omnibus aequas
Terra, neque in vacuum poterunt se extendere rami.
Forsitan et scrobibus quae sint fastigia quaeras.
Ausim vel tenui vitem committere sulco.
Altior ac penitus terrae defigitur arbos,
Aesculus in primis, quae, quantum vertice ad auras
Aetherias, tantum radice in Tartara tendit.
Ergo non hiemes illam, non flabra, neque imbres
Convellunt; inmota manet, multosque nepotes,
Multa virum volvens durando saecula vincit.
Tum fortis late ramos et bracchia tendens
Huc illuc, media ipsa ingentem sustinet umbram.
Neve tibi ad solem vergant vineta cadentem;

ubertatis quandam speciem prae se ferat, propter ea adiecit poeta *ubere.* — *segnior*, v. I, 151. | 277. sq. Vites non secius, quam arbores in (sive *ad*) unguem, i. e. accurate, in quincuncem positae, certo ordine digerantur. *Indulge ordinibus*, i. e. fac ordines laxiores. — Limites proprie dicuntur vacua quaedam spatia angusta, quibus diversorum possessorum agri disterminantur; his autem limitibus pro viis uti consueverant Romani; itaque non multum differunt h. l. inter se limes et via; quare *omnis via secto limite quadret* ita accipies: omnes limites (s. viae) inter singulos vitium ordines relicti inter se congruant, s. paria usquequaque, in rectum, in transversum, in obliquum, intervalla habeant, non secius, quam quincunx arborum vel legio militum per cohortes ac manipulos disposita. — *sectus* autem limes, ut *via secta* I, 238.; proprie dicimus *facere viam* vel *limitem;* sed quia via similis est secturae, quippe dirimens res utrimque adiacentes, secari etiam dicitur, i. e. secando fieri. | 279. Iunge: *Ut cum saepe*, v. A. I, 148. — *longa* fit explicando sese. | 281. *fluctuat*, coruscat, dum moventur arma. | 283. *med. in armis*, inter duo exercitus. — *errat dubius*, dum incertum est, ab utra parte et quando pugna initium habitura sit. | 284. *numeris*, sc. mensurae s. pedum, i. e. intervallis. | 285. animus *inanis* est eius, qui inani voluptate capitur. | 288. quam alti s. profundi scrobes esse debeant. | 290. v. I, 142. — *terrae*, ut A. XII, 130.: „Defigunt *telluri* hastas.“ | 293. *imbres*, torrentes ex imbribus collecti. | 295. *vir. saecula*, i. e. hominum aetates. — *volvens* sc. ea, *saecula*, alterum ex altero transigens. | 297. *ipsa*, i. e. truncus; per hoc pronomen saepe totum aliquid a partibus, etiam potior pars a reliquis distinguitur; cf. IV, 274. A. VII, 816. X, 226. adde G. III, 387. IV, 543. A. XII. 303. — *ing. umbram*,

Neve inter vitis corylum sere; neve flagella
Summa pete, aut summa defringe ex arbore plantas:
Tantus amor terrae; neu ferro laede retunso
Semina; neve olea silvestris insere truncos:
Nam saepe incautis pastoribus excidit ignis,
Qui, furtim pingui primum sub cortice tectus,
Robora conprendit, frondesque elapsus in altas
Ingentem caelo sonitum dedit; inde secutus
Per ramos victor perque alta cacumina regnat,
Et totum involvit flammis nemus, et ruit atram
Ad caelum picea crassus caligine nubem,
Praesertim si tempestas a vertice silvis
Incubuit, glomeratque ferens incendia ventus.
Hoc ubi, non a stirpe valent caesaeque reverti
Possunt atque ima similes revirescere terra;
Infelix superat foliis oleaster amaris.
 Nec tibi tam prudens quisquam persuadeat auctor
Tellurem Borea rigidam spirante movere.
Rura gelu tum claudit hiemps; nec semine iacto
Concretam patitur radicem adfigere terrae.
Optuma vinetis satio, cum vere rubenti
Candida venit avis longis invisa colubris,
Prima vel autumni sub frigora, cum rapidus Sol
Nondum hiemem contingit equis, iam praeterit aestas.
Ver adeo frondi nemorum, ver utile silvis,
Vere tument terrae et genitalia semina poscunt.

frondes umbram late facientes; cf. I, 191. II, 19. | 299. *corylum*, quia vel densa foliorum umbra nocet, vel alimenta viti aufert. | 300. sq. Surculos non ex cacumine, quod siccius est, vitium vel arborum petendos esse praecipitur, sed ex ea parte, quae terrae sit propior, sive, ut ait Plinius, ex humeris arborum. — Alii *destringe*. | 302. vetat poeta oleam in truncos silvestres, i. e. oleastros inseri, quippe incendiis obnoxios. — Alii *oleae*. | 306. *caelo*, ad caelum. | 309. *crassus caligine*, crassum agens fumum; sic intelliges *atros ignes*, A. IV, 384. VIII, 198. | 310. *a vertice*, de caelo, ὑψόθεν. | 311. *ferens*, proferens incendia, *glomerat* ea, facit, ut, correptis semper proximis arboribus, unum ingens incendium fiat. | 312. sqq. Hoc ubi accidit, invalida est stirps et radix, caeso trunco non oleam rursus, sed oleastrum gignens. | 314. *Infelix*, v. A. VI, 230. — *superat*, superest, revirescit. | 317. *claudit*, adstringit eoque facit, ut nihil proferant, cf. vs. 331. — *sem. i.*, positis surculis. | 318. hiems non patitur surculorum radices concrescere cum terra eique adfigi. — *adfigere*, idem quod adfigi, v. I, 163. | 319. *rubenti*, rubicundos aliosque colorum pulchritudine insignes flores gignenti; cf. IV, 306. | 320. ciconia serpentes vorat. | 322. *hiemem*, sidera, quae sol hiemis tempore intrat. | 323. *adeo* ad vim veris ab autumno distinguendam adiectum est; Graece dicas τό γε ἔαρ, Latine *quidem*, sed hoc tenuius, quam *adeo*, Germanice *der Frühling* **namentlich** *s.* **besonders**. — nemora et silvae hic ita differunt, ut illa significent planta-

Tum pater omnipotens fecundis imbribus Aether
Coniugis in gremium laetae descendit, et omnis
Magnus alit, magno commixtus corpore, fetus.
Avia tum resonant avibus virgulta canoris,
Et Venerem certis repetunt armenta diebus;
Parturit almus ager, Zephyrique tepentibus auris
Laxant arva sinus; superat tener omnibus humor;
Inque novos soles audent se germina tuto
Credere; nec metuit surgentis pampinus austros
Aut actum caelo magnis aquilonibus imbrem,
Sed trudit gemmas et frondes explicat omnis.
Non alios prima crescentis origine mundi
Inluxisse dies aliumve habuisse tenorem
Crediderim: ver illud erat, ver magnus agebat
Orbis, et hibernis parcebant flatibus Euri:
Cum primae lucem pecudes hausere, virumque
Terrea progenies duris caput extulit arvis,
Inmissaeque ferae silvis et sidera caelo.
Nec res hunc tenerae possent perferre laborem,
Si non tanta quies iret frigusque caloremque
Inter, et exciperet caeli indulgentia terras.
Quod superest, quaecumque premes virgulta per agros,
Sparge fimo pingui, et multa memor occule terra,
Aut lapidem bibulum, aut squalentis infode conchas,
Inter enim labentur aquae, tenuisque subibit
Halitus, atque animos tollent sata; iamque reperti,
Qui saxo super atque ingentis pondere testae
Urguerent; hoc effusos munimen ad imbris,
Hoc, ubi hiulca siti findit canis aestifer arva.

tas, hae sponte natas et cultu carentes arbores. | 325. vid. E. VII, 60. G. I, 324. | 326. *Coniugis*, Terrae. | 327. *corpore*, sc. Terrae. | 331. *arva* Nominativus, *sinus* Accusat., *Zephyri* Genit.; cf. vs. 317. — *superat*, v. I, 189. | 332. credunt se lumini, prodeunt in lumen; *novos*, quia primum attingunt lumen; v. E. VIII, 29. | 339. *parc. flatibus*, i. e. non flabant, ut A. I, 257. *parce metu*, ne metue. | 341. Primos homines e terra natos esse putabant veteres. | 343. sqq. Nec res tenerae, i. e. nova sata, novae frondes, hunc laborem, i. e. molestiam, quam creat vis frigoris aestusque, *cet.* | 344. *tanta quies*, ipsum ver, in quo quies, securitas, est et a frigore et ab aestu. | 345. *excipit*, me aliquid, i. e. accidit, contingit, mihi aliquid diversum ab illo, quod ante fuit, cf. A. III, 318. | 346. *premes*, in terra defiges, plantabis. — *virgulta*, surculos. | 348. sqq. conchae etiam et lapides infodiebantur, qui et aquam ad radices admitterent, et spiramenta iisdem praeberent. — *bibulum*, pumicem aut sabulosum. | 349. *Inter... lab.*, v. E. VI, 6. | 350. *animos tollent*, laetissime efflorescent; v. II, 59. | 351. Iunge *super-urguerent*, i. e. desuper urg. — *atque*, i. e. et qui, hinc i. q. aut; v. G. I, 419. | 352. *effusus* magnum quidpiam et vehemens indicat, ut A. V. 693. XII, 131. — *ad*, adversus. | 353. *Hoc* est munimen adversus aestum, qui quidem diebus canicularibus ve-

Seminibus positis, superest diducere terram
Saepius ad capita, et duros iactare bidentis,
Aut presso exercere solum sub vomere, et ipsa
Flectere luctantis inter vineta iuvencos;
Tum levis calamos et rasae hastilia virgae
Fraxineasque aptare sudes, furcasque valentis,
Viribus eniti quarum et contemnere ventos
Adsuescant, summasque sequi tabulata per ulmos.
Ac dum prima novis adolescit frondibus aetas,
Parcendum teneris, et, dum se laetus ad auras
Palmes agit laxis per purum inmissus habenis,
Ipsa acie nondum falcis temptanda, sed uncis
Carpendae manibus frondes, interque legendae.
Inde ubi iam validis amplexae stirpibus ulmos
Exierint, tum stringe comas, tum bracchia tonde;
Ante reformidant ferrum; tum denique dura
Exerce inperia, et ramos compesce fluentis.
Texendae saepes etiam et pecus omne tenendum,
Praecipue dum frons tenera inprudensque laborum;
Cui super indignas hiemes solemque potentem
Silvestres uri adsidue capraeque sequaces
Inludunt, pascuntur oves avidaeque iuvencae.
Frigora nec tantum cana concreta pruina,
Aut gravis incumbens scopulis arentibus aestas,

hementissimus esse solet. | 354. *did. t.*, glaebas diminuere. | 355. *ad c.*, i. e. circum c.; et capita significant utramque extremitatem, hic quidem eam, quae est circum radicem; Cato de R. R. 33.: „circum capita addito stercus; circum capita sarrito.“ | 356. v. I, 99. | 358. sqq. Pedandae primo sunt vites, donec attigerint ramos arborum, ad quos se applicare possint et quasi per gradus, *tabulata*, altius altiusque adscendere. — *calamos*, arundineos, cf. vs. 414. | 359. *aptare*, ita, uti convenit, apparare. | 364. *laxis hab.*, accipienda haec sunt de celeriter crescente vite, v. A. VIII, 708. — *per purum*, p. aerem, cf. vs. 287. | 365. *Ipsa*, prima aetas, i. e. tenerae frondes. | 366. *interlegendae*, non omnes decerpendae s. putandae sunt, sed quasdam per certa intervalla relinques intactas. | 368. *Exierint*, in altum se sustulerint. — *comas*, frondes, ut IV, 137.; *bracchia*, ramulos e pampino protensos. | 371. *tenendum*, continendum et arcendum. | 372. *inpr. lab.*, ignara et impatiens earum rerum, quae vitibus nocere solent. | 373. *super*, praeter. — *indigna* dicuntur, quibus quis non est dignus, quae quis immerito patitur; talia autem videri solent inprimis dura; hinc *indigna* i. q. dura, saeva. | 374. *uri*, non Gallici illi, quorum Caesar mentionem facit, sed aliud quoddam boum silvestrium genus, bubalorum nomine appellatum. — *sequaces*, quae solent ea sequi, quae sapore sunt iucundissima. | 375. *illudunt*, officiunt, nocent, adiuncta petulantiae notione. | 376. *concreta*, frigori poetice tribuitur id, quod per frigus efficitur; hoc enim efficit, ut ex humore pruina concrescat, i. e. conglaciet; ut *tristis cura*, *tarda senectus*, quae tristes, tardos reddit. | 377. v. I, 163. — *scopulis*,

Quantum illi nocuere greges, durique venenum
Dentis et admorso signata in stirpe cicatrix.
Non aliam ob culpam Baccho caper omnibus aris
Caeditur et veteres ineunt proscaenia ludi,
Praemiaque ingeniis pagos et compita circum
Thesidae posuere, atque inter pocula laeti
Mollibus in pratis unctos saluere per utres.
Nec non Ausonii, Troia gens missa, coloni
Versibus incomptis ludunt risuque soluto,
Oraque corticibus sumunt horrenda cavatis,
Et te, Bacche, vocant per carmina laeta, tibique
Oscilla ex alta suspendunt mollia pinu.
Hinc omnis largo pubescit vinea fetu,
Conplentur vallesque cavae saltusque profundi,
Et quocumque deus circum caput egit honestum.
Ergo rite suum Baccho dicemus honorem
Carminibus patriis lancesque et liba feremus,
Et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram,
Pinguiaque in veribus torrebimus exta colurnis.

cf. vs. 522. | 378. *venenum*, saliva noxia. | 380. sqq. Ob eam ipsam causam caper Baccho immolari solet, quae res tragoediae, tum etiam ascoliasmo (v. vs. 384.), originem dedit. Nam tragoedia e Graeco capri nomine, *τράγος*, appellata est; sub tempus enim vindemiae sollemnia quaedam in honorem Bacchi agitabant Attici, quibus intererant olim poetae carminibus inter se certantes; quorum qui vicisset, is praemii loco caprum accipiebat, quem Baccho immolaret; atque ex his carminibus, ab exiguis initiis profecta, tragoedia exstitit, quae et ipsa Baccho sacra erat. | 381. *ineunt*, inierunt; introducti sunt ludi scenici; *veteres*, antiquis temporibus. *proscenium*, anterior scenae pars, in quam prodibant actores. | 382. *ingeniis*, poetis. Tragoedia et comoedia cum iam artis formam induere coepisset, relicto rure in urbem migravit; antea poetae illi ruri pagos circumibant et in compitis plaustra, quibus pro scena utebantur, statuebant. | 383. *Thesidae*, Attici, a Theseo, nobilissimo rege Atticae, dicti. | 384. Significatur *ἀσκωλιασμός*. In Dionysiis ruralibus saltabant uno pede per utres, *ἀσκούς*, inflatos aut vino plenos et oleo unctos; qui super utre consisteret nec laberetur, is utrem et vinum praemii loco accipiebat. | 385. sqq. Coloni (i. e. homines rustici) Italici quoque, maxime Latini, qui se a Troianis ortos ferebant, in similem laetitiam effusi Bacchum celebrabant. Videtur autem duplex significari sollemnitas, primum Liberalia, quae vere fiebant, tum, vss. 393. sqq., alia post vindemiam peractam instituta; v. E. V, 67. | 386. *incomptis*, impolitis, rudibus. | 387. *ora horr.*, personas s. larvas. | 389. *oscilla*, larvas; sunt hic intelligendae imagunculae quaedam, caput Bacchi referentes; ad has respicitur vs. 392.— *mollia*, i. e. mobilia, unde contractum est *mollia*, quae mota aura huc atque illuc converterentur. | 390. proprie ipse fetus, fructus, pubescere i. e. adolescere et maturescere dicitur. | 391. *complentur*, sc. ubere fructu. — *cavae*, *κοῖλαι νάπαι*, depressiores, altioribus collibus vel montibus clausae. | 392. v. vs. 389. — *honestum*, pulchrum, ut A. X, 133. XII, 155. | 393. *Ergo*, propterea. — *honorem*, laudes. | 394. *lances* saturas puta, variarum frugum primitiis onustas. | 395.

Est etiam ille labor curandis vitibus alter,
Cui numquam exhausti satis est: namque omne quot annis
Terque quaterque solum scindendum, glaebaque versis
Aeternum frangenda bidentibus; omne levandum
Fronde nemus. Redit agricolis labor actus in orbem,
Atque in se sua per vestigia volvitur annus.
Ac iam olim, seras posuit cum vinea frondes
Frigidus et silvis aquilo decussit honorem,
Iam tum acer curas venientem extendit in annum
Rusticus, et curvo Saturni dente relictam
Persequitur vitem attondens fingitque putando.
Primus humum fodito, primus devecta cremato
Sarmenta, et vallos primus sub tecta referto;
Postremus metito. Bis vitibus ingruit umbra;
Bis segetem densis obducunt sentibus herbae;
Durus uterque labor: laudato ingentia rura,
Exiguum colito. Nec non etiam aspera rusci
Vimina per silvam, et ripis fluvialis arundo
Caeditur, incultique exercet cura salicti.
Iam vinctae vites, iam falcem arbusta reponunt,
Iam canit effectos extremus vinitor antes:
Sollicitanda tamen tellus, pulvisque movendus,
Et iam maturis metuendus Iuppiter uvis.
Contra non ulla est oleis cultura; neque illae

cornu duci ad aram hostiae solebant. | 398. *exhausti*, i. e. exhaustionis, — si conficto vocabulo uti licet —, s. qui numquam satis exhauriri potest. | 400. *versis bid.*, i. e. aversa bidentis parte, s. ea parte, quae dentes non habet, s. tergo. | 401. *nemus*, h. l. vinea. — iunge: *in orbem redit;* labor peractus mox denuo agendus est. | 402. *annus*, opera annua; *in se volvitur*, in circulum quasi agitur et redintegratur; *per sua vestigia*, ut sua quasi vestigia denuo semper legat et eundem quotannis cursum repetat. | 404. *honorem*, frondes, decus arborum. | 406. *Sat. dens*, falx, insigne huius dei. — *relictam*, frondibus iam nudatam, cf. vs. 403. | 407. *fingit put.*, recidens inutiles ramulos talem efficit, qualis esse debet. | 409. *sarmenta*, resectos ramulos. — *vallos*, pedamenta, quibus per meliorem anni partem alligatae vites fuerant. | 410. sq. bis in anno, vere et autumno, pampinandum et runcandum. | 412. *laudato*, noli optare; est haec mollior quaedam recusandi forma; ut *αἰνεῖν* pro *παραιτεῖσθαι;* praefer igitur exiguam vineam, quam diligentius colere possis. | 413. sqq. Praeterea curanda sunt vincula e rusco et salice, quibus alligentur vites ad vallos vel arbores, etiam pedamenta arundinea, cf. vs. 358., itemque salignea. | 415. *inculti*, quia nulla cura indiget. | 416. *arb. reponunt*, arbores iam et ipsae putatae sunt, ut vinitori liceat falcem reponere; v. E. II. 70. | 417. Iam cantu se exhilarat ob effectos antes vinitor, *extremus*, ad extremam partem vineae putando vinciendoque paulatim progressus. | 418. *pulv. mov.*, fodienda est vinea, eoque solum in pulverem resolvendum, unde dicta est pulveratio. | 419. *Iuppiter*, aer, tempestas.

VI. De arboribus levi aut nulla

Procurvam exspectant falcem rastrosque tenacis,
Cum semel haeserunt arvis aurasque tulerunt;
Ipsa satis tellus, cum dente recluditur unco,
Sufficit humorem et gravidas cum vomere fruges.
Hoc pinguem et placitam Paci nutritor olivam.
Poma quoque, ut primum truncos sensere valentis
Et viris habuere suas, ad sidera raptim
Vi propria nituntur opisque haud indiga nostrae.
Nec minus interea fetu nemus omne gravescit,
Sanguineisque inculta rubent aviaria bacis.
Tondentur cytisi, taedas silva alta ministrat,
Pascunturque ignes nocturni et lumina fundunt.
Et dubitant homines serere atque inpendere curam?
Quid maiora sequar? — salices humilesque genestae,
Aut illae pecori frondem aut pastoribus umbras
Sufficiunt, saepemque satis et pabula melli —
Et iuvat undantem buxo spectare Cytorum
Naryciaeque picis lucos, iuvat arva videre
Non rastris, hominum non ulli obnoxia curae.
Ipsae Caucasio steriles in vertice silvae,
Quas animosi Euri adsidue franguntque feruntque,

cultura indigentibus, vss. 420—457. | 421. *tenaces*, assiduos, assiduum rastrorum usum; ut ira, morbus, tenax dicitur. | 422. cum e seminario translata radices fixerit et tempestatem ferre consueverit; cf. vs. 318. et 332. | 423. *satis*, hic i. q. arboribus. — *dente unco*, bidente; nisi forte dente unco, ut alibi, ipse vomer significatur et illud, quod sequitur, *cum vomere*, ex poetica copia et ubertate adiectum est. | 424. *cum vomere*, si aratur; quemadmodum Ovidius: „dabat (humus) curvo *sine vomere* fruges;" i. e. etsi non arabatur. | 425. *Hoc*, propterea. — *nutritor* antique pro *nutrito*, nutri, ut *bellantur* pro *bellant* A. XI, 660. | 426. *Poma* hic i. q. pomi, ut vs. 33. *corna* i. q. cornus. | 428. *que* est, qui malit omissum; sed v. I, 142. | 431. sq. *taedas*, unde pascuntur ignes; s. quae materiam praebent igni, i. e. quae incensae lumen fundunt. | 433. Quae cum ita sint, non est rusticis subterfugiendus is labor, ea cura, ut serant eiusmodi frutices arboresque; v. A. VI, 807. | 434. sqq. Quid maiores arbores (cum etiam minores, qualis salix et genesta, suum habeant usum) recenseam, ut buxum, piceas, cedros, cupressos? nam etiam buxus, qualis erat in Cytoro, monte Paphlagoniae, proceritate insignis erat. — Alii *sequor*. | 435. *illae* non est otiosum, sed vim addit orationi; sic enim fit, ut notione vocabuli, ad quod spectat hoc pronomen, quodam modo geminata animus ad illud magis attendere iubeatur; cf. A. XI, 494. Inprimis saepe *ille* cum Participiis, etiam Adiectivis, ita iunctum reperitur, ut A. I, 3. V, 457. IX, 796. XII, 5. | 437. *Et* post plura interposita continuat orationem, ut A. V, 113. XI, 179.; sed v. etiam E. IV, 6. — *undantem*, in modum aquae vento motae fluctuantem. | 438. *Naryciae* h. l. idem, quod Bruttiae; Naryx enim s. Narycium oppidum erat Locrorum Epicnemidiorum; colonia autem Narycia Locros oppidum in Bruttiis condidit. — *arva*, sc. silvis consita. | 441. *ferunt*, decussos ramulos et frondes auferunt; est no-

Dant alios aliae fetus, dant utile lignum
Navigiis pinos, domibus cedrumque cupressosque;
Hinc radios trivere rotis, hinc tympana plaustris
Agricolae, et pandas ratibus posuere carinas;
Viminibus salices fecundae, frondibus ulmi,
At myrtus validis hastilibus et bona bello
Cornus; Ituraeos taxi torquentur in arcus;
Nec tiliae leves aut torno rasile buxum
Non formam accipiunt ferroque cavantur acuto;
Nec non et torrentem undam levis innatat alnus,
Missa Pado; nec non et apes examina condunt
Corticibusque cavis vitiosaeque ilicis alveo.
Quid memorandum aeque Baccheia dona tulerunt?
Bacchus et ad culpam caussas dedit: ille furentis
Centauros leto domuit, Rhoetumque Pholumque
Et magno Hylaeum Lapithis cratere minantem.
O fortunatos nimium, sua si bona norint,
Agricolas! quibus ipsa, procul discordibus armis,
Fundit humo facilem victum iustissima tellus.
Si non ingentem foribus domus alta superbis
Mane salutantum totis vomit aedibus undam,
Nec varios inhiant pulchra testudine postis,
Inlusasque auro vestes, Ephyreiaque aera,
Alba neque Assyrio fucatur lana veneno,
Nec casia liquidi corrumpitur usus olivi:

strum *zerzausen.* | 442. *fetus*, utilitates. | 444. *Hinc ... hinc*, ex aliis ... ex aliis. — *trivere*, v. I, 49. | 446. *frondibus*, quae pro pabulo dabantur pecori. | 447. At myrtus cornusque, ad bellum utilis, validis hastilibus (unde iacula, hastae, fiebant) fecundae sunt. | 448. Ituraeam ultra Iordanem sitam, incolebant Arabes sagittandi arte clari; et v. E. I, 55. | 449. *Nec non til.*, etiam t. et buxus tornari et scalpi possunt. | 452. *Missa P.*, immissa in Padum de navalibus; et ripae Padi alnis erant consitae. | 453. cf. IV, 44. | 455. *ad culp.*, ad scelera committenda. | 456. cf. Ovid. Met. XII, 210. sqq.

VII. *Laus vitae rusticae*, vss. 458—540. | 459. *ipsa*, lubens volensque; proprie i. q. sponte; quod autem sponte quis facit, id solet libenter facere. | 460. *facilem*, affluentem, *ἄφθονον*, cui epitheto convenit verbum *fundit*, quod ipsum copiae notionem adiunctam habet. — *iustissima*, quia creditum (semen) cum fenore reddere solet. | 461. sqq. Describitur fastus et luxus potentium. — *foribus vomit*, i. e. per fores. — *superbis*, fabrefactis et magnificis, cf. III, 26. A. VI, 20. | 462. Solebant mane clientes patronos suos salutatum venire. | 463. *inhiant*, agricolae. — *varios*, *πεποικιλμένους*. | 464. *Illusas*, pictas ornatasque; ludere artifices dicuntur rebus varie ornandis indulgentes. Vestes intelliges stragulas. — *Eph. aera*, vasa ex aere Corinthio, quod in summo habebatur pretio; *Ἐφύρα* antiquum nomen Corinthi. | 465. *venenum*, ut *φάρμακον*, quivis sucus acrior. *Assyrium* saepe apud poetas i. q. Syrium; Syria rursus complectebatur Phoenicen; itaque *Assyrio v.* i. q. purpura Phoenicia. | 466. *casiae* id genus h. l. intelligendum, cuius odoratus cortex oleo ab unguentariis admiscebatur; rustici

At secura quies et nescia fallere vita,
Dives opum variarum, at latis otia fundis,
Speluncae, vivique lacus, at frigida Tempe,
Mugitusque boum, mollesque sub arbore somni
Non absunt; illic saltus ac lustra ferarum,
Et patiens operum exiguoque adsueta iuventus,
Sacra deum, sanctique patres; extrema per illos
Iustitia excedens terris vestigia fecit.
Me vero primum dulces ante omnia Musae,
Quarum sacra fero ingenti percussus amore,
Accipiant, caelique vias et sidera monstrent,
Defectus solis varios, lunaeque labores;
Unde tremor terris, qua vi maria alta tumescant
Obiicibus ruptis rursusque in se ipsa residant,
Quid tantum Oceano properent se tinguere soles
Hiberni, vel quae tardis mora noctibus obstet.
Sin, has ne possim naturae accedere partis,
Frigidus obstiterit circum praecordia sanguis:
Rura mihi et rigui placeant in vallibus amnes;
Flumina amem silvasque inglorius. O, ubi campi
Spercheosque, et virginibus bacchata Lacaenis
Taygeta! o, qui me gelidis in vallibus Haemi
Sistat, et ingenti ramorum protegat umbra!
Felix, qui potuit rerum cognoscere caussas,

contenti sunt oleo *liquido*, i. e. puro et limpido. | 467. *At*, sc. non abest; quod repetes e vs. 471. — *nescia fallere vita*, a dolis et fallaciis libera. | 468. *op. var.*, variarum frugum, fructuum, ect. — porro delectatur agricola otium prospectu per agros late patenti. | 469. *vivi*, natura, non arte, facti, affluente ex fontibus rivisque aqua; v. III, 449. — *fr. Tempe*, umbrosae valles. *Τέμπεα*, *Τέμπη*, erant vallis amoenissima Thessaliae. | 472. *operum*, opus inprimis dicitur, quod ruri fit. | 473. *Sacra d.*, sc. caste ibi coluntur; quam notionem repetes ex iis, quae subiiciuntur; *sanctique p.*, i. e. ibi patres sancte ac pie coluntur. | 474. v. E. IV, 6. | 475. *dulces a. omn.*, dulcissimae. | 476. *sacra ferre*, est sacrificantis, ut A. III, 19., maxime sacerdotis; poetae autem Musarum sacerdotes, *Μουσάων θεράποντες*, appellantur. | 477. Musae accipiunt eum, qui se iis tradit, consecrat. — Ceterum v. G. I, 173. | 478. *labores*, defectus, dum quasi invita obscuratur. | 479. sq. causas accessus et recessus maris aestuantis. | 480. *obiic.*, litoribus; fit enim, ut cum vehementior est maris accessus, super litora mare se effundat. | 481. Sol putabatur confecto cursu diurno in Oceanum descendere. | 482. vel cur aestate breviores sint noctes. | 484. Frigidior sanguis putabatur hebetiora et tardiora reddere ingenia. | 487. *Spercheos*, fluv. Thessaliae; v. I, 173. — *bacchata*, passive, in quibus virgines Lac. bacchari, orgia celebrare, solent; cf. A. III, 125. | 488. *Taygeta*, sc. ὄρη, montes ex Arcadia per totam Laconicam procurrentes. — *o, qui me ... Sistat*, utinam me aliquis s.; *qui* optandi vim habet, ut A. XII, 883. Terent. Phorm. I, 2, 73.: „Homo confidens: *qui* illum dì omnes perduint." — *Haemi*, v. I, 492. | 490. sqq. Beata est vita philosophi, beata etiam

Atque metus omnis et inexorabile fatum
Subiecit pedibus strepitumque Acherontis avari!
Fortunatus et ille, deos qui novit agrestis,
Panaque Silvanumque senem Nymphasque sorores:
Illum non populi fasces, non purpura regum
Flexit et infidos agitans discordia fratres,
Aut coniurato descendens Dacus ab Histro,
Non res Romanae perituraque regna; neque ille
Aut doluit miserans inopem, aut invidit habenti.
Quos rami fructus, quos ipsa volentia rura
Sponte tulere sua, carpsit; nec ferrea iura
Insanumque forum aut populi tabularia vidit.
Sollicitant alii remis freta caeca, ruuntque
In ferrum, penetrant aulas et limina regum;
Hic petit excidiis urbem miserosque Penatis,
Ut gemma bibat et Sarrano dormiat ostro;
Condit opes alius, defossoque incubat auro;
Hic stupet attonitus Rostris; hunc plausus hiantem
Per cuneos geminatus enim plebisque patrumque
Corripuit; gaudent perfusi sanguine fratrum,

agricolae. | 491. sq. qui se ab omni metu mortis aliarumque rerum liberavit; v. A. VII, 100. | 494. v. E. X, 24. | 495. *pop. fasc.*, magistratus, quos dat populus. | 596. *Flexit*, flectere solet, v. G. I, 49. Nihil omnia ista curat rusticus. — *non purpura ..... fratres:* videntur significari Tiridates et Phraates, consanguinei proptereaque fratres dicti, qui de regno Parthico armis inter se certantes, Imperatoris Augusti gratiam ambiebant. | 497. Daci ad sinistram ripam Istri in montibus habitantes Istrum glacie obductum transire vicinamque regionem Romanis subiectam populari solebant. *Ister coniuratus*, populi ad Istrum, qui cum Dacis coniuraverant, i. e. arma sociaverant. | 498. *Non r. R. p. r.*, haec in unam notionem sunt coniungenda: bella Romanorum cum exteris gesta, his exitiosa. | 499. Agricola semper aequo contentoque animo esse solet, quia tantum habet, quantum requiritur ad vitam sustentandam; itaque nec inopiam novit, qua misera plebs in urbe laborat, nec luxum divitiarum, quibus invideat. — *habenti*, *τῷ ἔχοντι*, i. e. diviti. | 501. *ferrea*, rigida, quae nullo modo flecti, deleniri, possunt. | 502. *Ins.*, insano clamore litigantium perstrepens. — *aut p. t. v.*, nullum nec vectigal, nec portorium, nec pascua a populo tamquam publicanus conduxit, quarum redemtionum tabulae in tabulario publico, quod Romae erat in atrio Libertatis, servabantur. | 503. sq. Alii expeditiones in longinquas terras faciunt, regna eversuri. — *caeca*, plena incertorum casuum. | 505. Alii patriae bellum inferunt. | 506. *gemma*, poculis ex gemma factis, quae immensi erant pretii. — *Sarrano*, Tyrio; Tyrus olim Sarra dicta. | 508. sqq. Alius miratur eloquentiae forensis laudem, alius captat gratiam populi. — *hiantem* prae admiratione et stupore scilicet. — *Corripuit*, animum commovit. — iunge *plausus per cuneos*, i. e. ab iis, qui per cuneos sedent, editus, cf. Horat. Od. I, 20, 3. sq. Cic. Or. Phil. I, 12. — *geminatus*, repetitus, Horat. Od. II, 17, 25. sq.: „populus frequens Laetum theatris *ter* crepuit sonum.“ — *enim*, v. A. VIII, 84. | 510. sqq. ibi (in urbe) immania scelera, parricidia, exsilia, ignota illa rusticis. — *gaudent perfusi*, g. perfundi; Graeco more Par-

Exsilioque domos et dulcia limina mutant,
Atque alio patriam quaerunt sub sole iacentem.
Agricola incurvo terram dimovit aratro:
Hinc anni labor, hinc patriam parvosque nepotes
Sustinet, hinc armenta boum meritosque iuvencos.
Nec requies, quin aut pomis exuberet annus,
Aut fetu pecorum, aut Cerealis mergite culmi,
Proventuque oneret sulcos atque horrea vincat.
Venit hiemps: teritur Sicyonia baca trapetis,
Glande sues laeti redeunt, dant arbuta silvae;
Et varios ponit fetus autumnus, et alte
Mitis in apricis coquitur vindemia saxis.
Interea dulces pendent circum oscula nati,
Casta pudicitiam servat domus, ubera vaccae
Lactea demittunt, pinguesque in gramine laeto
Inter se adversis luctantur cornibus haedi.
Ipse dies agitat festos, fususque per herbam,
Ignis ubi in medio et socii cratera coronant,
Te, libans, Lenaee, vocat, pecorisque magistris
Velocis iaculi certamina ponit in ulmo,
Corporaque agresti nudant praedura palaestrae.
Hanc olim veteres vitam coluere Sabini,
Hanc Remus et frater, sic fortis Etruria crevit
Scilicet et rerum facta est pulcherrima Roma,
Septemque una sibi muro circumdedit arces.
Ante etiam sceptrum Dictaei regis, et ante
Impia quam caesis gens est epulata iuvencis,

ticipium cum verbo gaudendi iunctum, ut A. X, 500. XII, 6. — *dulcia*, v. E. I, 3. | 513. v. I, 49. | 514. *anni l.*, annuus. | 516 — 522. *Nec requies*, *quin* ... Semper aliquem fructum capit rusticus vel ex pomis, vel ex pecoribus, vel ex agris, cet. | 519. *Venit*, i. e. cum venit; similiter Horat. Sat. I, 53.: „Caldior est, acres inter numeretur;“ i. e. si cald. est; adde A. I, 572. VI, 31. — Sicyon olivifera, v. E. I, 55. | 520. *Glande redeunt*, a glande, quam in silvis fregerunt. Verba a *re* incipientia saepe cum nudo Ablativo iunguntur, ut I, 275. *urbe reportat*, IV, 88. *acie revocaveris*, A. I, 358. 679. X, 473. | 521. *pon. f. aut.*, autumno poma ex arboribus decidunt. | 527. *Ipse*, dominus praedii; is autem agitare dies festos dicitur, non quasi solus ac semper ferietur, sed quia ad eum procuratio sollemnium pertinet. Varia autem cum sint sollemnia, unum commemorat poeta, quod peracta vindemia in honorem Bacchi celebrabatur, v. E. V, 67. sqq. | 528. *Ignis*, sc. in ara. — *socii* sc. operis rustici, cf. Hor. Ep. II, 1, 142. — *cr. coronant*, fronde rediminut, ex more illius aevi, cf. A. III, 525.; diversum est ab hoc Homericum illud *ἐπιστέψασθαι ποτοῖο*. | 530. *cert. ponit*, instituit, *ἀγῶνα προτίθησιν*. — *in ulmo*, ut aut ipsa ulmus, aut aliquid ulmo affixum pro scopo sit. | 531. *palaestrae*, i. e. ad luctam ineundam. | 534. *rerum*, i. e. omnium pulch. | 535. *arces*, montes, colles, IV, 461. | 536. ante imperium Iovis, cf. IV, 152. | 537. Columella de Re Rust. l. VI. Praefat.:

Aureus hanc vitam in terris Saturnus agebat;
Necdum etiam audierant inflari classica, necdum
Inpositos duris crepitare incudibus enses.
Sed nos inmensum spatiis confecimus aequor,
Et iam tempus equum fumantia solvere colla.

GEORGICON

LIBER TERTIUS.

Te quoque, magna Pales, et te memorande canemus
Pastor ab Amphryso, vos, silvae amnesque Lycaei.
Cetera, quae vacuas tenuissent carmine mentes,
Omnia iam volgata: quis aut Eurysthea durum,
Aut inlaudati nescit Busiridis aras?

„bovis tanta fuit apud antiquos veneratio, ut tam capital esset, bovem necuisse, quam civem.“ Cic. de Nat. Deor. II, 63.: „Tanta putabatur utilitas percipi ex bubus, ut eorum visceribus vesci scelus haberetur.“ | 538. v. E. IV, 6. et 9. | 541. Iam se ad finem operis pervenisse significat poeta, sumta a circo imagine; aequor locum indicat planum, qualis erat circus; qui in eo fiunt cursus ac recursus, proprie vocantur *spatia* I, 512. — *inmensum spatiis*, immensorum spatiorum campus; adamant etiam oratores talis compositionis elegantiam, ut Cic. Phil. III, 6.: „*vetustate* antiquissimum, *iure* foederatum, *propinquitate* paene finitimum, *splendore* municipium honestissimum.“ | 542. *solv. colla*, proprie iugum collo impositum solvi dicitur.

Lib. III. Exordium carminis vs. 1—48. — Poeta de re pecuaria se scripturum profitetur, vs. 1—2.; alia argumenta, quibus quis tractandis laudem possit consequi, ab aliis occupata esse, trita iam et vulgaria, vs. 3—8.; rem se carmine explicandam sumsisse, quam nullus ante ipsum poeta attigerit, vs. 8—9.; gloriam Musarum beneficio sibi partam decus et ornamentum fore patriae, vs. 10—12.; ibi se Caesari Octaviano (quippe cui omnia, ipsumque otium ad scribendum, debeat) ludos celebres templumque instituturum, imaginibus rerum ab illo gestarum statuisque proavorum eius Troianorum condecoratum, vs. 13-39. Tum invocat Maecenatem, cuius iussu Georgica scribere aggressus erat, ut sibi ad telam inceptam feliciter pertexendam adsit propitius, vs. 40—45. Postremo Caesaris gloriam heroico carmine se celebraturum promittit, quod fecit in Aeneide, in qua plurima spectant ad laudem Caesaris, vs. 46—48.

1. 2. Pales, Apollo Nomius et Pan numina pastoritia. — *Past. ab Amphr.*, i. e. Amphrysius, ut II, 243.: „a fontibus undae,“ i. e. fontanae; Ovid. Am. II, 6, 1.: „ales ab Indis,“ i. e. Indica; v. E. I, 8. — Amphrysus Thessaliae flumen, ad quod Apollo boves Admeti pavisse dicitur. — Lycaeus, mons Arcadiae, Pani sacer. | 3. *vac.*, otiosas, quibus licet animum ad carmina legenda advertere. | 5. Busiris, rex Aegypti, omnes advenas solebat ma-

Cui non dictus Hylas puer et Latonia Delos,
Hippodameque, humeroque Pelops insignis eburno,
Acer equis? Temptanda via est, qua me quoque possim
Tollere humo victorque virum volitare per ora.
Primus ego in patriam mecum, modo vita supersit,
Aonio rediens deducam vertice Musas;
Primus Idumaeas referam tibi, Mantua, palmas;
Et viridi in campo templum de marmore ponam
Propter aquam, tardis ingens ubi flexibus errat
Mincius et tenera praetexit arundine ripas.
In medio mihi Caesar erit, templumque tenebit.
Illi victor ego et Tyrio conspectus in ostro
Centum quadriiugos agitabo ad flumina currus,
Cuncta mihi, Alpheum linquens lucosque Molorchi,
Cursibus et crudo decernet Graecia caestu.
Ipse, caput tonsae foliis ornatus olivae,
Dona feram. Iam nunc sollemnis ducere pompas
Ad delubra iuvat caesosque videre iuvencos;
Vel scaena ut versis discedat frontibus, utque

ctare. | 6. v. E. VI, 43. | 7. Cum Tantalus, rex Lydiae, Pelopem filium Diis epulandum apposuisset, Iuppiter hunc in vitam restituit et humerum ei, a Cerere iam absumtum, eburneum tribuit. Idem Pelops Hippodamiam, patre Oenomao, rege Pisae, certamine quadrigarum victo, uxorem ex pacto duxit. | 8. *Acer eq.*, *ἱπποσύνῃ πεποιθώς*, Hom. Il. IV, 303. | 9. *vict.*, effector propositi parata egregii operis fama. — *vir. vol. p. o.*, sumta locutio ab illo, quod est tenuius, *esse in ore omnium*, i. e. ab omnibus laudari. | 10. sq. Primus ego popularium meorum, i. e. Mantuanorum, Musas ab Helicone deducam, i. e. poetae laudem consequar; v. E. VI, 65. et G. II, 520. | 12. *palmas*, tamquam insigne victoris, cf. vs. 9. et 17. — Idume s. Idumaea pars Iudaeae, quae palmis frequens erat; v. E. I, 55. | 13. Qui victoriam appetebant, aras, templa, ludos, vel alia, vovebant ei numini, ut h. l. Virgilius Caesari Octaviano, cuius auxilio maxime confidebant. | 14. v. E. VIII, 87. | 17. *Tyr. c. i. ostro*, purpura, i. e. toga praetexta, conspicuus, ut magistratus Romani ludis praesidentes. — Numerus centenarius sollemnis in rebus sacris; cf. A. I, 417. IV, 199. sq. Tib. I, 7, 49. et v. A. VIII, 716.; ipsi autem eiusmodi ludi et certamina erant res sacra, utpote in honorem deorum instituta. | 19. sq. Ipsi Graeci, posthabitis ludis Olympiacis et Nemeaeis, haec certamina concelebrabunt. Hercules postquam leonem Nemeaeum occidit, vel primum fecit ludos Nemeaeos, vel restituit intermissos; is tum hospitio exceptus est a Molorcho pastore; hinc lucus Molorchi i. q. lucus Nemeaeus. — Alphēus flumen Olympiam praeterlabebatur. | 21. sq. *Dona*, i. e. sacra, cf. A. IV, 453. VII, 86. IX, 626. Sacrificantes autem corona oleaginea se redimiebant, A. V. 774., quae *tonsa* propterea dici videtur, quod maioribus foliis detonsis, i. e. decerptis, minora tantum relinquerentur. | 22. sqq. Praecipit animo ista, quae instituturus est, sollemnia, ut iam peragi videantur. Solebant autem, antequam ludi Circenses inirentur, deorum signa feretris in Circum deferri; quae res per voc. *pompae* indicatur. | 24. *Vel videre, ut* cet. Etiam scenicos ludos exhibiturus est poeta. Loquitur poeta de

Purpurea intexti tollant aulaea Britanni.
In foribus pugnam ex auro solidoque elephanto
Gangaridum faciam victorisque arma Quirini,
Atque hic undantem bello magnumque fluentem
Nilum ac navali surgentis aere columnas.
Addam urbes Asiae domitas pulsumque Niphaten
Fidentemque fuga Parthum versisque sagittis,
Et duo rapta manu diverso ex hoste tropaea
Bisque triumphatas utroque ab litore gentis.
Stabunt et Parii lapides, spirantia signa,
Assaraci proles demissaeque ab Iove gentis
Nomina, Trosque parens, et Troiae Cynthius auctor.
Invidia infelix Furias amnemque severum

scena versatili, quae, si qua loci, quo res agerentur, mutatio necessaria esset, convertebatur; sic fiebat, ut, quae modo antica pars, s. frons, fuisset, fieret postica, haec autem antica; et aliam locorum faciem haec, aliam illa referebat. | 25. Aulaeum cum scenae obtendebatur, non demitti, sed tolli solebat in vetere theatro. Imagines autem Britannorum ita erant intextae, ut ipsi aulaeum tollere sublatumque sustinere viderentur, cf. Ovid. Met. III, 111—114. | 26. sqq. Ornamenta templi in Augusti honorem condendi: anaglypha in foribus, cf. A. VI, 20., tum signa et statuae vs. 34. sqq. Illa spectant ad res Octaviani maxime in Asia Africaque gestas, a poeta mirabilius auctas. Gangaridae, Indi ad Gangis ostia; horum nomine omnino populi orientales significantur; cf. II, 172. — Quirinum, tamquam alterum Romulum alterumque Urbis conditorem, Octavianum appellat poeta. | 28. *Atque hic*, in altera forium parte, in altera valva. — *magnum fl.*, *πολὺν ῥέοντα*, copia profluentium aquarum abundantem, v. I, 163.; similiter „*plurimus* Eridanus" A. VI, 669.; respicitur autem ad bellum cum Antonio gestum. | 29. col. rostratas, ex rostris navium in pugna Actiaca captarum factas. | 30. quomodo *urbes?* solebant hae per effigies mulierum repraesentari. — per *Niphaten*, montem, ut A. VIII, 728. per Araxen fluvium Armeniae, ipsi Armenii significantur, quorum in regnum deductus est a Romanis Tigranes a. 734. | 31. Parthi fugientes solebant in hostem sequentem sagittas mittere. | 32. sq. *diversi* hostes dicuntur, qui contrarias orbis terrae partes incolunt, Orientem et Occidentem; et binas victorias ex utroque hoste ita dicitur reportasse, ut respiciatur ad bellum Antonianum a. 723. et 724. gestum et ad signa, quae Crasso duce Romani amiserant, a Phraate, Parthorum rege, a. 734. reddita; tum ad domitos in Hispania Cantabros a. 729. rebellesque eosdem a. 732. contusos; adiungere licebit etiam Britannos armorum Romanorum solo terrore perculsos a. 727. — *utroque ab lit.*, utriusque Oceani, orientalis et occid., et v. E. I, 8. | 34. Paros una ex Cycladibus optimo candidissimoque marmore nobilis. — *spirantia*, quasi viventia, i. e. verum vultum felicissime exprimentia; cf. A. VI, 848. sq. | 35. sq. *Ass. pr.*, auctores gentis Iuliae, in quam Octavianus per adoptionem venerat; cf. Hom. Il. XX, 215. 219. et 230—240. tum A. I, 286—288. | 36. Apollo, a Cyntho, Deli monte, Cynthius appellatus, cum Neptuno muros arcis Troianae condiderat; idem deus tutelaris Augusti, atque adeo pater eius a vulgo creditus; Sueton. Aug. c. 94. | 37. Imago Invidiae ad Tartarum proturbatae, per quam adversariorum in Augustum odia civilesque discordiae significantur, in

Cocyti metuet tortosque Ixionis anguis
Inmanemque rotam, et non exsuperabile saxum.
Interea Dryadum silvas saltusque sequamur
Intactos, tua, Maecenas, haud mollia iussa.
Te sine nil altum mens inchoat: en age, segnis
Rumpe moras; vocat ingenti clamore Cithaeron
Taygetique canes domitrixque Epidaurus equorum,
Et vox adsensu nemorum ingeminata remugit.
Mox tamen ardentis accingar dicere pugnas
Caesaris, et nomen fama tot ferre per annos,
Tithoni prima quot abest ab origine Caesar.
Seu quis, Olympiacae miratus praèmia palmae,
Pascit equos, seu quis fortis ad aratra iuvencos,
Corpora praecipue matrum legat. Optuma torvae
Forma bovis, cui turpe caput, cui plurima cervix,
Et crurum tenus a mento palearia pendent;
Tum longo nullus lateri modus; omnia magna,
Pes etiam; et camuris hirtae sub cornibus aures.
Nec mihi displiceat maculis insignis et albo,
Aut iuga detractans, interdumque aspera cornu,
Et faciem tauro propior, quaeque ardua tota,
Et gradiens ima verrit vestigia cauda.
Aetas Lucinam iustosque pati hymenaeos
Desinit ante decem, post quattuor incipit annos;
Cetera nec feturae habilis, nec fortis aratris.
Interea, superat gregibus dum laeta iuventas,
Solve mares; mitte in Venerem pecuaria primus,

eodem templo exhibebitur, in tabula scilicet picta, aliter enim haec, quae ponuntur a poeta, non facile omnia simul exprimi poterant. | 38. *angues*, quibus ille propter tentatam Iunonis pudicitiam ad rotam perpetuo se circumagentem alligatus erat; cf. Tibull. I, 3, 73. sq. | 39. saxum Sisyphi, cf. Hom. Od. XI, 593. sqq. | 40. sq. cf. I, 12. et v. I, 2. 14. — *intactos*, quod nullus Romanorum poeta ante Virgilium hoc argumentum attigit. | 43. sq. Simplex sententia: Videre et audire mihi videor armenta, canes, equos; quae res animum meum rapit ad carmen pangendum. Cithaeron mons Boeotiae, Taygetus Laconiae, cum silvis, in quibus pascebantur armenta, v. E. I, 2. Pastores etiam venationi operam dabant; canum autem venaticorum maxime laudabantur Laconici. — Epidaurus non illud Illyridis, sed Argolidis oppidum, equis nobile. | 45. eaque vox repercutitur per echo nemorensem. | 48. quot anni effluxerunt a primis gentis Iuliae auctoribus; in quibus Tithonus, Laomedontis filius, Trois abnepos, a poeta numeratur; v. vs. 122.

49—282. De equis et armentis. | 49. Seu quis ad certamina, (quorum nobilissima erant Olympia) equos alit. — *palma* hic omnino victoriae signum; neque enim vera palma dabatur Olympionicis, sed corona ex oleastro facta. | 52. *turpe c.*, frons lata, adspectu minus iucunda, quam angustior et reliquis partibus convenientior. | 56. *maculis et albo*, hendiadys, i. q. *maculis albis*, v. I, 173. | 57. *aspera c.*, cornu petens. | 60. *Luc.*, coitum, v. I, 295. — *pati hym.*, v. E. II, 24. | 64. *Solvere mares* quid hic signifi-

Atque aliam ex alia generando suffice prolem.
Optuma quaeque dies miseris mortalibus aevi
Prima fugit; subeunt morbi tristisque senectus,
Et labor et durae rapit inclementia mortis.
Semper erunt, quarum mutari corpora malis:
Semper enim refice, ac, ne post amissa requiras,
Anteveni, et subolem armento sortire quot annis.
    Nec non et pecori est idem delectus equino.
Tu modo, quos in spem statues submittere gentis,
Praecipuum iam inde a teneris inpende laborem.
Continuo pecoris generosi pullus in arvis
Altius ingreditur, et mollia crura reponit;
Primus et ire viam et fluvios temptare minacis
Audet et ignoto sese committere ponti,
Nec vanos horret strepitus. Illi ardua cervix,
Argutumque caput, brevis alvus, obesaque terga,
Luxuriatque toris animosum pectus. Honesti
Spadices glaucique, color deterrimus albis
Et gilvo. Tum, si qua sonum procul arma dedere,
Stare loco nescit, micat auribus et tremit artus,
Collectumque fremens volvit sub naribus ignem.
Densa iuba, et dextro iactata recumbit in armo;
At duplex agitur per lumbos spina; cavatque
Tellurem et solido graviter sonat ungula cornu.
Talis Amyclaei domitus Pollucis habenis
Cyllarus, et, quorum Graii meminere poetae,
Martis equi biiuges, et magni currus Achilli.
Talis et ipse iubam cervice effudit equina
Coniugis adventu pernix Saturnus, et altum
Pelion hinnitu fugiens inplevit acuto.
    Hunc quoque, ubi aut morbo gravis aut iam segnior annis
Deficit, abde domo, nec turpi ignosce senectae:

cet, docent ea, quae sequuntur: sine eos rei venereae operam dare. | 69. sq. Semper erunt matres quaedam parum idoneae, quas cum aliis mutare praestet; semper enim reficiendae, i. e. novae in illarum locum substituendae. | 70. sq. ne postea damnum cum desiderio sentias, elige quotannis, quas ex nova subole armento ad feturam apto adiungas. | 73. v. E. I, 15. et 46. | 75. v. I, 169. | 76. *mollia*, mobilia, ut II, 389., ergo molliter inflexa, non, ut rigidiores equi, recta. — *reponit*, in currendo sublata humi vicissim ponit, v. II, 29. | 78. pontes transire reformidant segniores equi. | 80. *Argutum*, decens et venustum; breve maxime nec magnum. | 85. per *ignem* calidi flatus significantur, indicium acris animi; *collectum*, subortum, ut *iram*, *rabiem*, *sitim colligere*. | 87. *duplex*, duplicis spinae speciem habens. — *lumbos*, i. e. eam dorsi partem, quae lumbos attingit. | 89. *Amycl.*, Amyclis, urbe Laconica, natus. | 91. *Achilli*, Genitivus, ut *Ulixi*, a forma Dorica *'Αχίλλης*, *Οὐλίξης*, Genit. *'Αχίλλου*, Accus. *'Αχίλλην*. Ceterum cf. Iliad. XVI, 148. sqq. | 93. Saturnus cum Philyra, Oceani

Frigidus in Venerem senior, frustraque laborem
Ingratum trahit; et, si quando ad proelia ventum est,
Ut quondam in stipulis magnus sine viribus ignis,
Incassum furit. Ergo animos aevumque notabis
Praecipue; hinc alias artis, prolemque parentum,
Et quis cuique dolor victo, quae gloria palmae.
Nonne vides, cum praecipiti certamine campum
Corripuere ruuntque effusi carcere currus,
Cum spes arrectae iuvenum, exsultantiaque haurit
Corda pavor pulsans? Illi instant verbere torto
Et proni dant lora; volat vi fervidus axis;
Iamque humiles, iamque elati sublime videntur
Aera per vacuum ferri, atque adsurgere in auras;
Nec mora, nec requies; at fulvae nimbus arenae
Tollitur; humescunt spumis flatuque sequentum:
Tantus amor laudum, tantae est victoria curae.
Primus Erichthonius currus et quattuor ausus
Iungere equos, rapidusque rotis insistere victor.
Frena Pelethronii Lapithae gyrosque dedere
Inpositi dorso, atque equitem docuere sub armis
Insultare solo, et gressus glomerare superbos.
Aequus uterque labor; aeque iuvenemque magistri
Exquirunt calidumque animis et cursibus acrem,
Quamvis saepe fuga versos ille egerit hostis,
Et patriam Epirum referat, fortisque Mycenas,
Neptunique ipsa deducat origine gentem.

filia, congressus (unde Chiron natus), supervenientem coniugem Opim ut falleret, in equum se convertit. — *Pelion*, v. I, 281. | 98. *proelia*, cf. A. XI, 736. | 99. cf. I, 84. sq. | 101. *artes*, virtutes, nempe generositatem et cupiditatem laudis. — *parentes* h. l. sunt auctores totius generis, *proles*, qui ab his deinceps alii ex aliis procreati; ergo notabis, quales fuerint, per quos quasi gradus inchoatum a primis auctoribus genus ad ipsos descenderit. | 103. v. E. III, 12. | 104. *Corrip.*, v. I, 49. — *carcere*, v. I, 512. Praeterea cf. Iliad. XXIII, 362. sqq. | 105. sq. *haurit*, quasi exhaurit, sanguine vacua reddit, dum cor vehementer propellit sanguinem. Ceterum similiter Aeschylus: *ὀρχεῖται καρδία φόβῳ* et *καρδία φόβῳ φρένα λακτίζει.* | 107. *volat vi*, v. cum impetu. | 113. *Erichth.*, antiquissimus rex Atheniensium. | 114. *rotae*, currens currus, A. XII, 533. 671. | 115. *Pelethronii*, i. q. in Thessalia habitantes. — Inventio artis equitandi. — *gyr. dedere*, invenerunt, i. e. docuerunt, equum in gyrum flectere. | 117. *Insult.*, equiti, quod proprie equo, tribuitur. — *gr. glom.*, crura anteriora reducere et in arcum replicare, dum posteriora tenduntur. | 118—122. Redit oratio ad vs. 100. Magister pecoris equini, qui equos vel ad certamen curule, vel ad equitandum pugnandumque aptos gigni cupit, admissarios iuvenes, quique adhuc acres sint et animosi, exquirit, veteres, quamvis fuerint acres generosique, respuit. | 121. v. I, 59. | 122. Arion ex Neptuno et Cerere in equos conversis prognatus, equus longe nobilissimus, cuius seminium fuit apud Adrastum. *Neptuni origine*, a Ne-

His animadversis instant sub tempus, et omnis
Inpendunt curas denso distendere pingui,
Quem legere ducem et pecori dixere maritum:
Florentisque secant herbas, fluviosque ministrant
Farraque, ne blando nequeat superesse labori,
Invalidique patrum referant ieiunia nati.
Ipsa autem macie tenuant armenta volentes,
Atque, ubi concubitus primos iam nota voluptas
Sollicitat, frondesque negant et fontibus arcent.
Saepe etiam cursu quatiunt et sole fatigant,
Cum graviter tunsis gemit area frugibus, et cum
Surgentem ad Zephyrum paleae iactantur inanes.
Hoc faciunt, nimio ne luxu obtunsior usus
Sit genitali arvo et sulcos oblimet inertis,
Sed rapiat sitiens Venerem interiusque recondat.
Rursus cura patrum cadere, et succedere matrum
Incipit. Exactis gravidae cum mensibus errant,
Non illas gravibus quisquam iuga ducere plaustris,
Non saltu superare viam sit passus et acri
Carpere prata fuga fluviosque innare rapacis.
Saltibus in vacuis pascunt et plena secundum
Flumina, muscus ubi et viridissima gramine ripa,
Speluncaeque tegant, et saxea procubet umbra.
Est lucos Silari circa ilicibusque virentem
Plurimus Alburnum volitans, cui nomen asilo
Romanum est, oestrum Graii vertere vocantes,
Asper, acerba sonans, quo tota exterrita silvis

ptuno tamquam primo generis auctore; cf. vs. 48. | 123. *sub t.*, appropinquante admissurae tempore. | 126. *Florentis*, i. e. nitentes sucique plenas. Al. *pubentis.* | 127. *superesse*, sufficere et perferre. | 128. Neve *cet.* | 129. *armenta*, quibus illum ducem esse voluerunt, i. e. feminas. — *volentes*, data opera. | 130. *ubi primos*, i. e. ubi primum, simulac; sic *postquam prima* A. I, 723., *cum primas* VII, 61., *ut primis* XI, 573., *vix primos* V, 857. infra vs. 187.: „*primo* depulsus ab ubere," i. e. ubi primum ab ubere matris depulsus fuerit; „*primis*que cadentibus astris" A. VIII, 59. | 131. *frondes*, cf. vs. 528. | 133. cf. I, 297. sq. | 136. Sumta a Graecis poetis metaphora, qui verbis *σπείρειν* et *αὔλαξ* utuntur in re venerea. | 137. celeriter concipiat. | 139. Solent a concipiendi tempore ad tempus pariendi numerari menses; cf. E. IV, 61. | 140. Proprie dicimus: plaustrum iugo ducere. Sed cum iugum simul cum plaustro promoveatur, ipsum iugum duci s. trahi dicitur. *plaustris* est Dativus, qui omnino rem significare solet, ad quam quid (h. l. *iuga ducere*) aliquo modo pertinet. | 143. *vacuis*, ubi nulla sunt saxa aut alia impedimenta. — *pascunt* eas, *ubi* sit *muscus.* | 145. v. A. VII, 463. | 146. sq. *Silarus* fluvius, *Alburnus* mons Lucaniae; *volitans*, h. l. substantivum, ut *volans* IV, 16. | 148. *vert. voc.*, nomine asili in ipsorum sermonem translato appellant oestrum. | 149. *acerba s.*, cf. A. IX, 794. XII, 398. infra vs. 500.: „*Crebra* ferit." „*torva* tuentem" A. VI, 467., et v. A. II,

Diffugiunt armenta; furit mugitibus aether
Concussus silvaeque et sicci ripa Tanagri.
Hoc quondam monstro horribilis exercuit iras
Inachiae Iuno pestem meditata iuvencae.
Hunc quoque, nam mediis fervoribus acrior instat,
Arcebis gravido pecori, armentaque pasces
Sole recens orto aut noctem ducentibus astris.
Post partum cura in vitulos traducitur omnis;
Continuoque notas et nomina gentis inurunt,
Et quos aut pecori malint submittere habendo,
Aut aris servare sacros, aut scindere terram
Et campum horrentem fractis invertere glaebis.
Cetera pascuntur viridis armenta per herbas.
Tu quos ad studium atque usum formabis agrestem,
Iam vitulos hortare, viamque insiste domandi,
Dum faciles animi iuvenum, dum mobilis aetas.
Ac primum laxos tenui de vimine circlos
Cervici subnecte; dehinc, ubi libera colla
Servitio adsuerint, ipsis e torquibus aptos
Iunge pares, et coge gradum conferre iuvencos;
Atque illis iam saepe rotae ducantur inanes
Per terram, et summo vestigia pulvere signent;
Post valido nitens sub pondere faginus axis
Instrepat, et iunctos temo trahat aereus orbis.
Interea pubi indomitae non gramina tantum,
Nec vescas salicum frondes ulvamque palustrem,
Sed frumenta manu carpes sata; nec tibi fetae,
More patrum, nivea inplebunt mulctraria vaccae,
Sed tota in dulcis consument ubera natos.
Sin ad bella magis studium turmasque ferocis,
Aut Alphea rotis praelabi flumina Pisae,
Et Iovis in luco currus agitare volantis:
Primus equi labor est, animos atque arma videre
Bellantum, lituosque pati, tractuque gementem

690. | 151. Tanagrus torrens, qui se in Silarum effundit, aestate siccus. | 153. Ioni, Inachi filiae; cf. Ovid. Met. I, 588. sqq. | 155. cf. E. VII, 47. | 158. sqq. notas inurunt, quibus indicetur, et quo quisque genere sit ortus, et quos aut admissarios esse malint, aut hostias, cet. | 159. v. E. I, 46. et G. I, 3. | 162. Illa modo memorata domi aut omnino separatim habebantur, cf. vs. 212. sqq.; cetera, non signata, unde lac tantum petebatur aut carnes, promiscue pascebantur. | 163. *Tu* vim habet in praecipiendo, hortando, increpando, cf. I, 344. II, 241. A. IV, 265. | 168. *ipsis e t.*, ex ipsis illis, i. e. eiusdem generis circlis. | 170. v. vs. 114. | 173. *orbes*, rotas, plaustrum. | 176. *frum. sata*, herbas novellae segetis. | 179. *studium* est, formare; quod verbum repetes e vs. 163. | 180. *praelabi*, i. e. ut praelabaris; et v. vs. 19. | 181. *Iov. in luco*, in Alti, qui erat Olympiae s. Pisae. | 183.

Ferre rotam, et stabulo frenos audire sonantis;
Tum magis atque magis blandis gaudere magistri
Laudibus et plausae sonitum cervicis amare.
Atque haec iam primo depulsus ab ubere matris
Audeat, inque vicem det mollibus ora capistris
Invalidus etiamque tremens, etiam inscius aevi.
At tribus exactis ubi quarta acceperit aestas,
Carpere mox gyrum incipiat gradibusque sonare
Conpositis, sinuetque alterna volumina crurum,
Sitque laboranti similis; tum cursibus auras,
Tum vocet, ac per aperta volans, ceu liber habenis,
Aequora vix summa vestigia ponat arena;
Qualis Hyperboreis Aquilo cum densus ab oris
Incubuit, Scythiaeque hiemes atque arida differt
Nubila; tum segetes altae campique natantes
Lenibus horrescunt flabris, summaeque sonorem
Dant silvae longique urguent ad litora fluctus;
Ille volat, simul arva fuga, simul aequora verrens.
Hic vel ad Elei metas et maxuma campi
Sudabit spatia, et spumas aget ore cruentas,
Belgica vel molli melius feret esseda collo.
Tum demum crassa magnum farragine corpus
Crescere iam domitis sinito: namque ante domandum
Ingentis tollent animos, prensique negabunt
Verbera lenta pati et duris parere lupatis.
Sed non ulla magis viris industria firmat,

tractu gem., strepentem, dum trahitur. | 187. v. vs. 130. | 188. *in vicem* haec facienda, i. e. modo strepitu, modo capistris assuefaciendus est equus. | 189. *Invalidus*, cf. vs. 332. A. IV, 64. V, 337. — *insc. aevi*, virium, quas propter aetatem nondum nec habet, nec expertus est. — *etiam*, etiamnum. | 190. *aestas*, annus. Al. *adcesserit;* cf. E. VIII, 39. | 191. cf. A. VI, 629. — *grad. son. comp.*, ungula sonante incedere gradibus in numerum factis. | 192. *sinuet alterna*, alternis vicibus. | 193. laboranti est similis et propter cohibitum libere currendi impetum et propter difficilem incessum. | 194. *vocet*, in certamen, A. VI, 172., i. e. provocet. | 196. *Hyperb.*, cf. v. 381. — *densus*, qui quasi condensata aura et ad resistendum difficili flat, ergo vehemens. | 197. *hiemes*, tempestates. — Aquilo serenat caelum Italiae; hinc ipse siccus a Lucano IV, 50. appellatur; et Seneca Nat. Quaest. III, 28.: „fluere assiduos imbres et non esse modum pluviis, suppressis *Aquilonibus et flatu sicciore*.“ — *arida n.* igitur, quae sunt sine pluviis. | 198. *altae*, adultae. — *c. natantes*, segetes undantes et fluctuantes. | 199. *Lenibus h. fl.*, leniter strepunt agitatae et quasi trementes, v. A. I, 165., contra arbores graviter sonant, id est enim *dant sonorem*. | 200. *longi*, e longinquo venientes. — *urguent*, i. e. urgentur, v. I, 163. | 202. *Elei campi*, v. I, 59. | 203. *spatia*, locus, ubi decurritur, ut A. V, 316., hic quidem hippodromus. | 204. *Belgica*, Belgae, ut alii Galli, cf. Liv. X, 28, Britannique, cf. Caes. B. G. IV, 24. et 33., ex essedis pugnabant. | 206. *ante dom.*,

Quam Venerem et caeci stimulos avertere amoris,
Sive boum sive est cui gratior usus equorum.
Atque ideo tauros procul atque in sola relegant
Pascua, post montem oppositum, et trans flumina lata;
Aut intus clausos satura ad praesepia servant.
Carpit enim viris paulatim uritque videndo
Femina, nec nemorum patitur meminisse nec herbae.
Dulcibus illa quidem inlecebris et saepe superbos
Cornibus inter se subigit decernere amantis.
*Pascitur in magna Sila formosa iuvenca:
Illi alternantes multa vi proelia miscent
Volneribus crebris; lavit ater corpora sanguis,
Versaque in obnixos urguentur cornua vasto
Cum gemitu; reboant silvaeque et longus Olympus.
Nec mos bellantis una stabulare; sed alter
Victus abit, longeque ignotis exsulat oris,
Multa gemens ignominiam plagasque superbi
Victoris, tum, quos amisit inultus, amores;
Et stabula adspectans regnis excessit avitis.
Ergo omni cura viris exercet, et inter
Dura iacet pernox instrato saxa cubili,
Frondibus hirsutis et carice pastus acuta,
Et temptat sese, atque irasci in cornua discit
Arboris obnixus trunco, ventosque lacessit
Ictibus, et sparsa ad pugnam proludit arena.
Post, ubi collectum robur viresque refectae,
Signa movet, praecepsque oblitum fertur in hostem:
Fluctus uti medio coepit cum albescere ponto,
Longius, ex altoque sinum trahit; utque volutus
Ad terras inmane sonat per saxa, neque ipso
Monte minor procumbit; at ima exaestuat unda
Verticibus, nigramque alte subiectat arenam.

i. e. si farraginem praebueris, antequam domare inceperis. | 210. *caeci*, occulti, A. I, 356. IV, 2. V, 164. | 212. v. I, 142. | 215. *urit vid.*, urit *taurum* eo, quod ille eam videt; v. A. XII, 46. | 219. Versus incommode interpositus. — *Sila* mons silvosus in Bruttiis. | 220. *altern.*, invicem inter se. | 230. *instr. c.*, in nudo solo. | 232. *ir. in corn. disc.*, exercet se ad proelia cornibus, quibus pro instrumentis irae taurus utitur, ineunda; Silius XV, 64: „torvi in cornua tauri;" Eurip. Bacch. 742.: „*ταῦροι εἰς κέρας θυμούμενοι*" Calpurn. Ecl. IX, 34.: „Qui nunc pro nivea *coiere in cornua* vacca." similiter *meditari in proelia* A. X, 455. | 233. *vent. lacessit*, velut adoritur et ferit aerem, ventilans quasi gladiatorum more. | 236. *Signa m.*, locutio castrensis; sic multa e vita humana ad vitam ceterorum animalium transtulit Virgilius; cf. IV, 108. A. XII, 6. | 238. colligit vim aquae in speciem sinus curvatae; cf. A. III, 564. VII, 528—30.; expressit poeta Homericum illud Il. IV, 426.: *κυρτὸν ἐὸν κορυφοῦται.* Ceterum v. I, 142. | 239. *ipso Monte*, ipsis *saxis*, s. scopulis. | 241. *Verticibus*, aquis in mo-

Omne adeo genus in terris hominumque ferarumque,
Et genus aequoreum, pecudes, pictaeque volucres,
In furias ignemque ruunt. Amor omnibus idem.
Tempore non alio catulorum oblita leaena
Saevior erravit campis, nec funera volgo
Tam multa informes ursi stragemque dedere
Per silvas; tum saevus aper, tum pessima tigris;
Heu, male tum Libyae solis erratur in agris.
Nonne vides, ut tota tremor pertemptet equorum
Corpora, si tantum notas odor attulit auras?
Ac neque eos iam frena virum, neque verbera saeva,
Non scopuli rupesque cavae atque obiecta retardant
Flumina, correptos unda torquentia montis.
Ipse ruit dentesque Sabellicus exacuit sus,
Et pede prosubigit terram, fricat arbore costas,
Atque hinc atque illinc humeros ad volnera durat.
Quid iuvenis, magnum cui versat in ossibus ignem
Durus amor? Nempe abruptis turbata procellis
Nocte natat caeca serus freta; quem super ingens
Porta tonat caeli, et scopulis inlisa reclamant
Aequora; nec miseri possunt revocare parentes,
Nec moritura super crudeli funere virgo.
Quid lynces Bacchi variae et genus acre luporum
Atque canum? quid, quae inbelles dant proelia cervi?
Scilicet ante omnis furor est insignis equarum;
Et mentem Venus ipsa dedit, quo tempore Glauci
Potniades malis membra absumpsere quadrigae.
Illas ducit amor trans Gargara transque sonantem
Ascanium; superant montis et flumina tranant.
Continuoque avidis ubi subdita flamma medullis: —
Vere magis, quia vere calor redit ossibus — illae

dum gyri sursum actis. | 242. v. I, 295. | 246. v. I, 49. | 252. *Ac* i. e. quod ubi fit; copulatur per hanc particulam eventus cum causa ita, ut ille hanc statim subsequi significetur, v. A. V, 504. | 254 Al. *correptosque*. — *montes*, saxa. | 257. Al. *humerosque*. | 259. sq. Spectant haec ad Leandrum et Heronem. — *abrupt*. v. A. XII, 451. et II, 416. | 261. Caelum, quod solidum et concameratum antiquissima superstitio putabat, portas habere existimabatur, Hom. Il. V, 749., per quas et dii ipsi descenderent et fulmina ac tonitrua venirent. | 263. *super*, cf. A. IV, 606. | 264. *Quid* i. e. Quid dicam, ut furant. | 267. *mentem*, sc. eam. — Glaucus, Sisyphi fil., Potniis, vico Boeotiae, equas alebat, quibus Venus furorem iniecit, ut ipsius domini corpus dilaniarent, quod ab eo arcebantur a coitu. | 269. v. I, 103. | 270. Ascanius nomen lacus et fluvii Bithyniae. | 272. *ossibus*, medullae ossibus inclusae; medulla enim sedes caloris habebatur, quare etiam sudare dicitur A. VII, 458. sq.; itaque calor ossa relinquit deficientium A. III, 308., miseria aliqua afflictorum A. IX, 475.; similiter afficit ossa tremor A. II, 120. sq. et, ut puto, pavor A. III, 57.; contra incenduntur ossa dolore G. III, 457. sq. A. V,

Ore omnes versae in Zephyrum stant rupibus altis,
Exceptantque levis auras, et saepe sine ullis
Coniugiis vento gravidae — mirabile dictu —
Saxa per et scopulos et depressas convallis
Diffugiunt, non, Eure, tuos, neque Solis ad ortus,
In Borean Caurumque, aut unde nigerrimus Auster
Nascitur et pluvio contristat frigore caelum.
Hic demum, hippomanes vero quod nomine dicunt
Pastores, lentum destillat ab inguine virus;
Hippomanes, quod saepe malae legere novercae,
Miscueruntque herbas et non innoxia verba.
Sed fugit interea, fugit inreparabile tempus,
Singula dum capti circumvectamur amore.
Hoc satis armentis: superat pars altera curae,
Lanigeros agitare greges hirtasque capellas.
Hic labor; hinc laudem fortes sperate coloni.
Nec sum animi dubius, verbis ea vincere magnum
Quam sit, et angustis hunc addere rebus honorem;
Sed me Parnasi deserta per ardua dulcis
Raptat amor; iuvat ire iugis, qua nulla priorum
Castaliam molli devertitur orbita clivo.
Nunc, veneranda Pales, magno nunc ore sonandum.

172., amore G. III, 258. A. I, 660., *furore* A. IV, 101. et quodam genere pavoris A. VII, 458.; denique „*λίπεν ὀστέα θυμός*“ Hom. Il. XX, 406., quia in iis inest vis et calor vitalis. | 278. Aristoteles de re eadem: „*θέουσι δὲ οὔτε πρὸς ἕω, οὔτε πρὸς δυσμὰς, ἀλλὰ πρὸς ἄρκτον ἢ νότον.*“ | 279. *pluv. frigore*, quia omnis pluvia refrigerat aerem; cf. IV, 261. | 280. *demum* vim habet h. l., quam Grammatici appellant, restrictivam; nempe hoc virus quidem vero ac proprio nomine vocatur hippomanes; nam etiam alii rei, sed parum proprie, imponitur idem nomen; v. A. IV, 515. | 282. *leg. nov.*, ut eo pro philtro uterentur. Videtur poeta maxime de amore Phaedrae in Hippolytum cogitasse. | 283. Inter cantum carminum magicorum cum hippomane miscuerunt herbas vim magicam habentes. — Praegresso pronomine relativo saepe nova sententia per copulam aut ita subiungitur, ut ea per Participium exprimi possit, ut A. VI, 283. sq.: „*quam* sedem Somnia vulgo Vana tenere ferunt, foliis*que* sub omnibus haerent,“ i. e. sub o. f. *haerentia:* adde V, 402. sq. VI, 550. sq. X, 811.; aut ita, ut ipsum pronomen, sed alio casu, repetendum sit, quemadmodum h. l. *miscueruntque* pro *cui miscuerunt;* A. III, 381. sq. „Italiam, *quam* tu iam rere propinquam Vicinos*que*, ignare, paras invadere portus“ pro *et cuius portus;* adde VIII, 566. sq. IX, 593. X, 519. sq.; similiter G. IV, 9.: „*Quo* neque sit ventis aditus, ... *neque* oves haedique petulci Floribus insultent“ pro *et ubi non insultent.* | 285. dum speciatim cuncta describimus. — *capti .... amore*, qui quidem ex rei iucunditate nascitur.

286—403. De ovibus et capris. | 287. *agitare*, i. e. proprie pascere, tum, quia haec est praecipua cura pecus habentis, omnino curare. | 288. *Hic lab.*, in hoc opera vestra posita esto. | 290. *hunc hon.*, eum, qui a poeta requiritur, verborum ornatum. | 291. *deserta*, nempe nullus ante ipsum poeta eas res carmine persecutus est. | 293. *Cast.*,

Incipiens stabulis edico in mollibus herbam
Carpere ovis, dum mox frondosa reducitur aestas,
Et multa duram stipula filicumque maniplis
Sternere subter humum, glacies ne frigida laedat
Molle pecus, scabiemque ferat turpisque podagras.
Post hinc digressus iubeo frondentia capris
Arbuta sufficere et fluvios praebere recentis,
Et stabula a ventis hiberno opponere soli
Ad medium conversa diem, cum frigidus olim
Iam cadit extremoque inrorat Aquarius anno.
Hae quoque non cura nobis leviore tuendae,
Nec minor usus erit, quamvis Milesia magno
Vellera mutentur Tyrios incocta rubores:
Densior hinc suboles, hinc largi copia lactis;
Quam magis exhausto spumaverit ubere mulctra,
Laeta magis pressis manabunt flumina mammis.
Nec minus interea barbas incanaque menta
Cinyphii tondent hirci saetasque comantis
Usum in castrorum et miseris velamina nautis.
Pascuntur vero silvas et summa Lycaei,
Horrentisque rubos et amantis ardua dumos;
Atque ipsae memores redeunt in tecta, suosque
Ducunt, et gravido superant vix ubere limen.
Ergo omni studio glaciem ventosque nivalis,
Quo minus est illis curae mortalis egestas,
Avertes, victumque feres et virgea laetus
Pabula, nec tota claudes faenilia bruma.
At vero Zephyris cum laeta vocantibus aestas
In saltus utrumque gregem atque in pascua mittet,
Luciferi primo cum sidere frigida rura
Carpamus, dum mane novum, dum gramina canent,
Et ros in tenera pecori gratissimus herba.

ad Cast. — *molli*, ad ingrediendum facili, non aspero aut praecipiti. | 295. *mollibus*, cf. vs. 297. sq. | 299. *turpes*, pedes tuberibus deformantes. | 300. *Post h. d.*, respondent haec voci *Incipiens* vs. 295. | 302. *a ventis*, sc. aversa. | 303. *cum frig.* cet. Aquarii sidus medio Februario occidit; et poeta cum eandem curam per totam hiemem adhiberi velit, satis habet, extremam eius partem significare, quo appareat, quousque id, quod praecipit, fieri debeat. | 304. de *extremo anno* cf. Tibull. III, 1. sq. et supra G. I, 64. | 306. Milesia lana praestantissima. | 307. *mutentur*, emantur. — *Tyr. inc. r.*, v. E. III, 106. | 309. *Quam*, alii *Quo*, cf. A. VII, 787. sq. | 312. Cinyps fluvius Libyae inter utramque Syrtim. — *tondent* pastores. | 313. Geopon. XVIII, 9.: „*ἡ δὲ θρὶξ τῶν αἰγῶν ἀναγκαία πρός τε σχοίνους καὶ σάκκους καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια καὶ εἰς ναυτικὰς ὑπηρεσίας, οὔτε κοπτόμενα ῥᾳδίως οὔτε σηπόμενα.*“ | 314. *Lycaei*, v. E. X, 15. | 325. *Carpamus* rura, pedibus teramus rura, grege illuc deducto; *aera*

Inde, ubi quarta sitim caeli collegerit hora
Et cantu querulae rumpent arbusta cicadae,
Ad puteos aut alta greges ad stagna iubeto
Currentem ilignis potare canalibus undam;
Aestibus at mediis umbrosam exquirere vallem,
Sicubi magna Iovis antiquo robore quercus
Ingentis tendat ramos, aut sicubi nigrum
Ilicibus crebris sacra nemus accubet umbra;
Tum tenuis dare rursus aquas, et pascere rursus
Solis ad occasum, cum frigidus aera vesper
Temperat, et saltus reficit iam roscida luna,
Litoraque alcyonen resonant, acalanthida dumi.
Quid tibi pastores Libyae, quid pascua versu
Prosequar, et raris habitata mapalia tectis?
Saepe diem noctemque et totum ex ordine mensem
Pascitur itque pecus longa in deserta sine ullis
Hospitiis: tantum campi iacet. Omnia secum
Armentarius Afer agit, tectumque Laremque
Armaque Amyclaeumque canem Cressamque pharetram;
Non secus ac patriis acer Romanus in armis
Iniusto sub fasce viam cum carpit, et hosti
Ante exspectatum positis stat in agmine castris.
At non, qua Scythiae gentes Maeotiaque unda,
Turbidus et torquens flaventis Hister arenas,
Quaque redit medium Rhodope porrecta sub axem,
Illic clausa tenent stabulis armenta, nec ullae
Aut herbae campo adparent aut arbore frondes;
Sed iacet aggeribus niveis informis et alto
Terra gelu late, septemque adsurgit in ulnas.
Semper hiemps, semper spirantes frigora cauri.

carpere, i. e. volare, IV, 311., *litora* Ovid. Met. XII, 196. | 327. *quarta*, fere nona ex nostra horas numerandi ratione; veteres ab ortu solis numerabant horas. | 328. *rumpent*, ὑπερβολικῶς, multo assiduoque cantu personant; Iuvenal. I, 12. sq.: „Frontonis platani convulsaque marmora clamant Semper et assiduo *ruptae* lectore columnae.“ | 332. v. E. VI, 57. et supra vs. 189. | 334. Proprie *umbra* dicitur cubare, accubare; hinc ipsae res umbram praebentes; v. A. I, 165. | 335. *dare*, sc. *iubeo*, quod verbum facile subintelligi potest, cum praecipientis partes agat poeta. — *tenues*, cf. vs. 330. | 340. *mapalia raris tectis habitata*, raras habitationes praebentia, i. e. quae ipsa rara sunt, utpote ingentibus intervallis dispersa. | 345. v. E. I, 55. et supra vs. 89. infra vs. 405. | 346. non secus, ac Romanus miles omnia secum agit. | 347. v. I, 164. et cf. Cic. Tusc. II, 16. — *hosti* Dativus Graeco more positus: antequam ab hoste exspectetur. | 349. *At non* ita pascitur *cet.* cf. A. IV, 529. | 350. Ordo est: *Et turbidus torquens*; v. I, 163. | 351. v. E. VI, 30. — *redit*, *re*.. indicat motum a nobis, hic quidem a partibus meridionalibus, aversum. — *sub med. axem*, i. e. rectâ ad septemtrionem. | 355. *adsurgit*, sc. nive, i. e. nix,

Tum sol pallentis haud umquam discutit umbras,
Nec cum invectus equis altum petit aethera, nec cum
Praecipitem Oceani rubro lavit aequore currum.
Concrescunt subitae currenti in flumine crustae,
Undaque iam tergo ferratos sustinet orbis,
Puppibus illa prius, patulis nunc hospita plaustris;
Aeraque dissiliunt volgo, vestesque rigescunt
Indutae, caeduntque securibus humida vina,
Et totae solidam in glaciem vertere lacunae
Stiriaque inpexis induruit horrida barbis.
Interea toto non setius aere ninguit:
Intereunt pecudes, stant circumfusa pruinis
Corpora magna boum, confertoque agmine cervi
Torpent mole nova et summis vix cornibus exstant.
Hos non inmissis canibus, non cassibus ullis
Puniceaeve agitant pavidos formidine pennae;
Sed frustra oppositum trudentis pectore montem
Comminus obtruncant ferro, graviterque rudentis
Caedunt, et magno laeti clamore reportant.
Ipsi in defossis specubus secura sub alta
Otia agunt terra, congestaque robora totasque
Advolvere focis ulmos ignique dedere.
Hic noctem ludo ducunt, et pocula laeti
Fermento atque acidis imitantur vitea sorbis.
Talis Hyperboreo Septem subiecta trioni
Gens effrena virum Rhipaeo tunditur Euro,
Et pecudum fulvis velatur corpora saetis.
Si tibi lanitium curae, primum aspera silva,
Lappaeque tribolique, absint; fuge pabula laeta;
Continuoque greges villis lege mollibus albos.
Illum autem, quamvis aries sit candidus ipse,
Nigra subest udo tantum cui lingua palato,
Reiice, ne maculis infuscet vellera pullis
Nascentum, plenoque alium circumspice campo.

qua obducta est terra; adsurgit in s. u. | 361. v. vs. 173. | 363. *Aera*, idem de saxis memoratur IV, 135. sq. | 366. v. I, 49. et 163. | 367. *non secius*, quam saevum frigus, tam multae nives. | 368. At cf. vs. 352. Nempe cogitat poeta de vaccis et bobus plaustra vehentibus, cf. vs. 361. et v. E. VII, 53. | 370. *formido*, linea pennis distincta, qua claudebatur pars silvae ad continendas feras, quae transsilire talem lineam reformidant; cf. A. XII, 750. | 377. v. I, 295. | 379. *noctem*, tempus ob caliginem nocti simile. | 380. *fermento et sorbis*, i. e. sorbis fermentatis, v. I, 173. | 382. v. I, 240. | 385. v. E. IV, 51. | 386. v. I, 169. | 387. *Illum autem arietem, q. sit c. i.;* ita saepe a poetis primariae sententiae Subiectum, quod vocant, vel Obiectum enuntiatis ex relativo vel coniunctione aliqua pendentibus inseritur, ut A. XII, 641. — *ipse*, v. II, 297. | 390. *pl. campo*, ex grege

Munere sic niveo lanae, si credere dignum est,
Pan deus Arcadiae captam te, Luna, fefellit,
In nemora alta vocans; nec tu aspernata vocantem.
At cui lactis amor, cytisum lotosque frequentis
Ipse manu salsasque ferat praesepibus herbas.
Hinc et amant fluvios magis, et magis ubera tendunt,
Et salis occultum referunt in lacte saporem.
Multi iam excretos prohibent a matribus haedos,
Primaque ferratis praefigunt ora capistris.
Quod surgente die mulsere horisque diurnis,
Nocte premunt; quod iam tenebris et sole cadente,
Sub lucem exportans calathis adit oppida pastor:
Aut parco sale contingunt hiemique reponunt.
Nec tibi cura canum fuerit postrema, sed una
Velocis Spartae catulos acremque Molossum
Pasce sero pingui. Numquam custodibus illis
Nocturnum stabulis furem incursusque luporum,
Aut inpacatos a tergo horrebis Hiberos.
Saepe etiam cursu timidos agitabis onagros,
Et canibus leporem, canibus venabere dammas;
Saepe volutabris pulsos silvestribus apros
Latratu turbabis agens, montisque per altos
Ingentem clamore premes ad retia cervum.
Disce et odoratam stabulis accendere cedrum,
Galbaneoque agitare gravis nidore chelydros.
Saepe sub inmotis praesepibus aut mala tactu
Vipera delituit caelumque exterrita fugit;
Aut tecto adsuetus coluber succedere et umbrae,
Pestis acerba boum, pecorique adspergere virus,
Fovit humum. Cape saxa manu, cape robora, pastor,

campum implente. | 391. Pan in arietem mutatus nivei velleris pulchritudine Lunam in nemoris recessum pellexisse fertur. — *Munere*, munus dicitur, quidquid aptum est ad gratiam et amorem vel significandum, ut IV, 520., vel conciliandum, ut h. l. | 398. *iam* est transeuntis ad rem aliam memorandam. Multi prohibent haedos recens natos a lacte matrum ita, ut eos aut separent (*excretos*), aut capistrum ori praefigant. | 399. *que*, v. I, 419. Ceterum v. A. IV, 500. | 401. lac coactum, ut siccior fieret caseus, premebatur. | 403. His quoque verbis caseus significatur, sed diversi ab eo, quod vs. 399. tangitur, generis; hic genus magis durabile commemorari videtur, illic tale, quo recens presso vescerentur.

404—13. De utilitate, quam praestent pastoribus canes. | 408. Per Iberum a poeta quivis praedo hic significatur, quia Iberi rapinis infames erant. — *a tergo* veniunt, qui insidiantur. | 409. Onagrum, peregrinam bestiam (ut *uros* II, 374.), pro quavis fera nominat.

414—39. Praecepta de cavendis noxiis animantibus. | 415. *graves*, periculum facientes gregi. | 420. *fovere* locum is dicitur, qui multus et assiduus in eo moratur; cf. IV,

Tollentemque minas et sibila colla tumentem
Deiice. Iamque fuga timidum caput abdidit alte,
Cum medii nexus extremaeque agmina caudae
Solvuntur, tardosque trahit sinus ultimus orbis.
Est etiam ille malus Calabris in saltibus anguis,
Squamea convolvens sublato pectore terga
Atque notis longam maculosus grandibus alvum,
Qui, dum amnes ulli rumpuntur fontibus et dum
Vere madent udo terrae ac pluvialibus austris,
Stagna colit, ripisque habitans, hic piscibus atram
Inprobus ingluviem ranisque loquacibus explet;
Postquam exusta palus, terraeque ardore dehiscunt,
Exsilit in siccum, et flammantia lumina torquens
Saevit agris, asperque siti atque exterritus aestu.
Nec mihi tum mollis sub divo carpere somnos,
Neu dorso nemoris libeat iacuisse per herbas,
Cum positis novus exuviis nitidusque iuventa
Volvitur, aut catulos tectis aut ova relinquens,
Arduus ad solem, et linguis micat ore trisulcis.
Morborum quoque te caussas et signa docebo.
Turpis ovis temptat scabies, ubi frigidus imber
Altius ad vivum persedit et horrida cano
Bruma gelu, vel cum tonsis inlotus adhaesit
Sudor, et hirsuti secuerunt corpora vepres.
Dulcibus idcirco fluviis pecus omne magistri
Perfundunt, udisque aries in gurgite villis
Mersatur, missusque secundo defluit amni;
Aut tonsum tristi contingunt corpus amurga,
Et spumas miscent argenti et sulfura viva
Idaeasque pices et pinguis unguine ceras
Scillamque elleborosque gravis nigrumque bitumen.
Non tamen ulla magis praesens fortuna laborum est,
Quam si quis ferro potuit rescindere summum
Ulceris os: alitur vitium vivitque tegendo,
Dum medicas adhibere manus ad volnera pastor

43. A. IX, 57. | 421. *Toll. minas*, sublato capite minantem; cf. A, II, 381. | 425. sqq. Describitur chersydrus. | 428. *rumpuntur*, se rumpunt, prorumpunt ex font. cf. A. XI, 549. | 430. *hic*, in stagnis. | 434. *exterritus*, exagitatus, in furorem coniectus. | 436. etiam Horat. Sat. II, 6, 91.: *Praerupti nemoris dorso.* | 439. v. I, 430.

440—473. De morbis ovium. | 443. Colum. VII, 5.: „Scabies nascitur, ... si aestivum sudorem mari vel flumine non abluas.“ | 448. v. I, 75. | 449. Spuma argenti Graecis dicitur *λιθάργυρος*, nobis *Silberglätte*. — *viva*, nativum, non adhibita arte paratum, sulfur; v. II, 469. | 450. *Idaeas*, v. E. I, 55. — *pingu. ungu.*, multum unguinis s. suci ad unguenta apti habens. | 451. *graves*, graveolentes. | 452. nullum praesentius auxilium est adversus scabiem; *laborum*, morbi. |

Abnegat, aut meliora deos sedet omina poscens.
Quin etiam, ima dolor balantum lapsus ad ossa
Cum furit atque artus depascitur arida febris,
Profuit incensos aestus avertere et inter
Ima ferire pedis salientem sanguine venam;
Bisaltae quo more solent acerque Gelonus,
Cum fugit in Rhodopen atque in deserta Getarum
Et lac concretum cum sanguine potat equino.
Quam procul aut molli succedere saepius umbrae
Videris, aut summas carpentem ignavius herbas,
Extremamque sequi, aut medio procumbere campo
Pascentem, et serae solam decedere nocti:
Continuo culpam ferro compesce, prius quam
Dira per incautum serpant contagia volgus.
Non tam creber agens hiemem ruit aequore turbo,
Quam multae pecudum pestes. Nec singula morbi
Corpora corripiunt, sed tota aestiva repente,
Spemque gregemque simul, cunctamque ab origine gentem.
Tum sciat, aerias Alpes et Norica si quis
Castella in tumulis et Iapydis arva Timavi
Nunc quoque post tanto videat desertaque regna
Pastorum et longe saltus lateque vacantis.

Hic quondam morbo caelī miseranda coorta est
Tempestas totoque autumni incanduit aestu,
Et genus omne Neci pecudum dedit, omne ferarum,
Corrupitque lacus, infecit pabula tabo.
Nec via mortis erat simplex; sed ubī ignea venis
Omnibus acta sitis miseros adduxerat artus,
Rursus abundabat fluidus liquor omniaque in se

457. v. vs. 272. | 461. Bisaltae populus Thraciae ad Strymonem habitans; de Gelonis v. II, 115. | 462. *Rhodope*, v. E. VI, 30. *Getae* ad Istrum et Pontum Euxinum sedem habebant. | 464—468. *Quam videris — — culpam ferro compesce*, ἀνακολουθία, ultima enim non respondent primis; coeperat poeta ita, ac si haec subiecturus esset: *hanc continuo macta*, v. A. V, 51. VIII, 403. X, 552. | 464. *molli*, in qua molliter est ei, qui eam petit. | 467. v. E. VIII, 88. | 470. *hiemem*, i. e. pluvias cum tempestate coniunctas, *tam creber*, i. e. cum tam crebro s. denso imbre; additur *aequore*, quia maxime horridae esse solent tempestates in mari. | 473. v. E. I, 15.

474—566. Pestis Norica. | 474. *aerias*, v. E. I, 59. | 475. *castella*, villae ac vici in montibus siti. — *Timavus* fluvius Venetiae, *Iapys* dictus a vicinis Iapydibus, populo Illyrici. | 476. *post tanto* pro *tanto post*; sed *tanto* cum vi postpositum. | 478. *m. caeli*, aeris vitio, cf. A. III, 137—39. | 479. aer inflammatus est tota aestus autumnalis vi; autumnus apud Romanos initium capiebat a III. Id. August., desinebat III. Id. Novembr. | 481. an scripsit poeta *infectaque?* | 482. *simplex*, una, ut II, 73.; primum enim aestu (*siti*

Ossa minutatim morbo conlapsa trahebat.
Saepe in honore deum medio stans hostia ad aram,
Lanea dum nivea circumdatur infula vitta,
Inter cunctantis cecidit moribunda ministros.
Aut si quam ferro mactaverat ante sacerdos,
Inde neque inpositis ardent altaria fibris,
Nec responsa potest consultus reddere vates,
Ac vix suppositi tinguuntur sanguine cultri
Summaque ieiuna sanie infuscatur arena.
Hinc laetis vituli volgo moriuntur in herbis,
Et dulcis animas plena ad praesepia reddunt;
Hinc canibus blandis rabies venit, et quatit aegros
Tussis anhela sues ac faucibus angit obesis.
Labitur infelix studiorum atque inmemor herbae
Victor equus fontisque avertitur et pede terram
Crebra ferit; demissae aures, incertus ibidem
Sudor, et ille quidem morituris frigidus, aret
Pellis et ad tactum tractanti dura resistit.
Haec ante exitium primis dant signa diebus;
Sin in processu coepit crudescere morbus,
Tum vero ardentes oculi atque attractus ab alto
Spiritus, interdum gemitu gravis, imaque longo
Ilia singultu tendunt, it naribus ater
Sanguis, et obsessas fauces premit aspera lingua.
Profuit inserto latices infundere cornu
Lenaeos; ea visa salus morientibus una;
Mox erat hoc ipsum exitio, furiisque refecti
Ardebant, ipsique suos iam morte sub aegra —
Di meliora piis erroremque hostibus illum! —
Discissos nudis laniabant dentibus artus.

ait vs. proximo) totum corpus torrebatur, deinde tabescebat colliquescendo. | 485. *trahebat in se*, quasi contagione quadam effecit, ut et ipsa in tabidum liquorem resolverentur. | 486. *honore d.*, sacrificio, ut A. III, 406. | 487. *infula*, h. l. est pannus quidam capiti hostiae impositus et ab utraque parte capitis dependens, qui, ut in capite haereret, vittis constringi s. ligari solebat. — *circumdatur* nempe *capiti*. | 489. *ante*, antequam caderet ipsius pestis vi enecta. | 490. Iunge *fibris inde*, i. e. fibris ex ea, eius. | 492. *suppositi*, e sacro ritu subter iugulum adacti. | 493. *ieiuna*, exigua. | 495. *dulces*, quia dulcis est vita. | 497. significatur angina morbus. | 498. *inf. stud.*, cui nihil prosunt studia sua, victoriae reportatae; cf. vs. 525. | 500. v. vs. 149. — *incertus*, nunc multus, nunc nullus. — *ibidem*, circa aures, capitis sudor. | 502. *resistit*, non cedit, utpote dura, non mollis. | 505. v. A. VII, 787. | 507. *tendunt*, pecudes; ut *dant* vs. 503. | 508. *obsessas*, Lucretius in descriptione Atticae pestis VI, 1146.: „ulceribus vocis via saepta coibat.“ — *premit*, quia ipsa intumuerat. | 513. cf. Tibull. III, 4, 1. — *errorem*, furorem illum, quo illi correpti se ipsi dilaniabant. | 514. *nudis*, qui sunt nudati, reductis labiis, more

Ecce autem duro fumans sub vomere taurus
Concidit et mixtum spumis vomit ore cruorem
Extremosque ciet gemitus. It tristis arator,
Maerentem abiungens fraterna morte iuvencum,
Atque opere in medio defixa relinquit aratra.
Non umbrae altorum nemorum, non mollia possunt
Prata movere animum, non, qui per saxa volutus
Purior electro campum petit amnis: at ima
Solvuntur latera, atque oculos stupor urguet inertis,
Ad terramque fluit devexo pondere cervix.
Quid labor aut benefacta iuvant? quid vomere terras
Invertisse gravis? atqui non Massica Bacchi
Munera, non illis epulae nocuere repostae:
Frondibus et victu pascuntur simplicis herbae,
Pocula sunt fontes liquidi atque exercita cursu
Flumina, nec somnos abrumpit cura salubris.
Tempore non alio dicunt regionibus illis
Quaesitas ad sacra boves Iunonis, et uris
Inparibus ductos alta ad donaria currus.
Ergo aegre rastris terram rimantur, et ipsis
Unguibus infodiunt fruges, montisque per altos
Contenta cervice trahunt stridentia plaustra.
Non lupus insidias explorat ovilia circum,
Nec gregibus nocturnus obambulat; acrior illum
Cura domat; timidi dammae cervique fugaces
Nunc interque canes et circum tecta vagantur.
Iam maris inmensi prolem et genus omne natantum
Litore in extremo, ceu naufraga corpora, fluctus
Proluit; insolitae fugiunt in flumina phocae.
Interit et curvis frustra defensa latebris
Vipera, et attoniti squamis adstantibus hydri.
Ipsis est aer avibus non aequus, et illae
Praecipites alta vitam sub nube relinquunt.
Praeterea iam nec mutari pabula refert,
Quaesitaeque nocent artes; cessere magistri,

ringentium, canum inprimis et furiosorum. | 515. *sub vomere*, s. arandi labore. | 520. sqq. Haec non ad unum illum pari suo superstitem, sed ad universum taurinum genus spectare, declarat verbum *pascuntur* vs. 528. | 523. *Solvuntur*, flaccescunt. | 526. v. II, 143. | 527. Spectat hic vs. ad luxum coenarum variaque variorum ciborum fercula. | 529. *exercita c.*, quasi fatigata longo cursu, antequam ad mare perveniant. | 532. *Quaesitas*, desideratas esse, defuisse; *boves*, niveas quidem, qualium usus erat in sacerdote Iunonis in templum deae advehenda. — *uris*, v. II, 374. | 533. *Inparibus*, colore maxime. | 539. *Cura d.*, nempe et ipse cum reliquo ferarum, ut damarum, cervorum, genere, etiam piscium, morbo illo pestilenti correptus est. | 543. *insolitae*, non fluminibus, sed mari adsuetae. | 545. *attoniti*, stupentes et torpentes. | 549. sq. *artes*, remedia. — Discedunt infecta re

Phillyrides Chiron Amythaoniusque Melampus.
Saevit et in lucem Stygiis emissa tenebris
Pallida Tisiphone Morbos agit ante Metumque,
Inque dies avidum surgens caput altius effert.
Balatu pecorum et crebris mugitibus amnes
Arentesque sonant ripae collesque supini.
Iamque catervatim dat stragem atque aggerat ipsis
In stabulis turpi dilapsa cadavera tabo,
Donec humo tegere ac foveis abscondere discunt.
Nam neque erat coriis usus, nec viscera quisquam
Aut undis abolere potest, aut vincere flamma;
Ne tondere quidem morbo inluvieque peresa
Vellera nec telas possunt attingere putris;
Verum etiam invisos si quis temptarat amictus,
Ardentes papulae atque inmundus olentia sudor
Membra sequebatur, nec longo deinde moranti
Tempore contactos artus sacer ignis edebat.

GEORGICON

LIBER QUARTUS.

Protinus aerii mellis caelestia dona
Exsequar. Hanc etiam, Maecenas, aspice partem.
Admiranda tibi levium spectacula rerum

magistri pecoris (quorum etiam erat mederi aegroto pecori), etiamsi artis medendi tam sint periti, quam clarissimi illi medici, Chiron, de quo v. vs. 93., et Melampus, Amythaonis filius. | 552. *ante*, puta: ante se. | 555. *Arentes ripae* sunt fluminum, quae prope exaruerunt. | 556. *dat* Tisiphone. | 558. donec humare ea coeperunt, qui unus restabat modus inhibendae pestis; quod quidem fecerunt, postquam intellectum est, nullum esse (vs. 559. sqq.) usum pecudum ea peste peremtarum, nec coriorum, nec carnium, nec velleris. | 560. *abolere*, purgare taetroque odore liberare. — *vincere fl.*, coquere; nempe durescebat caro coquendo. | 562. nec, *si quis totonderat et telam inde fecerat*, ullo ea erat usu, quia putris erat, statim igitur rumpebatur. Sic condicionales aliaeque sententiae, quae quidem a lectore paulo acutiore facile subintelligi possint, interdum omittuntur a poetis, ut supra vs. 206. A. I, 334. VI, 743—45. VII, 436—40. VIII, 522. sq. X, 423. XI, 406. XII, 727. 730. 805. 880. | 565. *membra sequebatur*, se diffundebat per omnia membra; ut *fumi sequaces* IV, 230. | 566. *sacer ignis*, morbus quidam cancro carbunculove similis.

Georg. L. IV. 1. *Protenus* significat continuationem coepti de re rustica operis transitumque ad novam eius partem, ad mellificium. — *aerii*, quia veteres mel ex rore, qui ex aere deflueret, colligi ab apibus,

Magnanimosque duces totiusque ordine gentis
Mores et studia et populos et proelia dicam.
In tenui labor; at tenuis non gloria, si quem
Numina laeva sinunt auditque vocatus Apollo.
  Principio sedes apibus statioque petenda,
Quo neque sit ventis aditus, — nam pabula venti
Ferre domum prohibent — neque oves haedique petulci
Floribus insultent, aut errans bucula campo
Decutiat rorem, et surgentis atterat herbas.
Absint et picti squalentia terga lacerti
Pinguibus a stabulis, meropesque, aliaeque volucres
Et manibus Procne pectus signata cruentis;
Omnia nam late vastant, ipsasque volantis
Ore ferunt dulcem nidis inmitibus escam.
At liquidi fontes et stagna virentia musco
Adsint, et tenuis fugiens per gramina rivus,
Palmaque vestibulum aut ingens oleaster inumbret,
Ut, cum prima novi ducent examina reges
Vere suo, ludetque favis emissa iuventus,
Vicina invitet decedere ripa calori,
Obviaque hospitiis teneat frondentibus arbos.
In medium, seu stabit iners, seu profluet humor,
Transversas salices et grandia coniice saxa,
Pontibus ut crebris possint consistere et alas
Pandere ad aestivum solem, si forte morantis
Sparserit aut praeceps Neptuno inmerserit Eurus.
Haec circum casiae virides et olentia late
Serpylla et graviter spirantis copia thymbrae
Floreat, inriguumque bibant violaria fontem.
Ipsa autem, seu corticibus tibi suta cavatis,
Seu lento fuerint alvearia vimine texta,
Angustos habeant aditus: nam frigore mella
Cogit hiemps, eademque calor liquefacta remittit.
Utraque vis apibus pariter metuenda; neque illae

ex florum suco ceram fieri existimabant; hinc mel *caeleste donum.* | 7. *si Numina laeva s.*, si non adversatur invidia deorum.

8—50. De situ apiarii deque alvearibus. | 10. v. III, 283. | 13. *lacerti*, utpote ipsis apibus insidiantes. | 14. *aliaeque v. et Procne*, est Graecismus: *ἄλλα τε πτηνὰ καὶ Πρόκνη*, i. e. cum aliae volucres, tum maxime Procne. | 16. interficiunt, quascumque comprehenderint, apes; nam *omnia vastare* est: omnia caede implere, ut Phaedr. III, 2, 13. sq. adde A. I, 471. — *volantes*, v. III, 147. | 19. v. I, 163. | 21. v. III, 130. | 22. *suo*, i. e. sibi grato et iucundo; sic navis *suo* vento ferri dicitur, sic vota *suos* vel *non suos* deos habere, i. e. propitios, faventes; cf. A. II, 396. XII, 187. | 23. v. E. VIII, 88. | 24. *Obvia* examina *teneat*, excipiat. | 25. *In medium* humorem. | 29. *Sparserit* imbre. — *Neptuno*, v. I, 295. | 30. *Haec circum*, circa fontes et stagna. | 33. v. III, 387. | 36. *liquef. rem.*, ornate pro *lique-*

Nequiquam in tectis certatim tenuia cera
Spiramenta linunt, fucoque et floribus oras
Explent, collectumque haec ipsa ad munera gluten
Et visco et Phrygiae servant pice lentius Idae.
Saepe etiam effossis, si vera est fama, latebris
Sub terra fovere larem, penitusque repertae
Pumicibusque cavis exesaeque arboris antro.
Tu tamen e levi rimosa cubilia limo
Ungue fovens circum, et raras superiniice frondes.
Neu propius tectis taxum sine, neve rubentis
Ure foco cancros, altae neu crede paludi,
Aut ubi odor caeni gravis, aut ubi concava pulsu
Saxa sonant vocisque offensa resultat imago.
Quod superest, ubi pulsam hiemem Sol aureus egit
Sub terras caelumque aestiva luce reclusit,
Illae continuo saltus silvasque peragrant
Purpureosque metunt flores et flumina libant
Summa leves. Hinc nescio qua dulcedine laetae
Progeniem nidosque fovent, hinc arte recentis
Excudunt ceras et mella tenacia fingunt.
Hinc ubi iam emissum caveis ad sidera caeli
Nare per aestatem liquidam suspexeris agmen
Obscuramque trahi vento mirabere nubem,
Contemplator: aquas dulcis et frondea semper
Tecta petunt. Huc tu iussos adsperge sapores,
Trita melisphylla et cerinthae ignobile gramen,
Tinnitusque cie et Matris quate cymbala circum:
Ipsae consident medicatis sedibus, ipsae
Intima more suo sese in cunabula condent.
Sin autem ad pugnam exierint — nam saepe duobus
Regibus incessit magno discordia motu;

facit; remittere h. l. est i. q. resolvere. | 38. *tenuia*, v. I, 397. | 39. *fuco et floribus*, i. e. fuco florum, v. I, 173. Fucus autem h. l. est sucus florum, quo oblinunt apes oras alvearium, quemadmodum fuco proprie dicto oblinitur facies humana. | 40. *gluten*, propolin. | 41. *servant*, paratum habent. | 43. v. III, 420. — *larem*, cf. vs. 155. | 44. cf. Hom. Il. II, 88. | 45. sq. Apum diligentia apiarii opera est adiuvanda. — *fovens*, quia ad calorem continendum rimae obturantur. | 47. v. E. IX, 30. | 48. Cancri in morborum quorundam cura urebantur; odor autem ustorum gravissimus. | 50. *vocis imago*, echo, „*πέτρας ὀρείας παῖς*" dicta ab Eurip. Hec. 1100.

51—113. De examinibus. — 51. *Quod superest*, i. e. Ceterum; haud infrequens apud antiquiores poetas transitionis formula. | 52. *sub terras*, nempe interiorem terram aestate frigidam, hieme calidam existimabant; cf. Lucret. VI, 841. sqq. — *reclusit*, sc. nubibus antea obductum. | 55. *Hinc*, ex floribus fontibusque, *fovent*, curant, alunt. | 58. *Hinc*, non multo post, adultis iam novis apibus. | 59. *p. aest. l.*, per serenum aerem aestivum. | 64. *Matris*, Cybeles. | 67. *Sin ... exierint:* abreptus ingenii fervore poeta ita pergit, ut, satis habens

Continuoque animos volgi et trepidantia bello
Corda licet longe praesciscere; namque morantis
Martius ille aeris rauci canor increpat, et vox
Auditur fractos sonitus imitata tubarum;
Tum trepidae inter se coeunt, pennisque coruscant,
Spiculaque exacuunt rostris, aptantque lacertos,
Et circa regem atque ipsa ad praetoria densae
Miscentur, magnisque vocant clamoribus hostem.
Ergo ubi ver nactae sudum camposque patentis,
Erumpunt portis: concurritur; aethere in alto
Fit sonitus; magnum mixtae glomerantur in orbem,
Praecipitesque cadunt; non densior aere grando,
Nec de concussa tantum pluit ilice glandis.
Ipsi per medias acies insignibus alis
Ingentis animos angusto in pectore versant,
Usque adeo obnixi non cedere, dum gravis aut hos
Aut hos versa fuga victor dare terga subegit.
Hi motus animorum atque haec certamina tanta
Pulveris exigui iactu compressa quiescunt.
    Verum ubi ductores acie revocaveris ambo,
Deterior qui visus, eum, ne prodigus obsit,
Dede Neci; melior vacua sine regnet in aula.
Alter erit maculis auro squalentibus ardens;
Nam duo sunt genera; hic melior, insignis et ore,
Et rutilis clarus squamis; ille horridus alter
Desidia latamque trahens inglorius alvum.
Ut binae regum facies, ita corpora plebis.
Namque aliae turpes horrent, ceu pulvere ab alto
Cum venit et sicco terram spuit ore viator
Aridus; elucent aliae et fulgore coruscant,
Ardentes auro et paribus lita corpora guttis.
Haec potior suboles; hinc caeli tempore certo

significasse, qua de re dicturus esset, plane oblitus videatur coeptae per protasin orationis. | 69. *trepidantia bello*, belli cupiditate irritata. | 74. *aptant lac*, petitum hoc a pugilibus, qui ante certamen explorant vires, iactant brachia, ut A. V, 376. sq. | 82. *Ipsi*, reges; et iunge *ipsi insignibus alis*, sc. instructi; *per medias acies*, sc. incedentes, ut A. VII, 543.: „caeli conversa *per auras* Iunonem adfatur,“ i. e. convertit se et per auras *evecta* I. adf.; Hom. Il. V, 74.: „*αντικρὺ δ' ἀν' ὀδόντας ὑπὸ γλῶσσαν τάμε χάλκος*,“ i. e. *ἀντικρὺ ἦλθεν ἀν' ὀδόντας καὶ ὑπέταμε γλ*. et Il. XXI, 69. sq.: „*ἐγχείη δ' ἄρ' ὑπὲρ νώτου ἐνὶ γαίῃ ἔστη*“. cf. etiam A. XI, 781. II, 471.: „***in lucem** ... convolvit*,“ i. e. in lucem progressus c., X, 637.: „***in faciem** Aeneae ... ornat telis*,“ i. e. conformatam in faciem; denique v. G. II, 243. | 84. cur non *has*, sc. apes? *hos*, quasi milites alterius exercitus, aut cives alterius populi; cf. vs. 107. | 88. v. II, 520. | 91. *squalentibus*, fulgentibus, ut A. X, 314. | 92. v. E. IX, 66. | 94. desidiae s. negligentiae tribuitur, quod alter horridus sit, i. e. incultus. | 99. v. E. III, 106. | 100. *c. temp. c.*, vere et

Dulcia mella premes, nec tantum dulcia, quantum
Et liquida et durum Bacchi domitura saporem.
At cum incerta volant caeloque examina ludunt,
Contemnuntque favos et frigida tecta relinquunt,
Instabilis animos ludo prohibebis inani.
Nec magnus prohibere labor: tu regibus alas
Eripe; non illis quisquam cunctantibus altum
Ire iter aut castris audebit vellere signa.
Invitent croceis halantes floribus horti,
Et custos furum atque avium cum falce saligna
Hellespontiaci servet tutela Priapi.
Ipse thymum pinosque ferens de montibus altis
Tecta serat late circum, cui talia curae;
Ipse labore manum duro terat, ipse feracis
Figat humo plantas et amicos inriget imbris.
At que equidem, extremo ni iam sub fine laborum
Vela traham et terris festinem advertere proram,
Forsitan et, pinguis hortos quae cura colendi
Ornaret, canerem, biferique rosaria Paesti,
Quoque modo potis gauderent intiba rivis
Et virides apio ripae, tortusque per herbam
Cresceret in ventrem cucumis; nec sera comantem
Narcissum aut flexi tacuissem vimen acanthi
Pallentisque hederas et amantis litora myrtos.
Namque sub Oebaliae memini me turribus altis,
Qua niger humectat flaventia culta Galaesus,
Corycium vidisse senem, cui pauca relicti
Iugera ruris erant, nec fertilis illa iuvencis,

autumno. | 101. *premes*, premendo eliquabis, cf. vs. 140. | 102. *liquida*, limpida. | 103. v. III, 149. | 105. Futurum saepe in praecipiendo locum habet, ut III, 176. | 106. v. III, 163. | 108. aut ad ludum, aut ad bellum exire. | 109—115. Denique etiam horti cum deo suo tutelari Priapo apti sunt ad retinendas apes. | 111. Priapus Lampsaci, oppido ad Hellespontum sito, inprimis colebatur. | 112. cf. E. VII, 65. | 113. *tecta*, apiarium. | 115. *inrig. imbr.*, plantis; cf. A. I, 691. | 116—148. Sed eum, quem attigit, locum de hortorum cura aliis persequendum relinquere se significat poeta. | 116. sqq. *ni iam traham .. festinem .... canerem:* Latini fere ita loquuntur „*ni traherem ... canerem*," quod dicitur cum cogitatione talis oppositionis: „At facio illud, ergo non faciam hoc." Contra sine cogitatione talis oppositionis dicitur *ni traham ... canerem:* cf. Catull. VI, 1. sqq. Tibull. I, 4, 63. sq. 8, 21. sq. Liv. VI, 40. | 117. *V. traham*, contraham, quod faciunt nautae, qui, portum intraturi, solis remis utuntur. | 119. *Paestum*, oppidum Lucaniae. | 122. v. III, 149. | 124. v. E. III, 39. | 125. *Oebalia*, Tarentum, colonia Lacedaemoniorum, qui a veteri rege Oebalo Oebalii appellantur. — Pro *altis* alii *arcis*. | 127. *Corycus* oppidum Ciliciae; Cilices autem hortorum culturae peritissimi. — *relicti*, propter sterilitatem neglecti nec in metatione agrorum intra limites recepti nullique domino assignati. | 128. *fert. iuv.*, i. e. iu-

Nec pecori opportuna seges, nec commoda Baccho.
Hic rarum tamen in dumis olus albaque circum
Lilia verbenasque premens vescumque papaver,
Regum aequabat opes animo, seraque revertens
Nocte domum dapibus mensas onerabat inemptis.
Primus vere rosam atque autumno carpere poma,
Et cum tristis hiemps etiamnum frigore saxa
Rumperet et glacie cursus frenaret aquarum,
Ille comam mollis iam tondebat hyacinthi,
Aestatem increpitans seram zephyrosque morantis.
Ergo apibus fetis idem atque examine multo
Primus abundare et spumantia cogere pressis
Mella favis; illi tiliae atque uberrima pinus;
Quotque in flore novo pomis se fertilis arbos
Induerat, totidem autumno matura tenebat.
Ille etiam seras in versum distulit ulmos
Eduramque pirum et spinos iam pruna ferentis
Iamque ministrantem platanum potantibus umbras.
Verum haec ipse equidem spatiis exclusus iniquis
Praetereo atque aliis post me memoranda relinquo.
    Nunc age, naturas apibus quas Iuppiter ipse
Addidit, expediam, pro qua mercede, canoros
Curetum sonitus crepitantiaque aera secutae,
Dictaeo caeli Regem pavere sub antro.
Solae communis natos, consortia tecta
Urbis habent, magnisque agitant sub legibus aevum,
Et patriam solae et certos novere penatis;
Venturaeque hiemis memores aestate laborem
Experiuntur et in medium quaesita reponunt.
Namque aliae victu invigilant et foedere pacto
Exercentur agris; pars intra saepta domorum

vencorum labore, aratione. | 129. *seges*, proprie quidem de consito, hic omnino de quolibet agro. | 130. *rarum*, raris ordinibus, s. intervallis quibusdam, ut fieri solet, positum. — *dumis*, loco dumoso. | 131. *premens*, v. II, 346. — *vescum*, vesca habens grana. | 132. Alii *animis*. | 134. v. I, 200. | 135. v. III, 363. | 137. *comam*, folia cum ipso etiam flore. — *tondebat*, v. E. VI, 53. | 139. apes fetae, i. e. partum enixae; *apibus fetis* igitur per consequens, ut loquuntur, idem, quod: proventu novarum apum. | 140. v. vs. 101. | 144. *seras*, tarde crescentes. — *in versum distulit*, certo ordine dispositas habebat. | 145. *spinos*, videlicet quibus insitae erant pruni.

149—227. De ingenio, natura et moribus apum. | 150. *pro qua mercede*, i. e. quae quidem naturae sunt merces, pro qua pavere cet. v. III, 387. | 151. Curetes, sacerdotes Cybeles, in insula Creta custodiebant Iovem recens natum, cymbalisque et armorum collisorum strepitu efficiebant, ne eius vox a Crono, vitae eius insidiante, audiri posset; cf. Lucret. II, 633. sqq. | 152. Dicte mons Cretae. | 154. *sub legibus*, cf. vs. 158. sqq. | 157. v. I, 127. | 158. *victu*, v. E. V, 29.

Narcissi lacrimam et lentum de cortice gluten
Prima favis ponunt fundamina, deinde tenacis
Suspendunt ceras; aliae spem gentis adultos
Educunt fetus; aliae purissima mella
Stipant et liquido distendunt nectare cellas.
Sunt, quibus ad portas cecidit custodia sorti,
Inque vicem speculantur aquas et nubila caeli,
Aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
Ignavum fucos pecus a praesepibus arcent.
Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella;
Ac veluti lentis Cyclopes fulmina massis
Cum properant, alii taurinis follibus auras
Accipiunt redduntque, alii stridentia tingunt
Aera lacu; gemit inpositis incudibus Aetna;
Illi inter sese magna vi bracchia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe ferrum:
Non aliter, si parva licet conponere magnis,
Cecropias innatus apes amor urguet habendi,
Munere quamque suo. Grandaevis oppida curae,
Et munire favos, et daedala fingere tecta.
At fessae multa referunt se nocte minores,
Crura thymo plenae; pascuntur et arbuta passim
Et glaucas salices casiamque crocumque rubentem
Et pinguem tiliam et ferrugineos hyacinthos.
Omnibus una quies operum, labor omnibus unus:
Mane ruunt portis; nusquam mora; rursus easdem
Vesper ubi e pastu tandem decedere campis
Admonuit, tum tecta petunt, tum corpora curant;
Fit sonitus, mussantque oras et limina circum.
Post, ubi iam thalamis se conposuere, siletur
In noctem, fessosque sopor suus occupat artus.
Nec vero a stabulis pluvia inpendente recedunt

— *foedere pacto*, munera inter se certis legibus partitae. | 160. *lacrimam*, humorem dulcem, quem imus florum calyx exsudat. — *gluten*, resinam *corticis* arborum fruticumve. | 161. *fundamina*, propolin. | 162. *spem g.*, v. E. I, 15. | 165. *sorti*, antiquior forma Ablativi, ut *parti*, *luci*, *civi*. | 166. cf. vs. 191. sq. | 167. v. A. I, 82. | 168. Colum. IX, 15, 1.: „ad procreationem subolis conferre aliquid hi fuci videntur, insidentes seminibus (ovis), quibus apes figurantur. Itaque ad fovendam et educandam novam prolem familiarius admittuntur. Exclusis deinde pullis extra tecta proturbantur, et, ut Virgilius ait, a praesepibus arcentur.“ | 175. *In n.*, v. E. VI, 27. | 176. sq. Eadem est industria apum. | 177. *Cecropias*, Atticas; Cecrops rex Atheniensium. Hymettus autem, mons Atticae, apibus abundabat mel praestantissimum facientibus. | 181. *Crura plenae*, v. E. III, 106. | 189. *componere se* dicitur, qui vel ad mensam accumbit coenaturus, ut A. I, 698., vel in lectulum se abiicit somno se daturus, cf. A. I, 374. | 190. *suus*, iis, utpote multo labore fessis, de-

Longius, aut credunt caelo adventantibus Euris;
Sed circum tutae sub moenibus urbis aquantur,
Excursusque brevis temptant, et saepe lapillos,
Ut cymbae instabiles fluctu iactante saburram,
Tollunt, his sese per inania nubila librant.
Illum adeo placuisse apibus mirabere morem,
Quod neque concubitu indulgent, nec corpora segnes
In Venerem solvunt, aut fetus nixibus edunt;
Verum ipsae e foliis natos et suavibus herbis
Ore legunt, ipsae regem parvosque Quirites
Sufficiunt, aulasque et cerea regna refingunt.
* Saepe etiam duris errando in cotibus alas
* Attrivere, ultroque animam sub fasce dedere:
* Tantus amor florum et generandi gloria mellis.
Ergo ipsas quamvis angusti terminus aevi
Excipiat; neque enim plus septuma ducitur aestas;
At genus inmortale manet, multosque per annos
Stat fortuna domus, et avi numerantur avorum.
Praeterea regem non sic Aegyptos et ingens
Lydia, nec populi Parthorum aut Medus Hydaspes
Observant. Rege incolumi mens omnibus una est;
Amisso rupere fidem, constructaque mella
Diripuere ipsae et cratis solvere favorum.
Ille operum custos, illum admirantur, et omnes
Circumstant fremitu denso, stipantque frequentes,
Et saepe attollunt humeris, et corpora bello
Obiectant pulchramque petunt per volnera mortem.
    His quidam signis atque haec exempla secuti
Esse apibus partem divinae mentis et haustus
Aetherios dixere; deum namque ire per omnis
Terrasque tractusque maris caelumque profundum;
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenuis nascentem arcessere vitas;
Scilicet huc reddi deinde ac resoluta referri
Omnia, nec morti esse locum, sed viva volare
Sideris in numerum atque alto succedere caelo.

bitus. | 196. *inane*, dicitur, quidquid sine corpore esse videtur, ut aer, nubes, ventus, umbrae mortuorum. | 198. v. E. VI, 29. — *segnes*, quia segnities inde sequitur. — Non gigni, sed ex floribus legi novellas apes, multi veterum putabant. | 200. sq. *ipsae ... ipsae*, solae ac nullo utentes marito. | 201. v. III, 236. | 202. Alii *refigunt*. | 203—5. Versus non suo loco positi. | 204. *ultro*, i. q. adeo; cf. A. V, 55. IX, 127. | 211. *Hydaspes*, fluvius Indiae, Medus propterea dictus, quod in Paropamiso, Medorum monte, oritur. | 218. *Obiectant* pro illo. | 222. v. E. IV, 51. et III, 60. | 227. *Sideris in numerum*, inter sidera; imitatus poeta videtur Lucretianum illud I, 437.: „*Corporis* augebit numerum.“ *Corpus* hic, ut apud Virgi-

Si quando sedem angustam servataque mella
Thesauris relines, prius haustu sparsus aquarum
Ora fove, fumosque manu praetende sequacis.
Bis gravidos cogunt fetus, duo tempora messis,
Taygete simul os terris ostendit honestum
Plias et Oceani spretos pede reppulit amnis,
Aut eadem sidus fugiens ubi Piscis aquosi
Tristior hibernas caelo descendit in undas.
Illis ira modum supra est, laesaeque venenum
Morsibus inspirant, et spicula caeca relinquunt
Adfixae venis, animasque in volnere ponunt.
Sin duram metues hiemem parcesque futuro
Contunsosque animos et res miserabere fractas:
At suffire thymo cerasque recidere inanis,
Quis dubitet? nam saepe favos ignotus adedit
Stellio et lucifugis congesta cubilia blattis
Immunisque sedens aliena ad pabula fucus;
Aut asper crabro inparibus se inmiscuit armis,
Aut dirum, tiniae, genus, aut invisa Minervae
Laxos in foribus suspendit aranea casses.
Quo magis exhaustae fuerint, hoc acrius omnes
Incumbent generis lapsi sarcire ruinas,
Conplebuntque foros et floribus horrea texent.

lium *Sidus*, est collectivum; cf. Ovid. Trist. II, 567.: „inter tot *scripti* millia nostri." Eurip. Beller. fragm. XXV.: „λόγχης ἀριθμῷ πλείονος κρατούμεναι." Aesch. Pers. 386. Bl.: „τάξις δὲ τάξιν παρεκάλει νεὼς μακρᾶς."

228—250. De mellatione. | 228. Alii *augustam*. | 229. iunge *servata thesauris*, i. e. cellis. | 229. sq. fove os, i. e. cura, ut A. XII, 420., nempe purgando, spargens illud aquae haustu; ingratus est enim oris foetor apibus. — *sequaces*, v. III, 565. | 231. Bis fit quotannis mellatio. — *cogunt*, sc. mellarii, et v. vs. 101. et 140. — *fetus* omne genus proventus significat, h. l. mel; *triticeos fetus* Ovid. Fast. I, 693. | 232. sq. i. e. sub ortum Pleiadum, quarum una Taygete; hae X. Kal. Maias oriuntur. — *simul*, v. E. IV, 26. | 234. sq. et sub occasum; occidunt Pleiades VI. Idus Novembr. Sidus Piscium, quod hiberno tempore totam per noctem conspicitur, ipsam hiemem pluviasque et tempestates hibernas significat. | 236—238. Videntur hi versus in alienam sedem traiecti et post vs. 230. collocandi. — Ira apum in mellatione vehementissime exardescit. | 238. *Adfixae*, ad ipsas apes hoc translatum, cum proprie spiculum figi dicatur. — *in vulnere*, dum inferunt vulnus. | 239—247. Sin res apum vel aestatis iniquitate vel alio casu fracta alveusque ita inops erit, ut parcendum sit futuro, i. e. condicioni apum per hiemem futurae consulendum, et, quidquid fuerit mellis, intactum sit relinquendum: attamen suffiendo exigendi sunt vermes et insecta apibus infesta et inanes cellae recidendae, in quibus illa solent delitescere; et suffitio quidem prodest etiam valetudini apum. | 242. *ignotus adedit*, ἔλαθε τρώγων. | 243. *cubilia* adederunt, i. e. blattae cubilia in unum locum conferentes. | 244. *immunis*, ἀεργός, Hesiod. Ἔργ. 304. | 248. Quo plus mellis ademeris apibus, eo acrius *cet.* | 250. *floribus*, v. vs. 1.

Si vero, quoniam casus apibus quoque nostros
Vita tulit, tristi languebunt corpora morbo —
Quod iam non dubiis poteris cognoscere signis:
Continuo est aegris alius color; horrida voltum
Deformat macies; tum corpora luce carentum
Exportant tectis et tristia funera ducunt;
Aut illae pedibus connexae ad limina pendent,
Aut intus clausis cunctantur in aedibus, omnes
Ignavaeque fame et contracto frigore pigrae.
Tum sonus auditur gravior, tractimque susurrant,
Frigidus ut quondam silvis inmurmurat Auster;
Ut mare sollicitum stridit refluentibus undis;
Aestuat ut clausis rapidus fornacibus ignis.
Hic iam galbaneos suadebo incendere odores,
Mellaque arundineis inferre canalibus, ultro
Hortantem et fessas ad pabula nota vocantem.
Proderit et tunsum gallae admiscere saporem
Arentisque rosas, aut igni pinguia multo
Defruta, vel Psithia passos de vite racemos
Cecropiumque thymum et grave olentia centaurea.
Est etiam flos in pratis, cui nomen amello
Fecere agricolae, facilis quaerentibus herba;
Namque uno ingentem tollit de caespite silvam,
Aureus ipse, sed in foliis, quae plurima circum
Funduntur, violae sublucet purpura nigrae;
Saepe deum nexis ornatae torquibus arae;
Asper in ore sapor; tonsis in vallibus illum
Pastores et curva legunt prope flumina Mellae.
Huius odorato radices incoque Baccho,
Pabulaque in foribus plenis adpone canistris.
Sed si quem proles subito defecerit omnis,
Nec, genus unde novae stirpis revocetur, habebit,
Tempus et Arcadii memoranda inventa magistri
Pandere, quoque modo caesis iam saepe iuvencis

251—280. De morbis apum eorumque cura. — *Si ... languebunt:* aut ἀνακόλουθος est oratio, aut incipit apodosis a vs. 264. | 255. *luce c.*, Hom. Il. XVIII, 11. | 257. *ped. conn.*, ita, ut sui cuiusque apis pedes inter se sint nexi, quemadmodum in morientibus insectis videre licet. | 259. *contracto*, frigori tribuitur poetice, quod tribuendum erat apibus, frigore contractis. | 260. *tractim*, iugiter. | 261. v. III, 279. | 262. *refluentibus*, ad litus allisis et inde reiectis. | 263. fornacem talem hic dici puta, quali utebantur ad calcem coquendam. — Ceterum cf. Hom. Il. XIV, 394. sqq. | 267. *tunsum sap.*, proprie *tunsae gallae;* v. E. IX, 46. | 269. *Psithia*, v. II, 93. | 270. v. vs. 177. | 274. *ipse*, v. II, 297. | 276. *nexis*, sc. ex hoc amello. | 277. *tonsis*, dum tondentur, i. e. depascuntur a pecudibus; v. I, 206. | 278. *Mella* fluvius Galliae Cisalpinae ad Brixiam.

281—314. De reparandis e corpore bovino apibus. | 283. *Arca-*

Insincerus apes tulerit cruor. Altius omnem
Expediam prima repetens ab origine famam.
Nam qua Pellaei gens fortunata Canopi
Accolit effuso stagnantem flumine Nilum
Et circum pictis vehitur sua rura phaselis,
Quaque pharetratae vicinia Persidis urguet,
* Et viridem Aegyptum nigra fecundat arena,
* Et diversa ruens septem discurrit in ora
* Usque coloratis amnis devexus ab Indis,
Omnis in hac certam regio iacit arte salutem.
Exiguus primum, atque ipsos contractus ad usus,
Eligitur locus; hunc angustique imbrice tecti
Parietibusque premunt artis, et quattuor addunt,
Quattuor a ventis, obliqua luce fenestras.
Tum vitulus bima curvans iam cornua fronte
Quaeritur; huic geminae nares et spiritus oris
Multa reluctanti obstruitur, plagisque perempto
Tunsa per integram solvuntur viscera pellem.
Sic positum in clauso linquunt, et ramea costis
Subiiciunt fragmenta, thymum, casiasque recentis.
Hoc geritur Zephyris primum inpellentibus undas,
Ante novis rubeant quam prata coloribus, ante
Garrula quam tignis nidum suspendat hirundo.
Interea teneris tepefactus in ossibus humor
Aestuat, et visenda modis animalia miris,
Trunca pedum primo, mox et stridentia pennis,
Miscentur, tenuemque magis magis aera carpunt,
Donec, ut aestivis effusus nubibus imber,
Erupere, aut ut, nervo pulsante, sagittae,
Prima leves ineunt si quando proelia Parthi.
Quis Deus hanc, Musae, quis nobis extudit artem?

dii; cf. vs. 317. et v. I, 14. | 285. *Insincerus,* ex putredine corruptus. | 287. Canopus urbs Aegypti non longe ab Alexandria, quae, utpote regibus e Macedonia oriundis subiecta, Pellaea appellatur, a Pella, urbe Macedonum nobilissima. | 290. videtur Syria significari, regno Parthorum finitima; Parthi autem a poetis aevi Augustei vulgo appellantur Persae. | vss. 291—293. ut alienos ab hoc loco asteriscis notavi. | 295. *contractus*, coartatus, igitur idem fere, quod *Exiguus*, sed ab hoc eo differens, quod *Exiguus* quidem *posse* eum locum exiguum esse, *contractus* vero etiam *debere* esse exiguum significat. | 296. *imbr. tecti*, i. e. tecto ex imbricibus facto. | 297. *premunt,* coangustant. | 298. fenestrae ipsae sint obliquae, ut nec excludant lucem auramque, nec nimis multam intro admittant. | 301. Geopon. XV, 2.: „*ἀποπεφράχθω πᾶς τοῦ βοὸς πόρος ὀθόναις καθαραῖς καὶ λεπταῖς, πίσσῃ κεχρισμέναις.* | 302. *solvuntur*, comminuuntur tundendo, ita tamen, ut pellis maneat integra. | 311. v. III, 325. | 312—314. densum significatur examen his imaginibus.

315—558. Auctor huius inventi

Unde nova ingressus hominum experientia cepit?
Pastor Aristaeus fugiens Peneia Tempe,
Amissis, ut fama, apibus morboque fameque,
Tristis ad extremi sacrum caput adstitit amnis,
Multa querens, atque hac adfatus voce parentem:
Mater, Cyrene mater, quae gurgitis huius
Ima tenes, quid me praeclara stirpe deorum —
Si modo, quem perhibes, pater est Thymbraeus Apollo —
Invisum fatis genuisti? aut quo tibi nostri
Pulsus amor? quid me caelum sperare iubebas?
En etiam hunc ipsum vitae mortalis honorem,
Quem mihi vix frugum et pecudum custodia sollers
Omnia temptanti extuderat, te matre, relinquo.
Quin age, et ipsa manu felicis erue silvas,
Fer stabulis inimicum ignem atque interfice messis,
Ure sata, et validam in vitis molire bipennem,
Tanta meae si te ceperunt taedia laudis.
At mater sonitum thalamo sub fluminis alti
Sensit. Eam circum Milesia vellera Nymphae
Carpebant, hyali saturo fucata colore,
Drymoque, Xanthoque, Ligeaque, Phyllodoceque,
Caesariem effusae nitidam per candida colla,
[Nesaee, Spioque, Thaliaque, Cymodoceque,]
Cydippeque et flava Lycorias, altera virgo,
Altera tum primos Lucinae experta labores,
Clioque et Beroe soror, Oceanitides ambae,
Ambae auro, pictis incinctae pellibus ambae,
Atque Ephyre, atque Opis, et Asia Deiopea,
Et tandem positis velox Arethusa sagittis.
Inter quas curam Clymene narrabat inanem
Volcani, Martisque dolos et dulcia furta,
Aque Chao densos divom numerabat amores.

Aristaeus. | 316. *ingressus*, initium. | 317. v. vs. 283. Tempe, *τὰ Τέμπη*, amoenissima vallis Thessaliae, quam permeabat flumen Penēus, Πηνειός. | 319. *caput amnis*, fontem Penei, v. A. VII, 74. | 321. *quae ... tenes*, ut Nympha et Penei vel filia vel neptis. | 323. *Thymbra* in Troade fano Apollinis nobilis. | 325. *caelum*, sortem et honorem deorum; cf. A. XII, 795. | 327. cf. I, 14. | 328. *te matre*, cum te deam matrem habeam, quae prohibere hoc vel possis vel debeas. | 329. *fel. silvas*, arbusta felicium sive fructiferarum arborum. | 331. *molire*, v. I, 329. | 334. v. III, 306. Desideratur autem in hoc epitheto, ut in aliis quibusdam, iudicium Virgilii. | 335. *hyali s. f. c.*, i. e. saturata hyalino colore; v. E. IX, 46. | 338. *Caesariem effusae*, v. E. III, 106. | 342. ambae pictis, i. e. variis pellibus (ut venatrices, cf. vs. 344.; nam etiam ex Oceaninis Diana legit Nymphas venatrices, ut refert Callimachus Hymn. in Dian. 42.) alte cinctae, cf. A. I, 320., zonamque auratam habentes. | 343. v. E. II, 24. | 344. *tandem*, venando fessa. | 345. *cur. inanem*, studium inane in deprehendendo coniugis suae adultero. | 346. v. A. VI, 568. | 347. *A Chao*,

Carmine quo captae dum fusis mollia pensa
Devolvunt, iterum maternas inpulit auris
Luctus Aristaei, vitreisque sedilibus omnes
Obstipuere; sed ante alias Arethusa sorores
Prospiciens summa flavum caput extulit unda
Et procul: O gemitu non frustra exterrita tanto,
Cyrene soror, ipse tibi, tua maxuma cura,
Tristis Aristaeus Penei genitoris ad undam
Stat lacrimans, et te crudelem nomine dicit.
Huic percussa nova mentem formidine mater,
Duc, age, duc ad nos; fas illi limina divom
Tangere, ait. Simul alta iubet discedere late
Flumina, qua iuvenis gressus inferret. At illum
Curvata in montis faciem circumstetit unda
Accepitque sinu vasto misitque sub amnem.
Iamque domum mirans genetricis et humida regna,
Speluncisque lacus clausos, lucosque sonantis,
Ibat, et ingenti motu stupefactus aquarum
Omnia sub magna labentia flumina terra
Spectabat diversa locis, Phasimque, Lycumque,
Et caput, unde altus primum se erumpit Enipeus,
Unde pater Tiberinus, et unde Aniena fluenta,
Saxosusque sonans Hypanis, Mysusque Caicus,
Et gemina auratus taurino cornua voltu
Eridanus, quo non alius per pinguia culta
In mare purpureum violentior effluit amnis.
Postquam est in thalami pendentia pumice tecta
Perventum et nati fletus cognovit inanis
Cyrene, manibus liquidos dant ordine fontis
Germanae, tonsisque ferunt mantelia villis;
Pars epulis onerant mensas et plena reponunt
Pocula; Panchaeis adolescunt ignibus arae;
Et mater, Cape Maeonii carchesia Bacchi:

ab ultimis temporibus. | 354. v. E. VIII, 6. | 357. v. E. III, 106. | 367. Phasis Colchidis, Lycus Ponti, Enipeus Thessaliae, Hypanis Sarmatiae fluvius. | 370. alii *Saxosum;* v. I, 163. et A. II, 53. | 371. v. E. III, 106. Diis, qui praesidebant fluminibus, vel capita, vel cornua taurina tribuebantur, cf. A. VIII, 77. | 372. v. I, 482. | 373. *purpureum* hic i. q. nigricans. | 374. *pendentia pumice t.*, i. e. tecta, quae constant e pumice pendenti. | 375. alii *gnati.* — *fletus inanes*, dolorem, cui facilis et parata medicina esset. | 376. cf. Hom. Odyss. I, 145. sq. | 377. mantelia lintea, quibus manus siccarentur; ipsa autem lintea apud veteres erant villosa, quare, ut lēvia fierent, tondendi erant villi. | 378. *reponunt pocula:* sublata prima mensa appositaque altera sive secunda, aliis etiam poculis appositis, i. e. poculis repositis, cf. A. VIII, 175., libationes fiebant. | 379. v. II, 139. — arae cumulantur ture incenso; v. E. VIII, 65. | 380. *Mae-*

Oceano libemus, ait. Simul ipsa precatur
Oceanumque patrem rerum Nymphasque sorores,
Centum quae silvas, centum quae flumina servant.
Ter liquido ardentem perfudit nectare Vestam,
Ter flamma ad summum tecti subiecta reluxit.
Omine quo firmans animum sic incipit ipsa:
Est in Carpathio Neptuni gurgite vates,
Caeruleus Proteus, magnum qui piscibus aequor
Et iuncto bipedum curru metitur equorum.
Hic nunc Emathiae portus patriamque revisit
Pallenen; hunc et Nymphae veneramur et ipse
Grandaevus Nereus; novit namque omnia vates,
Quae sunt, quae fuerunt, quae mox ventura trahuntur;
Quippe ita Neptuno visum est, immania cuius
Armenta et turpis pascit sub gurgite phocas.
Hic tibi, nate, prius vinclis capiendus, ut omnem
Expediat morbi caussam, eventusque secundet.
Nam sine vi non ulla dabit praecepta, neque illum
Orando flectes; vim duram et vincula capto
Tende; doli circum haec demum frangentur inanes.
Ipsa ego te, medios cum sol accenderit aestus,
Cum sitiunt herbae, et pecori iam gratior umbra est,
In secreta senis ducam, quo fessus ab undis
Se recipit, facile ut somno adgrediare iacentem.
Verum ubi correptum manibus vinclisque tenebis,
Tum variae eludent species atque ora ferarum.
Fiet enim subito sus horridus, atraque tigris,
Squamosusque draco, et fulva cervice leaena;
Aut acrem flammae sonitum dabit, atque ita vinclis
Excidet, aut in aquas tenuis dilapsus abibit.
Sed quanto ille magis formas se vertet in omnis,
Tanto, nate, magis contende tenacia vincla,
Donec talis erit mutato corpore, qualem
Videris, incepto tegeret cum lumina somno.

onii, Lydii; et v. II, 98. | 381. v. E. VI, 26. | 384. *Vestam*, ignem; v. I, 295. | 387. sqq. cf. Hom. Odyss. IV, 384—461. — Mare Carpathium dictum a Carpatho, insula inter Cretam Rhodumque sita. | 388. sqq. Per pisces equosque unum hic animalium genus significatur, hippopotamus, ex parte piscis, ex parte equus. *piscibus et curru equorum iuncto* poetice pro *curru piscibus equisque iuncto*. | 390. v. I, 490. Pallene peninsula Macedoniae. | 397. *eventus*, quod ei acciderat malum, *secundet*, in melius mutet, monstrando scilicet causam mali. | 400. *vincula tendere alicui* est *inicere v.*, cf. A. II, 236.; *vim tendere alicui* est *vim adhibere*. — *circum haec*, i. e. cum haec facies, cum vim adhibebis et vincula; Pindarus Pyth. I, 22.: „θέλγει (ἡ λύρα) φρένας ἀμφί τε Λατοίδα σοφίᾳ βαθυκόλπων τε Μοισᾶν," i. e. cum Apollinis Musarumque carmina audiuntur. | 407. *atra*, saeva. | 408. *fulva cervice leaena?* | 415. *diffundit* per mem-

Haec ait, et liquidum ambrosiae diffundit odorem,
Quo totum nati corpus perduxit; at illi
Dulcis conpositis spiravit crinibus aura,
Atque habilis membris venit vigor. Est specus ingens
Exesi latere in montis, quo plurima vento
Cogitur inque sinus scindit sese unda reductos,
Deprensis olim statio tutissima nautis;
Intus se vasti Proteus tegit obiice saxi.
Hic iuvenem in latebris aversum a lumine Nympha
Collocat; ipsa procul nebulis obscura resistit.
Iam rapidus torrens sitientis Sirius Indos
Ardebat caelo, et medium sol igneus orbem
Hauserat; arebant herbae, et cava flumina siccis
Faucibus ad limum radii tepefacta coquebant:
Cum Proteus consueta petens e fluctibus antra
Ibat; eum vasti circum gens humida ponti
Exsultans rorem late dispersit amarum.
Sternunt se somno diversae in litore phocae;
Ipse, velut stabuli custos in montibus olim,
Vesper ubi e pastu vitulos ad tecta reducit,
Auditisque lupos acuunt balatibus agni,
Considit scopulo medius, numerumque recenset.
Cuius Aristaeo quoniam est oblata facultas,
Vix defessa senem passus conponere membra,
Cum clamore ruit magno, manicisque iacentem
Occupat. Ille suae contra non inmemor artis
Omnia transformat sese in miracula rerum,
Ignemque, horribilemque feram, fluviumque liquentem.
Verum ubi nulla fugam reperit fallacia, victus
In sese redit, atque hominis tandem ore locutus:
Nam quis te, iuvenum confidentissime, nostras
Iussit adire domos? quidve hinc petis? inquit. At ille:
Scis, Proteu, scis ipse; neque est te fallere quicquam;
Sed tu desine velle. Deum praecepta secuti
Venimus, hinc lapsis quaesitum oracula rebus.
Tantum effatus. Ad haec vates vi denique multa

bra filii. | 420. v. A. I, 161. | 421. *Deprensis*, cf. Horat. Od. II, 16, 2. | 423. *aversum a. l.*, ergo loco tenebricoso. | 424. *obscura*, utpote nebulis circumfusa. | 427. *haurire* de exantlandis laboribus dicitur; Sol confecerat medium cursum per orbem caelestem. | 428. *Faucibus*, alveis; *ad limum*, ergo usque ad fundum, tepefacta. | 432. *somno*, tertius casus, ad somnum capiendum. — *diversus* modo i. q. diversis locis, ut hic, modo in loca diversa, ut A. I, 70. | 443. alii *pellacia*. | 445. *Nam quis*, i. e. Quisnam, ut A. II, 373. | 446. *hinc*, i. e. a me, ut Terent. Ad. III, 3, 7. | 447. *neque est*, i. e. nemini licet fallere te, *quidquam*, i. e. in ulla re, ut *οὐδὲν ἐξαπατήσας φανήσομαι* apud Demosth. | 448. *velle*, sc. me fallere. | 452.

Ardentis oculos intorsit lumine glauco,
Et graviter frendens sic fatis ora resolvit:
    Non te nullius exercent numinis irae;
Magna luis commissa: tibi has miserabilis Orpheus
Haud quaquam ob meritum poenas, ni Fata resistant,
Suscitat, et rapta graviter pro coniuge saevit.
Illa quidem, dum te fugeret per flumina praeceps,
Inmanem ante pedes hydrum moritura puella
Servantem ripas alta non vidit in herba.
At chorus aequalis Dryadum clamore supremos
Inplerunt montis; flerunt Rhodopeiae arces,
Altaque Pangaea, et Rhesi Mavortia tellus,
Atque Getae, atque Hebrus, et Actias Orithyia.
Ipse, cava solans aegrum testudine amorem,
Te, dulcis coniunx, te solo in litore secum,
Te veniente die, te decedente canebat.
Taenarias etiam fauces, alta ostia Ditis,
Et caligantem nigra formidine lucum
Ingressus, Manisque adiit Regemque tremendum,
Nesciaque humanis precibus mansuescere corda.
At cantu commotae Erebi de sedibus imis
Umbrae ibant tenues simulacraque luce carentum,
Quam multa in foliis avium se milia condunt,
Vesper ubi aut hibernus agit de montibus imber,
Matres atque viri, defunctaque corpora vita
Magnanimum heroum, pueri innuptaeque puellae,
Inpositique rogis iuvenes ante ora parentum;
Quos circum limus niger et deformis arundo
Cocyti tardaque palus inamabilis unda
Alligat, et noviens Styx interfusa coercet.
Quin ipsae stupuere domus atque intima Leti

fatis, ad edenda fata, v. vs. 432. | 453. cf. vs. 532—534. — *nulliús*, cf. A. I, 668. V, 853. IX, 610. | 455. iunge: *Haud q. ob merit. miserabilis.* — *poenas perpetuas futuras, ni f. r.* | 456. *rapta*, abrepta, mortua, cf. vs. 504. | 457. v. A. I, 5. — *Illa ... puella* Homerico more, ut Il. I, 488.: „*Αὐτὰρ Ὁ μήνιε νηυσὶ παρήμενος ὠκυπόροισιν ... ἈΧΙΛΛΕΥΣ.*“ cf. A. V, 609. sq. XII, 901. sq. | 458. v. E. VI, 47. | 461. *Rhod.* v. E. VI, 30. — *arces*, v. II, 535. — de hiatu v. E. III, 79. | 462. *Παγγαῖον*, Pangaeus, mons Thraciae finitimus Macedoniae. — *Rhesus*, rex Thraciae, qui Troianis adversus Graecos opem tulit; cf. A. I, 471. sqq. | 463. *Getae*, v. III, 462. et E. X, 13. — *Hebrus*, v. E. X, 65. — *Orithyia*, Erechthei, Athenarum regis, filia; *Actias*, i. e. Atheniensis; Attica enim olim *Ἀκτή* dicta. | 465. v. I, 389. | 467. Per specum Taenarium, a Taenaro, promontorio Laconicae, dictum, aditus ad inferos patere existimabatur. | 468. *nigra f.*, tenebris formidolosis. | 480. *quos ... adligat*, cohibet, nec patitur abire ex Orco. | 481. *int. L. T.*, loca Tartari interiora, ubi Letum habitat, quod A. VI, 277. in primo Orci aditu sedem

Tartara caeruleosque inplexae crinibus anguis
Eumenides, tenuitque inhians tria Cerberus ora,
Atque Ixionii vento rota constitit orbis.
Iamque pedem referens casus evaserat omnis,
Redditaque Eurydice superas veniebat ad auras,
Pone sequens, — namque hanc dederat Proserpina legem —
Cum subita incautum dementia cepit amantem,
Ignoscenda quidem, scirent si ignoscere Manes:
Restitit, Eurydicenque suam, iam luce sub ipsa,
Inmemor, heu! victusque animi respexit. Ibi omnis
Effusus labor, atque inmitis rupta tyranni
Foedera, terque fragor stagnis auditus Avernis.
Illa, Quis et me, inquit, miseram, et te perdidit, Orpheu,
Quis tantus furor? En iterum crudelia retro
Fata vocant, conditque natantia lumina somnus.
Iamque vale: feror ingenti circumdata nocte,
Invalidasque tibi tendens, heu non tua, palmas!
Dixit, et ex oculis subito, ceu fumus in auras
Commixtus tenuis, fugit diversa, neque illum,
Prensantem nequiquam umbras et multa volentem
Dicere, praeterea vidit; nec portitor Orci
Amplius obiectam passus transire paludem.
Quid faceret? quo se rapta bis coniuge ferret?
Quo fletu Manis, qua Numina voce moveret?
Illa quidem Stygia nabat iam frigida cymba.
Septem illum totos perhibent ex ordine menses
Rupe sub aeria deserti ad Strymonis undam
Flevisse, et gelidis haec evolvisse sub antris,
Mulcentem tigris et agentem carmine quercus;
Qualis populea maerens philomela sub umbra
Amissos queritur fetus, quos durus arator
Observans nido inplumis detraxit; at illa
Flet noctem, ramoque sedens miserabile carmen
Integrat, et maestis late loca questibus inplet.
Nulla Venus, non ulli animum flexere hymenaei.
Solus Hyperboreas glacies Tanaimque nivalem
Arvaque Rhipaeis numquam viduata pruinis

habere dicitur; nempe in eiusmodi rebus liberius versantur poetae. | 482. *inplexae angues*, v. E. III, 106. | 484. v. III, 38. *vento*, cessante, qui rotam circumagebat, vento; v. E. II, 26. | 487. *hanc legem*, cf. Ovid. Met. X, 48—51. | 491. *victus animi*, qui est victi, cupiditate scilicet, animi; ita *praestans* vel *egregius animi*, qui est praestantis, egregii animi; et A. II, 638. *integer aevi sanguis*, sanguis aevi integri, s. qualis integro aevo, nondum affecta aetate, esse solet. | 492. *Effusus*, irritus. | 493. *Foedera*, lex, condicio a Plutone imposita. | 496. *natantia lumina*, incerto motu fluctuantia, ut moribundae. | 500. v. vs. 432. | 505. v. A. II, 322. | 509. *haec*, casus suos. | 517. *Tanais* fluvius Scythiae. | 518. *Rhip.* v. I, 240. |

Lustrabat, raptam Eurydicen atque inrita Ditis
Dona querens; spretae Ciconum quo munere matres
Inter sacra deum nocturnique orgia Bacchi
Discerptum latos iuvenem sparsere per agros.
Tum quoque marmorea caput a cervice revulsum
Gurgite cum medio portans Oeagrius Hebrus
Volveret, Eurydicen vox ipsa et frigida lingua,
Ah miseram Eurydicen! anima fugiente vocabat;
Eurydicen toto referebant flumine ripae.
  Haec Proteus, et se iactu dedit aequor in altum,
Quaque dedit, spumantem undam sub vertice torsit.
At non Cyrene; namque ultro adfata timentem:
  Nate, licet tristis animo deponere curas.
Haec omnis morbi caussa; hinc miserabile Nymphae,
Cum quibus illa choros lucis agitabat in altis,
Exitium misere apibus. Tu munera supplex
Tende petens pacem, et faciles venerare Napaeas;
Namque dabunt veniam votis, irasque remittent.
Sed modus orandi qui sit, prius ordine dicam.
Quattuor eximios praestanti corpore tauros,
Qui tibi nunc viridis depascunt summa Lycaei,
Delige, et intacta totidem cervice iuvencas.
Quattuor his aras alta ad delubra dearum
Constitue, et sacrum iugulis demitte cruorem,
Corporaque ipsa boum frondoso desere luco.
Post, ubi nona suos Aurora ostenderit ortus,
Inferias Orphei Lethaea papavera mittes,
Et nigram mactabis ovem, lucumque revises:
Placatam Eurydicen vitula venerabere caesa.
  Haud mora; continuo matris praecepta facessit:
Ad delubra venit, monstratas excitat aras,

520. *Cicones*, populus Thraciae. — *quo munere spretae:* munus h. l. significat honorem mortuae Eurydicae ab Orpheo tributum, cf. A. IV, 624. VI, 886. XI, 26. et v. G. III, 391.; illud autem munus cernebatur in impatienti coniugis amissae desiderio; qua re cum Orpheus animum suum a novo matrimonio abhorrere significaret, Ciconum matronae, populares eius, sperni se ab illo ac repudiari existimabant. | 521. *nocturni*, quia orgia noctu celebrabantur. | 524. *Oeagrius*, Thracius, ab Oeagro, rege Thraciae, Orphei patre, dictus. | 529. *und. s. v. torsit*, dum submergitur, verticem effecit undam in orbem circumagendo. | 530. *At non Cyrene* deseruit Aristaeum, ut Proteus modo, consiliique inopem destituit; et cf. vs. 424. | 535. *Tende*, protende, offer; cf. A. II, 674. — *faciles*, placabiles. | 537. *ordine* dicit, qui singula ita exponit, ut ipse rerum ordo postulat. | 539. *Lyc.*, v. E. X, 15. | 540. *intacta* iugo. | 541. *alta*, quia gradibus ascendebatur ad templa; cf. A. I, 448. | 543. v. II, 297. | 545. *Leth.* cf. I, 78. | 546. sq. Leguntur hi versus in multis exemplaribus inverso ordine. — *Orphei*, ut *Mnesthei* A. V, 184. | 547. *Placatam*, ut oblato eo sacrificio placata tibi sit in po-

Quattuor eximios praestanti corpore tauros
Ducit, et intacta totidem cervice iuvencas.
Post, ubi nona suos Aurora induxerat ortus,
Inferias Orphei mittit, lucumque revisit.
Hic vero subitum ac dictu mirabile monstrum
Aspiciunt, liquefacta boum per viscera toto
Stridere apes utero et ruptis effervere costis,
Inmensasque trahi nubes, iamque arbore summa
Confluere et lentis uvam demittere ramis.

Haec super arvorum cultu pecorumque canebam
Et super arboribus, Caesar dum magnus ad altum
Fulminat Euphraten bello, victorque volentis
Per populos dat iura, viamque adfectat Olympo.
Illo Vergilium me tempore dulcis alebat
Parthenope, studiis florentem ignobilis oti,
Carmina qui lusi pastorum, audaxque iuventa,
Tityre, te patulae cecini sub tegmine fagi.

sterum. | 555. *Adspiciunt*, Aristaeus cum comitibus, ministris. | 556. v. I. 456. — Infinitivi per appositionem adiecti sunt substantivo *monstrum;* cf. A. III, 241. | 557. cf. vs. 60. | 558. *uvam demittere*, in uvae speciem pendere; cf. Hom. Il. II, 89. | 562. *Per p. d. iura*, leges imponit populis. — *Olympo*, ad astra, v. vs. 325., Dativus motum indicans, ut A. IX, 712. | 563. *Vergilium*, haec antiqua est et vera huius nominis forma; eadem utitur Cicero. | 564. *Parthenope*, antiquum nomen urbis Neapolis in Campania. — *ignobilis*, cf. II, 486.

P. VIRGILI MARONIS
AENEIDOS
LIBER PRIMUS.

(*Aeneas relicta Sicilia vi ventorum ad litus Africae delatus Karthaginem venit ad Didonem.*)

Ille ego, qui quondam gracili modulatus avena
Carmen, et, egressus silvis, vicina coegi
Ut quamvis avido parerent arva colono,
Gratum opus agricolis, at nunc horrentia Martis

Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris
Italiam, fato profugus, Laviniaque venit
Litora, multum ille et terris iactatus et alto
Vi superum, saevae memorem Iunonis ob iram,
Multa quoque et bello passus, dum conderet urbem,
Inferretque deos Latio, genus unde Latinum
Albanique patres atque altae moenia Romae.

Aeneid. L. I. Prooemium. *Ille ego:* Significat Virgilius, si is auctor est huius Prooemii, a bucolico et georgico carmine ad heroicum se procedere. — *qui modulatus sum et coegi arva vicina, ut parerent.* — *egr. silvis*, v. E. I, 2. — *vicina* silvis. — *Ut q. a. p. a. col.*, ut responderet copia frugum votis agricolae messem vel uberrimam (quamvis uberem) optantis, v. G. I, 47. 99. et cf. Ovid. Fast. I, 677. sq. — *at n.*, *at* transitum a re levi ac tenui ad maiora et graviora, immo contraria, hic indicat. — *horrentia arma* opponuntur a poeta nitido arvorum cultui, qui cum grato adspectu delectet animum, arma eundem horrore afficiunt.

1. Non sunt haec *arma virumque* ita secernenda inter se, ut duo diversa significari statuas: *arma cano* et *virum cano;* sed *arma virumque* ita in unum coalescunt, ut hominis bello clari notio efficiatur; cf. Ovid. Trist. II, 533. — *primus*, olim, aevo antiquo; cf. vs. 24. G. I, 144. | 2. *Laviniaque v. L.*, similis epexegesis V, 240. VI, 831. VIII, 698. IX, 454. — *Lavinia* hic trisyllabum; durior etiam synizesis VI, 33. VII, 237. | 4. *superum*, explicatur hoc per subiectam epexegesin, et v. E. IV, 49. | 5. *quoque et*, *ἔτι δὲ καί*, *προσέτι*, *auch noch*, *dazu auch*, Cic. de Orat. I, 35.: „mea *quoque etiam* causa rogo.“ Terent. Hec. V, I, 36.: „ego *quoque etiam* hoc credidi.“ — *dum conderet* voluntatem et studium denotat, ut G. IV, 457. A. X, 800. — *urbem*, Lavinium. | 6. cf. III, 12. XII, 192. | 6. sq. *unde:* quo factum est, ut Aborigines cum Troianis aequati communi Latinorum nomine sint comprehensi, utque ab Ascanio Alba sit condita et ex eius posteris urbis Romae conditores ortum habuerint. — *patres*, senato-

Musa, mihi caussas memora, quo numine laeso,
Quidve dolens, regina deum tot volvere casus
Insignem pietate virum, tot adire labores
Inpulerit. Tantaene animis caelestibus irae?

Urbs antiqua fuit, Tyrii tenuere coloni,
Karthago, Italiam contra Tiberinaque longe
Ostia, dives opum studiisque asperrima belli;
Quam Iuno fertur terris magis omnibus unam
Posthabita coluisse Samo; hic illius arma,
Hic currus fuit; hoc regnum dea gentibus esse,
Si qua fata sinant, iam tum tenditque fovetque.
Progeniem sed enim Troiano a sanguine duci
Audierat, Tyrias olim quae verteret arces;
Hinc populum late regem belloque superbum
Venturum excidio Libyae: sic volvere Parcas.
Id metuens veterisque memor Saturnia belli,
Prima quod ad Troiam pro caris gesserat Argis —
Necdum etiam caussae irarum saevique dolores
Exciderant animo; manet alta mente repostum
Iudicium Paridis spretaeque iniuria formae,
Et genus invisum, et rapti Ganymedis honores;
His accensa super iactatos aequore toto

res; nobilior populi pars pro toto populo. | 8. *quo numine l.*, qua voluntate Iunonis neglecta; ergo i. q. qua re offensa est Iuno? quid factum contra eius voluntatem, quo ira eius in Aeneam conversa est? II, 123.: „quae sint ea *numina* divom," i. e. quae sit illa deorum voluntas oraculo significata. — Explicantur haec a poeta vss. 12. sqq.; suam enim maiestatem imminui putabat, si imperium, quod penes Carthaginienses esse cupiebat, ad Romanos illis maxime infensos transferretur. | 9. *Quidve d.*, cf. vss. 23. sqq. — *volvere* est ita promovere, ut eadem pars per vices nunc inferior sit, nunc superior; hinc nata est significatio continuae cuiusdam rerum vicissitudinis; *volvere casus*, alium ex alio tolerare; *volvere vices* III, 375.; cf. etiam I, 22., et 262. | 13. *contra*, e regione. | 15. *unam* hic auget vim comparativi, *magis*, ut Horat. Epod. XII, 4. | 18. *fovet*, studet. | 19. *sed enim*, Graecum ἀλλὰ γάρ, duo enuntiata ita inter se implicat, ut sua utrique particulae, *sed* et *enim*, vis perstet: „*Sed* metuebat tum Carthagini (vs. 23.), audierat *enim* fore, ut posteri Troianorum eam everterent." infra II, 164—170.: „*Sed* cecidit postea spes Graecorum, offenderant *enim* Diomedes et Ulixes Minervam." V, 395—400.: „*Sed* iam non sum, qui fui olim, senectus *enim* me tardat." VI, 28. sq.: „*Sed* ipse Daedalus (miserabatur *enim* amorem reginae) ambages tecti resolvit." | 22. *s. volv. P.*, sic suo tempore et fatorum ordine, per Parcas constituto, eventurum esse; v. vs. 9. | 24. *Prima*, ante omnes.—Ceterum est haec oratio ἀνακόλουθος. Instituerat primo ita scribere poeta: *Id metuens — arcebat Danaos Latio* v. 31. | 27. *Iudic. P.*, qui Venerem Iunone et Minerva pulchriorem esse iudicaverat. | 28. *invis.*, propter Dardanum, Iovis ex Electra, Iunoni invisa, filium, VIII, 134. sq. — Ganymedes, Trois fil.; vid. Ovid Met. X, 155—161. | 29. *super*, insuper,

Troas, reliquias Danaum atque inmitis Achilli,
Arcebat longe Latio, multosque per annos
Errabant, acti fatis, maria omnia circum.
Tantae molis erat Romanam condere gentem.
Vix e conspectu Siculae telluris in altum
Vela dabant laeti et spumas salis aere ruebant,
Cum Iuno, aeternum servans sub pectore volnus,
Haec secum: Mene incepto desistere victam,
Nec posse Italia Teucrorum avertere regem?
Quippe vetor fatis. Pallasne exurere classem
Argivom atque ipsos potuit submergere ponto,
Unius ob noxam et furias Aiacis Oilei?
Ipsa, Iovis rapidum iaculata e nubibus ignem,
Disiecitque rates evertitque aequora ventis,
Illum exspirantem transfixo pectore flammas
Turbine corripuit scopuloque infixit acuto:
Ast ego, quae divom incedo regina, Iovisque
Et soror et coniunx, una cum gente tot annos
Bella gero. Et quisquam numen Iunonis adorat
Praeterea, aut supplex aris inponet honorem?
Talia flammato secum dea corde volutans,
Nimborum in patriam, loca feta furentibus austris,
Aeoliam venit. Hic vasto rex Aeolus antro
Luctantis ventos tempestatesque sonoras
Inperio premit ac vinclis et carcere frenat.
Illi indignantes, magno cum murmure montis,
Circum claustra fremunt; celsa sedet Aeolus arce
Sceptra tenens, mollitque animos et temperat iras;
Ni faciat, maria ac terras caelumque profundum
Quippe ferant rapidi secum verrantque per auras.
Sed pater omnipotens speluncis abdidit atris,
Hoc metuens, molemque et montis insuper altos
Inposuit, regemque dedit, qui foedere certo
Et premere et laxas sciret dare iussus habenas.
Ad quem tum Iuno supplex his vocibus usa est:
Aeole, namque tibi divom pater atque hominum rex
Et mulcere dedit fluctus et tollere vento,
Gens inimica mihi Tyrrhenum navigat aequor,

magis etiam; v. VII, 462. | 31. cf. vs. 755. | 34. v. XI, 903. | 35. *salis*, ἁλός. — *aere*, navibus aeratis. | 36. cf. vs. 25. | 39. *Quippe* ironiae servit. | 41. ob vim in Minervae templo allatam Cassandrae. — *Oilei*, v. E. VI, 78. | 46. *incedo*, v. V, 68. | 49. *adorat praeterea*, i. q. adorabit. | 52. *Aeoliam*, quae una est ex insulis Vulcaniis ad Siciliam. | 53. *Luctantes*, erumpere semper nitentes. | 54. v. VII, 737. | 58. *profundum*, altum. | 61. *molem et montes*, molem montium; similis epexegesis III, 223. VII, 751. 775. IX, 354. XI. 22. XII, 869. | 62. v. G. I, 60. | 63. *premere*, retrahere. |

Ilium in Italiam portans victosque Penatis:
Incute vim ventis submersasque obrue puppis,
Aut age diversos et disiice corpora ponto.
Sunt mihi bis septem praestanti corpore Nymphae,
Quarum quae forma pulcherrima Deiopea,
Connubio iungam stabili propriamque dicabo,
Omnis ut tecum meritis pro talibus annos
Exigat et pulchra faciat te prole parentem.
Aeolus haec contra: Tuus, o regina, quid optes,
Explorare labor; mihi iussa capessere fas est.
Tu mihi, quodcumque hoc regni, tu sceptra Iovemque
Concilias, tu das epulis accumbere divom,
Nimborumque facis tempestatumque potentem.
Haec ubi dicta, cavum conversa cuspide montem
Inpulit in latus: ac venti, velut agmine facto,
Qua data porta, ruunt et terras turbine perflant.
Incubuere mari, totumque a sedibus imis
Una Eurusque Notusque ruunt creberque procellis
Africus, et vastos volvunt ad litora fluctus.
Insequitur clamorque virum stridorque rudentum.
Eripiunt subito nubes caelumque diemque
Teucrorum ex oculis; ponto nox incubat atra.
Intonuere poli, et crebris micat ignibus aether,
Praesentemque viris intentant omnia mortem.
Extemplo Aeneae solvuntur frigore membra;
Ingemit, et duplicis tendens ad sidera palmas
Talia voce refert: O terque quaterque beati,
Quis ante ora patrum Troiae sub moenibus altis
Contigit oppetere! o Danaum fortissime gentis
Tydide! mene Iliacis occumbere campis
Non potuisse tuaque animam hanc effundere dextra?
Saevus ubi Aeacidae telo iacet Hector, ubi ingens
Sarpedon, ubi tot Simois correpta sub undis
Scuta virum galeasque et fortia corpora volvit.
Talia iactanti stridens Aquilone procella
Velum adversa ferit, fluctusque ad sidera tollit.

65. *πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε.* | 70. v. G. IV, 432. | 73 *propriam*, ut perpetuo matrimonii vinculo teneatur; v. E. VII, 31. | 78. tuis in me officiis debeo totum hoc ventorum regnum, quod mihi ab Iove impetrasti. | 81. *conv. cusp.*, inferiore hastae parte, *σαυρωτῆρι*, cf. XII, 386. | 82. *agmine facto*, proprie de militibus, qui densis ordinibus pergunt vel ad iter, vel ad proelium faciendum, VIII, 595. G. IV, 167. | 92. Hom. Od. V, 297. | 94. Hom. l. l. 206. sq. | 99. *iacet*, periit, ut Gr. *κεῖται*. Notabis usum Praesentis in re, cuius recens viget in animo memoria; cf. II, 275. 663. III, 3. XI, 172. — *saevus*, v. vs. 138. | 102. *iactanti*, E. II, 5. | 103. *adversa*, a prora

Franguntur remi; tum prora avertit, et undis
Dat latus; insequitur cumulo praeruptus aquae mons.
Hi summo in fluctu pendent; his unda dehiscens
Terram inter fluctus aperit; furit aestus arenis.
Tris Notus abreptas in saxa latentia torquet —
Saxa vocant Itali, mediis quae in fluctibus, Aras —
Dorsum inmane mari summo; tris Eurus ab alto
In brevia et Syrtis urguet, miserabile visu,
Inliditque vadis atque aggere cingit arenae.
Unam, quae Lycios fidumque vehebat Oronten,
Ipsius ante oculos ingens a vertice pontus
In puppim ferit: excutitur pronusque magister
Volvitur in caput; ast illam ter fluctus ibidem
Torquet agens circum, et rapidus vorat aequore vertex.
Adparent rari nantes in gurgite vasto;
Arma virum, tabulaeque, et Troia gaza per undas.
Iam validam Ilionei navem, iam fortis Achatae,
Et qua vectus Abas, et qua grandaevus Aletes,
Vicit hiemps; laxis laterum conpagibus omnes
Accipiunt inimicum imbrem, rimisque fatiscunt.
    Interea magno misceri murmure pontum,
Emissamque hiemem sensit Neptunus et imis
Stagna refusa vadis, graviter commotus: et alto
Prospiciens, summa placidum caput extulit unda.
Disiectam Aeneae toto videt aequore classem,
Fluctibus oppressos Troas caelique ruina.
Nec latuere doli fratrem Iunonis et irae.
Eurum ad se Zephyrumque vocat, dehinc talia fatur:
    Tantane vos generis tenuit fiducia vestri?
Iam caelum terramque meo sine numine, Venti,
Miscere, et tantas audetis tollere moles?
Quos ego —! Sed motos praestat conponere fluctus.
Post mihi non simili poena commissa luetis.
Maturate fugam, regique haec dicite vestro:
Non illi inperium pelagi saevumque tridentem,

veniens. | 104. sq. quo fit, ut latus navis fluctibus obvertatur; cf. vs. 122. | 105. *ins. cumulo*, i. e. mole aquae, s. aqua cumulata necdum dilapsa lateque diffusa; cf. II, 498. | 106. *Hi*, horum naves. | 107. *arenis*, in fundo maris; Ovid. Met. XI, 499. | 109. Arae, locus in mari Carthagini e regione. | 110. *m. summa*, sub maris superficie latens. | 111. *brevia*, loca vadosa. | 115. *magister*, dux, VI, 334. | 119. sc. apparent dispersa. — *Arma*, puta, clipei, cratibus texti, galeae coriaceae; eaque in puppibus suspensa erant, cf. vs. 183. X, 80. | 120. v. vs. 41. | 129. *caeli ruina*, imbribus, et coniuncta cum his reliqua tempestatis foeditate. | 132. *generis*, aut quia plures sunt, aut quia patre nati erant Astraeo, uno ex Titanibus. | 133. *s. numine*, voluntate, II, 777. | 135. *Quos ego!* vox gravem poenam minitantis. | 136. v. E. VIII, 6. | 138. *trident.*, insigne imperii ma-

Sed mihi sorte datum. Tenet ille immania saxa,
Vestras, Eure, domos; illa se iactet in aula
Aeolus, et clauso ventorum carcere regnet.
Sic ait, et dicto citius tumida aequora placat,
Collectasque fugat nubes solemque reducit.
Cymothoe simul et Triton adnixus acuto
Detrudunt navis scopulo; levat ipse tridenti;
Et vastas aperit Syrtis, et temperat aequor,
Atque rotis summas levibus perlabitur undas.
Ac veluti magno in populo cum saepe coorta est
Seditio, saevitque animis ignobile volgus;
Iamque faces et saxa volant, furor arma ministrat;
Tum, pietate gravem ac meritis si forte virum quem
Conspexere, silent, arrectisque auribus adstant;
Ille regit dictis animos, et pectora mulcet:
Sic cunctus pelagi cecidit fragor, aequora postquam
Prospiciens genitor caeloque invectus aperto
Flectit equos curruque volans dat lora secundo.
Defessi Aeneadae, quae proxuma litora, cursu
Contendunt petere, et Libyae vertuntur ad oras.
Est in secessu longo locus: insula portum
Efficit obiectu laterum, quibus omnis ab alto
Frangitur inque sinus scindit sese unda reductos.
Hinc atque hinc vastae rupes geminique minantur
In caelum scopuli, quorum sub vertice late
Aequora tuta silent; tum silvis scaena coruscis

ritimi. — *saevus* ad iram, furorem ac vehementiam spectat; hinc ad bella, pugnas, virtutem, ad imperia, regna, iussa, ad mare, ventos, tempestates transfertur. | 140. v. IX, 525. | 141. Hom. Il. I, 179. sq. | 142. Hom. Il. XIX, 242. | 144. *Cym.*, Nereis. | 146. *aperit S.*, viam per arenosa vada facit, ut naves expedire se possint. | 148. Particulae *Ac veluti* serviunt comparationi, qua praegressa illustrantur, II, 626. IV, 402. 441., v. VI, 709.; et comparandi vim propriam esse particulae *ac*, vel ex illo notissimo *aeque ac* cognoscis. Praeterea iunges *veluti cum*, ut sexcenties apud Homerum *ὥς ὅτε·* reliqua enuntiata simpliciter ita adnecti solent in comparationibus, ut nullum eorum vim habeat apodoseos; nam *veluti cum* valet i. q. *ut fieri solet, cum;* cf. II, 626—631. *ceu cum* IX, 792. Denique *saepe* in comparatione ita interpositum significat i. q. *ut saepe fit*, cf. X, 723. G. II, 279., etiam extra comparationem VIII, 353. | 152. *adstare*, i. e. certo quodam loco, vel in vestigio suo stare, III, 123. VII, 181. IX, 677. | 155. *genitor*, v. G. I, 163. | 156. *curru sec.*, a navigatione hoc translatum; hinc *vela secunda* Ovid. Fast. III, 790. *curru*, i. e. currui, v. E. V, 29. et compara A. VI, 1. | 159. sq. Solinus c. 9.: „Euboea insula *laterum obiectu efficit* Aulidis *portum*.“ | 160. Iunge: *omnis ab alto unda*, ut E. I, 8. | 161. in orbes semper longius recedentes dissolvitur fluctus. | 162. *minantur in caelum*, tam alti sunt, ut videantur tendere in c.; *minas murorum* infra IV, 88. muros praealtos dixit. | 164. mons ille silvosus, qui portum utrimque claude-

Desuper horrentique atrum nemus imminet umbra;
Fronte sub adversa scopulis pendentibus antrum,
Intus aquae dulces vivoque sedilia saxo,
Nympharum domus. Hic fessas non vincula navis
Ulla tenent, unco non alligat ancora morsu.
Huc septem Aeneas collectis navibus omni
Ex numero subit; ac magno telluris amore
Egressi optata potiuntur Troes arena
Et sale tabentis artus in litore ponunt.
Ac primum silici scintillam excudit Achates
Succepitque ignem foliis atque arida circum
Nutrimenta dedit rapuitque in fomite flammam.
Tum Cererem corruptam undis Cerealiaque arma
Expediunt fessi rerum, frugesque receptas
Et torrere parant flammis et frangere saxo.
Aeneas scopulum interea conscendit et omnem
Prospectum late pelago petit, Anthea si quem
Iactatum vento videat Phrygiasque biremis,
Aut Capyn, aut celsis in puppibus arma Caici.
Navem in conspectu nullam; tris litore cervos
Prospicit errantis; hos tota armenta sequuntur
A tergo, et longum per vallis pascitur agmen.
Constitit hic, arcumque manu celerisque sagittas
Corripuit, fidus quae tela gerebat Achates,
Ductoresque ipsos primum, capita alta ferentis
Cornibus arboreis, sternit, tum volgus, et omnem

bat, in modum scenae theatralis recessisse sinumque effecisse existimandus est. Iam vide eundem locum vss. 310. sq. descriptum. — *coruscis*, tremula luce per intervalla micantibus, dum vento moventur. | 165. *horrenti umbra: horrentes* vel *horridae* dicuntur arbores, unde multi densique rami prominent, ut *seges horrens* a multitudine culmorum erectorum, III, 23.: „densis hastilibus *horrida* myrtus;“ iam *horrens umbra* dicitur, quae illa ramorum densitate efficitur, ut *saxea umbra*, quam facit rupes, *viridis umbra*, quam viridia. — *atrum*, densum proptereaque obscurum. | 166. *Fr. s. adv.*, in anteriore huius montis parte antrum erat, rupe superimpendente effectum. | 167. *viv. sed. saxo*, sedilia nata, non arte facta; cf. III, 688. | 168. Hom. Od. XII, 317. sq. — Hic non opus est vinculis aut ancoris; cf. Hom. Od. IX, 136. sq. | 169. v. E. IX, 46. | 172. *arena*, litore. | 173. *s. tab.*, sordibus aquae marinae fluentes. | 176. *rap. in f. fl.*, celeri vibratione effecit, ut fomes, i. e. manipulus aridae frondis vel stipulae, qui scintillam exceptam condebat, ardere inciperet. | 177. *Cererem*, fruges. — *C. arma*, instrumenta, quibus opus est ad pinsendum coquendumque panem. | 178. *fessi r.*, fessi et qui sat egissent rerum suarum; v. XII, 589. | 179. v. G. I, 267. | 181. *si*, v. E. VI, 57. — *si quem A.*, si forte quem eorum, qui amissi videbantur, ut Antheum, aut Capyn, videat; Propert. IV, 11, 19.: „Aut *si quis* posita iudex sedet *Aeacus* urna,“ i. e. si quis iudex sedet, qualem memorant Aeacum. | 183. v. vs. 119. | 190. *arboreis*,

Miscet agens telis nemora inter frondea turbam;
Nec prius absistit, quam septem ingentia victor
Corpora fundat humi et numerum cum navibus aequet.
Hinc portum petit, et socios partitur in omnis.
Vina bonus quae deinde cadis onerarat Acestes
Litore Trinacrio dederatque abeuntibus heros,
Dividit, et dictis maerentia pectora mulcet:

O socii, — neque enim ignari sumus ante malorum —
O passi graviora, dabit deus his quoque finem.
Vos et Scyllaeam rabiem penitusque sonantis
Accestis scopulos, vos et Cyclopia saxa
Experti: revocate animos, maestumque timorem
Mittite; forsan et haec olim meminisse iuvabit.
Per varios casus, per tot discrimina rerum
Tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas
Ostendunt; illic fas regna resurgere Troiae.
Durate, et vosmet rebus servate secundis.

Talia voce refert, curisque ingentibus aeger
Spem voltu simulat, premit altum corde dolorem.
Illi se praedae accingunt dapibusque futuris:
Tergora diripiunt costis et viscera nudant;
Pars in frusta secant veribusque trementia figunt;
Litore aena locant alii, flammasque ministrant.
Tum victu revocant viris, fusique per herbam
Inplentur veteris Bacchi pinguisque ferinae.
Postquam exempta fames epulis mensaeque remotae,
Amissos longo socios sermone requirunt,
Spemque metumque inter dubii, seu vivere credant,
Sive extrema pati nec iam exaudire vocatos.
Praecipue pius Aeneas nunc acris Oronti,
Nunc Amyci casum gemit et crudelia secum
Fata Lyci, fortemque Gyan, fortemque Cloanthum.

Et iam finis erat, cum Iuppiter aethere summo
Despiciens mare velivolum terrasque iacentis

ingentibus, ut XII, 888. | 193. cf. vs. 170. | 195. Ordo verborum: *deinde dividit vina, quae* cet.; traiectum *deinde* etiam III, 609. — *vina onerare cadis*, quasi pro onere inferre, infundere cadis; cf. III, 465. VIII, 180.; proprie *cados onerare vino*. — Acestes Troianus, conditor Segestae, urbis Siculae. | 198. Hom. Od. XII, 208. sqq. — *ante malorum*, *τῶν πρὶν κακῶν*. | 200. penitus accessistis, *adcestis*, ad scopulos, quos Scylla infestat. | 201. *C. saxa*, litus Cyclopum saxosum in Sicilia. | 213. *aena locant*, ad aquam, qua manus lavent ante epulas, calefaciendam. — *ministrant*, suppeditant, subiiciunt ignem aenis. | 216. Hom. Od. IV, 68. — *mensae remotae*, improprie, cf. vs. 214.; intelliges dapum reliquias. | 217. *requirunt* desiderium declarat. | 219. *extr. pati*, perire. — *nec i. ex. v.*, mos conclamandi mortuos tangitur his verbis; cf. III, 68. | 221. iunge *secum gemit*. | 224. *iacen-*

Litoraque et latos populos, sic vertice caeli
Constitit et Libyae defixit lumina regnis.
Atque illum talis iactantem pectore curas
Tristior et lacrimis oculos suffusa nitentis,
Adloquitur Venus: O qui res hominumque deumque
Aeternis regis inperiis, et fulmine terres,
Quid meus Aeneas in te committere tantum,
Quid Troes potuere, quibus, tot funera passis,
Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis?
Certe hinc Romanos olim, volventibus annis,
Hinc fore ductores, revocato a sanguine Teucri,
Qui mare, qui terras omni dicione tenerent,
Pollicitus, quae te, genitor, sententia vertit?
Hoc equidem occasum Troiae tristisque ruinas
Solabar, fatis contraria fata rependens;
Nunc eadem fortuna viros tot casibus actos
Insequitur. Quem das finem, rex magne, laborum?
Antenor potuit, mediis elapsus Achivis,
Illyricos penetrare sinus atque intima tutus
Regna Liburnorum, et fontem superare Timavi,
Unde per ora novem vasto cum murmure montis
It mare proruptum et pelago premit arva sonanti.
Hic tamen ille urbem Patavi sedesque locavit

tes vocantur, quia Iuppiter eas ex alto prospicit, infra se positas et porrectas. | 225. *latós populós*, sic posita intendunt vim adiectivi, cf. V, 376. G. III, 219. A. II, 251. infra vs. 569. IV, 345. — *sic* post participium, *despiciens*, interpositum more Graecorum, ut Plat. Phaed. c. 5.: *Σωκράτης καθεζόμενος οὕτως ἤδη τὰ λοιπὰ διελέγετο.* cf. VIII, 488. | 227. *tales curas*, dum, quae acciderant in mari Libyco, videt et iniquam Aeneae condicionem contemplatur. | 228. v. E. III, 106. | 233. *ob It.*, ne ad Ital. accedant. | 234. *volv. annis*, v. G. I, 163., dum alter post alterum circumvolvitur, *περιπλομένων ἐνιαυτῶν·* compares velim G. II, 402. et infra vs. 269. | 235. *rev. a s. T.*, e propagato genere T.; cf. III, 107. sqq. IV, 230. | 236. *omni dic.*, summa potestate; est Homericum illud *ἶφι ἀνάσσειν.* | 237. *Pollicitus*, exspectes *Pollicitum;* adverte anacoluthon commotae orationi pulchre conveniens. — Quod novum consilium vertit te, mutavit animum tuum? | 238. *Hoc*, istis promissis. | 239. *Solari aliquid*, dolorem ex aliqua re natum lenire. — *rependens*, compensans, *fata contraria*, Troianorum calamitates, *fatis*, sc. melioribus, i. e. sperans fortunam Troianorum fore tanto laetiorem. | 242. Antenor et ipse Troia profugus, litora maris Adriatici legens primum Illyricum, cuius pars a Liburnis habitabatur, tum Timavum, qui in sinum Tergestinum infunditur, praetervectus ad agrum Venetorum appulit. | 245. *ora* hic sunt fontes. | 246. *mare*, maris instar, magnos fluctus volventis; *proruptum*, magna aquae vi se prorumpens; *premit arva*, operit, inundat; *pelago*, aquarum vi, pelago simili. | 247. *Hic*, quo ille, superato Timavo, pervenerat. — *tamen* rem extenuat, fere i. q. *saltem*, cf. E. X, 31. Ille saltem certam sedem invenit Patavumque condidit: Aeneae, cui multo maiora atque ipsum caelum pollicitus es, ne pedem quidem in Italia

Teucrorum, et genti nomen dedit armaque fixit
Troia, nunc placida conpostus pace quiescit:
Nos, tua progenies, caeli quibus adnuis arcem,
Navibus, infandum! amissis, unius ob iram
Prodimur atque Italis longe disiungimur oris.
Hic pietatis honos? sic nos in sceptra reponis?
Olli subridens hominum sator atque deorum
Voltu, quo caelum tempestatesque serenat,
Oscula libavit natae, dehinc talia fatur:
Parce metu, Cytherea, manent inmota tuorum
Fata tibi; cernes urbem et promissa Lavini
Moenia, sublimemque feres ad sidera caeli
Magnanimum Aenean; neque me sententia vertit.
Hic tibi — fabor enim, quando haec te cura remordet,
Longius et volvens fatorum arcana movebo —
Bellum ingens geret Italia populosque ferocis
Contundet, moresque viris et moenia ponet,
Tertia dum Latio regnantem viderit aestas,
Ternaque transierint Rutulis hiberna subactis.
At puer Ascanius, cui nunc cognomen Iulo
Additur, — Ilus erat, dum res stetit Ilia regno —
Triginta magnos volvendis mensibus orbis
Inperio explebit, regnumque ab sede Lavini
Transferet, et longam multa vi muniet Albam.
Hic iam ter centum totos regnabitur annos
Gente sub Hectorea, donec regina sacerdos
Marte gravis geminam partu dabit Ilia prolem.
Inde lupae fulvo nutricis tegmine laetus

ponere contingit. | 248. *nomen*, Venetorum, ab Henetis Paphlagoniae, Antenoris comitibus, ut aiunt, ductum. — *a. fixit*, otio et tranquillitate parta; figuntur, i. e. suspenduntur, arma bello finito. | 249. nunc placidam mortem obiit; *componendi* verbum omnia complectitur, quae fiunt mortuis. | 251. *unius*, Iunonis. | 252. *prod.*, per fraudes perdimur. | 253. *in sceptra*, in promissum Italiae regnum. | 256. *osc. lib.*, libando, leviter attingendo, sumere osc. | 257. *metu*, v. E. V, 29. et G. II, 339. | 261. *tibi*, v. E. VIII, 6. | 262. v. vs. 9. altius fata repetam. | 264. *mores*, iura, leges, non *ponet*, sed dabit; zeugma. | 266. *hiberna*, hibernorum tempora, hiemes. — *Rut. sub.*, tertius esse casus videtur: ex quo Rutuli subacti erunt; Demosth. in Mid. c. 24.: „*μαρτυροῦμεν ἤδη τῇ κρίσει ἐκείνῃ διαγεγονότα ἔτη ὀκτώ.*“ | 268. *d. r. st. Il. r.*, idem, quod *res stetit*, i. e. incolumis mansit, *Ilia regno*, s. dum regnum Ilium incolume fuit. Livius I, 3.: „res Latina et regnum avitum paternumque puero stetit.“ | 269. *m. orbes*, annos. — *volv. mensibus*, dum se circumvolvunt, circumagunt; IX, 7. Cic. Off. III, 16.: „De iure praediorum sanctum apud nos est iure civili, ut iis vendendis vitia dicerentur;“ i. e. cum ea venderentur. | 270. *Lavini*, v. E. I, 33. et supra vs. 5. | 273. *Hectorea*, improprie, Troiana, ut V, 190. — *regina*, i. e. regio sanguine orta; Rhea Silvia, virgo Vestalis, Ilia ob originem Troianam dicta. | 274. *M. gravis*, e M. gravida. | 275. gerens cassidem ex pelle lupina

Romulus excipiet gentem, et Mavortia condet
Moenia Romanosque suo de nomine dicet.
His ego nec metas rerum nec tempora pono;
Inperium sine fine dedi. Quin aspera Iuno,
Quae mare nunc terrasque metu caelumque fatigat,
Consilia in melius referet, mecumque fovebit
Romanos, rerum dominos, gentemque togatam.
Sic placitum. Veniet lustris labentibus aetas,
Cum domus Assaraci Phthiam clarasque Mycenas
Servitio premet ac victis dominabitur Argis.
Nascetur pulchra Troianus origine Caesar,
Inperium Oceano, famam qui terminet astris,
Iulius, a magno demissum nomen Iulo.
Hunc tu olim caelo, spoliis Orientis onustum,
Accipies secura; vocabitur hic quoque votis.
Aspera tum positis mitescent saecula bellis;
Cana Fides, et Vesta, Remo cum fratre Quirinus,
Iura dabunt; dirae ferro et conpagibus artis
Claudentur Belli portae; Furor impius intus
Saeva sedens super arma et centum vinctus aenis
Post tergum nodis fremet horridus ore cruento.
    Haec ait, et Maia genitum demittit ab alto,
Ut terrae, utque novae pateant Karthaginis arces
Hospitio Teucris, ne fati nescia Dido
Finibus arceret. Volat ille per aera magnum
Remigio alarum, ac Libyae citus adstitit oris.
Et iam iussa facit, ponuntque ferocia Poeni
Corda volente deo; in primis regina quietum
Accipit in Teucros animum mentemque benignam.
    At pius Aeneas, per noctem plurima volvens,
Ut primum lux alma data est, exire locosque
Explorare novos, quas vento accesserit oras,
Qui teneant, nam inculta videt, hominesne feraene,
Quaerere constituit, sociisque exacta referre.
Classem in convexo nemorum sub rupe cavata

factam. | 276. *exc.*, accipiet regendam gentem Troianam. | 280. *terras caelumq.*, i. e. omnia; *fatigare*, affatim agitare, turbare; cf. XI, 400. sq. | 281. XI, 425. sq. | 284. sq. Assaracus proavus Aeneae; Phthia oppidum Thessaliae, patria Achillis; Mycenis Agamemnon, Argis Diomedes regnabat; utraque urbs Peloponnesi. | 286. Caesar, i. e. Augustus. | 287. cf. vs. 379. | 288. *demissum*, quod ab Iulo, qui gentis Iuliae auctor habebatur, ad eum devenit. | 289. *sp. O. on.*, spectant haec ad bellum Antonianum; cf. VIII, 678—688. | 290. *secura*, nullo intercedente, placata scilicet Iunone; et cf. G. I, 42. | 292. *Fides cana*, prisca, qualis a maioribus colebatur; Vesta, dea patria, antiquissima religione a Romanis culta. | 297. cf. VIII, 138. sq. | 301. *Rem. alarum*, ut VI, 19. πτεροῖς ἐρέσσει Eurip. | 309. *exacta*, diligenter explorata. | 310. sub convexa rupe silvis consita. |

Arboribus clausam circum atque horrentibus umbris
Occulit; ipse uno graditur comitatus Achate,
Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Cui mater media sese tulit obvia silva,
Virginis os habitumque gerens et virginis arma,
Spartanae, vel qualis equos Threissa fatigat
Harpalyce volucremque fuga praevertitur Hebrum.
Namque humeris de more habilem suspenderat arcum
Venatrix, dederatque comam diffundere ventis,
Nuda genu, nodoque sinus collecta fluentis.
Ac prior, Heus, inquit, iuvenes, monstrate, mearum
Vidistis si quam hic errantem forte sororum,
Succinctam pharetra et maculosae tegmine lyncis,
Aut spumantis apri cursum clamore prementem.
Sic Venus; et Veneris contra sic filius orsus:
Nulla tuarum audita mihi neque visa sororum,
O — quam te memorem, virgo? namque haud tibi voltus
Mortalis, nec vox hominem sonat; o, dea certe;
An Phoebi soror? an Nympharum sanguinis una?
Sis felix, nostrumque leves, quaecumque, laborem,
Et, quo sub caelo tandem, quibus orbis in oris
Iactemur, doceas: ignari hominumque locorumque
Erramus, vento huc vastis et fluctibus acti:
Multa tibi ante aras nostra cadet hostia dextra.
Tum Venus: Haud equidem tali me dignor honore;
Virginibus Tyriis mos est gestare pharetram,
Purpureoque alte suras vincire cothurno.
Punica regna vides, Tyrios et Agenoris urbem;
Sed fines Libyci; genus intractabile bello.
Inperium Dido Tyria regit urbe profecta,
Germanum fugiens. Longa est iniuria, longae
Ambages; sed summa sequar fastigia rerum.
Huic coniunx Sychaeus erat, ditissimus agri
Phoenicum, et magno miserae dilectus amore,
Cui pater intactam dederat, primisque iugarat

311. *horr. u.*, v. vs. 165. | 317. *Hebrum*, v. E. X, 65. Silius III, 307.: „cui cesserit incitus amnis: Tanta fuga est.“ | 318. *habilem*, qui facile haberi, i. e. geri, potest, ut IX, 305. | 320. *Nuda g.*, Ovid. Met. X, 536.: „Nuda genu, *vestem ritu succincta Dianae.*“ — *nodo*, v. XI, 776. Ceterum v. E. III, 106. | 323. *Succingi* h. l. significat instrui aliqua re ita, ut ea cinctus ope adiungatur. Ceterum v. G. IV, 342. | 324. cf. G. III, 413. | 327. Similis orationis forma apud Demosth.: „*Εἶτ' ὦ — τί ἂν εἰπών σέ τις ὀρθῶς προςείποι;*“ | 330. v. E. V, 65. | 332. v. G. I, 295. | 333. Alii *et vastis.* | 334. v. G. III, 562. | 335. *honore*, cf. vs. 49. | 337. cothurno venantes utebantur; cf. E. VII, 32. | 338. *Agenor*, rex Phoenices, cuius a progenie condita Carthago. | 341. sq. longum est, referre iniuriam ab illo factam, rem exponam summatim. | 345. *pater*,

Ominibus. Sed regna Tyri germanus habebat
Pygmalion, scelere ante alios inmanior omnis.
Quos inter medius venit furor. Ille Sychaeum
Impius ante aras atque auri caecus amore
Clam ferro incautum superat, securus amorum
Germanae; factumque diu celavit, et aegram,
Multa malus simulans, vana spe lusit amantem.
Ipsa sed in somnis inhumati venit imago
Coniugis; ora modis attollens pallida miris
Crudelis aras traiectaque pectora ferro
Nudavit, caecumque domus scelus omne retexit.
Tum celerare fugam patriaque excedere suadet,
Auxiliumque viae veteris tellure recludit
Thesauros, ignotum argenti pondus et auri.
His commota fugam Dido sociosque parabat.
Conveniunt, quibus aut odium crudele tyranni
Aut metus acer erat; navis, quae forte paratae,
Corripiunt, onerantque auro. Portantur avari
Pygmalionis opes pelago; dux femina facti.
Devenere locos, ubi nunc ingentia cernis
Moenia surgentemque novae Karthaginis arcem,
Mercatique solum, facti de nomine Byrsam,
Taurino quantum possent circumdare tergo.
Sed vos qui tandem, quibus aut venistis ab oris,
Quove tenetis iter? Quaerenti talibus ille
Suspirans imoque trahens a pectore vocem:
O dea, si prima repetens ab origine pergam,
Et vacet annalis nostrorum audire laborum,
Ante diem clauso conponet Vesper Olympo.
Nos Troia antiqua, si vestras forte per auris
Troiae nomen iit, diversa per aequora vectos
Forte sua Libycis tempestas adpulit oris.
Sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste Penatis
Classe veho mecum, fama super aethera notus.
Italiam quaero patriam et genus ab Iove summo.
Bis denis Phrygium conscendi navibus aequor,

Belus. | 346. *Ominibus*, quia captatis auguriis fiebant nuptiae. | 349. *aras*, cf. IV, 21. | 355. *Crud. a.*, scelus crudele ad aras in se commissum *monstravit*, quod quidem verbum repetes ex eo, quod sequitur, *nudavit*. | 356. *caecum*, passive dictum, quod nequit videri, occultum; cf. III, 706. | 358. v. G. II. 520. | 367. *Byrsam*, quia Graecum *βύρσα* detractam pellem significat; et Byrsa appellabatur arx Carthaginis. | 370. *talibus*, his verbis, s. ita, respondet. | 374. *conponet* (alii *componat*) quasi fessum quieti tradat; nam componere se, membra sua, dicuntur in lectulo cubantes. — *Olympo*, caelo, cf. G. I, 450. — *clauso* per tenebras noctis praetentas. | 378. *raptos*, ereptos ex urbe ab hostibus incensa, cf. II, 293. 717. | 380. Italiam se-

Matre dea monstrante viam, data fata secutus;
Vix septem convulsae undis Euroque supersunt.
Ipse ignotus, egens, Libyae deserta peragro,
Europa atque Asia pulsus. Nec plura querentem
Passa Venus medio sic interfata dolore est:
    Quisquis es, haud, credo, invisus caelestibus auras
Vitalis carpis, Tyriam qui adveneris urbem.
Perge modo, atque hinc te reginae ad limina perfer.
Namque tibi reduces socios classemque relatam
Nuntio et in tutum versis aquilonibus actam,
Ni frustra augurium vani docuere parentes.
Aspice bis senos laetantis agmine cycnos,
Aetheria quos lapsa plaga Iovis ales aperto
Turbabat caelo; nunc terras ordine longo
Aut capere aut captas iam despectare videntur:
Ut reduces illi ludunt stridentibus alis,
Et coetu cinxere polum, cantusque dedere,
Haud aliter puppesque tuae pubesque tuorum
Aut portum tenet, aut pleno subit ostia velo.
Perge modo, et, qua te ducit via, dirige gressum.
    Dixit, et avertens rosea cervice refulsit,
Ambrosiaeque comae divinum vertice odorem
Spiravere; pedes vestis defluxit ad imos;
Et vera incessu patuit dea. Ille ubi matrem
Adgnovit, tali fugientem est voce secutus:
Quid natum totiens, crudelis tu quoque, falsis
Ludis imaginibus? cur dextrae iungere dextram
Non datur, ac veras audire et reddere voces?
Talibus incusat, gressumque ad moenia tendit.

dem proavorum meorum ab ipso Iove genus ducentium; cf. III, 167. sqq. VII, 205. sqq. 240. sqq. | 382. *fata*, oracula, cf. III, 89. sqq. 154. sqq. | 385. *querentem Passa*, ut VII, 421.: „tot incassum *fusos patiere* labores?“ X, 426.: „At non *perterrita* Lausus ... *sinit* agmina.“ | 387. cf. Hom. Odyss. III, 27. sq. | 392. *vani*, decepti decipientesque. | 393. sqq. Duodecim cycni, ex sedibus suis ab aquila exterriti, *caelo aperto* (libero et ad persequendum patenti) turbabantur, s. dissipabantur; ii *laetantes agmine* (laeti, quod liberati a periculo rursus in unum agmen compositi sunt) nunc terras partim e longinquo oculis capere (s. locum, ubi considant, designare), partim easdem, *captas iam*, ex propinquo spectare videntur (hoc pertinet ad eos, qui sunt in primo agmine, illud ad eos, qui in extremo); factoque in orbem volatu (quod significatur verbis *ludunt str. al. et c. c. polum*) cum cantu revertuntur. Et cantus mentio spectat ad ipsam comparationem; solebant enim nautae cum laetitia *cantuque* portum propinquum petere. | 402. *avertens*, v. G. I, 163. | 403. *Ambr.*, ambrosia, ut unguento deorum, delibutae. — *vertice spiravere*, i. e. a vertice, ut X, 544. „*veniens* Marsorum *montibus*: Umbro.“ | 404. cf. vs. 320. | 405. v. E. II, 53. | 409. *veras*, ut tecum ita, ut filius cum matre, non ut alienus cum aliena, colloquar. |

At Venus obscuro gradientis aere saepsit,
Et multo nebulae circum dea fudit amictu,
Cernere ne quis eos, neu quis contingere posset,
Molirive moram, aut veniendi poscere caussas.
Ipsa Paphum sublimis abit, sedesque revisit
Laeta suas, ubi templum illi, centumque Sabaeo
Ture calent arae sertisque recentibus halant.
    Corripuere viam interea, qua semita monstrat.
Iamque ascendebant collem, qui plurimus urbi
Imminet adversasque adspectat desuper arces.
Miratur molem Aeneas, magalia quondam,
Miratur portas strepitumque et strata viarum.
Instant ardentes Tyrii; pars ducere muros,
Molirique arcem et manibus subvolvere saxa,
Pars optare locum tecto et concludere sulco;
Iura magistratusque legunt sanctumque senatum;
Hic portus alii effodiunt; hic alta theatris
Fundamenta locant alii, inmanisque columnas
Rupibus excidunt, scaenis decora alta futuris.
Qualis apes aestate nova per florea rura
Exercet sub sole labor, cum gentis adultos
Educunt fetus, aut cum liquentia mella
Stipant et dulci distendunt nectare cellas,
Aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
Ignavum fucos pecus a praesepibus arcent:
Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
O fortunati, quorum iam moenia surgunt!
Aeneas ait, et fastigia suspicit urbis.
Infert se saeptus nebula — mirabile dictu —
Per medios, miscetque viris, neque cernitur ulli.
    Lucus in urbe fuit media, laetissimus umbrae,
Quo primum iactati undis et turbine Poeni
Effodere loco signum, quod regia Iuno
Monstrarat, caput acris equi; sic nam fore bello

416. v. G. I, 57. III, 18. | 418. *Corrip. v.*, celeriter, *raptim*, fecerunt iter. | 425. *optare*, eligere, ut III, 109. — *sulco*, fossa facta, qua fundamenta ponantur. | 426. *Iura m. leg*, zeugma, nam verbum *legunt* soli vocabulo *magistratus* convenit; iura, leges, non leguntur, sed constituuntur; cf. A. II, 259. 780. VII, 444. 754. X, 72. XII, 930. sq. | 430. *nova*, v. E. VIII, 29. | 434. *agm. f.*, v. vs. 82. | 438. *f. s. u.*, puta, cum iam descendisset ex colle adverso in eoque esset, ut urbem ipsam intraret. | 441. *laetus* ubi copiam quandam et affluentiam significat, adiungit sibi Genitivum. | 442. *primum*, dum primorum aedificiorum fundamenta fodiunt. | 443. *signum*, omen. | 444. *Sic nam*, per hoc signum, monstrabat s. portendebat. Iustinus XVIII, 5. de eodem portento: „Ibi quoque equi caput repertum, *bellicosum potentemque* populum futurum significans, urbi auspicatam

Egregiam et facilem victu per saecula gentem.
Hic templum Iunoni ingens Sidonia Dido
Condebat, donis opulentum et numine divae,
Aerea cui gradibus surgebant limina nexaeque
Aere trabes, foribus cardo stridebat aenis.
Hoc primum in luco nova res oblata timorem
Leniit, hic primum Aeneas sperare salutem
Ausus et adflictis melius confidere rebus.
Namque sub ingenti lustrat dum singula templo,
Reginam opperiens, dum, quae fortuna sit urbi,
Artificumque manus inter se operumque laborem
Miratur, videt Iliacas ex ordine pugnas
Bellaque iam fama totum volgata per orbem,
Atridas, Priamumque, et saevum ambobus Achillen.
Constitit, et lacrimans, Quis iam locus, inquit, Achate,
Quae regio in terris nostri non plena laboris?
En Priamus. Sunt hic etiam súa praemia laudi;
Sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangunt.
Solve metus; feret haec aliquam tibi fama salutem.
Sic ait, atque animum pictura pascit inani,
Multa gemens, largoque humectat flumine voltum.
Namque videbat, uti bellantes Pergama circum
Hac fugerent Graii, premeret Troiana iuventus;
Hac Phryges, instaret curru cristatus Achilles.
Nec procul hinc Rhesi niveis tentoria velis
Adgnoscit lacrimans, primo quae prodita somno
Tydides multa vastabat caede cruentus,
Ardentisque avertit equos in castra, prius quam

sedem dedit.“ | 445. *facilem victu*, expressum ad similitudinem Homerici illius θεοὶ ῥεῖα ζώοντες, quo significatur omnis generis felicitas, maxime rerum affluentia; cf. Terent. Adelph. III, 4, 56. | 447. Aliter dicitur templum *numine*, aliter *donis opulentum*: numine opulentum est, quod sedes est numinis *potentissimi*, donis opulentum, quod multis splendidisque donis erat ornatum ab iis, qui opem eius numinis imploraverant. | 448. v. G. IV, 541. — *trabes*, postes intellige; eae sunt nexae liminibus, i. e. adiunctae impositaeque limini; surgere autem aere dicuntur, quia ipsae sunt aereae. | 450. *Hoc*, in quo conditum erat illud templum; multis enim templis luci erant circumiecti. | 455. *Artif. man.*, i. e. pingendi rationem cuiusque artificis propriam, ergo varias variorum artificum picturas; *inter se*, sc. comparans. Ab his distingues *operum laborem*, aedem ipsam magnifice exstructam, coll. G. II, 155. | 462. *lacr. rerum*, cf. II, 784. et Eurip. Hec. 743.: „ὁρᾷς νεκρὸν τόνδ', οὗ καταστάζω δάκρυ;“ i. e. ob quem fleo; A. II, 413.: „gemitu atque ereptae virginis ira,“ i. e. dolore et ira ob ereptam virginem. — *rerum*, puta: dignarum, quae defleantur. | 464. *inani*, quippe non ipsas res, sed tantum imaginem rerum repraesentante. | 469. cf. Hom. Il. X, 434. sqq. | 470. *primo*, quem Rhesus *prima nocte*, postquam ad Troiam venit, capiebat. | 471.

Pabula gustassent Troiae Xanthumque bibissent.
Parte alia fugiens amissis Troilus armis,
Infelix puer atque inpar congressus Achilli,
Fertur equis, curruque haeret resupinus inani,
Lora tenens tamen; huic cervixque comaeque trahuntur
Per terram, et versa pulvis inscribitur hasta.
Interea ad templum non aequae Palladis ibant
Crinibus Iliades passis peplumque ferebant,
Suppliciter tristes et tunsae pectora palmis;
Diva solo fixos oculos aversa tenebat.
Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros,
Exanimumque auro corpus vendebat Achilles.
Tum vero ingentem gemitum dat pectore ab imo,
Ut spolia, ut currus, utque ipsum corpus amici,
Tendentemque manus Priamum conspexit inermis.
Se quoque principibus permixtum adgnovit Achivis,
Eoasque acies et nigri Memnonis arma.
Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis
Penthesilea furens, mediisque in milibus ardet,
Aurea subnectens exsertae cingula mammae,
Bellatrix, audetque viris concurrere virgo.
Haec dum Dardanio Aeneae miranda videntur,
Dum stupet, obtutuque haeret defixus in uno,
Regina ad templum, forma pulcherrima Dido,
Incessit, magna iuvenum stipante caterva.
Qualis in Eurotae ripis aut per iuga Cynthi
Exercet Diana choros, quam mille secutae
Hinc atque hinc glomerantur Oreades; illa pharetram
Fert humero; gradiensque deas supereminet omnis;
Latonae tacitum pertemptant gaudia pectus:
Talis erat Dido, talem se laeta ferebat
Per medios, instans operi regnisque futuris.
Tum foribus divae, media testudine templi,

v. G. IV, 16. | 473. nam si gustassent, fatale erat, Troiam expugnari a Graecis non posse. | 474. *Troilus*, Priami fil. — *armis*, clipeo, nam hastam tenebat, cf. vs. 478. | 479—482. Sumta haec sunt ex Hom. Il. VI, 269—312. | 481. *Suppliciter tristes*, i. e. supplicantum modo tristes. — *tunsae*, v. G. I, 206. | 483—487. cf. Hom. Il. XXIV, 478. sqq. | 489. *Eoas*, quia Memnon, Tithoni filius et Aurorae, Aethiops erat. | 490. Amazonas Priamo auxilio venisse referunt, qui post Homerum fuerunt, poetae. | 492. Dextra Amazonum mamma erat nudata. | 498. *Eurotas* fluvius Laconices. — *Cynthi*, v. G. III, 36. | 505. sub tecto templi testudinato in parte foribus propinqua resedit. Aliud est *in media*, aliud *media testud.* Illud proprie medium, i. e. a parietibus undique pariter distantem, locum indicat; hoc ita dicitur, ut *medius* praepositionis *in*, *sub*, vice fungatur, cf. G. III, 466. supra vs. 314. III, 73. 104. 354. VII, 563.; itaque *media testudine* idem est, quod *sub*

Saepta armis, solioque alte subnixa resedit.
Iura dabat legesque viris, operumque laborem
Partibus aequabat iustis, aut sorte trahebat:
Cum subito Aeneas concursu accedere magno
Anthea Sergestumque videt fortemque Cloanthum,
Teucrorumque alios, ater quos aequore turbo
Dispulerat penitusque alias avexerat oras.
Obstipuit simul ipse, simul percussus Achates
Laetitiaque metuque; avidi coniungere dextras
Ardebant; sed res animos incognita turbat.
Dissimulant, et nube cava speculantur amicti,
Quae fortuna viris, classem quo litore linquant,
Quid veniant cuncti; nam lecti navibus ibant,
Orantes veniam, et templum clamore petebant. [t]

Postquam introgressi et coram data copia fandi,
Maxumus Ilioneus placido sic pectore coepit:
O Regina, novam cui condere Iuppiter urbem
Iustitiaque dedit gentis frenare superbas,
Troes te miseri, ventis maria omnia vecti,
Oramus: prohibe infandos a navibus ignis,
Parce pio generi, et propius res aspice nostras.
Non nos aut ferro Libycos populare Penatis
Venimus, aut raptas ad litora vertere praedas;
Non ea vis animo, nec tanta superbia victis.
Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt,
Terra antiqua, potens armis atque ubere glaebae;
Oenotri coluere viri; nunc fama, minores
Italiam dixisse ducis de nomine gentem.
Hic cursus fuit:
Cum subito adsurgens fluctu nimbosus Orion
In vada caeca tulit, penitusque procacibus austris
Perque undas, superante salo, perque invia saxa

t. Sunt autem haec ad Romanorum morem adumbrata, qui in templis senatum habebant, ad fores templorum tribunalia ponebant. | 507. *Iura d. l. v.*, i. e. ius dicebat. | 508. *sorte trah. laborem*, sorte ducta suum cuique assignabat laborem aedificandi. | 515. *res inc.*, causa ignota et illorum adventus, et Poenorum concursus. | 516. *Dissimulant* ardorem suum, reprimentes eum. — *cava*, v. II, 360. | 518. *cuncti*, in unam videlicet legationem coniuncti; non ibant diversi, ut VII, 150. | 519. *veniam*, propitiam voluntatem, cf. III, 144. IV, 435. | 521. *Maxumus* et aetate et dignitate. | 524. *maria vecti*, ut apud Cic. de Fin. II, 34.: „Xerxes cum *maria ambulavisset terramque navigasset*.“ | 524. *populare* hic idem, quod *vastare* vs. 471. Liv. III, 6.: „urbs Romana morbo populatur.“ | 533. *gentem*, terram, Hom. Od. XVII, 526.: „Θεσπρωτῶν *ἐν πίονι δήμῳ*.“ | 534. Alii *Huc c. f.*, v. VI, 18. | 535. proprie *mare* dicitur fluctu assurgere; id hoc loco Orioni tribuitur, quo oriente procellae mare

Dispulit; huc pauci vestris adnavimus oris.
Quod genus hoc hominum? quaeve hunc tam barbara morem
Permittit patria? hospitio prohibemur arenae;
Bella cient, primaque vetant consistere terra.
Si genus humanum et mortalia temnitis arma,
At sperate deos memores fandi atque nefandi.
Rex erat Aeneas nobis, quo iustior alter,
Nec pietate fuit nec bello maior et armis.
Quem si fata virum servant, si vescitur aura
Aetheria, neque adhuc crudelibus occubat umbris,
Non metus, officio ne te certasse priorem
Poeniteat. Sunt et Siculis regionibus urbes
Arvaque, Troianoque a sanguine clarus Acestes.
Quassatam ventis liceat subducere classem,
Et silvis aptare trabes et stringere remos,
Si datur Italiam, sociis et rege recepto,
Tendere, ut Italiam laeti Latiumque petamus,
Sin absumpta salus, et te, pater optume Teucrum,
Pontus habet Libyae, nec spes iam restat Iuli,
At freta Sicaniae saltem sedesque paratas,
Unde huc advecti, regemque petamus Acesten.
Talibus Ilioneus; cuncti simul ore fremebant
Dardanidae.
Tum breviter Dido, voltum demissa, profatur:
Solvite corde metum, Teucri, secludite curas.
Res dura et regni novitas me talia cogunt
Moliri, et late finis custode tueri.
Quis genus Aeneadum, quis Troiae nesciat urbem,
Virtutesque virosque, aut tanti incendia belli?
Non obtunsa adeo gestamus pectora Poeni,
Nec tam aversus equos Tyria Sol iungit ab urbe.
Seu vos Hesperiam magnam Saturniaque arva,

turbare solent. | 536. v. vs. 356. | 543. *sperate*, similiter *sperare dolorem* IV, 419. adde XI, 275. | 544. *quo iustior alter*, revocanda e subiectis particula *nec*: quo *nec* iustior alter. Eurip. Troad. 481.: „*οὓς Τρῳὰς, οὔθ' Ἑλληνὶς, οὐδὲ βάρβαρος γυνὴ τεκοῦσα κομπάσειεν ἄν ποτε.*“ i. e. *οὓς οὔτε Τρῳάς*. Infra VI, 692.: „Quas ego te (*per*) terras, et quanta *per* aequora vectum Accipio.“ adde II, 654. V, 512. VI, 416. VIII, 143.; tum XI, 174.: „(*si*) Esset par aetas et idem *si* robur ab annis.“ | 547. *occ. umbris* idem, quod II, 62. *occumbere morti*. — *crudelibus*, Horat. Od. II, 3, 24.: „Victima *nil miserantis* Orci.“ | 548. Alii *nec te*. | 550. *urbes*, cognatas puta Troianis et amicas, id quod proximo versu indicatur; et significat Egestam ab Acesta conditam. | 552. *s. apt. tr.*, caesas in silvis arbores ad usum navium accommodare. | 559. Homer.: „*Ἔνθ' ἄλλοι μὲν πάντες ἐπευφήμησαν Ἀχαιοί.*“ | 563. *Res dura*, necessitas praesentium temporum. | 568. non tam remoti sumus a Sole, i. e. habitamus sub caelo clementi, quod etiam animos clementiores reddit et molliores. | 569. v. vs. 225. et G.

Sive Erycis finis regemque optatis Acesten,
Auxilio tutos dimittam, opibusque iuvabo.
Voltis et his mecum pariter considere regnis:
Urbem quam statuo, vestra est; subducite navis;
Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.
Atque utinam rex ipse Noto compulsus eodem
Adforet Aeneas! Equidem per litora certos
Dimittam et Libyae lustrare extrema iubebo,
Si quibus eiectus silvis aut urbibus errat.
His animum arrecti dictis et fortis Achates
Et pater Aeneas iamdudum erumpere nubem
Ardebant. Prior Aenean compellat Achates:
Nate dea, quae nunc animo sententia surgit?
Omnia tuta vides, classem sociosque receptos.
Unus abest, medio in fluctu quem vidimus ipsi
Submersum; dictis respondent cetera matris.
Vix ea fatus erat, cum circumfusa repente
Scindit se nubes et in aethera purgat apertum.
Restitit Aeneas claraque in luce refulsit,
Os humerosque deo similis; namque ipsa decoram
Caesariem nato genetrix lumenque iuventae
Purpureum et laetos oculis adflarat honores:
Quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo
Argentum Pariusve lapis circumdatur auro.
Tum sic reginam adloquitur, cunctisque repente
Inprovisus ait: Coram, quem quaeritis, adsum,
Troius Aeneas, Libycis ereptus ab undis.
O sola infandos Troiae miserata labores,
Quae nos, reliquias Danaum, terraeque marisque
Omnibus exhaustos iam casibus, omnium egenos,
Urbe, domo, socias, grates persolvere dignas
Non opis est nostrae, Dido, nec quidquid ubique est
Gentis Dardaniae, magnum quae sparsa per orbem.
Di tibi, si qua pios respectant numina, si quid

II, 173. | 570. *Eryx* mons Siciliae. | 572. v. G. II, 519. | 573. ut Terent. Eunuch. IV, 3, 11.: „*Eunuchum* quem dedisti nobis, quas turbas dedit!“ | 575. Notus et Eurus apud poetas saepe omnino aliquem vehementiorem ventum indicant; cf. etiam V, 2. | 578. *Si*, v. E. VI, 57. | 584. cf. vs. 113. sqq. | 587. *purgat se*, solvitur, ut aer purus reddatur. | 589. Valer. Fl. II, 490. sqq. de Hercule: „neque enim tam lata videbam Pectora, Neptunus muros cum iungeret astris, Nec tales humeros pharetramque gerebat Apollo.“ | 591. *honores*, gratiam, pulchritudinem. | 592. sq. Pulchritudo Aeneae aucta est, decore singulis partibus a Venere circumfuso, sicuti ebori aut argento aut marmori decus additur, cum manu artificis auro affabre ornatur. — *aut ubi*, aut quale est decus, ubi *cet.* | 593. *Parius l.*, v. G. III, 34. | 598. cf. vs. 30. 601. *nec quidquid*, nec est opis Dardanorum, quiqui sunt. | 603. *si quid*, si quo est in honore iusti-

Usquam iustitia est et mens sibi conscia recti,
Praemia digna ferant. Quae te tam laeta tulerunt
Saecula? qui tanti talem genuere parentes?
In freta dum fluvii current, dum montibus umbrae
Lustrabunt convexa, polus dum sidera pascet,
Semper honos nomenque tuum laudesque manebunt,
Quae me cumque vocant terrae. Sic fatus, amicum
Ilionea petit dextra, laevaque Serestum,
Post alios, fortemque Gyan, fortemque Cloanthum.
    Obstipuit primo aspectu Sidonia Dido,
Casu deinde viri tanto, et sic ore locuta est:
Quis te, nate dea, per tanta pericula casus
Insequitur? quae vis inmanibus adplicat oris?
Tune ille Aeneas, quem Dardanio Anchisae
Alma Venus Phrygii genuit Simoentis ad undam?
Atque equidem Teucrum memini Sidona venire
Finibus expulsum patriis, nova regna petentem
Auxilio Beli; genitor tum Belus opimam
Vastabat Cyprum, et victor dicione tenebat.
Tempore iam ex illo casus mihi cognitus urbis
Troianae nomenque tuum regesque Pelasgi.
Ipse hostis Teucros insigni laude ferebat,
Seque ortum antiqua Teucrorum ab stirpe volebat.
Quare agite, o tectis, iuvenes, succedite nostris.
Me quoque per multos similis fortuna labores
Iactatam hac demum voluit consistere terra.
Non ignara mali miseris succurrere disco.
Sic memorat; simul Aenean in regia ducit
Tecta, simul divom templis indicit honorem.
Nec minus interea sociis ad litora mittit
Viginti tauros, magnorum horrentia centum
Terga suum, pinguis centum cum matribus agnos,
Munera laetitiamque dii.
At domus interior regali splendida luxu

tia. | 604. alii *iustitiae*. | 607. dum in montibus umbrae silvarum cum solis flexu obibunt convexa; puta ipsos montes convexos. | 608. *polus d. s. p.*, dum sidera in polo pascentur, i. e. humoribus e terra ac mari surgentibus alentur, quae fuit veterum opinio. | 609. *manebunt*, nulla oblivione obterentur in iis terris, quae me cumque vocant. | 616. *inmanibus*, quarum immanes ferique incolae. | 617. v. E. II, 24. | 619. Teucer, Aiacis maioris frater, cum a Troia Salaminem reverteretur, a patre Telamone non admissus Cyprum petiit, ubi novas sedes novumque regnum sibi pararet. In eo itinere evenisse putandum est, quod Dido hic narrat. | 624. Pelasgi antiquissimi incolae Graeciae; hinc veteres Graeci a poetis interdum hoc nomine appellantur. | 632. *t. ind. hon.*, supplicationem decernit propter felicem Aeneae hospitis adventum. | 636. *laet. dii*, i. e. diei. Mittit Dido pecudes, quae pro munere sint, et quarum epulis dies hilariter exiga-

Instruitur, mediisque parant convivia tectis:
Arte laboratae vestes ostroque superbo,
Ingens argentum mensis, caelataque in auro
Fortia facta patrum, series longissima rerum
Per tot ducta viros antiquae ab origine gentis.
Aeneas — neque enim patrius consistere mentem
Passus amor — rapidum ad navis praemittit Achaten,
Ascanio ferat haec, ipsumque ad moenia ducat;
Omnis in Ascanio cari stat cura parentis.
Munera praeterea, Iliacis erepta ruinis,
Ferre iubet, pallam signis auroque rigentem,
Et circumtextum croceo velamen acantho,
Ornatus Argivae Helenae, quos illa Mycenis,
Pergama cum peteret inconcessosque Hymenaeos,
Extulerat, matris Ledae mirabile donum;
Praeterea sceptrum, Ilione quod gesserat olim,
Maxuma natarum Priami, colloque monile
Bacatum, et duplicem gemmis auroque coronam.
Haec celerans iter ad navis tendebat Achates.
At Cytherea novas artes, nova pectore versat
Consilia, ut faciem mutatus et ora Cupido
Pro dulci Ascanio veniat, donisque furentem
Incendat reginam, atque ossibus inplicet ignem;
Quippe domum timet ambiguam Tyriosque bilinguis;
Urit atrox Iuno, et sub noctem cura recursat.
Ergo his aligerum dictis adfatur Amorem:
Nate, meae vires, mea magna potentia solus,
Nate, patris summi qui tela Typhoia temnis,
Ad te confugio et supplex tua numina posco.
Frater ut Aeneas pelago tuus omnia circum
Litora iactetur odiis Iunonis iniquae,
Nota tibi, et nostro doluisti saepe dolore.

tur. — Alii *dei*. | 639. sqq. In narrandi describendique brevitate saepe Substantiva sola sine Verbis ponuntur; cfr. III, 216. sqq. 392. IV, 201. sq. V, 822. sqq. VII, 732. VIII, 678. sqq. XI, 633. — *vestes*, v. G. II, 464. | 640. *Ingens* ad multitudinem vasorum argenteorum referes. | 644. ***praemittit***, mittit, ut ante illas, quas Dido parabat, epulas et nuntiet (*ferat*) haec Ascanio et adducat ipsum cum muneribus. | 648. *signis auroque*, signis aureis intextis; v. G. I, 173. | 654. *collo* Dativus. | 656. *duplicem*, quippe ex auro factam et gemmis distinctam. | 658. v. E. III, 106. | 659. *furentem*, ut furat amore; IV, 22.: „animumque *labantem* Inpulit," i. e. impulit, ut iam labet; II, 429.: „nec te tua plurima, Panthu, *Labentem* pietas ... texit," i. e. quin caderes. | 660. Cic. de Divinat. I, 36.: „Dii vim suam naturis hominum *implicant*," i. e. penitus immittunt; et v. G. III, 272. | 662. *Urit atr. I.*, cruciat Venerem Iunonis animus infestus Aeneae. | 665. *Typhoia*, quibus Typhoeum prostravit, fulmina. | 668. v. G. IV, 453. | 669. *Nota*, Graeco more, pro *No-*

Hunc Phoenissa tenet Dido blandisque moratur
Vocibus; et vereor, quo se Iunonia vertant
Hospitia; haud tanto cessabit cardine rerum.
Quocirca capere ante dolis et cingere flamma
Reginam meditor, ne quo se numine mutet,
Sed magno Aeneae mecum teneatur amore.
Qua facere id possis, nostram nunc accipe mentem:
Regius accitu cari genitoris ad urbem
Sidoniam puer ire parat, mea maxuma cura,
Dona ferens, pelago et flammis restantia Troiae;
Hunc ego sopitum somno super alta Cythera
Aut super Idalium sacrata sede recondam,
Ne qua scire dolos mediusve occurrere possit.
Tu faciem illius noctem non amplius unam
Falle dolo, et notos pueri puer indue voltus,
Ut, cum te gremio accipiet laetissima Dido
Regalis inter mensas laticemque Lyaeum,
Cum dabit amplexus atque oscula dulcia figet,
Occultum inspires ignem fallasque veneno.
Paret Amor dictis carae genetricis, et alas
Exuit, et gressu gaudens incedit Iuli.
At Venus Ascanio placidam per membra quietem
Inrigat, et fotum gremio dea tollit in altos
Idaliae lucos, ubi mollis amaracus illum
Floribus et dulci adspirans conplectitur umbra.
Iamque ibat dicto parens et dona Cupido
Regia portabat Tyriis, duce laetus Achate.
Cum venit, aulaeis iam se regina superbis
Aurea conposuit sponda mediamque locavit:
Iam pater Aeneas et iam Troiana iuventus
Conveniunt, stratoque super discumbitur ostro.
Dant famuli manibus lymphas, Cereremque canistris
Expediunt, tonsisque ferunt mantelia villis.
Quinquaginta intus famulae, quibus ordine longam
Cura penum struere, et flammis adolere Penatis;

tum est. | 671. *Iunonia h.,* hospitium in urbe Iunoni sacra. | 672. *cardo* translate dicitur in omni re id, in quo maximum momentum positum est. | 673. *flamma*, cf. vs. 660. | 674. *ne q. s. n. mut.*, ne machinatione dei alicuius, Iunonis, mutetur animus eius. | 679. v. G. II, 520. | 680. *super*, i. q. *in*, *ad*, ubi de loco altiore, editiore, agitur; cf. VI, 203. 515. VII. 557. Ovid. Met. XV, 875. | 684. *Falle faciem*, mentire, simula. | 688. *fall. veneno*, venenum instilles non sentienti. | 697. *aulaea* h. l. sunt vestes stragulae. | 698. *Aurea* sextus casus per synaeresim bisyllabus, cf. VII, 190. VI, 280. VII, 609. *conposuit*, v. G. IV, 189. | 701. sq. v. G. IV, 376. sq. — *manibus* tertius casus sive ex *dant* suspensus, sive cum *lymphas* coniungendus. — *que ... que*, i. q. alii ... alii; cf. E. I, 65. sqq. A. X, 130. sq. VI, 16. XI, 72. 76. 77. II, 442. sq. Sophocl. Ai. 299. Br.: „ἔσφαζε κἀρράχιζε," i. e. pecudes alias mactabat, aliarum spinam secabat. | 701—704.

Centum aliae totidemque pares aetate ministri,
Qui dapibus mensas onerent et pocula ponant.
Nec non et Tyrii per limina laeta frequentes
Convenere, toris iussi discumbere pictis.
Mirantur dona Aeneae, mirantur Iulum
Flagrantisque dei voltus simulataque verba,
Pallamque et pictum croceo velamen acantho.
Praecipue infelix, pesti devota futurae,
Expleri mentem nequit ardescitque tuendo
Phoenissa, et pariter puero donisque movetur.
Ille ubi conplexu Aeneae colloque pependit
Et magnum falsi inplevit genitoris amorem,
Reginam petit. Haec oculis, haec pectore toto
Haeret et interdum gremio fovet, inscia Dido,
Insideat quantus miserae deus. At memor ille
Matris Acidaliae paulatim abolere Sychaeum
Incipit, et vivo temptat praevertere amore
Iam pridem resides animos desuetaque corda.
Postquam prima quies epulis, mensaeque remotae,
Crateras magnos statuunt et vina coronant.
Fit strepitus tectis, vocemque per ampla volutant
Atria; dependent lychni laquearibus aureis
Incensi, et noctem flammis funalia vincunt.
Hic regina gravem gemmis auroque poposcit
Inplevitque mero pateram, quam Belus et omnes
A Belo soliti; tum facta silentia tectis:
Iuppiter, hospitibus nam te dare iura loquuntur,

Ipsum convivium erat in atrio; cf. vs. 726.; *intus* autem, in parte aedium interiore, erant famulae, quae *longam penum*, panem in canistris per longam seriem dispositis, struerent seu cumularent et componerent *ordine*, certa quadam ratione et ut fieri debet aut solet; hunc panem famuli vs. 701. ex istis canistris *expediunt*, seu promunt distribuendum scilicet singulis convivis; denique eaedem *flammis adolent Penates*, i. e. tus accendunt in aris Penatium; v. G. IV, 379. E. VIII, 65. Iam cf. Sil. Ital. XI, 276. sqq.: „non una ministri Turba gregis: posuisse dapes his addita cura, His adolere focos, his ordine pocula ferre; Nec non et certis struitur penus.“ Ceterum alii legunt vs. 703. *ordine longo*, et vs. 706. *onerant* et *ponunt*. | 708. *iussi*, κελευόμενοι, v. G. I, 206.; convenere et iubentur discumbere. | 710. *Flagr. d. volt.*, genas oculosque fulgentes. | 712. *pesti*, amori exitiali. | 713. *mentem*, Accusativus remotioris obiecti; *crematur virgo ornatum* VII, 74.; v. etiam E. III, 106. | 714. Alii *puero pariter donisque*. | 716. *inplevit*, satiavit. | 718. *Haeret* in puero. | 719. Alii *Insidat*. | 720. *Sych.*, Sychaei memoriam. | 721. *praevertere*, tentat amore Aeneae Didonem ante incendere, quam prioris mariti memoria refricetur. *Vivus* autem amor veteri illi et intermortuo opponitur. | 723. v. G. III, 130. et G. II, 101. | 724. v. G. II, 528. | 726. in atrio coenabant Romani antiquissimo tempore. | 729. sq. *omnes a Belo*, i. e. reges ex stirpe Beli, a quo reges Tyriorum genus suum ducebant. | 731. *hosp. dare iura*, i. e., ut ita

Hunc laetum Tyriisque diem Troiaque profectis
Esse velis, nostrosque huius meminisse minores.
Adsit laetitiae Bacchus dator, et bona Iuno;
Et vos, o, coetum, Tyrii, celebrate faventes.
Dixit, et in mensam laticum libavit honorem,
Primaque, libato, summo tenus attigit ore;
Tum Bitiae dedit increpitans; ille inpiger hausit
Spumantem pateram, et pleno se proluit auro;
Post alii proceres. Cithara crinitus Iopas
Personat aurata, docuit quae maxumus Atlas.
Hic canit errantem lunam solisque labores;
Unde hominum genus et pecudes; unde imber et ignes;
Arcturum pluviasque Hyadas geminosque Triones;
Quid tantum Oceano properent se tinguere soles
Hiberni, vel quae tardis mora noctibus obstet.
Ingeminant plausu Tyrii, Troesque sequuntur.
Nec non et vario noctem sermone trahebat
Infelix Dido, longumque bibebat amorem,
Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa;
Nunc, quibus Aurorae venisset filius armis,
Nunc, quales Diomedis equi, nunc, quantus Achilles.
Immo age, et a prima dic, hospes, origine nobis
Insidias, inquit, Danaum, casusque tuorum,
Erroresque tuos; nam te iam septuma portat
Omnibus errantem terris et fluctibus aestas.

dicam, datorem esse iuris hospitalis, s. constituisse iura hospitum; v. E. VIII, 45. | 733. *minores*, posteros. | 734. *bona*, propitia; v. E, V, 61. | 735. *coetum*, convivium. | 737. *libato*, postquam libatum est, s. postquam libavit; ut apud Caes. B. G. VII, 52.: „*Exposito*, quid posset.“ Liv. XXXIV, 31.: „Ibi *permisso*, seu dicere prius, seu audire mallet, ita coepit tyrannus.“ | 738. *increpitans*, inclamans Bitiam et, ut biberet, adhortans. | 740. *crinitus*, citharoedorum more, qui comam alebant. | 741. Atlas astrologiae et rerum physicarum peritus habebatur. | 742. v. G. II. 478. | 747. *Ingem. plausu*, ut IX, 811.: „*ingeminant hastis*,“ i. e. alias super alias iaculantur hastas. | 749. cf. vs. 712. et v. III, 50. — *longum*, quasi longo haustu. | 751. *Aur. fil.*, Memnon.

AENEIDOS
LIBER SECUNDUS.

(*Rogatu Didonis narrat Aeneas excidium Troiae dolo Graecorum captae.*)

Conticuere omnes, intentique ora tenebant.
Inde toro pater Aeneas sic orsus ab alto:
Infandum, Regina, iubes renovare dolorem,
Troianas ut opes et lamentabile regnum
Eruerint Danai; quaeque ipse miserrima vidi,
Et quorum pars magna fui. Quis talia fando
Myrmidonum Dolopumve aut duri miles Ulixi
Temperet a lacrimis! et iam nox humida caelo
Praecipitat, suadentque cadentia sidera somnos.
Sed si tantus amor casus cognoscere nostros
Et breviter Troiae supremum audire laborem,
Quamquam animus meminisse horret, luctuque refugit,
Incipiam.
Fracti bello fatisque repulsi
Ductores Danaum, tot iam labentibus annis,
Instar montis equum divina Palladis arte
Aedificant, sectaque intexunt abiete costas;
Votum pro reditu simulant; ea fama vagatur.
Huc delecta virum sortiti corpora furtim
Includunt caeco lateri, penitusque cavernas
Ingentis uterumque armato milite conplent.
Est in conspectu Tenedos, notissima fama
Insula, dives opum, Priami dum regna manebant,
Nunc tantum sinus et statio male fida carinis;
Huc se provecti deserto in litore condunt.
Nos abiisse rati et vento petiisse Mycenas.

Aeneid. L. II. 4. *ut:* renovatur dolor Aeneae *narrando* casus Troianorum; itaque *ut* ponitur, quasi ipsum verbum narrandi praecederet; v. vs. 121. Sic saepe ex verbis et vocabulis affectum animi significantibus pendent enuntiata relativa, maxime e verbo *mirandi;* miror, quid sit? i. e. miror, nam nescio, quid sit. | 6. *fando*, dum fatur; similiter Liv. XXII, 14.: „Qui modo, Saguntum oppugnari *indignando*, foedera et deos ciebamus," i. e. quia indignabamur; et apud eundem VIII, 17.: „Novi consules *populando* usque ad moenia atque urbem pervenerunt," i. q. populabundi. | 9. *praecipitat*, descendens in Oceanum. | 12. Similiter Cicero: „*Refugit animus* eaque formidat dicere, quae — —." | 15. *divina*, ergo non sua, sed ea, quam dea, Pallas, iis monstraverat. cf. Hom. Odyss. VIII, 493. Il. XV, 71. | 17. Sparserunt famam equum hunc Palladi esse positum votis pro reditu susceptis. | 18. *Huc ... caeco lateri*, v. E. I, 54. | 23. Nunc vastata est nihilque commoditatis habet praeter sinum, qui stationem praebet navibus, sed eam

Ergo omnis longo solvit se Teucria luctu.
Panduntur portae; iuvat ire et Dorica castra
Desertosque videre locos litusque relictum.
Hic Dolopum manus, hic saevus tendebat Achilles;
Classibus hic locus; hic acie certare solebant.
Pars stupet innuptae donum exitiale Minervae
Et molem mirantur equi; primusque Thymoetes
Duci intra muros hortatur et arce locari,
Sive dolo, seu iam Troiae sic fata ferebant.
At Capys, et quorum melior sententia menti,
Aut pelago Danaum insidias suspectaque dona
Praecipitare iubent, subiectisque urere flammis,
Aut terebrare cavas uteri et temptare latebras.
Scinditur incertum studia in contraria volgus.
Primus ibi ante omnis, magna comitante caterva,
Laocoon ardens summa decurrit ab arce,
Et procul: O miseri, quae tanta insania, cives?
Creditis avectos hostis? aut ulla putatis
Dona carere dolis Danaum? sic notus Ulixes?
Aut hoc inclusi ligno occultantur Achivi,
Aut haec in nostros fabricata est machina muros,
Inspectura domos venturaque desuper urbi,
Aut aliquis latet error; equo ne credite, Teucri.
Quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentis.
Sic fatus validis ingentem viribus hastam
In latus inque feri curvam conpagibus alvum
Contorsit. Stetit illa tremens, uteroque recusso
Insonuere cavae gemitumque dedere cavernae.
Et, si fata deum, si mens non laeva fuisset,
Inpulerat ferro Argolicas foedare latebras,
Troiaque nunc staret, Priamique arx alta maneres.

ipsam parum tutam. | 31. *don. ex. Min.*, i. e. donum perniciosum a Graecis consilio suasuque Minervae Troianis oblatum. | 34. *dolo*, quia uxore filioque eius per Priamum occisis iustam causam proditionis Thymoetes habere videbatur. | 37. Alii *subiectisve;* cf. Tibull. I, 9, 49. sq.; et in mare praecipitari et cremari iubetur equus ille, alio scilicet aliter censente; v. etiam G. I, 419. | 40. v. III, 437. | 47. Ut hostis ex ea, tamquam ex turri, speculari urbem et desuper, ex altiore loco, in muros desilire possit. | 48. *error*, fraus; *aliquis*, alius quis, ut IX, 186. Cic. de Orat. II, 42.: „Plura homines iudicant odio, aut amore, aut cupiditate, aut *aliqua* permotione mentis." | 51. Contorsit hastam in eam lateris partem, in qua est alvus. In repetita Praepositione inest vehementioris ictus significatio. — *curv. conp. alv.*, in curvaturam alvi. — *feri*, equi, ut V, 818. | 52. *recusso*, repercusso, i. e. sonum reddente. | 53. iunge: *cavae insonuere*, i. e. cavum quid sonuere, s. ita, ut res cavae solent; V, 866.: „*rauca* adsiduo sale saxa *sonabant*," i. e. raucum sonum edebant; adde G. IV, 370. | 54. *si fata fuissent*, ut detegerentur insidiae; cf. vs. 433. et v. III, 717. — *laeva*, stulta, ut E. I, 16. | 55. *Inpulerat*, Indica-

Ecce, manus iuvenem interea post terga revinctum
Pastores magno ad regem clamore trahebant
Dardanidae, qui se ignotum venientibus ultro,
Hoc ipsum ut strueret Troiamque aperiret Achivis,
Obtulerat, fidens animi, atque in utrumque paratus,
Seu versare dolos, seu certae occumbere morti.
Undique visendi studio Troiana iuventus
Circumfusa ruit, certantque inludere capto.
Accipe nunc Danaum insidias, et crimine ab uno
Disce omnis.
Namque ut conspectu in medio turbatus, inermis,
Constitit atque oculis Phrygia agmina circumspexit:
Heu, quae nunc tellus, inquit, quae me aequora possunt
Accipere? aut quid iam misero mihi denique restat,
Cui neque apud Danaos usquam locus, et super ipsi
Dardanidae infensi poenas cum sanguine poscunt.
Quo gemitu conversi animi, compressus et omnis
Impetus. Hortamur fari, quo sanguine cretus,
Quidve ferat; memoret, quae sit fiducia capto.
Ille haec, desposita tandem formidine, fatur:
Cuncta equidem tibi, Rex, fuerit quodcumque, fatebor
Vera, inquit; neque me Argolica de gente negabo;
Hoc primum; nec, si miserum Fortuna Sinonem
Finxit, vanum etiam mendacemque inproba finget.
Fando aliquod si forte tuas pervenit ad auris
Belidae nomen Palamedis et incluta fama
Gloria, quem falsa sub proditione Pelasgi
Insontem infando indicio, quia bella vetabat,
Demisere Neci, nunc cassum lumine lugent:
Illi me comitem et consanguinitate propinquum
Pauper in arma pater primis huc misit ab annis.

tivus in eiusmodi oratione indicat contrarium evenire aut evenisse: *impulerat, si fuissent:* at *non fuerunt*, ergo ille non potuit impellere; cf. IV, 19. | 57. v. E. III, 106. | 60. *Hoc ipsum*, ut adduceretur ad regem, *ut strueret*, dolo efficeret. | 61. v. G. IV, 491. | 62. *vers. d.*, dolos agitare et insidiis fallere. | 69. sqq. Quo iam confugiam omni spe salutis praeclusa? | 72. *poenas cum sanguine*, poenas poscunt et quidem sanguinem, s. vitam; est ea circumlocutio *supplicii:* vs. 366.: „poenas dant sanguine,“ s. vitâ, i. e. moriuntur. | 73. *conversi*, mutati. | 75. *quae s. f. c.*, num habeat, quo confisus veniam et salutem sperare possit. | 77. *fuerit quodc.* quidquid mihi inde eventurum est. Alii *fuerint quaecumque.* | 79. *Hoc*, me esse Argivum, *primum* fateor. | 81. *aliquod* posuit, quia nescit, notumne sit ei hoc nomen necne. Explicatius hoc sic dixeris: Fuit aliquis, Palamedes dictus, et audisti fortasse nomen eius. | 82. a Belo fit *Bēlides*, sed poetae paenultimam horum patronymicorum etiam producunt, ut Ovid. Ib. 503. Silius It. I, 75. III, 650. | 83. *falsa s. pr.*, sub falso crimine proditionis; nam litteras eius ad Priamum datas, sed a se fictas, protulerat Ulixes. | 85. *Neci*, v. VIII, 566. — *lumine*, vita. | 87. *primis ab annis*, ab initio

Dum stabat regno incolumis regumque vigebat
Consiliis, et nos aliquod nomenque decusque
Gessimus. Invidia postquam pellacis Ulixi —
Haud ignota loquor — superis concessit ab oris,
Adflictus vitam in tenebris luctuque trahebam,
Et casum insontis mecum indignabar amici.
Nec tacui demens, et me, fors si qua tulisset,
Si patrios umquam remeassem victor ad Argos,
Promisi ultorem, et verbis odia aspera movi.
Hinc mihi prima mali labes, hinc semper Ulixes
Criminibus terrere novis, hinc spargere voces
In volgum ambiguas, et quaerere conscius arma.
Nec requievit enim, donec Calchante ministro —
Sed quid ego haec autem nequiquam ingrata revolvo?
Quidve moror, si omnis uno ordine habetis Achivos,
Idque audire sat est? Iamdudum sumite poenas;
Hoc Ithacus velit, et magno mercentur Atridae.
Tum vero ardemus scitari et quaerere caussas,
Ignari scelerum tantorum artisque Pelasgae.
Prosequitur pavitans, et ficto pectore fatur:
Saepe fugam Danai Troia cupiere relicta
Moliri et longo fessi discedere bello;
Fecissentque utinam! saepe illos aspera ponti
Interclusit hiemps, et terruit Auster euntis.
Praecipue, cum iam hic trabibus contextus acernis
Staret equus, toto sonuerunt aethere nimbi.
Suspensi Eurypylum scitantem oracula Phoebi
Mittimus, isque adytis haec tristia dicta reportat:
„Sanguine placastis ventos et virgine caesa,
Cum primum Iliacas, Danai, venistis ad oras:

belli. | 88. *regno*, regia dignitate; dum integra erat regia dignitate. | 90. *Ulixi*, v. G. III, 91.; et cf. Ovid. Met. XIII, 56—60. | 99. quaerit *arma*, praesidia, socios; *conscius*, communicato scilicet cum aliis consilio. | 100. *enim:* Ulixen arma adversus me quaerere patebat; *nam* non requievit, donec invento sceleris administro, Calchante, *cet.* | 101. *sed autem* h. l. mirantis est et improbantis id, quod ipse faciat. Terent. Phorm. IV, 2, 11.: „*Sed* quid pertimui *autem* belua?“ | 102. quid moror vos hac oratione, si (ἐπεί), quales sint omnes, uno quasi ordine collocati et sub unum conspectum vocati, ex isto Ulixis flagitio cognoscere potestis? | 103. *Iamd. s. p.* i. e. sumite poenas iamdudum sumendas; idem ergo, quod *sumite p. sine mora;* Ovid. Met. XI, 482.: „*iamdudum demittite* cornua.“ | 107. *ficto pect.*, subdole. | 111. *euntis*, ire volentes, ut XII, 73. | 114. Alii *scitatum.* Phaedr. I, 2, 22.: „Alium *rogantes* regem *misere* ad Iovem.“ Liv. XXI, 6.: „legati a Saguntinis Romam *missi* auxilium *orantes.*“ Xenoph. Cyrop. V, 4, 24.: „κήρυκα ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν, *λέγοντα*, ὅτι —“ Sophocl. Ai. 813.: „*πέμψον* τίν' ἡμῖν ἄγγελον, κακὴν φάτιν Τεύκρῳ *φέροντα.*“ | 115. v. G. II, 520. | 116. *virgine*, Iphigenia. |

Sanguine quaerendi reditus, animaque litandum
Argolica.“ Volgi quae vox ut venit ad auris,
Obstipuere animi, gelidusque per ima cucurrit
Ossa tremor, cui fata parent, quem poscat Apollo.
Hic Ithacus vatem magno Calchanta tumultu
Protrahit in medios; quae sint ea numina divom,
Flagitat. Et mihi iam multi crudele canebant
Artificis scelus, et taciti ventura videbant.
Bis quinos silet ille dies, tectusque recusat
Prodere voce sua quemquam aut opponere morti.
Vix tandem, magnis Ithaci clamoribus actus,
Conposito rumpit vocem, et me destinat arae.
Adsensere omnes, et, quae sibi quisque timebat,
Unius in miseri exitium conversa tulere.
Iamque dies infanda aderat; mihi sacra parari,
Et salsae fruges, et circum tempora vittae.
Eripui, fateor, leto me, et vincula rupi,
Limosoque lacu per noctem obscurus in ulva
Delitui, dum vela darent, si forte dedissent.
Nec mihi iam patriam antiquam spes ulla videndi,
Nec dulcis natos exoptatumque parentem;
Quos illi fors et poenas ob nostra reposcent
Effugia, et culpam hanc miserorum morte piabunt.
Quod te per superos et conscia numina veri,
Per, si qua est, quae restet adhuc mortalibus usquam
Intemerata fides, oro, miserere laborum
Tantorum, miserere animi non digna ferentis.
His lacrimis vitam damus, et miserescimus ultro.
Ipse viro primus manicas atque arta levari
Vincla iubet Priamus, dictisque ita fatur amicis:
Quisquis es, amissos hinc iam obliviscere Graios;
Noster eris, mihique haec edissere vera roganti:
Quo molem hanc inmanis equi statuere? quis auctor?
Quidve petunt? quae religio? aut quae machina belli?

121. *ossa*, v. G. III, 272. — *cui f. parent*, sc. illud, ut immoletur. Tremebant autem, quia *dubitabant*, ad quem responsum illud pertineret; itaque, quasi hoc ipsum verbum dubitandi praecederet, adiungitur interrogatio; v. vs. 4. | **123.** v. A. I, 8. | **124.** *canebant*, vaticinabantur. | 131. *conversa tulere*, converterunt, adsentiendo scilicet. | **132.** *sacra*, intellige ipsam immolationem, ut apud Ovid. Met. XIII, 454. de Polyxena: „sensitque sibi *fera sacra* parari. | **133.** *salsae fr.*, mola salsa. | **136.** *si forte*, etsi non esset oblatum diis iussum sacrificium, *dedissent* vela, i. e. daturi essent; sic supra vs. 94. *tulisset* i. q. latura esset; adde III, 652. VI, 879. IX, 41. 704. Ceterum cf. IV, 546. | **139.** *et*, etiam, nostrum *sogar*; *poenas* appositio relativi *quos*; iam cf. VI, 20. sq.; *quos poenas reposcent*, quos meo loco puniendos poscent. | **141.** *Quod*, quapropter, ut VI, 363. | **142.** *Per fidem, si qua est*; cf. X, 597. 903. et v. VI, 459. | **145.** miserescimus *etiam ultro*, non solum propterea, quod nos, ut misereremur, Sinon nos oravit. | **151.**

Dixerat. Ille, dolis instructus et arte Pelasga,
Sustulit exutas vinclis ad sidera palmas:
Vos, aeterni ignes, et non violabile vestrum
Testor numen, ait, vos arae ensesque nefandi,
Quos fugi, vittaeque deum, quas hostia gessi:
Fas mihi Graiorum sacrata resolvere iura,
Fas odisse viros, atque omnia ferre sub auras,
Si qua tegunt; teneor patriae nec legibus ullis.
Tu modo promissis maneas, servataque serves
Troia fidem, si vera feram, si magna rependam.
    Omnis spes Danaum et coepti fiducia belli
Palladis auxiliis semper stetit. Impius ex quo
Tydides sed enim scelerumque inventor Ulixes,
Fatale adgressi sacrato avellere templo
Palladium, caesis summae custodibus arcis,
Corripuere sacram effigiem, manibusque cruentis
Virgineas ausi divae contingere vittas:
Ex illo fluere ac retro sublapsa referri
Spes Danaum, fractae vires, aversa deae mens.
Nec dubiis ea signa dedit Tritonia monstris.
Vix positum castris simulacrum: arsere coruscae
Luminibus flammae arrectis, salsusque per artus
Sudor iit, terque ipsa solo — mirabile dictu —
Emicuit, parmamque ferens hastamque trementem.
Extemplo temptanda fuga canit aequora Calchas,
Nec posse Argolicis exscindi Pergama telis,
Omina ni repetant Argis, numenque reducant,
Quod pelago et curvis secum avexere carinis.
Et nunc, quod patrias vento petiere Mycenas,

quae rel., num fuit aliqua religio, qua permoti hunc equum statuerunt? | 154. qui sint illi ignes, docet vs. 153. | 156. *v. deum*, quod in re divina s. sacrificio geruntur. | 157. *Gr. sacr. iura*, sacras illas leges, quae me Graecis obstrictum tenent. | 158. *ferre s. a.*, proferre, enuntiare. | 159. *tegunt* illi. — *nec* ... *ullis* fortius quam *nullis;* auctor Ciris vs. 269.: „Cui Parcae tribuere *nec ullo* vulnere laedi.“ Cic. Catil. II, 4, 8.: „Nemo, non modo Romae, sed *nec ullo* in angulo totius Italiae, oppressus aere alieno.“ | 160. *prom. maneas*, i. q. stes promissis; cf. VIII, 643. | 164. v. A. I, 19. | 169. *fluere*, dilabi. — *ac r. s. r.*, v. G. I, 200. | 171. *ea*, i. e. eius rei, signa dedit, s. id significavit; III, 505. *ea cura*, i. e. cura eius rei; IV, 237. *hic nuntius*, i. e. huius rei n.; adde VII, 595. XII, 468. | 174. *Sud.*, cf. Cic. de Divinat. II, 27. pr. | 178. Respicitur mos imperatorum Romanorum, qui, si quid adversi accidisset, e castris Romam reversi repetebant ibi auspicia, i. e. nova capiebant; ita certiores facti de voluntate deorum redibant in castra; hoc est, quod poeta vs. 181. dicit: *deos parant comites.* Ergo auspicia ante ipsam profectionem capta Calchas ait irrita facta esse ira offensae Minervae; repetenda erant igitur et nova afferenda; tum cum numine avecto, Palladio, placata ipsa dea redeundum; v. vs. 183. et 188. | 180. *quod*, i. e. quod attinet ad id, quod; ut crebro

Arma deosque parant comites, pelagoque remenso
Inprovisi aderunt. Ita digerit omina Calchas.
Hanc pro Palladio moniti, pro numine laeso
Effigiem statuere, nefas quae triste piaret.
Hanc tamen inmensam Calchas attollere molem
Roboribus textis caeloque educere iussit,
Ne recipi portis, aut duci in moenia possit,
Neu populum antiqua sub religione tueri.
Nam si vestra manus violasset dona Minervae,
Tum magnum exitium — quod di prius omen in ipsum
Convertant! — Priami inperio Phrygibusque futurum;
Sin manibus vestris vestram ascendisset in urbem,
Ultro Asiam magno Pelopea ad moenia bello
Venturam, et nostros ea fata manere nepotes.
Talibus insidiis periurique arte Sinonis
Credita res, captique dolis lacrimisque coactis,
Quos neque Tydides, nec Larissaeus Achilles,
Non anni domuere decem, non mille carinae.
Hic aliud maius miseris multoque tremendum
Obiicitur magis, atque inprovida pectora turbat.
Laocoon, ductus Neptuno sorte sacerdos,
Sollemnis taurum ingentem mactabat ad aras.
Ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta —
Horresco referens — inmensis orbibus angues
Incumbunt pelago, pariterque ad litora tendunt;
Pectora quorum inter fluctus arrecta iubaeque
Sanguineae superant undas; pars cetera pontum
Pone legit sinuatque inmensa volumine terga.
Fit sonitus spumante salo; iamque arva tenebant,
Ardentisque oculos suffecti sanguine et igni,
Sibila lambebant linguis vibrantibus ora.

apud ipsum Ciceronem. | 182. *digerit*, disponit, ordinat, nempe dicens, quo quidque ordine secundum illud omen, sive ostentum vs. 172. sqq. commemoratum, faciendum sit: primum esse in Graeciam redeundum ibique hoc omen procurandum, tum, reconciliata deorum voluntate, ad Troiam revertendum. | 183. *pro Palladio*, loco Palladii in insulam Tenedon avecti. — *moniti*, a quo? cf. vs. 185. | 186. *caelo*, ad caelum, v. E. II, 30.; i. e. tantam facere, ut caelum tangere videretur. | 188. *sub r.*, quasi *subiectum* i. e. deditum religioni populum; ne effigies illa eādem (*antiqua*) religione, qua antea cultum est, dum erat Troiae, Palladium, culta populum tueatur; quod ex opinione veterum equus iste, extra urbem positus, non poterat. | 189. *don. Min.*, donum oblatum Minervae; cf. Phaedr. fab. IV, 15, 5. | 190. *ipsum*, Calchantem. | 194. *ea f.*, cf. vs. 190. | 200. *inpr. p. t.*, turbat pectora ita, ut fierent improvida; ita enim praecipites egit ea res Troianos, ut omissa omni cautione facerent, quod Sinon optabat. | 203. *alta*, raro ponitur huius voc. Pluralis pro Singulari. | 207. *sup. und.*, eminent supra undas; cf. vs. 219. Ovid. Met. I, 317. Alii *exsuperant*. | 208. Alii *sinuant*. | 210. 219. et 221. v. E. III, 106. |

Diffugimus visu exsangues. Illi agmine certo
Laocoonta petunt; et primum parva duorum
Corpora natorum serpens amplexus uterque
Implicat et miseros morsu depascitur artus;
Post ipsum, auxilio subeuntem ac tela ferentem,
Corripiunt, spirisque ligant ingentibus; et iam
Bis medium amplexi, bis collo squamea circum
Terga dati, superant capite et cervicibus altis.
Ille simul manibus tendit divellere nodos,
Perfusus sanie vittas atroque veneno,
Clamores simul horrendos ad sidera tollit:
Qualis mugitus, fugit cum saucius aram
Taurus et incertam excussit cervice securim.
At gemini lapsu delubra ad summa dracones
Effugiunt saevaeque petunt Tritonidis arcem,
Sub pedibusque deae clipeique sub orbe teguntur.
Tum vero tremefacta novus per pectora cunctis
Insinuat pavor, et scelus expendisse merentem
Laocoonta ferunt, sacrum qui cuspide robur
Laeserit et tergo sceleratam intorserit hastam.
Ducendum ad sedes simulacrum orandaque divae
Numina conclamant.
Dividimus muros et moenia pandimus urbis.
Accingunt omnes operi, pedibusque rotarum
Subiiciunt lapsus, et stuppea vincula collo
Intendunt. Scandit fatalis machina muros,
Feta armis. Pueri circum innuptaeque puellae
Sacra canunt, funemque manu contingere gaudent.
Illa subit, mediaeque minans inlabitur urbi.
O patria, o divom domus Ilium, et incluta bello
Moenia Dardanidum! quater ipso in limine portae
Substitit, atque utero sonitum quater arma dedere;
Instamus tamen inmemores caecique furore,
Et monstrum infelix sacrata sistimus arce.

212. *agmine*, intellige spiras ac volumina longumque eorum tractum; cf. V, 90. | 223. *Qualis*, i. e. *quales*, sc. tollit, quod ex superiore versu repetendum. Ceterum v. G. III, 387. | 225. *summa*, in arce posita, Hom. Il. VI, 297. | 227. Necesse est, diversum hoc fuisse signum Minervae a Palladio supra commemorato. | 229. v. G. I, 163. | *scelus*, poenam sceleris; cf. VII, 307. 596. | 232. *sedes* divae s. deae. | 234. *moenia urbis*, urbs ipsa cum aedificiis; cf. IX, 196. | 235. *Accing.*, v. G. I, 163. | 236. *rotar. lapsus*, rotas labentes, i. e. se circumvolventes. | 237. *Int.*, v. G. IV, 400. | 239. *Sacra*, s. carmina, hymnos. | 242. *Dardanidum*, Dardanidarum, ut *Romulidum*, *Troiugenum*, *Caelicolum*, *Ausonidum*. — *in lim. subst.*, ominosum hoc; Tibull. I, 3, 20.: „O quoties ingressus iter mihi tristia dixi Offensum in porta signa dedisse pedem." | 244. *inmemores*, non cogitantes, quid

Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris
Ora, dei iussu non umquam credita Teucris.
Nos delubra deum miseri, quibus ultimus esset
Ille dies, festa velamus fronde per urbem.
Vertitur interea caelum et ruit oceano Nox,
Involvens umbra magna terramque polumque
Myrmidonumque dolos; fusi per moenia Teucri
Conticuere; sopor fessos conplectitur artus:
Et iam Argiva phalanx instructis navibus ibat
A Tenedo, tacitae per amica silentia lunae
Litora nota petens, flammas cum regia puppis
Extulerat; fatisque deum defensus iniquis
Inclusos utero Danaos et pinea furtim
Laxat claustra Sinon. Illos patefactus ad auras
Reddit equus, laetique cavo se robore promunt
Thessandrus Sthenelusque duces et dirus Ulixes,
Demissum lapsi per funem, Acamasque, Thoasque,
Pelidesque Neoptolemus, primusque Machaon,
Et Menelaus, et ipse doli fabricator Epeos.
Invadunt urbem somno vinoque sepultam;
Caeduntur vigiles, portisque patentibus omnis
Accipiunt socios atque agmina conscia iungunt.
Tempus erat, quo prima quies mortalibus aegris
Incipit et dono divom gratissima serpit.
In somnis, ecce, ante oculos maestissimus Hector
Visus adesse mihi, largosque effundere fletus,
Raptatus bigis, ut quondam, aterque cruento
Pulvere, perque pedes traiectus lora tumentis.
Hei mihi, qualis erat! quantum mutatus ab illo
Hectore, qui redit exuvias indutus Achilli,
Vel Danaum Phrygios iaculatus puppibus ignis!
Squalentem barbam et concretos sanguine crinis
Volneraque illa gerens, quae circum plurima muros
Accepit patrios. Ultro flens ipse videbar
Compellare virum et maestas expromere voces:

haec significent. | 246. *fatis*, sc. canendis; est Casus tertius. | 247. Apollo Cassandrae artem vaticinandi tribuerat, sed ita, ut nemo ei crederet. | 250. *Vertitur*, v. VIII, 280. — *ruit*, ut VI, 539. VIII, 369., proruit, surgit; Ovid. Met. IV, 92.: „aquis Nox surgit ab isdem.“ | 251. v. I, 225. | 256. Fax e nave praetoria sublata erat signum profectionis. | 259. *Laxat* claustra et Danaos; zeugma, v. I, 426.; claustro laxato emittit Danaos. | 263. *primus*, qui primus aut inter primos egressus est. | 267. *agm. iung.*, sibi adiungunt; diversum est, quod legitur infra IV, 142. | 268. *m. aegr.*, δειλοῖσι βροτοῖσιν Hom. | 272. qualis fuerat quondam, cum raptatus erat. | 273. v. E. III, 106. | 274. Alii *Heu*. | 275. *redit*, v. I, 99. — *exuv. Ach.*, arma Achillea Patroclo detracta. | 276. v. E. II, 30. — Hom. Il. XVI, 122.

O lux Dardaniae, spes o fidissima Teucrum,
Quae tantae tenuere morae? quibus Hector ab oris
Exspectate venis? ut te post multa tuorum
Funera, post varios hominumque urbisque labores
Defessi aspicimus! quae caussa indigna serenos
Foedavit voltus? aut cur haec volnera cerno?
Ille nihil, nec me quaerentem vana moratur,
Sed graviter gemitus imo de pectore ducens,
Heu fuge, nate dea, teque his, ait, eripe flammis.
Hostis habet muros; ruit alto a culmine Troia.
Sat patriae Priamoque datum: si Pergama dextra
Defendi possent, etiam hac defensa fuissent.
Sacra suosque tibi commendat Troia Penatis;
Hos cape fatorum comites, his moenia quaere,
Magna pererrato statues quae denique ponto.
Sic ait, et manibus vittas Vestamque potentem
Aeternumque adytis effert penetralibus ignem.

Diverso interea miscentur moenia luctu,
Et magis atque magis, quamquam secreta parentis
Anchisae domus arboribusque obtecta recessit,
Clarescunt sonitus, armorumque ingruit horror.
Excutior somno, et summi fastigia tecti
Ascensu supero, atque arrectis auribus adsto:
In segetem veluti cum flamma furentibus austris
Incidit, aut rapidus montano flumine torrens
Sternit agros, sternit sata laeta boumque labores,
Praecipitisque trahit silvas; stupet inscius alto
Accipiens sonitum saxi de vertice pastor.
Tum vero manifesta fides, Danaumque patescunt
Insidiae. Iam Deiphobi dedit ampla ruinam
Volcano superante domus, iam proxumus ardet
Ucalegon; Sigea igni freta lata relucent.
Exoritur clamorque virum clangorque tubarum.
Arma amens capio; nec sat rationis in armis;
Sed glomerare manum bello et concurrere in arcem

sq. | 278. iunge *circum muros:* cf. vs. 598. sq. | 283. iunge *ut* (quam) *defessi.* | 290. cf. Hom. Il. XIII. 772. sq. | 292. *hac*, mea, ut VIII, 570. IX, 205. | 293. *Penates* publicos intellige, deos patrios; et v. vs. 320. | 296. *vittas Vestamq.*, i. e. V. vittatam, v. G. I, 173. | 304. sqq. cf. Hom. Il. II, 455. sq. IV, 452. sqq. V, 87. sqq. — Rei magnitudine et atrocitate ita abripitur animus poetae, ut comparatione utatur re non diserte indicata, ad quam spectat comparatio: Tum omnia ardere et vastari mihi visa, veluti cum *cet.* | 306. v. G. I, 325. | 309. *man. fides*, manifesto intellecta res. | 311. v. G. I, 295. | 312. *Ucalegon*, i. e. domus eius; cf. IV, 671. | 314. *rat.*, consilii; non videt, quid pugnando iam proficere possit. | 315. *bello*, Dativus

Cum sociis ardent animi; furor iraque mentem
Praecipitant, pulchrumque mori succurrit in armis.
Ecce autem telis Panthus elapsus Achivom,
Panthus Othryades, arcis Phoebique sacerdos,
Sacra manu victosque deos parvumque nepotem
Ipse trahit, cursuque amens ad limina tendit.
Quo res summa loco, Panthu? quam prendimus arcem?
Vix ea fatus eram, gemitu cum talia reddit:
Venit summa dies et ineluctabile tempus
Dardaniae. Fuimus Troes, fuit Ilium et ingens
Gloria Teucrorum; ferus omnia Iuppiter Argos
Transtulit; incensa Danai dominantur in urbe.
Arduus armatos mediis in moenibus adstans
Fundit equus, victorque Sinon incendia miscet
Insultans. Portis alii bipatentibus adsunt,
Milia quot magnis umquam venere Mycenis;
Obsedere alii telis angusta viarum
Oppositi; stat ferri acies mucrone corusco
Stricta, parata neci; vix primi proelia temptant
Portarum vigiles, et caeco Marte resistunt.
Talibus Othryadae dictis et numine divom

consilium indicans, i. q. ad pugnam; cf. VI, 599. | 317. *succurrit*, subit animum, *pulchrum*, *τὸ εἶναι καλόν*, cogitatio decorum esse mori pugnantem. | 318. *Panth.*, *Πάνθοος*, *Πάνθους*. | 319. *arcis Phoebiq.*, Apollinis, cuius templum erat in arce; cf. VII, 219. et XI, 477. | 320. *Sacra* quae sint, explicat poeta ipse verbis subiectis *victos deos*, i. e. simulacrum Apollinis, v. E. IV, 49., quod ab illo effertur, ne captivum in manus hostium veniat; v. vs. 351. Ceterum iunge *ipse manu*, ut G. III, 395. A. III, 372. VII, 143. | 321. *limina* Aeneae. | 322. Est haec oratio gravissime dolentis planeque desperantis. *Quo loco* est, quo redacta, *res summa*, respublica et imperium Troianorum. — *Quam pr. arcem?* in eiusmodi interrogatione pronomen relativum non spectat ad eligendi inter plura facultatem: *hanc?* an *illam?* an *tertiam* aliquam? sed significat, rem eam, cui est adiunctum, aut nihil valere, ut G. IV, 505.: „*Quo fletu* Manes, *qua* numina *voce* moveret? A. IX, 399.: „Quid faciat? *qua vi* iuvenem, *quibus* audeat *armis* Eripere?“ aut alienam esse a consilio, oratione, *cet.*, ut apud Cic. de Rep. I, 36.: „Imitabor ergo Aratum, qui, magnis de rebus dicere exordiens, ab Iove incipiendum putat. L. *Quo Iove?* aut quid habet illius carminis simile haec oratio?“ aut non esse vel in nostra potestate esse desisse, ut h. l. *quam prend. arcem?* amissa est scilicet una illa arx, Pergamum, quam habuimus. | 323. *gemitu*, gemens, cum gemitu, cf. III, 664. *voce* X, 193. *clamore* I, 519. VIII, 216. XI, 609. *tonitru* VIII, 391. | 324. *inel. t.* Eurip. Alcest. 892.: „*τύχη, τύχη δυσπάλαιστος ἥκει.*“ | 326. Argivis victoriam et rerum summam concessit. | 329. *miscet*, passim facit incendia. | 330. sqq. Alii per portas apertis geminis foribus patentes intrant urbem, tanto quidem numere, ut vix plures prima profectione e Graecia exisse putes; alii, qui iam advenerunt, vias obsident. | 334. *primi*, quippe in primo urbis introitu constituti; cf. vs. 613. | 335. *caeco M.*, nocturno proelio, quo cerni ac discerni hostis nequit. | 336. *num. div.*, tamquam a deo

In flammas et in arma feror, quo tristis Erinys,
Quo fremitus vocat et sublatus ad aethera clamor.
Addunt se socios Rhipeus et maxumus armis
Epytus, oblati per lunam, Hypanisque Dymasque,
Et lateri adglomerant nostro, iuvenisque Coroebus,
Mygdonides. Illis ad Troiam forte diebus
Venerat, insano Cassandrae incensus amore,
Et gener auxilium Priamo Phrygibusque ferebat,
Infelix, qui non sponsae praecepta furentis
Audierit.
Quos ubi confertos audere in proelia vidi,
Incipio super his: Iuvenes, fortissima frustra
Pectora, si vobis audentem extrema cupido
Certa sequi, quae sit rebus fortuna videtis;
Excessere omnes, adytis arisque relictis,
Di, quibus inperium hoc steterat; succurritis urbi
Incensae; moriamur, et in media arma ruamus.
Una salus victis, nullam sperare salutem.
Sic animis iuvenum furor additus. Inde, lupi ceu
Raptores atra in nebula, quos inproba ventris
Exegit caecos rabies, catulique relicti
Faucibus exspectant siccis, per tela, per hostis
Vadimus haud dubiam in mortem, mediaeque tenemus
Urbis iter; nox atra cava circumvolat umbra.
Quis cladem illius noctis, quis funera fando
Explicet, aut possit lacrimis aequare labores?
Urbs antiqua ruit, multos dominata per annos;
Plurima perque vias sternuntur inertia passim
Corpora perque domos et religiosa deorum
Limina. Nec soli poenas dant sanguine Teucri;

aliquo actus. | 337. *Erinys*, auctor furoris. | 344. *gener*, gener futurus, procus, ut etiam *vir*, *maritus*, cf. IV, 35. Tibull. III, 2, 14. | 345. v. vs. 247. | 347. *audere in pr.*, audacia incensos esse ad pugnandum. | 348. *Incipio* fari, *his*, ad hos; *super*, insuper; audaciam, quam ipsi afferebant, insuper oratione incendo. | 348. sqq. O iuvenes, frustra fortes! si decrevistis me sequi, non celabo vos, quod ipsi videtis, omnia esse perdita; ergo, quod unum victis superest, moriamur. | 351. *Excess.*, quippe captivitatem timentes; v. vs. 320. | 353. *Una s.*, honesta mors, qua te ab hostium potestate liberes. | 356. v. G. I, 119. | 357. *caecos*, per atram nebulam temere vagantes. | 360. *cava.* Habent aer, aura, ventus, hoc proprium, ut nihil solidi ac firmi contineant, neque, ut aliae res, spatium aliquod ita impleant, ut, ubi illa sunt, alia res esse non possit; propterea *inanes* saepe dicti a poetis; idem epitheton transfertur ad *nubes*, ut G. IV, 196., ubi vid. Not.; eadem significatione dicitur *nubes cava* X, 636. IX, 671.; et quia eiusmodi res facile cedit omnique rei sese circumfundit, *cavum* est etiam i. q. undique ambiens aliquid, circumfusum, ut hoc loco; cf. inter se I, 516. et 586., praeterea V, 810. | 364. *inertia*, imbellia, ut

Quondam etiam victis redit in praecordia virtus
Victoresque cadunt Danai. Crudelis ubique
Luctus, ubique pavor, et plurima mortis imago.
Primus se, Danaum magna comitante caterva,
Androgeos offert nobis, socia agmina credens
Inscius, atque ultro verbis compellat amicis:
Festinate, viri. Nam quae tam sera moratur
Segnities? alii rapiunt incensa feruntque
Pergama; vos celsis nunc primum a navibus itis?
Dixit, et extemplo, neque enim responsa dabantur
Fida satis, sensit medios delapsus in hostis.
Obstipuit, retroque pedem cum voce repressit.
Inprovisum aspris veluti qui sentibus anguem
Pressit humi nitens, trepidusque repente refugit
Attollentem iras et caerula colla tumentem;
Haud secus Androgeos visu tremefactus abibat.
Inruimus, densis et circumfundimur armis,
Ignarosque loci passim et formidine captos
Sternimus. Adspirat primo fortuna labori.
Atque hic successu exsultans animisque Coroebus,
O socii, qua prima, inquit, fortuna salutis
Monstrat iter, quaque ostendit se dextra, sequamur:
Mutemus clipeos, Danaumque insignia nobis
Aptemus. Dolus an virtus, quis in hoste requirat?
Arma dabunt ipsi. Sic fatus, deinde comantem
Androgei galeam clipeique insigne decorum
Induitur, laterique Argivum adcommodat ensem.
Hoc Rhipeus, hoc ipse Dymas omnisque iuventus
Laeta facit; spoliis se quisque recentibus armat.
Vadimus inmixti Danais haud numine nostro,

senum, feminarum. | 366. v. vs. 72. | 368. *crudelia* appellantur, quae sunt cum magno dolore coniuncta, ut *crudelis vita* VIII, 579. IX, 497. | 369. *pl. m. imago*, i. e. ubique caedes facta cernitur, passim proiectis caesorum cadaveribus. | 373. v. G. IV, 445. | 374. *rapere* s. agere (captas pecudes vel homines) et *ferre* (res suis possessoribus ereptas) hostes praedabundi dicuntur; Xenoph. Hellen. V, 4, 42.: „ἔφερε καὶ ἦγε τὰς Θήβας.“ | 377. *sensit delapsus*, i. e. sensit se delapsum esse, Graeco more, ᾔσθετο ἐμπεσών. Catull. LXIII, 6. 7.: „*sensit* terrae sola sanguine *maculans*.“ | 378. v. G. I, 200. | 381. v. G. III, 421. | 386. aliter dicitur *animis exsultare*, i. e. esse animo quam maxime fidenti, aliter *exsultare successu*, i. e. vehementer laetari s. | 389. *insignia*, puta clipeos et galeas; cf. vs. 392. | 391. *deinde*, ut Graecum εἶτα, participiis (h. l. *fatus*) vel subiici (VIII, 481.) solet, ut etiam *tum* V, 382. XII, 6. et *sic* I, 225., vel praeponi, ut V, 15. 400. VII, 135. | 393. *Ind.*, manu sinistra ansae clipei inserta; cf. vs. 670. et Hom. Il. XIV, 377. | 394. Videtur maior quaedam dignitas Dymanti a poeta tribui; id enim significat pronomen *ipse;* itaque saepe Iovis, aliorum etiam deorum, et ducum nominibus

Multaque per caecam congressi proelia noctem
Conserimus, multos Danaum demittimus Orco.
Diffugiunt alii ad navis, et litora cursu
Fida petunt; pars ingentem formidine turpi
Scandunt rursus equum et nota conduntur in alvo.

Heu nihil invitis fas quemquam fidere divis!
Ecce trahebatur passis Priameia virgo
Crinibus a templo Cassandra adytisque Minervae,
Ad caelum tendens ardentia lumina frustra,
Lumina, nam teneras arcebant vincula palmas.
Non tulit hanc speciem furiata mente Coroebus,
Et sese medium iniecit periturus in agmen.
Consequimur cuncti et densis incurrimus armis.
Hic primum ex alto delubri culmine telis
Nostrorum obruimur, oriturque miserrima caedes
Armorum facie et Graiarum errore iubarum.
Tum Danai gemitu atque ereptae virginis ira
Undique collecti invadunt, acerrimus Aiax,
Et gemini Atridae, Dolopumque exercitus omnis;
Adversi rupto ceu quondam turbine venti
Confligunt, Zephyrusque Notusque et laetus Eois
Eurus equis; stridunt silvae, saevitque tridenti
Spumeus atque imo Nereus ciet aequora fundo.
Illi etiam, si quos obscura nocte per umbram
Fudimus insidiis totaque agitavimus urbe,
Adparent; primi clipeos mentitaque tela
Adgnoscunt, atque ora sono discordia signant.
Ilicet obruimur numero; primusque Coroebus
Penelei dextra divae armipotentis ad aram
Procumbit; cadit et Rhipeus, iustissimus unus
Qui fuit in Teucris et servantissimus aequi;
Dis aliter visum; pereunt Hypanisque Dymasque
Confixi a sociis; nec te tua plurima, Panthu,
Labentem pietas nec Apollinis infula texit.
Iliaci cineres et flamma extrema meorum,

adiicitur. | 396. v. G. IV, 22. | 400. *fida*, tutum praebentia perfugium. | 409. cf. III, 222.; *armis*, Ablativus, quia adoriendi notio est in verbo *incurrimus: densis*, quia ipsi *densi*, conferti vs. 347., incurrunt. | 410. *delubri* Minervae; cf. vs. 425. | 412. *facie ... errore*, propter faciem, errorem, cf. XI, 151. | 413. v. I, 462. | 416. *ruptus turbo*, qui de caelo prorumpit ad terram; IX, 671.: „Iuppiter rumpit nubila," faciens, ut grando decidat. | 417. cf. Horat. Od. IV, 4, 44. | 423. *ora s. d. s.*, signo Graecis est diversitas sermonis. | 424. *Ilicet*, continuo, *sofort*. | 426. *i. unus*, unus omnium maxime iustus; similiter *sola fidissima* XI, 821. | 428. *Dis al. v.*, dii non ita egerunt cum eo, ut cum homine omnium iustissimo. | 429. *P.*, v. vs. 318. |

Testor, in occasu vestro nec tela nec ullas
Vitavisse vices Danaum, et, si fata fuissent,
Ut caderem, meruisse manu. Divellimur inde;
Iphitus et Pelias mecum; quorum Iphitus aevo
Iam gravior, Pelias et volnere tardus Ulixi;
Protinus ad sedes Priami clamore vocati.
Hic vero ingentem pugnam, ceu cetera nusquam
Bella forent, nulli tota morerentur in urbe,
Sic Martem indomitum, Danaosque ad tecta ruentis
Cernimus obsessumque acta testudine limen.
Haerent parietibus scalae, postisque sub ipsos
Nituntur gradibus, clipeosque ad tela sinistris
Protecti obiiciunt, prensant fastigia dextris.
Dardanidae contra turris ac tecta domorum
Culmina convellunt; his se, quando ultima cernunt,
Extrema iam in morte parant defendere telis;
Auratasque trabes, veterum decora alta parentum,
Devolvunt; alii strictis mucronibus imas
Obsedere fores; has servant agmine denso.
Instaurati animi, regis succurrere tectis,
Auxilioque levare viros, vimque addere victis.
Limen erat caecaeque fores et pervius usus
Tectorum inter se Priami, postesque relicti
A tergo, infelix qua se, dum regna manebant,
Saepius Andromache ferre incomitata solebat
Ad soceros, et avo puerum Astyanacta trahebat.
Evado ad summi fastigia culminis, unde
Tela manu miseri iactabant inrita Teucri.
Turrim in praecipiti stantem summisque sub astra
Eductam tectis, unde omnis Troia videri

430. v. I, 659. | 432. Graeco more Nominativus cum Infinitivo positus; cf. XI, 503. | 433. *vices D.*, fortunam casusque varios pugnae cum D. | 434. *manu*, virtute, ut XI, 16., multis scilicet, antequam caderem, a me occisis; quod tamquam pretium est vitae pro patria proiectae. | 441. *testud.*, facta ex clipeis, cf. IX, 505. et 517. sq. | 441. sq. Duplex est oppugnationis species: et in fastigium domus Priami evadere tentant Graeci, et per fores, ad quas aditus erat per gradus, irrumpere; ad hoc pertinent verba *obsessum limen* et *postes sub ipsos nituntur gradibus*, ad illud *Haerent p. scalae* et *clipeos ... dextris.* Ex solutae orationis consuetudine diceres: *alii* sub ipsos postes nituntur, *alii* clipeis protecti prensant fastigia; v. I, 701. Item duplex defensionis modus, cf. vs. 445. et 449. | 443. *ad*, ut G. II, 352. | 446. *ultima*, finem et exitium rerum suarum. | 451. *Instaurati a.*, cf. vs. 315. sq. | 453. sqq. Limen erat s. fores in postica parte regiae; *caecae f.*, ignotae aliis; *postes relicti*, quae a tergo sunt, relinqui vel relicta dicuntur. Constabat autem ea domus pluribus aedificiis ita iunctis, ut ex uno eorum in alterum transire possent vitato limine antico, s. *pervius* erat eius usus. | 457. *ad soceros*, Priamum et Hecubam, ut vs. 579. *patres* i. q. parentes. | 460. *in praecipiti*, in alto. |

Et Danaum solitae naves et Achaia castra,
Adgressi ferro circum, qua summa labantis
Iuncturas tabulata dabant, convellimus altis
Sedibus, inpulimusque; ea lapsa repente ruinam
Cum sonitu trahit et Danaum super agmina late
Incidit. Ast alii subeunt, nec saxa, nec ullum
Telorum interea cessat genus.
Vestibulum ante ipsum primoque in limine Pyrrhus
Exsultat, telis et luce coruscus aena;
Qualis ubi in lucem coluber mala gramina pastus,
Frigida sub terra tumidum quem bruma tegebat,
Nunc, positis novus exuviis nitidusque iuventa,
Lubrica convolvit sublato pectore terga
Arduus ad solem, et linguis micat ore trisulcis.
Una ingens Periphas et equorum agitator Achillis,
Armiger Automedon, una omnis Scyria pubes
Succedunt tecto, et flammas ad culmina iactant.
Ipse inter primos correpta dura bipinni
Limina perrumpit, postisque a cardine vellit
Aeratos; iamque excisa trabe firma cavavit
Robora, et ingentem lato dedit ore fenestram.
Adparet domus intus, et atria longa patescunt;
Adparent Priami et veterum penetralia regum,
Armatosque vident stantis in limine primo.
At domus interior gemitu miseroque tumultu
Miscetur, penitusque cavae plangoribus aedes
Femineis ululant; ferit aurea sidera clamor.
Tum pavidae tectis matres ingentibus errant,
Amplexaeque tenent postis atque oscula figunt.
Instat vi patria Pyrrhus; nec claustra, neque ipsi
Custodes sufferre valent; labat ariete crebro
Ianua, et emoti procumbunt cardine postes.
Fit via vi; rumpunt aditus, primosque trucidant
Inmissi Danai, et late loca milite conplent.
Non sic, aggeribus ruptis cum spumeus amnis
Exiit oppositasque evicit gurgite moles,
Fertur in arva furens cumulo, camposque per omnis
Cum stabulis armenta trahit. Vidi ipse furentem
Caede Neoptolemum geminosque in limine Atridas;
Vidi Hecubam centumque nurus, Priamumque per aras

463. sq. ubi summum tabulatum compagem minore negotio collabefaciendam atque ita se ipsum facile demoliendum praebebat. | 467. *subeunt* in locum occisorum. | 471. *in lucem ... convolvit*, v. G. IV, 82. | 477. *Armiger* Pyrrhi. | 479. *Ipse*, cf. vs. 469. | 487. *Miscetur*, resonat mixto ac vario feminarum gemitu. | 492. *sufferre*, eum, inpetum eius. | 498. *Fertur cumulo*, v. I, 105. | 501. quinquaginta erant filiorum uxo-

Sanguine foedantem, quos ipse sacraverat, ignis.
Quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum,
Barbarico postes auro spoliisque superbi,
Procubuere; tenent Danai, qua deficit ignis.

Forsitan et, Priami fuerint quae fata, requiras.
Urbis uti captae casum convolsaque vidit
Limina tectorum et medium in penetralibus hostem,
Arma diu senior desueta trementibus aevo
Circumdat nequiquam humeris, et inutile ferrum
Cingitur, ac densos fertur moriturus in hostis.
Aedibus in mediis nudoque sub aetheris axe
Ingens ara fuit iuxtaque veterrima laurus,
Incumbens arae atque umbra conplexa Penatis.
Hic Hecuba et natae nequiquam altaria circum,
Praecipites atra ceu tempestate columbae,
Condensae et divom amplexae simulacra sedebant.
Ipsum autem sumptis Priamum iuvenalibus armis
Ut vidit, Quae mens tam dira, miserrime coniunx,
Inpulit his cingi telis? aut quo ruis? inquit.
Non tali auxilio nec defensoribus istis
Tempus eget; non, si ipse meus nunc adforet Hector.
Huc tandem concede; haec ara tuebitur omnis,
Aut moriere simul. Sic ore effata recepit
Ad sese et sacra longaevum in sede locavit.

Ecce autem elapsus Pyrrhi de caede Polites,
Unus natorum Priami, per tela, per hostis
Porticibus longis fugit, et vacua atria lustrat
Saucius. Illum ardens infesto volnere Pyrrhus
Insequitur, iam iamque manu tenet et premit hasta.
Ut tandem ante oculos evasit et ora parentum,
Concidit, ac multo vitam cum sanguine fudit.
Hic Priamus, quamquam in media iam morte tenetur,
Non tamen abstinuit, nec voci iraeque pepercit:
At tibi pro scelere, exclamat, pro talibus ausis,

res s. nurus, ad quas accedunt totidem filiae. | 504. *Barbarico*, Phrygio; similiter loquentem facit Andromacham Ennius a Cic. Disp. Tuscul. I, 35. laud. | 505. *Tenent D., q. d. i.*, occupaverunt loca, ad quae ignis non pervasit. | 512. *Aed. in m.*, i. e. in impluvio, undique ab ipsis aedibus cincto, ubi Penates aram habebant apud Romanos. | 517. *sedebant*, more supplicum, ut principio Oed. Col. apud Soph.; cf. infra vs. 574. alii *tenebant*. | 519. *mens dira*, quae agitat consilia dira, male ominata et abominanda. | 522. *non*, sc. posset defendere; ac defendendi verbum ex eo, quod praecessit, *defensoribus* repetendum. | 529. *infesto v.*, proprie: infesto telo, quo eum vulneret. | 530. *premit*, percutit, ut IX, 330. | 533. *med. morte*, praesenti mortis peri-

Di, si qua est caelo pietas, quae talia curet,
Persolvant grates dignas et praemia reddant
Debita, qui nati coram me cernere letum
Fecisti et patrios foedasti funere voltus.
At non ille, satum quo te mentiris, Achilles
Talis in hoste fuit Priamo; sed iura fidemque
Supplicis erubuit, corpusque exsangue sepulchro
Reddidit Hectoreum, meque in mea regna remisit.
Sic fatus senior, telumque inbelle sine ictu
Coniecit, rauco quod protinus aere repulsum
Et summo clipei nequiquam umbone pependit.
Cui Pyrrhus: Referes ergo haec et nuntius ibis
Pelidae genitori; illi mea tristia facta
Degeneremque Neoptolemum narrare memento.
Nunc morere. Hoc dicens altaria ad ipsa trementem
Traxit et in multo lapsantem sanguine nati,
Inplicuitque comam laeva, dextraque coruscum
Extulit ac lateri capulo tenus abdidit ensem.
Haec finis Priami fatorum; hic exitus illum
Sorte tulit, Troiam incensam et prolapsa videntem
Pergama, tot quondam populis terrisque superbum
Regnatorem Asiae. Iacet ingens litore truncus,
Avolsumque humeris caput, et sine nomine corpus.

At me tum primum saevus circumstetit horror.
Obstipui; subiit cari genitoris imago,
Ut regem aequaevum crudeli volnere vidi
Vitam exhalantem; subiit deserta Creusa,
Et direpta domus, et parvi casus Iuli.
Respicio, et, quae sit me circum copia, lustro.
Deseruere omnes defessi, et corpora saltu
Ad terram misere aut ignibus aegra dedere.

Iamque adeo super unus eram, cum limina Vestae
Servantem et tacitam secreta in sede latentem
Tyndarida aspicio; dant clara incendia lucem
Erranti passimque oculos per cuncta ferenti.
Illa sibi infestos eversa ob Pergama Teucros
Et poenas Danaum et deserti coniugis iras

culo. | 536. *pietas*, respectus eorum, qui indigna patiuntur. | 539. Re funebri pollui, incestari homines putabantur, cf. VI, 150.; gravius etiam verbum est *foedare*, quasi adsperso sanguine contaminare. | 541. Supplex sua iura habet a diis, Iove maxime, in eorundemque est *fide*, s. tutela; *erubuit* igitur s. reveritus est Achilles hanc sanctitatem supplicis. | 544. *sine ictu*, non icto, vulnerato eo, qui erat vulnerandus. | 548. *tristia*, crudelia. | 555. *Sorte*, fato, ut ei erat fatale. — *tulit*, abstulit. | 556. *superbum populis*, imperio populorum. | 558. *sine nom.*, quia absciso capite iam cognosci non poterat, cuius esset corpus. | 566. *aegra*, quippe crudelissimo et doloris plenissimo ge-

Praemetuens, Troiae et patriae communis Erinys,
Abdiderat sese atque aris invisa sedebat.
Exarsere ignes animo; subit ira cadentem
Ulcisci patriam et sceleratas sumere poenas.
Scilicet haec Spartam incolumis patriasque Mycenas
Aspiciet? partoque ibit regina triumpho,
**Coniugiumque, domumque, patres, natosque videbit,
Iliadum turba et Phrygiis comitata ministris?
Occiderit ferro Priamus? Troia arserit igni?
Dardanium totiens sudarit sanguine litus?
Non ita. Namque etsi nullum memorabile nomen
Feminea in poena est nec habet victoria laudem,
Exstinxisse nefas tamen et sumpsisse merentis
Laudabor poenas, animumque explesse iuvabit
Ultricis flammae, et cineres satiasse meorum.
Talia iactabam, et furiata mente ferebar,
Cum mihi se, non ante oculis tam clara, videndam
Obtulit et pura per noctem in luce refulsit
Alma parens, confessa deam, qualisque videri
Caelicolis et quanta solet, dextraque prehensum
Continuit, roseoque haec insuper addidit ore:
Nate, quis indomitas tantus dolor excitat iras?
Quid furis? aut quonam nostri tibi cura recessit?
Non prius aspicies, ubi fessum aetate parentem
Liqueris Anchisen? superet coniunxne Creusa,
Ascaniusque puer? quos omnis undique Graiae
Circumerrant acies, et, ni mea cura resistat,
Iam flammae tulerint inimicus et hauserit ensis.
Non tibi Tyndaridis facies invisa Lacaenae
Culpatusve Paris, divom inclementia, divom,
Has evertit opes sternitque a culmine Troiam.
Aspice — namque omnem, quae nunc obducta tuenti
Mortalis hebetat visus tibi et humida circum

nere mortis absumta. | 567. v. E. VI, 6. | 574. v. vs. 517. — *aris*, in gradibus arae. — *invisa*, et suum et commune Helenae odium hac voce exprimit Aeneas. | 576. *scel. s. poen.*, poenas a scelerata, Helena, exigere. | 578. sqq. *Adspiciet ... ibit ... Occiderit ... arserit:* Qui indignantur rem futuram, Futuro utuntur et Futuro exacto, ita quidem, ut indignationis Futuro significatae causam indicet Futurum exactum. | 579. v. vs. 457. | 583. *nullum*, gravius negat, quam *non*, ut VI, 405. X, 592. | 585. *merentis* passive dictum videtur, ergo *meritas*. | 586. sq. *explere* Graeco more cum Genitivo iunctum. — *an. expl. ultr. fl.*, satisfacere animo per ultionem cupidissime expetitam; *flamma* enim significat vehementem cupiditatem. | 595. *nostri cura*, ipsa negligi videtur, cum negligitur Anchises ab ipsa amatus. | 599. v. vs. 278. | 600. v. vs. 555. — *hauserit*, cf. Hom. Il. XIV, 517.; nempe ense fit, ut sanguis hauriatur s. exeat e corpore; itaque *hauserit* i. q. con-

Caligat, nubem eripiam; tu ne qua parentis
Iussa time, neu praeceptis parere recusa —
Hic, ubi disiectas moles avolsaque saxis
Saxa vides mixtoque undantem pulvere fumum,
Neptunus muros magnoque emota tridenti
Fundamenta quatit totamque a sedibus urbem
Eruit. Hic Iuno Scaeas saevissima portas
Prima tenet, sociumque furens a navibus agmen
Ferro accincta vocat.
Iam summas arces Tritonia, respice, Pallas
Insedit, nimbo effulgens et Gorgone saeva.
Ipse Pater Danais animos virisque secundas
Sufficit, ipse deos in Dardana suscitat arma.
Eripe, nate, fugam, finemque inpone labori.
Nusquam abero, et tutum patrio te limine sistam.
Dixerat, et spissis noctis se condidit umbris.
Adparent dirae facies inimicaque Troiae
Numina magna deum.
    Tum vero omne mihi visum considere in ignis
Ilium et ex imo verti Neptunia Troia;
Ac veluti summis antiquam in montibus ornum
Cum ferro accisam crebrisque bipennibus instant
Eruere agricolae certatim; illa usque minatur
Et tremefacta comam concusso vertice nutat,
Volneribus donec paulatim evicta supremum
Congemuit traxitque iugis avolsa ruinam.
Descendo, ac ducente deo flammam inter et hostis
Expedior; dant tela locum, flammaeque recedunt.
    Atque ubi iam patriae perventum ad limina sedis
Antiquasque domos, genitor, quem tollere in altos
Optabam primum montis primumque petebam,
Abnegat excisa vitam producere Troia
Exsiliumque pati. Vos o, quibus integer aevi
Sanguis, ait, solidaeque suo stant robore vires,
Vos agitate fugam.
Me si caelicolae voluissent ducere vitam,

foderit. | 603. v. vs. 290. | 606. Ex vulgari consuetudine ita instituas orationem: Ac ne forte matris iussa (quae vs. 619. sq. exponuntur) timeas, en omnem tibi eripiam nubem. | 613. *prima*, v. vs. 334. — iunge *furens vocat*, v. V, 481. | 616. *nimbo eff.*, nimbo ab incendii flammis fulgente circumdata. — *Gorgone*, cf. VIII, 437. sq. | 617. *Ipse P.*, v. G. I, 163. — *secundas*, quae eventum secundent. | 619. *Eripe fugam*, i. e. rape fugam, s. celeriter fuge, ex his periculis. | 626. v. I, 148. | 629. v. E. III, 106. | 632. *deo*, generis nomen, quo etiam deae comprehenduntur; nam Venus eum duxisse putanda est. | 638. v. G. IV, 491. | 639. *stant*, sustinent se, *suo robore*, ut non alieno auxilio indigeant, ut Anchises. | 640. *agit. f.*, agitate con-

Has mihi servassent sedes. Satis una superque
Vidimus excidia et captae superavimus urbi.
Sic o, sic positum adfati discedite corpus.
Ipse manu mortem inveniam; miserebitur hostis
Exuviasque petet. Facilis iactura sepulchri.
Iam pridem invisus divis et inutilis annos
Demoror, ex quo me divom pater atque hominum rex
Fulminis adflavit ventis et contigit igni.
Talia perstabat memorans, fixusque manebat.
Nos contra effusi lacrimis coniunxque Creusa
Ascaniusque omnisque domus, ne vertere secum
Cuncta pater fatoque urguenti incumbere vellet.
Abnegat, inceptoque et sedibus haeret in isdem.
Rursus in arma feror, mortemque miserrimus opto,
Nam quod consilium aut quae iam fortuna dabatur?
Mene efferre pedem, genitor, te posse relicto
Sperasti, tantumque nefas patrio excidit ore?
Si nihil ex tanta Superis placet urbe relinqui,
Et sedet hoc animo, perituraeque addere Troiae
Teque tuosque iuvat, patet isti ianua leto,
Iamque aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus,
Gnatum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.
Hoc erat, alma parens, quod me per tela, per ignis
Eripis, ut mediis hostem in penetralibus, utque
Ascanium patremque meum iuxtaque Creusam
Alterum in alterius mactatos sanguine cernam?
Arma, viri, ferte arma; vocat lux ultima victos.
Reddite me Danais; sinite instaurata revisam
Proelia. Numquam omnes hodie moriemur inulti.
Hinc ferro accingor rursus clipeoque sinistram
Insertabam aptans meque extra tecta ferebam.
Ecce autem conplexa pedes in limine coniunx
Haerebat, parvumque patri tendebat Iulum:

silia fugae; cf. IX, 187. | 644. *adfati* extremo illo *Vale, Vale, Vale*, tamquam iam mortuum; cf. VI, 506. | 645. *mis. h. Exuv. p.:* Anchises in beneficii loco mortem ponit, quam hostis, exuvias petens, ipsi afferat. | 648. *annos demoror*, vitam moror et quasi impatientem huius morae et invitam retineo. | 649. Erant apud veteres, qui ventum esse causam fulminis et tonitruum affirmarent; cf. Lucret. VI, 269. sqq.— *adflavit:* Liv. XXX, 6.: „saucii *adflati*que incendio.“ | 652. *vert.*, evertere, perdere. | 653. *fato urg. incumb.*, ultro dare operam, ut fatum instans acceleretur. | 654. Praepositio ad utrumque nomen pertinet: *in eodem incepto et in iisdem sedibus;* v. I, 544. | 656. *quae fort.*, quae salutis via. | 658. *t. nefas*, sermo suadens rem tam nefariam. | 663. v. I, 99. | 667. cernam confundi sanguinem simul mactatorum. | 668. *Arma*, quae domum ingressus deposuerat. | 670. v. E. III, 49. | 671. sq. v. vs. 393. | 673. *c. p.*, γούνων ἀψα-

Si periturus abis, et nos rape in omnia tecum;
Sin aliquam expertus sumptis spem ponis in armis,
Hanc primum tutare domum. Cui parvus Iulus,
Cui pater et coniunx quondam tua dicta relinquor?
    Talia vociferans gemitu tectum omne replebat,
Cum subitum dictuque oritur mirabile monstrum.
Namque manus inter maestorumque ora parentum
Ecce levis summo de vertice visus Iuli
Fundere lumen apex, tactuque innoxia molli
Lambere flamma comas et circum tempora pasci.
Nos pavidi trepidare metu, crinemque flagrantem
Excutere et sanctos restinguere fontibus ignis.
At pater Anchises oculos ad sidera laetus
Extulit, et caelo palmas cum voce tetendit:
Iuppiter omnipotens, precibus si flecteris ullis,
Aspice nos hoc tantum; et, si pietate meremur,
Da deinde auxilium, pater, atque haec omina firma.
    Vix ea fatus erat senior, subitoque fragore
Intonuit laevum, et de caelo lapsa per umbras
Stella facem ducens multa cum luce cucurrit.
Illam, summa super labentem culmina tecti,
Cernimus Idaea claram se condere silva
Signantemque vias; tum longo limite sulcus
Dat lucem, et late circum loca sulfure fumant.

μένη. | 678. *Cui relinquor?* sc. hostibus; et cf. IV, 323. sq. | 681. *inter manus* esse dicitur, qui gestatur manibus, cf. vs. 674. IX, 502. — *inter ora*, in conspectu. | 683. *apex*, flamma in apicis speciem acuminata. — *tactu innox.*, ut *mala tactu* G. III, 416. | 688. *caelo*, v. E. II, 30. | 690. *Aspice n. h. t.* Cuilibet Verbo adiungi potest Accusativus Substantivi significatione cum eo Verbo cognati, ut *ire iter* s. *viam*, *pugnam pugnare*, *furorem furere* XII, 680.; similiter *aequora curro* V, 235., quasi *curro cursum maritimum;* sed plerumque talis Substantivi loco ponitur Pronomen generis neutri, ut *id te hortor*, quasi *eum hortatum te hortor; quid me cogis? welchen Zwang thust du mir an?* Graece: τί, vel τίνα ἀνάγκην, ἀναγκάζεις με; infra VI, 466.: „extremum fato, *quod* te adloquor, hoc est," i. e. extremam fatum mihi concessit hanc, *quam* te adloquor *adlocutionem*. Eiusdem generis sunt *acerba sonare*, *crebra ferire*, *torva tueri*, *extrema gemere*. Itaque *aspice nos hoc tantum* i. q. hunc tantum aspectum nos aspice, τοῦτο μόνον ἡμᾶς ἐπίβλεψον, eatenus duntaxat res nostras aspice, i. e. omnis Troianorum fortuna cum corruerit, hanc tantum eius partem aspice. *Aspicit* autem, qui est propitius, nec, ut iratus, avertit oculos. | 692. *Vix ... que.* Copulae *et*, *que*, saepe res coniungunt, quae nullo prope temporis intervallo sese excipere significantur, maxime post Particulam *vix*, cf. V, 857. VIII, 520. XI, 296. post *una* XI, 864. post *ubi* XII, 81. | 693. v. G. IV, 7. | 697. in ipso cursu ista stella s. fax caelestis (v. G. I, 365.) signa quaedam cursus sui (fulgorem quendam intellige) relinquit, et postquam condita est, tum omnis eius via, sulci instar in caelo quasi impressa, clariore luce effulget; nam clariorem factam esse necesse est, quia splendor ipsius stellae non am-

Hic vero victus genitor se tollit ad auras,
Adfaturque deos et sanctum sidus adorat.
Iam iam nulla mora est; sequor, et, qua ducitis, adsum.
Di patrii, servate domum, servate nepotem.
Vestrum hoc augurium, vestroque in numine Troia est.
Cedo equidem, nec, nate, tibi comes ire recuso.
Dixerat ille; et iam per moenia clarior ignis
Auditur, propiusque aestus incendia volvunt.
Ergo age, care pater, cervici inponere nostrae;
Ipse subibo humeris, nec me labor iste gravabit;
Quo res cumque cadent, unum et commune periclum,
Una salus ambobus erit. Mihi parvus Iulus
Sit comes, et longe servet vestigia coniunx.
Vos, famuli, quae dicam, animis advertite vestris.
Est urbe egressis tumulus templumque vetustum
Desertae Cereris, iuxtaque antiqua cupressus
Religione patrum multos servata per annos.
Hanc ex diverso sedem veniemus in unam.
Tu, genitor, cape sacra manu patriosque Penatis;
Me, bello e tanto digressum et caede recenti,
Attrectare nefas, donec me flumine vivo
Abluero.
Haec fatus, latos humeros subiectaque colla
Veste super fulvique insternor pelle leonis,
Succedoque oneri; dextrae se parvus Iulus
Inplicuit sequiturque patrem non passibus aequis;
Pone subit coniunx. Ferimur per opaca locorum;
Et me, quem dudum non ulla iniecta movebant
Tela neque adverso glomerati ex agmine Graii,
Nunc omnes terrent aurae, sonus excitat omnis
Suspensum et pariter comitique onerique timentem.
Iamque propinquabam portis, omnemque videbar
Evasisse viam, subito cum creber ad auris
Visus adesse pedum sonitus, genitorque per umbram
Prospiciens, Nate, exclamat, fuge, nate; propinquant.
Ardentis clipeos atque aera micantia cerno.

plius ei officiebat. | 703. *in (sub* IX, 247.) *vestro numine*, in vestra tutela. Significat Anchises rem Troianam nondum prorsus perditam ac meliore fortuna in novis sedibus usuram. | 705. *clarior*, cf. vs. 301. | 711. v. G. I, 335. — *longe*, e longinquo, ne, si multi una exirent, animadverterentur ab hostibus. | 713. *Est tum. urbe egressis*, sc. adversus. | 714. Proprie templum Cereris, non ipsa Ceres, desertum erat, i. e. loco positum infrequenti, s. quo homines raro aut numquam solent accedere; cf. III, 646. XI, 843. Tibull. I, 1, 11. | 717. v. vs. 320. | 726. *Et* h. l. inservit indicandae mirationi ex inexspectata rei mutatione natae. | 727. *adv. glom. ex agm.*, conferta multitudo ex hostili agmine collecta. | 731. *Ev. viam:* videbar mihi iam omnem viam

Hic mihi nescio quod trepido male numen amicum
Confusam eripuit mentem. Namque avia cursu
Dum sequor et nota excedo regione viarum,
Heu! misero coniunx fatone erepta Creusa
Substitit, erravitne via, seu lassa resedit,
Incertum; nec post oculis est reddita nostris.
Nec prius amissam respexi animumve reflexi,
Quam tumulum antiquae Cereris sedemque sacratam
Venimus; hic demum collectis omnibus una
Defuit, et comites natumque virumque fefellit.
Quem non incusavi amens hominumque deorumque?
Aut quid in eversa vidi crudelius urbe?
Ascanium Anchisenque patrem Teucrosque Penatis
Commendo sociis et curva valle recondo;
Ipse urbem repeto et cingor fulgentibus armis.
Stat casus renovare omnis, omnemque reverti
Per Troiam, et rursus caput obiectare periclis.
Principio muros obscuraque limina portae,
Qua grèssum extuleram, repeto, et vestigia retro
Observata sequor per noctem et lumine lustro.
Horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent.
Inde domum, si forte pedem, si forte tulisset,
Me refero. Inruerant Danai, et tectum omne tenebant.
Ilicet ignis edax summa ad fastigia vento
Volvitur; exsuperant flammae, furit aestus ad auras.
Procedo et Priami sedes arcemque reviso.
Et iam porticibus vacuis Iunonis asylo
Custodes lecti Phoenix et dirus Ulixes
Praedam adservabant. Huc undique Troia gaza
Incensis erepta adýtis, mensaeque deorum,
Crateresque auro solidi, captivaque vestis
Congeritur. Pueri et pavidae longo ordine matres
Stant circum.
Ausus quin etiam voces iactare per umbram
Inplevi clamore vias, maestusque Creusam
Nequiquam ingeminans iterumque iterumque vocavi.

per urbem feliciter et sine periculo emensus; alii *Ev. vicem.* | 735. *male amicum*, infestum. | 736. *Conf. erip. m.*, ita perturbavit mentem, ut plane expers esset consilii. | 737. *regio* significat certum quendam tractum viae s. lineam quasi quandam, quam sequitur via, sive rectam sive obliquam, *die Richtung, den Zug der Strassen:* deflecto igitur de via nota s. vulgo trita, nec pergo ire, quo ea ducit; v. IX, 385. | 744. *fefellit*, ἔλαθε sc. μὴ συνεφεπομένη. | 758. *Ilicet*, v. vs. 424. | 761. *asylo*, templo; nam templa (non autem omnia) iis, qui culpam aliquam commiserant, praebebant perfugium; erat autem Iunonis templum in arce. | 764. *mens. deor.*, mensam in templo Iunonis Olympiae positam commemorat Pausan. V, 20. intelligendi sunt

Quaerenti et tectis urbis sine fine furenti —
Infelix simulacrum atque ipsius umbra Creusae
Visa mihi ante oculos et nota maior imago.
Obstipui, steteruntque comae et vox faucibus haesit.
Tum sic adfari et curas his demere dictis:
Quid tantum insano iuvat indulgere dolori,
O dulcis coniunx? non haec sine numine divom
Eveniunt; nec te comitem portare Creusam
Fas aut ille sinit superi regnator Olympi.
Longa tibi exsilia, et vastum maris aequor arandum.
Et terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva
Inter opima virum leni fluit agmine Thybris:
Illic res laetae regnumque et regia coniunx
Parta tibi. Lacrimas dilectae pelle Creusae.
Non ego Myrmidonum sedes Dolopumve superbas
Aspiciam, aut Graiis servitum matribus ibo,
Dardanis, et divae Veneris nurus;
Sed me magna deum Genetrix his detinet oris.
Iamque vale, et nati serva communis amorem.
Haec ubi dicta dedit, lacrimantem et multa volentem
Dicere deseruit, tenuisque recessit in auras.
Ter conatus ibi collo dare bracchia circum;
Ter frustra conprensa manus effugit imago,
Par levibus ventis volucrique simillima somno.
Sic demum socios consumpta nocte reviso.
    Atque hic ingentem comitum adfluxisse novorum
Invenio admirans numerum, matresque, virosque,
Collectam exsilio pubem, miserabile volgus.
Undique convenere, animis opibusque parati,
In quascumque velim pelago deducere terras.
Iamque iugis summae surgebat Lucifer Idae
Ducebatque diem, Danaique obsessa tenebant

etiam tripodes. | 765. v. G. II, 464. et A. V, 663. | 772. *Infelix s.*, quia ipsa Creusa infelix Aeneae videtur. | 779. *Fas*, fatum, ut VI, 438. | 780. *exsilia*, sc. obeunda sunt; v. I, 426. | 781. *Et.* Copula ita praeponitur enuntiatis tempus aliquod significantibus, ut animum attentum reddat ad ea, quae eo tempore evenerunt vel eventura sunt: Cum in Hesperiam veneris, tum res laetae tibi obtingent. cf. vs. 801. cum 804., infra III, 356. cum 358., V, 721. cum 722., X, 256. cum 258. — *Lydius*, ex Etruria veniens; nam Etrusci a Lydis orti credebantur. | 782. *arva virum* appellat poeta imitatus Homericum illud et Hesiodium *ἔργα ἀνδρῶν* s. *ἀνθρώπων*, quod dicitur de opere rustico. Non igitur in desertam aliquam terram venturum Aeneam dicit, sed in eam, quae culta sit navorum hominum industria, *θάλλουσαν ἔργοις ἀνθρώπων.* | 784. v. I, 462. | 786. *matribus*, matronis. | 788. *m. d. G.*, Cybele me hic detinet, ut sim una ex eius comitibus. | 791. cf. IV, 278. | 798. *pubem*, populum, ut VII, 219. | 801. v. vs. 781.

Limina portarum, nec spes opis ulla dabatur.
Cessi et sublato montis genitore petivi.

AENEIDOS
LIBER TERTIUS.

(*Deleta Troia Aeneas iussu deorum novam quaerit patriam. — Errores Aeneae.*)

Postquam res Asiae Priamique evertere gentem
Inmeritam visum Superis, ceciditque superbum
Ilium et omnis humo fumat Neptunia Troia,
Diversa exsilia et desertas quaerere terras
Auguriis agimur divom, classemque sub ipsa
Antandro et Phrygiae molimur montibus Idae,
Incerti, quo fata ferant, ubi sistere detur,
Contrahimusque viros. Vix prima inceperat aestas:
Et pater Anchises dare fatis vela iubebat;
Litora cum patriae lacrimans portusque relinquo
Et campos, ubi Troia fuit. Feror exsul in altum
Cum sociis natoque Penatibus et magnis dis.
Terra procul vastis colitur Mavortia campis,
Thraces arant, acri quondam regnata Lycurgo,
Hospitium antiquum Troiae sociique Penates,
Dum fortuna fuit. Feror huc, et litore curvo
Moenia prima loco, fatis ingressus iniquis,
Aeneadasque meo nomen de nomine fingo.
Sacra Dionaeae matri divisque ferebam
Auspicibus coeptorum operum, superoque nitentem
Caelicolum regi mactabam in litore taurum.
Forte fuit iuxta tumulus, quo cornea summo
Virgulta et densis hastilibus horrida myrtus.

Aeneid. L. III. 3. *fumat*, v. I, 99. — *Neptunia*, cf. Hom. Il. XXI, 446. sq. | 4. *Diversa exs.:* positum in contraria parte orbis terrarum exsilii locum, ut Ovid. Trist. IV, 2, 69.: „procul Latio *diversum* missus in orbem;“ et cf. infra XI, 261. XII, 708. — *desertas* „a Dardano“ ait Servius; cf. vs. 94—97. 163—171. VII, 205—208. | 9. *Et*, v. II, 692. — *fatis*, ut alias *ventis* dantur vela, ita h. l. *fatis*, cum, quibus danda essent ventis, non satis sciret Aeneas. | 10. *cum* positum cum emphasi, fere i. q. *tum vero* vel δὴ τότε· cf. II, 680. VI, 91. | 12. Penates ac dii magni sunt iidem; habet igitur copula h. l. vim declarandi, ut vs. 148. 336. 442. | 15. *socii*, foederati, quod ipsi Troiani et Thraces foedere erant iuncti. | 16. *fuit*, perstitit, integra fuit. | 17. *ingressus* Thraciam. | 18. v. G. I, 137. | 21. v. II, 242. |

Accessi, viridemque ab humo convellere silvam
Conatus, ramis tegerem ut frondentibus aras,
Horrendum et dictu video mirabile monstrum.
Nam, quae prima solo ruptis radicibus arbos
Vellitur, huic atro liquuntur sanguine guttae
Et terram tabo maculant. Mihi frigidus horror
Membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis.
Rursus et alterius lentum convellere vimen
Insequor et caussas penitus temptare latentis:
Ater et alterius sequitur de cortice sanguis.
Multa movens animo Nymphas venerabar agrestis
Gradivumque patrem, Geticis qui praesidet arvis,
Rite secundarent visus omenque levarent.
Tertia sed postquam maiore hastilia nisu
Adgredior genibusque adversae obluctor arenae —
Eloquar, an sileam? — gemitus lacrimabilis imo
Auditur tumulo, et vox reddita fertur ad auris:
Quid miserum, Aenea, laceras? iam parce sepulto;
Parce pias scelerare manus. Non me tibi Troia
Externum tulit, aut cruor hic de stipite manat.
Heu! fuge crudelis terras, fuge litus avarum.
Nam Polydorus ego. Hic confixum ferrea texit
Telorum seges et iaculis increvit acutis.
Tum vero ancipiti mentem formidine pressus
Obstipui, steteruntque comae et vox faucibus haesit.
Hunc Polydorum auri quondam cum pondere magno
Infelix Priamus furtim mandarat alendum
Threicio regi, cum iam diffideret armis
Dardaniae cingique urbem obsidione videret.
Ille, ut opes fractae Teucrum, et Fortuna recessit,
Res Agamemnonias victriciaque arma secutus,
Fas omne abrumpit; Polydorum obtruncat, et auro
Vi potitur. Quid non mortalia pectora cogis,
Auri sacra fames! Postquam pavor ossa reliquit,
Delectos populi ad proceres primumque parentem

25. *ram. t.*, sertis velarem, ut mos erat; cf. II, 248. sq. G. IV, 276. | 40. *edi* vox dicitur, cum solius loquentis, *reddi*, cum etiam audientis ratio habetur. | 43. *tulit*, protulit, genuit. | 46. Pro eo, quod est simplicius: *seges iaculorum increvit*, in corpore meo crevit s. radices egit, audacius scripsit poeta: *seges increvit iaculis;* cf. vs. 134. | 47. v. E. III, 106. — *ancipiti*, ancipitem s. dubium me reddente, quid facerem. | 50. *Infelix*, quia consilium Priami Polydorum in Thraciam, ut ibi tutus esset, mittentis infelicem habuit exitum; sic Dido *infelix* I, 749., nescia, quid mali sibi impendeat. | 51. *regi* Polymestori. | 51. sq. Cum iam, post prima proelia adversa, desperaret, Graecos propelli et ab obsidione urbis prohiberi posse. | 55. *Fas o. abr.*, omnia divina iura susque deque habuit, violato iure hospitii. | 56. v. II, 690. | 57. v. G. III, 272. | 61.

Monstra deum refero, et, quae sit sententia, posco.
Omnibus idem animus, scelerata excedere terra,
Linqui pollutum hospitium, et dare classibus austros.
Ergo instauramus Polydoro funus: et ingens
Aggeritur tumulo tellus; stant Manibus arae,
Caeruleis maestae vittis atraque cupresso,
Et circum Iliades crinem de more solutae;
Inferimus tepido spumantia cymbia lacte
Sanguinis et sacri pateras, animamque sepulchro
Condimus, et magna supremum voce ciemus.
Inde, ubi prima fides pelago, placataque venti
Dant maria et lenis crepitans vocat auster in altum,
Deducunt socii navis et litora conplent.
Provehimur portu, terraeque urbesque recedunt.
Sacra mari colitur medio gratissima tellus
Nereidum matri et Neptuno Aegaeo,
Quam pius Arcitenens oras et litora circum
Errantem Mycono e celsa Gyaroque revinxit,
Inmotamque coli dedit et contemnere ventos.
Huc feror; haec fessos tuto placidissima portu
Accipit. Egressi veneramur Apollinis urbem.
Rex Anius, rex idem hominum Phoebique sacerdos,
Vittis et sacra redimitus tempora lauro,
Occurrit; veterem Anchisen adgnoscit amicum.
Iungimus hospitio dextras, et tecta subimus.
Templa dei saxo venerabar structa vetusto:
Da propriam, Thymbraee, domum; da moenia fessis
Et genus et mansuram urbem; serva altera Troiae
Pergama, reliquias Danaum atque inmitis Achilli.
Quem sequimur? quove ire iubes? ubi ponere sedes?
Da, pater, augurium, atque animis inlabere nostris.
Vix ea fatus eram: tremere omnia visa repente,
Liminaque laurusque dei, totusque moveri
Mons circum, et mugire adytis cortina reclusis.

Linqui, alii *Linquere*. | 63. *tumulo*, in formam tumuli s. ut tumulus fiat. | 64. *Caer.*, fuscis; et v. vs. 25. | 66. *Inf.*, proprio verbo usus est, unde dictae inferiae. | 67. *an. sep. Cond.:* vagabantur animae insepultorum corporum; facto tumulo oblatisque inferiis desinebant vagari ac sepulchro continebantur quietae. — 68. v. II, 644. | 69. v. E. II, 26. | 70. v. G. I, 163. | 71. *Ded.* ἐρύουσιν εἰς ἅλα, nempe ante in litus subductas, Hom. Il. XIV, 75. sq. Horat. Od. I, 4, 2. | 74. *N. m.*, Doridi. — *Aegaeo*, cf. Hom. Il. XIII, 20—22. — Ceterum v. E. II, 24. | 75. cf. Hom. Il. I, 37. | 76. *Errant.*, significatur Delos insula, quam instabilem antea et natantem Apollo ibi natus stabilivit. | 83. *hospitio*, iure veteris hospitii. | 86. sq. serva altera Troiae Pergama, sive eos, qui ex caede reliqui nova illa Pergama conditari sunt. | 88. *Quem s.*, ecquis est, quem ducem sequi nos iubeas? | 91. v.

Submissi petimus terram, et vox fertur ad auris:
Dardanidae duri, quae vos a stirpe parentum
Prima tulit tellus, eadem vos ubere laeto
Accipiet reduces. Antiquam exquirite matrem.
Hic domus Aeneae cunctis dominabitur oris,
Et nati natorum, et qui nascentur ab illis.
Haec Phoebus; mixtoque ingens exorta tumultu
Laetitia, et cuncti, quae sint ea moenia, quaerunt,
Quo Phoebus vocet errantis iubeatque reverti?
Tum genitor, veterum volvens monumenta virorum,
Audite, o proceres, ait, et spes discite vestras:
Creta Iovis magni medio iacet insula ponto;
Mons Idaeus ubi, et gentis cunabula nostrae.
Centum urbes habitant magnas, uberrima regna;
Maxumus unde pater, si rite audita recordor,
Teucrus Rhoeteas primum est advectus ad oras,
Optavitque locum regno. Nondum Ilium et arces
Pergameae steterant; habitabant vallibus imis.
Hinc mater cultrix Cybelae Corybantiaque aera
Idaeumque nemus; hinc fida silentia sacris,
Et iuncti currum dominae subiere leones.
Ergo agite, et, divom ducunt qua iussa, sequamur;
Placemus ventos et Gnosia regna petamus.
Nec longo distant cursu; modo Iuppiter adsit,
Tertia lux classem Cretaeis sistet in oris.
Sic fatus, meritos aris mactavit honores,
Taurum Neptuno, taurum tibi, pulcher Apollo,
Nigram Hiemi pecudem, Zephyris felicibus albam.
Fama volat pulsum regnis cessisse paternis
Idomenea ducem, desertaque litora Cretae,
Hoste vacare domos, sedesque adstare relictas.
Linquimus Ortygiae portus, pelagoque volamus,
Bacchatamque iugis Naxon viridemque Donysam,
Olearon, niveamque Paron sparsasque per aequor

E. IV, 51. | 92. *adytis reclusis*, cf. VI, 81. sq. | 97. sq. cf. Hom. Il. XX, 307. sq. | 102. *vet. volv. m. vir.*, repetens animo memoriam rerum olim gestarum. | 107. *Maximus pater*, unde ipsi maiores orti, *ἀρχηγέτης τοῦ γένους*. | 108. *Rhoet.*, Troianas; Rhoeteum promontorium Troadis. | 109. v. I, 425. | 111. sqq. *Hinc*, ex Creta, traductus est cultus Magnae Matris deorum. — *Cybelae*, montis in Phrygia. — *aera*, cymbala. — Hinc, ab Ida Cretensi, Ida, mons Phrygiae, appellata, in quo monte nemus erat Matris deorum; hinc *fida sil. sacris*, i. e. mysteria Idaea; *sacris*, in sacris; hinc etiam illud, quod sedens in curru a leonibus vecto repraesentatur. | 118. *honores*, victimas; praeterea omnino ea, quae diis honoris causa offeruntur; cf. I, 49. infra vs. 178. — *aris*, diis, quibus sacra fiunt in aris. | 120. *Hiemi*, cf. V, 772. | 125. v. G. II, 487. Naxos Baccho sacra. — *iugis*, in iugis, montibus. | 126. *niveam*, candido marmore

Cycladas et crebris legimus freta concita terris.
Nauticus exoritur vario certamine clamor;
Hortantur socii: Cretam proavosque petamus.
Prosequitur surgens a puppi ventus euntis,
Et tandem antiquis Curetum adlabimur oris.
Ergo avidus muros optatae molior urbis,
Pergameamque voco, et laetam cognomine gentem
Hortor amare focos arcemque attollere tectis.
Iamque fere sicco subductae litore puppes;
Connubiis arvisque novis operata iuventus;
Iura domosque dabam: subito cum tabida membris,
Corrupto caeli tractu, miserandaque venit
Arboribusque satisque lues et letifer annus.
Linquebant dulcis animas, aut aegra trahebant
Corpora; tum sterilis exurere Sirius agros;
Arebant herbae, et victum seges aegra negabat.
Rursus ad oraclum Ortygiae Phoebumque remenso
Hortatur pater ire mari, veniamque precari:
Quam fessis finem rebus ferat; unde laborum
Temptare auxilium iubeat; quo vertere cursus.
Nox erat, et terris animalia somnus habebat:
Effigies sacrae divom Phrygiique Penates,
Quos mecum a Troia mediisque ex ignibus urbis
Extuleram, visi ante oculos adstare iacentis
In somnis, multo manifesti lumine, qua se
Plena per insertas fundebat luna fenestras;
Tum sic adfari et curas his demere dictis:
Quod tibi delato Ortygiam dicturus Apollo est,
Hic canit, et tua nos en ultro ad limina mittit.
Nos te, Dardania incensa, tuaque arma secuti,
Nos tumidum sub te permensi classibus aequor,
Idem venturos tollemus in astra nepotes,
Inperiumque urbi dabimus. Tu moenia magnis
Magna para, longumque fugae ne linque laborem.
Mutandae sedes. Non haec tibi litora suasit
Delius, aut Cretae iussit considere, Apollo.

conspicuam. | 127. *cr. fr. concita t.*, freta, in quibus magni concitantur fluctus, quippe qui propter vicinitatem multarum insularum se explicare lateque diffundere non possunt. | 128. sq. *var. certamine*, dum alius cum alio certat studio classis propellendae. — *nauticus clamor*, celeusma et hortamentum; hortantur enim inter se: *Cretam pr. petamus.* — *socii* navales qui dicuntur, *ναυτικὸς λεώς*. | 133. *cognomine*, nomine urbis a pristina sua patria petito. | 134. Proprie dicuntur tecta arcis attolli, s. in altum educi; hinc ipsa arx tectis attolli; v. vs. 46. | 144. *veniam*, v. I, 519., ut benevole sibi respondeat. | 145. *fessis*, afflictis; cf. XI, 335. | 148. v. vs. 12. | 151. Alii *Insomnis.* | 152. *fenestras insertas*, foramina luminis intromittendi causa in pariete facta vel potius relicta. | 158. *Idem*, v. E. I, 33. | 162. *aut* saepe ponitur,

Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt,
Terra antiqua, potens armis atque ubere glaebae;
Oenotri coluere viri; nunc fama minores
Italiam dixisse ducis de nomine gentem:
Hae nobis propriae sedes; hinc Dardanus ortus,
Iasiusque pater, genus a quo principe nostrum.
Surge age, et haec laetus longaevo dicta parenti
Haud dubitanda refer: Corythum terrasque requirat
Ausonias. Dictaea negat tibi Iuppiter arva.
Talibus attonitus visis et voce deorum —
Nec sopor illud erat, sed coram adgnoscere voltus
Velatasque comas praesentiaque ora videbar;
Tum gelidus toto manabat corpore sudor —
Corripio e stratis corpus, tendoque supinas
Ad caelum cum voce manus, et munera libo
Intemerata focis. Perfecto laetus honore
Anchisen facio certum, remque ordine pando.
Adgnovit prolem ambiguam geminosque parentes,
Seque novo veterum deceptum errore locorum.
Tum memorat: Nate, Iliacis exercite fatis,
Sola mihi talis casus Cassandra canebat.
Nunc repeto haec generi portendere debita nostro,
Et saepe Hesperiam, saepe Itala regna vocare.
Sed quis ad Hesperiae venturos litora Teucros
Crederet? aut quem tum vates Cassandra moveret?
Cedamus Phoebo, et moniti meliora sequamur.
Sic ait; et cuncti dicto paremus ovantes.
Hanc quoque deserimus sedem, paucisque relictis
Vela damus, vastumque cava trabe currimus aequor.
Postquam altum tenuere rates, nec iam amplius ullae
Adparent terrae, caelum undique et undique pontus,
Tum mihi caeruleus supra caput adstitit imber,
Noctem hiememque ferens, et inhorruit unda tenebris.

ubi aliquid generaliter aut non satis accurate dictum explicatur verbis magis propriis ac definitis, ut h. l. *haec litora* vocabulo *Cretae*, i. e. in Creta. | 166. v. I, 533. | 168. *a quo*, Dardano. | 170. *Corythus*, conditor Cortonae; hic ipsa Cortona vel potius omnino Italia intelligenda. | 173. *ὡς ὕπαρ εἶδον ὄνειρον*, Mosch. Idyll. II, 16—19. | 174. *Velatas* vittis. | 178. *Intem. munera*, merum. — *honore*, v. vs. 118. | 180. *gem. par.*, cf. vs. 104. sqq. | 181. *novo veterum*, pertinet hoc ad ornatum poeticum, ut duo contraria ita componantur, ut alterum salva sententia abesse possit; Soph. Oed. R. 1.: „*ὦ τέκνα Κάδμου τοῦ πάλαι νέα τροφή*.“ infra vs. 716.: „Sic pater Aeneas intentis *omnibus unus* Fata renarrabat divom.“ | 182. *Il. exerc. f.*, quem fata Troianis adhuc infensa exercent, laboribus aliis ex aliis obiiciunt. | 184. *repeto*, memoria, eam port. | 190. Secundum historiam; Sall. Cat. c. 6.: „Troiani Aenea duce profugi sedibus incertis vagabantur.“ — *paucisq. rel.*, puta eos ex Aeneae comitibus, qui Pergami (cf. vs. 133.), oppido etiam Virgilii aetate superstite, remanserunt. | 195. v. G.

Continuo venti volvunt mare magnaque surgunt
Aequora; dispersi iactamur gurgite vasto;
Involvere diem nimbi, et nox humida caelum
Abstulit; ingeminant abruptis nubibus ignes.
Excutimur cursu, et caecis erramus in undis.
Ipse diem noctemque negat discernere caelo,
Nec meminisse viae media Palinurus in unda.
Tris adeo incertos caeca caligine soles
Erramus pelago, totidem sine sidere noctes.
Quarto terra die primum se attollere tandem
Visa, aperire procul montis, ac volvere fumum.
Vela cadunt, remis insurgimus; haud mora, nautae
Adnixi torquent spumas et caerula verrunt.
Servatum ex undis Strophadum me litora primum
Accipiunt, Strophades Graio stant nomine dictae,
Insulae Ionio in magno, quas dira Celaeno
Harpyiaeque colunt aliae, Phineia postquam
Clausa domus, mensasque metu liquere priores.
Tristius haud illis monstrum, nec saevior ulla
Pestis et ira deum Stygiis sese extulit undis.
Virginei volucrum voltus, foedissima ventris
Proluvies, uncaeque manus, et pallida semper
Ora fame.
Huc ubi delati portus intravimus, ecce
Laeta boum passim campis armenta videmus
Caprigenumque pecus nullo custode per herbas.
Inruimus ferro, et divos ipsumque vocamus
In partem praedamque Iovem; tum litore curvo
Exstruimusque toros dapibusque epulamur opimis.
At subitae horrifico lapsu de montibus adsunt
Harpyiae et magnis quatiunt clangoribus alas,
Diripiuntque dapes contactuque omnia foedant
Inmundo; tum vox taetrum dira inter odorem.
Rursum in secessu longo sub rupe cavata,
Arboribus clausi circum atque horrentibus umbris,

I, 314. — *tenebris*, fluctibus nigricantibus. | 196. *magna s.*, in altum s. | 199. nubes fulmine rumpi putabantur eoque effici tonitrua. | 200. *caecis*, incertis, nam cum nulla apparerent sidera, incerti erant Troiani, qua in parte maris versarentur. | 203. *Tres adeo*, cf. VII, 629. et v. IV, 533. — *incertos*, obscuros dies, cf. VI, 270.; *certus Titan*, sol nulla macula obtusus, ap. Valer. Fl. II, 57. | 207. *insurg.*, dum elevatur corpus maiorem ad nisum. | 210. *stant* de perpetuitate nominis intelligendum; Valer. Fl. VIII, 217.: „Insula Sarmaticae Peuce stat nomine nymphae.“ | 211. v. E. III, 79. | 212. postquam expulsae sunt ex domo Phinei a Zete et Calai. | 221. *nullo cust.*, ut armenta deo alicui sacra, ἀνειμένα, Harpyiis scilicet, cf. vs. 247. | 222. v. II, 409. | 224. *Exstr. t.*, congeriem caespitum in modum tororum strui-

Instruimus mensas arisque reponimus ignem:
Rursum ex diverso caeli caecisque latebris
Turba sonans praedam pedibus circumvolat uncis,
Polluit ore dapes. Sociis tunc, arma capessant,
Edico, et dira bellum cum gente gerendum.
Haud secus ac iussi faciunt, tectosque per herbam
Disponunt enses et scuta latentia condunt.
Ergo ubi delapsae sonitum per curva dedere
Litora, dat signum specula Misenus ab alta
Aere cavo. Invadunt socii, et nova proelia temptant,
Obscenas pelagi ferro foedare volucres.
Sed neque vim plumis ullam nec volnera tergo
Accipiunt, celerique fuga sub sidera lapsae
Semiesam praedam et vestigia foeda relinquunt.
Una in praecelsa consedit rupe Celaeno,
Infelix vates, rumpitque hanc pectore vocem:
Bellum etiam pro caede boum stratisque iuvencis,
Laomedontiadae, bellumne inferre paratis
Et patrio Harpyias insontis pellere regno?
Accipite ergo animis atque haec mea figite dicta.
Quae Phoebo pater omnipotens, mihi Phoebus Apollo
Praedixit, vobis Furiarum ego maxuma pando.
Italiam cursu petitis, ventisque vocatis
Ibitis Italiam, portusque intrare licebit;
Sed non ante datam cingetis moenibus urbem,
Quam vos dira fames nostraeque iniuria caedis
Ambesas subigat malis absumere mensas.
Dixit, et in silvam pennis ablata refugit.
At sociis subita gelidus formidine sanguis
Deriguit; cecidere animi, nec iam amplius armis,
Sed votis precibusque iubent exposcere pacem,
Sive deae, seu sint dirae obscenaeque volucres.
Et pater Anchises passis de litore palmis
Numina magna vocat, meritosque indicit honores:
Di, prohibete minas; di, talem avertite casum,
Et placidi servate pios! Tum litore funem
Deripere, excussosque iubet laxare rudentis.
Tendunt vela Noti; fugimus spumantibus undis,

mus. | 230. v. I, 165. | 231. cf. vs. 223. | 236. *Haud s. ac i. f.*, faciunt, ut imperatum est. | 237. *dat. cond.*, abscondunt, quo fit, ut lateant. | 241. *Obsc.*, diras et in malo omine habitas. Ceterum v. G. IV, 556. | 247. *pro caede*, pro eo, quod greges nostros cecidistis, v. vs. 221. | 253. *vocatis*, invocatis, ut secundent cursum, ergo idem fere, quod *secundis:* V, 59.: „*Poscamus* ventos.“ | 255. *datam*, fato vobis concessam. | 256. *caedis*, tentatae duntaxat. | 257. cf. VII, 112. sqq. | 262. *obsc.*, v. vs. 241. et G. I, 470. | 265. deest *inquit*, ut *inquam* II, 657. 675. | 266. *funem*, v. G. I, 457. | 267.

Qua cursum ventusque gubernatorque vocabat.
Iam medio adparet fluctu nemorosa Zacynthos
Dulichiumque Sameque et Neritos ardua saxis.
Effugimus scopulos Ithacae, Laertia regna,
Et terram altricem saevi exsecramur Ulixi.
Mox et Leucatae nimbosa cacumina montis
Et formidatus nautis aperitur Apollo.
Hunc petimus fessi et parvae succedimus urbi;
Ancora de prora iacitur, stant litore puppes.
  Ergo insperata tandem tellure potiti
Lustramurque Iovi votisque incendimus aras,
Actiaque Iliacis celebramus litora ludis.
Exercent patrias oleo labente palaestras
Nudati socii; iuvat evasisse tot urbes
Argolicas mediosque fugam tenuisse per hostis.
Interea magnum sol circumvolvitur annum,
Et glacialis hiemps aquilonibus asperat undas;
Aere cavo clipeum, magni gestamen Abantis,
Postibus adversis figo, et rem carmine signo:
AENEAS HAEC DE DANAIS VICTORIBUS ARMA.
Linquere tum portus iubeo et considere transtris.
Certatim socii feriunt mare et aequora verrunt.
Protinus aerias Phaeacum abscondimus arces,
Litoraque Epiri legimus portuque subimus
Chaonio et celsam Buthroti accedimus urbem.
  Hic incredibilis rerum fama occupat auris
Priamiden Helenum Graias regnare per urbes,
Coniugio Aeacidae Pyrrhi sceptrisque potitum,

excussos, qui ante complicati fuerunt. | 274. *Leuc.*, v. VIII, 677. | 275. *Apollo*, templum Apollinis, quod ad Actium erat in promontorio. | 278. *insperata*, referendum hoc ad pericula vs. 282. sq. commemorata. | 279. Antequam ludorum sollemnia rite celebrari possint, expiatione et lustratione opus est; cui deo sacrum piaculare offerebatur, ei (hic *Iovi*) lustrari dicebantur. — *votis*, sacris ex voto debitis. — Ceterum eadem verborum constructione usus est Aeschylus Agamemn. 91.: „βωμοὶ δώροισι φλέγονται.“ | 280. Finxit hoc Virgilius Imperatori Augusto gratificaturus, qui victo ad Actium Antonio ludos ibi instituit celeberrimos. | 281. *patrias*, quales in patria exercere solebant. — *oleo l.* certaturi, lucta maxime, oleo se ungebant; *labente*, diffluente. | 284. circumvolvendo se sol *efficit* annum, itaque, hoc ipsum ut significetur, poeta ausus est dicere *sol circumvolvitur annum*, usus συντάξει πρὸς τὸ νοούμενον. | 286. v. V, 663. | 288. *haec*, sc. fixit, quod verbum ex superiore versu repetendum; *de Danais*, i. e. Abanti, Graeco homini, a se ad Troiam occiso, erepta. En acerbam cum quadam gloriatione iunctam irrisionem, quod Aeneas hunc clipeum in ipsa patria victorum hostium suspendit. | 291. cf. Hom. Od. V, 279. sq. — *abscond.*, praeternavigantibus nobis absconduntur; procul visa longius navigantibus videntur mari paulatim ab-

Et patrio Andromachen iterum cessisse marito.
Obstipui, miroque incensum pectus amore,
Compellare virum et casus cognoscere tantos.
Progredior portu, classis et litora linquens;
Sollemnis cum forte dapes et tristia dona
Ante urbem in luco falsi Simoentis ad undam
Libabat cineri Andromache Manisque vocabat
Hectoreum ad tumulum, viridi quem caespite inanem
Et geminas, caussam lacrimis, sacraverat aras.
Ut me conspexit venientem et Troia circum
Arma amens vidit, magnis exterrita monstris
Deriguit visu in medio, calor ossa reliquit;
Labitur, et longo vix tandem tempore fatur:
Verane te facies, verus mihi nuntius adfers,
Nate dea? vivisne? aut, si lux alma recessit,
Hector ubi est? dixit, lacrimasque effudit et omnem
Inplevit clamore locum. Vix pauca furenti
Subiicio et raris turbatus vocibus hisco:
Vivo equidem, vitamque extrema per omnia duco;
Ne dubita, nam vera vides.
Heu! quis te casus deiectam coniuge tanto
Excipit? aut quae digna satis fortuna revisit?
Hectoris Andromache Pyrrhin connubia servas?
Deiecit voltum et demissa voce locuta est:
O felix una ante alias Priameia virgo,
Hostilem ad tumulum Troiae sub moenibus altis
Iussa mori, quae sortitus non pertulit ullos,
Nec victoris heri tetigit captiva cubile!
Nos, patria incensa diversa per aequora vectae
Stirpis Achilleae fastus iuvenemque superbum,

scondi et sic e conspectu abeunt. | 297. cedere alicui dicuntur, quae in potestatem eius aut possessionem veniunt; cf. vs. 333. XII, 17. | 298. *amore*, cf. VIII, 184. | 301. *cum*, δή τότε, v. vs. 10.; alii *tum*. — *dapes*, intellige χοάς, mel cum vino et lacte. | 302. *falsi*, quia nomen a vero Simoente, fluvio Troadis, ad hunc translatum est, cf. vs. 334. sq. 349. sq. et 497. | 303. v. vs. 68. | 304. *inanem*, significatur cenotaphium. | 305. *geminas*, unam, ut videtur, Hectori, alteram Astyanacti filio. | 307. *monstris*, adspectu, qui ipsi monstri instar erat. | 308. v. G. III, 272. | 310. *Adfersne te mihi* tamquam *vera facies* (potius *veram faciem*, cf. I, 314. V, 373. XII, 860.) viri, cuius speciem habes? tamquam *verus nuntius tui*, ut vere ille sis, quem vultus nuntiat? | 316. *extr. p. o.*, per summa pericula. | 318. *revisit*, obtigit tibi, cf. E. I, 30. | 319. *Hectoris Andr.*, ut apud Ennium *Hora Quirini*. — *servas*, φυλάσσεις, i. e. ἔχεις. Tune, Hectoris coniux, facta es coniux Pyrrhi, et hostis et multo deterioris viri? | 321. *Pr. v.*, Polyxena; cf. Ovid. Met. XIII, 439—448. | 323. sorte captivae suis heris assignabantur in parti-

Servitio enixae, tulimus; qui deinde, secutus
Ledaeam Hermionen Lacedaemoniosque hymenaeos,
Me famulo famulamque Heleno transmisit habendam.
Ast illum, ereptae magno inflammatus amore
Coniugis et scelerum Furiis agitatus, Orestes
Excipit incautum patriasque obtruncat ad aras.
Morte Neoptolemi regnorum reddita cessit
Pars Heleno, qui Chaonios cognomine campos
Chaoniamque omnem Troiano a Chaone dixit,
Pergamaque Iliacamque iugis hanc addidit arcem.
Sed tibi qui cursum venti, quae fata dedere?
Aut quisnam ignarum nostris deus adpulit oris?
Quid puer Ascanius? superatne? et vescitur aura,
Quae tibi iam Troia —
Ecqua tamen puero est amissae cura parentis?
Ecquid in antiquam virtutem animosque virilis
Et pater Aeneas et avunculus excitat Hector?
Talia fundebat lacrimans longosque ciebat
Incassum fletus, cum sese a moenibus heros
Priamides multis Helenus comitantibus adfert,
Adgnoscitque suos, laetusque ad limina ducit,
Et multum lacrimas verba inter singula fundit.
Procedo, et parvam Troiam simulataque magnis
Pergama et arentem Xanthi cognomine rivum
Adgnosco, Scaeaeque amplector limina portae.
Nec non et Teucri socia simul urbe fruuntur.
Illos porticibus rex accipiebat in amplis;
Aulai medio libabant pocula Bacchi,
Inpositis auro dapibus, paterasque tenebant.
Iamque dies alterque dies processit, et aurae
Vela vocant tumidoque inflatur carbasus austro:
His vatem adgredior dictis ac talia quaeso:
Troiugena, interpres divom, qui numina Phoebi,

tione praedae. | 327. *Serv. enixae*, peperi ei serva etiam filium, Molossum. — *secutus*, cf. E. II, 64. sq. | 329. me famulo suo transmisit et famulam suam me transmisit; ea, quae coniungi solent (hunc in modum: *me famulo famulam transmisit*), copula interposita diremit poeta, ut V, 447.: „Ipse *gravis graviterque* concidit;“ v. G. I, 142. | 332. Delphis ante aram patri Achilli, tamquam heroi, factam. | 333. *reddita*, ad alium, nempe ad ipsum Helenum, translata; *pars regnorum*, Epirus, non omne regnum, quod etiam Phthiam complectebatur. | 336. v. vs. 12. | 340. Apertum est Andromacham velle aliquid quaerere de Creusa; quod sentiens Aeneas vultu motuque aliquo manus mortuam esse significare putandus est; itaque Andromacha orationem imperfectam relinquens pergit de Ascanio quaerere. Sed non est dubium, quin hic locus inter emendandos relictus sit a Virgilio. | 351. exosculari postes solebant in patriam reduces. | 355. *dapibus*, iis quidem, quae diis offerrentur. | 356. v. II, 781. | 357. *aurae Vela v.*, invitant, ut vela pandantur. | 359. cf. Hom. Il. VI, 76. | 359.

Qui tripodas, Clarii laurus, qui sidera sentis
Et volucrum linguas et praepetis omina pennae,
Fare age — namque omnem cursum mihi prospera dixit
Religio, et cuncti suaserunt numine divi
Italiam petere et terras temptare repostas;
Sola novum dictuque nefas Harpyia Celaeno
Prodigium canit, et tristis denuntiat iras,
Obscenamque famem — quae prima pericula vito?
Quidve sequens tantos possim superare labores?
Hic Helenus, caesis primum de more iuvencis,
Exorat pacem divom, vittasque resolvit
Sacrati capitis, meque ad tua limina, Phoebe,
Ipse manu multo suspensum numine ducit,
Atque haec deinde canit divino ex ore sacerdos:

Nate dea, — nam te maioribus ire per altum
Auspiciis manifesta fides: sic fata deum rex
Sortitur, volvitque vices; is vertitur ordo —
Pauca tibi e multis, quo tutior hospita lustres
Aequora et Ausonio possis considere portu,
Expediam dictis; prohibent nam cetera Parcae
Scire Helenum farique vetat Saturnia Iuno.
Principio Italiam, quam tu iam rere propinquam
Vicinosque, ignare, paras invadere portus,
Longa procul longis via dividit invia terris.
Ante et Trinacria lentandus remus in unda,
Et salis Ausonii lustrandum navibus aequor

sq. *deum* sentit, qui divino quodam spiritu afflatus futura praedicit; *tripodas*, qui tripodi insidens, ut Pythia Delphis, vaticinatur; *Clarii laurus*, qui in luco Apollinis Clarii edit oracula, sic quidem, ut ipsi illi tripodes ipsaeque lauri facultatem eius rei tribuant. — *sidera*, cf. IV, 519. | 362. sq. *Religio*, oraculum, *prospera*, res prosperas nuntians. | 367. *Obsc.*, v. vs. 241. et G. I, 470. | 372. *multo susp. num.*, sollicitum multoque horrore, ex praesentia dei nato, perfusum. | 373—380. Nate dea, pauca tibi e multis expediam, cum cetera fari non liceat; Iuppiter ea fata tibi attribuit, nam manifestum est navigare te auspiciis maioribus, sc. ipso Iove auspice et auctore, non minore aliquo deo (sunt enim gradus quidam auspiciorum, ut ait Servius); eaque auspicia promittunt tibi res amplissimas futuras in Italia. — *Sortitur*, tamquam sortito, s. ducta sorte, constituit fata. — *v. vices*, v. I, 9. — *is v. ordo*, talis est earum rerum, quae aliae ex aliis tibi tuisque obtingent, series. — *hospita*, Epirum, ubi nunc hospitio utitur Aeneas, tangentia, cf. vs. 396. sqq. — *vetat fari*, nempe vetat Parcas ea fari Heleno. Alii interpungunt: *Scire, Helenum farique v.* | 382. v. G. III, 283. | 383. *dividit Italiam*, i. e. eam partem Italiae, quae tibi est petenda, longa via distinet (cf. E. I, 67.) ab Epiro; in eam enim partem qui classe pervenire vult, ei via interclusa (*invia*) est longis terris ante circumnavigandis, eoque ipsa fit *longa*. | 384. *lentandus*, Apollon. Rhod. II, 593.: „*ἐπεγνάμπτοντο δὲ κῶπαι, ἠΰτε καμπύλα τόξα, βιαζομένων ἡρώων.*“ |

Infernique lacus Aeaeaeque insula Circae,
Quam tuta possis urbem conponere terra.
Signa tibi dicam; tu condita mente teneto:
Cum tibi sollicito secreti ad fluminis undam
Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus
Triginta capitum fetus enixa iacebit,
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati,
Is locus urbis erit, requies ea certa laborum.
Nec tu mensarum morsus horresce futuros:
Fata viam invenient aderitque vocatus Apollo.
Has autem terras, Italique hanc litoris oram,
Proxuma quae nostri perfunditur aequoris aestu,
Effuge; cuncta malis habitantur moenia Graiis.
Hic et Narycii posuerunt moenia Locri,
Et Sallentinos obsedit milite campos
Lyctius Idomeneus; hic illa ducis Meliboei
Parva Philoctetae subnixa Petelia muro.
Quin, ubi transmissae steterint trans aequora classes
Et positis aris iam vota in litore solves,
Purpureo velare comas adopertus amictu,
Ne qua inter sanctos ignis in honore deorum
Hostilis facies occurrat et omina turbet.
Hunc socii morem sacrorum, hunc ipse teneto;
Hac casti maneant in religione nepotes.
Ast ubi digressum Siculae te admoverit orae
Ventus et angusti rarescent claustra Pelori,
Laeva tibi tellus et longo laeva petantur
Aequora circuitu: dextrum fuge litus et undas.
Haec loca vi quondam et vasta convolsa ruina —
Tantum aevi longinqua valet mutare vetustas —
Dissiluisse ferunt, cum protinus utraque tellus
Una foret; venit medio vi pontus et undis
Hesperium Siculo latus abscidit, arvaque et urbes
Litore diductas angusto interluit aestu.

389. *secreti*, in parte secreta, ab hominum frequentia remota, fluminis Tiberis, cf. VIII, 82. | 395. *viam*, exitum oraculi dabunt. | 402. *Philoctetae muro subnixa*, vel confisa sive tuta, vel quod, ut auctor est Coelius Antipater, imposita erat excelso muro. | 403. *steterint*, Futur. exact. verbi *sisto*, ergo i. q. *stabunt*. | 405. *velare*, Imperat. Passivi, cf. vs. 545. et v. E. III. 106. | 406. v. G. III, 486. | 407. *occurrat*, oculis tuis. — *omina*, ipsum sacrificium, quod rite peractum prospera, turbatum adversa ominabatur. | 411. proprie *angusta cl. P.*, v. E. IX, 46. Et *claustra P.* significant fretum Siculum; nam venientibus de mari Ionio propter curvaturam litorum *clausae* videntur illae angustiae, quae appropinquantibus *paulatim aperiri*, *rarescere*, videntur. | 413. *undas*, sc. dextras; cf. IV, 11. | 414. *ruina* terrae, vi aquarum paulatim subrutae. | 416. *protinus*, continue, διηνεκῶς. | 419. *ang. aestu*, aqua in angustiis freti aestuante. | 426.

Dextrum Scylla latus, laevum inplacata Charybdis
Obsidet, atque imo barathri ter gurgite vastos
Sorbet in abruptum fluctus, rursusque sub auras
Erigit alternos et sidera verberat unda.
At Scyllam caecis cohibet spelunca latebris,
Ora exsertantem et navis in saxa trahentem.
Prima hominis facies et pulchro pectore virgo
Pube tenus, postrema inmani corpore pistrix,
Delphinum caudas utero commissa luporum.
Praestat Trinacrii metas lustrare Pachyni
Cessantem, longos et circumflectere cursus,
Quam semel informem vasto vidisse sub antro
Scyllam et caeruleis canibus resonantia saxa.
Praeterea, si qua est Heleno prudentia, vati
Si qua fides, animum si veris inplet Apollo,
Unum illud tibi, nate dea, proque omnibus unum
Praedicam, et repetens iterumque iterumque monebo:
Iunonis magnae primum prece numen adora;
Iunoni cane vota libens dominamque potentem
Supplicibus supera donis: sic denique victor
Trinacria finis Italos mittere relicta.
Huc ubi delatus Cymaeam accesseris urbem
Divinosque lacus et Averna sonantia silvis,
Insanam vatem aspicies, quae rupe sub ima
Fata canit foliisque notas et nomina mandat.
Quaecumque in foliis descripsit carmina virgo,
Digerit in numerum atque antro seclusa relinquit.
Illa manent inmota locis neque ab ordine cedunt;
Verum eadem, verso tenuis cum cardine ventus
Inpulit et teneras turbavit ianua frondes,
Numquam deinde cavo volitantia prendere saxo,
Nec revocare situs aut iungere carmina curat:
Inconsulti abeunt, sedemque odere Sibyllae.
Hic tibi ne qua morae fuerint dispendia tanti,
Quamvis increpitent socii, et vi cursus in altum
Vela vocet possisque sinus inplere secundos,

sq. *Prima* — *postrema*, πρόσθεν — ὄπισθεν. | 428. v. E. III, 106. Scylla inferiore sui parte luporum s. canum (vs. 432.) προτομαῖς cincta erat et desinebat in caudas delphinum. — 435. alii *praeque*. | 437. *primum*, praeter cetera, ut IV, 342. VII, 136.: „*primamque* deorum Tellurem invocat,“ i. e. ante omnes deos; V, 746. VI, 183. XI, 786. XII, 33.; additur etiam interdum a poeta illud *ante omnes*, II, 40. V, 540. | 439. *supera*, expugna, placa eius iram. | 442. v. vs. 12. — *divinos*, sacros, Diti fortasse, quia per Avernum descensus ad inferos patere credebatur. | 443. *Ins. v.*, numinis plenam, ἔνθεον, Sibyllam. | 444. *not. et nom.*, litteras et verba. | 446. *in num.*, ordinem. | 454. *cursus*, proprie ventus cursum, navigationem,

Quin adeas vatem precibusque oracula poscas.
Ipsa canat, vocemque volens atque ora resolvat.
Illa tibi Italiae populos venturaque bella,
Et quo quemque modo fugiasque ferasque laborem,
Expediet, cursusque dabit venerata secundos.
Haec sunt, quae nostra liceat te voce moneri.
Vade age, et ingentem factis fer ad aethera Troiam.
Quae postquam vates sic ore effatus amico est,
Dona dehinc auro gravia sectoque elephanto
Inperat ad navis ferri, stipatque carinis
Ingens argentum, Dodonaeosque lebetas,
Loricam consertam hamis auroque trilicem,
Et conum insignis galeae cristasque comantis,
Arma Neoptolemi. Sunt et sua dona parenti.
Addit equos, additque duces;
Remigium supplet; socios simul instruit armis.
Interea classem velis aptare iubebat
Anchises, fieret vento mora ne qua ferenti.
Quem Phoebi interpres multo compellat honore:
Coniugio, Anchisa, Veneris dignate superbo,
Cura deum, bis Pergameis erepte ruinis,
Ecce tibi Ausoniae tellus: hanc arripe velis.
Et tamen hanc pelago praeterlabare necesse est;
Ausoniae pars illa procul, quam pandit Apollo.
Vade, ait, o felix nati pietate. Quid ultra
Provehor et fando surgentis demoror austros?
Nec minus Andromache, digressu maesta supremo,
Fert picturatas auri subtemine vestes
Et Phrygiam Ascanio chlamydem, nec cedit honori,
Textilibusque onerat donis, ac talia fatur:
Accipe et haec, manuum tibi quae monumenta mearum
Sint, puer, et longum Andromachae testentur amorem,
Coniugis Hectoreae. Cape dona extrema tuorum,

adiuvans. | 455. *secundos*, secundo vento inflatos. | 457. *Ipsa*, cf. VI. 74—76. | 459. v. G. I, 419. | 462. redde Troiam factis ingentem, „ut gloria eius ad caelum efferatur. | 464. *gravid s.*, XII, 363.: „Chloreaqué Sybarimque“ et in metro choriambico Terent. Adelph. IV, 4, 4.: „Mémbra metú : débilid : súnt; animús“ *cet.* Ceterum cf. Hom. Odyss. XIX, 564. | 465. *st. c.*, v. I, 195. | 466. v. I, 640. | 467. *Lor. c. h.*, *ἁλυσιδωτόν*, *aur. tril.* ipsi hami ex filis aureis triplicatis facti erant. | 470. ἡγεμόνας τῆς ναυτιλίας συνεκπλεῦσαι Αἰνείᾳ ex Epiro ait Dionys. I, 32. | 471. *Remig. suppl.*, addit remiges in supplementum, sive, ut ait Liv. XXVI, 39., „supplevit remigio naves.“ — *socios*, v. vs. 129. — *armis*, remis. | 472. *aptare*, v. IV, 482. | 476. *bis*, semel Troia ab Hercule expugnata. | 477. *arripit* locum, qui celeriter potitur, invadit; cf. IX, 13. XI, 531. | 484. *nec ced. hon.*, aequat Andromache Helenum munerum praestantia, quibus ille discedentes cohonestarat. | 486. *et*, nimirum etiam

O mihi sola mei super Astyanactis imago.
Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat;
Et nunc aequali tecum pubesceret aevo.
Hos ego digrediens lacrimis adfabar obortis:
Vivite felices, quibus est fortuna peracta
Iam sua; nos alia ex aliis in fata vocamur.
Vobis parta quies; nullum maris aequor arandum,
Arva neque Ausoniae semper cedentia retro
Quaerenda. Effigiem Xanthi Troiamque videtis,
Quam vestrae fecere manus, melioribus, opto,
Auspiciis, et quae fuerit minus obvia Graiis.
Si quando Thybrim vicinaque Thybridis arva
Intraro gentique meae data moenia cernam,
Cognatas urbes olim populosque propinquos,
Epiro, Hesperia, quibus idem Dardanus auctor
Atque idem casus, unam faciemus utramque
Troiam animis; maneat nostros ea cura nepotes.
Provehimur pelago vicina Ceraunia iuxta,
Unde iter Italiam cursusque brevissimus undis.
Sol ruit interea et montes umbrantur opaci.
Sternimur optatae gremio telluris ad undam,
Sortiti remos, passimque in litore sicco
Corpora curamus; fessos sopor inrigat artus.
Necdum orbem medium Nox horis acta subibat:
Haud segnis strato surgit Palinurus et omnis
Explorat ventos, atque auribus aera captat;
Sidera cuncta notat tacito labentia caelo,
Arcturum pluviasque Hyadas geminosque Triones,
Armatumque auro circumspicit Oriona.
Postquam cuncta videt caelo constare sereno,
Dat clarum e puppi signum; nos castra movemus,
Temptamusque viam et velorum pandimus alas.
Iamque rubescebat stellis Aurora fugatis,
Cum procul obscuros collis humilemque videmus
Italiam. Italiam primus conclamat Achates,
Italiam laeto socii clamore salutant.

ab Heleno dona accepisse Ascanius putandus est. | 489. *super*, quae superes, superstes. | 496. cf. VI, 61. | 498. sq. ut melioribus, quam vera Troia, auspiciis condita sit, opto, et ut minus sit exposita hostibus. | 503. Epirus et Hesperia i. q. Epirotae et Itali; duplex autem structura, ut fit, in unum est confusa: dicimus enim aut „populos propinquos, *Epirum* et *Hesperiam*, unam faciemus Troiam," aut „ex populis propinquis, *Epiro* et *Hesperia*, unam fac. Tr." | 505. v. II, 171. | 509. *Stern.*, cf. G. IV, 432. | 510. *Sort. r.*, qui diem remos agitando exegeramus. | 512. *orbem*, caelum. — *horis acta*, per horas decurrens. | 514. *aur. a. capt.*, explorat auram auscultans strepitum maris. | 517. *auro*, ense aureo. | 518. *constare*, composita

Tum pater Anchises magnum cratera corona
Induit inplevitque mero, divosque vocavit
Stans celsa in puppi:
Di maris et terrae tempestatumque potentes,
Ferte viam vento facilem et spirate secundi.
Crebrescunt optatae aurae, portusque patescit
Iam propior, templumque adparet in arce Minervae.
Vela legunt socii, et proras ad litora torquent.
Portus ab Euroo fluctu curvatus in arcum:
Obiectae salsa spumant adspargine cautes:
Ipse latet; gemino demittunt bracchia muro
Turriti scopuli, refugitque ab litore templum.
Quattuor hic, primum omen, equos in gramine vidi
Tondentis campum late, candore nivali.
Et pater Anchises: Bellum, o terra hospita, portas:
Bello armantur equi, bellum haec armenta minantur.
Sed tamen idem olim curru succedere sueti
Quadrupedes, et frena iugo concordia ferre:
Spes et pacis, ait. Tum numina sancta precamur
Palladis armisonae, quae prima accepit ovantis,
Et capita ante aras Phrygio velamur amictu;
Praeceptisque Heleni, dederat quae maxuma, rite
Iunoni Argivae iussos adolemus honores.
Haud mora, continuo perfectis ordine votis,
Cornua velatarum obvertimus antennarum,
Graiugenumque domos suspectaque linquimus arva.
Hinc sinus Herculei, si vera est fama, Tarenti
Cernitur; attollit se diva Lacinia contra,
Caulonisque arces et navifragum Scylaceum.
Tum procul e fluctu Trinacria cernitur Aetna,
Et gemitum ingentem pelagi pulsataque saxa
Audimus longe fractasque ad litora voces,
Exsultantque vada, atque aestu miscentur arenae.
Et pater Anchises: Nimirum haec illa Charybdis:
Hos Helenus scopulos, haec saxa horrenda canebat.

et tranquilla esse. | 525. cf. G. II, 528. | 529. *F. v. vento f.*, date navigationem commoditate venti adiutam. | 530. *Crebr.*, v. V, 764. — Portus Veneris. | 535. sq. Portus, qui e longinquo accedentium adspectui patescit (vs. 530.), propius admotis occulitur (*latet*) per rupes obiectas, templumque, quod ab alto intuentibus in litore situm videbatur, quasi retrocedebat appropinquantibus, utpote in colle positum. | 541. v. E. V, 29. G. I, 305. | 545. cf. vs. 405. | 546. cf. vs. 436. sqq. | 548. *ordine*, rite. | 549. *obvert.*, pelago; cf. VI, 3. — *velatarum*, velis indutarum. | 551. *si v. e. f.*, si verum est ab Hercule conditum esse. | 552. in promontorio Lacinio erat celebre templum Iunonis Laciniae. | 554. *e fl.*, ab alto. | 556. *fract. voces*, fragorem maris, cf. vs. 669. | 557. *misc.*, agitantur in fundo maris et mixtae in altum tolluntur. | 558. sq. cf. vs. 410. sqq. et v.

Eripite, o socii, pariterque insurgite remis.
Haud minus ac iussi faciunt, primusque rudentem
Contorsit laevas proram Palinurus ad undas;
Laevam cuncta cohors remis ventisque petivit.
Tollimur in caelum curvato gurgite, et idem
Subducta ad Manis imos desedimus unda.
Ter scopuli clamorem inter cava saxa dedere;
Ter spumam elisam et rorantia vidimus astra.
Interea fessos ventus cum sole reliquit,
Ignarique viae Cyclopum adlabimur oris.
Portus ab accessu ventorum inmotus et ingens
Ipse; sed horrificis iuxta tonat Aetna ruinis,
Interdumque atram prorumpit ad aethera nubem,
Turbine fumantem piceo et candente favilla,
Attollitque globos flammarum et sidera lambit;
Interdum scopulos avolsaque viscera montis
Erigit eructans, liquefactaque saxa sub auras
Cum gemitu glomerat, fundoque exaestuat imo.
Fama est Enceladi semiustum fulmine corpus
Urgueri mole hac, ingentemque insuper Aetnam
Inpositam ruptis flammam exspirare caminis;
Et fessum quotiens mutet latus, intremere omnem
Murmure Trinacriam, et caelum subtexere fumo.
Noctem illam tecti silvis inmania monstra
Perferimus, nec, quae sonitum det caussa, videmus.
Nam neque erant astrorum ignes, nec lucidus aethra
Siderea polus, obscuro sed nubila caelo,
Et Lunam in nimbo nox intempesta tenebat.
Postera iamque dies primo surgebat Eoo,
Humentemque Aurora polo dimoverat umbram:
Cum subito e silvis, macie confecta suprema,
Ignoti nova forma viri miserandaque cultu
Procedit supplexque manus ad litora tendit.
Respicimus. Dira inluvies inmissaque barba,
Consertum tegumen spinis; at cetera Graius,
Et quondam patriis ad Troiam missus in armis.
Isque ubi Dardanios habitus et Troia vidit
Arma procul, paulum aspectu conterritus haesit,
Continuitque gradum; mox sese ad litora praeceps

VII, 255. | 560. *Erip.*, naves e periculo. | 561. v. vs. 236. | 564. v. E. I, 33. | 567. *rorant. a.*, aquam alte eiectam roris instar guttatim deferri vidimus, cf. vs. 619. sq. | 571. *tonat ruinis*, fragore resonat, quem faciunt ruinae viscerum montis, cf. vs. 575. sqq. | 580. *flammam* ab Encelado proflatam. | 583. monstri instar Troianis erat strepitus ille ab Aetna editus, cum nocte oppressi causam eius rei cognoscere nondum potuissent. | 595. *in armis*, indutus

Cum fletu precibusque tulit: Per sidera testor,
Per superos atque hoc caeli spirabile lumen,
Tollite me, Teucri; quascumque abducite terras:
Hoc sat erit. Scio me Danais e classibus unum,
Et bello Iliacos fateor petiisse Penatis.
Pro quo, si sceleris tanta est iniuria nostri,
Spargite me in fluctus, vastoque inmergite ponto.
Si pereo, hominum manibus periisse iuvabit.
Dixerat, et genua amplexus genibusque volutans
Haerebat. Qui sit, fari, quo sanguine cretus,
Hortamur; quae deinde agitet fortuna, fateri.
Ipse pater dextram Anchises, haud multa moratus,
Dat iuveni, atque animum praesenti pignore firmat.
Ille haec, deposita tandem formidine, fatur:
Sum patria ex Ithaca, comes infelicis Ulixi,
Nomen Achemenides, Troiam genitore Adamasto
Paupere — mansissetque utinam fortuna! — profectus.
Hic me, dum trepidi crudelia limina linquunt,
Inmemores socii vasto Cyclopis in antro
Deseruere. Domus sanie dapibusque cruentis,
Intus opaca, ingens. Ipse arduus, altaque pulsat
Sidera — Di, talem terris avertite pestem! —
Nec visu facilis nec dictu adfabilis ulli.
Visceribus miserorum et sanguine vescitur atro.
Vidi egomet, duo de numero cum corpora nostro
Prensa manu magna medio resupinus in antro
Frangeret ad saxum, sanieque exspersa natarent
Limina; vidi atro cum membra fluentia tabo
Manderet, et tepidi tremerent sub dentibus artus.
Haud inpune quidem; nec talia passus Ulixes,
Oblitusve sui est Ithacus discrimine tanto.
Nam simul expletus dapibus vinoque sepultus
Cervicem inflexam posuit, iacuitque per antrum
Inmensus, saniem eructans et frusta cruento
Per somnum commixta mero, nos, magna precati
Numina sortitique vices, una undique circum

arma, cf. IV, 518. et v. V, 37. | 606. v. E. II, 53. | 607. v. G. I, 163. | 609. v. I, 195. | 611. *pignore*, data dextra; *praesenti*, pollenti, i. e. in quo magna est fides. | 615. *mans. ut. fort.*, utinam pauper, ergo domi, manere maluissem. | 618. *sanie*, *dapibus*, Ablativi qualitatis; domus foeda dapibus et sanie; *ora tristi tabo* VIII, 197.; similiter *vestes ostro superbo* I, 639. | 619. ut *Manes* locum (mare) profundum vs. 565., ita *astra* et *sidera* apud poetas saepe significant altum aerem, ut V, 517.; itaque quae valde procera sunt, ad astra se extollere, sidera pulsare dicuntur, cf. G. II, 427. A. I, 103. XI, 136. | 621. *Nec v. fac.*, cuius etiam adspectus inferre possit formidinem. | 624. *resupinus*, humi iacens. | 634. *vices*, quod cuique

Fundimur, et telo lumen terebramus acuto,
Ingens, quod torva solum sub fronte latebat,
Argolici clipei aut Phoebeae lampadis instar,
Et tandem laeti sociorum ulciscimur umbras.
Sed fugite, o miseri, fugite, atque ab litore funem
Rumpite.
Nam qualis quantusque cavo Polyphemus in antro
Lanigeras claudit pecudes atque ubera pressat,
Centum alii curva haec habitant ad litora volgo
Infandi Cyclopes et altis montibus errant.
Tertia iam Lunae se cornua lumine conplent,
Cum vitam in silvis inter deserta ferarum
Lustra domosque traho, vastosque ab rupe Cyclopas
Prospicio, sonitumque pedum vocemque tremesco.
Victum infelicem, bacas lapidosaque corna,
Dant rami, et volsis pascunt radicibus herbae.
Omnia conlustrans, hanc primum ad litora classem
Conspexi venientem. Huic me, quaecumque fuisset,
Addixi: satis est gentem effugisse nefandam.
Vos animam hanc potius quocumque absumite leto.
Vix ea fatus erat, summo cum monte videmus
Ipsum inter pecudes vasta se mole moventem
Pastorem Polyphemum et litora nota petentem,
Monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademptum.
Trunca manu pinus regit, et vestigia firmat;
Lanigerae comitantur oves; ea sola voluptas
Solamenque mali.
Postquam altos tetigit fluctus et ad aequora venit,
Luminis effossi fluidum lavit inde cruorem,
Dentibus infrendens gemitu, graditurque per aequor
Iam medium, necdum fluctus latera ardua tinxit.
Nos procul inde fugam trepidi celerare, recepto
Supplice sic merito, tacitique incidere funem;
Verrimus et proni certantibus aequora remis.
Sensit, et ad sonitum vocis vestigia torsit.
Verum ubi nulla datur dextra adfectare potestas,
Nec potis Ionios fluctus aequare sequendo,
Clamorem inmensum tollit, quo pontus et omnes
Contremuere undae, penitusque exterrita tellus
Italiae, curvisque inmugiit Aetna cavernis.

esset agendum. | 639. v. G. I, 457. | 643. *volgo*, passim, cf. VI, 283. | 646. v. II, 714. | 650. *vols. rad. h.*, i. e. radices herbarum. | 652. *fuisset*, v. II, 136. | 659. *regit* eum, ut vs. 650. *pascunt* sc. *me*. | 663. *inde*, ex aqua marina. | 664. *gemitu*, v. II, 323. | 669. v. vs. 556. | 670. *adfect.*, attingere, navem scilicet. | 671. *aequare sequendo:* non potest ita sequi, s. non tanta est ipsius cele-

At genus e silvis Cyclopum et montibus altis
Excitum ruit ad portus et litora conplent.
Cernimus adstantis nequiquam lumine torvo
Aetnaeos fratres, caelo capita alta ferentis,
Concilium horrendum: quales cum vertice celso
Aeriae quercus, aut coniferae cyparissi
Constiterunt, silva alta Iovis, lucusve Dianae.
Praecipitis metus acer agit quocumque rudentis
Excutere, et ventis intendere vela secundis.
[Contra iussa monent Heleni, Scyllam atque Charybdim
Inter, utramque viam leti discrimine parvo,
Ni teneant cursus; certum est dare lintea retro.]
Ecce autem Boreas angusta ab sede Pelori
Missus adest. Vivo praetervehor ostia saxo
Pantagiae Megarosque sinus Thapsumque iacentem.
[Talia monstrabat relegens errata retrorsus
Litora Achemenides, comes infelicis Ulixi.]
Sicanio praetenta sinu iacet insula contra
Plemyrium undosum; nomen dixere priores
Ortygiam. Alpheum fama est huc Elidis amnem
Occultas egisse vias subter mare; qui nunc
Ore, Arethusa, tuo Siculis confunditur undis.
Iussi numina magna loci veneramur; et inde
Exsupero praepingue solum stagnantis Helori.
Hinc altas cautes proiectaque saxa Pachyni
Radimus, et fatis numquam concessa moveri
Adparet Camarina procul campique Geloi,
[Inmanisque Gela fluvii cognomine dicta.]
Arduus inde Acragas ostentat maxuma longe
Moenia, magnanimum quondam generator equorum;
Teque datis linquo ventis, palmosa Selinus,
Et vada dura lego saxis Lilybeia caecis.
Hinc Drepani me portus et inlaetabilis ora
Accipit. Hic, pelagi tot tempestatibus actus,

ritas, ut aequare possit celeritatem, qua fluctus classem propellebant. | 677. *nequidqu.*, quia nocere non poterant abeuntibus nobis. | 687. *caelo*, v. E. II, 30. | 687. *angusta*, quia Pelorum ad angustias maris erat positum, cf. vs. 411. | 688. Pantagiae fluvii ostium altis utrimque rupibus cingitur; et v. I, 167. | 692. *sinu*, v. E. V, 29. | 693. v. G. I, 137. | 695. cf. E. X, 1. et 4. | 696. *Ore*, fonte; per fontem tuum erumpens. | 697. *Iussi*, ab Anchise? | 700. Camarinam paludem, a qua Camarina oppidum nomen accepit, cum contra responsum Apollinis (*μὴ κίνει Καμάριναν· ἀκίνητος γὰρ ἀμείνων·*) exsiccassent Camarinenses, oppidum ab hostibus per exsiccatam ingressis captum est. — *moveri* dicuntur, in quibus aliquid novatur, mutatur. | 704. Spectat poeta ad pristina Agrigentinorum studia equos alendi, quos ad ludos Olympiacos, Pythios, alios, certandi causa mitterent. | 706. *v. dura*, utpote fundum saxeum habentia. — *caecis*, v. I, 356. | 707. *in-*

Heu genitorem, omnis curae casusque levamen,
Amitto Anchisen. Hic me, pater optume, fessum
Deseris, heu, tantis nequiquam erepte periclis!
Nec vates Helenus, cum multa horrenda moneret,
Hos mihi praedixit luctus, non dira Celaeno.
Hic labor extremus, longarum haec meta viarum.
Hinc me digressum vestris deus adpulit oris.
Sic pater Aeneas intentis omnibus unus
Fata renarrabat divom, cursusque docebat.
Conticuit tandem, factoque hic fine quievit.

AENEIDOS
LIBER QUARTUS.

(*Dido amore Aeneae capta spe coniugii amissa mortem sibi consciscit.*)

At regina gravi iamdudum saucia cura
Volnus alit venis, et caeco carpitur igni.
Multa viri virtus animo, multusque recursat
Gentis honos; haerent infixi pectore voltus
Verbaque, nec placidam membris dat cura quietem.
Postera Phoebea lustrabat lampade terras
Humentemque Aurora polo dimoverat umbram,
Cum sic unanimam adloquitur male sana sororem:
Anna soror, quae me suspensam insomnia terrent!
Quis novus hic nostris successit sedibus hospes,
Quem sese ore ferens, quam forti pectore et armis!
Credo equidem, nec vana fides, genus esse deorum.
Degeneres animos timor arguit. Heu, quibus ille
Iactatus fatis! quae bella exhausta canebat!
Si mihi non animo fixum inmotumque sederet,
Ne cui me vinclo vellem sociare iugali,
Postquam primus amor deceptam morte fefellit;

laet., quia is ager arenosus erat et sterilis. | 716. v. vs. 181. | 717. *Fata divom*, a diis constituta, ut IV, 614.; *vota deum* XI, 4. ea, quae diis vovimus.

Aeneid. L. IV. 1. 2. Amantes saucii esse, vulnus habere, sive alere, quod verbum perpetuitatem quandam significat, dicuntur. — *caeco*, v. G. III, 210. | 3. *Multa*, multis variisque rebus probata. | 6. Aurora h. l. facere dicitur, quod fit matutino tempore; cf. vs. 607. | 11. *Quem s. o. f.*, quanta est in ore eius dignitas, v. V, 273. — *armis*, v. III, 413. et cf. X, 735. | 12. *nec v. f.*, nec vanum est, quod aiunt. | 17. *deceptam fef.*, gaudia coniugii abstulit nihil metuenti atque exspectationem diuturnae coniunctio-

Si non pertaesum thalami taedaeque fuisset,
Huic uni forsan potui succumbere culpae.
Anna, fatebor enim, miseri post fata Sychaei
Coniugis et sparsos fraterna caede Penatis,
Solus hic inflexit sensus, animumque labantem
Inpulit. Adgnosco veteris vestigia flammae.
Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat,
Vel Pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras,
Pallentis umbras Erebi noctemque profundam,
Ante, Pudor, quam te violo, aut tua iura resolvo.
Ille meos, primus qui me sibi iunxit, amores
Abstulit; ille habeat secum servetque sepulchro.
Sic effata sinum lacrimis inplevit obortis.
Anna refert: O luce magis dilecta sorori,
Solane perpetua maerens carpere iuventa,
Nec dulcis natos, Veneris nec praemia noris?
Id cinerem aut Manis credis curare sepultos?
Esto: aegram nulli quondam flexere mariti,
Non Libyae, non ante Tyro; despectus Iarbas
Ductoresque alii, quos Africa terra triumphis
Dives alit: placitone etiam pugnabis amori?
Nec venit in mentem, quorum consederis arvis?
Hinc Gaetulae urbes, genus insuperabile bello,
Et Numidae infreni cingunt et inhospita Syrtis;
Hinc deserta siti regio, lateque furentes
Barcaei. Quid bella Tyro surgentia dicam,
Germanique minas?
Dis equidem auspicibus reor et Iunone secunda
Hunc cursum Iliacas vento tenuisse carinas.
Quam tu urbem, soror, hanc cernes, quae surgere regna
Coniugio tali! Teucrum comitantibus armis
Punica se quantis attollet gloria rebus!
Tu modo posce deos veniam, sacrisque litatis

nis decepit. | 19. *potui*, v. II, 55. | 21. cf. I, 349. | 22. v. I, 659. | 26. alii *Erebo*. | 27. Propert. II, 25, 25.: „Aut *prius* infecto deposcit praemia cursu, Septima *quam* metam triverit *ante* rota.“ | 32. *maer. carp.*, carperis maerore. — *Sola*, cf. vs. 82. | 33. *Ven. praem.*, δῶρα Ἀφροδίτης. | 34. *Man. sep.*, Manes sepultorum. | 35. *aegram* dolore amissi pristini coniugis. — *mariti*, v. II, 344. | 36. *Tyro*, a Tyro, Tyrii, ut „*Curibus Clausus*“ X, 345. adde X, 183. Caes. B. Civ. I, 24.: „*Cn. Matius Cremona.*“ | 37. *triumphis dives*, bellis inter incolas assidue agitatis infestata propterea que dives triumphis. | 41. *infreni*, frenis ad regendos equos non utentes. — *inhospita* ob crebras Nasamonum in illa maris parte praedationes; Lucan. IX, 440.: „Nasamon, quem mundi barbara damnis Syrtis alit.“ | 42. *deserta*, infrequenter habitata, v. II, 714. | 45. cf. vs. 59. | 46. Alii *Huc*, v. VI, 18. | 49. *rebus* a coniuncto utroque populo gerendis. | 50. *veniam*,

Indulge hospitio, caussasque innecte morandi,
Dum pelago desaevit hiemps et aquosus Orion,
Quassataeque rates, dum non tractabile caelum.
His dictis incensum animum inflammavit amore,
Spemque dedit dubiae menti, solvitque pudorem.
Principio delubra adeunt, pacemque per aras
Exquirunt; mactant lectas de more bidentis
Legiferae Cereri Phoeboque patrique Lyaeo,
Iunoni ante omnis, cui vincla iugalia curae.
Ipsa, tenens dextra pateram, pulcherrima Dido
Candentis vaccae media inter cornua fundit,
Aut ante ora deum pinguis spatiatur ad aras,
Instauratque diem donis, pecudumque reclusis
Pectoribus inhians spirantia consulit exta.
Heu vatum ignarae mentes! quid vota furentem,
Quid delubra iuvant! Est mollis flamma medullas
Interea, et tacitum vivit sub pectore volnus.
Uritur infelix Dido totaque vagatur
Urbe furens, qualis coniecta cerva sagitta,
Quam procul incautam nemora inter Cresia fixit
Pastor agens telis, liquitque volatile ferrum
Nescius; illa fuga silvas saltusque peragrat
Dictaeos; haeret lateri letalis arundo.
Nunc media Aenean secum per moenia ducit,
Sidoniasque ostentat opes urbemque paratam;
Incipit effari, mediaque in voce resistit;
Nunc eadem labente die convivia quaerit,
Iliacosque iterum demens audire labores
Exposcit, pendetque iterum narrantis ab ore.
Post, ubi digressi, lumenque obscura vicissim
Luna premit suadentque cadentia sidera somnos,

favorem. | 51. *Ind. hosp.*, sis animo erga hospitem benevolentissimo. | 53. cf. I, 551. | 55. *solv. pud.*, effecit, ut eam iam minus puderet amori succumbere. | 56. *pac.*, cf. III, 370. — *per a.*, ad aras; Praepositione *per* significantur plures diversisque locis positae. | 63. Verbum *instaurare* multum usurpatur in re sacra vel semel, vel denuo facienda, vel ad sollemnes epulas cum re sacra coniunctas refertur; *diem instaurare donis* i. q. celebrare diem victimis mactandis. — Ceterum *instaurat et consulit* i. q. instaurans consulit; ut X, 883.; „Inde aliud super atque aliud figitque volatque Ingenti gyro,“ i. e. figit volans; ib. 907.: „Haec loquitur iuguloque haud inscius accipit ensem,“ i. e. haec loquens acc. ens.; IX, 488. sq.: „Veste ..., quam noctes festina diesque Urguebam et tela curas solabar anilis,“ i. e. quam urgens solabar. | 64. v. G. III, 189. | 65. *vatum*, extispicum puta; et spectat hoc ad ipsam Didonem exta consulentem; nihil autem *vota* s. sacra ex voto diis oblata iuvare poterant eam, quae caeca amoris furore agitabatur. | 75. *opes*, magnificum ornatum urbis, testem opum. | 80. sq. *lum. premit*, reprimit, obtundit, ipsa fit obtusior; *vicissim* sc. post-

Sola domo maeret vacua, stratisque relictis
Incubat. Illum absens absentem auditque videtque,
Aut gremio Ascanium, genitoris imagine capta,
Detinet, infandum si fallere possit amorem.
Non coeptae adsurgunt turres, non arma iuventus
Exercet, portusve aut propugnacula bello
Tuta parant; pendent opera interrupta minaeque
Murorum ingentes aequataque machina caelo.
Quam simul ac tali persensit peste teneri
Cara Iovis coniunx, nec famam obstare furori,
Talibus adgreditur Venerem Saturnia dictis:
Egregiam vero laudem et spolia ampla refertis
Tuque puerque tuus; magnum et memorabile numen,
Una dolo divom si femina victa duorum est.
Nec me adeo fallit veritam te moenia nostra
Suspectas habuisse domos Karthaginis altae.
Sed quis erit modus, aut quo nunc certamina tanta?
Quin potius pacem aeternam pactosque hymenaeos
Exercemus? habes, tota quod mente petisti:
Ardet amans Dido traxitque per ossa furorem.
Communem hunc ergo populum paribusque regamus
Auspiciis; liceat Phrygio servire marito,
Dotalisque tuae Tyrios permittere dextrae.
Olli — sensit enim simulata mente locutam,
Quo regnum Italiae Libycas averteret oras —
Sic contra est ingressa Venus: Quis talia demens
Abnuat, aut tecum malit contendere bello?
Si modo, quod memoras, factum fortuna sequatur.
Sed fatis incerta feror, si Iuppiter unam
Esse velit Tyriis urbem Troiaque profectis,
Miscerive probet populos, aut foedera iungi.
Tu coniunx; tibi fas animum temptare precando.
Perge; sequar. Tum sic excepit regia Iuno:
Mecum erit iste labor. Nunc qua ratione, quod instat,

quam ante clarior fuerat. | 82. sq. stratis *relictis*, ab Aenea modo scilicet digresso. | 85. fallit amorem, qui facit, ut in praesens non sentiatur amor. | 88. pendere dicuntur ea, quae non perficiuntur. — *minae*, v. I, 162. | 89. *machina*, turres per murum dispositae. | 95. alii *nomen*. | 96. *Nec adeo*, *οὐ μέντοι*, *nicht eben*. | 101. v. G. III, 272. | 102. *paribus auspiciis*, communi aequalique imperio; petitum hoc a magistratibus Romanorum, qui cum imperio coniunctum habebant auspicium; propterea auspicium saepe i. q. ipsum imperium. Ceterum v. G. I, 142. | 103. *liceat* Didonem *servire*. | 104. *Dot.*, quasi dotis nomine traditos. — *dextrae*, fidei ac tutelae tuae. | 109. *fact.*, ubi id effectum fuerit. | 110. *incerta* eodem modo, quo *peritus*, cum sexto casu coniungitur. — *feror* statum rei durantem significat, ut vs. 376. X, 630.: „ego veri vana feror.“ | 115. *Mecum erit i. l.*, *σύνεσται ἐκεῖνος ὁ πόνος ἐμοί*, i. q. *ἐγὼ συνέσο-*

Confieri possit, paucis, adverte, docebo.
Venatum Aeneas unaque miserrima Dido
In nemus ire parant, ubi primos crastinus ortus
Extulerit Titan radiisque retexerit orbem.
His ego nigrantem commixta grandine nimbum,
Dum trepidant alae, saltusque indagine cingunt,
Desuper infundam, et tonitru caelum omne ciebo.
Diffugient comites et nocte tegentur opaca:
Speluncam Dido dux et Troianus eandem
Devenient. Adero, et, tua si mihi certa voluntas,
Connubio iungam stabili propriamque dicabo.
Hic hymenaeus erit. — Non adversata petenti
Adnuit, atque dolis risit Cytherea repertis.
 Oceanum interea surgens Aurora reliquit.
It portis iubare exorto delecta iuventus;
Retia rara, plagae, lato venabula ferro,
Massylique ruunt equites et odora canum vis.
Reginam thalamo cunctantem ad limina primi
Poenorum exspectant, ostroque insignis et auro
Stat sonipes ac frena ferox spumantia mandit.
Tandem progreditur magna stipante caterva,
Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo.
Cui pharetra ex auro; crines nodantur in aurum;
Aurea purpuream subnectit fibula vestem.
Nec non et Phrygii comites et laetus Iulus
Incedunt. Ipse ante alios pulcherrimus omnis
Infert se socium Aeneas atque agmina iungit.
Qualis ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta
Deserit ac Delum maternam invisit Apollo
Instauratque choros, mixtique altaria circum

μαι ἐκείνῳ πόνῳ, i. e. meus erit; ut apud Terent. Phorm. V, 8, 90. sq.: „una iniuria est *tecum*. .... altera est *tecum*, Chreme,“ i. e. tua. | 115. *quod instat*, τὸ προκείμενον, id quod iam peragendum est. | 117. *miserrima*, misere amans. | 121. *alae* videntur esse mobiles illae punicei fere coloris pennae, quam appellant formidinem, *indago* autem omnis linea, per quam illae erant dispositae; Senec. de Clement. l. I.: „Sic feras *lineis et pinna conclusas* contine.“ | 126. v. I, 73. | 127. *Hic h. e.*, hic fient nuptiae. | 128. *dolis ris.*, ut Horat. Sat. II, 3, 72.: „malis ridentem alienis.“ — *repertis*, ab Iunone excogitatis. | 131. *rara* dicuntur filis aut virgis ita raris (non condensatis) et inter se distantibus texta, ut crebra relinquantur intervalla; cf. Ovid. Met. XII, 437. — *plagis*, quae crassiore filo et angustis erant maculis, validiores ferae capiebantur. | 132. *od. can. vis*, quorum vis inprimis in sagacitate spectatur; tractum hoc ex consuetudine Homeri, apud quem est βίη Πριάμοιο, βίη Ἡρακληείη, μένος Ἀλκινόοιο. | 138. in nodum collectus capillus, κόρυμβος, aurea fibula continebatur. | 139. *fibula* cinguli scilicet; cf. I, 492. XI, 776. | 142. *agm. iung.*, adiungit se cum suo agmine. | 143. Hieme Pataris in Lycia exacta verno

Cretesque Dryopesque fremunt pictique Agathyrsi;
Ipse iugis Cynthi graditur, mollique fluentem
Fronte premit crinem fingens atque inplicat auro,
Tela sonant humeris: haud illo segnior ibat
Aeneas; tantum egregio decus enitet ore.
Postquam altos ventum in montis atque invia lustra,
Ecce ferae, saxi deiectae vertice, caprae
Decurrere iugis; alia de parte patentis
Transmittunt cursu campos atque agmina cervi
Pulverulenta fuga glomerant montisque relinquunt.
At puer Ascanius mediis in vallibus acri
Gaudet equo, iamque hos cursu, iam praeterit illos,
Spumantemque dari pecora inter inertia votis
Optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem.
Interea magno misceri murmure caelum
Incipit; insequitur commixta grandine nimbus;
Et Tyrii comites passim et Troiana iuventus
Dardaniusque nepos Veneris diversa per agros
Tecta metu petiere; ruunt de montibus amnes.
Speluncam Dido dux et Troianus eandem
Deveniunt. Prima et Tellus et pronuba Iuno
Dant signum; fulsere ignes et conscius aether
Connubiis, summoque ulularunt vertice Nymphae.
Ille dies primus leti primusque malorum
Caussa fuit; neque enim specie famave movetur
Nec iam furtivum Dido meditatur amorem;
Coniugium vocat; hoc praetexit nomine culpam.
Extemplo Libyae magnas it Fama per urbes,
Fama malum, quo non aliud velocius ullum;
Mobilitate viget, virisque adquirit eundo;
Parva metu primo; mox sese attollit in auras,
Ingrediturque solo, et caput inter nubila condit.
Illam Terra parens, ira inritata deorum,
Extremam, ut perhibent, Coeo Enceladoque sororem
Progenuit, pedibus celerem et pernicibus alis,
Monstrum horrendum, ingens, cui, quot sunt corpore plumae,

tempore Apollo Delum ad festorum sollemnitatem venit. | 146. Undique enim confluebant homines ad sacra Apollinis Delii celebranda. — Pompon. Mela II, 1, 10.: „Agathyrsi ora artusque pingunt iisdem omnes notis, et sic, ut ablui nequeant.“ | 148. *inpl. a.*, aureo diademate cingit. | 149. sq. tam alacri gressu et tam pulcher incedebat Aeneas. | 158. *dari*, offerri sibi. | 166. sqq. Primum (v. E. VI, 1.) Tellus et Iuno dant signum, tum ulularunt Nymphae. — *fulsere ignes et aether*, i. e. aether fulsit ignibus. — *Connubiis*, sextus casus; Ovid. Met. VI, 588.: „nox *conscia sacris*.“ | 170. *specie non movetur*, oblita est decoris. | 174. alii *qua*. | 176. Primum (v. E. VI, 1.) parva est metu, metuens scilicet, ne redarguatur. | 178. *ira*

Tot vigiles oculi subter, mirabile dictu,
Tot linguae, totidem ora sonant, tot subrigit auris.
Nocte volat caeli medio terraeque per umbram,
Stridens, nec dulci declinat lumina somno;
Luce sedet custos aut summi culmine tecti,
Turribus aut altis, et magnas territat urbes,
Tam ficti pravique tenax, quam nuntia veri.
Haec tum multiplici populos sermone replebat
Gaudens et pariter facta atque infecta canebat:
Venisse Aenean, Troiano a sanguine cretum,
Cui se pulchra viro dignetur iungere Dido;
Nunc hiemem inter se luxu, quam longa, fovere
Regnorum inmemores turpique cupidine captos.
Haec passim dea foeda virum diffundit in ora.
Protinus ad regem cursus detorquet Iarban,
Incenditque animum dictis atque aggerat iras.
Hic Hammone satus, rapta Garamantide Nympha,
Templa Iovi centum latis inmania regnis,
Centum aras posuit, vigilemque sacraverat ignem,
Excubias divom aeternas, pecudumque cruore
Pingue solum et variis florentia limina sertis.
Isque amens animi et rumore accensus amaro
Dicitur ante aras media inter numina divom
Multa Iovem manibus supplex orasse supinis:
Iuppiter omnipotens, cui nunc Maurusia pictis
Gens èpulata toris Lenaeum libat honorem,
Aspicis haec? an te, genitor, cum fulmina torques,
Nequiquam horremus, caecique in nubibus ignes
Terrificant animos et inania murmura miscent?
Femina, quae nostris errans in finibus urbem
Exiguam pretio posuit, cui litus arandum
Cuique loci leges dedimus, connubia nostra
Reppulit ac dominum Aenean in regna recepit.
Et nunc ille Paris cum semiviro comitatu,

inr. d., irata diis propter Titanos in Tartarum coniectos. | 193. cf. VIII, 86. — *hiemem fovere* breviter dictum pro: fovere se, molliter se habere per hiemem. | 194. *Regnorum*, haec Carthaginis, ille Italiae, cf. vs. 267. | 200. sq. *vig. i. Exc. d. aet.*, ignem perennem, ad quem alendum sacerdoti excubandum, i. e. pervigilandum est. | 202. *solum* et *limina* sunt Nominativi, v. I, 639. | 203. *am. animi*, v. G. IV, 491. | 207. *epulata*, quia *post* epulas libationes fiebant. | 209. sq. *caeci*, ut non feriant eos maxime, quos debent ferire; *inania*, ut non terreant, quos debent, improbos. — ut mare, cum turbatur, *misceri* dicitur, sic *murmura* tonitruum, quia percusso turbatoque aere fiunt. | 212. *pretio* soluto. | 213. *leges*, ius, imperium. | 215 — 217. tamquam alter Paris *rapto*, praeda, femina mihi erepta potitur. — *c. semiviro com.*, repetitum hoc maledictum a Gallis, sacerdotibus Cybeles, exsc-

Maeonia mentum mitra crinemque madentem
Subnixus, rapto potitur: nos munera templis
Quippe tuis ferimus, famamque fovemus inanem.
Talibus orantem dictis arasque tenentem
Audiit omnipotens, oculosque ad moenia torsit
Regia et oblitos famae melioris amantis.
Tum sic Mercurium adloquitur ac talia mandat:
Vade age, nate, voca Zephyros et labere pennis,
Dardaniumque ducem, Tyria Karthagine qui nunc
Exspectat, fatisque datas non respicit urbes,
Adloquere et celeris defer mea dicta per auras.
Non illum nobis genetrix pulcherrima talem
Promisit Graiumque ideo bis vindicat armis;
Sed fore, qui gravidam inperiis belloque frementem
Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucri
Proderet, ac totum sub leges mitteret orbem.
Si nulla accendit tantarum gloria rerum
Nec super ipse sua molitur laude laborem,
Ascanione pater Romanas invidet arces?
Quid struit? aut qua spe, inimica in gente, moratur,
Nec prolem Ausoniam et Lavinia respicit arva?
Naviget! haec summa est; hic nostri nuntius esto.
Dixerat. Ille patris magni parere parabat
Inperio; et primum pedibus talaria nectit,
Aurea, quae sublimem alis sive aequora supra
Seu terram rapido pariter cum flamine portant;
Tum virgam capit; hac animas ille evocat Orco
Pallentis, alias sub Tartara tristia mittit,
Dat somnos adimitque, et lumina morte resignat.
Illa fretus agit ventos, et turbida tranat

ctis, cf. IX, 617—620. — *Maeon. m.*, mitra Phrygia, i. e. pileo quodam incurvo, unde pendebant fasciae, quae subter mentum colligari solebant; itaque *mentum cr. m. Subn.* i. q. mitra subligatum habens mentum crinemque unguentis madentem. | 218. *quippe* locum habet in ironia. — *famam* originis, cf. vs. 198. | 219. precantes solebant aram manibus prehendere, cf. VI, 124. | 223. *v. Zeph.*, qui te celeriter deferant, cf. V, 607. — *pennis*, significantur talaria, calceamenta alata Mercurii. | 225. cf. I, 258. | 228. *bis*, semel cum Diomede congressum, cf. Hom. Il. V, 311. sqq., tum in excidio Troiae. | 229. *grav. imp.*, multos habentem populos potentes, quibuscum postea Romani de imperio certarunt, Latinos, Etruscos, Samnites, Campanos. | 231. *prod.*, propagaret. — *sub l. m. (o., (orbi victo leges imponeret, per posteros suos scilicet. | 232. v. G. I, 102. | 235. v. E. II, 53. | 236. cf. VI, 763. sqq. | 237. *hic n. n. e.*, haec nuntia meo nomine; et v. II, 171. | 239. *et*, v. V, 504. | 240. *alis*, v. vs. 223 | 243. unde ipse ψυχοπομπός dictus. | 244. resignat lumina a morte, prohibens a morte (v. G. II, 520.), i. e. aperit oculos, qui morte iam clauduntur, s. revocat iam morientes in vitam. | 245. *Illa fretus*, illius ope *agit*, ante se egit,

Nubila; iamque volans apicem et latera ardua cernit
Atlantis duri, caelum qui vertice fulcit,
Atlantis, cinctum adsidue cui nubibus atris
Piniferum caput et vento pulsatur et imbri;
Nix humeros infusa tegit; tum flumina mento
Praecipitant senis, et glacie riget horrida barba.
Hic primum paribus nitens Cyllenius alis
Constitit; hinc toto praeceps se corpore ad undas
Misit, avi similis, quae circum litora, circum
Piscosos scopulos humilis volat aequora iuxta.
[Haud aliter terras inter caelumque volabat
Litus arenosum ad Libyae ventosque secabat
Materno veniens ab avo Cyllenia proles.]
Ut primum alatis tetigit magalia plantis,
Aenean fundantem arces ac tecta novantem
Conspicit. Atque illi stellatus iaspide fulva
Ensis erat, Tyrioque ardebat murice laena
Demissa ex humeris, dives quae munera Dido
Fecerat et tenui telas discreverat auro.
Continuo invadit: Tu nunc Karthaginis altae
Fundamenta locas, pulchramque uxorius urbem
Exstruis? heu regni rerumque oblite tuarum!
Ipse deum tibi me claro demittit Olympo
Regnator, caelum et terras qui numine torquet;
Ipse haec ferre iubet celeris mandata per auras:
Quid struis? aut qua spe Libycis teris otia terris?
Si te nulla movet tantarum gloria rerum
Nec super ipse tua moliris laude laborem,
Ascanium surgentem et spes heredis Iuli
Respice, cui regnum Italiae Romanaque tellus
Debentur. Tali Cyllenius ore locutus
Mortalis visus medio sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
At vero Aeneas aspectu obmutuit amens,
Arrectaeque horrore comae, et vox faucibus haesit.
Ardet abire fuga dulcisque relinquere terras,
Attonitus tanto monitu inperioque deorum.
Heu quid agat? quo nunc reginam ambire furentem
Audeat adfatu? quae prima exordia sumat?
Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,

impulit. | 252. *par. nit. alis*, pariter libratis alis volans. — *Cyllen.*, v. VIII, 138. sq. | 264. v. vs. 63. | 265. v. G. III, 163. | 268. *deum* qui casus? | 269. *torquet*, versat. Cic. Acad. II, 39.: „terra circum axem se summa celeritate convertit et *torquet.*" cf. IX, 93. | 274. cf. I, 267. | 276. *tali ore*, oratione, sic. | 277. *medio*, vixdum finito. | 285. diversa quoniam divisa sunt, non coniuncta, propterea ipsum animum diversa cogitantem *dividi* ait. — Homerus: διάνδιχα μερμη-

In partisque rapit varias perque omnia versat.
Haec alternanti potior sententia visa est:
Mnesthea Sergestumque vocat fortemque Serestum,
Classem aptent taciti sociosque ad litora cogant,
Arma parent, et, quae rebus sit caussa novandis,
Dissimulent; sese interea, quando optuma Dido
Nesciat et tantos rumpi non speret amores,
Temptaturum aditus, et quae mollissima fandi
Tempora, quis rebus dexter modus. Ocius omnes
Inperio laeti parent ac iussa facessunt.
At regina dolos — quis fallere possit amantem? —
Praesensit, motusque excepit prima futuros,
Omnia tuta timens. Eadem impia Fama furenti
Detulit armari classem cursumque parari.
Saevit inops animi, totamque incensa per urbem
Bacchatur, qualis commotis excita sacris
Thyias, ubi audito stimulant trieterica Baccho
Orgia nocturnusque vocat clamore Cithaeron.
Tandem his Aenean compellat vocibus ultro:
Dissimulare etiam sperasti, perfide, tantum
Posse nefas, tacitusque mea decedere terra?
Nec te noster amor, nec te data dextera quondam,
Nec moritura tenet crudeli funere Dido?
Quin etiam hiberno moliris sidere classem,
Et mediis properas aquilonibus ire per altum,
Crudelis? Quid? si non arva aliena domosque
Ignotas peteres, et Troia antiqua maneret,
Troia per undosum peteretur classibus aequor?
Mene fugis? Per ego has lacrimas dextramque tuam te —
Quando aliud mihi iam miserae nihil ipsa reliqui —
Per connubia nostra, per inceptos hymenaeos,
Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam

ϱιξεν. | 287. *alternanti*, modo hoc modo illud animo volventi; et cf. Hom. Il. XIV, 23. | 293. *aditus* sc. mollissimos, quod repetes ex *mollissima*, cf. vs. 423.; tentaturum se, quo eam aggrediatur mollissimo alloquio. | 297. *motus futuros*, quid moturus, acturus, esset Aeneas; Liv. I, 17.: „Cum sensissent ea *moveri* (agi) Patres.“ | 298. *furenti* per prolepsin adiectum, nam eo nuntio fit, ut furat. VII, 626.: „spicula *lucida* tergunt Arvina pingui;“ tergendo enim efficitur, ut fiant lucida; Aesch. Prom. 317. „μεϑάρμοσαι τρόπους *νέους*.“ | 301—303. orgia τριετηρικά, tertio quoque anno a Thebanis *noctu* (cf. vs. 490. VIII, 465. G. III, 538.) in monte Cithaerone celebrata. — *commotis:* moveri sacra dicebantur, cum sollemnibus diebus aperiebantur templa, cistae ac vasa proferebantur, cf. Horat. Od. I, 18, 11—13. — *Audito Baccho*, dum clamatur *Io Bacche*. | 309. *moliris* de reficienda armandaque classe h. l. intelligendum, cf. vs. 53. et 289. | 315. *nihil aliud*, nisi ut lacrimis et precibus te obtester. | 316. *connubia* h. l. furtivum indicant amorem et quasi praelusionem hymenaei, i. e.

Dulce meum, miserere domus labentis et istam,
Oro, si quis adhuc precibus locus, exue mentem.
Te propter Libycae gentes Nomadumque tyranni
Odere, infensi Tyrii; te propter eundem
Exstinctus pudor et, qua sola sidera adibam,
Fama prior. Cui me moribundam deseris, hospes?
Hoc solum nomen quoniam de coniuge restat.
Quid moror? an mea Pygmalion dum moenia frater
Destruat, aut captam ducat Gaetulus Iarbas?
Saltem si qua mihi de te suscepta fuisset
Ante fugam suboles, si quis mihi parvulus aula
Luderet Aeneas, qui te tamen ore referret,
Non equidem omnino capta ac deserta viderer.
Dixerat. Ille Iovis monitis inmota tenebat
Lumina, et obnixus curam sub corde premebat.
Tandem pauca refert: Ego te, quae plurima fando
Enumerare vales, numquam, Regina, negabo
Promeritam; nec me meminisse pigebit Elissae,
Dum memor ipse mei, dum spiritus hos regit artus.
Pro re pauca loquar. Neque ego hanc abscondere furto
Speravi, ne finge, fugam, nec coniugis umquam
Praetendi taedas aut haec in foedera veni.
Me si fata meis paterentur ducere vitam
Auspiciis et sponte mea conponere curas,
Urbem Troianam primum dulcisque meorum
Reliquias colerem, Priami tecta alta manerent,
Et recidiva manu posuissem Pergama victis.
Sed nunc Italiam magnam Gryneus Apollo,
Italiam Lyciae iussere capessere sortes;
Hic amor, haec patria est. Si te Karthaginis arces,
Phoenissam, Libycaeque aspectus detinet urbis,
Quae tandem, Ausonia Teucros considere terra,
Invidia est? Et nos fas extera quaerere regna.

iusti coniugii mox ineundi, incepti igitur, nondum initi. | 318. *meum*, ὃ ἔπαθες ὑπ' ἐμοῦ. | 322. *sola*, etiamsi aliam non habuissem dignitatem. — *sid. ad.*, magna et clara habebar; cf. E. V, 43. | 323. v. II, 678. | 325. *Quid moror* mori; cf. vs. 323. | 327. *de te*, i. q. ex te. | 329. *tamen*, v. E. X, 31. | 330. *capta*, cf. vs. 326. | 333—335. *promeritam* esse ea, quae pl. f. E. v. — *Elissa* alterum nomen Didonis. | 337. *Pro re p. l.*, i. e. ut res comparata est, s. pro rerum statu et condicione non opus est longo sermone. | 338. sq. numquam coniugis taedas (v. E. VIII, 29.), i. e. iustas nuptias prae me tuli. — *aut h. i. f. v.*, nec talem ego inii coniunctionem. | 340. *meis Auspiciis*, meo quasi ductu, mea voluntate; v. vs. 102. | 342. sq. *primum*, v. III, 437. — *reliquias meorum*, i. e. reliquias eorum, quae mei tenuerunt, eversam scilicet patriam colerem, s. incolerem reficiendamque curarem. — *manerent*, sc. restituta a me. | 345. *Gryn. A.*, v. E. VI, 72. | 346. *Lyciae*, v. vs. 143. | 349. sq. quid invides Teucris Ausoniam? | 357.

Me patris Anchisae, quotiens humentibus umbris
Nox operit terras, quotiens astra ignea surgunt,
Admonet in somnis et turbida terret imago;
Me puer Ascanius capitisque iniuria cari,
Quem regno Hesperiae fraudo et fatalibus arvis.
Nunc etiam interpres divom, Iove missus ab ipso —
Testor utrumque caput — celeris mandata per auras
Detulit; ipse deum manifesto in lumine vidi
Intrantem muros, vocemque his auribus hausi.
Desine meque tuis incendere teque querelis:
Italiam non sponte sequor.
Talia dicentem iamdudum aversa tuetur,
Huc illuc volvens oculos, totumque pererrat
Luminibus tacitis, et sic accensa profatur:
Nec tibi diva parens, generis nec Dardanus auctor,
Perfide; sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus, Hyrcanaeque admorunt ubera tigres.
Nam quid dissimulo? aut quae me ad maiora reservo?
Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?
Num lacrimas victus dedit, aut miseratus amantem est?
Quae quibus anteferam? Iam iam nec maxuma Iuno,
Nec Saturnius haec oculis pater aspicit aequis.
Nusquam tuta fides. Eiectum litore, egentem
Excepi et regni demens in parte locavi;
Amissam classem, socios a morte reduxi.
Heu furiis incensa feror! Nunc augur Apollo,
Nunc Lyciae sortes, nunc et Iove missus ab ipso
Interpres divom fert horrida iussa per auras.
Scilicet is Superis labor est, ea cura quietos
Sollicitat. Neque te teneo, neque dicta refello;
I, sequere Italiam ventis, pete regna per undas.
Spero equidem mediis, si quid pia numina possunt,
Supplicia hausurum scopulis, et nomine Dido
Saepe vocaturum. Sequar atris ignibus absens,
Et, cum frigida mors anima seduxerit artus,
Omnibus umbra locis adero. Dabis, inprobe, poenas.

utrumque, meum ac tuum. | 362. *aversa*, obliquis s. torvis oculis. | 368. *quid diss.*, quid loquar dissimulanter, i. e. quid reprimam iram meam? — *quae ad mai.*, estne ulla maior iniuria, quae restet? | 371. *Quae q. a.*, quibus rebus tamquam durioribus has tamquam leniores praeferam? i. e. nonne hae iniuriae omnium sunt gravissimae? | 373. *litore*, in litore, uti est apud Ovid. Met. XIII, 536. Caes. B. G. V, 10., pro eo, quod vulgo dicitur *in litus*. | 375. Convenit hoc perturbato Didonis animo, sententias cognatas ita efferre, ut Verbum ad priorem pertinens, *servavi*, supprimat; similiter comparata sunt, quae vs. 376—378. leguntur. | 376. v. vs. 110. | 379. v. II, 171. | 380. *ventis ... undas*, cf. V, 848—851. | 382. *pia*, pios respicientia. | 384. Prosequar te abeuntem absens fumo flammisque rogi mei tamquam malo

Audiam, et haec Manis veniet mihi fama sub imos.
His medium dictis sermonem abrumpit, et auras
Aegra fugit, seque ex oculis avertit et aufert,
Linquens multa metu cunctantem et multa parantem
Dicere. Suscipiunt famulae, conlapsaque membra
Marmoreo referunt thalamo stratisque reponunt.
At pius Aeneas, quamquam lenire dolentem
Solando cupit et dictis avertere curas,
Multa gemens magnoque animum labefactus amore,
Iussa tamen divom exsequitur, classemque revisit.
Tum vero Teucri incumbunt et litore celsas
Deducunt toto navis. Natat uncta carina,
Frondentisque ferunt remos et robora silvis
Infabricata, fugae studio.
Migrantis cernas, totaque ex urbe ruentis.
Ac velut ingentem formicae farris acervum
Cum populant, hiemis memores, tectoque reponunt;
It nigrum campis agmen, praedamque per herbas
Convectant calle angusto; pars grandia trudunt
Obnixae frumenta humeris; pars agmina cogunt
Castigantque moras; opere omnis semita fervet.
Quis tibi tum, Dido, cernenti talia sensus!
Quosve dabas gemitus, cum litora fervere late
Prospiceres arce ex summa, totumque videres
Misceri ante oculos tantis clamoribus aequor!
Inprobe amor, quid non mortalia pectora cogis!
Ire iterum in lacrimas, iterum temptare precando
Cogitur, et supplex animos submittere amori,
Ne quid inexpertum frustra moritura relinquat.
Anna, vides toto properari litore? Circum
Undique convenere; vocat iam carbasus auras,
Puppibus et laeti nautae inposuere coronas.
Hunc ego si potui tantum sperare dolorem,
Et perferre, soror, potero. Miserae hoc tamen unum
Exsequere, Anna, mihi; solam nam perfidus ille
Te colere, arcanos etiam tibi credere sensus;
Sola viri mollis aditus et tempora noras:

omine; cf. vs. 661. sq. — *atris*, v. G. II, 309. | 388. *auràs*, lucem, in thalamum scilicet se receptura. | 390. *metu*, ne dolorem et iram Didonis se purgando augeret. | 402. v. I, 148. | 407. proprie dicitur *opus fervere*, i. e. cum studio et fervore quodam animi fieri; hinc semita fervet opere, in qua fervet opus; et vs. 409. *litora* fervent, i. e. studiose fit opus in litore. | 411. v. II, 487. | 414. *animos*, altos ac superbos spiritus. | 415. Ne quid inexp. relinquat frustraque, i. e. sine iusta causa, moriendi consilium ceperit. | 417. *vocat*, exspectat et quasi optat. | 418. *laeti*, propter instantem discessum. | 419. v. I, 543. | 422. v. G. I, 200. | 423. v. vs. 293. | 427. proprie

I, soror, atque hostem supplex adfare superbum:
Non ego cum Danais Troianam exscindere gentem
Aulide iuravi, classemve ad Pergama misi,
Nec patris Auchisae cinerem Manisve revelli:
Cur mea dicta negat duras demittere in auris?
Quo ruit? extremum hoc miserae det munus amanti:
Exspectet facilemque fugam ventosque ferentis.
Non iam coniugium antiquum, quod prodidit, oro,
Nec pulchro ut Latio careat regnumque relinquat;
Tempus inane peto, requiem spatiumque furori,
Dum mea me victam doceat fortuna dolere.
Extremam hanc oro veniam — miserere sororis —;
Quam mihi cum dederis, cumulatam morte remittam.
Talibus orabat, talisque miserrima fletus
Fertque refertque soror. Sed nullis ille movetur
Fletibus, aut voces ullas tractabilis audit;
Fata obstant, placidasque viri deus obstruit auris.
Ac velut annoso validam cum robore quercum
Alpini Boreae nunc hinc nunc flatibus illinc
Eruere inter se certant; it stridor, et altae
Consternunt terram concusso stipite frondes;
Ipsa haeret scopulis, et, quantum vertice ad auras
Aetherias, tantum radice in Tartara tendit:
Haud secus adsiduis hinc atque hinc vocibus heros
Tunditur, et magno persentit pectore curas;
Mens inmota manet; lacrimae volvuntur inanes.
Tum vero infelix fatis exterrita Dido
Mortem orat; taedet caeli convexa tueri.
Quo magis inceptum peragat lucemque relinquat,
Vidit, turicremis cum dona inponeret aris —
Horrendum dictu — latices nigrescere sacros
Fusaque in obscenum se vertere vina cruorem.
Hoc visum nulli, non ipsi effata sorori.
Praeterea fuit in tectis de marmore templum
Coniugis antiqui, miro quod honore colebat,
Velleribus niveis et festa fronde revinctum:
Hinc exaudiri voces et verba vocantis

dicuntur sepulcra revelli, eaque re violantur Manes. | 428. *dicta*, preces. | 434. *dolere*, omisso furore (s. *victam*) ad dolorem, leniorem affectum, descendere; cf. Ovid. Heroid. VII, 177—180. | 436. *cumulatam remittam*, quod mihi gratum feceris, remunerabor ita, ut plus feras a me, quam ego a te accepero. — *morte*, num forte significat se, cum moriatur, regnum Annae esse relicturam? | 438. *Fertq. refertq.*, iterum iterumque fert; cf. vs. 447. | 441. *robore*, trunco. | 450. *fatis ext.*, malis suis consternata. | 452. Quo magis inceptum peragat, *e o i m p e l l i t u r*, *q u o d* vidit *cet.* | 455. *obscenum*, v. G. I, 470. | 457. *templ. coni. ant.*, sacellum Manibus Sychaei dicatum. | 459. *Vell.*

Visa viri, nox cum terras obscura teneret;
Solaque culminibus ferali carmine bubo
Saepe queri et longas in fletum ducere voces;
Multaque praeterea vatum praedicta piorum
Terribili monitu horrificant. Agit ipse furentem
In somnis ferus Aeneas; semperque relinqui
Sola sibi, semper longam incomitata videtur
Ire viam et Tyrios deserta quaerere terra.
Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus,
Et solem geminum et duplicis se ostendere Thebas;
Aut Agamemnonius scaenis agitatus Orestes
Armatam facibus matrem et serpentibus atris
Cum fugit, ultricesque sedent in limine Dirae.
    Ergo ubi concepit furias evicta dolore
Decrevitque mori, tempus secum ipsa modumque
Exigit, et, maestam dictis adgressa sororem,
Consilium voltu tegit, ac spem fronte serenat:
Inveni, germana, viam, — gratare sorori —
Quae mihi reddat eum, vel eo me solvat amantem.
Oceani finem iuxta solemque cadentem
Ultimus Aethiopum locus est, ubi maxumus Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum:
Hinc mihi Massylae gentis monstrata sacerdos,
Hesperidum templi custos, epulasque draconi
Quae dabat et sacros servabat in arbore ramos,
Spargens humida mella soporiferumque papaver.
Haec se carminibus promittit solvere mentes,
Quas velit, ast aliis duras inmittere curas;
Sistere aquam fluviis, et vertere sidera retro;
Nocturnosque movet Manis; mugire videbis
Sub pedibus terram, et descendere montibus ornos.
Testor, cara, deos et te, germana, tuumque
Dulce caput, magicas invitam accingier artis.
Tu secreta pyram tecto interiore sub auras

niv., vittis laneis. | 471. *scenis*, saepe in scena; fuit enim hoc multarum tragoediarum argumentum. | 473. Servius: „A Pacuvio Orestes inducitur propter vitandas Furias Pyladis admonitu ingressus Apollinis templum; unde cum vellet exire, invadebatur a Furiis; hinc ergo est: *Sedent in limine Dirae.*“ | 477. *spem fr. s.*, laetam spem in fronte ostendit. | 482. Axem, caelum, torquentem se et vertentem sustinet. — *aptum*, instructum; Ennius apud Cic. Off. III, 29.: „O Fides alma, *apta pennis.*“ Hinc *aptare*, i. q. instruere, ut III, 472. VIII, 80. | 484. Ex vulgari consuetudine diceres: quae custos erat templi et draconi dabat epulas. | 486. *soporiferum*, non quo sopiretur draco, sed quod in hominibus hanc vim habet papaver. | 487. *solvere*, curis s. amore. | 489. *vert. sid. r.*, cursum siderum mutare. | 490. *Noct.*, v. vs. 303. — *movet*, evocat. — *mugire videbis*, ut Aesch. Sept. ad Th. 100.: „*κτύπον δέδορκα.*“ | 494. *secreta* pro

Erige, et arma viri, thalamo quae fixa reliquit
Impius, exuviasque omnis, lectumque iugalem,
Quo perii, superinponant: abolere nefandi
Cuncta viri monumenta iuvat, monstratque sacerdos.
Haec effata silet; pallor simul occupat ora.
Non tamen Anna novis praetexere funera sacris
Germanam credit, nec tantos mente furores
Concipit, aut graviora timet, quam morte Sychaei.
Ergo iussa parat.
At regina, pyra penetrali in sede sub auras
Erecta ingenti taedis atque ilice secta,
Intenditque locum sertis et fronde coronat
Funerea; super exuvias ensemque relictum
Effigiemque toro locat, haud ignara futuri.
Stant arae circum, et crinis effusa sacerdos
Ter centum tonat ore deos, Erebumque Chaosque
Tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Dianae.
Sparserat et latices simulatos fontis Averni,
Falcibus et messae ad Lunam quaeruntur aenis
Pubentes herbae nigri cum lacte veneni;
Quaeritur et nascentis equi de fronte revolsus
Et matri praereptus amor.
Ipsa mola manibusque piis altaria iuxta,
Unum exuta pedem vinclis, in veste recincta.
Testatur moritura deos et conscia fati
Sidera; tum, si quod non aequo foedere amantis
Curae numen habet iustumque memorque, precatur.
Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem

Adverbio *secreto;* nempe quod ad Verbum erat referendum, refertur ad Nomen; cf. V, 387. VII, 404. XI, 864. — *tecto interiore* (*medio tecti*, VII, 59.), eo loco ab ipsis aedibus circumcluso, qui impluvium dicitur Romanis. | 496. *exuvias*, cf. vs. 648. et 651. et v. E. VIII, 91. | 500. et *praetexere alicui rei aliquid* dicitur et *praet. aliquid aliqua re*, multaque similiter, ut vs. 506. V, 536. VI, 229. G. III, 399. eodemque modo *excussa magistro navis* infra VI, 353. | 502. *quam* quae acciderant *morte S.:* et significatur gravissimus ille luctus Didonis, qui mortem Sychaei consecutus erat. | 504. cf. vs. 494. | 510. *Ter centum*, multos, plurimos, ut VIII, 716. numerus et ternarius et centenarius (v. G. III, 18.) sollemnis in re sacra. — *tonat*, magna voce invocat. | 511. Diana triceps est eadem, quae Hecate; duobus igitur nominibus h. l. eadem dea significatur, sed ita, ut vires et potestates eius diversae declarentur. | 514. *herba cum l. v.*, i. e. herbae venenatae. — *nigra*, ut *atra*, v. G. I, 129. vocantur res dirae et horribiles. | 515. sq. significatur hippomanes, caruncula in fronte nascentis equi, quam equa mater post partum devorare credebatur. — *amor*, h. e. quod amorem conciliat, philtrum. | 517. *mola* ... *Testatur*, mola (farre et sale) in ignem coniecta et manibus sublatis. | 518. *vinclis*, calceo; et v. III, 595. | 520. *non aeq. f. a.*, quorum amori

Corpora per terras, silvaeque et saeva quierant
Aequora, cum medio volvuntur sidera lapsu,
Cum tacet omnis ager, pecudes pictaeque volucres,
Quaeque lacus late liquidos, quaeque aspera dumis
Rura tenent, somno positae sub nocte silenti.
[Lenibant curas, et corda oblita laborum.]
At non infelix animi Phoenissa, nec umquam
Solvitur in somnos, oculisve aut pectore noctem
Accipit: ingeminant curae, rursusque resurgens
Saevit amor, magnoque irarum fluctuat aestu.
Sic adeo insistit, secumque ita corde volutat:
En, quid ago? rursusne procos inrisa priores
Experiar, Nomadumque petam connubia supplex,
Quos ego sim totiens iam dedignata maritos?
Iliacas igitur classis atque ultima Teucrum
Iussa sequar? quiane auxilio iuvat ante levatos,
Et bene apud memores veteris stat gratia facti?
Quis me autem, fac velle, sinet, ratibusve superbis
Invisam accipiet? nescis heu, perdita, necdum
Laomedonteae sentis periuria gentis?
Quid tum? sola fuga nautas comitabor ovantis?
An Tyriis omnique manu stipata meorum
Inferar, et, quos Sidonia vix urbe revelli,
Rursus agam pelago, et ventis dare vela iubebo?
Quin morere, ut merita es, ferroque averte dolorem.
Tu lacrimis evicta meis, tu prima furentem
His, germana, malis oneras atque obiicis hosti.
Non licuit thalami expertem sine crimine vitam
Degere, more ferae, talis nec tangere curas!
Non servata fides, cineri promissa Sychaeo!
Tantos illa suo rumpebat pectore questus.

non respondet is, qui amatur. | 523. *quierant*, coeperant quiescere, ut VII, 6. | 527. *s. pos.*, compositae ad somnum capiendum, v. G. IV, 432. | 529. v. G. IV, 491. | 530. *noctem*, quietem nocturnam. | 533. Particula *adeo* vim addit vocabulis, quibus adiecta est, maxime Pronominibus, ut *tu*, *hic*, *ille*, *ipse*, tum Adverbiis temporalibus, ut *nunc*, *iam*, *tunc*, porro Nominibus numeralibus cognatisque Adiectivis *multus* et *omnis*, denique huic ipsi particulae *sic*, licetque fere interpretari *eben*, *gerade*. — *insistit* mente scilicet et cogitatione. | 534. *En* h. l. significat sollicitum atque aestuantem, *quid ago* cupidum quidem aliquid agendi sed inopem animum. — *inrisa* ab Aenea, aut *καταγέλαστος*, digna, quae irridear; Participia Perfecti enim saepe induunt significationem Adiectivorum. | 537. *ultima i.*, quibus nihil potest gravius esse (ut *ultima poena*), qualibus utuntur domini in servos, cf. vs. 326. | 542. cf. Hom. Il. XXI, 442. sq. | 548. *lacrimis*, cf. vs. 30. — *prima malis oneras*, tu es horum malorum *causa;* nam *primus* saepe refertur ad causas auctoresque rerum. | 551. *ferae* a iucunda societatis coniunctione abstinentis. | 552. alii *Sychaei*. — Ceterum v.

Aeneas celsa in puppi, iam certus eundi,
Carpebat somnos, rebus iam rite paratis.
Huic se forma dei voltu redeuntis eodem
Obtulit in somnis, rursusque ita visa monere est,
Omnia Mercurio similis, vocemque coloremque
Et crinis flavos et membra decora iuventa:
Nate dea, potes hoc sub casu ducere somnos,
Nec, quae te circum stent deinde pericula, cernis?
Demens! nec Zephyros audis spirare secundos?
Illa dolos dirumque nefas in pectore versat,
Certa mori, varioque irarum fluctuat aestu.
Non fugis hinc praeceps, dum praecipitare potestas?
Iam mare turbari trabibus, saevasque videbis
Conlucere faces, iam fervere litora flammis,
Si te his attigerit terris Aurora morantem.
Heia age, rumpe moras. Varium et mutabile semper
Femina. Sic fatus nocti se inmiscuit atrae.
Tum vero Aeneas, subitis exterritus umbris,
Corripit e somno corpus sociosque fatigat:
Praecipites vigilate, viri, et considite transtris;
Solvite vela citi. Deus aethere missus ab alto
Festinare fugam tortosque incidere funis
Ecce iterum stimulat. Sequimur te, sancte deorum,
Quisquis es, inperioque iterum paremus ovantes.
Adsis o placidusque iuves, et sidera caelo
Dextra feras. Dixit, vaginaque eripit ensem
Fulmineum, strictoque ferit retinacula ferro.
Idem omnis simul ardor habet, rapiuntque ruuntque;
Litora deseruere; latet sub classibus aequor;
Adnixi torquent spumas et caerula verrunt.
Et iam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile.
Regina e speculis ut primum albescere lucem
Vidit et aequatis classem procedere velis,
Litoraque et vacuos sensit sine remige portus,

VI, 346. | 559. alii *iuventae.* | 561. *deinde*, ex illo casu s. postquam res ita ceciderunt; v. XII, 889. | 566. *trabibus*, ut Ovid. Ep. ex Pont. I, 3, 76. — *turbari* remis scilicet impulsum. | 567. *faces*, quibus naves tuae incendantur, cf. vs. 594. | 569. v. E. III, 80. | 571. *umbris*, viso nocturno. | 572. *fatigat*, exhortatur, incitat. | 573. *Praecipites:* quid praecipiter fieri velit Aeneas, declaratur verbis subiectis *et considite transtris.* | 575. v. G. I, 457. | 576. *sancte deorum*, ut apud Ennium *sancta dearum*, *δῖα θεάων.* | 578. *sidera* regere tempestatem credebantur; fac, ut sidera navigantibus nobis propitia luceant. | 581. *rapiunt*, remos puta arripiunt. | 587. *aequatis velis*, non obliquis, sed secundo vento tumentibus; v. V, 844. | 588. *vacuos sine rem.*, ut Hom. Il. XXI, 50.: „*γυμνὸν ἄτερ*

Terque quaterque manu pectus percussa decorum
Flaventisque abscissa comas, Pro Iuppiter! ibit
Hic, ait, et nostris inluserit advena regnis?
Non arma expedient, totaque ex urbe sequentur,
Deripientque rates alii navalibus? Ite,
Ferte citi flammas, date tela, inpellite remos! —
Quid loquor? aut ubi sum? Quae mentem insania mutat?
Infelix Dido! nunc te facta impia tangunt?
Tum decuit, cum sceptra dabas. — En dextra fidesque,
Quem secum patrios aiunt portare Penatis,
Quem subiisse humeris confectum aetate parentem! —
Non potui abreptum divellere corpus et undis
Spargere? non socios, non ipsum absumere ferro
Ascanium, patriisque epulandum ponere mensis? —
Verum anceps pugnae fuerat fortuna. — Fuisset;
Quem metui moritura? Faces in castra tulissem,
Inplessemque foros flammis, natumque patremque
Cum genere exstinxem, memet super ipsa dedissem. —
Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras,
Tuque harum interpres curarum et conscia Iuno,
Nocturnisque Hecate triviis ululata per urbes,
Et Dirae ultrices, et di morientis Elissae,
Accipite haec, meritumque malis advertite numen,
Et nostras audite preces. Si tangere portus
Infandum caput ac terris adnare necesse est,
Et sic fata Iovis poscunt, hic terminus haeret:
At bello audacis populi vexatus et armis,
Finibus extorris, conplexu avolsus Iuli,
Auxilium inploret, videatque indigna suorum
Funera; nec, cum se sub leges pacis iniquae
Tradiderit, regno aut optata luce fruatur;

κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος." | 590. sq. v. II, 578. — *regnis nostris*, mihi reginae. | 594. *date tela*, nostrum *Waffen herbei!* cf. IX, 37. Alii *vela*. | 596. *facta imp.*, perfidia Aeneae. | 597. Tum, cum Aeneae fidei me meaque credebam, suspectam eam haberi oportebat. — *fidesque* eius, Quem *cet.* v. E. II, 71. | 600. *abreptum*, vi abductum ac sociis suis ereptum. | 603. *fuisset*, licebat esse ancipitem, s. nihil id curassem. | 604. *castra* nautica, naves. | 606. *dedissem*, coniecissem, in flammas. | 608. *interpr. curar.*, efficiens eas suo interventu, quippe quae praesidet nuptiis. | 609. *Noct.*, v. vs. 303. — *ululata*, ululando invocata. | 610. *di morientis*, morienti propitii, ultores mortis. | 611. *malis* meis *adv. num.*, respicite ea et ulciscimini; *meritum*, quia immerito his malis obruor. | 613. *necesse*, fatale est. | 614. *fata I.*, v. III, 717. — *hic term. haeret*, si eo, in Italiam, errorum Aeneae terminum, pervenire eum fato constitutum est. | 616. *Fin. ext.:* spectant haec verba ad castra in Latio posita, ab Aenea, cum ad Euandrum auxilii petendi causa proficisceretur, relicta. | 618. *iniquae*, cf. XII, 819—828. | 619. Certe paucos tantum annos regnasse

Sed cadat ante diem mediaque inhumatus arena.
Haec precor, hanc vocem extremam cum sanguine fundo.
Tum vos, o Tyrii, stirpem et genus omne futurum
Exercete odiis, cinerique haec mittite nostro
Munera. Nullus amor populis, nec foedera sunto.
Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor,
Qui face Dardanios ferroque sequare colonos,
Nunc, olim, quocumque dabunt se tempore vires.
Litora litoribus contraria, fluctibus undas
Inprecor, arma armis; pugnent ipsique nepotesque.
Haec ait, et partis animum versabat in omnis,
Invisam quaerens quam primum abrumpere lucem.
Tum breviter Barcen nutricem adfata Sychaei:
Namque suam patria antiqua cinis ater habebat:
Annam cara mihi nutrix huc siste sororem;
Dic corpus properet fluviali spargere lympha,
Et pecudes secum et monstrata piacula ducat;
Sic veniat; tuque ipsa pia tege tempora vitta.
Sacra Iovi Stygio, quae rite incepta paravi,
Perficere est animus, finemque inponere curis,
Dardaniique rogum capitis permittere flammae.
Sic ait. Illa gradum studio celerabat anilem.
At trepida, et coeptis inmanibus effera Dido,
Sanguineam volvens aciem, maculisque trementis
Interfusa genas, et pallida morte futura,
Interiora domus inrumpit limina, et altos
Conscendit furibunda rogos, ensemque recludit
Dardanium, non hos quaesitum munus in usus.
Hic, postquam Iliacas vestes notumque cubile
Conspexit, paulum lacrimis et mente morata,
Incubuitque toro, dixitque novissima verba:
Dulces exuviae, dum fata deusque sinebat,
Accipite hanc animam, meque his exsolvite curis.
Vixi, et, quem dederat cursum fortuna, peregi:
Et nunc magna mei sub terras ibit imago.
Urbem praeclaram statui; mea moenia vidi;

Aeneam constat. | 620. *med. inh. ar.:* quia corpus mortui Aeneae nusquam inventum est. | 621. *c. sangu.*, cum ipsa vita mea. | 623. cf. G. IV, 453. | 625. Ostenditur his verbis Hannibal. | 627. v. G. I, 287. | 629. *p. ipsique nepotesque*, et ipse Aeneas eiusque socii bello vexentur et nepotes eorum; referes haec verba ad perpetua bella Romanorum. — v. G. I, 295. | 633. *cinis habebat*, i. q. redacta erat in cinerem. | 635. quia pure casteque sacra facere decet. | 636. *monstrata* a sacerdote, cf. vs. 498. | 638. *incepta*, vs. 504. sqq. | 640. *Dard. rog. cap.*, cf. vs. 508. | 641. *studio*, studiose, ut VI, 681. — Alii *anili*. | 645. cf. vs. 494. et 504. | 647. *quaesitum*, paratum, acceptum. | 652. *animam*, vitam, cum sanguine scilicet profundendam. |

Ulta virum, poenas inimico a fratre recepi;
Felix, heu nimium felix, si litora tantum
Numquam Dardaniae tetigissent nostra carinae!
Dixit, et, os inpressa toro, Moriemur inultae,
Sed moriamur, ait. Sic, sic iuvat ire sub umbras.
Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus, et nostrae secum ferat omina mortis.
Dixerat; atque illam media inter talia ferro
Conlapsam aspiciunt comites, ensemque cruore
Spumantem, sparsasque manus. It clamor ad alta
Atria; concussam bacchatur fama per urbem.
Lamentis gemituque et femineo ululatu
Tecta fremunt; resonat magnis plangoribus aether.
Non aliter, quam si inmissis ruat hostibus omnis
Karthago aut antiqua Tyros, flammaeque furentes
Culmina perque hominum volvantur perque deorum.
Audiit exanimis, trepidoque exterrita cursu
Unguibus ora soror foedans et pectora pugnis
Per medios ruit, ac morientem nomine clamat:
Hoc illud, germana, fuit? me fraude petebas?
Hoc rogus iste mihi, hoc ignes araeque parabant?
Quid primum deserta querar? comitemne sororem
Sprevisti moriens? Eadem me ad fata vocasses;
Idem ambas ferro dolor, atque eadem hora tulisset.
His etiam struxi manibus, patriosque vocavi
Voce deos, sic te ut posita crudelis abessem?
Exstinxti te meque, soror, populumque patresque
Sidonios urbemque tuam. Date, volnera lymphis
Abluam, et, extremus si quis super halitus errat,
Ore legam. Sic fata gradus evaserat altos,
Semianimemque sinu germanam amplexa fovebat
Cum gemitu, atque atros siccabat veste cruores.
Illa, gravis oculos conata attollere, rursus
Deficit; infixum stridit sub pectore volnus.
Ter sese attollens cubitoque adnixa levavit;

656. cf. I, 360—364. | 660. *Sic, sic i.*, adeo s. tantum iuvat. | 662. v. vs. 384. | 664. *comites*, famulae, quas putabis modo irrumpere in impluvium. | 671. v. II, 312. | 675. *Hoc ill. fuit*, *hoc* agitabas, cum *illud* apparabas. | 678. *vocasses*, debebas me vocare, utinam me vocasses; X, 853. | 680. *struxi* rogum. | 681. *Voce vocare*, i. e. *magna* voce v. — iunge *sic posita.* — Ceterum v. XII, 873. | 683. sq. *Date, v. l. Abl.* pro vulgari oratione: *date lymphas, quibus voln. Abl.* Imperativus a Graecis Romanisque scriptoribus interdum sic ponitur, ut subiiciatur nudus Coniunctivus consilium indicans, ut a Terent. Heautont. II, 3, 32.: „*Mane*, hoc quod coepi, primum *enarrem*." Hom. Il. VI, 340.: „*ἀλλ' ἄγε νῦν ἐπιμεινον, Ἀρήϊα τεύχεα δύω*." ib. XXII, 450.: „*Δεῦτε, δύω μοι ἕπεσθον, ἴδωμ', ὅτιν' ἔργα τέτυκται.*" et v. infra VI, 884. — Ceterum cf. X, 834. | 684. propinqui extremum morientis halitum ore excipere solebant apud Romanos. — *si q. s. h. e.*, si quis halitus

Ter revoluta toro est, oculisque errantibus alto
Quaesivit caelo lucem, ingemuitque reperta.
Tum Iuno omnipotens, longum miserata dolorem
Difficilisque obitus, Irim demisit Olympo,
Quae luctantem animam nexosque resolveret artus.
Nam quia nec fato, merita nec morte peribat,
Sed misera ante diem, subitoque accensa furore,
Nondum illi flavum Proserpina vertice crinem
Abstulerat, Stygioque caput damnaverat Orco.
Ergo Iris croceis per caelum roscida pennis,
Mille trahens varios adverso sole colores,
Devolat, et supra caput adstitit: Hunc ego Diti
Sacrum iussa fero, teque isto corpore solvo.
Sic ait, et dextra crinem secat: omnis et una
Dilapsus calor, atque in ventos vita recessit.

AENEIDOS
LIBER QUINTUS.

(Reversus in Siciliam Aeneas, cum anno exacto rediisset dies, qui supremus fuerat Anchisae patri, ludos facit apparatissimos. — Amissis incendio quattuor navibus, omni imbelli multitudine in Sicilia apud hospitem Acestam relicta, petit Italiam.)

Interea medium Aeneas iam classe tenebat
Certus iter, fluctusque atros aquilone secabat,
Moenia respiciens, quae iam infelicis Elissae
Conlucent flammis. Quae tantum accenderit ignem,
Caussa latet; duri magno sed amore dolores
Polluto, notumque, furens quid femina possit,
Triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.
Ut pelagus tenuere rates, nec iam amplius ulla
Occurrit tellus, maria undique et undique caelum:

superest, qui oberret in ore Didonis. | 691. sq. Oculi morientum caligine obscurati diem recipere laborant, sed aegre colligunt solis radios. | 703. cf. XI,829. | 705. *in v. v. rec.*, dum exspiratur scilicet anima; *in ventos*, in aerem, cf. V, 512. 527.

Aeneid. L. V. 1. *medium* dici solet, quod iam rite aggressi, in quo ipso occupati sumus, G. III, 486. | 2. *Certus*, recta via intendens, quo volebat, nempe in Italiam; similiter *certa hasta*, *sagitta*. — *aquilone?* v. I, 575. | 6. *pollui* dicitur res, quae sacra putatur, aliquo modo turbata, ut hospitium III, 61. pax VII, 467. h. l. amor, qui iam coniugium appellari poterat, IV, 172. — *notumque*, i. e. et quod notum est. Liv. XXVII, 37.: „mentes turbavit rursus *nuntiatum*, infantem natum esse quadrimo parem.“ Tacit. Hist. II, 82.: „Sufficere adversus Vitellium videbatur Vespasiani nomen et nihil *arduum* fatis.“ | 8. *pelagus*, altum,

Olli caeruleus supra caput adstitit imber,
Noctem hiememque ferens, et inhorruit unda tenebris.
Ipse gubernator puppi Palinurus ab alta:
Heu! quianam tanti cinxerunt aethera nimbi?
Quidve, pater Neptune, paras? Sic deinde locutus
Colligere arma iubet validisque incumbere remis,
Obliquatque sinus in ventum, ac talia fatur:
Magnanime Aenea, non, si mihi Iuppiter auctor
Spondeat, hoc sperem Italiam contingere caelo.
Mutati transversa fremunt et vespere ab atro
Consurgunt venti, atque in nubem cogitur aer.
Nec nos obniti contra, nec tendere tantum
Sufficimus. Superat quoniam Fortuna, sequamur,
Quoque vocat, vertamus iter. Nec litora longe
Fida reor fraterna Erycis portusque Sicanos,
Si modo rite memor servata remetior astra.
Tum pius Aeneas: Equidem sic poscere ventos
Iamdudum et frustra cerno te tendere contra.
Flecte viam velis. An sit mihi gratior ulla,
Quove magis fessas optem demittere navis,
Quam quae Dardanium tellus mihi servat Acesten,
Et patris Anchisae gremio conplectitur ossa?
Haec ubi dicta, petunt portus, et vela secundi
Intendunt Zephyri; fertur cita gurgite classis,
Et tandem laeti notae advertuntur arenae.
    At procul ex celso miratus vertice montis
Adventum sociasque rates occurrit Acestes,
Horridus in iaculis et pelle Libystidis ursae,

non proximum terrae, mare; IX, 81. | 10. *olli* et *ollis* in narratione gravi et sedata ponitur, numquam in orationibus. | 14. *deinde*, v. II, 391. | 15. *C. arma*, vela contrahere. | 16. *Obliquat sinus* velorum *in ventum*, quod nostri appellant *laviren*, cum ventus adversus non totis velis, sed tantum ex obliquo accipitur, ne is magna vi irruens navem nimium de cursu deflectat. | 17. *auctor*, cf. G. I, 432. | 19. *transv. fr.* Magis proprie dicuntur talia, quale est *acerba*, *dira fremere*, v. G. III, 149., audacius hoc *transversa fr.*, i. e. in transversam partem; quod ad Nomen referendum erat (ipsi enim venti erant transversi), refertur ad Verbum sive ad actum rei. | 20. *cogitur*, densatur, cf. G. IV, 36. | 21. *tantum*, quantum opus est ad vincendam tempestatem. | 24. *fraterna*, Eryx enim, qui Erycem urbem in Sicilia condidit, filius fuit Veneris, frater ergo Aeneae. | 25. Si positum astrorum, quae a Sicilia profecti (I, 34.) observavimus, recte memini nunc, cum iter (quod per illa regitur) a contraria parte (Africa) remetior. | 28. velis, puta: mutata velificatione. | 31. cf. III, 710. | 35. Alii *excelso*. | 37. *horrida* dicuntur, quae rigida sunt atque erecta, tum quae hirsuta; *horridus in iaculis*, rigidis iaculis instructus (bina autem gestabant singuli, I, 313.), *horridus in pelle*, hirsuta pelle amictus. Ceterum cf. Ovid. Trist. IV, 6, 33.: „nitidis gladiator in armis.“ Aesch. Prom. 432.: „ὀξυπρῴροισι βρέμων ἐν αἰχμαῖς.“ |

Troia Crimiso conceptum flumine mater
Quem genuit. Veterum non inmemor ille parentum
Gratatur reduces et gaza laetus agresti
Excipit, ac fessos opibus solatur amicis.
Postera cum primo stellas Oriente fugarat
Clara dies, socios in coetum litore ab omni
Advocat Aeneas, tumulique ex aggere fatur:
Dardanidae magni, genus alto a sanguine divom,
Annuus exactis conpletur mensibus orbis,
Ex quo reliquias divinique ossa parentis
Condidimus terra maestasque sacravimus aras.
Iamque dies, nisi fallor, adest, quem semper acerbum,
Semper honoratum — sic di voluistis — habebo.
Hunc ego, Gaetulis agerem si Syrtibus exsul,
Argolicove mari deprensus et urbe Mycenae,
Annua vota tamen sollemnisque ordine pompas
Exsequerer, strueremque suis altaria donis.
Nunc ultro ad cineres ipsius et ossa parentis,
Haud equidem sine mente reor, sine numine divom,
Adsumus et portus delati intramus amicos.
Ergo agite, et laetum cuncti celebremus honorem;
Poscamus ventos, atque haec me sacra quot annis
Urbe velit posita templis sibi ferre dicatis.
Bina boum vobis Troia generatus Acestes
Dat numero capita in navis; adhibete Penatis
Et patrios epulis et quos colit hospes Acestes.
Praeterea, si nona diem mortalibus almum
Aurora extulerit radiisque retexerit orbem,
Prima citae Teucris ponam certamina classis;
Quique pedum cursu valet, et qui viribus audax
Aut iaculo incedit melior levibusque sagittis,

38. Alii *Troica*. | 40. *gaza agr.*, epulis rusticanis. | 45. ipse Dardanus filius Iovis fuerat. | 50. *sic di v.*, vox doloris plena; maluisset enim vivo patri officia pietatis exhibere, quam mortuo. | 51. Voluerat poeta scribere: „Hunc ego votis pompisque exsequerer, s. celebrarem"; sed, ut fit, post plura interposita a coepto sermone deflectit ad *ἀνακολουθίαν*. v. G. III, 464. adde VII, 611—13. — *agerem*, versarer. Alii tollunt comma, quod est post *ego*. | 52. v. G. I, 419. | 53. *pompae*, munera, quae mittimus; hic quidem sacra a pueris ad cenotaphium aramve ferenda. — *ordine*, v. I, 703. | 54. *struerem*, tamquam strue facta cumularem. — *altaria* tamquam inter superos deos recepto Anchisae. | 55. *ultro*, v. G. IV, 204. | 56. v. I, 133. | 58. *honorem*, sacra in honorem Anchisae facienda. | 59. peracta hac sollemnitate poscamus ventos, v. III, 253., et delati in Italiam eadem sacra instauremus. | 64. *si* i. q. cum, ut VI, 829. Horat. Epist. I, 7, 10.: „Quod *si* bruma nives Albanis illinet agris, Ad mare descendet vates tuus." | 68. *Aut* particulae apud poetas respondet interdum *vel*, *ve*, etiam *sive*, ut h. l. — *incedit* hic quandam fiduciae no-

Seu crudo fidit pugnam committere caestu,
Cuncti adsint, meritaeque exspectent praemia palmae.
Ore favete omnes, et cingite tempora ramis.
Sic fatus velat materna tempora myrto.
Hoc Helymus facit, hoc aevi maturus Acestes,
Hoc puer Ascanius, sequitur quos cetera pubes.
Ille e concilio multis cum milibus ibat
Ad tumulum, magna medius comitante caterva.
Hic duo rite mero libans carchesia Baccho
Fundit humi, duo lacte novo, duo sanguine sacro,
Purpureosque iacit flores, ac talia fatur:
Salve, sancte parens, iterum: salvete, recepti
Nequiquam cineres, animaeque umbraeque paternae.
Non licuit finis Italos fataliaque arva,
Nec tecum Ausonium, quicumque est, quaerere Thybrim.
Dixerat haec, adytis cum lubricus anguis ab imis
Septem ingens gyros, septena volumina traxit,
Amplexus placide tumulum lapsusque per aras,
Caeruleae cui terga notae maculosus et auro
Squamam incendebat fulgor, ceu nubibus arcus
Mille iacit varios adverso sole colores.
Obstipuit visu Aeneas. Ille agmine longo
Tandem inter pateras et levia pocula serpens
Libavitque dapes, rursusque innoxius imo
Successit tumulo, et depasta altaria liquit.
Hoc magis inceptos genitori instaurat honores,
Incertus, Geniumne loci famulumne parentis
Esse putet; caedit binas de more bidentis,
Totque sues, totidem nigrantis terga iuvencos;
Vinaque fundebat pateris, animamque vocabat
Anchisae magni Manisque Acheronte remissos.

tionem adiunctam habet, dignitatis I, 46., ut *ingredi* gloriae ac superbiae vs. 543. | 69. *crudo*, qui factus e crudo corio bubulo; cf. vs. 404. sq. | 72. *mat.*, v. G. I, 28. | 73. *aevi m.*, v. G. IV, 491. | 80. sq. *receptos* dicit, ad quos rediit; *nequidquam* doloris significationem habet, quod nihil ipsi Aeneae profuturus erat reditus ad eum, quem vivum vellet secum ducere in Italiam. — *animae* sc. salvete. | 82. v. I, 2. | 83. *quic. est*, ut *quisquis est*, I, 387., de ignotis. | 84. *adytum* sanctissima quaedam ac remotissima pars templi, quo profanis adire non licebat; ea vox ad sepulcrum translata significat eximiam quandam sanctitatem loci, quippe a deo Anchisa habitati. | 85. septem gyros in se replicatos. | 87. sq. caeruleis aureisque maculis exsplendescebant (incendebantur) terga sive squamae; Silius XV, 678.: „clipeumque *accenderat auro*.“ | 90. v. II, 212. | 94. *instaurat*, repetit, scilicet superiore iam anno peractos. | 95. Serpentes et Genii locorum esse et deorum quorundam famuli credebantur; talis erat „famulus sororum Naiadum“ apud Silium VI, 288. | 97. *terga*, v. I, 713. | 98. *vocabat*, ut adesset sacrisque oblatis fruere-

Nec non et socii, quae cuique est copia, laeti
Dona ferunt, onerant aras, mactantque iuvencos;
Ordine aena locant alii, fusique per herbam
Subiiciunt veribus prunas et viscera torrent.
    Exspectata dies aderat nonamque serena
Auroram Phaethontis equi iam luce vehebant,
Famaque finitimos et clari nomen Acestae
Excierat; laeto conplerant litora coetu,
Visuri Aeneadas, pars et certare parati.
Munera principio ante oculos circoque locantur
In medio, sacri tripodes viridesque coronae
Et palmae pretium victoribus, armaque et ostro
Perfusae vestes, argenti aurique talentum;
Et tuba commissos medio canit aggere ludos.
Prima pares ineunt gravibus certamina remis
Quattuor ex omni delectae classe carinae.
Velocem Mnestheus agit acri remige Pristim,
Mox Italus Mnestheus, genus a quo nomine Memmi,
Ingentemque Gyas ingenti mole Chimaeram,
Urbis opus, triplici pubes quam Dardana versu
Inpellunt, terno consurgunt ordine remi;
Sergestusque, domus tenet a quo Sergia nomen,
Centauro invehitur magna, Scyllaque Cloanthus
Caerulea, genus unde tibi, Romane Cluenti.
    Est procul in pelago saxum spumantia contra
Litora, quod tumidis submersum tunditur olim
Fluctibus, hiberni condunt ubi sidera Cori;
Tranquillo silet, inmotaque attollitur unda
Campus et apricis statio gratissima mergis.
Hic viridem Aeneas frondenti ex ilice metam

tur; et cf. Hom. Il. XXIII, 219—21; eo spectat *remissos* vs. 99.; v. G. II, 520. | 100. *quae c. e. cop.*, quod quisque potest. | 101. *alii* onerant a., alii, epulas parantes, disponunt aena. | 105. *Phaethon* h. l. ipse Sol, *Ἥλιος φαέθων*. | 109. *circo*, novo modo universe dictum de eo loco, quo convenerant vel certaturi vel certamina spectaturi. | 110. *sacri*, quales vel in re sacra adhiberi, vel diis pro munere offerri solebant; cf. Hom. Il. XXIII, 702. — *v. cor.*, eas lemniscatas fuisse docet vs. 269. | 112. Alii *talenta*. cf. vs. 248. | 113. *Et*, v. G. II, 437. — *commissos*, v. G. I, 206. | 114. *pares*, puta celeritate, non remis; cf. vs. 153. | 117. Nempe ut Mnestheus a Verbo *μεμνῆσθαι* originem ducere credebatur, ita Memmius a Verbo *meminisse*. | 118. *ingentem*, hoc magnitudinem navis in universum declarat, illud vero *ingenti mole* spectat ad altitudinem, cf. vs. 223. Veteres interpretes *mole* volunt esse id, quod *motu*. | 119. *Urb. opus*, tanta, quanta urbs. — *versu*, ordine; erat scilicet triremis. | 122. *magna*, feminino genere, quia *navis* nomen est Centaurus h. l.; sic *Eunuchus* (*fabula*) *acta est*; item *mea Glycerium*. | 126. *condunt* nubibus. | 127. *Tranquillo*, ut *immota unda*, Ablativ. absolutus, *γαλήνης οὔσης*, Liv. XXVIII, 17.: „conspectae duae quinquere-

Constituit signum nautis pater, unde reverti
Scirent et longos ubi circumflectere cursus.
Tum loca sorte legunt, ipsique in puppibus auro
Ductores longe effulgent ostroque decori;
Cetera populea velatur fronde iuventus
Nudatosque humeros oleo perfusa nitescit.
Considunt transtris, intentaque bracchia remis:
Intenti exspectant signum, exsultantiaque haurit
Corda pavor pulsans laudumque arrecta cupido.
Inde, ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes,
Haud mora, prosiluere suis; ferit aethera clamor
Nauticus, adductis spumant freta versa lacertis.
Infindunt pariter sulcos, totumque dehiscit
Convolsum remis rostrisque tridentibus aequor.
Non tam praecipites biiugo certamine campum
Corripuere ruuntque effusi carcere currus,
Nec sic inmissis aurigae undantia lora
Concussere iugis pronique in verbera pendent.
Tum plausu fremituque virum studiisque faventum
Consonat omne nemus, vocemque inclusa volutant
Litora, pulsati colles clamore resultant.
Effugit ante alios primisque elabitur undis
Turbam inter fremitumque Gyas; quem deinde Cloanthus
Consequitur, melior remis, sed pondere pinus
Tarda tenet. Post hos aequo discrimine Pristis
Centaurusque locum tendunt superare priorem;
Et nunc Pristis habet, nunc victam praeterit ingens
Centaurus, nunc una ambae iunctisque feruntur
Frontibus et longa sulcant vada salsa carina.
Iamque propinquabant scopulo metamque tenebant,
Cum princeps medioque Gyas in gurgite victor
Rectorem navis compellat voce Menoeten:
Quo tantum mihi dexter abis? huc dirige gressum;
Litus ama, et laevas stringat sine palmula cautes;
Altum alii teneant. Dixit; sed caeca Menoetes
Saxa timens proram pelagi detorquet ad undas.

mes, haud cuiquam *dubio*, quin hostium essent.“ Tacit. Annal. I, 6.: „iuxta *periculoso*, ficta seu vera promeret.“ | 134. populus sacra Herculi, VIII, 276. 286. | 135. v. III, 281. | 137. v. G. III, 105. | 139. *finibus*, qui in circo quidem carceres appellantur; cf. vs. 132. | 144. v. G. I, 49. et cf. Hom. Odyss. XIII, 81. sqq. | 146. *iugis*, equis iugalibus, v. VIII, 708. | 147. cf. G. III, 106. sq. | 148. *stud. fav.*, clamore favorem, quo alii alium certantem prosequebantur, declarante. | 149. *inclusa* nemore et collibus. | 152. *Turb. int. fr.*, dum ceteri, qui Gyan elabentem vident, turbulenter et cum fremitu naves suas propellunt. | 155. *l. superare pr.*, altera nave superanda priorem locum tenere. | 163. *L. ama*, stude quam proxime litori ad-

Quo diversus abis? iterum, Pete saxa, Menoete!
Cum clamore Gyas revocabat; et ecce Cloanthum
Respicit instantem tergo, et propiora tenentem.
Ille inter navemque Gyae scopulosque sonantis
Radit iter laevum interior, subitoque priorem
Praeterit et metis tenet aequora tuta relictis.
Tum vero exarsit iuveni dolor ossibus ingens,
Nec lacrimis caruere genae, segnemque Menoeten,
Oblitus decorisque sui sociumque salutis,
In mare praecipitem puppi deturbat ab alta;
Ipse gubernaclo rector subit, ipse magister,
Hortaturque viros, clavumque ad litora torquet.
At gravis, ut fundo vix tandem redditus imo est,
Iam senior madidaque fluens in veste Menoetes
Summa petit scopuli siccaque in rupe resedit.
Illum et labentem Teucri et risere natantem,
Et salsos rident revomentem pectore fluctus.
Hic laeta extremis spes est accensa duobus,
Sergesto Mnestheique, Gyan superare morantem.
Sergestus capit ante locum scopuloque propinquat,
Nec tota tamen ille prior praeeunte carina;
Parte prior; partem rostro premit aemula Pristis.
At media socios incedens nave per ipsos
Hortatur Mnestheus: Nunc, nunc insurgite remis,
Hectorei socii, Troiae quos sorte suprema
Delegi comites; nunc illas promite viris,
Nunc animos, quibus in Gaetulis Syrtibus usi
Ionioque mari Maleaeque sequacibus undis.
Non iam prima peto Mnestheus, neque vincere certo;
Quamquam o! — Sed superent, quibus hoc, Neptune, dedisti;
Extremos pudeat rediisse; hoc vincite, cives,
Et prohibete nefas. Olli certamine summo
Procumbunt; vastis tremit ictibus aerea puppis,
Subtrahiturque solum; tum creber anhelitus artus
Aridaque ora quatit; sudor fluit undique rivis.

movere navem. | 164. v. G. III, 210. | 165. v. vs. 8. | 166. *iterum* sc. clamabat; sed suppresso hoc verbo invertit orationem poeta ita pergens: ***cum clamore** Gyas* (Menoeten) *revocabat.* | 170. *interior*, v. XI, 695. | 171. *met. rel.*, ergo iam rediens ad litus, unde profecti erant. | 172. v. G. III, 272. | 178. v. G. II, 520. | 179. *in v.*, ut VII, 167. *ignota in veste.* | 184. v. G. IV, 546. | 190. v. I, 273. — *sorte s.*, tempore excidii. | 192. cf. I, 111. III, 211. | 193. Malea extremae Laconiae promontorium ex Aegaeo mari venientibus circumnavigandum, exitiosum nautis. — *sequ. u.*, alio semper alioque fluctu navem urgente. | 195. *Quamquam o*, utinam vincerem! | 196. sq. *hoc vinc. nefas*, hoc detestabile dedecus effugite nitendo. | 198. *Procumb.*, proni incumbunt remis. | 199. *Subtr. s.*, sulco facto

Attulit ipse viris optatum casus honorem.
Namque furens animi dum proram ad saxa suburguet
Interior spatioque subit Sergestus iniquo,
Infelix saxis in procurrentibus haesit.
Concussae cautes, et acuto in murice remi
Obnixi crepuere, inlisaque prora pependit.
Consurgunt nautae et magno clamore morantur,
Ferratasque trudes et acuta cuspide contos
Expediunt, fractosque legunt in gurgite remos.
At laetus Mnestheus successuque acrior ipso
Agmine remorum celeri ventisque vocatis
Prona petit maria et pelago decurrit aperto.
Qualis spelunca subito commota columba,
Cui domus et dulces latecroso in pumice nidi,
Fertur in arva volans, plausumque exterrita pennis
Dat tecto ingentem, mox aere lapsa quieto
Radit iter liquidum, celeris neque commovet alas:
Sic Mnestheus, sic ipsa fuga secat ultima Pristis
Aequora, sic illam fert impetus ipse volantem.
Et primum in scopulo luctantem deserit alto
Sergestum brevibusque vadis frustraque vocantem
Auxilia et fractis discentem currere remis.
Inde Gyan ipsamque ingenti mole Chimaeram
Consequitur; cedit, quoniam spoliata magistro est.
Solus iamque ipso superest in fine Cloanthus:
Quem petit, et summis adnixus viribus urguet.
Tum vero ingeminat clamor, cunctique sequentem
Instigant studiis, resonatque fragoribus aether.
Hi proprium decus et partum indignantur honorem
Ni teneant, vitamque volunt pro laude pacisci;
Hos successus alit: possunt, quia posse videntur.
Et fors aequatis cepissent praemia rostris,
Ni palmas ponto tendens utrasque Cloanthus
Fudissetque preces, divosque in vota vocasset:
Di, quibus inperium pelagi est, quorum aequora curro,
Vobis laetus ego hoc candentem in litore taurum

dehiscit mare, cf. vs. 142. sq. | 202. v. G. IV, 491. | 203. v. XI, 695. | 207. *morantur*, haerent, dum navem retro agere student. | 211. *Agm. rem.* omnis, quibus promovebatur navis, remorum multitudo significatur. | 212. *prona p. m.*, in quibus pronus est cursus, quia sine impedimento. | 214. *dulces*, propter liberos, v. E. I, 3. | 224. *cedit*, praeteriri se sinit. | 227. *sequ.*, Mnestheum, qui sequitur Cloanthum. | 228. v. vs. 148. | 229. *proprium*, quod iam sine controversia suum putant. | 230. cf. IX, 206. | 232. *aequ. rostris*, aequ. proris, aequato cursu una ad litus redeuntes. | 233. *ponto*, versus pontum; v. E. II, 30. | 234. *in vota*, ad promissa munera, quibus fruerentur, cf. vs. 236., et est idem, quod *votis vocare deos*. | 235. v.

Constituam ante aras, voti reus, extaque salsos
Porriciam in fluctus et vina liquentia fundam.
Dixit, eumque imis sub fluctibus audiit omnis
Nereidum Phorcique chorus Panopeaque virgo,
Et pater ipse manu magna Portunus euntem
Inpulit: illa Noto citius volucrique sagitta
Ad terram fugit, et portu se condidit alto.
Tum satus Anchisa, cunctis ex more vocatis,
Victorem magna praeconis voce Cloanthum
Declarat, viridique advelat tempora lauro:
Muneraque in navis ternos optare iuvencos
Vinaque et argenti magnum dat ferre talentum.
Ipsis praecipuos ductoribus addit honores:
Victori chlamydem auratam, quam plurima circum
Purpura Maeandro duplici Meliboea cucurrit,
Intextusque puer frondosa regius Ida
Velocis iaculo cervos cursuque fatigat,
Acer, anhelanti similis, quem praepes ab Ida
Sublimem pedibus rapuit Iovis armiger uncis:
Longaevi palmas nequiquam ad sidera tendunt
Custodes, saevitque canum latratus in auras.
At qui deinde locum tenuit virtute secundum,
Levibus huic hamis consertam auroque trilicem
Loricam, quam Demoleo detraxerat ipse
Victor apud rapidum Simoenta sub Ilio alto,
Donat habere viro, decus et tutamen in armis.
Vix illam famuli Phegeus Sagarisque ferebant
Multiplicem, connixi humeris: indutus at olim
Demoleos cursu palantis Troas agebat.
Tertia dona facit geminos ex aere lebetas,
Cymbiaque argento perfecta atque aspera signis.
Iamque adeo donati omnes opibusque superbi
Puniceis ibant evincti tempora taeniis,
Cum saevo e scopulo multa vix arte revolsus,
Amissis remis atque ordine debilis uno,

II, 690. | 238. Alii *Proiiciam.* | 240. *Panopea* una ex Nereidibus, v. I, 2. | 244. *cunctis;* qui certaverant, ad se vocatis. | 248. *magnum*, quia magnum est pondus. | 251. purpura in modum Maeandri flexuosa. — *Meliboea*, Meliboeensis. Lucret. II, 499.: „Meliboeaque fulgens Purpurá Thessalico concharum tincta colore.“ Meliboea oppidum Thessaliae. | 252—257. Duplex videtur in ea veste fuisse pictura, una Ganymedem venantem, altera ab aquila raptum repraesentans. | 259. v. III, 467. | 261. v. E. III, 79. | 262. v. vs. 521. | 264. *Mult.*, plurimis annulis consertam. | 267. *asp. s.*, anaglypha; Pindar. Isthm. VI, 58.: „*φιάλαν χρυσῷ πεφρικυῖαν.*“ | 268. v. IV, 533. | 269. *taeniis* extremis syllabis in unam contractis, ut in *Paeoniis* VII, 769. Taeniis autem religatas puta coronas vs. 110. et

Inrisam sine honore ratem Sergestus agebat.
Qualis saepe viae deprensus in aggere serpens,
Aerea quem obliquum rota transiit, aut gravis ictu
Seminecem liquit saxo lacerumque viator;
Nequiquam longos fugiens dat corpore tortus,
Parte ferox, ardensque oculis, et sibila colla
Arduus attollens; pars volnere clauda retentat
Nixantem nodis seque in sua membra plicantem.
Tali remigio navis se tarda movebat;
Vela facit tamen, et velis subit ostia plenis.
Sergestum Aeneas promisso munere donat,
Servatam ob navem laetus sociosque reductos.
Olli serva datur, operum haud ignara Minervae,
Cressa genus, Pholoe, geminique sub ubere nati.
Hoc pius Aeneas misso certamine tendit
Gramineum in campum, quem collibus undique curvis
Cingebant silvae, mediaque in valle theatri
Circus erat; quo se multis cum milibus heros
Consessu medium tulit exstructoque resedit.
Hic, qui forte velint rapido contendere cursu,
Invitat pretiis animos, et praemia ponit.
Undique conveniunt Teucri mixtique Sicani,
Nisus et Euryalus primi,
Euryalus forma insignis viridique iuventa,
Nisus amore pio pueri; quos deinde secutus
Regius egregia Priami de stirpe Diores;
Hunc Salius simul et Patron, quorum alter Acarnan,
Alter ab Arcadio Tegeaeae sanguine gentis;
Tum duo Trinacrii iuvenes, Helymus Panopesque,
Adsueti silvis, comites senioris Acestae;
Multi praeterea, quos fama obscura recondit.
Aeneas quibus in mediis sic deinde locutus:
Accipite haec animis, laetasque advertite mentes:
Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit.
Gnosia bina dabo levato lucida ferro

494. commemoratas. | 271. *ordine* remorum. | 273. *saepe*, v. A. I, 148. — Aggeris instar erant viae a Romanis munitae. | 276. *dat*: *dare* apud poetas saepe est *facere*, sed ita, ut ea res, quae fit, oculos vel alium sensum moveat, ut *dare cuneum*, *fenestram*, *motum*, *fugam*, *saltum*, *stragem*, *cantum*, *gemitum*, *plausum*, *sonum*, *vocem*, *nidorem*. | 279. *Nix. nodis*, quantumvis nodis nitatur; ut aves alis, homines quadrupedesque pedibus, ita serpentes nodis sive spiris nituntur. Alii *Nexantem nodos*. | 280. *tarda*, v. IV, 494. | 282. *promisso*, cf. vs. 305. | 284. *datúr*, *o.*, v. E. IX, 66. | 288. *theatri*, cuius quaedam species per colles effecta erat. | 290. exstructo in modum caveae consessu. | 292. *animos* eorum, qui forte velint, v. E. II, 71. | 296. *pueri*, Euryali adolescentuli. | 300. *Helymus*, Tro-

Spicula caelatamque argento ferre bipennem;
Omnibus hic erit unus honos. Tres praemia primi
Accipient, flavaque caput nectentur oliva.
Primus equum phaleris insignem victor habeto,
Alter Amazoniam pharetram plenamque sagittis
Threiciis, lato quam circumplectitur auro
Balteus, et tereti subnectit fibula gemma;
Tertius Argolica hac galea contentus abito.
Haec ubi dicta, locum capiunt, signoque repente
Corripiunt spatia audito, limenque relinquunt.
Effusi nimbo similes, simul ultima signant.
Primus abit longeque ante omnia corpora Nisus
Emicat, et ventis et fulminis ocior alis;
Proxumus huic, longo sed proxumus intervallo,
Insequitur Salius; spatio post deinde relicto
Tertius Euryalus;
Euryalumque Helymus sequitur; quo deinde sub ipso
Ecce volat calcemque terit iam calce Diores,
Incumbens humero; spatia et si plura supersint,
Transeat elapsus prior, ambiguumve relinquat.
Iamque fere spatio extremo fessique sub ipsam
Finem adventabant, levi cum sanguine Nisus
Labitur infelix, caesis ut forte iuvencis
Fusus humum viridisque super madefecerat herbas.
Hic iuvenis iam victor ovans vestigia presso
Haud tenuit titubata solo, sed pronus in ipso
Concidit inmundoque fimo sacroque cruore.
Non tamen Euryali, non ille oblitus amorum;
Nam sese opposuit Salio per lubrica surgens:
Ille autem spissa iacuit revolutus arena.

ianus, cum Acesta in Siciliam venerat. | 308. *unus*, idem; IX, 182. „*unus* amor," qui idem est in duobus. Plaut. Mostell. III, 1, 147.: „Iterum iam ad *unum* saxum me fluctus ferunt." | 311. *Amaz.*, quali Amazones utuntur. | 312. *Threic.*, qualibus utuntur Thraces, inprimis boni sagittarii. | 312. sq. ea pharetra pendebat e balteo aurato gemmata fibula infra nexo. | 314. cf. II, 389. 390. 412. et putabis hanc galeam e spoliis fuisse; cf. III, 286. | 316. v. G. III, 203. — *limen*, cf. vs. 139. | 317. *ult. s.*, oculos animumque intendunt ad metam. | 319. fulmina alata conspiciuntur in nummis. Val. Fl. II, 97. de Vulcano: „haec templa, peracta Aegide et horrifici formatis fulminis alis, Laetus adit." | 326. *ambig. rel.*, qui ambiguum est sitne prior an posterior, cf. Hom. Il. XXIII, 382. | 327. v. G. I, 142. | 328. *lēvi sangu.*, in solo levi propter sanguinem. | 329. *ut*, ubi; Catull. XI, 3.: „Sive ad extremos penetrabit Indos, Litus *ut* longe resonante Eoa tunditur unda." | 331. sq. *tenet vestigia*, qui incedentem se sustinet; idem dicitur *solum premere* pedibus. | 334. *amores* hic, ut IV, 28., denotat omnem mutui amoris sensum et affectum. | 336. *spissa*, quanto quid minutius, tanto densius. — Oblitus, ut videtur, poeta ea, quae vs. 287. et 330. scripserat, dixit *arena*, cogitans Circum proprie dictum, qui arena solebat

Emicat Euryalus, et munere victor amici
Prima tenet, plausuque volat fremituque secundo.
Post Helymus subit, et nunc tertia palma Diores.
Hic totum caveae consessum ingentis et ora
Prima patrum magnis Salius clamoribus inplet,
Ereptumque dolo reddi sibi poscit honorem.
Tutatur favor Euryalum, lacrimaeque decorae,
Gratior et pulchro veniens in corpore virtus.
Adiuvat et magna proclamat voce Diores,
Qui subiit palmae, frustraque ad praemia venit
Ultima, si primi Salio reddantur honores.
Tum pater Aeneas, Vestra, inquit, munera vobis
Certa manent, pueri, et palmam movet ordine nemo;
Me liceat casus miserari insontis amici.
Sic fatus tergum Gaetuli inmane leonis
Dat Salio, villis onerosum atque unguibus aureis.
Hic Nisus, Si tanta, inquit, sunt praemia victis,
Et te lapsorum miseret, quae munera Niso
Digna dabis? primam merui qui laude coronam,
Ni me, quae Salium, fortuna inimica tulisset.
Et simul his dictis faciem ostentabat et udo
Turpia membra fimo. Risit pater optumus olli,
Et clipeum efferri iussit, Didymaonis artis,
Neptuni sacro Danais de poste refixum.
Hoc iuvenem egregium praestanti munere donat.
Post, ubi confecti cursus, et dona peregit:
Nunc, si cui virtus animusque in pectore praesens,
Adsit, et evinctis attollat bracchia palmis.
Sic ait et geminum pugnae proponit honorem,
Victori velatum auro vittisque iuvencum,
Ensem atque insignem galeam solatia victo.

esse obductus. | 337. *Em.*, cf. vs. 318. sq. — *Euryalŭs*, v. G. III, 189. | 338. *secundo*, laeto et alacritatem currentis adiuvante; cf. vs. 491. VIII, 90. X, 266. | 339. *palma*, v. G. I, 59. E. VII, 16. | 340. v. vs. 290. — *ora pr. p.*, patrum primas sedes tenentium. | 344. *veniens*, sese offerens. | 346. *sub. p.*, accessit ad palmam, tertius inter primos, cf. vs. 308. | 347. Alii *redduntur*. | 349. Ut semel constitutum est (i. e. *ordine*, cf. vs. 308.), ita dabuntur palmae. | 352. v. I, 698. | 355. *laude*, v. IX, 252. | 356. Ni inimice acceptus essem a fortuna; *ferre* h. l. lusum fortunae significat; similiter Graeci εὖ et κακῶς φέρεσθαι, Aesch. S. ad Th. 821.: „πατρὸς κατ' εὐχὰς δυςπότμους φορούμενοι.“ | 357. Iunge *simul his d.*, non *simul ostentabat*, v. X, 856. | 360. Intelligemus clipeum voti causa in foribus templi alicuius Neptuno sacri fixum, a Danais ablatum s. refixum, qui postea in potestatem Troianorum venit; cf. III, 286—288. | 363. *praesens.* Plenum erat periculi hoc genus certaminis, ad quod praevidendum cavendumque opus erat praesentia animi. | 364. *evinctis* caestu scilicet. | 366. Videntur significari vittae aureis filis intertex-

Nec mora; continuo vastis cum viribus effert
Ora Dares, magnoque virum se murmure tollit:
Solus qui Paridem solitus contendere contra,
Idemque ad tumulum, quo maxumus occubat Hector,
Victorem Buten inmani corpore, qui se
Bebrycia veniens Amyci de gente ferebat,
Perculit et fulva moribundum extendit arena.
Talis prima Dares caput altum in proelia tollit,
Ostenditque humeros latos, alternaque iactat
Bracchia protendens, et verberat ictibus auras.
Quaeritur huic alius; nec quisquam ex agmine tanto
Audet adire virum manibusque inducere caestus.
Ergo alacris, cunctosque putans excedere palma,
Aeneae stetit ante pedes, nec plura moratus
Tum laeva taurum cornu tenet, atque ita fatur:
Nate dea, si nemo audet se credere pugnae,
Quae finis standi? quo me decet usque teneri?
Ducere dona iube. Cuncti simul ore fremebant
Dardanidae, reddique viro promissa iubebant.
Hic gravis Entellum dictis castigat Acestes,
Proxumus ut viridante toro consederat herbae:
Entelle, heroum quondam fortissime frustra,
Tantane tam patiens nullo certamine tolli
Dona sines? ubi nunc nobis deus ille magister,
Nequiquam memoratus Eryx? ubi fama per omnem
Trinacriam, et spolia illa tuis pendentia tectis?
Ille sub haec: Non laudis amor, nec gloria cessit
Pulsa metu; sed enim gelidus tardante senecta
Sanguis hebet, frigentque effetae in corpore vires.
Si mihi, quae quondam fuerat, quaque inprobus iste
Exsultat fidens, si nunc foret illa iuventas,
Haud equidem pretio inductus pulchroque iuvenco
Venissem, nec dona moror. Sic deinde locutus
In medium geminos inmani pondere caestus
Proiecit, quibus acer Eryx in proelia suetus

tae; v. G. I, 173. | 369. v. G. I, 214. | 373. Amycus rex Bebrycum, nobilis pugil; Bebrycia i. q. Bithynia. — *veniens se ferebat*, i. e. venerat, sed inest in illo *se ferebat* notio dignitatis, hic quidem superbiae, in ipso incessu conspicuae, ut I, 503. IV, 11. Ceterum v. III, 310. | 375. Proprie dicendum erat *Dares primus*, v. E. IX, 46. | 379. *adire* interdum dicitur in re ardua ac periculosa, unde *adire periculum*. | 380. *exc. p.*, decedere sibi de victoria. | 382. *Tum*, v. II, 391. | 384. *teneri*, in exspectatione esse. | 387. *gravis*, i. e. graviter, v. IV, 494. | 388. ergo non surgens ex ea, quam tenebat, sede. | 389. *frustra*, quandoquidem nunc iners desides. Aliter accipies II, 348. | 391. ubi nunc est illa gloria, quod magistro usus es, Eryce, quem olim nobis iactabas? et v. E. VIII, 6. | 395. v. I, 19. | 400. *nec moror*, nec curo. — *deinde*, v. II, 391. | 402. *quibus* armatus, cf. vs.

Ferre manum duroque intendere bracchia tergo.
Obstipuere animi: tantorum ingentia septem
Terga boum plumbo insuto ferroque rigebant.
Ante omnis stupet ipse Dares, longeque recusat;
Magnanimusque Anchisiades et pondus et ipsa
Huc illuc vinclorum inmensa volumina versat.
Tum senior talis referebat pectore voces:
Quid, si quis caestus ipsius et Herculis arma
Vidisset tristemque hoc ipso in litore pugnam?
Haec germanus Eryx quondam tuus arma gerebat; —
Sanguine cernis adhuc sparsoque infecta cerebro; —
His magnum Alciden contra stetit; his ego suetus,
Dum melior viris sanguis dabat, aemula necdum
Temporibus geminis canebat sparsa senectus.
Sed si nostra Dares haec Troius arma recusat,
Idque pio sedet Aeneae, probat auctor Acestes,
Aequemus pugnas. Erycis tibi terga remitto;
Solve metus; et tu Troianos exue caestus.
Haec fatus duplicem ex humeris reiecit amictum,
Et magnos membrorum artus, magna ossa lacertosque
Exuit, atque ingens media consistit arena.
Tum satus Anchisa caestus pater extulit aequos,
Et paribus palmas amborum innexuit armis.
Constitit in digitos extemplo arrectus uterque,
Bracchiaque ad superas interritus extulit auras.
Abduxere retro longe capita ardua ab ictu,
Inmiscentque manus manibus, pugnamque lacessunt.
Ille pedum melior motu, fretusque iuventa,
Hic membris et mole valens; sed tarda trementi
Genua labant, vastos quatit aeger anhelitus artus.
Multa viri nequiquam inter se volnera iactant,
Multa cavo lateri ingeminant et pectore vastos
Dant sonitus, erratque auris et tempora circum

414. | 403. v. G. III, 283. | 404. *tantorum*, nam maximorum; ut G. I, 449. *tam multa*, nam plurima; v. E. I, 12. — Ergo is caestus ex corio septem maximorum boum factus erat. | 407. sq. Caestus ex uno loro satis longo constabat, quo, tamquam vinculo ac volumine, manus et brachia religabantur; volumina igitur haec ipsum significant caestum, quibus huc illuc versandis pondus eius explorat Aeneas. | 409. *senior*, senex Acestes. — *ref. p.*, v. G. II, 520. | 410. *caestus et arma*, caestum, quo armatus erat Hercules. | 411. *pugnam*, qua interfectus est Eryx ab Hercule. | 412. v. vs. 24. | 415. *aemula*, quae, dum subtrahit robur, quasi invidet homini. | 418. cf. II, 660. — *auctor*, qui me ad hoc certamen excitavit. | 419. *terga*, cf. vs. 405. | 420. *Troian.*, i. e. tuos. | 421. *dupl. am.*, abollam, duplici vel omnino crassiore filo textam, et, ut videtur, intonsam. | 422. v. G. I, 295. | 426. „*πόδεσσιν ἐπ' ἀκροτάτοισιν ἀερθείς*," Apollon. Rh. II, 90. | 433. *voln.*, ictus vulnera intendentes. | 437. *gravis* mole corpo-

Crebra manus, duro crepitant sub volnere malae.
Stat gravis Entellus nisuque inmotus eodem,
Corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.
Ille, velut celsam oppugnat qui molibus urbem,
Aut montana sedet circum castella sub armis,
Nunc hos, nunc illos aditus, omnemque pererrat
Arte locum, et variis adsultibus inritus urguet.
Ostendit dextram insurgens Entellus et alte
Extulit: ille ictum venientem a vertice velox
Praevidit, celerique elapsus corpore cessit;
Entellus viris in ventum effudit, et ultro
Ipse gravis graviterque ad terram pondere vasto
Concidit: ut quondam cava concidit aut Erymantho,
Aut Ida in magna, radicibus eruta pinus.
Consurgunt studiis Teucri et Trinacria pubes;
It clamor caelo, primusque accurrit Acestes,
Aequaevumque ab humo miserans attollit amicum.
At non tardatus casu neque territus heros
Acrior ad pugnam redit, ac vim suscitat ira.
Tum pudor incendit viris et conscia virtus,
Praecipitemque Daren ardens agit aequore toto,
Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra;
Nec mora, nec requies: quam multa grandine nimbi
Culminibus crepitant, sic densis ictibus heros
Creber utraque manu pulsat versatque Dareta.
Tum pater Aeneas procedere longius iras
Et saevire animis Entellum haud passus acerbis;
Sed finem inposuit pugnae, fessumque Dareta
Eripuit, mulcens dictis, ac talia fatur:
Infelix, quae tanta animum dementia cepit?
Non viris alias conversaque numina sentis?
Cede deo. Dixitque et proelia voce diremit.
Ast illum fidi aequales, genua aegra trahentem,
Iactantemque utroque caput, crassumque cruorem
Ore eiectantem mixtosque in sanguine dentes,
Ducunt ad navis; galeamque ensemque vocati
Accipiunt; palmam Entello taurumque relinquunt.
Hic victor, superans animis tauroque superbus:
Nate dea, vosque haec, inquit, cognoscite, Teucri,
Et mihi quae fuerint iuvenali in corpore vires,

ris, cf. X, 771., tum X, 207. XII, 458. | 440. *sub armis*, armatus, ut vs. 585. adde VII, 434. XI, 464. | 447. v. G. I, 142. | 450. *studiis*, studium prae se ferentes, quo prosequebantur Entellum. | 451. *caelo*, v. E. II, 30. | 457. v. G. II, 435. | 466. *alias*, divinas, Eryce Entellum iuvante, cf. vs. 391. sq. et 483. — *conversa*, mutata, tibi non propitia. | 471. cf. vs. 367. | 473. *sup. an.*, magnos ge-

Et qua servetis revocatum a morte Dareta.
Dixit, et adversi contra stetit ora iuvenci,
Qui donum adstabat pugnae, durosque reducta
Libravit dextra media inter cornua caestus,
Arduus, effractoque inlisit in ossa cerebro.
Sternitur exanimisque tremens procumbit humi bos.
Ille super talis effundit pectore voces:
Hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis
Persolvo; hic victor caestus artemque repono.
    Protinus Aeneas celeri certare sagitta
Invitat qui forte velint, et praemia ponit,
Ingentique manu malum de nave Seresti
Erigit, et volucrem traiecto in fune columbam,
Quo tendant ferrum, malo suspendit ab alto.
Convenere viri, deiectamque aerea sortem
Accepit galea; et primus clamore secundo
Hyrtacidae ante omnis exit locus Hippocoontis;
Quem modo navali Mnestheus certamine victor
Consequitur, viridi Mnestheus evinctus oliva.
Tertius Eurytion, tuus, o clarissime, frater,
Pandare, qui quondam, iussus confundere foedus,
In medios telum torsisti primus Achivos.
Extremus galeaque ima subsedit Acestes,
Ausus et ipse manu iuvenum temptare laborem.
Tum validis flexos incurvant viribus arcus
Pro se quisque viri, et depromunt tela pharetris.
Primaque per caelum nervo stridente sagitta
Hyrtacidae iuvenis volucris diverberat auras;
Et venit, adversique infigitur arbore mali.
Intremuit malus, timuitque exterrita pennis
Ales, et ingenti sonuerunt omnia plausu.
Post acer Mnestheus adducto constitit arcu,
Alta petens, pariterque oculos telumque tetendit.

rens spiritus, quippe victoria elatus. | 478. *reducta*, i. e. alte post caput sublata, ut XII, 307. | 481. Iunge *tremens bos* et *exanimis procumbit*; cf. II, 613. sq. G. I, 449. | 483. *meliorem*: melius est hanc, taurinam, animam persolvere, quam Daretis; contrariam in partem idem dicitur XII, 296. | 484. v. E. VII, 24. | 485. sqq. cf. Hom. Il. XXIII, 850. sqq. | 487. *ingenti manu*, magna, qualis tribuitur diis atque heroibus, *χειρὶ παχείῃ*. | 488. traiectus funis significat nodum, quo columba vincitur, cf. vs. 510. sq. | 491. v. vs. 338. — Hom. Il. III, 316—325.: „*κλήρους ἐν κυνέῃ χαλκήρεϊ πάλλον, ... ὁππότερος δὴ πρόσθεν ἀφείη χάλκεον ἔγχος. ... Πάρις δὲ θοῶς ἐκ κλῆρος ὄρουσεν.*“ | 494. v. vs. 110. | 496. Hom. Il. IV, 68. sqq. — *confundere*: „*ἐπεὶ σύν γ' ὅρκι' ἔχευαν*“ Hom. vs. 269. | 498. v. G. I, 142. | 504. *Et*: Copulae interdum rem statim consecutam indicant, ut I, 82. IV, 239. VI, 547. VIII, 124. IX, 22. 117. X, 495. 877. G. III, 252. | 505. *t. ext. p.*, timorem terroremque suum pennis, s. alarum tre-

Ast ipsam miserandus avem contingere ferro
Non valuit; nodos et vincula linea rupit,
Quis innexa pedem malo pendebat ab alto;
Illa notos atque atra volans in nubila fugit.
Tum rapidus, iamdudum arcu contenta parato
Tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocavit,
Iam vacuo laetam caelo speculatus, et alis
Plaudentem nigra figit sub nube columbam.
Decidit exanimis, vitamque reliquit in astris
Aetheriis, fixamque refert delapsa sagittam.
Amissa solus palma superabat Acestes;
Qui tamen aerias telum contendit in auras,
Ostentans artemque pater arcumque sonantem.
Hic oculis subitum obiicitur magnoque futurum
Augurio monstrum; docuit post exitus ingens,
Seraque terrifici cecinerunt omina vates.
Namque volans liquidis in nubibus arsit arundo,
Signavitque viam flammis, tenuisque recessit
Consumpta in ventos; caelo ceu saepe refixa
Transcurrunt crinemque volantia sidera ducunt.
Attonitis haesere animis, Superosque precati
Trinacrii Teucrique viri; nec maxumus omen
Abnuit Aeneas; sed laetum amplexus Acesten
Muneribus cumulat magnis, ac talia fatur:
Sume, pater; nam te voluit rex magnus Olympi
Talibus auspiciis exsortem ducere honorem.
Ipsius Anchisae longaevi hoc munus habebis,
Cratera inpressum signis, quem Thracius olim
Anchisae genitori in magno munere Cisseus
Ferre sui dederat monumentum et pignus amoris.
Sic fatus cingit viridanti tempora lauro,
Et primum ante omnis victorem appellat Acesten.
Nec bonus Eurytion praelato invidit honori,

more, significavit. | 506. *plausu* alarum columbae. | 511. *pedem*, v. E. III, 106. | 512. v. I, 544. et IV, 705. | 513. *rapidus*, *σπερχόμενος* in eadem re dixit Hom. Il. XXIII, 870. | 514. v. vs. 234. | 517. v. III, 619. | 521. *pater* ita praegresso Pronomini (*Qui*) subiicitur, ut dignitas hominis ostendatur, ut *viro* supra vs. 262., *senior* XII, 401. — *artem*, quae ipsa cernitur in sagitta fortiter et cum gravi sono arcus emittenda. | 523. sq. vates, omen illud interpretantes, aliquanto post gravi cum rerum conversione eventum habiturum canebant. Videntur haec ad bellum illud spectare, quod ad Italiam delato Aenea inter Troianos et Rutulos exarsit. | 527. v. IV, 705. et G. I, 365. | 534. *voluit*, ostendit *his auspiciis* se velle exsorti, i. e. extra sortem dato s. extraordinario ac praecipuo aliquo, honore te affici. | 536. cf. vs. 267. | 537. *in*: ut *in honore* esse dicuntur, quae honorantur, magni aestimantur, ita *in munere*, quae donantur. — *Cisseus*, rex Thraciae, pater Hecubae. | 540. v. III, 437. | 541.

Quamvis solus avem caelo deiecit ab alto.
Proxumus ingreditur donis, qui vincula rupit,
Extremus, volucri qui fixit arundine malum.
At pater Aeneas, nondum certamine misso,
Custodem ad sese comitemque inpubis Iuli
Epytiden vocat, et fidam sic fatur ad aurem:
Vade age, et Ascanio, si iam puerile paratum
Agmen habet secum, cursusque instruxit equorum,
Ducat avo turmas, et sese ostendat in armis,
Dic, ait. Ipse omnem longo decedere circo
Infusum populum, et campos iubet esse patentis.
Incedunt pueri, pariterque ante ora parentum
Frenatis lucent in equis, quos omnis euntis
Trinacriae mirata fremit Troiaeque iuventus.
Omnibus in morem tonsa coma pressa corona;
Cornea bina ferunt praefixa hastilia ferro;
Pars levis humero pharetras; it pectore summo
Flexilis obtorti per collum circulus auri.
Tres equitum numero turmae, ternique vagantur
Ductores; pueri bis seni quemque secuti
Agmine partito fulgent paribusque magistris.
Una acies iuvenum, ducit quam parvus ovantem
Nomen avi referens Priamus, tua clara, Polite,
Progenies, auctura Italos; quem Thracius albis
Portat equus bicolor maculis, vestigia primi
Alba pedis frontemque ostentans arduus albam.
Alter Atys, genus unde Atii duxere Latini,
Parvus Atys, pueroque puer dilectus Iulo.
Extremus, formaque ante omnis pulcher, Iulus
Sidonio est invectus equo, quem candida Dido
Esse sui dederat monumentum et pignus amoris.
Cetera Trinacriis pubes senioris Acestae
Fertur equis.
Excipiunt plausu pavidos, gaudentque tuentes
Dardanidae, veterumque adgnoscunt ora parentum.
Postquam omnem laeti consessum oculosque suorum

praelatus honos, i. e. ei tributus, qui praefertur alteri, ut Acestes Eurytioni; ita Epitheta ab homine ad rem transferuntur a poetis; VI, 742. *infectum scelus*, i. e. quo quis infectus est. | 543. v. vs. 68. | 545. *cert. m.*, certantium ac spectantium turba dimissa. — Describitur autem puerorum in equis concertatio, qui ludus postea *Troia* appellatus est. | 550. *avo*, in honorem Anchisae, avi. | 553. *pariter*, pari ornatu paribusque armis. | 556. *in mor.*, ex more eius ludicri. — *tonsa*, v. G. III, 21. | 559. *obtorti*, *στρεπτοῦ*. Significatur torques, dictus ab auro in annulos inter se implicatos contorto. | 562. *magistris*, cf. vs. 546. et 669. — *paribus*, pariter ornatis armatisque. | 563. v. I, 639. | 565. *auct. It.*, qui (Priamus ille minor) futu-

Lustravere in equis, signum clamore paratis
Epytides longe dedit insonuitque flagello.
Olli discurrere pares, atque agmina terni
Diductis solvere choris, rursusque vocati
Convertere vias infestaque tela tulere.
Inde alios ineunt cursus aliosque recursus
Adversi spatiis, alternosque orbibus orbis
Inpediunt, pugnaeque cient simulacra sub armis;
Et nunc terga fuga nudant, nunc spicula vertunt
Infensi, facta pariter nunc pace feruntur.
Ut quondam Creta fertur Labyrinthus in alta
Parietibus textum caecis iter, ancipitemque
Mille viis habuisse dolum, qua signa sequendi
Falleret indeprensus et inremeabilis error;
Haud alio Teucrum nati vestigia cursu
Inpediunt, texuntque fugas et proelia ludo,
Delphinum similes, qui per maria humida nando
Carpathium Libycumque secant [luduntque per undas].
Hunc morem cursus atque haec certamina primus
Ascanius, Longam muris cum cingeret Albam,
Rettulit et priscos docuit celebrare Latinos,
Quo puer ipse modo, secum quo Troia pubes;
Albani docuere suos; hinc maxuma porro
Accepit Roma, et patrium servavit honorem;
Troiaque nunc, pueri Troianum dicitur agmen.
Hac celebrata tenus sancto certamina patri.
    Hic primum Fortuna fidem mutata novavit.
Dum variis tumulo referunt sollemnia ludis,
Irim de caelo misit Saturnia Iuno

rum erat ut genus suum in Italia propagaret. | 580. Postquam consessum spectantium coniuncto agmine lustraverunt, solvunt agmen ita, ut in tres *pares numero* turmas discedant. | 581. *vocati* a ducibus. | 582. sq. Postquam diversa agmina infestis telis se petierunt, discedunt aliosque cursus, novis flexibus diversos a superiore, instituunt; recurrunt deinde rursusque sibi obviam fiunt (*Adversi sp.*): tum in varios orbes equitant ita inter se implicatos (*Impediunt*), ut, dum unum agmen in orbem fertur, alterum agmen eum orbem suo orbe secet (*alternos orbes*). | 584. Alii *Adversis* et *alternis*. | 585. proprie ipsa pugna cieri dicitur. — *sub a.*, v. vs. 440. | 587. *pariter*, nempe in unum agmen coniuncti. | 589. *caecis*, prospectum intercipientibus. | 590. *dolum*, iter fallens. — *qua*, v. G. I, 90. — *signa s. Falleret*, error, qui efficeret, ut laterent sive nulla apparerent signa, quae quis sequeretur. | 591. *indepr.*, carens certis notis, quibus animadversis ex eo te expedire possis. — *irremeab.*, qui reditu, ergo exitu, destitutus est. | 593. *Imp.*, cf. vs. 585. | 595. Designatur celeritas delphinorum (cf. Cic. de Nat. Deor. II, 35.), qua modo ex Carpathio mari in Libycum, modo ex hoc in illud transeunt. | 598. *Rett.*, instauravit. | 601. *patr. hon.*, ludum in honorem Anchisae a maioribus institutum. | 603. *Hac c. tenus*, per tmesin pro *Hactenus cel.* | 604. *primum*, cum ante nihil turbarum ludis obiecisset. —

Iliacam ad classem, ventosque adspirat eunti,
Multa movens, necdum antiquum saturata dolorem.
Illa, viam celerans per mille coloribus arcum,
Nulli visa cito decurrit tramite virgo.
Conspicit ingentem concursum, et litora lustrat,
Desertosque videt portus classemque relictam.
At procul in sola secretae Troades acta
Amissum Anchisen flebant, cunctaeque profundum
Pontum adspectabant flentes. Heu tot vada fessis
Et tantum superesse maris! vox omnibus una.
Urbem orant; taedet pelagi perferre laborem.
Ergo inter medias sese haud ignara nocendi
Coniicit, et faciemque deae vestemque reponit;
Fit Beroe, Tmarii coniunx longaeva Dorycli,
Cui genus et quondam nomen natique fuissent;
Ac sic Dardanidum mediam se matribus infert:
O miserae, quas non manus, inquit, Achaica bello
Traxerit ad letum patriae sub moenibus! o gens
Infelix, cui te exitio Fortuna reservat?
Septuma post Troiae excidium iam vertitur aestas,
Cum freta, cum terras omnis, tot inhospita saxa
Sideraque emensae ferimur, dum per mare magnum
Italiam sequimur fugientem, et volvimur undis.
Hic Erycis fines fraterni, atque hospes Acestes:
Quis prohibet muros iacere et dare civibus urbem?
O patria et rapti nequiquam ex hoste Penates,
Nullane iam Troiae dicentur moenia? nusquam
Hectoreos amnis, Xanthum et Simoenta, videbo?
Quin agite et mecum infaustas exurite puppis.
Nam mihi Cassandrae per somnum vatis imago
Ardentis dare visa faces: Hic quaerite Troiam;
Hic domus est, inquit, vobis. Iam tempus agi res,
Nec tantis mora prodigiis. En quattuor arae
Neptuno; deus ipse faces animumque ministrat.
Haec memorans prima infensum vi corripit ignem,

fid. nov., facta est infida. | 607. v. IV, 223. | 608. v. E. III, 106. | 609. *Illa ... virgo*, v. G. IV, 457. | 613. *acta*, ἀκτῇ. — Non decebat scilicet mulieres eiusmodi ludis interesse. | 619. Deae vestibus utebantur ad imos pedes demissis, cf. I, 404.; praeterea Iridis propria est vestis versicolor. | 620. Beroe si Tmarii hominis uxor fuit (v. E. VIII, 44.), necesse est cum Heleno in Epirum venerit, deinde cum discedente Aenea Epirum nescio qua causa reliquerit. | 621. *fuissent*: Beroes faciem sumserat, *quod* illa quondam nobilis *fuisset*. | 628. *Sidera*, puta iter, quod fit, dum certa quaedam sidera navigantibus inimica tempestates concitant. | 629. *fug.*, cf. III, 496. | 630. v. vs. 24. | 631. Alii *Quid*. | 632. v. I, 378. | 634. novam patriam, novam quasi Troiam; et v. vs. 756. | 639. *tant. prodig.*, rei per somnum tam mani-

Sublataque procul dextra connixa coruscat,
Et iacit. Arrectae mentes stupefactaque corda
Iliadum. Hic una e multis, quae maxuma natu,
Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix:
Non Beroe vobis, non haec Rhoeteia, matres,
Est Dorycli coniunx; divini signa decoris
Ardentisque notate oculos; qui spiritus illi,
Qui voltus, vocisque sonus, vel gressus eunti.
Ipsa egomet dudum Beroen digressa reliqui
Aegram, indignantem, tali quod sola careret
Munere, nec meritos Anchisae inferret honores.
Haec effata.
At matres primo ancipites, oculisque malignis
Ambiguae spectare rates miserum inter amorem
Praesentis terrae fatisque vocantia regna:
Cum dea se paribus per caelum sustulit alis
Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
Tum vero attonitae monstris actaeque furore
Conclamant, rapiuntque focis penetralibus ignem;
Pars spoliant aras, frondem ac virgulta facesque
Coniiciunt. Furit inmissis Volcanus habenis
Transtra per et remos et pictas abiete puppis.
Nuntius Anchisae ad tumulum cuneosque theatri
Incensas perfert navis Eumelus, et ipsi
Respiciunt atram in nimbo volitare favillam.
Primus et Ascanius, cursus ut laetus equestris
Ducebat, sic acer equo turbata petivit
Castra, nec exanimes possunt retinere magistri.
Quis furor iste novus? quo nunc, quo tenditis, inquit,
Heu miserae cives? non hostem inimicaque castra
Argivom, vestras spes uritis. En, ego vester
Ascanius! — galeam ante pedes proiecit inanem,

festo monstratae. | 640. *an.*, audaciam. | 646. Rhoetēum promontorium Troadis, itaque *Rhoeteia* i. q. Troiana, et cf. vs. 620. | 652. *Munere*, sacrificio caerimoniisque inferiarum tam sollemnibus. — *inferret*, non interesset ferendis Anchisae inferiis. | 654. sqq. *ancipites* et *ambiguae* idem significant; nempe primum omnino ac simpliciter ancipites appellantur, tum, quod universe pronuntiatum erat, in suas partes distributum explicatur: ambigebant, utrum in Sicilia manere mallent, an navigare n Italiam. | 655. *mis. am.*, ut apud Terentium: „eam (puellam) *misere amat;*" misere amare autem est i. q. vehementer et cum cruciatu quodam cupere id, quo nondum sis potitus. | 656. *fatis*, quod oraculis promissum erat regnum in Italia Troianis. | 657. v. IV, 252. | 658. *secuit arc.*, secando aerem fecit arcum. | 660. *penetr.*, qui erant in interiobus partibus domorum proximarum. | 662. v. G. I, 295. — *inm. hab.*, ergo quasi effrenatus. | 663. *pict.*, parasemon in prora pictum habentes. — *abiete*, Ablativus materiam significans, ex qua quid factum, ut II, 765. X, 636. 784. | 669. *castra* nautica, classem. — *mag.*, v. vs. 562. | 673. *gal. inanem*, tegumentum capitis in spe-

Qua ludo indutus belli simulacra ciebat.
Adcelerat simul Aeneas, simul agmina Teucrum.
Ast illae diversa metu per litora passim
Diffugiunt, silvasque et sicubi concava furtim
Saxa petunt; piget incepti lucisque, suosque
Mutatae adgnoscunt, excussaque pectore Iuno est.
Sed non idcirco flammae atque incendia viris
Indomitas posuere; udo sub robore vivit
Stuppa vomens tardum fumum, lentusque carinas
Est vapor, et toto descendit corpore pestis,
Nec vires heroum infusaque flumina prosunt.
Tum pius Aeneas humeris abscindere vestem,
Auxilioque vocare deos, et tendere palmas:
Iuppiter omnipotens, si nondum exosus ad unum
Troianos, si quid pietas antiqua labores
Respicit humanos, da flammam evadere classi
Nunc, Pater, et tenuis Teucrum res eripe leto.
Vel tu, quod superest, infesto fulmine Morti,
Si mereor, demitte, tuaque hic obrue dextra.
Vix haec ediderat, cum effusis imbribus atra
Tempestas sine more furit, tonitruque tremescunt
Ardua terrarum et campi; ruit aethere toto
Turbidus imber aqua densisque nigerrimus austris;
Inplenturque super puppes; semiusta madescunt
Robora; restinctus donec vapor omnis, et omnes,
Quattuor amissis, servatae a peste carinae.
At pater Aeneas, casu concussus acerbo,
Nunc huc ingentis, nunc illuc pectore curas
Mutabat versans, Siculisne resideret arvis,
Oblitus fatorum, Italasne capesseret oras.
Tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas
Quem docuit multaque insignem reddidit arte,
Haec responsa dabat, vel quae portenderet ira

ciem galeae formatum ludo aptum, non veram galeam, qua ictus telorum sustineas. | 674. v. vs. 585. | 677. iunge *furtim petunt.* | 678. cf. IV, 451. | 679. *Iuno*, furor ab Iunone iniectus; Silius VII, 496.: „*Fabium exuerat mente.*" | 687. *ad un.*, i. e. ad unum omnes. Cic. Ep. ad Fam. X, 16.: „sunt assensi *ad unum.*" id. Lael. c. 23.: „de amicitia *omnes ad unum* idem sentiunt." | 688. *pietas ant.*, solita clementia et misericordia tua. | 691. *quod superest*, aut reliquias Troianorum (quod languet post ea, quae modo praecesserunt), aut idem quod XII, 643.: „id rebus defuit unum." Hoc si probas, ad verbum *demitte* subintelliges *me.* | 693. *eff.*, v. G. II, 352. | 694. *sine more*, immoderate. | 696. *densis*, v. G. III, 196. — *nig.*, quo densiores sunt pluviae, eo videntur nigriores. | 697. *super*, ita ut superfluat aqua. | 702. *Mut. vers.*, per vices versabat. | 703. v. vs. 656. | 704. *unum* omnium maxime; Cic. Verr. l. IV, 1, 3.: „quae tibi *una* in amore atque in deliciis fuit." | 706. sq. *ira deum*, quae cernebatur in incendio classis. |

Magna deum, vel quae fatorum posceret ordo:
Isque his Aenean solatus vocibus infit:
Nate dea, quo fata trahunt retrahuntque, sequamur;
Quidquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.
Est tibi Dardanius divinae stirpis Acestes:
Hunc cape consiliis socium et coniunge volentem;
Huic trade, amissis superant qui navibus, et quos
Pertaesum magni incepti rerumque tuarum est;
Longaevosque senes ac fessas aequore matres,
Et quidquid tecum invalidum metuensque pericli est,
Delige, et his habeant terris sine moenia fessi;
Urbem appellabunt permisso nomine Acestam.
Talibus incensus dictis senioris amici,
Tum vero in curas animo diducitur omnis.
Et Nox atra polum bigis subvecta tenebat:
Visa dehinc caelo facies delapsa parentis
Anchisae subito talis effundere voces:
Nate, mihi vita quondam, dum vita manebat,
Care magis, nate, Iliacis exercite fatis,
Inperio Iovis huc venio, qui classibus ignem
Depulit, et caelo tandem miseratus ab alto est.
Consiliis pare, quae nunc pulcherrima Nautes
Dat senior: lectos iuvenes, fortissima corda,
Defer in Italiam. Gens dura atque aspera cultu
Debellanda tibi Latio est. Ditis tamen ante
Infernas accede domos, et Averna per alta
Congressus pete, nate, meos. Non me impia namque
Tartara habent tristesve umbrae, sed amoena piorum
Concilia Elysiumque colo. Huc casta Sibylla
Nigrarum multo pecudum te sanguine ducet.
Tum genus omne tuum, et quae dentur moenia, disces.
Iamque vale; torquet medios Nox humida cursus,
Et me saevus equis Oriens adflavit anhelis.
Dixerat, et tenuis fugit, ceu fumus, in auras.
Aeneas, Quo deinde ruis? quo proripis? inquit,
Quem fugis? aut quis te nostris conplexibus arcet?
Haec memorans cinerem et sopitos suscitat ignis,

710. *Quidq. erit*, quemcumque huius portenti eventum esse volunt dei. | 711. *div.*, cf. vs. 38. sq. | 713. *superant*, quibus recipiendis naves post quattuor amissas reliquae non sufficiunt. | 715. *Long. s.*, ut Tibull. I, 8, 50.: „*veteres* senes," ductum ex Homerico illo *γεραιὲ παλαιγενές*, Il. XVII, 561. | 720. v. II, 391. Liv. II, 29.: „Quo *repulso, tum vero*" cet. | 721. *Et*, v. II, 781. | 727. v. III, 182. | 730. *asp. c.*, asperos colens mores; atque ut hoc morum est, ita illud *dura* naturae. | 732. v. III, 442. | 736. cf. VI, 243—254. | 739. *saevus* Umbris, quas oriente die ad inferos redire fas est. | 741. *deinde*, post brevem hunc sermonem, antequam amplexum tuum pe-

Pergameumque Larem et canae penetralia Vestae
Farre pio et plena supplex veneratur acerra.
Extemplo socios primumque arcessit Acesten,
Et Iovis inperium et cari praecepta parentis
Edocet, et quae nunc animo sententia constet.
Haud mora consiliis, nec iussa recusat Acestes.
Transcribunt urbi matres, populumque volentem
Deponunt, animos nil magnae laudis egentis.
Ipsi transtra novant, flammisque ambesa reponunt
Robora navigiis, aptant remosque rudentisque,
Exigui numero, sed bello vivida virtus.
Interea Aeneas urbem designat aratro
Sortiturque domos; hoc Ilium et haec loca Troiam
Esse iubet. Gaudet regno Troianus Acestes,
Indicitque forum et patribus dat iura vocatis.
Tum vicina astris Erycino in vertice sedes
Fundatur Veneri Idaliae, tumuloque sacerdos
Ac lucus late sacer additur Anchiseo.
Iamque dies epulata novem gens omnis, et aris
Factus honos: placidi straverunt aequora venti,
Creber et adspirans rursus vocat Auster in altum.
Exoritur procurva ingens per litora fletus;
Conplexi inter se noctemque diemque morantur.
Ipsae iam matres, ipsi, quibus aspera quondam
Visa maris facies et non tolerabile numen,
Ire volunt, omnemque fugae perferre laborem.
Quos bonus Aeneas dictis solatur amicis,
Et consanguineo lacrimans commendat Acestae.
Tris Eryci vitulos et Tempestatibus agnam
Caedere deinde iubet, solvique ex ordine funem.
Ipse, caput tonsae foliis evinctus olivae,

tere potui. | 744. *p. V.*, Vestam in penetralibus positam, quo veneraturus eam accessisse putandus est. *canae*, antiquissima religione a Romanis cultae. | 746. v. III, 437. | 749. *consiliis* exsequendis. | 751. *nil* gravius negat, quam *non.* | 752. *rep.*, cum integris permutant. | 753. *aptant*, v. G. III, 359. | 754. *b. v. v.*, i. e. tales, quibus est vivida ad bellum virtus; cf. XI, 338. sq. | 755. Locum condendae urbis sulco includere solebant Romani. | 756. *Ilium* urbs, *Troia* regio; et fluvios, qui erant in ea parte Siciliae, Scamandrum et Simoenta appellasse fertur Aeneas. | 758. *Ind. f.*, locum tempusque exercendorum iudiciorum designat. — *p. d. i. v.*, senatu convocato leges deliberandas proponit. | 762. Particulis *Iam*, *Iamque*, saepe subiicitur enuntiatum a coniunctione *cum* incipiens, ut VII, 104. III, 135.; sed omittitur eadem interdum, ut IX, 459. | 763. v. III, 69. | 764. Ordinabis verba hunc in modum: *Et vocat creber* (i. e. validior nec intermissus, cf. III, 530.) *adspirans.* | 766. *Conpl. i. s.*, sc. se; cf. Liv. VII, 42. Cic. Ep. ad Att. VI, 1.: „Cicerones pueri amant inter se.“ | 768. Alii *nomen.* | 769. cf. I, 2. | 772. *Eryci*, cf. vs. 391. sq. | 773. *fun.*, v. G. I, 457. | 774. v. G. III, 21. | 782. *in omn.*

Stans procul in prora pateram tenet, extaque salsos
Porricit in fluctus ac vina liquentia fundit.
Prosequitur surgens a puppi ventus euntis.
Certatim socii feriunt mare et aequora verrunt.
    At Venus interea Neptunum exercita curis
Adloquitur, talisque effundit pectore questus:
Iunonis gravis ira nec exsaturabile pectus
Cogunt me, Neptune, preces descendere in omnis;
Quam nec longa dies, pietas nec mitigat ulla,
Nec Iovis inperio fatisque infracta quiescit.
Non media de gente Phrygum exedisse nefandis
Urbem odiis satis est, nec poenam traxe per omnem:
Reliquias Troiae, cineres atque ossa peremptae
Insequitur. Causas tanti sciat illa furoris.
Ipse mihi nuper Libycis tu testis in undis
Quam molem subito excierit: maria omnia caelo
Miscuit, Aeoliis nequiquam freta procellis,
In regnis hoc ausa tuis.
Per scelus ecce etiam Troianis matribus actis
Exussit foede puppis, et classe subegit
Amissa socios ignotae linquere terrae.
Quod superest, oro, liceat dare tuta per undas
Vela tibi, liceat Laurentem attingere Thybrim,
Si concessa peto, si dant ea moenia Parcae.
Tum Saturnius haec domitor maris edidit alti:
Fas omne est, Cytherea, meis te fidere regnis,
Unde genus ducis. Merui quoque; saepe furores
Compressi et rabiem tantam caelique marisque.
Nec minor in terris, Xanthum Simoentaque testor,
Aeneae mihi cura tui. Cum Troia Achilles
Exanimata sequens inpingeret agmina muris,
Milia multa daret leto, gemerentque repleti
Amnes, nec reperire viam atque evolvere posset
In mare se Xanthus, Pelidae tunc ego forti
Congressum Aenean nec dis nec viribus aequis
Nube cava rapui, cuperem cum vertere ab imo
Structa meis manibus periurae moenia Troiae.

puta *etiam in humillimas;* humile est enim, supplicare etiam adversario, cf. vs. 810. sq. II, 610. Hom. Il. XX, 34. | 783. *pietas*, cf. III, 547. | 784. Alii *fatisve.* | 789. cf. I, 50. sqq. | 791. *nequidq.*, cum tu habeas imperium maris, non Aeolus. | 793. *Per sc. actis*, ut *δι' ὕβρεως μολοῦσαι* s. *ἀγόμεναι* apud Tragicos Graecos. | 796. *Quod s.*, reliqua classis. | 797. *tibi*, v. G. II, 5. | 798. *ea*, ibi ad Tiberim, condenda; v. VI, 18. | 801. *Unde g. d.*, Hes. Theog. 168—198. | 802. *tantam*, v. vs. 404. | 805. Videtur poeta respexisse Homericum illud *ἔλσαι κατὰ ἄστυ* Il. XXI, 225. | 807. cf. Hom. Il. XXI, 218. | 808. sqq. cf. Hom. Il. XX, 318. sqq. | 810. v. II, 360. | 811. v. III, 3. — *periurae*, v. G.

Nunc quoque mens eadem perstat mihi; pelle timorem.
Tutus, quos optas, portus accedet Averni.
Unus erit tantum, amissum quem gurgite quaeret;
Unum pro multis dabitur caput.
His ubi laeta deae permulsit pectora dictis,
Iungit equos auro Genitor, spumantiaque addit
Frena feris, manibusque omnis effundit habenas.
Caeruleo per summa levis volat aequora curru;
Subsidunt undae, tumidumque sub axe tonanti
Sternitur aequor aquis, fugiuntque ex aethere nimbi.
Tum variae comitum facies, inmania cete,
Et senior Glauci chorus, Inousque Palaemon,
Tritonesque citi, Phorcique exercitus omnis;
Laeva tenet Thetis, et Melite, Panopeaque virgo,
Nesaee, Spioque, Thaliaque Cymodoceque.
    Hic patris Aeneae suspensam blanda vicissim
Gaudia pertemptant mentem; iubet ocius omnis
Attolli malos, intendi bracchia velis.
Una omnes fecere pedem, pariterque sinistros,
Nunc dextros solvere sinus; una ardua torquent
Cornua detorquentque; ferunt sua flamina classem.
Princeps ante omnis densum Palinurus agebat
Agmen; ad hunc alii cursum contendere iussi.
Iamque fere mediam caeli Nox humida metam
Contigerat; placida laxarant membra quiete
Sub remis fusi per dura sedilia nautae:
Cum levis aetheriis delapsus Somnus ab astris
Aera dimovit tenebrosum et dispulit umbras,
Te, Palinure, petens, tibi somnia tristia portans
Insonti; puppique deus consedit in alta,
Phorbanti similis, funditque has ore loquelas:
Iaside Palinure, ferunt ipsa aequora classem;
Aequatae spirant aurae; datur hora quieti.

I, 502. | 813. *port Av.*, Cumas, VI, 2. | 814. *Unus*, Palinurus; cf. vs. 833. sqq. | 817. *auro*, aureo currui. | 818. *feri*, v. II, 51. | 823. *sen. Gl. chor.*, Glaucus cum aliis diis marinis, qui quidem omnes et aetate et facie erant senili. | 824. *exercitus*, dii marini, quibus Ph. praeest, cf. vs. 240. | 829. *bracchia*, antennas. | 830. sq. *pedes* dicuntur duo funes, quibus a puppi religatis intenditur velum, quod illis, tamquam pedibus, innititur. Cum ventus ab ipsa puppi flat, utroque pede, cum a dextra sinistrave, uno, vel dextro vel sinistro, cum variat ventus (id quod tum accidisse apparet), modo dextro, modo sinistro navigatur. — *pariter*, una, ut IX, 183. — *sin. N. dextr. s. s.*, vela explicavere ita, ut versus ventum obliquata nunc a dextra nunc a sinistra venientem sinu suo exciperent. | 831. sq. *t. C. det.*, cornua, extremitates antennarum (ergo ipsas antennas), prouti opus erat, huc et illuc torquent. | 832. *sua*, v. G. IV, 22. | 840. *somn. tr.*, soporem exitialem. | 844. *Aequ.*, mediae inter utramque obliquitatem, ergo a

Pone caput, fessosque oculos furare labori.
Ipse ego paulisper pro te tua munera inibo.
Cui vix attollens Palinurus lumina fatur:
Mene salis placidi voltum fluctusque quietos
Ignorare iubes? mene huic confidere monstro?
Aenean credam quid enim fallacibus auris,
Et caeli totiens deceptus fraude sereni?
Talia dicta dabat, clavumque affixus et haerens
Nusquam amittebat, oculosque sub astra tenebat.
Ecce deus ramum Lethaeo rore madentem
Vique soporatum Stygia super utraque quassat
Tempora, cunctantique natantia lumina solvit.
Vix primos inopina quies laxaverat artus:
Et superincumbens cum puppis parte revolsa
Cumque gubernaclo liquidas proiecit in undas
Praecipitem ac socios nequiquam saepe vocantem;
Ipse volans tenuis se sustulit ales ad auras.
Currit iter tutum non setius aequore classis,
Promissisque patris Neptuni interrita fertur.
Iamque adeo scopulos Sirenum advecta subibat,
Difficilis quondam multorumque ossibus albos,
Tum rauca adsiduo longe sale saxa sonabant:
Cum pater amisso fluitantem errare magistro
Sensit, et ipse ratem nocturnis rexit in undis,
Multa gemens, casuque animum concussus amici:
O nimium caelo et pelago confise sereno,
Nudus in ignota, Palinure, iacebis arena.

AENEIDOS
LIBER SEXTUS.

(Ad Cumas appulsa classe Aeneas adit templum Apollinis Sibyllamque vatem, qua duce, patris auctoritati obsecutus, descendit ad inferos. — Res inferorum. — Anchises docet Aeneam cum alia tum fata populi ab eo condendi.)

Sic fatur lacrimans, classique inmittit habenas,
Et tandem Euboicis Cumarum adlabitur oris.

puppi, non a dextro sinistrove latere spirantes; cf. IV, 587. | 851. cum praesertim toties iam deceptus sim serenitate caeli. *Et* i. q. et quidem: IX, 783.: „Unus homo *et* vestris undique saeptus Aggeribus.“ | 853. v. G. IV, 453. | 856. v. G. IV, 496. | 857. *Vix... Et*, v. II, 692. — *prim.* v. G. III, 130. | 866. Iunge *rauca sonabant*, v. II, 53. — Fuerunt, qui primos duo versus libri sexti quinto libro adiicerent. 1. v. VIII, 708. | 2.

Obvertunt pelago proras; tum dente tenaci
Ancora fundabat navis, et litora curvae
Praetexunt puppes. Iuvenum manus emicat ardens
Litus in Hesperium; quaerit pars semina flammae
Abstrusa in venis silicis, pars densa ferarum
Tecta rapit silvas, inventaque flumina monstrat.
At pius Aeneas arces, quibus altus Apollo
Praesidet, horrendaeque procul secreta Sibyllae,
Antrum inmane, petit, magnam cui mentem animumque
Delius inspirat vates aperitque futura.
Iam subeunt Triviae lucos atque aurea tecta.
    Daedalus, ut fama est, fugiens Minoia regna,
Praepetibus pennis ausus se credere caelo,
Insuetum per iter gelidas enavit ad Arctos,
Chalcidicaque levis tandem super adstitit arce.
Redditus his primum terris, tibi, Phoebe, sacravit
Remigium alarum, posuitque inmania templa.
In foribus letum Androgeo; tum pendere poenas
Cecropidae iussi — miserum! — septena quot annis
Corpora natorum; stat ductis sortibus urna.
Contra elata mari respondet Gnosia tellus:
Hic crudelis amor tauri, suppostaque furto
Pasiphae, mixtumque genus prolesque biformis
Minotaurus inest, Veneris monumenta nefandae;
Hic labor ille domus et inextricabilis error;
Magnum reginae sed enim miseratus amorem

Liv. VIII, 22.: „Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt." | 7. sq. pars ligna, quibus ignem nutriant, raptim collecta affert ex densa, quae ibi erat, proptereaque ferarum plena silva; cf. vs. 179. | 9. *arces*, v. G. II, 535. Erat templum Apollinis ad Cumas monti impositum. | 10. *horrendae*, non ipsa erat horrenda, sed antrum, v. E. IX, 46. et cf. VII, 172. | 11. *mentem*, qua concipiat, *animum*, quo prodat futura; significatur autem ἐνθουσιασμός vatum. | 13. *aur. t.*, templum Apollinis in luco Hecatae s. Triviae. | 16. *ad*, versus. | 17. v. vs. 2. — *levis*, avium omninoque volantium et eorum, qui celeri cursu feruntur, epitheton; cf. V, 819. 838. XI, 868. | 18. Pronomina *is*, *hic*, interdum funguntur vice Adverbiorum loci; *his terr. redd.*, i. e. *ibi* redditus est terris; I, 534.: „*Hic* cursus fuit," i. e. *Huc* curs. f.; adde IV, 46. et v. V. 798. | 19. v. I, 301. | 20. 'Ανδρόγεως, Genit. 'Ανδρόγεω. Rem ipsam lege ap. Catull. 64, 73. sqq. — *pend. poenas ... corpora*, v. II, 139. | 22. *st. d. s. urna*, ex qua ductae erant sortes, quibus destinabantur, qui Cretam mitterentur ac Minotauro obiicerentur. | 24. sq. Pasiphae erat filia Solis, qui adulterium Martis et Veneris indicavit Vulcano, quapropter haec omne genus Solis odio persequebatur. Illa autem flagrans amore tauri formosissimi a Daedalo in ligneam vaccam corio iuvencae obductam inclusa est et ita se supposuit *furto*, furtim tauro illi fecit sui copiam; cf. VII, 283. *Crudelis* appellatur is amor, quia a Venere (a Neptuno aiunt alii) offensas suas *crudeliter* ulciscente Pasiphaae iniectus erat. | 26. v. G. I, 295. | 27. *lab. domus*, Labyrinthus multa arte laboratus. | 28. *reginae*, Ariadnes,

Daedalus, ipse dolos tecti ambagesque resolvit,
Caeca regens filo vestigia. Tu quoque magnam
Partem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes.
Bis conatus erat casus effingere in auro;
Bis patriae cecidere manus. Quin protinus omnia
Perlegerent oculis, ni iam praemissus Achates
Adforet atque una Phoebi Triviaeque sacerdos,
Deiphobe Glauci, fatur quae talia regi:
Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit;
Nunc grege de intacto septem mactare iuvencos
Praestiterit, totidem lectas de more bidentis.
Talibus adfata Aenean — nec sacra morantur
Iussa viri — Teucros vocat alta in templa sacerdos.
Excisum Euboicae latus ingens rupis in antrum,
Quo lati ducunt aditus centum, ostia centum;
Unde ruunt totidem voces, responsa Sibyllae.
Ventum erat ad limen, cum virgo, Poscere fata
Tempus, ait; deus, ecce, deus! Cui talia fanti
Ante fores subito non voltus, non color unus,
Non comptae mansere comae; sed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument; maiorque videri,
Nec mortale sonans, adflata est numine quando
Iam propiore dei. Cessas in vota precesque,
Tros, ait, Aenea? cessas? neque enim ante dehiscent
Attonitae magna ora domus. Et talia fata
Conticuit. Gelidus Teucris per dura cucurrit
Ossa tremor, funditque preces rex pectore ab imo:
Phoebe, gravis Troiae semper miserate labores,
Dardana qui Paridis direxti tela manusque
Corpus in Aeacidae; magnas obeuntia terras
Tot maria intravi duce te penitusque repostas
Massylum gentis praetentaque Syrtibus arva,
Iam tandem Italiae fugientis prendimus oras;
Hac Troiana tenus fuerit Fortuna secuta.

filiae regis Minois. — *sed enim*, v. I, 19. | 29. sq. fallaciam viarum inter se implicatarum expedivit monstrato scilicet per filum, quod errantes gressus Thesei regeret, exitu. | 31. *sin. dol.*, v. G. II, 519. | 33. *omnia* bisyllabum, v. I, 2. | 36. *Deiphobe*, Sibylla Cumana, *Glauci*, dei marini inter deos fatidicos habiti, filia. Eurip. Iphig. Aul. 1570.: „ὦ Διὸς Ἄρτεμις θηροκτόνε." v. etiam III, 319. | 37. *ista spect.*, spectationem istarum rerum. | 41. *in templa*, non Apollinis, sed in antrum, quod proximis versibus describitur. | 42. *Eub.*, v. vs. 2. | 42. sq. Multi erant in montis istius latere excisi aditus subterranei, per quos veniebatur ad totidem ostia sive *ora* (vs. 53.) sive *fores* (vs. 47.), quibus clausum erat antrum in medio monte excavato patens. | 45. *ad limen* ipsius antri. — *Posc. fata*, cf. vs. 66—68. | 51. *C. in vota*, cessas vota facere? Et vota facit vs. 69. sqq., preces 56. sqq. | 52. *ante* sc. quam feceris vota. | 61. v. V, 629. | 62. Desinat iam

Vos quoque Pergameae iam fas est parcere genti,
Dique deaeque omnes, quibus obstitit Ilium et ingens
Gloria Dardaniae. Tuque, o sanctissima vates,
Praescia venturi, da, non indebita posco
Regna meis fatis, Latio considere Teucros
Errantisque deos agitataque numina Troiae.
Tum Phoebo et Triviae solido de marmore templum
Instituam, festosque dies de nomine Phoebi.
Te quoque magna manent regnis penetralia nostris.
Hic ego namque tuas sortes arcanaque fata,
Dicta meae genti, ponam, lectosque sacrabo,
Alma, viros. Foliis tantum ne carmina manda,
Ne turbata volent rapidis ludibria ventis;
Ipsa canas oro. Finem dedit ore loquendi.
At, Phoebi nondum patiens, inmanis in antro
Bacchatur vates, magnum si pectore possit
Excussisse deum; tanto magis ille fatigat
Os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo.
Ostia iamque domus patuere ingentia centum
Sponte sua, vatisque ferunt responsa per auras:
O tandem magnis pelagi defuncte periclis!
Sed terrae graviora manent. In regna Lavini
Dardanidae venient; mitte hanc de pectore curam;
Sed non et venisse volent. Bella, horrida bella,
Et Thybrim multo spumantem sanguine cerno.
Non Simois tibi, nec Xanthus, nec Dorica castra
Defuerint; alius Latio iam partus Achilles,
Natus et ipse dea; nec Teucris addita Iuno
Usquam aberit. Cum tu supplex in rebus egenis
Quas gentis Italum aut quas non oraveris urbes!
Caussa mali tanti coniunx iterum hospita Teucris
Externique iterum thalami.

Troiana fortuna, adversa scilicet, nos persequi. | 64. *obstitit*, invisum fuit; nam invisa sunt, quae obstant. | 69. sq. Templum in Palatio ab Augusto conditum ludosque Apollinares significari Aeneamque ex posterorum persona vota facere ait Servius. | 71. sqq. Significantur libri Sibyllini (prius in Capitolio servati, postea in templum Apollinis Palatini translati) et Quindecimviri, qui iussu senatus eos inspicerent atque interpretarentur. | 77. sqq. Grave est plenumque cruciatus, Dei numen pectore recipere; itaque reluctatur Sibylla conaturque Deum se insinuantem excutere. | 78. *inmanis*, v. IV, 494. | 78. *si*, v. E. VI, 57. | 79. sq. Ab equis ferocibus haec translata, qui exercendo sive fatigando domantur; iidem dicuntur fingi (ad voluntatem equitis componi) premique (frenis coerceri). | 84. *terrae*, sc. pericula, quod vocabulum ex superiore versu repetes. | 86. Sed erit etiam, cur velint non venisse; nam *cet.* | 89. *Al. Achill.*, novus A., Turnus filius Veniliae deae. | 90. *Teucris addita*, semper eos persequens, *aufsässig*. | 91. *Cum*, v. III, 10. | 93. *hospita*, non Troiana; significa-

Tu ne cede malis, sed contra audentior ito,
Quam tua te Fortuna sinet. Via prima salutis,
Quod minime reris, Graia pandetur ab urbe.
Talibus ex adyto dictis Cymaea Sibylla
Horrendas canit ambages antroque remugit,
Obscuris vera involvens: ea frena furenti
Concutit, et stimulos sub pectore vertit Apollo.
Ut primum cessit furor et rabida ora quierunt,
Incipit Aeneas heros: Non ulla laborum,
O virgo, nova mi facies inopinave surgit;
Omnia praecepi atque animo mecum ante peregi.
Unum oro: quando hic inferni ianua regis
Dicitur et tenebrosa palus Acheronte refuso,
Ire ad conspectum cari genitoris et ora
Contingat; doceas iter et sacra ostia pandas.
Illum ego per flammas et mille sequentia tela
Eripui his humeris, medioque ex hoste recepi;
Ille meum comitatus iter maria omnia mecum
Atque omnis pelagique minas caelique ferebat,
Invalidus, viris ultra sortemque senectae.
Quin, ut te supplex peterem et tua limina adirem,
Idem orans mandata dabat. Gnatique patrisque,
Alma, precor, miserere; — potes namque omnia, nec te
Nequiquam lucis Hecate praefecit Avernis; —
Si potuit Manis arcessere coniugis Orpheus,
Threicia fretus cithara, fidibusque canoris,
Si fratrem Pollux alterna morte redemit,
Itque reditque viam totiens. Quid Thesea magnum,
Quid memorem Alciden? et mi genus ab Iove summo.
Talibus orabat dictis, arasque tenebat,
Cum sic orsa loqui vates: Sate sanguine divom,
Tros Anchisiada, facilis descensus Averno;
Noctes atque dies patet atri ianua Ditis;
Sed revocare gradum superasque evadere ad auras,

tur Lavinia, Latini filia, primum Turno, tum Aeneae promissa. | 95. sq. eo audentior obsiste malis, quo minus ea (sive *fortuna tua*) te sinere videbuntur. | 97. *Graia ab u.*, Pallanteo, urbe Euandri. | 100. sq. *ea* (sive *ita*) *frena concutit et ita stimulos s. p. v. A.*, i. e. ita temperat Apollo concitatum Sibyllae pectus, ut ei non liceat simplicem rerum veritatem promere, sed ut ambagum obscuritate involvat verum. | 101. *vertit*, iterans scilicet ictum. | 104. sq. cf. III, 458. V, 730. sq. | 107. palus Acherusia Cumis vicina, quam ex Acheronte exundante (*refuso*) ortam putabant. | 115. sq. cf. V, 735 sq. | 118. *luc. Av.*, per quos aditus est ad inferos, cf. vs. 131. | 119. Iunge; *miserere ... Si*, v. G. I, 7. — Res ipsa narratur G. IV, 467. sqq. | 121. cf. Hom. Odyss. XI, 300—304. | 123. *Et m. g. ab I. s.:* ergo mihi, spero, idem licebit. | 124. v. IV, 219. | 126. *Averno*, in loca in-

Hoc opus, hic labor est. Pauci, quos aequus amavit
Iuppiter, aut ardens evexit ad aethera virtus,
Dis geniti potuere. Tenent media omnia silvae,
Cocytosque sinu labens circumvenit atro.
Quod si tantus amor menti, si tanta cupido,
Bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
Tartara, et insano iuvat indulgere labori,
Accipe, quae peragenda prius. Latet arbore opaca
Aureus et foliis et lento vimine ramus,
Iunoni infernae dictus sacer; hunc tegit omnis
Lucus et obscuris claudunt convallibus umbrae.
Sed non ante datur telluris operta subire,
Auricomos quam qui decerpserit arbore fetus.
Hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus
Instituit. Primo avolso non deficit alter
Aureus, et simili frondescit virga metallo.
Ergo alte vestiga oculis, et rite repertum
Carpe manu; namque ipse volens facilisque sequetur,
Si te fata vocant; aliter non viribus ullis
Vincere, nec duro poteris convellere ferro.
Praeterea iacet exanimum tibi corpus amici —
Heu nescis — totamque incestat funere classem,
Dum consulta petis nostroque in limine pendes.
Sedibus hunc refer ante suis et conde sepulchro.
Duc nigras pecudes; ea prima piacula sunto.
Sic demum lucos Stygis et regna invia vivis
Aspicies. Dixit, pressoque obmutuit ore.
    Aeneas maesto defixus lumina voltu
Ingreditur, linquens antrum, caecosque volutat
Eventus animo secum. Cui fidus Achates
It comes, et paribus curis vestigia figit.
Multa inter sese vario sermone serebant,
Quem socium exanimem vates, quod corpus humandum
Diceret. Atque illi Misenum in litore sicco,
Ut venere, vident indigna morte peremptum,
Misenum Aeoliden, quo non praestantior alter

fera, v. E. II, 30. | 129. *aequus*, propitius. | 134. cf. Hom. Odyss. XII, 21. sq. | 137. *vimine*, virga. | 138. *dictus*, dicatus. — *omnis*, longe lateque circumdatus. | 140. sq. Sed non ante conceditur ire ad inferos, quam *is, qui id cupit* (quod verbum elicies ex verbo *datur*), ramum istum decerpserit; v. G. I, 104. Alii *quis*. | 145. sq. Iunge *rite carpe manu*, quippe *oportebat* eum ramum manu avelli, non cultro aut falce abscidi. | 147. *Si t. f. v.*, si fatale est tibi, inferos adire. | 150. v. II, 539. | 152. v. vs. 328. | 153. *Duc*, ad aram scilicet. — Antequam (hoc est illud *prima*) ad inferos quis descenderet, sacro piaculari placandi erant Manes. | 157. *caecos*, ignotos, vs. 149. sq. significatos. | 162. *Atque*, v. E. VII.

Aere ciere viros, Martemque accendere cantu.
Hectoris hic magni fuerat comes, Hectora circum
Et lituo pugnas insignis obibat et hasta.
Postquam illum vita victor spoliavit Achilles,
Dardanio Aeneae sese fortissimus heros
Addiderat socium, non inferiora secutus.
Sed tum, forte cava dum personat aequora concha,
Demens, et cantu vocat in certamina divos,
Aemulus exceptum Triton, si credere dignum est,
Inter saxa virum spumosa inmerserat unda.
Ergo omnes magno circum clamore fremebant,
Praecipue pius Aeneas. Tum iussa Sibyllae,
Haud mora, festinant flentes, aramque sepulchri
Congerere arboribus caeloque educere certant.
Itur in antiquam silvam, stabula alta ferarum,
Procumbunt piceae, sonat icta securibus ilex,
Fraxineaeque trabes cuneis et fissile robur
Scinditur, advolvunt ingentis montibus ornos.
Nec non Aeneas opera inter talia primus
Hortatur socios, paribusque accingitur armis.
Atque haec ipse suo tristi cum corde volutat,
Adspectans silvam inmensam, et sic forte precatur:
Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
Ostendat nemore in tanto! quando omnia vere
Heu nimium de te vates, Misene, locuta est.
Vix ea fatus erat, geminae cum forte columbae
Ipsa sub ora viri caelo venere volantes,
Et viridi sedere solo. Tum maxumus heros
Maternas adgnoscit aves, laetusque precatur:
Este duces, o, si qua via est, cursumque per auras
Dirigite in lucos, ubi pinguem dives opacat
Ramus humum. Tuque, o, dubiis ne defice rebus,
Diva parens. Sic effatus vestigia pressit,
Observans, quae signa ferant, quo tendere pergant.
Pascentes illae tantum prodire volando,
Quantum acie possent oculi servare sequentum.
Inde ubi venere ad fauces graveolentis Averni,
Tollunt se celeres, liquidumque per aera lapsae
Sedibus optatis gemina super arbore sidunt,

7. | 165. *Aere*, tuba vel lituo; ceterum contra morem heroicae aetatis. | 171. *concha* pro lituo proprie datur Tritoni. | 173. *ex-cept.*, insidiis circumventum oppressumque; cf. III, 332. | 177. *aram sep.*, rogum; cf. vs. 215. | 178. *caelo*, v. E. II, 30. | 183. v. III, 437. | 185. *ipse s. t. c. c. v.*, id quod vulgo dicimus; tristis ipse secum volvit. | 186. Alii *voce prec.* | 187. v. G. I, 430. | 191. *sub o.*, sub adspectum. | 197. *vest. pr.*, inhibuit incessum, i. e. substitit, cf. vs. 331. | 200. *serv.*, G. I, 335. | 203. *optatis*, quibus eas

Discolor unde auri per ramos aura refulsit.
Quale solet silvis brumali frigore viscum
Fronde virere nova, quod non sua seminat arbos,
Et croceo fetu teretis circumdare truncos:
Talis erat species auri frondentis opaca
Ilice, sic leni crepitabat bractea vento.
Corripit Aeneas extemplo, avidusque refringit
Cunctantem, et vatis portat sub tecta Sibyllae.
Nec minus interea Misenum in litore Teucri
Flebant, et cineri ingrato suprema ferebant.
Principio pinguem taedis et robore secto
Ingentem struxere pyram, cui frondibus atris
Intexunt latera, et feralis ante cupressos
Constituunt, decorantque super fulgentibus armis.
Pars calidos latices et aena undantia flammis
Expediunt, corpusque lavant frigentis et unguunt.
Fit gemitus. Tum membra toro defleta reponunt,
Purpureasque super vestes, velamina nota,
Coniiciunt. Pars ingenti subiere feretro,
Triste ministerium, et subiectam more parentum
Aversi tenuere facem. Congesta cremantur
Turea dona, dapes, fuso crateres olivo.
Postquam conlapsi cineres et flamma quievit,
Reliquias vino et bibulam lavere favillam,
Ossaque lecta cado texit Corynaeus aeno.
Idem ter socios pura circumtulit unda,
Spargens rore levi et ramo felicis olivae,
Lustravitque viros, dixitque novissima verba.
At pius Aeneas ingenti mole sepulchrum
Inponit, suaque arma viro remumque tubamque,
Monte sub aerio, qui nunc Misenus ab illo
Dicitur, aeternumque tenet per saecula nomen.
His actis propere exsequitur praecepta Sibyllae.
Spelunca alta fuit vastoque inmanis hiatu,

considere optaverat Aeneas. Ceterum v. I, 680. | 204. *aura* hic denotat repercussum fulgorem; Priscian. Perieg. 1020.: „*aura viridi* splendet iaspis;" et *φάεος ἀΰτμή* Callim. H. in Dian. 117. | 206. *quod n. s. s. a.*, natum in aliena arbore. | 211. *Cunctant.*, quippe inhaerentem arbori. | 212. *Nec minus* et *Nec minus interea* crebra est apud Virgilium formula transeundi ad aliam rem vel similem vel dissimilem, quae fit eodem tempore, quo res ante commemorata. | 213. *ingrato*, gratiam nec sentienti nec referenti. | 215. *atris*, nigricantibus, cupressinis fortasse aut similibus. | 217. et 221. cf. XI, 193—196. | 229. v. IV, 500. Est haec facto funere sollemnis lustratio. | 230. *felicis ol.*, ut arboris fructiferae propterea que etiam usum habentis in sacris, quae fiunt superis diis; contra *infelix* ea, in qua neutrum horum est. | 231. *noviss. v.*, supremum illud *Vale* et *Salve* vel *Ave*, cf. XI, 97. sq. | 233. cf. Hom. Odyss. XII, 15. | 236. *praec.*

Scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris,
Quam super haud ullae poterant inpune volantes
Tendere iter pennis: talis sese halitus atris
Faucibus effundens supera ad convexa ferebat:
[Unde locum Graii dixerunt nomine Aornon.]
Quattuor hic primum nigrantis terga iuvencos
Constituit frontique invergit vina sacerdos,
Et summas carpens media inter cornua saetas
Ignibus inponit sacris, libamina prima,
Voce vocans Hecaten, Caeloque Ereboque potentem.
Supponunt alii cultros, tepidumque cruorem
Succipiunt pateris. Ipse atri velleris agnam
Aeneas matri Eumenidum magnaeque sorori
Ense ferit, sterilemque tibi, Proserpina, vaccam.
Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
Et solida inponit taurorum viscera flammis,
Pingue super oleum infundens ardentibus extis.
Ecce autem, primi sub lumina solis et ortus
Sub pedibus mugire solum, et iuga coepta moveri
Silvarum, visaeque canes ululare per umbram,
Adventante dea. Procul o, procul este, profani,
Conclamat vates, totoque absistite luco;
Tuque invade viam, vaginaque eripe ferrum;
Nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo.
Tantum effata, furens antro se inmisit aperto;
Ille ducem haud timidis vadentem passibus aequat.
Di, quibus inperium est animarum, Umbraeque silentes,
Et Chaos, et Phlegethon, loca nocte tacentia late
Sit mihi fas audita loqui; sit numine vestro
Pandere res alta terra et caligine mersas.
Ibant obscuri sola sub nocte per umbram,
Perque domos Ditis vacuas et inania regna:
Quale per incertam Lunam sub luce maligna
Est iter in silvis, ubi caelum condidit umbra

S., vs. 153. | 238. *tuta*, ad quam difficilis accessus. | 247. *Voce v.*, v. IV, 681. — *Caelo*, ut Diana vel Luna, v. IV, 511. | 248. v. G. III, 492. | 250. *matri E.*, Nocti, et huius sorori Terrae. | 252. *nocturn.*, quia diis inferis noctu sacra fiunt. | 253. *solida visc.*, totam victimam; diis inferis fiunt holocausta. | 254. *supér ol.*, v. E. IX, 66. — *superinfundens*, Soph. Antig. 426.: *ἔκ τ' εὐκροτήτου χαλκέας ἄρδην πρόχου χοαῖσι τρισπόνδοισι τὸν νέκυν στέφει.* | 258. *Procul ... profani*, solus scilicet ex ceteris, qui aderant, Troianis Aeneas praesentiam Hecates ferre poterat propter aureum ramum ex eius luco decerptum. | 260. *vag. er. f.*, ad deterrenda monstra, quae ei obvia futura erant; cf. Hom. Odyss. XI, 48. sqq. | 265. *Chaos*, ex eo Nox nata et Erebus. | 266. *sit n. v.*, per vestrum numen sit mihi fas s. liceat. | 268. *sola*, per quam nemo obviam fit euntibus. | 270. *incert.*,

Iuppiter, et rebus nox abstulit atra colorem.
Vestibulum ante ipsum primisque in faucibus Orci
Luctus et ultrices posuere cubilia Curae;
Pallentesque habitant Morbi, tristisque Senectus,
Et Metus, et malesuada Fames, ac turpis Egestas,
Terribiles visu formae, Letumque, Labosque;
Tum consanguineus Leti Sopor, et mala mentis
Gaudia, mortiferumque adverso in limine Bellum,
Ferreique Eumenidum thalami, et Discordia demens,
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.
  In medio ramos annosaque bracchia pandit
Ulmus opaca, ingens, quam sedem Somnia volgo
Vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus haerent.
Multaque praeterea variarum monstra ferarum
Centauri in foribus stabulant Scyllaeque biformes
Et centumgeminus Briareus ac belua Lernae,
Horrendum stridens, flammisque armata Chimaera,
Gorgones Harpyiaeque et forma tricorporis umbrae.
Corripit hic subita trepidus formidine ferrum
Aeneas, strictamque aciem venientibus offert,
Et, ni docta comes tenuis sine corpore vitas
Admoneat volitare cava sub imagine formae,
Inruat, et frustra ferro diverberet umbras.
  Hinc via, Tartarei quae fert Acherontis ad undas.
Turbidus hic caeno vastaque voragine gurges
Aestuat atque omnem Cocyto eructat arenam.
Portitor has horrendus aquas et flumina servat
Terribili squalore Charon, cui plurima mento
Canities inculta iacet, stant lumina flamma,
Sordidus ex humeris nodo dependet amictus.
Ipse ratem conto subigit, velisque ministrat,
Et ferruginea subvectat corpora cymba,
Iam senior, sed cruda deo viridisque senectus.

v. III, 203. | 274. *Curae*, conscientiae. | 276. *malesuada F.*, cf. Hom. Odyss. XVII, 286. sqq. Silius XIII, 585.: „sceleri proclivis egestas." | 277. *Letum*, v. G. IV, 481. | 278. *mala m. G.*, gaudia, quae facinorosi ex suis sceleribus capiunt. | 280. v. I, 698. | 281. v. E. III, 106. | 283. *volgo*, v. III, 643. | 284. *que*, v. G. III, 283. | 286. *in for.*, in ipso aditu Orci. | 287. *cent. Br.*, cf. Hom. Il. I, 402. sq. | 289. *Gorgonĕs.* Nominativum Plural. III. Declinat. Graecorum nominum ex constanti more corripuerunt Latini poetae. — *forma tr. u.*, Geryon. | 296. *Turbidus vastaque voragine gurges*, v. G. I, 142. | 297. *Cocyto*, v. E. II, 30. | 300. *st. l. fl.*, *stare* saepe dicuntur, quae horrent ac rigent; itaque *stat pulvere caelum* XII, 407. i. e. caelum riget pulvere s. plenum est pulvere quasi immobili nec rursus desidente; *lumina stant fl.*, rigent s. plena sunt flamma immobili, s. ipsa sunt flammea atque immota. | 301. *nodo* in laevo humero facto adstrictus. | 302. *ministrat*, operam dat, cf. X, 218. | 304. cf. Hom. Il. XXIII,

Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat,
Matres atque viri, defunctaque corpora vita
Magnanimum heroum, pueri innuptaeque puellae,
Inpositique rogis iuvenes ante ora parentum:
Quam multa in silvis autumni frigore primo
Lapsa cadunt folia, aut ad terram gurgite ab alto
Quam multae glomerantur aves, ubi frigidus annus
Trans pontum fugat et terris inmittit apricis.
Stabant orantes primi transmittere cursum,
Tendebantque manus ripae ulterioris amore.
Navita sed tristis nunc hos nunc accipit illos,
Ast alios longe submotos arcet arena.
Aeneas miratus enim motusque tumultu
Dic, ait, o virgo, quid volt concursus ad amnem?
Quidve petunt animae? vel quo discrimine ripas
Hae linquunt, illae remis vada livida verrunt?
Olli sic breviter fata est longaeva sacerdos:
Anchisa generate, deum certissima proles,
Cocyti stagna alta vides Stygiamque paludem,
Di cuius iurare timent et fallere numen.
Haec omnis, quam cernis, inops inhumataque turba est;
Portitor ille Charon; hi, quos vehit unda, sepulti.
Nec ripas datur horrendas et rauca fluenta
Transportare prius, quam sedibus ossa quierunt.
Centum errant annos volitantque haec litora circum;
Tum demum admissi stagna exoptata revisunt.
Constitit Anchisa satus et vestigia pressit,
Multa putans, sortemque animo miseratus iniquam.
Cernit ibi maestos et mortis honore carentis
Leucaspim et Lyciae ductorem classis Oronten,
Quos simul, a Troia ventosa per aequora vectos,
Obruit Auster, aqua involvens navemque virosque.
    Ecce gubernator sese Palinurus agebat,
Qui Libyco nuper cursu, dum sidera servat,
Exciderat puppi mediis effusus in undis.

791. | 306. cf. Hom. Odyss. XI, 38—41. et supra G. IV, 473. sqq. | 310. Cic. Off. I, 22.: „Consiliis diligentiaque nostra celeriter de manibus audacisiimorum civium *delapsa* armas psa *ceciderunt*." — *ad t. g. ab a.*, a mari versus terram. | 311. cf. Hom. Il. III, '3. sqq. — *transm. cursum*, i. e. transmittere se currentes s. navigantes per amnem, i. q. transmittere se navigando. | 317. *enim*, v. VIII, 84. | 322. *deum*, Veneris, v. E. IV, 49. | 324. Hesiod. Theog. 793. sqq. Hom. Odyss. V, 185. sq. | 328. *sedibus*, sepulcro, cf. vs. 152. | 329. *errant*, scilicet ii, qui sepulcro carent. | 330. *adm. revisunt*, admissi sive in cymbam recepti visunt, traiiciuntur. | 331. v. vs. 197. | 334. cf. I, 113. | 335. *vectos*, πορευομένους, v. G. I, 206. | 337. *se agebat*, incedebat, ut VIII, 465. IX, 696. | 338. *servat*,

Hunc ubi vix multa maestum cognovit in umbra,
Sic prior adloquitur: Quis te, Palinure, deorum
Eripuit nobis, medioque sub aequore mersit?
Dic age. Namque mihi, fallax haud ante repertus,
Hoc uno responso animum delusit Apollo,
Qui fore te ponto incolumem, finisque canebat
Venturum Ausonios. En haec promissa fides est?
Ille autem: Neque te Phoebi cortina fefellit,
Dux Anchisiada, nec me deus aequore mersit.
Namque gubernaclum multa vi forte revolsum,
Cui datus haerebam custos cursusque regebam,
Praecipitans traxi mecum. Maria aspera iuro
Non ullum pro me tantum cepisse timorem,
Quam tua ne, spoliata armis, excussa magistro,
Deficeret tantis navis surgentibus undis.
Tris Notus hibernas inmensa per aequora noctes
Vexit me violentus aqua; vix lumine quarto
Prospexi Italiam summa sublimis ab unda.
Paulatim adnabam terrae; iam tuta tenebam,
Ni gens crudelis madida cum veste gravatum
Prensantemque uncis manibus capita aspera montis
Ferro invasisset, praedamque ignara putasset.
Nunc me fluctus habet, versantque in litore venti.
Quod te per caeli iucundum lumen et auras,
Per genitorem oro, per spes surgentis Iuli,
Eripe me his, invicte, malis: aut tu mihi terram
Iniice, namque potes, portusque require Velinos;
Aut tu, si qua via est, si quam tibi diva creatrix

v. G. I, 335. | 346. Ex nostra consuetudine dicendum erat vel *en haec est eius fides?* vel *en hoc ille promisit?* sed solent Latini vocabula cum verbis cognatae significationis coniungere (ut *tumidum crescere* pro *tum. fieri* XI, 393., *matura adoleverit* pro *maturuerit* XII, 438., *Alitis in parvae collecta* [contracta] *figuram* XII, 862. Ovid. Met. I, 11.: „Nec *nova* crescendo *reparabat* cornua Phoebe," i. e. renovabat); itaque cum fides ipsa in implendis promissis cernatur, non dubitavit poeta dicere *promissa est fides*, ut IV, 552. Ovid. Fast. VI, 549., idem *pollicitam fidem* Fast. III, 366. | 353. *armis*, gubernaculo. — *exc. mag.*, v. IV, 500. | 356. *viol. aqua*, violentos excitans fluctus. | 357. cf. Hom. Odyss. V, 393. | 358. sq. *et obtinuissem*, *Ni* cet. v. VIII, 522. | 359. *mad. cum. v. gr.*; Plin. N. H. VII, 20, 19.: „vehicula *cum* culleis onusta." Soph. Oed. R. 17.: οἱ δὲ σὺν γήρᾳ βαρεῖς. Nempe *cum* veste est, qui est veste indutus; Cic. pro Sest. XXXVIII, 82.: „mulionicam paenulam arripuit, *cum* qua primum Romam ad comitia venerat." | 360. *capita montis*, saxa in radicibus montis prominentia, v. G. II, 355. | 361. *pr. ign. p.*, nesciens, quo casu in mare praecipitatus essem, putabat scilicet me naufragium fecisse et, quidquid ex opibus servare potuissem, mecum gestare. | 362. *Nunc me*, interfectum scilicet ab istis praedonibus. | 363. *Quod*, v. II, 141. | 366. *port. Vel.*, portum a Velia (non iam condita, sed aliquanto post condenda) dictum, ubi iacebat corpus Palinuri. | 367. *fata deum* significant, quidquid

Ostendit — neque enim, credo, sine numine divom
Flumina tanta paras Stygiamque innare paludem —
Da dextram misero, et tecum me tolle per undas,
Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.
Talia fatus erat, coepit cum talia vates:
Unde haec, o Palinure, tibi tam dira cupido?
Tu Stygias inhumatus aquas amnemque severum
Eumenidum aspicies, ripamve iniussus adibis?
Desine fata deum flecti sperare precando.
Sed cape dicta memor, duri solatia casus.
Nam tua finitimi, longe lateque per urbes
Prodigiis acti caelestibus, ossa piabunt,
Et statuent tumulum, et tumulo sollemnia mittent,
Aeternumque locus Palinuri nomen habebit.
His dictis curae emotae, pulsusque parumper
Corde dolor tristi; gaudet cognomine terra.
Ergo iter inceptum peragunt fluvioque propinquant.
Navita quos iam inde ut Stygia prospexit ab unda
Per tacitum nemus ire pedemque advertere ripae,
Sic prior adgreditur dictis, atque increpat ultro:
Quisquis es, armatus qui nostra ad flumina tendis,
Fare age, quid venias; iam istinc; et comprime gressum.
Umbrarum hic locus est, Somni Noctisque soporae;
Corpora viva nefas Stygia vectare carina.
Nec vero Alciden me sum laetatus euntem
Accepisse lacu, nec Thesea Pirithoumque,
Dis quamquam geniti atque invicti viribus essent.
Tartareum ille manu custodem in vincla petivit,
Ipsius a solio regis, traxitque trementem;
Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.
Quae contra breviter fata est Amphrysia vates:
Nullae hic insidiae tales; absiste moveri;
Nec vim tela ferunt; licet ingens ianitor antro
Aeternum latrans exsanguis terreat umbras,
Casta licet patrui servet Proserpina limen.
Troius Aeneas, pietate insignis et armis,

certa et immutabili deorum voluntate constitutum est. | 371. *in morte*, mortuus, ut vs. 444. | 378. sq. serpet longe lateque per urbes illius gentis, quae propinqua portui Velino loca tenet, contagio mali ex eo scelere nati. | 380. cf. III, 63—67. | 381. *locus*, Palinuri promontorium portusque. | 383. *cognomine* pro *cognomini*, ut Ovid. Met. XV, 743.: „specie *caeleste* resumpta;“ adde eiusd. Heroid. XVI, 277. Fast. III, 654. | 389. *iam istinc* sc. fare, ex eo loco, in quo modo pedem posuisti. | 392. *euntem lacu*, lacum traiicere volentem, v. II, 111. | 395. *in v. p.*, venit, ut vinctum auferret. | 398. *Amphr.*, ab Apolline artem vaticinandi docta; *Amphrysius* enim Apollo dici poterat vel ab Amphryso flumine Thessaliae, v. G. III, 2., vel ab Amphryso oppido

Ad genitorem imas Erebi descendit ad umbras.
Si te nulla movet tantae pietatis imago,
At ramum hunc — aperit ramum, qui veste latebat —
Adgnoscas. Tumida ex ira tum corda residunt.
Nec plura his. Ille admirans venerabile donum
Fatalis virgae, longo post tempore visum,
Caeruleam advertit puppim, ripaeque propinquat.
Inde alias animas, quae per iuga longa sedebant,
Deturbat, laxatque foros; simul accipit alveo
Ingentem Aenean. Gemuit sub pondere cymba
Sutilis, et multam accepit rimosa paludem.
Tandem trans fluvium incolumis vatemque virumque
Informi limo glaucaque exponit in ulva.
    Cerberus haec ingens latratu regna trifauci
Personat, adverso recubans inmanis in antro.
Cui vates, horrere videns iam colla colubris,
Melle soporatam et medicatis frugibus offam
Obiicit. Ille fame rabida tria guttura pandens
Corripit obiectam, atque inmania terga resolvit
Fusus humi, totoque ingens extenditur antro.
Occupat Aeneas aditum custode sepulto,
Evaditque celer ripam inremeabilis undae.
    Continuo auditae voces vagitus et ingens
Infantumque animae flentes in limine primo,
Quos dulcis vitae exsortis et ab ubere raptos
Abstulit atra dies et funere mersit acerbo.
Hos iuxta falso damnati crimine mortis.
Nec vero hae sine sorte datae, sine iudice, sedes:
Quaesitor Minos urnam movet; ille silentum
Conciliumque vocat vitasque et crimina discit.
Proxuma deinde tenent maesti loca, qui sibi letum
Insontes peperere manu, lucemque perosi
Proiecere animas. Quam vellent aethere in alto
Nunc et pauperiem et duros perferre labores!
Fas obstat, tristique palus inamabilis unda
Alligat, et noviens Styx interfusa coercet.
Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem
Lugentes campi; sic illos nomine dicunt.

Delphis vicino. | 405. v. II, 583. | 407. sq. placatur Charon, nec plura his illa addidit. | 409. *Fat. v.*, cf. vs. 146. sq. | 414. *Sutilis*, consuta ex corio. | 416. v. I, 544. | 420. Intellige globulum ex pulte factum, cui admixtum mel et papaver aliave grana vim medicam, puta soporificam, habentia. | 422. *resolv.*, cf. IX, 236. | 424. *sep.*, cf. II, 265. | 431. *sine s. d. s. iud.*, sine iudicibus sortito datis; sumtum hoc, ut etiam proxima *Quaes. M. u. m.*, a sortitione iudicum apud Romanos. | 432. sq. *sil. Conc. v.*, animas citat ad iudicium. | 438. *Fas*, v. II, 779. | 439. Lucan. II, 50.: „Massageten Scythicus non *ad-*

Hic, quos durus amor crudeli tabe peredit,
Secreti celant calles et myrtea circum
Silva tegit; curae non ipsa in morte relinquunt.
His Phaedram Procrimque locis, maestamque Eriphylen,
Crudelis nati monstrantem volnera, cernit,
Euadnenque et Pasiphaen; his Laodamia
It comes, et iuvenis quondam, nunc femina, Caeneus,
Rursus et in veterem fato revoluta figuram.
Inter quas Phoenissa recens a volnere Dido
Errabat silva in magna; quam Troius heros
Ut primum iuxta stetit adgnovitque per umbram
Obscuram, qualem primo qui surgere mense
Aut videt, aut vidisse putat per nubila Lunam,
Demisit lacrimas, dulcique adfatus amore est:
Infelix Dido, verus mihi nuntius ergo
Venerat exstinctam, ferroque extrema secutam?
Funeris heu tibi caussa fui? Per sidera iuro,
Per superos et si qua fides tellure sub ima est,
Invitus, regina, tuo de litore cessi.
Sed me iussa deum, quae nunc has ire per umbras,
Per loca senta situ cogunt noctemque profundam,
Inperiis egere suis; nec credere quivi
Hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.
Siste gradum, teque aspectu ne subtrahe nostro.
Quem fugis? extremum fato, quod te adloquor, hoc est.
Talibus Aeneas ardentem et torva tuentem
Lenibat dictis animum, lacrimasque ciebat.

liget Ister.“ | 442. Sed non solos miseros amantes ibi versari, docet qui deinde sequitur nominum index. | 444. *in m.*, v. vs. 371. | 445. *Phaedra*, uxor Thesei, Ovid. Heroid. IV. — *Procris*, Ovid. Metam. VII, 707—862. et Art. Amat. III, 695—746. — *Eriphyle*, dono Polynicis, aureo monili, capta persuasit Amphiarao, marito suo, ut bellum inferret Eteocli, quo in bello ipse periit; illa ab Alcmaeone filio interempta. | 447. *Euadne*, Capanei uxor, immisit se in ardentem coniugis sui rogum, Propert. I, 15, 21. sq. — *Laodamia*, Ovid. Heroid. XIII, quae cum a diis impetrasset, ut umbra mortui coniugis sibi in conspectum veniret, ea visa exspiravit. | 448. *Caeneus*, Ovid. Met. XII, 171—209. et 470—532. Alii *Caenis*. | 451. *quam .... adfatus est.* | 453. qualem *videt* Lunam, qui eam primo mense per nubila surgere *videt*, v. G. I, 104. | 456. *nuntius*, cf. V, 3—7. | 459. *si q. f. t. s. i. e.*, si quod numen est apud inferos, per quod iurari s. fides orationis confirmari possit; cf. II, 142. | 462. *senta situ*, *situs* h. l. est incultae telluris squalor et horror, quo fit, ut solum obducatur *sentibus* ac dumis; Homerus dixit Ἀΐδεω δόμον εὐρώεντα Odyss. X, 512. | 465. *adspectu*, v. E. V, 29. | 466. *Quem?* scilicet non hostem, sed amantem tui. — *extr. f., q. t. a., h. e.*, v. II, 690. | 467. *torva t.*, v. G. III, 149. | 468. *animus* h. l. significat iracundiam, quae cum per torvum adspectum declarari soleat, ausus est poeta dicere *animum torva tuentem*. — *Lenibat*,

Illa solo fixos oculos aversa tenebat,
Nec magis incepto voltum sermone movetur,
Quam si dura silex aut stet Marpesia cautes.
Tandem corripuit sese, atque inimica refugit
In nemus umbriferum, coniunx ubi pristinus illi
Respondet curis aequatque Sychaeus amorem.
Nec minus Aeneas, casu percussus iniquo,
Prosequitur lacrimans longe, et miseratur euntem.
Inde datum molitur iter. Iamque arva tenebant
Ultima, quae bello clari secreta frequentant.
Hic illi occurrit Tydeus, hic inclutus armis
Parthenopaeus et Adrasti pallentis imago;
Hic multum fleti ad superos belloque caduci
Dardanidae, quos ille omnis longo ordine cernens
Ingemuit, Glaucumque Medontaque Thersilochumque,
Tris Antenoridas, Cererique sacrum Polyphoeten,
Idaeumque, etiam currus, etiam arma tenentem.
Circumstant animae dextra laevaque frequentes.
Nec vidisse semel satis est; iuvat usque morari,
Et conferre gradum, et veniendi discere caussas.
At Danaum proceres Agamemnoniaeque phalanges
Ut videre virum fulgentiaque arma per umbras,
Ingenti trepidare metu; pars vertere terga,
Ceu quondam petiere rates; pars tollere vocem
Exiguam: inceptus clamor frustratur hiantis.
Atque hic Priamiden laniatum corpore toto
Deiphobum videt et lacerum crudeliter ora,
Ora manusque ambas, populataque tempora raptis
Auribus, et truncas inhonesto volnere naris.
Vix adeo adgnovit pavitantem et dira tegentem
Supplicia, et notis compellat vocibus ultro:
Deiphobe armipotens, genus alto a sanguine Teucri,
Quis tam crudelis optavit sumere poenas?

conabatur lenire; Verba finita interdum solum conatum, studium, voluntatem indicant, ut X, 801. XII, 152. 394. — *lacrimas*, non Didonis, sed suas. | 470. *incepto:* nam reliqua, quae addere volebat Aeneas, Dido auditura non erat. | 471. *Marpessa* mons Pari insulae. | 473. sq. *illi Resp. c.*, illius amori suo amore respondet; Silius de eodem Sychaeo VIII, 148.: „curas cupiens aequare priores.“ | 477. *dat. iter*, viam patentem ac se quasi offerentem progredienti. | 480. *Parthenop.*, Arcas, et *Adrastus* rex Argorum idemque socer Polynicis, duo ex septem illis erant ducibus, qui Thebas bello petebant. | 481. *ad*, apud. | 484. *Tr. Ant.*, cf. Hom. Il. XI, 59. sq. — *Cer. sacr.*, sacerdotem Cereris. | 485. *Id.*, cf. Hom. Il. V, 9—11. et XXIV, 325. — Et v. G. III, 189. | 486. *Circumst.*, Aenean scilicet. | 491. cf. Hom. Odyss. XI, 605. sq. | 492. *voc. Ex.*, cf. Hom. Odyss. XXIV, 5—9. | 493. conantur clamare, sed voce destituti hiant tantum. | 495. *lac. ora*, v. E. III, 106. | 501. *optavit sumere*, elegit,

Cui tantum de te licuit? Mihi fama suprema
Nocte tulit fessum vasta te caede Pelasgum
Procubuisse super confusae stragis acervum.
Tunc egomet tumulum Rhoeteo in litore inanem
Constitui, et magna Manis ter voce vocavi.
Nomen et arma locum servant; te, amice, nequivi
Conspicere et patria decedens ponere terra.
Ad quae Priamides: Nihil o tibi amice relictum;
Omnia Deiphobo solvisti et funeris umbris.
Sed me fata mea et scelus exitiale Lacaenae
His mersere malis; illa haec monumenta reliquit.
Namque ut supremam falsa inter gaudia noctem
Egerimus, nosti; et nimium meminisse necesse est.
Cum fatalis equus saltu super ardua venit
Pergama et armatum peditem gravis attulit alvo,
Illa, chorum simulans, euantis orgia circum
Ducebat Phrygias; flammam media ipsa tenebat
Ingentem, et summa Danaos ex arce vocabat.
Tum me, confectum curis somnoque gravatum,
Infelix habuit thalamus, pressitque iacentem
Dulcis et alta quies placidaeque simillima morti.
Egregia interea coniunx arma omnia tectis
Amovet, et fidum capiti subduxerat ensem;
Intra tecta vocat Menelaum, et limina pandit,
Scilicet id magnum sperans fore munus amanti,
Et famam exstingui veterum sic posse malorum.
Quid moror? inrumpunt thalamo; comes additur una
Hortator scelerum Aeolides. Di, talia Graiis
Instaurate, pio si poenas ore reposco.
Sed te qui vivum casus, age fare vicissim,
Attulerint. Pelagine venis erroribus actus,

quas sumeret; hinc *potius optare* i. q. malle, προελέσθαι, ut apud Terent. Andr. IV, 5, 2. sq. | 505. v. III, 304. | 506. v. II, 644. | 507. *loc. serv.*, signant eoque signo memoriam eius servant, cf. VII, 3. — *tĕ, amice*, v. E. VIII, 108. | 508. iunge: *ponere patr. terra*, humare in patria. | 510. *funeris*, mortui corporis, ut IX, 491. | 511. Per particulam *Sed* remittimur ad vs. 501., v. E. I, 19. — *Lac.*, cf. II, 601. | 512. *haec m.*, vs. 495—497. | 513. cf. II, 248. sq. | 515. *saltu venit*, ἀνέβη. — *super*, v. I, 680. | 516. *grav.*, cf. II, 238. | 517. sq. iunge *circum ducebat euantis*, s. cum laeto clamore (εὐάν) celebrantes, *orgia*; cf. Sophocl. Antig. 148. sqq. | 519. *Dan. voc.*, face signum dabat Danais, ut venirent. | 523. Occiso Paride Helena nupserat Deiphobo. | 524. *capiti*, ad caput e clavo suspensum. | 529. *Aeolides*, Sisyphum, Aeoli filium, patrem Ulixis fuisse quidam ferebant. | 532. *actus* scilicet ad fines Oceani, ubi descensum ad inferos patere antiquissimi homines putabant; Hom. Odyss. XI, 13.: „Ἡ δ' (νηῦς) ἐς πείραθ' ἵκανε βαθυῤῥόου Ὠκεανοῖο,“ „ἔνθ' ἀκτή τε

An monitu divom? an quae te Fortuna fatigat,
Ut tristis sine sole domos, loca turbida, adires?
Hac vice sermonum roseis Aurora quadrigis
Iam medium aetherio cursu traiecerat axem;
Et fors omne datum traherent per talia tempus;
Sed comes admonuit breviterque adfata Sibylla est:
Nox ruit, Aenea; nos flendo ducimus horas.
Hic locus est, partis ubi se via findit in ambas:
Dextera quae Ditis magni sub moenia tendit,
Hac iter Elysium nobis; at laeva malorum
Exercet poenas, et ad impia Tartara mittit.
Deiphobus contra: Ne saevi, magna sacerdos;
Discedam, explebo numerum, reddarque tenebris.
I decus, i, nostrum; melioribus utere fatis.
Tantum effatus, et in verbo vestigia torsit.
Respicit Aeneas subito, et sub rupe sinistra
Moenia lata videt, triplici circumdata muro,
Quae rapidus flammis ambit torrentibus amnis,
Tartareus Phlegethon, torquetque sonantia saxa.
Porta adversa, ingens, solidoque adamante columnae,
Vis ut nulla virum, non ipsi exscindere ferro
Caelicolae valeant; stat ferrea turris ad auras,
Tisiphoneque sedens, palla succincta cruenta,
Vestibulum exsomnis servat noctesque diesque.
Hinc exaudiri gemitus, et saeva sonare
Verbera; tum stridor ferri, tractaeque catenae.
Constitit Aeneas, strepituque exterritus haesit.
Quae scelerum facies? o virgo, effare; quibusve
Urguentur poenis? quis tantus plangor ad auras?
Tum vates sic orsa loqui: Dux inclute Teucrum,
Nulli fas casto sceleratum insistere limen;
Sed me cum lucis Hecate praefecit Avernis,
Ipsa deum poenas docuit, perque omnia duxit.
Gnosius haec Rhadamanthus habet, durissima regna,

λάχεια καὶ ἄλσεα Περσεφονείης" X, 509. | 533. *an quae:* an alia te fatigat fortuna? et quae est ea? Aesch. Prom. 118.: „*ἵκετο πόνων ἐμῶν θεωρὸς, ἢ τί δὴ θέλων;*" i. e. *ἢ ἄλλο τι θέλων; τί δή;* | 534. *turbida*, tenebricosa, *trübe:* turbato nubibus aere existunt tenebrae. | 535. *Hac v. serm.*, cf. Hom. Odyss. XI, 81. | 535. sq. Auroram mane ab orientali parte profectam totum iter per caelum una cum Sole emetiri veteres statuebant; significatur igitur h. l. tempus iam ad vesperam vergens. | 539. *ruit*, ingruit, v. II, 250. | 542. *via laeva* dicitur poenas malorum exercere, quod es via malos ducit ad Tartarum, ubi poenae eorum exercentur. | 545. *numerum* animarum s. umbrarum, a quibus parumper discesserat. | 551. v. G. III, 283. | 552. cf. Hom. Il. VIII, 15. | 554. *ad auras* surgere, tolli, stare, dicuntur ea, quae vel minus vel magis alte sese efferunt, elata sunt. | 558. v. I, 639. | 559. v. X, 899. | 560. sq. cf. vs. 626. sq. | 565. *deum p.*, a diis

Castigatque auditque dolos, subigitque fateri,
Quae quis apud superos, furto laetatus inani,
Distulit in seram commissa piacula mortem.
Continuo sontis ultrix accincta flagello
Tisiphone quatit insultans, torvosque sinistra
Intentans anguis vocat agmina saeva sororum.
Tum demum horrisono stridentes cardine sacrae
Panduntur portae. Cernis, custodia qualis
Vestibulo sedeat? facies quae limina servet?
Quinquaginta atris inmanis hiatibus Hydra
Saevior intus habet sedem. Tum Tartarus ipse
Bis patet in praeceps tantum tenditque sub umbras,
Quantus ad aetherium caeli suspectus Olympum.
Hic genus antiquum Terrae, Titania pubes,
Fulmine deiecti fundo volvuntur in imo.
Hic et Aloidas geminos inmania vidi
Corpora, qui manibus magnum rescindere caelum
Adgressi, superisque Iovem detrudere regnis.
Vidi et crudelis dantem Salmonea poenas,
Dum flammas Iovis et sonitus imitatur Olympi.
Quattuor hic invectus equis et lampada quassans
Per Graium populos mediaeque per Elidis urbem
Ibat ovans, divomque sibi poscebat honorem,
Demens! qui nimbos et non imitabile fulmen
Aere et cornipedum pulsu simularet equorum.
At pater omnipotens densa inter nubila telum
Contorsit, non ille faces nec fumea taedis
Lumina, praecipitemque inmani turbine adegit.
Nec non et Tityon, Terrae omniparentis alumnum,

constitutas. | 568. *furto l. i.*, frustra gavisus ea, quae commisit, latere: *furta* saepe dicuntur a poetis, quae quis furtim doloseque fecit et latere posse putat; furtum i. q. furtiva caedes X, 735., furtivi amores G. IV, 346. | 570. *Continuo*, post factum iudicium scilicet. | 574. *cust. qualis*, qualis custos, ipsa scilicet Tisiphone, quae extra custodit vestibulum, dum Hydra intra. | 577. sqq. cf. Hom. Il. VIII, 16. Hesiod. Theog. 720. sqq. | 579. *caeli susp.*, prospectus per aerem, a terra ad *Olympum* i. e. caelum. | 580. sqq. *genus ... deiecti ... volvuntur*, synesis generis ac numeri, ut *pars caesi, pars capti sunt*, cf. vs. 660. XI, 887. sqq. | 582. *Aloidas*, cf. Hom. Odyss. XI, 305—320. | 585. *Salmoneus*, Aeoli regis Thessaliae filius, frater Sisyphi, qua erat superbia, deum se haberi voluit. | 585. sq. „dantem poenas, quas ille meruit, dum fl. I. imitatur.“ | 588. *urbem*, Salmoniam ab ipso conditam. | 591. *aere*, aereo curru, quo, ut auctor est Manil. V, 92., per pontes item aereos vehebatur; idque ipsum poeta videtur significare verbis subiectis *pulsu equorum.* | 593. *fum. t. Lum.*, lumina fumo taedarum involuta, i. e. lumina taedarum fumidarum, s. taedas fumantes; sic *atrum lumen* VII, 457. *piceum* IX, 75. appellatur, quale est taedae vel picis atrum fumum edentis, et v. G. II, 309. | 594. *adegit*, sc. in profunditatem Tartari. | 595. Alii *omnipotentis al.* — *Ti-*

Cernere erat, per tota novem cui iugera corpus
Porrigitur, rostroque inmanis voltur obunco
Inmortale iecur tondens fecundaque poenis
Viscera rimaturque epulis habitatque sub alto
Pectore, nec fibris requies datur ulla renatis.
Quid memorem Lapithas, Ixiona Pirithoumque?
Quos super atra silex iam iam lapsura cadentique
Imminet adsimilis; lucent genialibus altis
Aurea fulcra toris, epulaeque ante ora paratae
Regifico luxu; Furiarum maxuma iuxta
Accubat, et manibus prohibet contingere mensas,
Exsurgitque facem attollens, atque intonat ore.
Hic, quibus invisi fratres, dum vita manebat,
Pulsatusve parens, et fraus innexa clienti,
Aut qui divitiis soli incubuere repertis,
Nec partem posuere suis, quae maxuma turba est,
Quique ob adulterium caesi, quique arma secuti
Impia nec veriti dominorum fallere dextras,
Inclusi poenam exspectant. Ne quaere doceri,
Quam poenam, aut quae forma viros fortunave mersit.
Saxum ingens volvunt alii, radiisque rotarum
Districti pendent; sedet, aeternumque sedebit,
Infelix Theseus; Phlegyasque miserrimus omnis
Admonet et magna testatur voce per umbras:
„Discite iustitiam moniti, et non temnere divos.“
Vendidit hic auro patriam, dominumque potentem

tyos vim adferre Latonae conatus, cf. Hom. Odyss. XI, 576—581. | 598. *fec. p. Visc.*, cf. vs. 600. | 599. *epulis*, v. II, 315. | 601. *Pirith.*, v. vs. 397. | 602. Simili igitur poena hi affecti sunt secundum Virgilium ac Sisyphus et Tantalus; cf. etiam vs. 616. — Ceterum v. G. I, 295. | 605. *Fur. max.*, sive Megaera, sive Alecto. | 610. cf. G. II, 507. | 612. sq. *quique ... dextras*, spectant haec ad bellum servile annis 681—83. gestum. — *dom. dextras*, fidem dominis debitam. | 614. sq. *exspectant* pertinet ad totum genus eorum, qui tales vel similes *sunt*, quales modo dicti; *mersit* spectat ad eos, qui tales *fuerunt*, quique iam luunt poenas. — *quae forma v. fortunave m.*, quae suppliciorum species miseriis eos obruerint; pauca illorum exempli causa proximis versibus 616—620. proponit Sibylla; vs. autem 621. redit eo, unde fuerat digressa, i. e. ad varia scelerum genera. | 616. Alii *radiisve*, v. I, 701. — Sumta haec poenarum, quibus scelesti illi castigantur, exempla a Sisypho et Ixione; v. vs. 602. et G. III, 38. | 617. sqq. Aliis tale quid contingit, quale Theseo et contemtori deorum Phlegyae. Theseus et Pirithous (cf. vs. 397.) ad rupem alligati sedebant apud inferos; „*ἔνιοι δὲ τῶν μυθογράφων φασὶν ἀμφοτέρους μὴ τυχεῖν τοῦ νόστου*“ ait Diod. Sic. IV, 63. — Valer. Fl. II, 193. sq.: „Accubat attonitum Phlegyan ... iuxta Tisiphone saevasque dapes et pocula libat ... et nigris amplectitur hydris.“ | 619. *m. testatur v.*, clamat testimonio suae miseriae comprobans illud, quod iam sequitur, monitum. | 620. *moniti* meo exemplo. | 621. sq. Probabile est

Inposuit; fixit leges pretio atque refixit;
Hic thalamum invasit natae vetitosque hymenaeos;
Ausi omnes inmane nefas, ausoque potiti.
Non, mihi si linguae centum sint oraque centum,
Ferrea vox, omnis scelerum conprendere formas,
Omnia poenarum percurrere nomina possim.
Haec ubi dicta dedit Phoebi longaeva sacerdos:
Sed iam age, carpe viam et susceptum perfice munus;
Adceleremus, ait; Cyclopum educta caminis
Moenia conspicio atque adverso fornice portas,
Haec ubi nos praecepta iubent deponere dona.
Dixerat, et pariter, gressi per opaca viarum,
Corripiunt spatium medium, foribusque propinquant.
Occupat Aeneas aditum, corpusque recenti
Spargit aqua, ramumque adverso in limine figit.
His demum exactis, perfecto munere divae,
Devenere locos laetos et amoena virecta
Fortunatorum nemorum sedesque beatas.
Largior hic campos aether et lumine vestit
Purpureo, solemque suum, sua sidera norunt.
Pars in gramineis exercent membra palaestris,
Contendunt ludo et fulva luctantur arena;
Pars pedibus plaudunt choreas et carmina dicunt.
Nec non Threicius longa cum veste sacerdos
Obloquitur numeris septem discrimina vocum,
Iamque eadem digitis, iam pectine pulsat eburno.
Hic genus antiquum Teucri, pulcherrima proles,
Magnanimi heroes, nati melioribus annis,
Ilusque Assaracusque et Troiae Dardanus auctor.
Arma procul currusque virum miratur inanis.
Stant terra defixae hastae, passimque soluti
Per campum pascuntur equi. Quae gratia curruum
Armorumque fuit vivis, quae cura nitentis

Virgilium, haec cum scriberet, de M. Antonio cogitasse, qui et tribunatum suum Caesari et in consulatu multis decreta falsa vendebat. | 623. Significatur fortasse Thyestes. | 625. cf. Hom. Il. II, 488—490. | 630. *cam.*, ferro in Cyclopum fabricis (*caminis*) cuso. | 632. *dona*, cf. vs. 636. | 635. sq. *corp. r. Sp. a.:* sumtum hoc ab aqua lustrali ramisque lustralibus, qui erant in aditu templorum. | 638. sq. Elysium. | 640. *Largior*, patentior nullisque nubibus obductus. — Ceterum v. G. I, 142. | 641. *Purp.*, v. E. IX, 40. — *solem*, v. G. I, 242. | 644. *plaudunt ch.*, ducunt choreas cum plausu pedum. | 645. *sacerdos* Orpheus dicitur propter orgia instituta. | 646. Ad numeros modosque saltantium illorum et canentium accommodat (*obloquitur*, ἀντιφωνεῖ) cantum lyrae ἑπταχόρδου. | 651. *inanes*, non enim sunt veri solidique, sed tantum species quaedam et quasi εἴδωλα curruum, ut pleraque apud inferos. | 653. *gratia*, delectatio et studium. | *curruum* duarum syllabarum, ut apud Martial. II, 5, 3.: „duo millia

Pascere equos, eadem sequitur tellure repostos.
Conspicit, ecce, alios dextra laevaque per herbam
Vescentis laetumque choro Paeana canentis
Inter odoratum lauri nemus, unde superne
Plurimus Eridani per silvam volvitur amnis.
Hic manus ob patriam pugnando volnera passi,
Quique sacerdotes casti, dum vita manebat,
Quique pii vates et Phoebo digna locuti,
Inventas aut qui vitam excoluere per artis,
Quique sui memores alios fecere merendo;
Omnibus his nivea cinguntur tempora vitta.
Quos circumfusos sic est adfata Sibylla,
Musaeum ante omnis; medium nam plurima turba
Hunc habet, atque humeris exstantem suspicit altis:
Dicite, felices animae, tuque, optume vates,
Quae regio Anchisen, quis habet locus? illius ergo
Venimus et magnos Erebi tranavimus amnis.
Atque huic responsum paucis ita reddidit heros:
Nulli certa domus; lucis habitamus opacis,
Riparumque toros et prata recentia rivis
Incolimus. Sed vos, si fert ita corde voluntas,
Hoc superate iugum; et facili iam tramite sistam.
Dixit, et ante tulit gressum, camposque nitentis
Desuper ostentat; dehinc summa cacumina linquunt.
At pater Anchises penitus convalle virenti
Inclusas animas superumque ad lumen ituras
Lustrabat studio recolens, omnemque suorum
Forte recensebat numerum carosque nepotes,
Fataque fortunasque virum moresque manusque.
Isque ubi tendentem adversum per gramina vidit
Aenean, alacris palmas utrasque tetendit,
Effusaeque genis lacrimae, et vox excidit ore:
Venisti tandem, tuaque exspectata parenti
Vicit iter durum pietas? datur ora tueri,
Nate, tua, et notas audire et reddere voces?
Sic equidem ducebam animo rebarque futurum,
Tempora dinumerans, nec me mea cura fefellit.

passuum." | 659. *Plur.*, v. G. III, 28. | 660. v. vs. 580. | 662. cf. E. VII, 22. sq. | 669. *optime* in blanda compellatione ponitur, ὦ λῷστε. | 674. *rip. tori* sunt ripae in tori speciem surgentes, supinae. | 676. *facili*, facile iter praebente. | 681. Lustrabat *oculis*, recolens *mente*, considerans (id quod et saepe, *rec...*, et studiose, *studio*, faciebat) scilicet, quis qualisque esset quisque eorum futurus apud superos. | 683. *manus*, virtutem per facta comprobandam. | 687. *exspectata* pietas dicitur, quae id effecit, quod dudum optaverat Anchises, cf. V, 731. sqq. | 688. *vicit* dixit, quod audaciae est, suscipere tale iter, multi laboris, conficere. | 691. *cura* in dinume-

Quas ego te terras et quanta per aequora vectum
Accipio! quantis iactatum, nate, periclis!
Quam metui, ne quid Libyae tibi regna nocerent!
Ille autem: Tua me, genitor, tua tristis imago,
Saepius occurrens, haec limina tendere adegit;
Stant sale Tyrrheno classes. Da iungere dextram,
Da, genitor, teque amplexu ne subtrahe nostro.
Sic memorans largo fletu simul ora rigabat.
Ter conatus ibi collo dare bracchia circum,
Ter frustra conprensa manus effugit imago,
Par levibus ventis volucrique simillima somno.
    Interea videt Aeneas in valle reducta
Seclusum nemus et virgulta sonantia silvis,
Lethaeumque, domos placidas qui praenatat, amnem.
Hunc circum innumerae gentes populique volabant;
Ac velut in pratis ubi apes aestate serena
Floribus insidunt variis, et candida circum
Lilia funduntur; strepit omnis murmure campus.
Horrescit visu subito, caussasque requirit
Inscius Aeneas, quae sint ea flumina porro,
Quive viri tanto conplerint agmine ripas.
Tum pater Anchises: Animae, quibus altera fato
Corpora debentur, Lethaei ad fluminis undam
Securos latices et longa oblivia potant.
Has equidem memorare tibi atque ostendere coram,
Iampridem hanc prolem cupio enumerare meorum,
Quo magis Italia mecum laetere reperta.
O pater, anne aliquas ad caelum hinc ire putandum est
Sublimis animas, iterumque ad tarda reverti
Corpora? quae lucis miseris tam dira cupido?
Dicam equidem, nec te suspensum, nate, tenebo;
Suscipit Anchises, atque ordine singula pandit.
    Principio caelum ac terras camposque liquentis

rando tempore posita. | 692. v. I, 544. | 694. nempe metuerat, ne Dido spesque regni Libyci animum Aeneae ab Italia aversura esset. | 698. v. E. V, 29. | 700. sqq. cf. Hom. Odyss. XI, 204. sqq. | 703. *red.*, v. G. II, 163. | 704. puta *silvis* significari densitatem istorum virgultorum, cf. III, 22—25.; sonant autem *silvis*, i. e. sua densitate, qua fit, ut vento mota crebrius vehementiusque inter se collidantur. | 706. cf. vs. 748—750. | 709. *murmure* apum; nec pertinet ad haec verba particula *Ac* vs. 707., quae h. l. non est copula, v. I, 148. | 711. *porro*, procul, *in der Ferne*, Plin. Ep. V, 6, 18.: „campi deinde *porro*.“ | 716. sq. ut *cupio*, ita *iampridem* bis intelliges: *iampridem* cupio memorare, *iampridem* (cupio) enumerare; similiter iteranda sunt similiter posita *Semper* G. I, 248. Tibull. III, 6, 2., et *Sola* infra XI, 504. | 719. *ad cael.*, ad superas auras. | 720. *Subl.*, in altum tendentes, et iunge *ire sublimes*, cf. I, 415. | 721. *lucis*, v. vs. 888. | 724. *camp. liqu.*, similiter *πόντιον ἄλσος* Aesch. Pers. 115. *Neptunia*

Lucentemque globum Lunae Titaniaque astra
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem et magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudumque genus vitaeque volantum
Et quae marmoreo fert monstra sub aequore pontus.
Igneus est ollis vigor et caelestis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant
Terrenique hebetant artus moribundaque membra.
Hinc metuunt cupiuntque, dolent gaudentque, neque auras
Dispiciunt clausae tenebris et carcere caeco.
Quin et supremo cum lumine vita reliquit,
Non tamen omne malum miseris nec funditus omnes
Corporeae excedunt pestes, penitusque necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergo exercentur poenis, veterumque malorum
Supplicia expendunt: aliae panduntur inanis
Suspensae ad ventos; aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.
Quisque suos patimur Manis; exinde per amplum
Mittimur Elysium, et pauci laeta arva tenemus,
Donec longa dies, perfecto temporis orbe,
Concretam exemit labem, purumque relinquit
Aetherium sensum atque aurai simplicis ignem.

prata Cic. Arat. 373. | 725. *Tit. astra:* et Sol (Hyperion) Titan appellatur, et Luna (Phoebe) Titania, quippe fratres Titanum; et cum unus sol commemorandus esset, per quandam epexegesin cum sole coniungit lunam, quasi diceres: luna, ac non sola luna, sed utrumque astrum Titanium. — Significatur autem his versibus totum illud, quod quattuor elementis continetur. | 726. Spiritus quidam, s. anima mundi, *alit* haec, i. e. sustentat, quo eadem apta facit ad procreandum semper aliquid. | 727. misceri dicitur res et rei et re, cf. XII, 838. | 728. *Inde*, ex hac consociatione quasi patris, spiritus illius, et matris, elementorum, generantur animalia. | 730. *Ign.*, quia ipsa illa anima mundi igneae s. aetheriae est naturae. | 731. *Sem.*, cf. G. II, 151. sq.: „At rabidae tigres absunt et saeva leonum *Semina.*“ | 734. sq. 'Ex contagione corporis nascitur omnis perturbatio animi, omnisque error mentis.' — *auras*, lucem. — *clausae*, repete *animae* ex vs. 720.; similiter VIII, 270. revocabis Subiectum e vs. 256., et vs. 558. e vs. 515., IX, 580. e vs. 578. et vs. 733. e vs. 728. et vs. 749. e vs. 740., VII, 243. e vs. 221. | 740. *inanes*, v. G. IV, 196. | 742. *Inf.*, v. V, 541. | 743. *Quisque s. p. M.*, insolens locutio, sententia tamen aperta: suorum quisque delictorum supplicia patimur; et *Manes patimur* dixit poeta, quod, cum ita purgamur, Manes sumus. — *per* i. q. in, sed adiuncta notione discedendi in varias partes loci alicuius amplioris; v. 1, 680. | 743—747. *Exinde* (scilicet postquam tam diu purgationi fuimus obnoxii, ... v. G. III, 562. ... *donec longa dies* confecto tempore, quod constitutum est ad purgationem — i. e. *perfecto temporis orbe* —, *concretam exemit labem*) *mittimur in Elysium*, et *pauci* quidem, quia plerique ita sunt vitiis infecti, nulla ut eos purgatio plane liberare ab illis possit. | 747. *aur. s. i.*, cf.

Has omnis, ubi mille rotam volvere per annos,
Lethaeum ad fluvium deus evocat agmine magno,
Scilicet inmemores supera ut convexa revisant
Rursus et incipiant in corpora velle reverti.
Dixerat Anchises, natumque unaque Sibyllam
Conventus trahit in medios turbamque sonantem,
Et tumulum capit, unde omnis longo ordine posset
Adversos legere, et venientum discere voltus.
Nunc age, Dardaniam prolem quae deinde sequatur
Gloria, qui maneant Itala de gente nepotes,
Inlustris animas nostrumque in nomen ituras,
Expediam dictis, et te tua fata docebo.
Ille, vides, pura iuvenis qui nititur hasta,
Proxuma sorte tenet lucis loca, primus ad auras
Aetherias Italo commixtus sanguine surget,
Silvius, Albanum nomen, tua postuma proles,
Quem tibi longaevo serum Lavinia coniunx
Educet silvis regem regumque parentem,
Unde genus Longa nostrum dominabitur Alba.
Proxumus ille Procas, Troianae gloria gentis,
Et Capys, et Numitor, et qui te nomine reddet
Silvius Aeneas, pariter pietate vel armis
Egregius, si umquam regnandam acceperit Albam.
Qui iuvenes! quantas ostentant, aspice, viris!
Atque umbrata gerunt civili tempora quercu:
Hi tibi Nomentum et Gabios urbemque Fidenam,
Hi Collatinas inponent montibus arces,
[Laude pudicitiae celebris, addentque superbos]
Pometios Castrumque Inui Bolamque Coramque.
Haec tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terrae.
Quin et avo comitem sese Mavortius addet
Romulus, Assaraci quem sanguinis Ilia mater

Cic. Tusc. I, 18.: „calidior est vel potius ardentior animus, quam est hic aer crassus atque *concretus*.“ | 748. *u. m. rot. volv. p. a.*, ubi per mille annos exegerunt tempus in orbem rediens; similiter Cic. Somn. Scip. 2.: „cum aetas tua septenos octies solis anfractus reditusque converterit.“ | 755. *legere*, oculis cernere. — 757. *qui maneant* sc. Dardaniam prolem. | 758. *nostr. i. n. it.*, futuras ex nostra gente. | 760. *pura*, non ferro praefixa, et significari videtur sceptrum, insigne regium. | 761. *Prox. s. t. l. l.*, proximus est, qui in lucem prodeat sive vitam adipiscatur; et v. vs. 888. | 765. Silvius et natus et educatus in silvis ferebatur. | 767—69. Hi quoque reges Albae Longae. | 770. *si umqu.* cet. Servius: „Recepit autem a tutore, qui eius invasit imperium, quod ei vix anno quinquagesimo tertio restituit.“ | 772. sqq. Atque *iidem* civicas gerunt coronas, *nam* deducent cives in colonias. | 778. Quin etiam ista anima, Romuli futura in terris, prodibit in vitam, avum Numitorem prosecutura. | 779. Assaracus avus

Educet. Viden, ut geminae stant vertice cristae,
Et pater ipse suo superum iam signat honore?
En, huius, nate, auspiciis illa incluta Roma
Inperium terris, animos aequabit Olympo,
Septemque una sibi muro circumdabit arces,
Felix prole virum: qualis Berecyntia mater
Invehitur curru Phrygias turrita per urbes,
Laeta deum partu, centum conplexa nepotes,
Omnis caelicolas, omnis supera alta tenentis.
Huc geminas nunc flecte acies, hanc aspice gentem
Romanosque tuos. Hic Caesar et omnis Iuli
Progenies, magnum caeli ventura sub axem.
Hic vir, hic est, tibi quem promitti saepius audis,
Augustus Caesar, Divi genus, aurea condet
Saecula qui rursus Latio regnata per arva
Saturno quondam, super et Garamantas et Indos
Proferet inperium; iacet extra sidera tellus,
Extra anni solisque vias, ubi caelifer Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.
Huius in adventum iam nunc et Caspia regna
Responsis horrent divom et Maeotia tellus,
Et septemgemini turbant trepida ostia Nili.
Nec vero Alcides tantum telluris obivit,
Fixerit aeripedem cervam licet, aut Erymanthi

Anchisae. | 780. *gem. cr.*, galea cum duplici crista. | 781. iunge: *pat. ipse sup.*, Iuppiter. — *suo s. hon.*, conspicuum facit ea dignitate oris, quae in ipso, Iove, exsplendescit, cf. G. II, 392. | 782. *hui. auspiciis ... aequabit:* captis auspiciis condebantur urbes; ex iisdem coniectura de futuro capiebatur; ergo hoc significat poeta: fore, ut talia Romulo urbem condituro obtingant auspicia, quibus futura dignitas et magnitudo Romae cognosci possit. | 783. imperio suo amplectetur orbem terrarum, virtute par erit diis. | 784. non *una* praeter ceteras; sed ita solet *unus* adiici vocabulis multitudinem aliquam significantibus, quo magis appareat vis et notio eius multitudinis. — *arces*, v. G. II, 535. | 785. *Ber. m.*, Cybele sive Rhea, mater deorum. | *Berceyntus* mons Phrygiae. | 793. *Divi*, in numerum deorum recepti, Caesaris per adoptionem filius. | 793. sqq. Laus Augusti propter pacem Romanis restitutam 793. sq., propter prolatos fines imperii victoriasque ex remotissimis gentibus reportatas, priscis vaticiniis promissas, 795—801., denique propter expeditiones in terras longinquas et itinera ad constituendas provincias suscepta 802—806. | 794. sq. cf. VIII, 319. sqq. | 795. *Gar.*, v. E. VIII, 44. | 796. sq. fervore quodam poetico abreptus neglexit poeta usitatam sententiarum iuncturam, quam talem esse oportebat: et super eam terram (proferet imperium), quae iacet extra sidera, i. e. quae est ultra zodiacum cyclumque tropicum, ergo etiam extra eas vias, quas sol obliquo decursu peragrans anni regit vicissitudines. | 798. v. IV, 482. | 799. *Hui. in adv.*, animis in exspectationem adventus Augusti intentis. — *Caspia regna*, *Maeotia tellus*, *Nilus*, omnino Oriens. | 801. *turbant*, v. G. I, 163. | 803. *aer. cerv.*, quam persequens usque in Hyperboreorum

Pacarit nemora, et Lernam tremefecerit arcu;
Nec, qui pampineis victor iuga flectit habenis,
Liber, agens celso Nysae de vertice tigris.
Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis,
Aut metus Ausonia prohibet consistere terra?
„Quis procul ille autem ramis insignis olivae
Sacra ferens?“ Nosco crinis incanaque menta
Regis Romani, primam qui legibus urbem
Fundabit, Curibus parvis et paupere terra
Missus in inperium magnum. Cui deinde subibit,
Otia qui rumpet patriae residesque movebit
Tullus in arma viros et iam desueta triumphis
Agmina. Quem iuxta sequitur iactantior Ancus,
Nunc quoque iam nimium gaudens popularibus auris.
Vis et Tarquinios reges, animamque superbam
Ultoris Bruti, fascesque videre receptos?
Consulis inperium hic primus saevasque secures
Accipiet, natosque pater nova bella moventis
Ad poenam pulchra pro libertate vocabit,
Infelix! Utcumque ferent ea facta minores,
Vincet amor patriae laudumque inmensa cupido.
Quin Decios Drusosque procul saevumque securi
Aspice Torquatum et referentem signa Camillum.
Illae autem, paribus quas fulgere cernis in armis,
Concordes animae nunc et dum nocte premuntur,
Heu quantum inter se bellum, si lumina vitae

terram deductus est Hercules. Sed parum commode hic apri Erymanthii et Hydrae Lernaeae mentio iniicitur. | 805. Bacchus domitor Indiae. — *pamp.*, pampino involutis. | *iuga*, puta biiuges tigres; Valer. Max. IV, 4, 5: „Quaeque manus modo arantium boum *iugum rexerant*, triumphalis currus habenas retinuerunt.“ | 806. *Nysa* urbs et mons Indiae. | 807. *dubitamus* pro *dubitas*, et admiscet Anchises suam personam, quo leniatur obiurgatio, quae inest in his verbis; cf. G. II, 433. — *virtutem*, gloriam ex virtute efflorescentem; similiter ἀρετή interdum i. q. εὐδοξία. | 809. v. G. III, 21. | 811. *Regis*, Numae. — *primam fundat legibus*, primum constituit firmatque legibus, v. E. VI, 1. | 816. sq. Pomponius Sabinus: „Ancus Marcius vivente Tullo aegre ferebat, cum e stirpe regia se *iactaret* (erat autem nepos Numae), praelatum sibi Tullum. Itaque statuerat, *favore populari*, Tullum regem cum tota familia occidere.“ | 818. *superbam*, magnam et excelsam. | 819. *receptos*, translatos ad se omninoque ad Consules. | 823. sq. in quamcumque partem hoc interpretabuntur posteri, plus apud Brutum valebit amor patriae et gloriae ex eo nascentis cupiditas, quam caritas liberorum. | 825. *Decios*, v. G. II, 169. — *Drusos* Liviae, uxoris Augusti, causa laudat; ex his M. Livius Salinator caeso ad Senam Hasdrubale clarus, Liv. XXVII, 48. | 826. *Torquat.*, cf. Liv. VIII, 7. — *signa* Romanorum, quae amissa in pugna Alliensi Camillus victis Gallis recepit, Liv. V, 49. | 827. *fulgĕre*, v. G. I, 456. — Significantur autem Caesar (socer) et Pompeius (gener). | 828. *nocte*, v. vs. 888. | 829. *si*, v. V,

Attigerint, quantas acies stragemque ciebunt!
Aggeribus socer Alpinis atque arce Monoeci
Descendens, gener adversis instructus Eois.
Ne, pueri, ne tanta animis adsuescite bella,
Neu patriae validas in viscera vertite viris;
Tuque prior, tu parce, genus qui ducis Olympo,
Proiice tela manu, sanguis meus! —
Ille triumphata Capitolia ad alta Corintho
Victor aget currum, caesis insignis Achivis.
Eruet ille Argos Agamemnoniasque Mycenas,
Ipsumque Aeaciden, genus armipotentis Achilli,
Ultus avos Troiae, templa et temerata Minervae.
Quis te, magne Cato, tacitum, aut te, Cosse, relinquat?
Quis Gracchi genus, aut geminos, duo fulmina belli,
Scipiadas, cladem Libyae, parvoque potentem
Fabricium, vel te sulco, Serrane, serentem?
Quo fessum rapitis, Fabii? tu Maxumus ille es,
Unus qui nobis cunctando restituis rem.
Excudent alii spirantia mollius aera,
Credo equidem, vivos ducent de marmore voltus,
Orabunt caussas melius, caelique meatus
Describent radio et surgentia sidera dicent:
Tu regere inperio populos, Romane, memento;
Hae tibi erunt artes; pacisque inponere morem,
Parcere subiectis, et debellare superbos.
Sic pater Anchises, atque haec mirantibus addit:
Aspice, ut insignis spoliis Marcellus opimis
Ingreditur, victorque viros supereminet omnis!
Hic rem Romanam, magno turbante tumultu,

64. | 831. *Agger.*, montibus. — *arx Monoeci* promontorium Liguriae cum templo et portu Herculis Monoeci; is portus hodie *Monaco* vocatur. — Ceterum v. I, 2. | 832. *Eois*, ergo *viribus Orientis*, ut ait VIII, 687. | 833. Liv. XXI, 33.: „invia ac devia adsueti." | 835. sq. cf. I, 286. sqq. | 837. *Ille*, L. Mummius. | 839. *ille*, L. Aemilius Paulus victor Persei, ab Achille (Aeacida) genus suum repetentis, eversorque regni Macedonici. | 841. *templ. tem. M.*, cf. II, 165. sqq. | 842. *Cato* ille Censorius. — *Cosse*, v. Liv. IV, 19. sq. Propert. IV, 10, 23. sqq. — *Gracchi genus*, respicitur maxime Ti. Sempronius Gracchus bello Punico secundo clarus. | 844. *Scip.*, puta Scipionem Africanum et maiorem et minorem. — *p. potentem*, in parva re domestica *divitem;* Plaut. Epid. I, 2, 50.: „Est Euboicus miles locuples, multo auro *potens*." | 845. *Fabricium* illum, qui legatus ad Pyrrhum missus est. — C. Attilium *Serranum* (a serendo, ut tradunt, dictum), qui eum a senatu missi ad imperium populi Romani suscipiendum arcessebant, semina spargentem invenerunt. | 847. Cic. Off. I, 24. Liv. XXX, 26. | 848. *spir.*, v. G. III, 34. — *mollia* signa dicuntur ita artificiose ad similitudinem verorum corporum facta, ut mollia, s. ad tactum cedentia, et flexibilia videantur, non dura et rigida, cf. Cic. Brut. c. 18. | 851. v. E. III, 41. | 853. Liv. IX, 14.: „aliis modum pacis et belli facere." | 856. Liv. Epit. XX. Propert. IV, 10,

Sistet, eques sternet Poenos Gallumque rebellem,
Tertiaque arma patri suspendet capta Quirino.
Atque hic Aeneas; una namque ire videbat
Egregium forma iuvenem et fulgentibus armis,
Sed frons laeta parum, et deiecto lumina voltu:
Quis, pater, ille, virum qui sic comitatur euntem?
Filius, anne aliquis magna de stirpe nepotum?
Quis strepitus circa comitum! quantum instar in ipso!
Sed nox atra caput tristi circumvolat umbra.
Tum pater Anchises, lacrimis ingressus obortis:
O gnate, ingentem luctum ne quaere tuorum;
Ostendent terris hunc tantum fata, neque ultra
Esse sinent. Nimium vobis Romana propago
Visa potens, Superi, propria haec si dona fuissent.
Quantos ille virum magnam Mavortis ad urbem
Campus aget gemitus! vel quae, Tiberine, videbis
Funera, cum tumulum praeterlabere recentem!
Nec puer Iliaca quisquam de gente Latinos
In tantum spe tollet avos, nec Romula quondam
Ullo se tantum tellus iactabit alumno.
Heu pietas, heu prisca fides, invictaque bello
Dextera! non illi se quisquam inpune tulisset
Obvius armato, seu cum pedes iret in hostem,
Seu spumantis equi foderet calcaribus armos.
Heu, miserande puer, si qua fata aspera rumpas!
Tu Marcellus eris. Manibus date lilia plenis,
Purpureos spargam flores, animamque nepotis
His saltem adcumulem donis, et fungar inani
Munere. — Sic tota passim regione vagantur
Aeris in campis latis, atque omnia lustrant.
Quae postquam Anchises natum per singula duxit,

39. sqq. | 859. *Poenos:* primus prospere adversus Hannibalem pugnavit ad Nolam, cf. Liv. XXIII, 16. | 860. Ipse quidem Romulus Iovi opima spolia consecrare instituerat, Liv. I, 10. | 862. Significatur Marcellus, Octaviae sororis Augusti filius, ab Augusto adoptatus ipsique et populo propter miram iucunditatem morum inprimis gratus. | 866. *instar*, similitudo cum illo ipso Claudio Marcello quinquies Consule. | 868. *ingressus*, cf. IV, 107. | 872. *propr.*, v. E. VII, 31. | 873. sepultus est Marcellus in Campo Martio. | 874. *Camp. a.*, scilicet agent, qui tum erunt in Campo. | 875. *c. tum. pr. rec.*, ergo cum Marcellus tumulabitur. | 877. *In t. s. t. a.*, tantam spem avorum de se excitabit. | 879. Quid proderit pietas eius, fides, fortitudo? | 880. v. II, 136. | 883. *si q. f. a. r.*, utinam tibi liceat aliqua ratione effugere hanc duritiem fati! | 884. sqq. date lilia purpurea, ut ea spargam, ut accumulem *cet.*, v. IV, 683. Plin. N. H. XXI, 5.: „Est et *rubens* lilium, quod Graeci *κρίνον* vocant; alii florem eius cynorrhodon. Sunt et *purpurea* lilia.“ | 888. *Aer. in c.*, in campis caliginosis; et *ἀήρ* atque *ἠερόεις* saepe de nubibus et tenebris apud Homerum. Sed pugnantia loquitur poeta; supra enim vs. 640. dixit largiorem habere Elysium aerem et purpureo lumine

Inceditque animum famae venientis amore,
Exin bella viro memorat quae deinde gerenda,
Laurentisque docet populos urbemque Latini,
Et quo quemque modo fugiatque feratque laborem.
Sunt geminae Somni portae, quarum altera fertur
Cornea, qua veris facilis datur exitus Umbris;
Altera candenti perfecta nitens elephanto,
Sed falsa ad caelum mittunt insomnia Manes.
His ubi tum natum Anchises unaque Sibyllam
Prosequitur dictis, portaque emittit eburna,
Ille viam secat ad navis sociosque revisit;
Tum se ad Caietae recto fert litore portum.
Ancora de prora iacitur; stant litore puppes.

AENEIDOS
LIBER SEPTIMUS.

(Tandem pervenit Aeneas, quo intenderat, in Latium. — Status rerum antiqui Latii. — Latinus rex promittit Aeneae Laviniam, unicam filiam, in matrimonium. Sed Iunonis consiliis turbantur omnia. Populus Latinus cum Turno, rege Rutulorum, praereptam sibi ab Aenea Laviniam indigne ferente, bellum parat. — Recensus populorum Italiae castra Turni sequentium.)

Tu quoque litoribus nostris, Aeneia nutrix,
Aeternam moriens famam, Caieta, dedisti;
Et nunc servat honos sedem tuus, ossaque nomen
Hesperia in magna, si qua est ea gloria, signat.
At pius exsequiis Aeneas rite solutis,
Aggere conposito tumuli, postquam alta quierunt
Aequora, tendit iter velis, portumque relinquit.
Adspirant aurae in noctem, nec candida cursus
Luna negat, splendet tremulo sub lumine pontus.
Proxuma Circaeae raduntur litora terrae,
Dives inaccessos ubi Solis filia lucos

collustrari. Nempe quod loca infera vulgo putantur tenebricosa, id aliquoties in errorem induxit poetam, ut vs. 721. 761. 828. | 894. sqq. cf. Hom. Odyss. XIX, 562—567. etiam Ovid. Met. XI, 623—628. | 895. *Umbris*, Somniis. | 897. cf. Tibull. II, 6, 37. | 899. v. X, 107. | 901. *recto litore*, recta secundum litus via, v. VIII, 57. Alii *limite*.

Aeneid. L. VII. 3. *honos*, nomen honoris tui causa datum Caietae et urbi et promontorio, *serv. sed.*, signat eum locum, ubi sepulta es (v. VI, 328.), eaque re memoriam eius servat, cf. VII, 507. Idem, sed paulo explicatius, dicitur verbis *ossaque ... signat.* | 4. *si q. e. e. gl.*, quae scilicet est amplissima. — Alii *signant.* | 6. v. IV, 523. | 7. *velis*, velificatione. | 10. *Circeii*, promontorium Latii, tum Circes insula, postea coniuncta cum terra continenti. | 11. sqq. cf. Hom. Odyss. X,

Adsiduo resonat cantu, tectisque superbis
Urit odoratam nocturna in lumina cedrum,
Arguto tenuis percurrens pectine telas.
Hinc exaudiri gemitus iraeque leonum,
Vincla recusantum et sera sub nocte rudentum,
Saetigerique sues atque in praesepibus ursi
Saevire, ac formae magnorum ululare luporum,
Quos hominum ex facie dea saeva potentibus herbis
Induerat Circe in voltus ac terga ferarum.
Quae ne monstra pii paterentur talia Troes
Delati in portus, neu litora dira subirent,
Neptunus ventis inplevit vela secundis,
Atque fugam dedit, et praeter vada fervida vexit.
    Iamque rubescebat radiis mare, et aethere ab alto
Aurora in roseis fulgebat lutea bigis:
Cum venti posuere, omnisque repente resedit
Flatus, et in lento luctantur marmore tonsae.
Atque hic Aeneas ingentem ex aequore lucum
Prospicit. Hunc inter fluvio Tiberinus amoeno,
Verticibus rapidis, et multa flavus arena,
In mare prorumpit. Variae circumque supraque
Adsuetae ripis volucres et fluminis alveo
Aethera mulcebant cantu, lucoque volabant.
Flectere iter sociis terraeque advertere proras
Inperat, et laetus fluvio succedit opaco.
    Nunc age, qui reges, Erato, quae tempora rerum,
Quis Latio antiquo fuerit status, advena classem
Cum primum Ausoniis exercitus adpulit oris,
Expediam, et primae revocabo exordia pugnae.
Tu vatem, tu, diva, mone. Dicam horrida bella,
Dicam acies, actosque animis in funera reges,
Tyrrhenamque manum, totamque sub arma coactam
Hesperiam. Maior rerum mihi nascitur ordo,
Maius opus moveo. Rex arva Latinus et urbes
Iam senior longa placidas in pace regebat.
Hunc Fauno et nympha genitum Laurente Marica
Accipimus; Fauno Picus pater; isque parentem

135. sqq. — *inaccess.*, quo accedere periculosum est. | 13. cf. Hom. Odyss. V, 59. sqq. — *noct. in l.*, ut noctem collustret. | 17. *praesep.*, stabulis, ut vs. 275. | 18. *Saev.*, saevas voces edere. — Vocabulum *forma* interdum designat portentosam magnitudinem bestiarum. | 21. *ne monstra pat. tal.*, ne talem in monstra conversionem subirent. | 26. *lutea*, *κροκόπεπλος* Hom. Il. VIII, 1. | 27. *posuere*, placaverunt, sc. se, cf. X, 103. | 28. *marm.*, Hom. Il. XIV, 273. | 37. *q. temp. r.*, quae rerum condicio. | 40. cf. vs. 542. | 42. *a. in fun. r.:* perierunt eo bello Mezentius ac Turnus. | 43. *tot. s. a. c. H.*, ὑπερβολή, nam non ultra Latium Etruriamque serpsit id bellum. | 44. v. E. IX, 46. |

Te, Saturne, refert; tu sanguinis ultimus auctor.
Filius huic fato divom prolesque virilis
Nulla fuit, primaque oriens erepta iuventa est.
Sola domum et tantas servabat filia sedes,
Iam matura viro, iam plenis nubilis annis.
Multi illam magno e Latio totaque petebant
Ausonia; petit ante alios pulcherrimus omnis
Turnus, avis atavisque potens, quem regia coniunx
Adiungi generum miro properabat amore;
Sed variis portenta deum terroribus obstant.
Laurus erat tecti medio in penetralibus altis,
Sacra comam, multosque metu servata per annos,
Quam pater inventam, primas cum conderet arces,
Ipse ferebatur Phoebo sacrasse Latinus,
Laurentisque ab ea nomen posuisse colonis.
Huius apes summum densae — mirabile dictu —
Stridore ingenti liquidum trans aethera vectae,
Obsedere apicem, et, pedibus per mutua nexis,
Examen subitum ramo frondente pependit.
Continuo vates, Externum cernimus, inquit,
Adventare virum, et partis petere agmen easdem
Partibus ex isdem, et summa dominarier arce.
Praeterea, castis adolet dum altaria taedis,
Ut iuxta genitorem adstat Lavinia virgo,
Visa, nefas, longis conprendere crinibus ignem,
Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari,
Regalisque accensa comas, accensa coronam,
Insignem gemmis; tum fumida lumine fulvo
Involvi, ac totis Volcanum spargere tectis.
Id vero horrendum ac visu mirabile ferri:
Namque fore inlustrem fama fatisque canebant
Ipsam, sed populo magnum portendere bellum.
At rex sollicitus monstris, oracula Fauni,
Fatidici genitoris, adit, lucosque sub alta
Consulit Albunea, nemorum quae maxuma sacro

50. *fat. div.*, v. VI, 367. | 51. et quae fuerat,ea erepta est ei. | 52. Sola superrerat Latino filia (Lavinia) domus regnique heres. | 56. *av. at. pot.*, regio genere ortus eoque antiquissimo. — *reg. c.*, Amata coniux Latini. | 57. *proper.*, valde studebat, ut vs. 264. | 59. *tecti med.*, v. IV, 494. et cf. Tibull. III, 3. 15. | 60. *Sacra c.*, ergo intactis frondibus. | 61. *pr. c. c. a.*, cum primum urbem conderet, v. G. III, 130. | 63. *Laurentis* Accusat. Plur., v. G. I, 137. — *et ab ea*, et a qua; Cic. Orat. 3.: „species pulchritudinis eximia quaedam, *quam* intuens *in eaque* defixus“ cet. | 67. *subitum*, id quod, maxime in re mira, repente ac praeter exspectationem accidit. — Uva ab apibus facta dirum ostentum existimatur, Plin. N. H. XI, 17. | 69. *part. easdem*, urbem Latini. | 70. *Part. ex isd.*, a mari infero. | 74. *ornatum* capitis; et v. I, 713. | 75. v. E. IV, 6. | 83. *Albunea* silva cum

Fonte sonat, saevamque exhalat opaca mephitim.
Hinc Italae gentes omnisque Oenotria tellus
In dubiis responsa petunt; huc dona sacerdos
Cum tulit et caesarum ovium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis somnosque petivit,
Multa modis simulacra videt volitantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque deorum
Conloquio, atque imis Acheronta adfatur Avernis.
Hic et tum pater ipse petens responsa Latinus
Centum lanigeras mactabat rite bidentis,
Atque harum effultus tergo stratisque iacebat
Velleribus: subita ex alto vox reddita luco est:
Ne pete connubiis natam sociare Latinis,
O mea progenies, thalamis neu crede paratis:
Externi veniunt generi, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant, quorumque ab stirpe nepotes
Omnia sub pedibus, qua Sol utrumque recurrens
Aspicit Oceanum, vertique regique videbunt.
Haec responsa patris Fauni monitusque silenti
Nocte datos non ipse suo premit ore Latinus,
Sed circum late volitans iam Fama per urbes
Ausonias tulerat, cum Laomedontia pubes
Gramineo ripae religavit ab aggere classem.
Aeneas primique duces et pulcher Iulus
Corpora sub ramis deponunt arboris altae,
Instituuntque dapes, et adorea liba per herbam
Subiiciunt epulis, — sic Iuppiter ille monebat —
Et Cereale solum pomis agrestibus augent.
Consumptis hic forte aliis, ut vertere morsus
Exiguam in Cererem penuria adegit edendi
Et violare manu malisque audacibus orbem

fonte aquae sulfureae hodie *Acqua solforata d' Altieri* dicto; huic silvae in montibus sitae, *altae*, subiacebat lucus iste Fauno sacer. | 88. *incubuit*, unde incubatio, ἐγκοίμησις, dicta est haec ratio petendi oracula. | 91. *Acher.*, deos inferos et Manes. — *Avernis*, v. VI, 126. | 95. v. III, 40. | 97. *paratis*, cf. vs. 56. sq. | 98. *generi*, aliquis gener futurus, v. E. IV, 49. — Alii *venient*. | 99. *quor. ab st. n.*, et qui ab horum stirpe nascentur nepotes. | 100. *sub ped.*, sumtum hoc ab illa imagine, quae victores cervicibus victi pedem imponentes repraesentat, cf. G. II, 492. Ovid. Trist. III, 12, 48. — *recurrens*, quotidianum iter faciens, ergo et oriens et occidens. | 101. *verti*, Cic. Act. Verr. I, 7.: „Omnia in unius potestate ac moderatione *vertentur.*“ Ceterum cf. vs. 258. | 110. *ille*, hoc Pronomine admonemur rei praeteritae: Sic futurum esse Iuppiter *olim* praedixerat per Harpyiam scilicet III, 255—257. Terent. Phorm. II, 1, 32.: „Lenem patrem *illum* factum me esse acerrimum.“ Atque in iis comparationibus, quae referuntur ad quandam rerum praeteritarum memoriam, ut adverbio *olim* utitur poeta, VIII, 391. G. IV, 433., ita, sed cum quadam vi monstrandi, pronomine *ille*, X, 707. XI, 809. | 111. *aug.*, cumulant, tamquam mensas. | 114.

Fatalis crusti patulis nec parcere quadris:
Heus, etiam mensas consumimus! inquit Iulus;
Nec plura adludens. Ea vox audita laborum
Prima tulit finem, primamque loquentis ab ore
Eripuit pater, ac stupefactus numine pressit.
Continuo, Salve fatis mihi debita Tellus,
Vosque, ait, o fidi Troiae salvete Penates:
Hic domus, haec patria est. Genitor mihi talia namque,
Nunc repeto, Anchises fatorum arcana reliquit:
Cum te, nate, fames ignota ad litora vectum
Accisis coget dapibus consumere mensas,
Tum sperare domos defessus ibique memento
Prima locare manu molirique aggere tecta.
Haec erat illa fames; haec nos suprema manebat,
Exitiis positura modum.
Quare agite et primo laeti cum lumine solis,
Quae loca, quive habeant homines, ubi moenia gentis,
Vestigemus, et a portu diversa petamus.
Nunc pateras libate Iovi, precibusque vocate
Anchisen genitorem, et vina reponite mensis.
Sic deinde effatus frondenti tempora ramo
Inplicat, et Geniumque loci primamque deorum
Tellurem Nymphasque et adhuc ignota precatur
Flumina, tum Noctem Noctisque orientia Signa
Idaeumque Iovem Phrygiamque ex ordine Matrem
Invocat, et duplicis Caeloque Ereboque parentes.
Hic pater omnipotens ter caelo clarus ab alto
Intonuit, radiisque ardentem lucis et auro
Ipse manu quatiens ostendit ab aethere nubem.
Diditur hic subito Troiana per agmina rumor,
Advenisse diem, quo debita moenia condant.
Certatim instaurant epulas, atque omine magno
Crateras laeti statuunt et vina coronant.

utrumque, et *violare* et *audax* (Tibull. III, 5, 8.), spectat ad pollutionem caerimoniarum; mensae autem sacrae videntur habitae a veteribus. | 115. *Fat.*, cf. III, 255—257. | 117. *N. pl. adl.*, nec plura locutus est iocans et in nomine rei ludens. | 118. *primam*, ut primum exiit ex eius ore, statim. | 119. *Eripuit ... pressit*, celeriter excepit et ad animum admissam paulisper tacitus mente volutavit. — *stup. numine*, i. e. voce Ascanii, quam instinctu numinis alicuius ab illo editam esse Aeneas sibi persuadebat. | 121. *fidi*, servantes fidem promissorum, cf. III, 148. sqq. | 127. *mol. aggere t.*, urbem ducto vallo aedificare. | 134. v. G. IV, 378. | 135. v. A. II, 391. | 136. *primam*, v. III, 437. | 139. *ex ordine*, deinceps. — *Matrem* deorum, Cybelen. | 140. Venerem atque Anchisen. v. vs. 226. | 141. *clarus*, serenus, i. e. caelo sereno. | 142. *rad. luc. et auro*, v, G. I, 173. | 145. *debita*, cf. v. 120. | 146. *instaurare epulas* est rursus epulari rei sacrae causa, v. IV, 63. — *omine*, cf. vs. 141. | 147. *v.*

Postera cum prima lustrabat lampade terras
Orta dies, urbem et finis et litora gentis
Diversi explorant; haec fontis stagna Numici,
Hunc Thybrim fluvium, hic fortis habitare Latinos.
Tum satus Anchisa delectos ordine ab omni
Centum oratores augusta ad moenia regis
Ire iubet, ramis velatos Palladis omnis,
Donaque ferre viro, pacemque exposcere Teucris.
Haud mora, festinant iussi rapidisque feruntur
Passibus. Ipse humili designat moenia fossa,
Moliturque locum, primasque in litore sedes
Castrorum in morem pinnis atque aggere cingit.
Iamque iter emensi turris ac tecta Latinorum
Ardua cernebant iuvenes, muroque subibant.
Ante urbem pueri et primaevo flore iuventus
Exercentur equis, domitantque in pulvere currus,
Aut acris tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent, cursuque ictuque lacessunt:
Cum praevectus equo longaevi regis ad auris
Nuntius ingentis ignota in veste reportat
Advenisse viros. Ille intra tecta vocari
Inperat, et solio medius consedit avito.
Tectum augustum, ingens, centum sublime columnis,
Urbe fuit summa, Laurentis regia Pici,
Horrendum silvis et religione parentum.
Hic sceptra accipere et primos attollere fasces
Regibus omen erat; hoc illis curia templum,
Hae sacris sedes epulis; hic ariete caeso
Perpetuis soliti patres considere mensis.
Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum
Antiqua e cedro, Italusque paterque Sabinus
Vitisator, curvam servans sub imagine falcem,
Saturnusque senex Ianique bifrontis imago,

cor., v. G. II, 528. | 148. v. G. III, 130. | 149. *urbem*, Laurentum. | 150. *div.*, cf. vs. 132. | 151. *habitare* sc. resciscunt, v. vs. 256. 578. | 154. *ramis velatos*, ramos vittatos manibus gerentes, cf. vs. 237. VIII, 116. 128. XI, 101. 332. | 157. *fossa*, v. V, 755. | 158. *Mol. loc.*, aedificia in eo exstruit, cf. vs. 290. — *primas*, refertur hoc vocabulum saepe ad initia rerum; *primas sedes cingit*, i. e. cingit sedes, quas *coepit* condere. | 160. *turr. ac t.*, v. XII, 132. — Alii *Latini.* | 164. *lenta*, ex lenta materie facta, qualis est corni, myrti, cf. IX, 698. G. II, 447. sq. | 165. *que ... que*, v. I, 701. — *lacess.*, certant. | 167. *in v.*, v. V, 179. | 169. cf. I, 505. sq. | 171. *Urbe, summa*, ἐν τῇ ἀκροπόλει. | 173. *fasces* praeferendos novo regi. | 174. *omen*, faustum principium. — *erat: h.*, v. E. I, 39. | 176. *Perpet.*, recta linea continuatis longisque. | 178. *cedro: It.*, v. E. X, 13. | 179. falx, vinitorum instrumentum, quo ille usus fuerat, ad memoriam eius rei servandam posita erat in basi eius simulacri. |

Vestibulo adstabant, aliique ab origine reges,
Martiaque ob patriam pugnando volnera passi.
Multaque praeterea sacris in postibus arma,
Captivi pendent currus, curvaeque secures,
Et cristae capitum, et portarum ingentia claustra,
Spiculaque clipeique ereptaque rostra carinis.
Ipse Quirinali lituo, parvaque sedebat
Succinctus trabea, laevaque ancile gerebat
Picus, equum domitor; quem capta cupidine coniunx
Aurea percussum virga versumque venenis
Fecit avem Circe, sparsitque coloribus alas.
Tali intus templo divom patriaque Latinus
Sede sedens Teucros ad sese in tecta vocavit;
Atque haec ingressis placido prior edidit ore:
Dicite, Dardanidae, neque enim nescimus et urbem
Et genus, auditique advertitis aequore cursum,
Quid petitis? quae caussa rates, aut cuius egentis
Litus ad Ausonium tot per vada caerula vexit?
Sive errore viae, seu tempestatibus acti,
Qualia multa mari nautae patiuntur in alto,
Fluminis intrastis ripas portuque sedetis,
Ne fugite hospitium, neve ignorate Latinos
Saturni gentem, haud vinclo nec legibus aequam,
Sponte sua veterisque dei se more tenentem.
Atque equidem memini — fama est obscurior annis —
Auruncos ita ferre senes, his ortus ut agris
Dardanus Idaeas Phrygiae penetrarit ad urbes
Threiciamque Samon, quae nunc Samothracia fertur.
Hinc illum Corythi Tyrrhena ab sede profectum
Aurea nunc solio stellantis regia caeli
Accipit et numerum divorum altaribus addit.
Dixerat; et dicta Ilioneus sic voce secutus:
Rex, genus egregium Fauni, nec fluctibus actos
Atra subegit hiemps vestris succedere terris,
Nec sidus regione viae litusve fefellit;

182. Alii *Martia qui.* | 186. *Spiculaqué*, v. E. IV, 51. | 187. *Ipse*, v. II, 394. — *Quir. lituo*, Ablativus habitum significans, ut XI, 711.: „*Ense pedes nudo;*“ i. e. instructus lituo, ense. | 189. *coniunx*, i. q. amans; v. E. VIII, 18. | 190. *Aurea*, v. I, 698. | 191. Picus in avem picum mutatus, Ovid. Met. XIV, 320—396. | 196. *auditi*, fama noti. | 203. *h. vinclo n. leg. ae.*, nullo legum vinclo iustitiam colentem, v. G. I, 173. — Hi sunt Aborigines illi, de quibus Sall. Cat. c. 6.: „genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum“. | 204. *se tenent.*, vitam suam moderantem, *vet. dei more*, more a Saturno instituto, cf. Ovid. Met. I, 89. sqq. | 206. Auruncis imperasse Latinum intelligitur ex XI, 316—19. | 209. v. E. I, 54. — Corythus, Cortona Etruriae. | 211. numerum altaribus deorum addit, quia et ipsi altaria instituuntur ut deo. | 215. nullus error nec in observandis sideribus

Consilio hanc omnes animisque volentibus urbem
Adferimur, pulsi regnis, quae maxuma quondam
Extremo veniens Sol aspiciebat Olympo.
Ab Iove principium generis; Iove Dardana pubes
Gaudet avo; rex ipse Iovis de gente suprema,
Troius Aeneas, tua nos ad limina misit.
Quanta per Idaeos saevis effusa Mycenis
Tempestas ierit campos, quibus actus uterque
Europae atque Asiae fatis concurrerit orbis,
Audiit, et si quem tellus extrema refuso
Submovet Oceano, et si quem extenta plagarum
Quattuor in medio dirimit plaga Solis iniqui.
Diluvio ex illo tot vasta per aequora vecti
Dis sedem exiguam patriis litusque rogamus
Innocuum et cunctis undamque auramque patentem.
Non erimus regno indecores, nec vestra feretur
Fama levis, tantive abolescet gratia facti,
Nec Troiam Ausonios gremio excepisse pigebit.
Fata per Aeneae iuro dextramque potentem,
Sive fide seu quis bello est expertus et armis:
Multi nos populi, multae — ne temne, quod ultro
Praeferimus manibus vittas ac verba precantia —
Et petiere sibi et voluere adiungere gentes;
Sed nos fata deum vestras exquirere terras
Inperiis egere suis. Hinc Dardanus ortus;
Huc repetit iussisque ingentibus urguet Apollo
Tyrrhenum ad Thybrim et fontis vada sacra Numici.
Dat tibi praeterea Fortunae parva prioris
Munera, reliquias Troia ex ardente receptas.
Hoc pater Anchises auro libabat ad aras;
Hoc Priami gestamen erat, cum iura vocatis
More daret populis, sceptrumque sacerque tiaras
Iliadumque labor vestes.

admissus, nec ex ignoratione litorum terrarumque ortus nos alio, quam quo tendebamus, abduxit; v. II, 737. | 218. *Extr. Ol.*, ab orientali parte caeli. | 225. *refuso*, ἀψοῤῥόῳ, terras ambiente et in se ipsum redeunte. | 226. *Oceano* est Ablativus loci: si quem litora Oceani habitantem *cet.*; similiter vs. 140.: „duplices Caeloque Ereboque parentes,“ qui sunt in Caelo, Erebo; vs. 269. *monstra caelo*, i. e. ostenta de caelo s. a diis missa; *aurum collo* vs. 351., adde 450. VIII, 419., *flumine*, ad flumen, VIII, 610. — Ceterum v. E. X, 13. | 227. Iunge: *in medio quattuor plagarum*; et cf. G. I, 233. sqq. | 234. sq. Cic. Ep. ad Div. VII, 5, 11.: „manum tuam (Caesaris) et victoria et fide praestantem.“ | 237. v. vs. 154. — *ac verba*, cum verbis, cf. vs. 431. XII, 399. — *precantia*, ut Ovid. Met. XV, 718. *Antium*, v. I, 2. | 238. *petimus* ea, quae bona ac praeclara nobis videntur. | 239. v. VI, 367. | 241. *rep.*, Cic. pro Dom. c. 57.: „Vos, qui maxime me repetistis atque revocastis.“ | 243. *Dat*, sc. Aeneas, v. VI, 734. | 246. *gesta-*

Talibus Ilionei dictis defixa Latinus
Obtutu tenet ora, soloque inmobilis haeret,
Intentos volvens oculos. Nec purpura regem
Picta movet, nec sceptra movent Priameia tantum,
Quantum in connubio natae thalamoque moratur;
Et veteris Fauni volvit sub pectore sortem:
Hunc illum fatis externa ab sede profectum
Portendi generum, paribusque in regna vocari
Auspiciis; huic progeniem virtute futuram
Egregiam, et totum quae viribus occupet orbem.
Tandem laetus ait: Di nostra incepta secundent
Auguriumque suum! Dabitur, Troiane, quod optas.
Munera nec sperno. Non vobis, rege Latino,
Divitis uber agri Troiaeve opulentia deerit.
Ipse modo Aeneas, nostri si tanta cupido est,
Si iungi hospitio properat sociusque vocari,
Adveniat, voltus neve exhorrescat amicos.
Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
Vos contra regi mea nunc mandata referte.
Est mihi nata, viro gentis quam iungere nostrae
Non patrio ex adyto sortes, non plurima caelo
Monstra sinunt; generos externis adfore ab oris,
Hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant. Hunc illum poscere fata
Et reor, et, si quid veri mens augurat, opto.
Haec effatus equos numero pater eligit omni.
Stabant ter centum nitidi in praesepibus altis.
Omnibus extemplo Teucris iubet ordine duci
Instratos ostro alipedes pictisque tapetis;
Aurea pectoribus demissa monilia pendent;
Tecti auro, fulvum mandunt sub dentibus aurum;
Absenti Aeneae currum geminosque iugalis
Semine ab aetherio, spirantis naribus ignem,
Illorum de gente, patri quos daedala Circe

men quod fuerit, ipse poeta dicit subiecta interpretatione *sceptrum*. — Ceterum v. I, 507. | 249. v. E. VI, 78. | 251. *purp. picta*, vestes purpureae acu pictae vel auro intextae. | 254. cf. vs. 96. sqq. | 255. *Hunc ill.*, hunc esse illum, quem fata portendant generum; cf. III, 558. IV, 675. | 256. *Portendi* sc. videt, sibi persuadet; v. vs. 151. — *paribus Auspiciis*, v. IV, 102. | 264. v. vs. 57. | 266. *pacis*, foederis, haec pars erit; foedera iungebantur non solum dextris datis, sed etiam condicionibus utrimque latis acceptisque maximeque diis auctoribus per sacra factis. | 269. *caelo*, v. vs. 226. | 270. *generos*, v. vs. 98. | 271. *Hoc L. rest.*, hanc fortunam manere Latinos. — *sanguine*, suo genere per connubium mixto cum nostro. | 272. v. vs. 255. | 275. *praesep.*, v. vs. 17. | 276. *Teucris*, centum illis oratoribus. — *ordine*, deinceps, singulis singulos. | 277. v. G. I, 173. — *picti*, auro scilicet, quod verbis *Tecti auro* vs. 279. declaratur, et v. vs. 251. | 282. Iunge:

Supposita de matre nothos furata creavit.
Talibus Aeneadae donis dictisque Latini
Sublimes in equis redeunt, pacemque reportant.
Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
Saeva Iovis coniunx, aurasque invecta tenebat,
Et laetum Aenean classemque ex aethere longe
Dardaniam Siculo prospexit ab usque Pachyno.
Moliri iam tecta videt, iam fidere terrae,
Deseruisse rates. Stetit acri fixa dolore.
Tum quassans caput haec effundit pectore dicta:
Heu stirpem invisam, et fatis contraria nostris
Fata Phrygum! num Sigeis occumbere campis,
Num capti potuere capi? num incensa cremavit
Troia viros? medias acies mediosque per ignis
Invenere viam. At, credo, mea numina tandem
Fessa iacent, odiis aut exsaturata quievi —
Quin etiam patria excussos infesta per undas
Ausa sequi, et profugis toto me opponere ponto.
Absumptae in Teucros vires caelique marisque.
Quid Syrtes, aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis
Profuit? optato conduntur Thybridis alveo,
Securi pelagi atque mei. Mars perdere gentem
Inmanem Lapithum valuit; concessit in iras
Ipse deum antiquam genitor Calydona Dianae;
Quod scelus aut Lapithas tantum, aut Calydona merentem?
Ast ego, magna Iovis coniunx, nil linquere inausum
Quae potui infelix, quae memet in omnia verti,
Vincor ab Aenea. Quod si mea numina non sunt
Magna satis, dubitem haud equidem inplorare quod usquam est.
Flectere si nequeo Superos, Acheronta movebo.

patri, Soli, *furata*. | 283. uni equorum immortalium patris submisit mortalem equam, et sic *noth. fur. creavit*, i. e. furtim susceptam progeniem nacta est; Hom. Il. V, 268. sq.: „τῆς γενεῆς ἔκλεψεν ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγχίσης, λάθρῃ Λαομέδοντος ὑποσχὼν θήλεας ἵππους." et cf. VI, 24. | 284. *Tal. donis dictisque* *quasi comitati redeunt*, talia dona dictaque secum referunt, his eos prosequitur Latinus; est is Ablativus comitatum aliquem significans, ut *omnibus copiis proficisci* apud Caesarem, infra VIII, 685. XI, 478. | 286. *Inach.* ab Inacho conditis. — Quare ab Argis? cf. I, 24. Hom. Il. IV, 51. sq. et quo? cf. I, 13—18. | 290. cf. vs. 157—59. | 293. *fatis nostris*, meae voluntati, v. VI, 376., meoque Troianorum odio. | 296. v. I, 544. | 302. *Syrtes*, cf. I, 111. | 304. Servius: „Pirithous Lapitharum rex cum uxorem duceret, vicinos populos Centauros, etiam sibi cognatos, et deos omnes excepto Marte ad convivium convocavit. Unde iratum numen immisit furorem, quo Centauri et Lapithae in bella venerunt." | 305. v. II, 242. — *conc. in iras*, conc. ulciscendam. | 306. cf. Hom. Il. IX, 529. sqq. Ovid. Met. VIII, 270. sqq. | 307. v. II, 229. | 309. *potui*, sustinui. — *me in omnia verti*, omnes quasi personas nocendique partes

Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis,
Atque inmota manet fatis Lavinia coniunx:
At trahere, atque moras tantis licet addere rebus;
At licet amborum populos exscindere regum.
Hac gener atque socer coeant mercede suorum.
Sanguine Troiano et Rutulo dotabere, virgo,
Et Bellona manet te pronuba. Nec face tantum
Cisseis praegnans ignis enixa iugalis;
Quin idem Veneri partus suus et Paris alter,
Funestaeque iterum recidiva in Pergama taedae.
Haec ubi dicta dedit, terras horrenda petivit;
Luctificam Allecto dirarum ab sede dearum
Infernisque ciet tenebris, cui tristia bella
Iraeque insidiaeque et crimina noxia cordi.
Odit et ipse pater Pluton, odere sorores
Tartareae monstrum: tot sese vertit in ora,
Tam saevae facies, tot pullulat atra colubris.
Quam Iuno his acuit verbis, ac talia fatur:
Hunc mihi da proprium, virgo sata Nocte, laborem,
Hanc operam, ne noster honos infractave cedat
Fama loco, neu connubiis ambire Latinum
Aeneadae possint, Italosve obsidere finis.
Tu potes unanimos armare in proelia fratres
Atque odiis versare domos, tu verbera tectis
Funereasque inferre faces, tibi nomina mille,
Mille nocendi artes. Fecundum concute pectus,
Disiice conpositam pacem, sere crimina belli;
Arma velit poscatque simul, rapiatque iuventus.

suscepi ad istos perdendos. | 314. *inm. man. fat. L. coni.*, immutabili fato decreta Aeneae est coniux Lav.; proprie ipsa fata dicuntur immota, ut I, 257. | 317. ***coeant***, foedere et matrimonio Aeneae et Laviniae coniungantur. | 319. cf. IV, 166. — *face praegnans*, cf. Ovid. Heroid. XVI, 43—49. | 320. *Cisseis,* v. V, 537. — Non sola Hecuba enixa est ignes iugales, i. e. peperit in matrimonio filium, qui incendium Asiae erat futurus (Ovid. l. l. vs. 49.), sed etiam Veneri filius suus similis (*idem*) erit ignis et alter Paris. | 324. Alii *sororum.* | 327. v. E. IV, 6. | 328. cf. vs. 415. sq. | 331. *proprium*, cuius fructu ipsa sola gaudeam. Non petit Iuno aliis, sed sibi soli; quod autem ita petimus, id et instantius petimus, et, si datur, gratissimum esse solet. | 332. *cedere loco* proprie dicitur gladiator aut miles, qui pugna inferior est; „ne honos ac fama mea non tueatur locum suum, s. ne se non sustineat." | 333. *puellam ambire* proprie dicitur; insolentius hoc: *patrem ambire connubiis*, i. e. filiam a patre petere in matrimonium dandam. | 336. *versare*, exagitare. — *verbera* oriuntur e rixis discordiisque domesticis, e verberibus caedes et funera. | 337. pro varia potestate, qua quisque erat deus, variis appellabatur nominibus, πολυώνυμος. Ac multa singulorum deorum nomina coacervata deprehendes in Hymnis Orphicis, ut in LXIX. sq., qui scripti sunt in ipsas Eumenidas. | 338. *fec. conc. p.*, excita animum ad invenienda consilia fecundum. | 340. uno eodemque tempore et cupiat arma

Exin Gorgoneis Allecto infecta venenis
Principio Latium et Laurentis tecta tyranni
Celsa petit, tacitumque obsedit limen Amatae,
Quam super adventu Teucrum Turnique hymenaeis
Femineae ardentem curaeque iraeque coquebant.
Huic dea caeruleis unum de crinibus anguem
Coniicit inque sinum praecordia ad intima subdit,
Quo furibunda domum monstro permisceat omnem.
Ille, inter vestes et levia pectora lapsus,
Volvitur attactu nullo, fallitque furentem,
Vipeream inspirans animam; fit tortile collo
Aurum ingens coluber, fit longae taenia vittae,
Innectitque comas, et membris lubricus errat.
Ac dum prima lues udo sublapsa veneno
Pertemptat sensus atque ossibus inplicat ignem
Necdum animus toto percepit pectore flammam,
Mollius, et solito matrum de more, locuta est,
Multa super natae lacrimans Phrygiisque hymenaeis:
Exsulibusne datur ducenda Lavinia Teucris,
O genitor? nec te miseret gnataeque tuique?
Nec matris miseret, quam primo aquilone relinquet
Perfidus, alta petens abducta virgine praedo?
At non sic Phrygius penetrat Lacedaemona pastor
Ledaeamque Helenam Troianas vexit ad urbes.
Quid tua sancta fides? quid cura antiqua tuorum
Et consanguineo totiens data dextera Turno?
Si gener externa petitur de gente Latinis,
Idque sedet, Faunique premunt te iussa parentis,
Omnem equidem sceptris terram quae libera nostris

et poscat et rapiat. | 341. *Gorg. inf. ven.*, cuius caput, ut Gorgonis Medusae, serpentibus veneno infectis cinctum erat. | 343. *tacitum*, quo sola secesserat Amata curis intenta. | 345. *cura* et *ira* fervere, fervida esse, proptereaque hominem coquere (animum eius incendere) dicitur; Ennius: „Quae (*cura*) nunc te coquit et versat sub pectore fixa." Silius XIV, 103.: „quos ira metusque coquebat." | 346. *Huic*, v. E. II, 30. — *caeruleis*, quippe angues caeruleos (est enim hoc prope perpetuum epitheton serpentum) immixtos habentibus. | 350. sq. *fall. f. Vip. insp. an.*, i. e. clam inspirat furenti animam vip., ἔλαθεν αὐτὴν εἰςπνέων, Eurip. Heracl. 339.: „μὴ λάθῃ με προςπεσών." Horat. Ep. I, 17, 10.: „Nec vixit male, qui *natus moriensque fefellit*." | 351. *collo*, v. vs. 226. | 354. *prima ... veneno*, prima pestis humore veneni furtim se in corpus insinuans. | 355. v. I, 660. | 359. v. E. IV, 49. | 361. *primo*, ubi primum flare aquilo coeperit. | 363. *At non sic*, quasi non simili modo Spartam venerit Paris; *at* particula apta est ironiae, sarcasmo et irrisioni. — Per Praesens, *penetrat*, res praeterita ita in memoriam revocatur, ut quasi nunc geri fierique videatur. | 365. *Quid tua fides?* nulla iam est. | 367. *Latinis*, ut XI, 472.: „generumque adsciverit *urbi*," nempe ut consortem imperii, et cf. supra vs. 255—257. | 368. *premi* dicitur is, cui non

Dissidet, externam reor, et sic dicere divos.
Et Turno, si prima domus repetatur origo,
Inachus Acrisiusque patres mediaeque Mycenae.
His ubi nequiquam dictis experta Latinum
Contra stare videt, penitusque in viscera lapsum
Serpentis furiale malum, totamque pererrat,
Tum vero infelix, ingentibus excita monstris,
Inmensam sine more furit lymphata per urbem:
Ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
Quem pueri magno in gyro vacua atria circum
Intenti ludo exercent; ille actus habena
Curvatis fertur spatiis; stupet inscia supra
Inpubesque manus, mirata volubile buxum;
Dant animos plagae. Non cursu segnior illo
Per medias urbes agitur populosque ferocis.
Quin etiam in silvas, simulato numine Bacchi,
Maius adorta nefas maioremque orsa furorem,
Evolat, et natam frondosis montibus abdit,
Quo thalamum eripiat Teucris taedasque moretur,
Euoe Bacche, fremens, solum te virgine dignum
Vociferans: etenim mollis tibi sumere thyrsos,
Te lustrare choro, sacrum tibi pascere crinem.
Fama volat, furiisque accensas pectore matres
Idem omnis simul ardor agit, nova quaerere tecta.
Deseruere domos, ventis dant colla comasque;
Ast aliae tremulis ululatibus aethera conplent,
Pampineasque gerunt incinctae pellibus hastas.
Ipsa inter medias flagrantem fervida pinum
Sustinet, ac natae Turnique canit hymenaeos,
Sanguineam torquens aciem, torvumque repente

quod ipse vult licet facere, sed qui cogitur facere imperata. | 372. cf. vs. 409—411. Argivi reges, ex quibus unus erat Acrisius, genus ducebant ab Inacho. — *mediae M.*, ergo ex media (cui nihil cum Italia commune) Argolide repetit Turnus originem; Mycenae et Argi saepe a poetis confunduntur, utraque urbs Argolidis. | 376. *monstra* h. l. sunt terrores et phantasmata animo Amatae obiecta. | 377. *sine more*, ἀκόσμως. | 378. *sub v.*, Callim. Ep. I, 9. sq.: „ὑπὸ πληγῇσι θοὰς βέμβικας ἔχοντες ἔστρεφον.“ Herod. VII, 56.: „Ξέρξης ἐθηεῖτο τὸν στρατὸν ὑπὸ μαστίγων διαβαίνοντα.“ | 379. *circ. atria*, per atria huc et illuc. | 381. *inscia*, quid sit, quod ita in gyrum turbo vertatur. — *supra*, designantur pueri turbini intenti et quodammodo incumbentes prae studio. | 383. *dant* turbini *animos*, motum concitatiorem. | 385. sqq. simulat se Bacchico furore correptam id agere, ut filiam orgiis initiet. | 388. v. E. VIII, 29. | 390. *Vociferans* eam, filiam, *tibi*, in tuum honorem, *mollis*, pampinis vestitos, *s. th.* | 391. *Te lustr. ch.*, choros circum te, tamquam praesentem, ducere. | 393. *nova tecta*, puta silvas. | 394. *vent. d. c. c.*, Maenadum modo, cf. vs. 403. | 396. *Pamp. hastas*, v. E. V, 31. — *pell.*, nebride. | 397. *pinum*, facem pineam. | 398. *canit h.*, v. E. I, 39. | 399. cf. IV, 643. — *torv.*,

Clamat: Io matres, audite, ubi quaeque, Latinae:
Si qua piis animis manet infelicis Amatae
Gratia, si iuris materni cura remordet,
Solvite crinalis vittas, capite orgia mecum.
Talem inter silvas, inter deserta ferarum,
Reginam Allecto stimulis agit undique Bacchi.
Postquam visa satis primos acuisse furores,
Consiliumque omnemque domum vertisse Latini,
Protinus hinc fuscis tristis dea tollitur alis
Audacis Rutuli ad muros, quam dicitur urbem
Acrisioneis Danae fundasse colonis,
Praecipiti delata Noto. Locus Ardea quondam
Dictus avis; et nunc magnum tenet Ardea nomen;
Sed fortuna fuit. Tectis hic Turnus in altis
Iam mediam nigra carpebat nocte quietem.
Allecto torvam faciem et furialia membra
Exuit; in voltus sese transformat anilis
Et frontem obscenam rugis arat; induit albos
Cum vitta crinis; tum ramum innectit olivae;
Fit Calybe Iunonis anus templique sacerdos:
Et iuveni ante oculos his se cum vocibus offert:
Turne, tot incassum fusos patiere labores,
Et tua Dardaniis transcribi sceptra colonis?
Rex tibi coniugium et quaesitas sanguine dotes
Abnegat, externusque in regnum quaeritur heres.
I nunc, ingratis offer te, inrise, periclis;
Tyrrhenas, i, sterne acies; tege pace Latinos.
Haec adeo tibi me, placida cum nocte iaceres,
Ipsa palam fari omnipotens Saturnia iussit.
Quare age, et armari pubem portisque moveri
Laetus in arma para, et Phrygios, qui flumine pulchro
Consedere, duces pictasque exure carinas.
Caelestum vis magna iubet. Rex ipse Latinus,
Ni dare coniugium et dicto parere fatetur,
Sentiat et tandem Turnum experiatur in armis.
Hic iuvenis, vatem inridens, sic orsa vicissim
Ore refert: Classis invectas Thybridis undam

torvo vultu. | 404. *Talem*, v. IV, 494. | 410. v. vs. 372. | 412. *tenet*, alii *manet*. | 413. *fuit*, cf. II, 325. | 419. *anus sacerd.*, ut *anus* (vetus) *testa* apud Martial. I, 106, 4. — *Iunonis templique*, v. II, 319. | 423. *sanguine*, ergo bella gesserat pro Latino, quod comprobant vss. 425. sq. — *dotes*, cf. XI, 369. | 425. *ingratis*, quorum nulla est gratia sive merces. | 430. *in arma*, in pugnam. | 431. exure naves cum vectoribus, v. vs. 237. | 432. *Cael. vis m.*, magnum aliquod numen, Iuno. | 433. *dicto par. fat.*, promissis satisfacere se velle profitetur. | 434. Valer. Fl. IV, 745.: „Nos quoque, nos Amycum ... *Sensimus*.“ — *in arm.*, v. V, 440. | 436. Alii *Thybr. alveo*, cf. VIII, 714. sq. | 436—440. Hoc di-

Non, ut rere, meas effugit nuntius auris;
Ne tantos mihi finge metus. Nec regia Iuno
Inmemor est nostri;
Sed te victa situ verique effeta senectus,
O mater, curis nequiquam exercet, et arma
Regum inter falsa vatem formidine ludit.
Cura tibi, divom effigies et templa tueri,
Bella viri pacemque gerant, quis bella gerenda.

Talibus Allecto dictis exarsit in iras.
At iuveni oranti subitus tremor occupat artus;
Deriguere oculi: tot Erinys sibilat hydris,
Tantaque se facies aperit; tum flammea torquens
Lumina cunctantem et quaerentem dicere plura
Reppulit, et geminos erexit crinibus anguis,
Verberaque insonuit, rabidoque haec addidit ore:
En ego victa situ, quam veri effeta senectus
Arma inter regum falsa formidine ludit;
Respice ad haec: adsum dirarum ab sede sororum;
Bella manu letumque gero.
Sic effata facem iuveni coniecit, et atro
Lumine fumantis fixit sub pectore taedas.
Olli somnum ingens rumpit pavor, ossaque et artus
Perfudit toto proruptus corpore sudor.
Arma amens fremit, arma toro tectisque requirit;
Saevit amor ferri et scelerata insania belli,
Ira super: magno veluti cum flamma sonore
Virgea suggeritur costis undantis aeni,
Exsultantque aestu latices; furit intus aquai

cit Turnus: „Novi, quod narras de classe Tiberim ingressa; *quare si quid periculi afferret ea res, dudum mihi providissem*, v. G. III, 562.; nunc noli ficto metu me terrere. Illud etiam scio, me Iunoni, cuius te nuntiam esse iactas, curae esse; sed“ cet. | 440. *situs* proprie significat corruptionem ex humore et diuturnitate contractam, tum omnino naturam diuturnitate vitiosam factam, h. l. vitia ex longinquitate vitae nata, in quibus est vana quaedam sollicitudo. — *effeta est* proprie, quae peperit, tum quae vires pariendo amisit; quare maxime vetulae dicuntur effetae; *veri effeta*, quae senectutis vitio vim veri videndi amisit; et cf. X, 630. | 441. *inter arma regum*, ergo in rebus, quae regibus curandae sunt, non tibi. | 444. v. I, 426. Sallust. Iug. 46.: „*pacem an bellum gerens* perniciosior esset.“ | 447. v. E. I, 12. | 450. *crinibus*, in capite, v. vs. 226. | 451. *V. inson.*, fecit flagellum resonare. | 456. *iuveni*, v. vs. 346. — *atro*, v. VI, 593. | 459. v. G. III, 272. | 460. *toro*, cf. VI, 524. | 461. *ins.*, insana cupiditas. | 462. *super*, sive Praepositio est, sive Adverbium, interdum denotat insignem aliquam accessionem, ut infra vs. 803. I, 29. VIII, 303. IX, 283. XI, 226. Ad insanum istum belli amorem Turno iniectum accedebat etiam maius irritamentum, summa ira ex amissione sperati coniugii nata. | 463. *Virgea flamma*, *stuppea* VIII,

Fumidus atque alte spumis exuberat amnis;
Nec iam se capit unda; volat vapor ater ad auras.
Ergo iter ad regem polluta pace Latinum
Indicit primis iuvenum, et iubet arma parari,
Tutari Italiam, detrudere finibus hostem;
Se satis ambobus Teucrisque venire Latinisque.
Haec ubi dicta dedit divosque in vota vocavit,
Certatim sese Rutuli exhortantur in arma.
Hunc decus egregium formae movet atque iuventae,
Hunc atavi reges, hunc claris dextera factis.
Dum Turnus Rutulos animis audacibus inplet,
Allecto in Teucros Stygiis se concitat alis.
Arte nova speculata locum, quo litore pulcher
Insidiis cursuque feras agitabat Iulus,
Hic subitam canibus rabiem Cocytia virgo
Obiicit et noto naris contingit odore,
Ut cervum ardentes agerent; quae prima laborum
Caussa fuit belloque animos accendit agrestis.
Cervus erat forma praestanti et cornibus ingens,
Tyrrhidae pueri quem matris ab ubere raptum
Nutribant Tyrrheusque pater, cui regia parent
Armenta, et late custodia credita campi.
Adsuetum inperiis soror omni Silvia cura
Mollibus intexens ornabat cornua sertis,
Pectebatque ferum, puroque in fonte lavabat.
Ille manum patiens mensaeque adsuetus herili
Errabat silvis rursusque ad limina nota
Ipse domum sera quamvis se nocte ferebat.
Hunc procul errantem rabidae venantis Iuli
Commovere canes, fluvio cum forte secundo
Deflueret, ripaque aestus viridante levaret.
Ipse etiam, eximiae laudis succensus amore,
Ascanius curvo direxit spicula cornu;

694., *pineus ardor* XI, 786., ut *viridis* et *saxea umbra* E. IX, 20. et G. III, 145. | 467. v. V, 6. | 470. Se satis valere adversus utrosque, cf. VIII, 447. sq. Silius VII, 63.: „Quod (*quantum*) tibi sit Libyaeque satis, certaverit unus.“ | 471. v. V, 234. | 472. sqq. Rutuli se acuunt ad bellum, alii pulchritudine Turni, alii nobilitate eius aut virtutis fama ducti. | 477. *Arte nova speculata est locum et rabiem canibus obiicit.* Itaque explicatius hoc sic dices: Utitur illa alia fraude; speculatur enim locum cet. et rabiem canibus obiicit. | 478. *Insidiis*, cf. G. III, 371. sq. | 481. sq. Hom. Il. XXII, 116.: „*ἥτ᾽ ἔπλετο νείκεος ἀρχή.*“ | 482. *agr.*, cf. vs. 504. | 485. *c. r. parent A.*, pastori armentorum reg., v. E. VIII, 45. | 492. *Ipse*, v. E. IV, 21. | 495. aestum cervus levabat et fluvio defluens et in umbrosa ripa decumbens; ergo *deflueret*, non *defluxisset.* | 496. *Ipse etiam:* Non solum canes eum cervum excitarunt, sed *ipse etiam* Ascanius sagitta

Nec dextrae erranti deus afuit, actaque multo
Perque uterum sonitu perque ilia venit arundo.
Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit,
Successitque gemens stabulis, questuque cruentus
Atque inploranti similis tectum omne replebat.
Silvia prima soror, palmis percussa lacertos,
Auxilium vocat et duros conclamat agrestis.
Olli, pestis enim tacitis latet aspera silvis,
Inprovisi adsunt, hic torre armatus obusto,
Stipitis hic gravidi nodis; quod cuique repertum
Rimanti, telum ira facit. Vocat agmina Tyrrheus,
Quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis
Scindebat, rapta spirans inmane securi.
At saeva e speculis tempus dea nacta nocendi
Ardua tecta petit stabuli, et de culmine summo
Pastorale canit signum, cornuque recurvo
Tartaream intendit vocem, qua protinus omne
Contremuit nemus et silvae insonuere profundae;
Audiit et Triviae longe lacus; audiit amnis
Sulfurea Nar albus aqua fontesque Velini,
Et trepidae matres pressere ad pectora natos.
Tum vero ad vocem celeres, qua bucina signum
Dira dedit, raptis concurrunt undique telis
Indomiti agricolae; nec non et Troia pubes
Ascanio auxilium castris effundit apertis.
Direxere acies. Non iam certamine agresti,
Stipitibus duris agitur sudibusve praeustis,
Sed ferro ancipiti decernunt, atraque late
Horrescit strictis seges ensibus, aeraque fulgent
Sole lacessita, et lucem sub nubila iactant:
Fluctus uti primo coepit cum albescere vento,
Paulatim sese tollit mare et altius undas
Erigit, inde imo consurgit ad aethera fundo.
Hic iuvenis primam ante aciem stridente sagitta,

petiit. | 498. *Nec ... afuit*, i. e. adfuit, ne dextra erraret. Similiter G. II, 56.: „uruntque *ferentem*,“ ut ferre fructus non possit; IX, 286.: „genetrix ... Est mihi, quam tenuit non Ilia tellus Mecum *excedentem*, non moenia regis Acestae,“ ubi vulgari more diceres: quin mecum excederet; Eurip. Phoeniss. 634.: „ὡς τάχ' οὐκέθ' *αἱματηρὸν τοὐμὸν* ἀργήσει ξίφος,“ i. e. non cessabit gladius meus, quin cruentus sit. | 505. *pestis*, Allecto, quae istos stimulat. | 506. sq. cf. vs. 524. | 509. *coactis*, adactis. | 512. *arduum stabulum* h. l. est tugurium pastoris ex more in altum apicem fastigatum. | 513. *cornu r.*, cf. vs. 519. | 516. *Triv. l.*, lacus Aricinus cum nemore et templo Dianae, nunc *lago di Nemi*. — Ceterum v. E. IV, 6. | 517. *albus*, quippe sulfure infectus. — *f. Vel.*, fluvius Velinus cum lacu cognomini. | 519. *ad v.*, simulatque audita vox est, ut III, 669. | 525. *ferro anc.*, bipennibus, ut ait Servius. | 526. cf. Hom.

Natorum Tyrrhei fuerat qui maxumus, Almo,
Sternitur; haesit enim sub gutture volnus et udae
Vocis iter tenuemque inclusit sanguine vitam.
Corpora multa virum circa, seniorque Galaesus,
Dum paci medium se offert, iustissimus unus
Qui fuit Ausoniisque olim ditissimus arvis:
Quinque greges illi balantum, quina redibant
Armenta, et terram centum vertebat aratris.
Atque ea per campos aequo dum Marte geruntur,
Promissi dea facta potens, ubi sanguine bellum
Imbuit et primae commisit funera pugnae,
Deserit Hesperiam, et caeli conversa per auras
Iunonem victrix adfatur voce superba:
En, perfecta tibi bello discordia tristi;
Dic, in amicitiam coeant et foedera iungant.
Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros,
Hoc etiam his addam, tua si mihi certa voluntas:
Finitimas in bella feram rumoribus urbes,
Accendamque animos insani Martis amore,
Undique ut auxilio veniant; spargam arma per agros.
Tum contra Iuno: Terrorum et fraudis abunde est:
Stant belli caussae; pugnatur comminus armis;
Quae fors prima dedit, sanguis novus imbuit arma.
Talia coniugia et talis celebrent hymenaeos
Egregium Veneris genus et rex ipse Latinus.
Te super aetherias errare licentius auras
Haud Pater ille velit, summi regnator Olympi.
Cede locis. Ego, si qua super fortuna laborum est,
Ipsa regam. Talis dederat Saturnia voces;
Illa autem attollit stridentis anguibus alas,
Cocytique petit sedem, supera ardua linquens.
Est locus Italiae medio sub montibus altis,
Nobilis et fama multis memoratus in oris,
Amsancti valles; densis hunc frondibus atrum
Urguet utrimque latus nemoris, medioque fragosus
Dat sonitum saxis et torto vertice torrens.

Il. XIII, 339. | 532. *Tyrrhei*, v. E. VI, 78. — *fuerat:* Plusquamperfectum significat id, quod desiit esse; occisus iam desiit esse maximus. | 533. *volnus*, res vulnus faciens, spiculum. — *udae*, v. E. IX, 46. | 534. *ten. incl. vitam*, spiritum vitalem praeclusit. | 536. *medium*, mediatorem, ut loquuntur barbari. — Ceterum v. II, 426. | 541. *Prom. pot.*, postquam effecit, quae promiserat. Valer. Fl. VI, 680.: „*Incepti* iam Iuno *potens*.“ — *sangu. bell. imbuit*, caede initium belli fecit. | 543. sq. v. G. IV, 82. | 546. *Dic coeant*, iube nunc c.; amara ironia. | 554. v. E. VIII, 29. | 557. *super*, v. I, 680. | 559. si quid forte rerum agendum superest, iis ipsa praeero; v. E. VI, 6. | 563. *It. medio*, v. I, 505., in Hirpinis. | 565. Amsanctus lacus pestilenti odore. | 567. *Dat. s.*, v. V, 276. |

Hic specus horrendum et saevi spiracula Ditis
Monstrantur, ruptoque ingens Acheronte vorago
Pestiferas aperit fauces, quis condita Erinys,
Invisum numen, terras caelumque levabat.
    Nec minus interea extremam Saturnia bello
Inponit regina manum. Ruit omnis in urbem
Pastorum ex acie numerus, caesosque reportant
Almonem puerum foedatique ora Galaesi,
Inplorantque deos, obtestanturque Latinum.
Turnus adest, medioque in crimine caedis et igni
Terrorem ingeminat: Teucros in regna vocari;
Stirpem admisceri Phrygiam: se limine pelli.
Tum, quorum attonitae Baccho nemora avia matres
Insultant thiasis, — neque enim leve nomen Amatae, —
Undique collecti coeunt, Martemque fatigant.
Ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
Contra fata deum, perverso numine poscunt.
Certatim regis circumstant tecta Latini;
Ille velut pelagi rupes inmota resistit,
Ut pelagi rupes magno veniente fragore,
Quae sese, multis circum latrantibus undis,
Mole tenet; scopuli nequiquam et spumea circum
Saxa fremunt, laterique inlisa refunditur alga.
Verum ubi nulla datur caecum exsuperare potestas
Consilium, et saevae nutu Iunonis eunt res,
Multa deos aurasque pater testatus inanis,
Frangimur heu fatis, inquit, ferimurque procella!
Ipsi has sacrilego pendetis sanguine poenas,
O miseri. Te, Turne, nefas, te triste manebit
Supplicium, votisque deos venerabere seris.
Nam mihi parta quies, omnisque in limine portus;
Funere felici spolior. Nec plura locutus
Saepsit se tectis, rerumque reliquit habenas.

568. *spirac. Ditis*, Plin. N. H. II, 93.: „Spiracula vocant Charoneas scrobes mortiferum spiritum exhalantes." — *saevi*, cf. vs. 84. | 569. *Ach.*, Orco. | 577. *in medio igni*, in medio irarum ardore agrestium scilicet opem implorantium, cf. IX, 66. | 578. v. vs. 151. | 579. *Phrygiam*, mollem scilicet habitam admisceri forti generi Latinorum, cf. vs. 151. | 580 *matres*, matronae, coniuges Latinorum, ut vs. 392. | 581. *neq. e. l. n. Am.*, coeunt igitur gratificaturi Amatae. | 582. *M. fat.*, proprie fatigant Latinum clamoribus ac precibus bellum poscentes. | 583. *contra o.*, cf. vs. 64. sqq. | 584. *Contra f. d.*, cf. vs. 96. sqq. — *perv. num.*, quasi pervertentes, sus deque habentes, voluntatem deorum. | 589. v. X, 771. | 590. *lat. inl. ref. a.*, i. q. refunditur et inliditur lateri; *refunditur*, ex imo mari excitata funditur in latus rupis, v. G. II, 29. | 593. *auras*, caelum. — *inanes*, v. G. IV, 196. | 595. *sacrilegi* Latini, cf. vs. 583. sq. — *has poen.*, huius sceleris p., v. II, 171. | 596. *nefas*, v. II, 229. | 598. Consolatur se Latinus mortis propinquitate. — *omn. in l. p.*, securitas omnis

Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes
Albanae coluere sacrum, nunc maxuma rerum
Roma colit, cum prima movent in proelia Martem,
Sive Getis inferre manu lacrimabile bellum
Hyrcanisve Arabisve parant, seu tendere ad Indos
Auroramque sequi Parthosque reposcere signa:
Sunt geminae Belli portae, sic nomine dicunt,
Religione sacrae et saevi formidine Martis;
Centum aerei claudunt vectes aeternaque ferri
Robora, nec custos absistit limine Ianus;
Has, ubi certa sedet patribus sententia pugnae,
Ipse Quirinali trabea cinctuque Gabino
Insignis reserat stridentia limina Consul;
Ipse vocat pugnas, sequitur tum cetera pubes,
Aereaque adsensu conspirant cornua rauco.
Hoc et tum Aeneadis indicere bella Latinus
More iubebatur tristisque recludere portas.
Abstinuit tactu pater, aversusque refugit
Foeda ministeria, et caecis se condidit umbris.
Tum regina deum caelo delapsa morantis
Inpulit ipsa manu portas, et cardine verso
Belli ferratos rumpit Saturnia postis.
Ardet inexcita Ausonia atque inmobilis ante;
Pars pedes ire parat campis, pars arduus altis
Pulverulentus equis furit; omnes arma requirunt.
Pars levis clipeos et spicula lucida tergent
Arvina pingui, subiguntque in cote secures;
Signaque ferre iuvat, sonitusque audire tubarum.
Quinque adeo magnae positis incudibus urbes
Tela novant, Atina potens Tiburque superbum,
Ardea Crustumerique et turrigerae Antemnae.
Tegmina tuta cavant capitum, flectuntque salignas
Umbonum cratis; alii thoracas aenos
Aut levis ocreas lento ducunt argento;

mihi in promtu est. | 601. *protinus*, ex quo semel constitutus est hic mos. | 603. *prima*, v. G. III, 130. | 606. *Aur. s.*, usque ad extremum Orientem progredi. | 607. Est aedes Belli binis portis instructa. | 609. *aerei*, v. I, 698. | 611. *Has*, v. V, 51. | 612. *cinctu G.*, a Gabiis translato et in sacris servato. Servius: „toga sic in tergum reiecta, ut ima eius lacinia a tergo revocata hominem cingat, simul caput tegat et ambiat.“ | 614. *voc. p.*, indicit pugnas, potestatem pugnandi facit. — *sequitur:* Consul solebat dicere: „Qui rempublicam salvam esse vult, me *sequatur*.“ | 623. cf. vs. 45. sq. | 626. *lucida*, ut fiant lucida, v. IV, 298. | 628. *Quinque adeo*, v. IV, 533. | 630. Tiburtes cum aliquando auxilium a Romanis petentes sua in illos beneficia iactarent, hoc responsum feruntur a senatu accepisse: Superbi estis. Propterea Tibur h. l. superbum appellari statuit Servius. | 631. v. E. II, 24. |

Vomeris huc et falcis honos, huc omnis aratri
Cessit amor; recoquunt patrios fornacibus enses.
Classica iamque sonant; it bello tessera signum.
Hic galeam tectis trepidus rapit; ille frementis
Ad iuga cogit equos: clipeumque auroque trilicem
Loricam induitur, fidoque accingitur ense.
　　Pandite nunc Helicona, deae, cantusque movete,
Qui bello exciti reges, quae quemque secutae
Conplerint campos acies, quibus Itala iam tum
Floruerit terra alma viris, quibus arserit armis;
Et meministis enim, divae, et memorare potestis;
Ad nos vix tenuis famae perlabitur aura.
　　Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris
Contemptor divom Mezentius agminaque armat.
Filius huic iuxta Lausus, quo pulchrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.
Lausus, equum domitor debellatorque ferarum,
Ducit Agyllina nequiquam ex urbe secutos
Mille viros, dignus, patriis qui laetior esset
Inperiis, et cui pater haud Mezentius esset.
　　Post hos insignem palma per gramina currum
Victoresque ostentat equos satus Hercule pulchro
Pulcher Aventinus, clipeoque insigne paternum
Centum anguis cinctamque gerit serpentibus Hydram;
Collis Aventini silva quem Rhea sacerdos
Furtivum partu sub luminis edidit oras,
Mixta deo mulier, postquam Laurentia victor
Geryone exstincto Tirynthius attigit arva,
Tyrrhenoque boves in flumine lavit Hiberas.
Pila manu saevosque gerunt in bella dolones,
Et tereti pugnant mucrone veruque Sabello.
Ipse pedes, tegumen torquens inmane leonis,

637. *tessera*, *σύνθημα* (*Felicitas* Hirt. de bello Afric. c. 83., *Libertas*, *cet.*), *it*, diditur, *signum bello*, quo signo cognoscerent se inter se milites et ab hostibus distinguerent. | 639. v. III, 467. | 641. *Pandite Helicona* et *cantus movete*, i. e. pandite Helicona, ut carmina inde proveniant. *pandi* dicuntur *carmina* res obscuras tractantia, Lucret. IV, 8.: „*obscura* de re tam lucida *pando Carmina;*“ itaque *Helicona pandere* i. q. apertis quasi quibusdam templi Musis in Helicone sacrati portis potestatem facere carminum res reconditas vel tenui tantum et obscura fama propagatas explicantium. | 644. *quib. ars. a.*, quam ardentes et strenuos in armis viros habuerit. | 645. *Et ... enim* per tmesin pro *etenim.* | 646. comparatur tenuitas famae cum tenuitate allabentis aurae. | 647. *Tyrrh. ab oris*, ex Etruria. | 652. Agylla, postea Caere dicta. — *nequidq. sec.*, quippe frustra ei adfuturos in pugna cadenti. | 653. *patr. q. laet. e. inp.*, qui meliore patre gauderet. | 658. i. e. Hydram centum serpentibus cinctam. | 660. *Furt.*, cf. IV, 171. sq. | 661. *μιγεῖσα θεῷ*, cf. Hom. Il. XXI, 143. | 665. veru teretem habens mucronem, v. G. I, 173. | 666. *torqu.*,

Terribili inpexum saeta, cum dentibus albis
Indutus capiti, sic regia tecta subibat,
Horridus, Herculeoque humeros innexus amictu.
    Tum gemini fratres Tiburtia moenia linquunt,
Fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
Catillusque acerque Coras, Argiva iuventus,
Et primam ante aciem densa inter tela feruntur:
Ceu duo nubigenae cum vertice montis ab alto
Descendunt Centauri, Homolen Othrymque nivalem
Linquentes cursu rapido; dat euntibus ingens
Silva locum, et magno cedunt virgulta fragore.
    Nec Praenestinae fundator defuit urbis,
Volcano genitum pecora inter agrestia regem
Inventumque focis omnis quem credidit aetas,
Caeculus. Hunc legio late comitatur agrestis:
Quique altum Praeneste viri, quique arva Gabinae
Iunonis gelidumque Anienem et roscida rivis
Hernica saxa colunt; quos dives Anagnia pascit,
Quos, Amasene pater. Non illis omnibus arma,
Nec clipei currusve sonant; pars maxuma glandes
Liventis plumbi spargit; pars spicula gestat
Bina manu; fulvosque lupi de pelle galeros
Tegmen habent capiti; vestigia nuda sinistri
Instituere pedis; crudus tegit altera pero.
    At Messapus, equum domitor, Neptunia proles,
Quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro,
Iam pridem resides populos desuetaque bello
Agmina in arma vocat subito, ferrumque retractat.
Hi Fescenninas acies Aequosque Faliscos,

ita retorquens, ut laciniae eius pellis pro cingulo sint, cf. VIII, 460. | 668. *sic:* cinctus, ut pater ipsius, pelle leonina, rictum eius pellis pro galea indutus (cf. XI, 680. sq.), *sic*, i. e. tali sive, ut ipse poeta proximo versu interpretatur, ita horrido habitu, subibat tecta. | 672. *Cat.* et *Coras*, Amphiarai, qui bello Thebano a terra haustus periit, filii. | 675. Homole, Othrys, montes Thessaliae. | 677. *Silva:* dum ramuli arborum prominentes impetu cursus franguntur. | 682. *arva Gab. Iun.*, Servius: „Gabini diu in agris morati tandem Gabios condiderunt; unde perite *arva* dixit, non *moenia*. Illic Iuno religiosissime colitur.“ | 683. *Anienem*, regionem Anieni adiacentem, ut vs. 714.: „Qui ... *flumen Himellae* ... colunt.“ Liv. XXII, 20.: „omnium populorum, qui *Iberum incolunt*.“ Eurip. Phoen. 125.: „*Λερναῖα δ' οἰκεῖ νάματα*.“ et v. E. VII, 66. | 684. *H. s. c.*, significantur ipsi Hernici. — *dives*, cf. vs. 262. Silius XII, 532. sq. | 688. sq. vestigia pedis sinistri nuda statuunt s. ponunt (v. G. I, 49.), i. e. ipsum pedem sinistrum habent nudum in acie stantes, v. E. IX, 46. | 691. *At* locum saepe habet in transeundo ad alia et in enumerando, ut G. I, 401. II. 447. III, 87. | 692. *igni*, v. X, 131. | 695. *Hi Fesc. ac. ... habent*, in his sunt Fescennini; sed belli ratione habita dixit *acies F.*: ceterum aliter habentur acies, ali-

Hi Soractis habent arces Flaviniaque arva,
Et Cimini cum monte lacum lucosque Capenos.
Ibant aequati numero, regemque canebant:
Ceu quondam nivei liquida inter nubila cycni
Cum sese e pastu referunt et longa canoros
Dant per colla modos; sonat amnis et Asia longe
Pulsa palus.
Nec quisquam aeratas acies ex agmine tanto
Misceri putet, aeriam sed gurgite ab alto
Urgueri volucrum raucarum ad litora nubem.
      Ecce, Sabinorum prisco de sanguine magnum
Agmen agens Clausus magnique ipse agminis instar,
Claudia nunc a quo diffunditur et tribus et gens
Per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.
Una ingens Amiterna cohors priscique Quirites,
Ereti manus omnis oliviferaeque Mutuscae:
Qui Nomentum urbem, qui Rosea rura Velini,
Qui Tetricae horrentis rupes montemque Severum
Casperiamque colunt Forulosque et flumen Himellae;
Qui Tiberim Fabarimque bibunt, quos frigida misit
Nursia, et Hortinae classes populique Latini;
Quosque secans infaustum interluit Allia nomen:
Quam multi Libyco volvuntur marmore fluctus,
Saevus ubi Orion hibernis conditur undis;
Vel cum sole novo densae torrentur aristae,
Aut Hermi campo, aut Lyciae flaventibus arvis.
Scuta sonant, pulsuque pedum tremit excita tellus.
      Hinc Agamemnonius, Troiani nominis hostis,
Curru iungit Halaesus equos, Turnoque ferocis

ter arces; est igitur hoc quoddam genus zeugmatis, v. I, 426. | 697. lucus Feroniae est in agro Capenate situs. | 698. *aequ. num.*, aequalibus ordinibus. — Silius VIII, 422. sqq.: „Ibant et laeti pars Sancum voce canebant Auctorem gentis, pars laudes ore ferebant, Sabe, tuas.“ | 701. *Dant*, v. V, 276. — *amnis*, Cayster, et v. G. I, 383. | 702. v. E. VI, 84. | 703. sqq. Nec militum putes tantum quidem agmen, sed nubem migrantium avium, cf. VI, 311. sq. | 704. *Misceri* dicuntur, qui in acie congrediuntur ad pugnandum. | 710. *Quirites*, Curenses. | 712. v. vs. 517. | 714. v. vs. 683. | 716. *Hortinae cl.*, Servius: „Hortini equites, qui *classes* dicuntur; unde et eorum tubas classica dicimus, et partes populi classes vocamus.“ — *pop. Lat.*, ergo etiam in agro Sabinorum fuerunt oppida a Latinis habitata. | 719. Apollon. Rh. I, 1202.: „*χειμερίη ὀλοοῖο δύσις πέλει Ὠρίωνος.*“ | 720. Nulla prope in re plus sibi licere arbitrati sunt poetae, quam in variandis comparationibus. Legitima forma si h. l. uti velles, ita diceres: Vel quam multae aristae novo sole torrentur. Sed accommodavit poeta haec ad similitudinem praegressi enuntiati *ubi conditur*, multitudinis autem notionem expressit Adiectivo *densae*. — *sole novo*, novo s. primo aestu solis s. prima aestate. | 721. *Hermi*, v. G. II, 137. | 722. v. XII, 445. | 723. *Hinc ... iung. equ.*, ex hac (alia)

Mille rapit populos, vertunt felicia Baccho
Massica qui rastris, et quos de collibus altis
Aurunci misere patres Sidicinaque iuxta
Aequora, quique Cales linquunt, amnisque vadosi
Accola Volturni, pariterque Saticulus asper
Oscorumque manus. Teretes sunt aclydes illis
Tela; sed haec lento mos est aptare flagello.
Laevas cetra tegit; falcati comminus enses.
Nec tu carminibus nostris indictus abibis,
Oebale, quem generasse Telon Sebethide nympha
Fertur, Teleboum Capreas cum regna teneret,
Iam senior; patriis sed non et filius arvis
Contentus late iam tum dicione premebat
Sarrastis populos et quae rigat aequora Sarnus,
Quique Rufras Batulumque tenent atque arva Celemnae,
Et quos maliferae despectant moenia Abellae,
Teutonico ritu soliti torquere cateias;
Tegmina quis capitum raptus de subere cortex,
Aerataeque micant peltae, micat aereus ensis.
Et te montosae misere in proelia Nersae,
Ufens, insignem fama et felicibus armis;
Horrida praecipue cui gens, adsuetaque multo
Venatu nemorum, duris Aequicula glaebis.
Armati terram exercent, semperque recentis
Convectare iuvat praedas et vivere rapto.
Quin et Marruvia venit de gente sacerdos,
Fronde super galeam et felici comptus oliva,

parte veniebat curru vectus. — *Agamemnonius*, vel filius, vel certe comes Agamemnonis, quo caeso ille in Italiam profugisse fertur. | 725. *rapit Turno*, raptim adducit. | 727. Iunge *de collibus altis et iuxta aequora Sid.*, i. e. in montibus iuxta Sidicinum, campestre oppidum, habitantes, quos miserunt Aurunci. | 729. *mille populos* ... vs. 725. ... *accola* ... *Saticulus*, ut apud Aesch. Pers. 33. sqq.: „ἄλλους δ᾽ ὁ μέγας καὶ πολυθρέμμων Νεῖλος ἔπεμψεν· Σουσικάνης ... Ἀρσάμης ... Ἀριόμαρδος,“ puta: *veniunt* cum eo. | 730. *aclydes*, iacula cubitum semis longa (*anderthalb Ellen lang*), utrimque acuminata, cum loro (*flagello*), quo retrahi possent emissa. | 731. *aptare*, v. IV, 482. | 732. v. I, 639. — *comminus*, quibus utantur ad comminus pugnandum. | 734. *Sebethis*, filia Sebethi fluvii ad Neapolim. | 735. *Teleboum*, v. II, 242. | 737. *premebat*, coercebat, cf. I, 54. X, 54. et v. vs. 368. | 738. *Sarrastis p.*, Sarni (*Sarri*) fluvii accolas. — *aequ.*, v. vs. 728. | 741. apposita, praegresso Accusativo, certa cum ratione interdum efferuntur per Nominativum; non commode enim dixeris *populos dicione premebat solitos torquere cateias*, quod illud *populos dicione premere* ad civile imperium, hoc *soliti torqu. cat.* ad bellum spectat; aut quis X, 496. sqq. hoc ferat *rapiens* ***caesam manum et thalamos*** *cruentos?* | 742. *rapi* saepe refertur ad celeritatem, itaque Servius: „Bene *raptus*, quia *recens* suberis cortex in quamvis formam facile flectitur.“ | 747. *gens Aequ. duris glaeb.*, cui ager est durus difficilisque aratu. | 750. *Marruvium* urbs Marsorum. | 751.

Archippi regis missu, fortissimus Umbro,
Vipereo generi et graviter spirantibus hydris
Spargere qui somnos cantuque manuque solebat,
Mulcebatque iras et morsus arte levabat.
Sed non Dardaniae medicari cuspidis ictum
Evaluit, neque eum iuvere in volnera cantus
Somniferi et Marsis quaesitae montibus herbae.
Te nemus Anguitiae, vitrea te Fucinus unda,
Te liquidi flevere lacus.
Ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello,
Virbius, insignem quem mater Aricia misit,
Eductum Egeriae lucis humentia circum
Litora, pinguis ubi et placabilis ara Dianae.
Namque ferunt fama Hippolytum, postquam arte novercae
Occiderit patriasque explerit sanguine poenas
Turbatis distractus equis, ad sidera rursus
Aetheria et superas caeli venisse sub auras,
Paeoniis revocatum herbis et amore Dianae.
Tum Pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris
Mortalem infernis ad lumina surgere vitae,
Ipse repertorem medicinae talis et artis
Fulmine Phoebigenam Stygias detrusit ad undas.
At Trivia Hippolytum secretis alma recondit
Sedibus, et nymphae Egeriae nemorique relegat,
Solus ubi in silvis Italis ignobilis aevum
Exigeret, versoque ubi nomine Virbius esset.
Unde etiam templo Triviae lucisque sacratis
Cornipedes arcentur equi, quod litore currum
Et iuvenem monstris pavidi effudere marinis.
Filius ardentis haud setius aequore campi
Exercebat equos curruque in bella ruebat.

v. G. I, 173. | 754. sparso papavere ... *herbis* vs. 758. ... aut medicatis frugibus, VI, 420., tum adhibita incantatione sopire viperas, v. I, 426. | 755. *Mulcebat* manuum contactu, Silius I, 411. sq.: „Nec non serpentes diro exarmare veneno Doctus Atyr *tactu*que graves sopire chelydros.“ | 761. v. E. II, 30. | 762. *insignem* ipsa pulchritudine puta aut specie armorum. — *mater*, patria urbs, ut *Populonia mater* X, 172. | 763. *circ. Lit.*, ad lacum Aricinum. | 764. *pinguis*, victimis abundans, *placabilis ara*, quia dea, cui sacra fiunt in ea ara, placabilis est; atque ita appellatur, quo distinguatur ab immani illa Taurica, ad quam hospites mactari solebant. | 765. *novercae*, Phaedrae. | 766. *explere* proprie dicimus iram, cui satisfacimus; explevit igitur patrias poenas Hippolytus eo, quod satis dedit irae patris poenas filio irrogantis. | 767. sq. *ad sidera ... auras*, i. e. revixisse, cf. vs. 771. VI, 719. 761. sq. | 769. v. V, 269. — *Dianae*, quae quasi patrona est castitatis et pudicitiae. | 773. *Phoebig.*, Aesculapium. | 774. *Trivia*, v. vs. 516. | 775. cf. vs. 763. et v. G. I, 173. | 779. sq. *everterunt* currum et *effuderunt* iuvenem, v. I, 426. | 781. *haud*

Ipse inter primos praestanti corpore Turnus
Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est.
Cui triplici crinita iuba galea alta Chimaeram
Sustinet, Aetnaeos efflantem faucibus ignis,
Tam magis illa fremens et tristibus effera flammis,
Quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae.
At levem clipeum sublatis cornibus Io
Auro insignibat, iam saetis obsita, iam bos,
Argumentum ingens, et custos virginis Argus,
Caelataque amnem fundens pater Inachus urna.
Insequitur nimbus peditum, clipeataque totis
Agmina densentur campis, Argivaque pubes
Auruncaeque manus, Rutuli veteresque Sicani
Et Sacranae acies et picti scuta Labici;
Qui saltus, Tiberine, tuos, sacrumque Numici
Litus arant, Rutulosque exercent vomere collis,
Circaeumque iugum, quis Iuppiter Anxurus arvis
Praesidet, et viridi gaudens Feronia luco;
Qua Saturae iacet atra palus, gelidusque per imas
Quaerit iter vallis atque in mare conditur Ufens.
Hos super advenit Volsca de gente Camilla,
Agmen agens equitum et florentis aere catervas,
Bellatrix, non illa colo calathisve Minervae
Femineas adsueta manus, sed proelia virgo
Dura pati cursuque pedum praevertere ventos.
Illa vel intactae segetis per summa volaret
Gramina, nec teneras cursu laesisset aristas;
Vel mare per medium fluctu suspensa tumenti
Ferret iter, celeris nec tingueret aequore plantas.
Illam omnis tectis agrisque effusa iuventus
Turbaque miratur matrum et prospectat euntem,
Attonitis inhians animis, ut regius ostro

sec., nihilo minus. | 786. *Aetnaeos*, tantos, quantos Aetna evomit, ergo omnino magnos. | 787. *illa*, Chimaera, *fremens ... effera:* in descriptione rerum pro Verbis finitis interdum Participia vel Adiectiva ponuntur, ut G. II, 133. III, 505. | 789. v. G. III, 153. | 791. *Argumenta* dicuntur imagines certarum rerum vel pictae vel caelatae, *bildliche Darstellungen;* Cic. Verr. IV, 56.: „Ex ebore diligentissime perfecta *argumenta* erant in valvis.“ — *arg. ingens*, magnifica imago. | 792. *Inachus*, v. vs. 371. sq. | 794. *Argiva*, v. vs. 409. sq. | 796. *picti sc.*, v. E. III, 106. | 797. *sacrum*, quia ipse Numicius consecratus erat, v. E. IX, 46.; nam agros diis sacros arare non licebat. | 799. sq. *quis praesidet*, ergo ubi colitur. | 803. v. vs. 462. | 804. *florentes*, fulgentes, Lucret. IV, 451.: „Bina lucernarum *florentia* lumina *flammis*.“ Pind. Ol. II, 130.: „ἄνθεμα χρυσοῦ φλέγει.“ | 807. *pati* sc. adsueta. | 808. sqq. cf. Hom. Il. XX, 226. sqq. — *intactae*, quae vix videatur tangi, G. III, 194. sq. | 809. *laesisset*, v. II, 136. | 811. *iter*, pedes itineri intentos. | 814. sq. significatur chlamys purpurea. |

Velet honos levis humeros, ut fibula crinem
Auro internectat, Lyciam ut gerat ipsa pharetram
Et pastoralem praefixa cuspide myrtum.

AENEIDOS
LIBER OCTAVUS.

(Aeneas auxilium petit ab Euandro, Arcade, qui Pallanteum urbem ad Tiberim condiderat, quo implorato eiusdem suasu adiungit sibi Etruscos. — Deferuntur a matre, Venere, ad Aeneam arma a Vulcano fabrefacta.)

Ut belli signum Laurenti Turnus ab arce
Extulit, et rauco strepuerunt cornua cantu,
Utque acris concussit equos, utque inpulit arma,
Extemplo turbati animi, simul omne tumultu
Coniurat trepido Latium, saevitque iuventus
Effera. Ductores primi Messapus et Ufens
Contemptorque deum Mezentius undique cogunt
Auxilia, et latos vastant cultoribus agros.
Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem,
Qui petat auxilium, et, Latio consistere Teucros,
Advectum Aenean classi victosque Penatis
Inferre et fatis regem se dicere posci,
Edoceat, multasque viro se adiungere gentis
Dardanio, et late Latio increbrescere nomen.
Quid struat his coeptis, quem, si Fortuna sequatur,

815. Donatus: „Crinem eius non ars feminea, sed virilis fibula militarisque nectebat.“ | 816. *ipsa*, v. G. II, 297. — *Lyciam*, v. E. I, 55. | 817. v. G. II, 447.

Aeneid. L. VIII. 1—5. Signo belli proposito Latini proprio duce destituti ... VII, 600. ... suas copias adiungunt copiis Turni. | 1. *belli signum*, vexillum; in castris quidem Romanis id vexillum ante pugnam proponi solitum tunica erat russa in fastigio praetorii extenta. Servius ita fere: „Si esset *tumultus* (vs. 4.), i. e. bellum *Italicum* vel Gallicum, is, qui erat ducturus exercitum, ibat in Capitolium et inde proferens duo vexilla, unum roseum, quod pedites evocabat, alterum caeruleum, quod erat equitum, dicebat: Qui rempublicam salvam esse vult, me sequatur. Et tali tempore non singuli, ut in legitima militia, adigebantur sacramento, sed *omnes simul* (vs. 4.), quae dicta est (vs. 5.) *coniuratio*.“ | 3. *inpulit*, movit cum sono; nam arma eorum, qui armati incedunt, crepare solent inter se collisa; ergo i. q. ubi primum arma sonuerunt. | 4. *animi* Latinorum. | 6. sq. *Messapus* et *Mezentius* copias ex Etruria adducentes, VII, 691. 647. sqq. *Ufens* VII, 745. | 9. cf. XI, 246. | 12. cf. VII, 272. | 13. Donatus: „Haec non fuerant facta, sed idcirco veris admixta sunt, ut pro certis acciperentur.“ | 15. *Quid*

Eventum pugnae cupiat, manifestius ipsi,
Quam Turno regi, aut regi adparere Latino.
Talia per Latium. Quae Laomedontius heros
Cuncta videns magno curarum fluctuat aestu;
Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
In partisque rapit varias perque omnia versat:
Sicut aquae tremulum labris ubi lumen aenis
Sole repercussum aut radiantis imagine Lunae
Omnia pervolitat late loca, iamque sub auras
Erigitur summique ferit laquearia tecti.
Nox erat, et terras animalia fessa per omnis
Alituum pecudumque genus sopor altus habebat:
Cum pater in ripa gelidique sub aetheris axe
Aeneas, tristi turbatus pectora bello,
Procubuit seramque dedit per membra quietem.
Huic deus ipse loci fluvio Tiberinus amoeno
Populeas inter senior se attollere frondes
Visus; eum tenuis glauco velabat amictu
Carbasus, et crinis umbrosa tegebat arundo;
Tum sic adfari et curas his demere dictis:
O sate gente deum, Troianam ex hostibus urbem
Qui revehis nobis aeternaque Pergama servas,
Exspectate solo Laurenti arvisque Latinis,
Hic tibi certa domus, certi, ne absiste, Penates;
Neu belli terrere minis; tumor omnis et irae
Concessere deum.
Iamque tibi, ne vana putes haec fingere somnum,
Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fetus enixa, iacebit,
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati.
Hic locus urbis erit, requies ea certa laborum,
Ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis Albam.
Haud incerta cano. Nunc qua ratione, quod instat,
Expedias victor, paucis, adverte, docebo.
Arcades his oris, genus a Pallante profectum,
Qui regem Euandrum comites, qui signa secuti,
Delegere locum et posuere in montibus urbem

struat ...? nempe hoc, ut victis praesentibus hostibus ipsum bello petat. | 16. *ipsi*, sc. cui ille par pari relatum velit. | 18. *per L.*, in Latio geruntur. | 20. v. IV, 285. | 23. *imagine*, quia ipsa eius imago in superficie aquarum conspicitur. | 30. *ded. m. p.*, ut somnus didi per corpus, spargi per membra dicitur. | 35. v. G. I, 200. | 37. *revehis*, cf. III, 167. sq. VII, 205. sqq. — *aet.*, v. VII, 626. | 38. *Exspect.*, propter deorum vaticinia, cf. vs. 12. | 43. sqq. cf. III, 390. sqq. | 47. *Ex quo:* et triginta annis *ex eo tempore*, quo hanc suem inveneris, elapsis. | 48. *cognominis* ab *alba* sue ducti. | 52. *signa* eius, Euandri, cf. vs. 60. | 53.

Pallantis proavi de nomine Pallanteum.
Hi bellum adsidue ducunt cum gente Latina;
Hos castris adhibe socios, et foedera iunge.
Ipse ego te ripis et recto flumine ducam,
Adversum remis superes subvectus ut amnem.
Surge age, nate dea, primisque cadentibus astris
Iunoni fer rite preces, iramque minasque
Supplicibus supera votis. Mihi victor honorem
Persolves. Ego sum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas et pinguia culta secantem,
Caeruleus Thybris, caelo gratissimus amnis.
Hic mihi magna domus, celsis caput urbibus, exit.
Dixit, deinde lacu Fluvius se condidit alto,
Ima petens; nox Aenean somnusque reliquit.
Surgit, et, aetherii spectans orientia Solis
Lumina, rite cavis undam de flumine palmis
Sustinet, ac talis effundit ad aethera voces:
Nymphae, Laurentes Nymphae, genus amnibus unde est,
Tuque, o Thybri tuo genitor cum flumine sancto,
Accipite Aenean, et tandem arcete periclis.
Quo te cumque lacus, miserantem incommoda nostra,
Fonte tenet, quocumque solo pulcherrimus exis,
Semper honore meo, semper celebrabere donis,
Corniger Hesperidum Fluvius regnator aquarum.
Adsis o tantum et propius tua numina firmes.
Sic memorat, geminasque legit de classe biremis,
Remigioque aptat; socios simul instruit armis.
Ecce autem subitum atque oculis mirabile monstrum,
Candida per silvam cum fetu concolor albo
Procubuit viridique in litore conspicitur sus:
Quam pius Aeneas tibi enim, tibi, maxuma Iuno,
Mactat, sacra ferens, et cum grege sistit ad aram.

in m., in monto Palatino. | 57. v. VI, 901. Liv. XXI, 31.: „Postero die profectus *adversa ripa Rhodani* mediterranea Galliae petit.“ | 59. v. G. III, 130. | 60. *minas* eius, v. vs. 52. | 61. *victor*, compos voti, ut XI, 565. | 65. significatur Roma. — *exit* pro *exibit:* Praesens spectat ad certissimum rei praedictae eventum. | 69. sq. precaturi manus ante lavare solebant; decet enim purum castumque concipere preces; cf. IX, 23. sq.; et iunge *undam de flumine.* — Alii *Sustulit* pro *Sustinet.* | 71. *gen. amn. u. e.*, quia Nymphae sunt deae fontium. | 74. sq. *quocumque fonte lacus* ... fluvius vs. 66. ... *te tenet*, i. e. ubicumque est fluvii fons et domus tua; habitant enim dii fluviorum in antris, unde scatent fontes eorum, cf. G. IV, 319. et 361—73. — *exis*, provenis. | 76. *hon.*, v. III, 118. | 77. v. G. IV, 371. — *regnator H. aqu.*, princeps fluviorum Italiae, v. G. I, 482. | 78. *tantum*, ut *μόνον*, optantis est, ut VI, 74. — *propius*, modo aliquo praesentiore. | 80. v. IV, 482. | 84. Silius XIII, 136.: „Mactat, Diva, tibi, *tibi enim*, haec gratissima sacra.“ *enim*, *δηλαδή*, vi-

Thybris ea fluvium, quam longa est, nocte tumentem
Leniit, et tacita refluens ita substitit unda,
Mitis ut in morem stagni placidaeque paludis
Sterneret aequor aquis, remo ut luctamen abesset.
Ergo iter inceptum celerant rumore secundo.
Labitur uncta vadis abies; mirantur et undae,
Miratur nemus insuetum fulgentia longe
Scuta virum fluvio, pictasque innare carinas.
Olli remigio noctemque diemque fatigant,
Et longos superant flexus, variisque teguntur
Arboribus, viridisque secant placido aequore silvas.
Sol medium caeli conscenderat igneus orbem,
Cum muros arcemque procul ac rara domorum
Tecta vident; quae nunc Romana potentia caelo
Aequavit; tum res inopes Euandrus habebat.
Ocius advertunt proras, urbique propinquant.
Forte die sollemnem illo rex Arcas honorem
Amphitryoniadae magno divisque ferebat
Ante urbem in luco. Pallas huic filius una,
Una omnes iuvenum primi pauperque senatus
Tura dabant, tepidusque cruor fumabat ad aras.
Ut celsas videre rates, atque inter opacum
Adlabi nemus, et tacitis incumbere remis,
Terrentur visu subito, cunctique relictis
Consurgunt mensis. Audax quos rumpere Pallas
Sacra vetat, raptoque volat telo obvius ipse,
Et procul e tumulo: Iuvenes, quae caussa subegit
Ignotas temptare vias? quo tenditis? inquit.
Qui genus? unde domo? pacemne huc fertis, an arma?

delicet, ut par est, ut fieri debet aut solet, nostrum *freilich*, *natürlich;* nempe Iunoni potissimum eam debebat mactare ex praecepto Heleni III, 437. sqq.; cf. etiam G. II, 509. A. VI, 317. | 86. *quam longa est:* significatur quidam rei tenor et perpetuitas per Praesens. | 87. *refluens*, repressus nec prolabens. | 89. *Stern. aeq. aq.*, sternendo undas aequor efficeret aquis, aquas quasi complanaret, cf. E. IX, 57. | 90. *rum. sec.*, idem fere, ut videtur, quod *clamore secundo* X, 266., i. e. laeto atque alacri, v. V, 338. | 91. *uncta*, picata. | 92. *Miratur*, v. E. IV, 6. — iunge *fulgentia fluvio*, Lucan. II, 576.: „signa tulit toto fulgentia ponto.“ | 94. *noctemq. d.*, opus nocturnum diurnumque; *fatigare* est ad satietatem quandam exercere, plurimum laborem impendere: *noctemque d. f.*, plurimum noctu interdiuque laborant; IX, 605. *silvas fat.*, peragrandis silvis magnopere operam dant. | 101. *advert.* ad ripam. | 105. *iuvenes* et *iuventus* saepe i. q. viri aetatis militaris. | 107. sq. Ut conspexerunt naves *eas*que inter nemus adlabi ac *remiges* remis in placido amne nullum aquarum strepitum moventibus incumbere viderunt. | 110. *quos*, eos scilicet, qui intererant his epulis, quas utpote sacras interrumpere nefas erat. | 111. *ipse*, solus, ut XI, 217. sq.: „Dirum exsecrantur bellum Turnique hymenaeos; *Ipsum* armis *ipsum*que iubent decernere ferro. | 114

Tum pater Aeneas puppi sic fatur ab alta,
Paciferaeque manu ramum praetendit olivae:
Troiugenas ac tela vides inimica Latinis,
Quos illi bello profugos egere superbo.
Euandrum petimus. Ferte haec, et dicite lectos
Dardaniae venisse duces, socia arma rogantis.
Obstipuit tanto percussus nomine Pallas:
Egredere o quicumque es, ait, coramque parentem
Adloquere, ac nostris succede penatibus hospes.
Excepitque manu, dextramque amplexus inhaesit.
Progressi subeunt luco, fluviumque relinquunt.

Tum regem Aeneas dictis adfatur amicis:
Optume Graiugenum, cui me Fortuna precari
Et vitta comptos voluit praetendere ramos,
Non equidem extimui, Danaum quod ductor et Arcas
Quodque ab stirpe fores geminis coniunctus Atridis;
Sed mea me virtus et sancta oracula divom,
Cognatique patres, tua terris didita fama,
Coniunxere tibi, et fatis egere volentem.
Dardanus, Iliacae primus pater urbis et auctor,
Electra, ut Graii perhibent, Atlantide cretus,
Advehitur Teucros; Electram maxumus Atlas
Edidit, aetherios humero qui sustinet orbis.
Vobis Mercurius pater est, quem candida Maia
Cyllenae gelido conceptum vertice fudit;
At Maiam, auditis si quicquam credimus, Atlas,
Idem Atlas generat, caeli qui sidera tollit.
Sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.
His fretus non legatos neque prima per artem
Temptamenta tui pepigi; me, me ipse meumque
Obieci caput et supplex ad limina veni.
Gens eadem, quae te, crudeli Daunia bello
Insequitur; nos si pellant, nihil afore credunt,
Quin omnem Hesperiam penitus sua sub iuga mittant,

Qui gen., *τίνες τὸ γένος*. | 116. v. VII, 154. | 118. *superbo*, *ὑβριστικῷ*, quia superbum est, profugos et *ἱκέτας* pellere. | 119. *Ferte*, nuntiate ei. | 124. *Excepitque*, v. V, 504. — *inhaesit* ei, *ἐν δ' ἄρα οἱ φῦ χειρί* Homer. | 125. *luco*, cf. v. 104. | 130. Euander et Atridae ab Iove genus suum repetebant. | 131. *orac.*, cf. VI, 96. sq. | 132. *terris did. f.*, Diodor. Sic. IV, 47.: „*διαδοθείσης τῆς φήμης εἰς ἅπαντα τόπον.*“ | 133. cum in fatis esset, ut te adirem, accessit etiam animi voluntas. | 134. Ilus enim, filius Dardani, condidit Ilium. | 136. *adv. T.*, ad Teucros, i. e. ad Troadem. | 139. *fud.*, cf. G. I, 13. | 141. *generat*, v. E. VIII, 45. | 143. *per* legatos, v. I, 544. — *per art.*, callide cauteque. | 144. *pepigi*, constitui, feci, *tent. tui*, tentavi te s. animum tuum. | 145. *Obi. cap.*, *παρεθέμην τὴν κεφαλὴν* s. *τὴν ψυχήν*, Hom. Odyss. II, 237. III, 74. | 146.

Et mare, quod supra, teneant, quodque adluit infra.
Accipe daque fidem. Sunt nobis fortia bello
Pectora, sunt animi et rebus spectata iuventus.
Dixerat Aeneas. Ille os oculosque loquentis
Iamdudum et totum lustrabat lumine corpus.
Tum sic pauca refert: Ut te, fortissime Teucrum,
Accipio adgnoscoque libens! ut verba parentis
Et vocem Anchisae magni voltumque recordor!
Nam memini Hesionae visentem regna sororis
Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,
Protinus Arcadiae gelidos invisere finis.
Tum mihi prima genas vestibat flore iuventa;
Mirabarque duces Teucros, mirabar et ipsum
Laomedontiaden; sed cunctis altior ibat
Anchises. Mihi mens iuvenali ardebat amore
Compellare virum, et dextrae coniungere dextram;
Accessi, et cupidus Phenei sub moenia duxi.
Ille mihi insignem pharetram Lyciasque sagittas
Discedens chlamydemque auro dedit intertextam,
Frenaque bina, meus quae nunc habet, aurea, Pallas.
Ergo et, quam petitis, iuncta est mihi foedere dextra,
Et, lux cum primum terris se crastina reddet,
Auxilio laetos dimittam, opibusque iuvabo.
Interea sacra haec, quando huc venistis amici,
Annua, quae differre nefas, celebrate faventes
Nobiscum, et iam nunc sociorum adsuescite mensis.
Haec ubi dicta, dapes iubet et sublata reponi
Pocula, gramineoque viros locat ipse sedili,
Praecipuumque toro et villosi pelle leonis
Accipit Aenean, solioque invitat acerno.
Tum lecti iuvenes certatim araeque sacerdos
Viscera tosta ferunt taurorum, onerantque canistris
Dona laboratae Cereris, Bacchumque ministrant.

gens Daunia, quia Daunus pater Turni, XII, 22. | 149. v. G. II, 158. | 157. *visentem*, volentem invisere; quaedam Verba frequentativa voluntatem et conatum agendae rei significant, ut ***captare** aves*, *auguria:* Catull. XI, 9. sqq.: „Sive trans altas gradietur Alpes Caesaris *visens* monumenta magni Gallicum Rhenum horribilesque Britannos.“ — *Hesionae* Telamoni Salaminio nuptae. | 160. *flore*, lanugine X, 324. | 165. *Phen.*, Hom. Il. II, 605. | 166. *pharetr.*, puta et ipsam Lyciam, cf. VII, 816. | 168. v. E. I, 54. | 171. *Auxilio opibusque*, valido auxilio. | 173. *faventes*, propitio nobis animo. | 175. v. G. IV, 378. | 177. iunge *Praecipuum toro:* cum ceteri in gramine assideant, praecipuus honor habetur Aeneae, qui in solio toroque ... cf. vs. 368. sq. ... pelle leonina instrato iubetur considere; Silius XI, 275. sq.: „*Praecipuis* multoque procul splendentibus ostro *Accipitur* sublime *toris*.“ | 178. *solio invitat*, ut IX, 676.: „*invitant moenibus* hostem;“ v. E. II, 30. | 180. v. I, 195. |

Vescitur Aeneas simul et Troiana iuventus
Perpetui tergo bovis et lustralibus extis.
    Postquam exempta fames et amor compressus edendi,
Rex Euandrus ait: Non haec sollemnia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
Vana superstitio veterumque ignara deorum
Inposuit: saevis, hospes Troiane, periclis
Servati facimus meritosque novamus honores.
Iam primum saxis suspensam hanc aspice rupem,
Disiectae procul ut moles, desertaque montis
Stat domus, et scopuli ingentem traxere ruinam.
Hic spelunca fuit, vasto submota recessu,
Semihominis Caci facies quam dira tenebat,
Solis inaccessam radiis; semperque recenti
Caede tepebat humus, foribusque adfixa superbis
Ora virum tristi pendebant pallida tabo.
Huic monstro Volcanus erat pater: illius atros
Ore vomens ignis magna se mole ferebat.
Attulit et nobis aliquando optantibus aetas
Auxilium adventumque dei. Nam maxumus ultor,
Tergemini nece Geryonae spoliisque superbus,
Alcides aderat, taurosque hac victor agebat
Ingentis, vallemque boves amnemque tenebant.
At furiis Caci mens effera, ne quid inausum
Aut intractatum scelerisve dolive fuisset,
Quattuor a stabulis praestanti corpore tauros
Avertit, totidem forma superante iuvencas.
Atque hos, ne qua forent pedibus vestigia rectis,
Cauda in speluncam tractos versisque viarum
Indiciis raptos saxo occultabat opaco.
Quaerenti nulla ad speluncam signa ferebant.

183. *Perpet.*, longe porrecto tergo, Hom. Il. VII, 321.: „*νώτοισιν δ' Αἴαντα διηνεκέεσσι γέραιρεν.*“ et v. E. IX, 46. | 184. Hom. Odyss. III, 67. | 186. cf. 271. sq. | 187. *Vana*, instituta temere et sine idonea ratione. — *vet. ign. deor.*, negligens deorum vet. | 189. *novamus*, novus enim tum fuit is cultus Herculis. | 190. *saxis susp. rup.*, rupem in modum camerae cavatam antrumque efficientem, quo fit, ut saxa antro imminentia *pendere* videantur. | 191. ... *Adspice* ..., *ut moles disiectae sunt*, v. E. IV, 52. | 193. *v. subm. r.*, vasta et longe reducta. | 196. *for. superb.*, superbi illius monstri, *τοῦ ὑβριστοῦ*. | 197. iunge *ora tristi tabo*, non *pallida tabo*, v. III, 618. | 198. *atros*, v. G. II, 309. | 200. *et nob.*, ut multis antea. | 204. *amnem*, ripas Tiberis. | 206. Alii *Aut intentatum*. | 207. *a stabulis*, a pascuis, ubi procubuerant; *locum herbidum* appellat Livius I, 7. | 208. *superante*, excellenti. | 209. *ped. vest. r.* idem, quod vestigia rectis pedibus facta. | 210. sq. *viar. indicia* sunt vestigia pedum. | 212. *signa* eodem modo, quo via, *ferre s. ducere* dicuntur; ergo hoc dicit poeta; quaerenti nulla signa ad speluncam ferentia appa-

Interea, cum iam stabulis saturata moveret
Amphitryoniades armenta abitumque pararet,
Discessu mugire boves, atque omne querelis
Inpleri nemus, et colles clamore relinqui.
Reddidit una boum vocem vastoque sub antro
Mugiit et Caci spem custodita fefellit.
Hic vero Alcidae furiis exarserat atro
Felle dolor; rapit arma manu nodisque gravatum
Robur, et aerii cursu petit ardua montis.
Tum primum nostri Cacum videre timentem
Turbatumque oculis; fugit ilicet ocior Euro
Speluncamque petit; pedibus timor addidit alas.
Ut sese inclusit, ruptisque inmane catenis
Deiecit saxum, ferro quod et arte paterna
Pendebat, fultosque emuniit obiice postis,
Ecce furens animis aderat Tirynthius, omnemque
Accessum lustrans huc ora ferebat et illuc,
Dentibus infrendens. Ter totum fervidus ira
Lustrat Aventini montem; ter saxea temptat
Limina nequiquam; ter fessus valle resedit.
Stabat acuta silex, praecisis undique saxis
Speluncae dorso insurgens, altissima visu,
Dirarum nidis domus opportuna volucrum.
Hanc, ut prona iugo laevum incumbebat ad amnem,
Dexter in adversum nitens concussit, et imis
Avolsam solvit radicibus; inde repente
Inpulit; inpulsu quo maxumus intonat aether,
Dissultant ripae refluitque exterritus amnis.
At specus et Caci detecta adparuit ingens
Regia, et umbrosae penitus patuere cavernae:
Non secus, ac si qua penitus vi terra dehiscens
Infernas reseret sedes et regna recludat
Pallida, dis invisa, superque inmane barathrum
Cernatur, trepidentque inmisso lumine Manes.
Ergo insperata deprensum in luce repente
Inclusumque cavo saxo atque insueta rudentem
Desuper Alcides telis premit, omniaque arma
Advocat, et ramis vastisque molaribus instat.
Ille autem, neque enim fuga iam super ulla pericli,

rebant. | 213. *stabulis mov.*, v. vs. 207. | 215. *Discessu*, v. X, 445. | 216. *clamore*, v. II, 323. | 219. *furiis*, prae iracundia, cf. vs. 494. — *exarserat* ... *rapit:* significatur per Praesens praegresso Plusquamperfecto res continuo subsecuta; similis festinatio est XII, 430. | 227. aditum emuniit, fulciens eum, s. praestruens, obiice; cf. Ovid. Fast. I, 563. et eiusd. A. A. II, 244.: „apposita ianua *fulta sera.*“ | 245. *invisa*, „*οἰκία ... τά τε στυγέουσι θεοί περ.*“ — *super*, *ἄνωθεν*, superne. | 248. *insu. rud.*, v. G. III, 149. |

Faucibus ingentem fumum, mirabile dictu,
Evomit involvitque domum caligine caeca,
Prospectum eripiens oculis, glomeratque sub antro
Fumiferam noctem commixtis igne tenebris.
Non tulit Alcides animis, seque ipse per ignem
Praecipiti iecit saltu, qua plurimus undam
Fumus agit nebulaque ingens specus aestuat atra.
Hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
Corripit in nodum conplexus, et angit inhaerens
Elisos oculos et siccum sanguine guttur.
Panditur extemplo foribus domus atra revolsis,
Abstractaeque boves abiurataeque rapinae
Caelo ostenduntur, pedibusque informe cadaver
Protrahitur. Nequeunt expleri corda tuendo
Terribilis oculos, voltum villosaque saetis
Pectora semiferi atque exstinctos faucibus ignis.
Ex illo celebratus honos, laetique minores
Servavere diem, primusque Potitius auctor
Et domus Herculei custos Pinaria sacri.
Hanc aram luco statuit, quae Maxuma semper
Dicetur nobis, et erit quae maxuma semper.
Quare agite, o iuvenes tantarum in munere laudum
Cingite fronde comas et pocula porgite dextris
Communemque vocate deum et date vina volentes.
Dixerat: Herculea bicolor cum populus umbra
Velavitque comas foliisque innexa pependit,
Et sacer inplevit dextram scyphus. Ocius omnes
In mensam laeti libant divosque precantur.
    Devexo interea propior fit Vesper Olympo:
Iamque sacerdotes primusque Potitius ibant,
Pellibus in morem cincti, flammasque ferebant.
Instaurant epulas, et mensae grata secundae
Dona ferunt, cumulantque oneratis lancibus aras.

253. *caeca*, per quam non licet quidquam dispicere. | 256. *animis*, prae ira. | 257. *iecit*, cf. X, 683. — *undam*, v. G. I, 472. | 260. sq. elidit fauces Caci arto bracchiorum nodo constricti, quo fit, ut elidantur etiam oculi: iunge *in nod. compl.*, non *Corrip. in nod.* | 263. *abiur.*, quas se habere Cacus periurio negaverat. | 267. vident, ut exstincti sint ignes faucium; vulgo dicimus: vident fauces exstinctis ignibus. | 269. sq. cf. Liv. I, 7. | 271. sq. dicetur, ut vere est, maxima; nullus enim deus habuit maiorem. — *statuit*, quis? v. VI, 734. et cf. Ovid. Fast. I, 581. sq. | 273. Troianos alloquitur. — *tant. in mun. l.*, in sacrificio Herculi ob egregium illud facinus instituto. | 274. *porgite*, quod libatio fit manu exporrecta. | 275. *vocate*, invocate; *communem* Arcadibus et Troianis foedere iam iunctis, cf. vs. 172—174. XII, 118. — *date v.*, libate Herculi. | 276. v. G. II, 66. | 280. *devexo Olympo*, inclinante se caelo, motu diurno circumacto, cf. II, 250. | 283. v. VII, 146. et G. II, 101. |

Tum Salii ad cantus incensa altaria circum
Populeis adsunt evincti tempora ramis,
Hic iuvenum chorus, ille senum: qui carmine laudes
Herculeas et facta ferunt: ut prima novercae
Monstra manu geminosque premens eliserit anguis;
Ut bello egregias idem disiecerit urbes,
Troiamque Oechaliamque; ut duros mille labores
Rege sub Eurystheo, fatis Iunonis iniquae,
Pertulerit. Tu nubigenas, invicte, bimembris,
Hylaeumque Pholumque, manu, tu Cresia mactas
Prodigia et vastum Nemeae sub rupe leonem.
Te Stygii tremuere lacus, te ianitor Orci
Ossa super recubans antro semiesa cruento;
Nec te ullae facies, non terruit ipse Typhoeus,
Arduus arma tenens; non te rationis egentem
Lernaeus turba capitum circumstetit anguis.
Salve, vera Iovis proles, decus addite divis,
Et nos et tua dexter adi pede sacra secundo.
Talia carminibus celebrant; super omnia Caci
Speluncam adiiciunt, spirantemque ignibus ipsum.
Consonat omne nemus strepitu, collesque resultant.
Exin se cuncti divinis rebus ad urbem
Perfectis referunt. Ibat rex obsitus aevo,
Et comitem Aenean iuxta natumque tenebat
Ingrediens, varioque viam sermone levabat.
Miratur facilisque oculos fert omnia circum
Aeneas, capiturque locis, et singula laetus
Exquiritque auditque virum monumenta priorum.
Tum rex Euandrus Romanae conditor arcis:
Haec nemora indigenae Fauni Nymphaeque tenebant,
Gensque virum truncis et duro robore nata,
Quis neque mos neque cultus erat, nec iungere tauros,

285. *ad c.*, qui circum altaria cantent. | 288. sq. cf. Theocr. XXIV, 11. sqq. Ovid. Met. IX, 67. | 291. Neptunus fraudem Laomedontis ulturus monstrum marinum immiserat Troadi. Hercules eo interfecto frustratus promisso praemio Troiam expugnavit. — Oechaliam, oppidum Euboeae, propter perfidiam Euryti, qui promissam ei filiam Iolen non dedit, vi captam evertit. | 292. *fat. Iun.*, fatali quadam necessitate, quam odium Iunonis ei imposuerat. | 293. cf. Ovid. Met. XII, 536—541. | 294. sq. *Cres. mact. Prod.*, victor es tauri Cretensis, v. E. VIII, 45. | 296. v. VI, 392. sqq. Hom. Il. VIII, 368. | 298. *facies*, monstra, quae apud inferos occurrebant, cf. VI, 285. sqq., in quibus Typhoeus et hydra Lernaea. | 299. *Arduus*, cf. V, 460. X, 197. — *rat. egent.*, sc. terrore perculsum. | 302. Ovid. Fast. I, 67.: „*Dexter* ades ducibus.“ eiusd. Trist. V, 3, 57. | 303. *super omn.*, v. VII, 462. | 307. Terent. Eun. II, 2, 5.: „*annis* pannisque *obsitus*.“ | 310. *faciles*, qui facile se movent, volubiles, Manil. I, 647.: „Circumfer *faciles* oculos.“ | 313. *Rom. cond. a.*, Pallantei, ubi Virgilii tempore erat Palatium. | 316. *mos* nasci-

Aut conponere opes norant, aut parcere parto,
Sed rami atque asper victu venatus alebat.
Primus ab aetherio venit Saturnus Olympo,
Arma Iovis fugiens et regnis exsul ademptis.
Is genus indocile ac dispersum montibus altis
Conposuit, legesque dedit, Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
Aurea quae perhibent, illo sub rege fuere
Saecula: sic placida populos in pace regebat;
Deterior donec paulatim ac decolor aetas
Et belli rabies et amor successit habendi.
Tum manus Ausonia et gentes venere Sicanae,
Saepius et nomen posuit Saturnia tellus;
Tum reges asperque inmani corpore Thybris,
A quo post Itali fluvium cognomine Thybrim
Diximus; amisit verum vetus Albula nomen.
Me pulsum patria pelagique extrema sequentem
Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum
His posuere locis, matrisque egere tremenda
Carmentis Nymphae monita et deus auctor Apollo.
Vix ea dicta: dehinc progressus monstrat et aram
Et Carmentalem Romani nomine portam
Quam memorant, Nymphae priscum Carmentis honorem,
Vatis fatidicae, cecinit quae prima futuros
Aeneadas magnos et nobile Pallanteum.
Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer Asylum
Rettulit, et gelida monstrat sub rupe Lupercal,
Parrhasio dictum Panos de more Lycaei.
Nec non et sacri monstrat nemus Argileti,

tur ex certa quadam vitae instituendae ratione, *cultus* ex inventione artium. | 317. *conp.*, horreis condere, *opes* ruris, frumentum. | 318. *asper victu v.*, qui praebet victum asperum, multo labore et molestia parandum; cf. I, 445. | 319—322. Qui soluto sermone utitur, ita fere diceret: *Primus* Saturnus, cum in has terras venisset, homines rudes ac dispersos ad quandam communionem vitae ac societatem vocavit. | 326. *decolor*, degenerans ab aurea, et mutato quasi colore ferrea facta. | 328. Ausones etiam Aborigines dicti. — *Sicanae:* confundit poeta Sicanos cum Siculis, qui intra Tiberim et Lirim habitarunt. | 333. *pel. extrema:* non poterat non ultima haec ora ea aetate videri Graecis hominibus, quibus terrae ad Occidentem spectantes plane ignotae essent. | 337. *aram* ad radices Capitolii vicinam portae Carmentali. | 340. sq. cf. Ovid. Fast. I, 515. sqq. | 343. *Rettulit*, appellavit; verba enim sunt notae, quibus res quasi *referimus*, repraesentamus. — *Lupercal*, antrum sub monte Palatino Pani sacrum. | 344. Id Lupercal a *lupis* appellasse Romani credebantur, eo more in hoc nomine usi, quo Graeci, qui Panem Lycaeum a vocabulo *λύκος* nomen habuisse ferebant. — *Parrhasia* oppidum Arcadiae, itaque *Parrhasius* i. q. Arcadicus et omnino Graecus. | 345. „Euander Argum quendam excepit hospitio. Qui cum de eius cogitaret

Testaturque locum, et letum docet hospitis Argi.
Hinc ad Tarpeiam sedem et Capitolia ducit,
Aurea nunc, olim silvestribus horrida dumis.
Iam tum religio pavidos terrebat agrestis
Dira loci; iam tum silvam saxumque tremebant.
Hoc nemus, hunc, inquit, frondoso vertice collem,
Quis deus incertum est, habitat deus; Arcades ipsum
Credunt se vidisse Iovem, cum saepe nigrantem
Aegida concuteret dextra, nimbosque cieret.
Haec duo praeterea disiectis oppida muris,
Reliquias veterumque vides monumenta virorum.
Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit arcem;
Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.
Talibus inter se dictis ad tecta subibant
Pauperis Euandri, passimque armenta videbant
Romanoque foro et lautis mugire Carinis.
Ut ventum ad sedes: Haec, inquit, limina victor
Alcides subiit, haec illum regia cepit.
Aude, hospes, contemnere opes, et te quoque dignum
Finge deo, rebusque veni non asper egenis.
Dixit, et angusti subter fastigia tecti
Ingentem Aenean duxit, stratisque locavit
Effultum foliis et pelle Libystidis ursae.
Nox ruit, et fuscis tellurem amplectitur alis.
At Venus haud animo nequiquam exterrita mater,
Laurentumque minis et duro mota tumultu
Volcanum adloquitur, thalamoque haec coniugis aureo
Incipit, et dictis divinum adspirat amorem:
Dum bello Argolici vastabant Pergama reges
Debita casurasque inimicis ignibus arces,

interitu, ut ipse regnaret, Euandro haec non sentiente socii intellexerunt et Argum necarunt. Cui Euander et sepulchrum fecit et locum sacravit hospitalitatis causa.“ Haec Servius. | 346. *Test. loc.*, monstrat locum, quo tamquam ad testimonium vocato crimen laesi iuris hospitalis a *sua domo* removeat. | 349. sq. *relig. dira loci*, sanctitas loci variis prodigiis horrorem incutientis accedenti. | 352. *ipsum*, *ἐναργῆ*, *leibhaftig*. | 353. *saepe*, v. I, 148. — *nigr.*, nigris nubibus, quae motu aegidis efficiuntur, involutam. | 354. cum Iuppiter aegide utitur ad homines fulminibus dirisque tempestatibus terrendos, *dextra* manu eam concutit. | 358. *Saturn.*, in monte Capitolino, qui ipse olim Saturnius dictus. | 361. *lautis*, quae Virgilii aetate magnificis domibus erant ornatae. | 363. *cepit*, i. e. tantus cum esset Hercules, tamen non est dedignatus in hanc parvulam inopemque domum devertere; Curt. VII, 8.: „orbis terrarum te non *caperet*.“ | 365. *non asper*, non offensus. | 368. cf. vs. 177. | 371. *duro*, pleno periculi, cf. I, 563. | 373. *dict. adsp. am.*, verba facit plena amoris aptaque ad devinciendum amore animum Vulcani. — *divin.*, qualem *dea* Venus adspirare potest. | 375. *Deb.*, debita (quia fatum

Non ullum auxilium miseris, non arma rogavi
Artis opisque tuae; nec te, carissime coniunx,
Incassumve tuos volui exercere labores
Quamvis et Priami deberem plurima natis,
Et durum Aeneae flevissem saepe laborem.
Nunc Iovis inperiis Rutulorum constitit oris:
Ergo eadem supplex venio, et sanctum mihi numen
Arma rogo, genetrix nato. Te filia Nerei,
Te potuit lacrimis Tithonia flectere coniunx.
Aspice, qui coeant populi, quae moenia clausis
Ferrum acuant portis in me excidiumque meorum.
Dixerat, et niveis hinc atque hinc diva lacertis
Cunctantem amplexu molli fovet. Ille repente
Accepit solitam flammam, notusque medullas
Intravit calor, et labefacta per ossa cucurrit:
Non secus atque olim, tonitru cum rupta corusco
Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
Sensit laeta dolis et formae conscia coniunx.
Tum pater aeterno fatur devinctus amore:
Quid caussas petis ex alto? fiducia cessit
Quo tibi, diva, mei? Similis si cura fuisset,
Tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset;
Nec Pater omnipotens Troiam nec fata vetabant
Stare decemque alios Priamum superesse per annos.
Et nunc, si bellare paras atque haec tibi mens est,
Quidquid in arte mea possum promittere curae,
Quod fieri ferro liquidove potest electro,
Quantum ignes animaeque valent, absiste precando
Viribus indubitare tuis. Ea verba locutus
Optatos dedit amplexus, placidumque petivit
Coniugis infusus gremio per membra soporem.
    Inde ubi prima quies medio iam noctis abactae
Curriculo expulerat somnum, cum femina primum,
Cui tolerare colo vitam tenuique Minerva

ita ferebat) *vastari*, ut IX, 107.: „tempora Parcae *debita* conplerant," i. e. *conpleri debita*. | 377. *Art. op. t.*, puta: et pulchra et egregia. | 383. sq. Thetis Achilli, Aurora Memnoni arma petiit a Vulcano. | 390. *labef.*, soluta, calore scilicet, ergo i. q. liquefacta, v. G. III, 272. | 391. *tonitru*, v. II, 323. — *rupta*, quae apparet ruptis nubibus, ipsas scilicet rumpens, v. III, 199. „καταῤῥαγεῖσα βροντή" Hypoth. Prometh. Aesch. | 392. *Ign. rima*, fulgur tenuem faciens sulcum. | 394. *act.*, antiquo, Lucret. I, 35.: „aeterno devinctus volnere amoris." | 395. sq. Quid causis longe petitis oras id, quod sola gratia obtinere debes? | 397. *Tum*, cf. vs. 374. | 399. cf. VII, 313—15. | 403. *animae*, spiritus follium. — Ceterum observa orationem ἀνακόλουθον, v. G. III, 464.; id enim debebat dicere: Quidquid curae possum promittere ..., *id precari absiste*, i. e. *id promitto*. | 406. v. vs. 30. | 407. v. G. III, 130. | 408. sqq. cf. Hom. Il. XII, 433—35. | 409. *Min.*, v. G. I, 295. |

Inpositum, cinerem et sopitos suscitat ignis,
Noctem addens operi, famulasque ad lumina longo
Exercet penso, castum ut servare cubile
Coniugis et possit parvos educere natos:
Haud secus Ignipotens nec tempore segnior illo
Mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit.
Insula Sicanium iuxta latus Aeoliamque
Erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis,
Quam subter specus et Cyclopum exesa caminis
Antra Aetnaea tonant, validique incudibus ictus
Auditi referunt gemitum, striduntque cavernis
Stricturae Chalybum, et fornacibus ignis anhelat,
Volcani domus, et Volcania nomine tellus.
Hoc tunc Ignipotens caelo descendit ab alto.
Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
Brontesque Steropesque et nudus membra Pyracmon.
His informatum manibus iam parte polita
Fulmen erat, toto Genitor quae plurima caelo
Deiicit in terras, pars inperfecta manebat.
Tris imbris torti radios, tris nubis aquosae
Addiderant, rutili tris ignis et alitis Austri.
Fulgores nunc terrificos sonitumque metumque
Miscebant operi flammisque sequacibus iras.
Parte alia Marti currumque rotasque volucris
Instabant, quibus ille viros, quibus excitat urbes;
Aegidaque horriferam, turbatae Palladis arma,
Certatim squamis serpentum auroque polibant,
Connexosque anguis ipsamque in pectore divae
Gorgona, desecto vertentem lumina collo.
Tollite cuncta, inquit, coeptosque auferte labores,
Aetnaei Cyclopes, et huc advertite mentem:
Arma acri facienda viro. Nunc viribus usus,

410. cf. vs. 542. Ovid. Met. VIII, 641. sq. | 417. *Lip.*, unam ex Aeoliis s. Vulcaniis insulis. | 419. *Aetn.*, talia, qualia sunt Aetnae: ignivoma. — *incud. ictus*, qui fiunt in incudibus, v. VII, 226. | 421. *Str. Chal.*, quales cuduntur ab operis Chalybum, v. G. I, 58. | 423. *Hoc* antique pro *huc*, et respondet illud Particulis *eo et quo.* | 427. *Fulmen*, ... *quae plurima*, Hom. Odyss. V, 421. sq.: „*κῆτος, οἷά τε πολλὰ τρέφει κλυτὸς Ἀμφιτρίτη.*“ | 429. *torti*, constricti et coacti in grandinem. | 432. *iras*, vim illam, qua fulmen quasi iratum res tactas percutit et prosternit; eaque vis comitatur igne, hinc *irae flammis sequacibus.* | 434. quo curru cum invehitur, concitat viros ad bellum, cf. vs. 3. sq. | 435. *aegis*, h. l. est lorica Palladis. — *turbatae*, iratae. | 436. sq. ornabant aegidem serpentibus squamarum aurearum (v. G. I, 173.), qui inter se connexi extremam loricam caputque Medusae in media positum ambiebant. | 438. *vert. lum.*, oculos huc et illuc flectentem tamquam vivos; quae res et miraculi plena et terroris; cf. Hom. Il. XVIII, 417. sqq. | 440. *Aetnaei*, quia in Sicilia habitant, cf. III, 678. | 441.

Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra.
Praecipitate moras. Nec plura effatus; at illi
Ocius incubuere omnes pariterque laborem
Sortiti. Fluit aes rivis aurique metallum,
Volnificusque chalybs vasta fornace liquescit.
Ingentem clipeum informant, unum omnia contra
Tela Latinorum, septenosque orbibus orbis
Inpediunt. Alii ventosis follibus auras
Accipiunt redduntque; alii stridentia tinguunt
Aera lacu. Gemit inpositis incudibus antrum.
Illi inter sese multa vi bracchia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe massam.
Haec pater Aeoliis properat dum Lemnius oris,
Euandrum ex humili tecto lux suscitat alma
Et matutini volucrum sub culmine cantus.
Consurgit senior, tunicaque inducitur artus,
Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis;
Tum lateri atque humeris Tegeaeum subligat ensem,
Demissa ab laeva pantherae terga retorquens.
Nec non et gemini custodes limine ab alto
Praecedunt gressumque canes comitantur herilem.
Hospitis Aeneae sedem et secreta petebat,
Sermonum memor et promissi muneris, heros.
Nec minus Aeneas se matutinus agebat.
Filius huic Pallas, illi comes ibat Achates.
Congressi iungunt dextras, mediisque residunt
Aedibus, et licito tandem sermone fruuntur.
Rex prior haec:
Maxume Teucrorum ductor, quo sospite numquam
Res equidem Troiae victas aut regna fatebor,
Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguae vires: hinc Tusco claudimur amni,
Hinc Rutulus premit, et murum circumsonat armis,
Sed tibi ego ingentis populos opulentaque regnis

usus, opus est. | 442. *o. arte magistra*, quae docet, quo quidque modo faciendum effingendumque sit: omnibus artis praeceptis opus est. | 447. v. VII, 470. | 448. *sept. o. o. inped.*, septem laminarum orbes ita inter se iungunt compinguntque, ut divelli non possint. | 454. v. vs. 417. | 458. Servius crepidas significari ait. | 460. v. VII, 666. | 461. *l. ab alto*, parum sibi constare in ea re poetam docet vel vs. 455. | 463. *secreta*, partem aedium interiorem, ad quam Aeneam vesperi deduxerat; et cf. G. IV, 403. Secretum autem locum petit Euander, utpote de summa rerum colloquium cum illo instituturus; hinc ille *licitus* sermo vs. 468., quo fruuntur remotis arbitris. — Ceterum v. G. I, 173. | 464. cf. vs. 170. sq. | 465. v. VI, 337. — *matut.*, ὑπηοῖος, et v. IV, 303. | 472. *pro nom. t.*, pro tui nominis gloria, et cf. vs. 470. sq.; tu tantus es tamque fortis, ut non videare nostrarum opum tenuitate valde adiuvari posse. | 475. *opulenta regnis* di-

Iungere castra paro, quam fors inopina salutem
Ostentat. Fatis huc te poscentibus adfers.
Haud procul hinc saxo incolitur fundata vetusto
Urbis Agyllinae sedes, ubi Lydia quondam
Gens, bello praeclara, iugis insedit Etruscis.
Hanc multos florentem annos rex deinde superbo
Inperio et saevis tenuit Mezentius armis.
Quid memorem infandas caedes, quid facta tyranni
Effera? di capiti ipsius generique reservent!
Mortua quin etiam iungebat corpora vivis,
Conponens manibusque manus atque oribus ora,
Tormenti genus, et sanie taboque fluentis
Conplexu in misero longa sic morte necabat.
At fessi tandem cives infanda furentem
Armati circumsistunt ipsumque domumque,
Obtruncant socios, ignem ad fastigia iactant.
Ille inter caedem Rutulorum elapsus in agros
Confugere, et Turni defendier hospitis armis.
Ergo omnis furiis surrexit Etruria iustis;
Regem ad supplicium praesenti Marte reposcunt.
His ego te, Aenea, ductorem milibus addam.
Toto namque fremunt condensae litore puppes,
Signaque ferre iubent; retinet longaevus haruspex
Fata canens: O Maeoniae delecta iuventus
Flos veterum virtusque virum, quos iustus in hostem
Fert dolor et merita accendit Mezentius ira,
Nulli fas Italo tantam subiungere gentem:
Externos optate duces. Tum Etrusca resedit
Hoc acies campo, monitis exterrita divom.
Ipse oratores ad me regnique coronam
Cum sceptro misit mandatque insignia Tarchon,
Succedam castris, Tyrrhenaque regna capessam.
Sed mihi tarda gelu saeclisque effeta senectus
Invidet inperium seraeque ad fortia vires.
Natum exhortarer, ni mixtus matre Sabella
Hinc partem patriae traheret. Tu, cuius et annis
Et generi fata indulgent, quem numina poscunt,
Ingredere, o Teucrum atque Italum fortissime ductor.

cuntur, quia opulenta sunt propter opulentiam ipsius regni, v. vs. 542. | 481. *deinde*, v. II, 391. | 484. cf. II, 190. | 489. v. G. III, 149. | 495. *praes. M.*, bello non dilato. | 499. cf. vs. 479. sq. | 500. O viri antiquo genere orti praestantissimi fortissimique. — *flos* dicitur, quidquid in suo genere praestantissimum est. | 503. *duces*, v. E. IV, 49. | 505. sqq. oratores misit *imperans* scilicet (*ut*) succedam castris. | 508. *saeclis*, annorum multitudine. | 510. *mixt. m. Sab.*, sanguinem genusque mixtum habens cum matre Sabina. | 511. *Hinc*, a Sabinis, ergo ex Italia. | 513. *Ingred.*, v. G. I, 42. |

Hunc tibi praeterea, spes et solatia nostri,
Pallanta adiungam; sub te tolerare magistro
Militiam et grave Martis opus, tua cernere facta
Adsuescat, primis et te miretur ab annis.
Arcadas huic equites bis centum, robora pubis
Lecta, dabo, totidemque suo tibi nomine Pallas.
Vix ea fatus erat: defixique ora tenebant
Aeneas Anchisiades et fidus Achates;
Multaque dura suo tristi cum corde putabant,
Ni signum caelo Cytherea dedisset aperto.
Namque inproviso vibratus ab aethere fulgor
Cum sonitu venit, et ruere omnia visa repente,
Tyrrhenusque tubae mugire per aethera clangor.
Suspiciunt; iterum atque iterum fragor increpat ingens.
Arma inter nubem caeli in regione serena
Per sudum rutilare vident et pulsa tonare.
Obstipuere animis alii; sed Troius heros
Adgnovit sonitum et divae promissa parentis.
Tum memorat: Ne vero, hospes, ne quaere profecto,
Quem casum portenta ferant: ego poscor Olympo.
Hoc signum cecinit missuram diva creatrix,
Si bellum ingrueret, Volcaniaque arma per auras
Laturam auxilio.
Heu quantae miseris caedes Laurentibus instant!
Quas poenas mihi, Turne, dabis! quam multa sub undas
Scuta virum galeasque et fortia corpora volves,
Thybri pater! Poscant acies, et foedera rumpant!
Haec ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto;
Et primum Herculeis sopitas ignibus aras
Excitat, hesternumque Larem parvosque Penatis
Laetus adit; mactant lectas de more bidentis
Euandrus pariter, pariter Troiana iuventus.
Post hinc ad navis graditur, sociosque revisit;
Quorum de numero, qui sese in bella sequantur,

v. II, 692. | 522. sq. Multa dura secum putabant, *et diutius in ea cogitatione defixi perstitissent*, Ni Venus *cet.*, v. G. III, 562.; similiter VI, 358. sqq.: „iam tuta tenebam: *Ni* gens crudelis — ferro invasisset.“ | 523. *aperto*, v. G. I, 393. | 526. v. E. IX, 46. | 532. *Ne vero*, *μὴ τοίνυν*. | 533. *ego p. Ol.*, v. G. II, 206. me poscit Olympus, ad me ostentum illud ex aethere oblatum spectat. | 542. *arae sopitae ignibus*, quia habent sopitos ignes, v. vs. 475. adde praeterea Ovid. ad vs. 410. laud. — *Herculeis*, v. E. IX, 46. | 543. Duplex a poeta indicatur sacrum, alterum Herculi, alterum diis Euandri familiaribus factum. Herculei ignes resuscitati sunt ii, qui pridie in Ara Maxima accensi fuerant. Nec praetereundi erant dii Euandri domestici, qui liberali Aeneam hospitio exceperat. *Hesternum* autem adit Larem, i. e. quem heri iam adierat, etsi id, ut interdum alia, reticuit poeta. | 547. *qui s. in b. s.*, qui se sequantur, ut eos habeat

Praestantis virtute legit; pars cetera prona
Fertur aqua, segnisque secundo defluit amni,
Nuntia ventura Ascanio rerumque patrisque.
Dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arva;
Ducunt exsortem Aeneae, quem fulva leonis
Pellis obit totum, praefulgens unguibus aureis.
Fama volat parvam subito volgata per urbem,
Ocius ire equites Tyrrheni ad litora regis.
Vota metu duplicant matres, propiusque periclo
It timor, et maior Martis iam adparet imago.
Tum pater Euandrus dextram conplexus euntis
Haeret, inexpletus lacrimans, ac talia fatur:
O mihi praeteritos referat si Iuppiter annos,
Qualis eram, cum primam aciem Praeneste sub ipsa
Stravi scutorumque incendi victor acervos,
Et regem hac Erulum dextra sub Tartara misi,
Nascenti cui tris animas Feronia mater —
Horrendum dictu — dederat, terna arma movenda;
Ter Leto sternendus erat; cui tum tamen omnis
Abstulit haec animas dextra, et totidem exuit armis:
Non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam,
Nate, tuo; neque finitimo Mezentius umquam
Huic capiti insultans tot ferro saeva dedisset
Funera, tam multis viduasset civibus urbem.
At vos, o superi, et divom tu maxume rector
Iuppiter, Arcadii, quaeso, miserescite regis,
Et patrias audite preces: Si numina vestra
Incolumem Pallanta mihi, si fata reservant,
Si visurus eum vivo et venturus in unum:
Vitam oro; patior quemvis durare laborem.
Sin aliquem infandum casum, Fortuna, minaris:
Nunc, nunc o liceat crudelem abrumpere vitam,
Dum curae ambiguae, dum spes incerta futuri,

secum, si forte sit pugnandum. | 549. *segnis*, omissa remigatione. | 552. *exs.*, v. V, 534. | 555. Alii *ad limina.* | 556. *dupl.*, duplicia faciunt, i. e. solito maiora vovent. — *propius it*, i. e. propior est; timor autem propior est periculo, i. e. timent non remotius aliquod, sed iam praesens et instans periculum. | 557. *mai. Mart. app. im.*, concipiunt animo imaginem terrorum bellicorum iam propius ad ipsam rerum veritatem accedentem. | 558. *euntis*, v. VI, 734. | 559. *Haeret*, v. vs. 124. — *inexpletus lacr.*, alii legunt *inexpletum*, v. G. I, 163. | 560. cf. Hom. Il. XI, 670. sqq. | 564. cf. VII, 800. | 566. *Leto stern.*, tertius casus: sternendo ad Mortem demittendus; XII, 464.: „sternere *Morti*.“ V, 691.: „*Morti demitte*,“ et cf. II, 398. *Ἄϊδι προΐαψεν* Homerus. | 567. v. G. III, 283. | 570. *Huic capiti*, mihi, v. II, 292. et cf. XI, 399. | 576. *vent. in un.*, conventurus. | 577. *lab.*, scilicet „senectus ipsa morbus est,“ ut ait Terentius. — Alii *patiar.* | 579. *crudelem* sc. tua morte futuram, v. II, 368. |

Dum te, care puer, mea sola et sera voluptas,
Conplexu teneo; gravior neu nuntius auris
Volneret. Haec genitor digressu dicta supremo
Fundebat; famuli conlapsum in tecta ferebant.

Iamque adeo exierat portis equitatus apertis,
Aeneas inter primos et fidus Achates,
Inde alii Troiae proceres; ipse agmine Pallas
In medio, chlamyde et pictis conspectus in armis:
Qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda,
Quem Venus ante alios astrorum diligit ignis,
Extulit os sacrum caelo tenebrasque resolvit.
Stant pavidae in muris matres, oculisque sequuntur
Pulveream nubem et fulgentis aere catervas.
Olli per dumos, qua proxuma meta viarum,
Armati tendunt; it clamor, et agmine facto
Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.
Est ingens gelidum lucus prope Caeritis amnem,
Religione patrum late sacer; undique colles
Inclusere cavi et nigra nemus abiete cingunt.
Silvano fama est veteris sacrasse Pelasgos,
Arvorum pecorisque deo, lucumque diemque,
Qui primi finis aliquando habuere Latinos.
Haud procul hinc Tarcho et Tyrrheni tuta tenebant
Castra locis, celsoque omnis de colle videri
Iam poterat legio, et latis tendebat in arvis.
Huc pater Aeneas et bello lecta iuventus
Succedunt, fessique et equos et corpora curant.

At Venus aetherios inter dea candida nimbos
Dona ferens aderat; natumque in valle reducta
Ut procul et gelido secretum flumine vidit,
Talibus adfata est dictis, seque obtulit ultro:

581. *sera v.*, ut παῖς ὀψίγονος. | 583. *digr.*, v. X, 445. | 585. *Iamq. adeo*, v. IV, 533. | 588. *pictis*, auro argentoque distinctis, nisi verum est, quod Servius antiquum auctorem secutus scribit, Arcadas usos esse scutis, in quibus imagines deorum pictae essent. — *conspectus*, conspicuus, Liv. XXI, 4. de Hannibale: „Vestitus nihil inter aequales excellens; arma atque equi c o n s p i c i e b a n t u r.“ | 589. *λελουμένος Ὠκεανοῖο* Hom. Il. V, 6. | 594. *qua pr. m. v.*, qua brevissimo itinere pervenitur eo, quo tendunt. | 595. *agmine f.*, v. I, 82. | 596. *Quadrup.*, qui excitatur a currente quadrupede. — *putrem*, qui resolutus est in pulverem. | 599. *cavi*, cavam efficientes vallem, v. G. II, 391. — *nemus* est Accusativus et significat illum ipsum, qui modo commemoratus est, lucum. | 601. *diem*, sollemnia quotannis stato die redeuntia. | 604. *locis tuta*, videntur ea castra ex parte fluvio .. vs. 610. ... cincta fuisse atque ita tutiora reddita. | 605. v. IV, 63. | 606. sq. *Huc ... succed.*, cf. vs. 507. | 609. *red.* v. G. II, 163. | 610. Alii *egelido*. — *secretum flumine*, solum, secreto loco, ad flumen,

En perfecta mei promissa coniugis arte
Munera; ne mox aut Laurentis, nate, superbos,
Aut acrem dubites in proelia poscere Turnum.
Dixit et amplexus nati Cytherea petivit;
Arma sub adversa posuit radiantia quercu.
Ille, deae donis et tanto laetus honore,
Expleri nequit atque oculos per singula volvit,
Miraturque interque manus et bracchia versat
Terribilem cristis galeam flammasque vomentem,
Fatiferumque ensem, loricam ex aere rigentem,
Sanguineam, ingentem, qualis cum caerula nubes
Solis inardescit radiis longeque refulget;
Tum levis ocreas electro auroque recocto,
Hastamque, et clipei non enarrabile textum.
Illic res Italas Romanorumque triumphos,
Haud vatum ignarus venturique inscius aevi,
Fecerat Ignipotens; illic genus omne futurae
Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella.
Fecerat et viridi fetam Mavortis in antro
Procubuisse lupam; geminos huic ubera circum
Ludere pendentis pueros, et lambere matrem
Inpavidos; illam tereti cervice reflexam
Mulcere alternos, et corpora fingere lingua.
Nec procul hinc Romam et raptas sine more Sabinas
Consessu caveae, magnis Circensibus actis,
Addiderat, subitoque novum consurgere bellum
Romulidis Tatioque seni Curibusque severis.
Post idem inter se posito certamine reges
Armati Iovis ante aram paterasque tenentes
Stabant et caesa iungebant foedera porca.
Haud procul inde citae Mettum in diversa quadrigae
Distulerant — at tu dictis, Albane, maneres! —
Raptabatque viri mendacis viscera Tullus
Per silvam, et sparsi rorabant sanguine vepres.

v. VII, 226. | 612. *prom.*, cf. vs. 531. 534. | 617. *honore*, insigni pulchritudine et splendore armorum, cf. G. II, 404. III, 290. | 619. *int. manus*, v. II, 681. | 620. Hom. Il. V, 4.: „δαῖέ οἱ ἐκ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ." | 622. *Sanguin.*, rutilam, quippe ex aere factam. — *qualis cum*, v. E. VIII, 85. | 624. *electro*, v. V, 663. | 627. *vatum*, fatorum, quae vates cecinerant; alii *fatum*. | 630. *et*, praeter cetera. | 632. cf. Liv. I, 4. | 634. translatum hoc a consuetudine bestiarum, pullos lingua mulcentium, ut munda et lēvia fiant corpora. | 635. *sine more*, quippe violato iure gentium. | 636. *caveae*, circo hic tribuitur cavea, quae propria est theatri. — *Circens.*, Consualibus id factum esse ait Livius I, 9. | 637. *consurgere sc. fecerat*, quod latet in verbo *Addiderat*, et cf. vs. 630. sqq. | 638. *sev.*, severissima Sabini utebantur disciplina. | 642. sqq. cf. Liv. I, 27. 28. | 643. v. II, 160. velles manere *tum, cum te distule-*

Nec non Tarquinium eiectum Porsenna iubebat
Accipere, ingentique urbem obsidione premebat,
Aeneadae in ferrum pro libertate ruebant.
Illum indignanti similem, similemque minanti
Aspiceres, pontem auderet quia vellere Cocles,
Et fluvium vinclis innaret Cloelia ruptis.
In summo custos Tarpeiae Manlius arcis
Stabat pro templo et Capitolia celsa tenebat,
Romuleoque recens horrebat regia culmo.
Atque hic auratis volitans argenteus anser
Porticibus Gallos in limine adesse canebat;
Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
Defensi tenebris et dono noctis opacae;
Aurea caesaries ollis, atque aurea vestis;
Virgatis lucent sagulis; tum lactea colla
Auro innectuntur; duo quisque Alpina coruscant
Gaesa manu, scutis protecti corpora longis.
Hic exsultantis Salios, nudosque Lupercos,
Lanigerosque apices, et lapsa ancilia caelo
Extuderat; castae ducebant sacra per urbem
Pilentis matres in mollibus. Hinc procul addit
Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis,
Et scelerum poenas, et te, Catilina, minaci
Pendentem scopulo, Furiarumque ora trementem;
Secretosque pios; his dantem iura Catonem.
Haec inter tumidi late maris ibat imago,

runt, v. XI, 153. | 646. sqq. Effictus erat in eo clipeo etiam Porsenna stans ad Tiberim. | 647. *Accip.*, **accipi** diceres in soluta oratione. | 652. sqq. Comprehendit iam poeta, quae in *summo* clipeo expressa erant, ipsis etiam locis inter se iuncta, arcem Tarpeiam, Manlium, Capitolium cum casa Romuli, Gallos denique in Capitolium escendentes. | 653. *pro t.*, ante templum sc. Iovis Capitolini, obversus hostibus. | 654. *recens:* nempe culmi, quibus tecta erat casa Romuli, in auro efficti erant a Vulcano, flavi igitur et recentium speciem habentes. | 655. *hic*, *in summo* vs. 652. — *auratis*, nempe auro expressis a Vulcano. — *volitans*, ut solent anseres irritati. | 657. *ten.*, in eo erat, ut tenerent. | 658. *dono*, beneficio. | 660. sq. quis non meminit aurei torquis a Manlio *Torquato* homini Gallo detracti? cf. Liv. VII, 10. | 663. *Hic*, in alia parte clipei, repraesentatae erant variae caerimoniae, mota ancilia, quod fiebat Kalendis Martiis, Ovid. Fast. III, 373 sqq., Lupercalia, Ovid. Fast. II, 267. sqq., pompa matronarum. | 664. *Lan. ap.*, pileos flaminum cum apice laneo. | 665. *sacra*, ut ea, quae Cereri et Carmenti fiebant. | 666. *mollibus*, pensilibus motuque facilibus, v. G. II, 389. — *Hinc procul*, puta in ima parte clipei. | 667. *ostia D.*, quia aditus ad Tartarum patet ex Orco, cf. VI, 577—579. | 669. *Pendent.*, affixum. | 670. *Catonem* Uticensem, propter morum et sanctitatem et severitatem in iis locis, quae piorum animae tenent, iudicem constitutum tamquam alterum Rhadamanthum. | 671. *Haec inter*, ergo inter summam imamque

Aurea, sed fluctu spumabant caerula cano;
Et circum argento clari delphines in orbem
Aequora verrebant caudis aestumque secabant.
In medio classis aeratas, Actia bella,
Cernere erat; totumque instructo Marte videres
Fervere Leucaten, auroque effulgere fluctus.
Hinc Augustus agens Italos in proelia Caesar
Cum Patribus Populoque, Penatibus et magnis Dis,
Stans celsa in puppi; geminas cui tempora flammas
Laeta vomunt, patriumque aperitur vertice sidus.
Parte alia ventis et dis Agrippa secundis
Arduus agmen agens; cui, belli insigne superbum,
Tempora navali fulgent rostrata corona.
Hinc ope barbarica variisque Antonius armis,
Victor ab Aurorae populis et litore rubro,
Aegyptum virisque Orientis et ultima secum
Bactra vehit; sequiturque, nefas! Aegyptia coniunx.
Una omnes ruere, ac totum spumare, reductis
Convolsum remis rostrisque tridentibus, aequor.
Alta petunt; pelago credas innare revolsas
Cycladas, aut montis concurrere montibus altos:
Tanta mole viri turritis puppibus instant.
Stuppea flamma manu telisque volatile ferrum
Spargitur: arva nova Neptunia caede rubescunt.
Regina in mediis patrio vocat agmina sistro:
Necdum etiam geminos a tergo respicit anguis.

partem clipei. | 673. *arg. clari*, argento candentes. | 675. *In medio*, quem mare obtinebat, clipeo. — *cl. Act. bella*, repraesentantes pugnam Actiacam. | 676. *Marte*, classe. | 677. *Leucates*, promontorium Leucadiae non longe remotum ab Actio, oppido et promontorio Acarnaniae. — *auro*, aureo splendore armorum. — Ceterum v. G. I, 456. | 679. v. III, 12. | 680. galea utrimque fulgorem emittit flammeum, v. vs. 620. | 681. *Laeta*, ad splendorem hoc spectat ut I, 591. — Augustus Iulii sideris causa, de quo v. E. IX, 47., stellam in vertice galeae gerebat. — *aperitur*, cf. III, 275. | 684. *corona rostrata* Agrippa donatus est victo ao. 718. Sext. Pompeio. | 685. *Hinc* sc. veniens. — *ope barb.*, v. VII, 284. | 686. *Victor a populis*, qui victoriam ab s. ex iis reportavit; gesserat bellum cum Parthis et Armeniis haud infeliciter. | 688. *nefas*, quod Romanus Aegyptiam, Cleopatram, in matrimonium duxerat adeoque in castris secum habebat. | 689. *ruere*, impetu ferri. — Ovid. Met. XI, 461.: „*reducunt* ad fortia pectora remos. | 693. *tanta* et ad *molem* s. *summam* contentionem remigum spectat, et ad miram istam altitudinem navium, ut ea existat sententia: easque *tam altas* naves *maxima* vi propellunt. — Turres navibus primus Antonius imposuisse traditur. | 694. *Stupp. fl.*, stuppa incensa, v. VII, 463. — *telisq. v. f. sparg.*, telorum iactu in omnes partes volat ferrum. | 695. *nova c. rub.*, *incipiunt* caede rubescere, v. E. VIII, 29. | 696. Vide acerbitatem dicti; sistri enim usus erat in ludis et choreis apud Aegyptios; cf. Propert. III, 11, 41—43. | 697. erant a tergo Cleopatrae duo ser-

Omnigenumque deum monstra et latrator Anubis
Contra Neptunum et Venerem contraque Minervam
Tela tenent. Saevit medio in certamine Mavors
Caelatus ferro, tristesque ex aethere Dirae;
Et scissa gaudens vadit Discordia palla,
Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
Actius haec cernens arcum intendebat Apollo
Desuper: omnis eo terrore Aegyptus et Indi,
Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabaei.
Ipsa videbatur ventis regina vocatis
Vela dare, et laxos iam iamque inmittere funis.
Illam inter caedes pallentem morte futura
Fecerat Ignipotens undis et Iapyge ferri;
Contra autem magno maerentem corpore Nilum,
Pandentemque sinus et tota veste vocantem
Caeruleum in gremium latebrosaque flumina victos.
At Caesar, triplici invectus Romana triumpho
Moenia, dis Italis votum inmortale sacrabat,
Maxuma ter centum totam delubra per Urbem.
Laetitia ludisque viae plausuque fremebant;
Omnibus in templis matrum chorus, omnibus arae;
Ante aras terram caesi stravere iuvenci.
Ipse, sedens niveo candentis limine Phoebi,
Dona recognoscit populorum aptatque superbis
Postibus; incedunt victae longo ordine gentes,
Quam variae linguis, habitu tam vestis et armis.
Hic Nomadum genus et discinctos Mulciber Afros,
Hic Lelegas Carasque sagittiferosque Gelonos
Finxerat; Euphrates ibat iam mollior undis;

pentes caelati, qualis instaret ei vitae exitus, significantes. | 698. *deum monstra*, beluina scilicet capita habentium; v. I, 2. | 701. *ex aeth.*, volantes igitur; videtur autem poeta ita interpretatus esse Homericum illud ἠεροφοῖτις Ἐρινύς Il. XIX, 87., simulque Hesiodum respexisse Scut. 248. sqq. | 705. *Desuper*, ab Actio. — *eo t.*, v. I, 171. | 708. *lax. inmitt. f.*, proprie *immitti* dicuntur, qui ad currendum incitantur equi V, 146. sq.; inde factum est *habenas immittere*, i. e. immittere equos concussis habenis („palmes laxis per purum immissus habenis" G. II, 364.); ergo *funes immittere velis* i. q. navium cursum incitare velis expansis per intentos, qui laxi ante fuerant, funes et rudentes X, 229. | 710. *Iap.*, cf. Horat. Od. I, 3, 4. | 711. *Contra*, ex adverso. | 714. sq. *inv. moenia*, ut VII, 436. — *triplici tr.*, Dalmatico, Actiaco, Alexandrino, et trinis deinceps diebus triumphavit, cf. Sueton. Aug. c. 22. | 716. *ter centum*, v. IV, 510.; plurima templa vel fecit vel refecit Augustus variis temporibus, cf. Sueton. Aug. c. 29. | 717. *ludis* „*compitaliciis*" ait Servius. | 718. Supplicatio matronarum. | 720. sqq. sedens sub porticu et aditu templi Apollinis Palatini prospectabat succedentem pompam triumphalem. | 721. *Dona populorum*, devictorum, *recogn.*, coronas aureas a quibusque oblatas recenset. | 724. *Afros*, qui in Antonii exercitu fuerant. | 726. *mollior u.*, leniore amne, ut domitus ab

Extremique hominum Morini, Rhenusque bicornis;
Indomitique Dahae, et pontem indignatus Araxes.
Talia per clipeum Volcani, dona parentis,
Miratur, rerumque ignarus imagine gaudet,
Attollens humero famamque et fata nepotum.

AENEIDOS
LIBER NONUS.

(*Accessus Turni ad castra Troianorum absente Aenea. — Incensae ab hostibus naves Troianorum mutantur in Nymphas. — Nisus et Euryalus. — Oppugnatio castrorum.*)

Atque ea diversa penitus dum parte geruntur,
Irim de caelo misit Saturnia Iuno
Audacem ad Turnum. Luco tum forte parentis
Pilumni Turnus sacrata valle sedebat.
Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est:
Turne, quod optanti divom promittere nemo
Auderet, volvenda dies, en, attulit ultro.
Aeneas, urbe et sociis et classe relicta,
Sceptra Palatini sedemque petit Euandri.
Nec satis: extremas Corythi penetravit ad urbes,
Lydorumque manum collectos armat agrestis.
Quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus.
Rumpe moras omnis et turbata arripe castra.
Dixit, et in caelum paribus se sustulit alis,
Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.

Augusto, et v. G. III, 30. | 727. cum Dalmatico ... v. vs. 714. ... coniunctus est triumphus de Morinis populisque quibusdam Galliae et Germaniae. — *Rh. bic.*, i. e. et ipse Rhenus et qui ex eo nascitur Vahalis. | 728. *Dahae*, populus Scythicus in orientali litore maris Caspii habitans. — *Araxes*, v. G. III, 30.; *pont. indign.*, rapidus proptereaque impatiens pontis; et ipsorum accolarum feritas his verbis oblique declaratur. | 731. *fam. et f. nep.*, ipsum scilicet clipeum, in quo effícta erant fata resque gestae posterorum suorum inprimis memorabiles.

Aeneid. L. IX. 4. *parentis*, i. e. abavi, cf. X, 619. *parens* pro avo Ovid. Met. V, 237. | 6. *optanti* tibi. | 7. *volv. d.*, tempus, v. I, 269. | 9. *Sceptra sedemque*, regiam. — *petit E.*, v. VII, 398. Et Praesens significat rem nondum plane absolutam; nondum enim redierat Aeneas ex eo itinere. | 10. *Cor. urbes*, significatur hic Etruria; v. III, 170. | 11. *Lydor. m.*, cf. VIII, 479. sq. — *agr.*, cf. vs. 608. | 13. *turb. arr. c.*, turba castra subito scilicet impetu et arripe, v. III, 477. | 14. *paribus*, v. IV, 252. | 15. v.

Adgnovit iuvenis, duplicisque ad sidera palmas
Sustulit, ac tali fugientem est voce secutus:
Iri, decus caeli, quis te mihi nubibus actam
Detulit in terras? unde haec tam clara repente
Tempestas? medium video discedere caelum,
Palantisque polo stellas. Sequor omina tanta,
Quisquis in arma vocas. Et sic effatus ad undam
Processit, summoque hausit de gurgite lymphas,
Multa deos orans, oneravitque aethera votis.

Iamque omnis campis exercitus ibat apertis,
Dives equum, dives pictai vestis et auri;
Messapus primas acies, postrema coercent
Tyrrhidae iuvenes; medio dux agmine Turnus;
[Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est.]
Ceu septem surgens sedatis amnibus altus
Per tacitum Ganges, aut pingui flumine Nilus
Cum refluit campis et iam se condidit alveo.
Hic subitam nigro glomerari pulvere nubem
Prospiciunt Teucri, ac tenebras insurgere campis.
Primus ab adversa conclamat mole Caicus:
Quis globus, o cives, caligine volvitur atra!
Ferte citi ferrum, date tela, ascendite muros,
Hostis adest, heia! Ingenti clamore per omnis
Condunt se Teucri portas, et moenia conplent.
Namque ita discedens praeceperat optumus armis
Aeneas: si qua interea fortuna fuisset,
Neu struere auderent aciem, neu credere campo;
Castra modo et tutos servarent aggere muros.
Ergo, etsi conferre manum pudor iraque monstrat,
Obiiciunt portas tamen et praecepta facessunt,
Armatique cavis exspectant turribus hostem.
Turnus, ut ante volans tardum praecesserat agmen,
Viginti lectis equitum comitatus et urbi
Inprovisus adest; maculis quem Thracius albis
Portat equus, cristaque tegit galea aurea rubra.

V, 658. | 18. sq. *nub. act. Det.*, demisit nubibus delapsam. | 21. *Sequor*, alii *Sequar;* Praesens indicat rem, quam exsequi constitutum est apud animum nostrum, cf. X, 442. XII, 13. | 22. v. V, 504. | 23. v. VIII, 69. | 26. *pict. v. et a.*, vestis auro intertextae, v. G. I, 173. | 30. *surg.*, increscens septem fluviorum aqua, qui coniuncti Gangem effecisse putandi videntur. | 31. *Per tac.*, tacite, et repete verbum *it* e vs. 25. | 32. *refl. c.*, v. G. II, 520. | 35. *mole*, turri; *adversa*, quae erat ab ea parte, qua accedebant hostes. | 36. *globus*, conglomerata nubes pulveris. | 37. v. IV, 594. | 38. sq. recipiunt se Teucri intra muros. | 41. si quid accideret, si forte ad pugnandum lacesserentur; et v. II, 136. | 48. *et:* adest comitatus et adest inprovisus. | 49. *Thracius*, v. E.

Ecquis erit, mecum, iuvenes, qui primus in hostem —?
En, ait. Et iaculum attorquens emittit in auras,
Principium pugnae, et campo sese arduus infert.
Clamore excipiunt socii, fremituque sequuntur
Horrisono; Teucrum mirantur inertia corda:
Non aequo dare se campo, non obvia ferre
Arma viros, sed castra fovere. Huc turbidus atque huc
Lustrat equo muros, aditumque per avia quaerit.
Ac veluti pleno lupus insidiatus ovili
Cum fremit ad caulas, ventos perpessus et imbris,
Nocte super media; tuti sub matribus agni
Balatum exercent; ille asper et inprobus ira
Saevit in absentis; collecta fatigat edendi
Ex longo rabies, et siccae sanguine fauces:
Haud aliter Rutulo muros et castra tuenti
Ignescunt irae; duris dolor ossibus ardet,
Qua temptet ratione aditus, et quae via clausos
Excutiat Teucros vallo atque effundat in aequum.
Classem, quae lateri castrorum adiuncta latebat,
Aggeribus saeptam circum et fluvialibus undis,
Invadit, sociosque incendia poscit ovantis,
Atque manum pinu flagranti fervidus inplet.
Tum vero incumbunt; urguet praesentia Turni:
Atque omnis facibus pubes accingitur atris.
Diripuere focos; piceum fert fumida lumen
Taeda et commixtam Volcanus ad astra favillam.
    Quis deus, o Musae, tam saeva incendia Teucris
Avertit? tantos ratibus quis depulit ignis?
Dicite. Prisca fides facto, sed fama perennis.
Tempore quo primum Phrygia formabat in Ida
Aeneas classem, et pelagi petere alta parabat,
Ipsa deum fertur genetrix Berecyntia magnum
Vocibus his adfata Iovem: Da, nate, petenti,
Quod tua cara parens domito te poscit Olympo.
Pinea silva mihi, multos dilecta per annos;

I, 55. | 51. *in hostem* sc. se inferat. | 53. sq. praetervehitur primos ordines sociorum ab iisque clamore excipitur. | 57. *fovere*, v. G. III, 420. | 59. v. I, 148. | 62. *inprob.*, v. G. I, 119. | 66. sq. *dolet*, quod non videt, *qua ratione tentet aditum.* | 67. sq. *quae via Excutiat T.*, pro eo, quod vulgo dicitur: qua via excutiantur, vel, excuti possint. | 72. *pinu*, v. VII, 397. | 75. *focos*, scilicet ligna extemplo collecta et incensa — *piceum*, v. VI, 593. | 79. *Prisca f. f.*, prisca fide s. auctoritate tradita res, s. prisci auctores id tradiderunt. | 81. v. V, 8. | 82. v. VI, 785. Ida quoque sacra Cybelae. | 84. *dom. Olympo*, ergo cum sis domitor et rex Olympi possisque omnia. | 85. sqq. Pinea silva mihi est in Ida, et in vertice (*arce*) eius montis lucus fuit piceis aceribusque consitus. Et ait *fuit*, quia iam caesae erant eae arbores ab Aenea; *ferebant* autem, sc. donec stabat Troia. |

Lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant,
Nigranti picea trabibusque obscurus acernis:
Has ego Dardanio iuveni, cum classis egeret,
Laeta dedi; nunc sollicitam timor anxius angit.
Solve metus, atque hoc precibus sine posse parentem,
Neu cursu quassatae ullo neu turbine venti
Vincantur; prosit nostris in montibus ortas.
Filius huic contra, torquet qui sidera mundi:
O genetrix, quo fata vocas? aut quid petis istis?
Mortaline manu factae inmortale carinae
Fas habeant? certusque incerta pericula lustret
Aeneas? cui tanta deo permissa potestas?
Immo, ubi defunctae finem portusque tenebunt
Ausonios olim, quaecumque evaserit undis
Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arva,
Mortalem eripiam formam, magnique iubebo
Aequoris esse deas, qualis Nereia Doto
Et Galatea secant spumantem pectore pontum.
Dixerat, idque ratum Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentis atraque voragine ripas
Adnuit, et totum nutu tremefecit Olympum.
    Ergo aderat promissa dies, et tempora Parcae
Debita conplerant: cum Turni iniuria Matrem
Admonuit ratibus sacris depellere taedas.
Hic primum nova lux oculis offulsit, et ingens
Visus ab Aurora caelum transcurrere nimbus,
Idaeique chori; tum vox horrenda per auras
Excidit et Troum Rutulorumque agmina conplet:
Ne trepidate meas, Teucri, defendere navis,
Neve armate manus; maria ante exurere Turno,
Quam sacras dabitur pinus. Vos ite solutae,
Ite deae pelagi; genetrix iubet. Et sua quaeque
Continuo puppes abrumpunt vincula ripis,
Delphinumque modo demersis aequora rostris
Ima petunt. Hinc virgineae, mirabile monstrum,
[Quot prius aeratae steterant ad litora prorae]
Reddunt se totidem facies, pontoque feruntur.

89. Alii *anx. urguet.* Lucret. III, 1006.: „Quem volucres lacerant atque exest *anxius angor.*“ Cic. Tusc. IV, 12.: „Differt *anxietas* ab *angore;* neque enim omnes anxii, qui anguntur aliquando, nec, qui anxii, semper anguntur.“ | 93. v. IV, 269. | 94. *quo f. v.*, quam poscis commutationem fatorum? — *istis* trabibus, in gratiam earum. | 96. *Fas*, ius, condicionem. | 98. *def.*, cf. VI, 83. — Alii *fines.* | 99. *quaec.*, XV ex XX. | 105. *ripae torrentes* sunt fluminis torrentis s. rapidi. | 108. *Deb.*, v. VIII, 375. | 111. sqq. cf. Ovid. Met. XIV, 530. sqq. | 112. *Id. ch.*, v. III, 111. | 117. *Et*, v. V, 504. | 118. *puppes*, cf. VI, 3—5. | 122. *Redd. se*, rursus emergunt. |

Obstipuere animi Rutulis; conterritus ipse
Turbatis Messapus equis; cunctatur et amnis
Rauca sonans, revocatque pedem Tiberinus ab alto.
At non audaci Turno fiducia cessit;
Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro:
Troianos haec monstra petunt; his Iuppiter ipse
Auxilium solitum eripuit, non tela neque ignis
Exspectant Rutulos. Ergo maria invia Teucris,
Nec spes ulla fugae; rerum pars altera adempta est;
Terra autem in nostris manibus; tot milia, gentes
Arma ferunt Italae. Nil me fatalia terrent,
Si qua Phryges prae se iactant, responsa deorum:
Sat fatis Venerique datum, tetigere quod arva
Fertilis Ausoniae Troes. Sunt et mea contra
Fata mihi, ferro sceleratam exscindere gentem
Coniuge praerepta; nec solos tangit Atridas
Iste dolor, solisque licet capere arma Mycenis.
Sed periisse semel satis est: peccare fuisset
Ante satis, penitus modo non genus omne perosos
Femineum. Quibus haec medii fiducia valli
Fossarumque morae, leti discrimina parva,
Dant animos. At non viderunt moenia Troiae
Neptuni fabricata manu considere in ignis?
Sed vos, o lecti, ferro quis scindere vallum
Apparat et mecum invadit trepidantia castra?
Non armis mihi Volcani, non mille carinis
Est opus in Teucros. Addant se protinus omnes
Etrusci socios. Tenebras et inertia furta
[Palladii, caesis summae custodibus arcis,]
Ne timeant; nec equi caeca condemur in alvo:
Luce, palam, certum est igni circumdare muros.
Haud sibi cum Danais rem faxo et pube Pelasga
Esse putent, decumum quos distulit Hector in annum.
Nunc adeo, melior quoniam pars acta diei,

124. *Mess.*, cf. VIII, 6. | 127. *Ultro*, v. G. IV, 204. | 129. sq. *tela ignesque*, i. e. faces eminus mittendae. Cum ipse Iuppiter fugam Troianis eripuerit, non sunt iam faces nostrae, *ignes Rutuli*, illis exspectandae. | 131. *rer. p. alt.*, mare s. fuga per mare. | 132. Alii *in manibus nostris*. — *tot*, v. E. I, 12. | 138. cf. Hom. Il. IX, 340. sqq. Sed dixerit aliquis: Satis est semel Troianos poenas luisse, s. perpessi iam sunt poenas sceleri eorum a fato constitutas. At ne peccarunt quidem semel, scilicet mihi quoque nunc eripientes coniugem, s. satis illis esse *debuerat* (*fuisset*), ante (rapta Helena) peccare, debuerantque propter insecutam calamitatem paene totum (*modo non omne*) genus muliebre odisse, non iterum eodem modo peccare. | 148. *arm. Volc.*, qualia is fecit Achilli. | 150. insidias nocturnas, quales Graeci struxerunt Troianis, cf. II, 250—255. | 153. *igni*, quo incendamus turres tectaque domorum. | 155. *distulit*, moratus est. | 156. *Nunc adeo*, v. IV, 533. |

Quod superest, laeti bene gestis corpora rebus
Procurate, viri, et pugnam sperate parari.
Interea vigilum excubiis obsidere portas
Cura datur Messapo et moenia cingere flammis.
Bis septem Rutuli, muros qui milite servent,
Delecti; ast illos centeni quemque sequuntur
Purpurei cristis iuvenes auroque corusci.
Discurrunt, variantque vices, fusique per herbam
Indulgent vino, et vertunt crateras aenos.
Conlucent ignes; noctem custodia ducit
Insomnem ludo.
Haec super e vallo prospectant Troes, et armis
Alta tenent; nec non trepidi formidine portas
Explorant, pontisque et propugnacula iungunt,
Tela gerunt. Instant Mnestheus acerque Serestus,
Quos pater Aeneas, si quando adversa vocarent,
Rectores iuvenum et rerum dedit esse magistros.
Omnis per muros legio, sortita periclum,
Excubat exercetque vices, quod cuique tuendum est.
Nisus erat portae custos, acerrimus armis,
Hyrtacides, comitem Aeneae quem miserat Ida
Venatrix, iaculo celerem levibusque sagittis;
Et iuxta comes Euryalus, quo pulchrior alter
Non fuit Aeneadum Troiana neque induit arma,
Ora puer prima signans intonsa iuventa.
His amor unus erat, pariterque in bella ruebant;
Tum quoque communi portam statione tenebant.
Nisus ait: Dine hunc ardorem mentibus addunt,
Euryale, an sua cuique deus fit dira cupido?
Aut pugnam, aut aliquid iamdudum invadere magnum
Mens agitat mihi, nec placida contenta quiete est.
Cernis, quae Rutulos habeat fiducia rerum:
Lumina rara micant; somno vinoque soluti

157. *Quod superest*, sc. ut fiat; non *quod superest diei:* cf. G. II, 346. V, 691. 796. | 158. Servius: „a me parari sperate, i. e. pugnaturos vos scitote, licet hostes muris se teneant." Alii *parati.* | 161. *serv.*, v. G. I, 335. | 164. alternis excubias et alia munia militaria obeunt. | 165. *vertunt*, inclinant, infundentes vinum in pocula. | 170. intellige turres ante murum s. vallum positas pontibus cum muro iunctas, cf. XII, 674. sq. | 171. *gerunt*, afferunt. | 172. *adv.*, pericula, *voc.*, provocarent ad ipsa subeunda ac propellenda. | 174. sq. milites sortito munia sua obeuntes vicissim faciunt ea (*exercent vices*), quae cuique facienda; cf. vs. 222. | 178. *iaculo celerem*, vehementer concitantem iacula, quod est et peritiae et virium. | 181. *pr. iuventa*, intellige lanuginem. | 182. v. V, 308. et 830. | 184. sqq. Magnum aliquid audere gestio sive deo aliquo instigante, sive mei animi impetu. | 185. *dira*, quae nos caecos inconsultosque in pericula vocat. | 186. *aliquid*, v. II, 48. | 187. *agitat*, v. II, 640. | 189. Alii *sepulti.* |

Procubuere; silent late loca. Percipe porro,
Quid dubitem, et quae nunc animo sententia surgat.
Aenean acciri omnes, populusque patresque,
Exposcunt, mittique viros, qui certa reportent.
Si, tibi quae posco, promittunt, — nam mihi facti
Fama sat est, — tumulo videor reperire sub illo
Posse viam ad muros et moenia Pallantea.
Obstipuit magno laudum percussus amore
Euryalus; simul his ardentem adfatur amicum:
Mene igitur socium summis adiungere rebus,
Nise, fugis? solum te in tanta pericula mittam?
Non ita me genitor, bellis adsuetus Opheltes,
Argolicum terrorem inter Troiaeque labores
Sublatum erudiit; nec tecum talia gessi,
Magnanimum Aenean et fata extrema secutus:
Est hic, est animus lucis contemptor, et istum
Qui vita bene credat emi, quo tendis, honorem.
Nisus ad haec: Equidem de te nil tale verebar,
Nec fas; non: ita me referat tibi magnus ovantem
Iuppiter, aut quicumque oculis haec aspicit aequis.
Sed si quis — quae multa vides discrimine tali —
Si quis in adversum rapiat casusve deusve,
Te superesse velim; tua vita dignior aetas.
Sit, qui me raptum pugna pretiove redemptum
Mandet humo, solita aut si qua id fortuna vetabit,
Absenti ferat inferias, decoretque sepulchro.
Neu matri miserae tanti sim caussa doloris,
Quae te sola, puer, multis e matribus ausa
Persequitur, magni nec moenia curat Acestae.
Ille autem: Caussas nequiquam nectis inanis,
Nec mea iam mutata loco sententia cedit.
Adceleremus, ait. Vigiles simul excitat. Illi
Succedunt servantque vices; statione relicta
Ipse comes Niso graditur, regemque requirunt.

191. *dubitem*, animo volvam. | 194. *posco*, v. vs. 21. | 196. v. II, 234. | 203. *talia*, sc. quorum causa repudies me socium. | 204. *fata* Aeneae, *extrema*, quae deleta Troia sunt insecuta. | 205. *hic*, v. II, 292. — *et .. qui*, et talis, qui *cet.* | 206. *bene*, non magno pretio. — *quo*, ad quem, sc. honorem. | 209. *aequis*, propitiis, ut vs. 234. | 210. cf. VII, 200. | 213. *me raptum p.*, corpus occisi subductum e pugna; notum illud *ἐρύειν τοὺς νεκρούς* apud Homerum. | 214. *si qua Fortuna solita*, si Fortuna forte, ut solet. | 217. cf. V, 711—18. et 750. | 219. *nectere* est inter se implicare; quae autem ita implicata sunt, difficiliora sunt ad solvendum; quare transfertur hoc verbum, ut Graecum *πλέκειν*, ad dolos, fraudes, insidias, quae res difficiles sunt ad expediendum; itaque *causas nectere* valet i. q. praetexere aliquid capiendi alterius causa. | 221. *simul*, v. E. VI, 26. | 222. v. vs. 175. | 223. *regem*

Cetera per terras omnis animalia somno
Laxabant curas et corda oblita laborum:
Ductores Teucrum primi, delecta iuventus,
Consilium summis regni de rebus habebant,
Quid facerent, quisve Aeneae iam nuntius esset.
Stant longis adnixi hastis et scuta tenentes
Castrorum et campi medio. Tum Nisus et una
Euryalus confestim alacres admittier orant;
Rem magnam, pretiumque morae fore. Primus Iulus
Accepit trepidos, ac Nisum dicere iussit.
Tum sic Hyrtacides: Audite o mentibus aequis,
Aeneadae, neve haec nostris spectentur ab annis,
Quae ferimus. Rutuli somno vinoque soluti
Conticuere; locum insidiis conspeximus ipsi,
Qui patet in bivio portae, quae proxuma ponto;
Interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
Erigitur; si fortuna permittitis uti,
Quaesitum Aenean et moenia Pallantea:
Mox hic cum spoliis, ingenti caede peracta,
Adfore cernetis. Nec nos via fallit euntis:
Vidimus obscuris primam sub vallibus urbem
Venatu adsiduo et totum cognovimus amnem.
Hic annis gravis atque animi maturus Aletes:
Di patrii, quorum semper sub numine Troia est,
Non tamen omnino Teucros delere paratis,
Cum talis animos iuvenum et tam certa tulistis
Pectora. — Sic memorans, humeros dextrasque tenebat
Amborum, et voltum lacrimis atque ora rigabat. —

Ascanium, regium puerum. | 230. *Castr. et c. m.*, in castris, quae posita erant in plano loco s. campo. | 231. *alacres or.*, efflagitant. | 232. *Rem esse magnam.* — *morae*, temporis audiendis sibi dati. | 233. *trepidos*, festinos. | 234. *aequis*, v. vs. 209. | 237. *insidiis*, ad fallendos clandestino egressu Rutulos. | 238. *in biv.*, cf. vs. 372. | 241. *Quaesitum* Supinum est: ut quaeramus. | 243. *Adfore*, *nos* scilicet. | 244. *Vid. sub v.*, i. e. *in* vallibus versantes vidimus; *sub* posuit poeta, quod agitur de loco depressiore, v. I, 680. — *prim. urb.*, i. e. eam urbis partem, quae obversa erat his vallibus. | 245. *Ven. ads.*, Ablativi absoluti: dum assidue venamur, vidimus urbem et amnem cognovimus. | 246. *animi m.*, v. G. IV, 491. | 247. v. II, 703. | 248. *tamen*, v. E. X, 31. | 249. *Cum tulistis:* Indicativum posuit poeta in re, quam certam exploratamque esse e re nata intelligitur; Cic. Ep. ad Fam. XV, 11, 2.: „De *tua fide* et *benevolentia* in nos nisi persuasum esset nobis, non conscripsissemus haec tibi; quae profecto, *cum istum animum habes*, in optimam partem accipies.“ id. pro Mil. c. 36.: „Te quidem, *cum isto animo es*, satis laudare non possum.“ — *tulistis*, protulistis; deorum enim beneficio nascuntur talia ingenia. — *certa*, ad quidvis audendum parata, *entschlossen*. | 250. Quomodo id fieri potuit? Nempe alteri inhaerebat Aletes post alterum, et sinistram imponebat humero, dextra dextram amplectebatur. |

Quae vobis, quae digna, viri, pro laudibus istis
Praemia posse rear solvi? pulcherrima primum
Di moresque dabunt vestri; tum cetera reddet
Actutum pius Aeneas atque integer aevi
Ascanius, meriti tanti non inmemor umquam.
Immo ego vos, cui sola salus genitore reducto,
Excipit Ascanius, per magnos, Nise, Penatis
Assaracique Larem et canae penetralia Vestae
Obtestor; quaecumque mihi fortuna fidesque est,
In vestris pono gremiis: revocate parentem,
Reddite conspectum; nihil illo triste recepto.
Bina dabo argento perfecta atque aspera signis
Pocula, devicta genitor quae cepit Arisba,
Et tripodas geminos, auri duo magna talenta,
Cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.
Si vero capere Italiam sceptrisque potiri
Contigerit victori, et praedae dicere sortem:
Vidisti, quo Turnus equo, quibus ibat in armis
Aureus; ipsum illum, clipeum cristasque rubentis
Excipiam sorti, iam nunc tua praemia, Nise.
Praeterea bis sex genitor lectissima matrum
Corpora captivosque dabit, suaque omnibus arma;
Insuper his, campi quod rex habet ipse Latinus.
Te vero, mea quem spatiis propioribus aetas
Insequitur, venerande puer, iam pectore toto
Accipio et comitem casus conplector in omnis.
Nulla meis sine te quaeretur gloria rebus;
Seu pacem seu bella geram, tibi maxuma rerum
Verborumque fides. Contra quem talia fatur
Euryalus: Me nulla dies tam fortibus ausis

252. *laud.*, laus apud poetas saepe est virtus factis probata atque illustrata, Ovid. Met. VIII, 262. sq.: „iam lamentabile Athenae Pendere desierant Thesea *laude* tributum." | 255. *int. aevi*, in ipso flore aetatis constitutus; et v. G. IV, 491. | 257. *sola s. g. r.*, nulla salus nisi genitore r. | 258. sq. Horum deorum beneficio maxime continebatur salus urbis imperiique. | 259. *canae*, ut antiquissima religione cultae. | 260. *fides*, spes. | 263. *asp. s.*, v. V, 267. | 264. *Arisba*, oppidum Troadis. | 265. *magna*, v. V, 248. | 266. *quem dat*, i. e. quod donum est Didonis, v. E. VIII, 45. | 268. *victori*, sc. mihi, cf. vs. 271. — *dicere s.*, constituere et tribuere suam cuique partem. Alii *ducere*. | 271. *Exc. sorti*, dabo praeter sortem tibi debitam; *γέρας ἐξαίρετον*, v. V, 534. | 272. *matrum*, intellige mulieres captivas. | 273. *suaq. o. a.*, et quae cuique eorum sunt arma, *αὐτοῖς τεύχεσιν*· in Dativo *omnibus* inest habendi notio. | 274. *his* est Ablativus pendens ex *Insuper*. — *quod campi*, agri portio honoris causa a populo regi assignata. *τέμενος* Hom. Il. VI, 193—95. | 277. *comitem* etiam ad *Accipio* referes. | 279. sq. rerum domi forisque gerendarum te maxime utar socio; *rerum* bello agendarum; *verborum*, deliberationis domi in publico consilio instituendae. |

Dissimilem arguerit; tantum fortuna secunda
Haud adversa cadat. Sed te super omnia dona
Unum oro: genetrix Priami de gente vetusta
Est mihi, quam miseram tenuit non Ilia tellus
Mecum excedentem, non moenia regis Acestae.
Hanc ego nunc ignaram huius quodcumque pericli est
Inque salutatam linquo; Nox et tua testis
Dextera, quod nequeam lacrimas perferre parentis.
At tu, oro, solare inopem, et succurre relictae.
Hanc sine me spem ferre tui: audentior ibo
In casus omnis. Percussa mente dedere
Dardanidae lacrimas; ante omnis pulcher Iulus,
Atque animum patriae strinxit pietatis imago.
Tum sic effatur:
Sponde digna tuis ingentibus omnia coeptis.
Namque erit ista mihi genetrix, nomenque Creusae
Solum defuerit, nec partum gratia talem
Parva manet. Casus factum quicumque sequentur,
Per caput hoc iuro, per quod pater ante solebat:
Quae tibi polliceor reduci rebusque secundis,
Haec eadem matrique tuae generique manebunt.
Sic ait inlacrimans; humero simul exuit ensem,
Auratum, mira quem fecerat arte Lycaon
Gnosius atque habilem vagina aptarat eburna.
Dat Niso Mnestheus pellem horrentisque leonis
Exuvias; galeam fidus permutat Aletes.
Protinus armati incedunt; quos omnis euntis
Primorum manus ad portas, iuvenumque senumque,
Prosequitur votis. Nec non et pulcher Iulus,

282. *arg.*: Futurum exactum ad opinionem et propositum loquentis spectat: non spero fore (s. non committam), ut arguat; v. XII, 316. — *tantum f. s. H. a. cadat*, modo fortuna, quae nunc secunda est, haud adversa cadat. | 283. *super*, v. VII, 462. | 286. *exced.*, v. VII, 498. | 289. *testis*, **quod**, ut *scio quod*, Phaedr. V, 2, 13.: „*Scio, quod* virtuti non sit credendum tuae.“ | 291. v. E. X, 13. | 294. *patr. p. imago*, cogitatio suae in patrem Aeneam pietatis similis pietati Euryali. | 296. *Sponde:* Donatus: „Quidquid scis convenire meritis tuis, ante ipsam petitionem tu tibi spondere ne dubites, atque ita, ut iam te accepisse confidas.“ Cic. Ep. ad Fam. XV, 21, 2.: „Quod ego non modo de me tibi spondere possum, *sed de te etiam mihi.*“ Alii *Spondeŏ*. | 298. sq. *partum talem*, i. e. *τὸ τετοκέναι υἱὸν τοιοῦτον*. Vulgari ratione diceres: Nec parva gratia manet eam, quae talem filium peperit. | 300. *hoc*, v. II, 292. — *ante:* Nempe id *nunc* ipse facit Ascanius, quod *ante*, si quid sanctissime adiurare vellet, pater solitus fuerat. | 301. *tibi rebusq. sec.*, pro eo, quod vulgo dicimus: tibi rebus secundis utenti. | 302. *maneb.*, servabuntur, integra erunt. Ceterum ominis vitandi causa omittit Ascanius id, quod tacitus cogitat: si non redieris, s. si te fortuna oppresserit. | 305. *hab.*, v. I, 318. — *vag. apt.*, vagina incluserat, cui aptus esset ensis. | 306. *pell. h. l. exuv.*, pellem villoso

Ante annos animumque gerens curamque virilem,
Multa patri mandata dabat portanda. Sed aurae
Omnia discerpunt, et nubibus inrita donant.
Egressi superant fossas, noctisque per umbram
Castra inimica petunt, multis tamen ante futuri
Exitio. Passim somno vinoque per herbam
Corpora fusa vident, arrectos litore currus,
Inter lora rotasque viros, simul arma iacere,
Vina simul. Prior Hyrtacides sic ore locutus:
Euryale, audendum dextra; nunc ipsa vocat res.
Hac iter est. Tu, ne qua manus se attollere nobis
A tergo possit, custodi et consule longe;
Haec ego vasta dabo, et lato te limite ducam.
Sic memorat, vocemque premit; simul ense superbum
Rhamnetem adgreditur, qui forte tapetibus altis
Exstructus toto proflabat pectore somnum,
Rex idem, et regi Turno gratissimus augur;
Sed non augurio potuit depellere pestem.
Tris iuxta famulos temere inter tela iacentis
Armigerumque Remi premit aurigamque sub ipsis
Nactus equis, ferroque secat pendentia colla;
Tum caput ipsi aufert domino, truncumque relinquit
Sanguine singultantem; atro tepefacta cruore
Terra torique madent. Nec non Lamyrumque Lamumque
Et iuvenem Serranum, illa qui plurima nocte
Luserat, insignis facie, multoque iacebat
Membra deo victus; felix, si protinus illum
Aequasset nocti ludum in lucemque tulisset.
Inpastus ceu plena leo per ovilia turbans;
Suadet enim vesana fames; manditque trahitque
Molle pecus mutumque metu; fremit ore cruento.
Nec minor Euryali caedes; incensus et ipse
Perfurit, ac multam in medio sine nomine plebem,

leoni detractam. | 307. *permutat* cum galea Euryali. | 313. cf. X, 652. XI, 795. et 798. Tib. I, 4, 21. sq. et III, 6, 27. sq.: „venti temeraria vota Aeriae et nubes diripienda ferant.“ | 315. *ante*, antequam castra transeant. | 317. *arr.*, arrecto temone cum iugo et reclinata ad terram parte currus extrema; verbo: resupinatos, quippe binis rotis instructos. | 322. *consule*, provide. | 323. *vasta d.*, vastata dabo, vastabo, cf. XII, 437. Terent. Andr. IV, 1, 59.: „iam hoc tibi *inventum dabo.*“ | 324. *voc. pr.*, tacet, cf. VI, 155. VII, 103. | 326. *Exstructus tapetibus*, recubans in alte exstructis pulvinis, qui tapetibus instrati erant. | 328. *pestem*, Hom. Il. II, 798. sq.: „*καὶ Ἔννομος οἰωνιστής· ἀλλ' οὐκ οἰωνοῖσιν ἐρύσσατο Κῆρα μέλαιναν, ἀλλ' ἐδάμη*“ cet. | 330. *prem.*, v. II, 530. | 334. *Nec non*, puta: interimit. | 336. *Luserat plurima*, lusibus et iocis indulserat. | 337. *deo*, Baccho, v. G. I, 295. | 339. *Furit Nisus*, ceu leo *cet.* — *turbans*, turbas excitans, *κλονέων*, ut E. I, 12. *turbatur*, fit turba. | 343.

Fadumque Herbesumque subit Rhoetumque Abarimque,
Ignaros; Rhoetum vigilantem et cuncta videntem;
Sed magnum metuens se post cratera tegebat:
Pectore in adverso totum cui comminus ensem
Condidit adsurgenti, et multa morte recepit.
Purpuream vomit ille animam, et cum sanguine mixta
Vina refert moriens; hic furto fervidus instat.
Iamque ad Messapi socios tendebat; ibi ignem
Deficere extremum et religatos rite videbat
Carpere gramen equos: breviter cum talia Nisus —
Sensit enim nimia caede atque cupidine ferri —
Absistamus, ait; nam lux inimica propinquat.
Poenarum exhaustum satis est; via facta per hostis.
Multa virum solido argento perfecta relinquunt
Armaque craterasque simul pulchrosque tapetas.
Euryalus phaleras Rhamnetis et aurea bullis
Cingula, Tiburti Remulo ditissimus olim
Quae mittit dona, hospitio cum iungeret absens,
Caedicus; ille suo moriens dat habere nepoti;
* Post mortem bello Rutuli pugnaque potiti;
Haec rapit, atque humeris nequiquam fortibus aptat.
Tum galeam Messapi habilem cristisque decoram
Induit. Excedunt castris, et tuta capessunt.
Interea praemissi equites ex urbe Latina,
Cetera dum legio campis instructa moratur,
Ibant et Turno regi responsa ferebant,
Ter centum, scutati omnes, Volscente magistro.
Iamque propinquabant castris, muroque subibant,
Cum procul hos laevo flectentis limite cernunt,
Et galea Euryalum sublustri noctis in umbra

in medio esse dicitur, quidquid adest paratum usuro; ergo hoc loco, qui prope cubantes se trucidandos ei praebent. | 348. *multa m. r.*, retraxit ensem multo cum sanguine. | 349. *Purp. an.*, sanguinem, quocum vita efflatur; Hom. H. in Apoll. 361.: „λεῖπε δὲ θυμὸν φοινὸν ἀποπνείουσα." Soph. Ai. 1390.: „θερμαὶ σύριγγες ἄνω φυσῶσι μέλον μένος." | 350. *refert*, revomit. — *furto*, v. VI, 568. | 354. *nim. caede ferri*, nimio studio caedis ferri; *cupidine* equorum, quos conspexerat, abducendorum. | 356. *Poenar.*, caedis ad ulciscendum hostem factae. | 359. *phalerae* h. l. inter virilem ornatum, ut apud Sil. XV, 255., inter muliebrem apud Petron. Sat. c. 55. referuntur. — *aur. b.*, χρυσόηλα, cf. Hom. Il. XI, 29. sq. | 361. *mittit*, v. vs. 266. — *iungeret*, v. G. I, 163. | 362. *nepoti*, ipsi Rhamneti puta; quod si verum est (et debet esse verum), apparet proximum versum esse insiticium. | 364. *nequicq.*, v. V, 80. | 365. *hab.*, quae facile geri capite potest, aptam capiti; v. I, 318. | 369. *responsa f.*, ab eo scilicet, qui praeerat exercitui versu superiore commemorato; nos ea Francogallico nomine appellamus *Rapport*. — Alii *regis*. | 371. Alii *muros*. | 372. *flect.*, v. G. I, 163. — *laevo lim.*, cf. vs.

Prodidit inmemorem radiisque adversa refulsit.
Haud temere est visum. Conclamat ab agmine Volscens:
State, viri; quae caussa viae? quive estis in armis?
Quove tenetis iter? Nihil illi tendere contra,
Sed celerare fugam in silvas et fidere nocti.
Obiiciunt equites sese ad divortia nota
Hinc atque hinc, omnemque abitum custode coronant.
Silva fuit late dumis atque ilice nigra
Horrida, quam densi conplerant undique sentes;
Rara per occultos lucebat semita calles.
Euryalum tenebrae ramorum onerosaque praeda
Inpediunt, fallitque timor regione viarum.
Nisus abit; iamque inprudens evaserat hostis
Atque locos, qui post Albae de nomine dicti
Albani, tum rex stabula alta Latinus habebat:
Ut stetit, et frustra absentem respexit amicum.
Euryale infelix, qua te regione reliqui?
Quave sequar, rursus perplexum iter omne revolvens
Fallacis silvae? Simul et vestigia retro
Observata legit, dumisque silentibus errat.
Audit equos, audit strepitus et signa sequentum.
Nec longum in medio tempus, cum clamor ad auris
Pervenit, ac videt Euryalum; quem iam manus omnis,
Fraude loci et noctis, subito turbante tumultu,
Oppressum rapit et conantem plurima frustra.
Quid faciat? qua vi iuvenem, quibus audeat armis
Eripere? an sese medios moriturus in enses
Inferat, et pulchram properet per volnera mortem?
Ocius adducto torquens hastile lacerto,
Suspiciens altam Lunam, et sic voce precatur:
Tu, dea, tu praesens nostro succurre labori,
Astrorum decus et nemorum Latonia custos;
Si qua tuis umquam pro me pater Hyrtacus aris

238. | 374. *inmemor.*, imprudentem, qui aeream, igitur etiam in tenui luce refulgentem, galeam induisset. — *adv.*, ab ea parte, quae (lunae et) venientibus equitibus adversa erat. | 375. Alii *visus.* | 377. *tendere contra*, adversus illum, i. e. respondere. | 379. *divort.*, diverticula viarum. | 382. *Horrida*, v. I, 165. | 383. raris intervallis *διαγλαύσσουσιν ἀταρποί*, ut ait Apollon. I, 1281. | 385. *fall. t. r. v.*, timor faciebat, ut aberraret ab ea via, qua pergere debebat, v. II, 737. | 386. *inprud.*, quippe immemor Euryali. | 387. *locos*, vicos puta; res ipsa obscura propter ignorationem istarum rerum. Alii *lacus.* | 388. *stab. a.*, v. VII, 512. | 397. *sub. t. t.*, ergo subito tumultu perturbatum Euryalum. | 399. v. II, 322. | 403. *et*, cum non praecesserit verbum finitum, perturbat orationem; sed utuntur interdum veteres scriptores tali oratione, quae ipsa perturbata turbatam mentem vel loquentis vel agentis indicet. | 404. *praesens succ.*, praesenti ope. | 405. *nem. cust.*, utpote eadem credita, quae Diana. | 406.

Dona tulit, si qua ipse meis venatibus auxi,
Suspendive tholo, aut sacra ad fastigia fixi:
Hunc sine me turbare globum, et rege tela per auras.
Dixerat, et toto connixus corpore ferrum
Coniicit. Hasta volans noctis diverberat umbras,
Et venit aversi in tergum Sulmonis, ibique
Frangitur, ac fisso transit praecordia ligno.
Volvitur ille vomens calidum de pectore flumen
Frigidus, et longis singultibus ilia pulsat.
Diversi circumspiciunt. Hoc acrior idem
Ecce aliud summa telum librabat ab aure.
Dum trepidant, iit hasta Tago per tempus utrumque,
Stridens, traiectoque haesit tepefacta cerebro.
Saevit atrox Volscens, nec teli conspicit usquam
Auctorem, nec quo se ardens inmittere possit.
Tu tamen interea calido mihi sanguine poenas
Persolves amborum, inquit; simul ense recluso
Ibat in Euryalum. Tum vero exterritus, amens,
Conclamat Nisus; nec se celare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem:
Me, me, adsum, qui feci, in me convertite ferrum,
O Rutuli! mea fraus omnis; nihil iste nec ausus,
Nec potuit; caelum hoc et conscia sidera testor;
Tantum infelicem nimium dilexit amicum.
Talia dicta dabat; sed viribus ensis adactus
Transabiit costas et candida pectora rumpit.
Volvitur Euryalus leto, pulchrosque per artus
It cruor, inque humeros cervix conlapsa recumbit:
Purpureus veluti cum flos succisus aratro
Languescit moriens, lassove papavera collo
Demisere caput, pluvia cum forte gravantur.
At Nisus ruit in medios, solumque per omnis
Volscentem petit; in solo Volscente moratur.
Quem circum glomerati hostes hinc comminus atque hinc
Proturbant. Instat non setius, ac rotat ensem
Fulmineum, donec Rutuli clamantis in ore
Condidit adverso, et moriens animam abstulit hosti.
Tum super exanimum sese proiecit amicum
Confossus, placidaque ibi demum morte quievit.

sq. *si*, v. G. I, 7. — *si auxi*, si alia ipse tuli. | 408. v. E. VII, 30. | 409. *turb. gl.*, sc. ut per eam turbam evadere possit Euryalus. | 416. *Div.*, alii alio. | 421. nec quo se possit immittere, *quamvis ardeat se immittere.* | 427. *Me, me*, sc. petite. | 428. *mea fr. o.*, quidquid fraudis in vestram perniciem moliti sumus, meo consilio susceptum est. | 430. *Tantum*, nihil ille fecit, nisi *cet.* | 435. Similiter Cat. XI, 22. sqq. | 445. *placida?* at illa potius dura, cf. X, 745.; nempe Nisus in amici complexu, ultus eius interfectorem,

Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
Nulla dies umquam memori vos eximet aevo,
Dum domus Aeneae Capitoli inmobile saxum
Accolet, inperiumque pater Romanus habebit.
Victores praeda Rutuli spoliisque potiti,
Volscentem exanimum flentes in castra ferebant.
Nec minor in castris luctus Rhamnete reperto
Exsangui et primis una tot caede peremptis,
Serranoque Numaque. Ingens concursus ad ipsa
Corpora seminecisque viros tepidaque recentem
Caede locum et plenos spumanti sanguine rivos.
Adgnoscunt spolia inter se galeamque nitentem
Messapi et multo phaleras sudore receptas.
Et iam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile:
Iam sole infuso, iam rebus luce retectis,
Turnus in arma viros, armis circumdatus ipse,
Suscitat, aeratasque acies in proelia cogit
Quisque suas, variisque acuunt rumoribus iras.
Quin ipsa arrectis — visu miserabile — in hastis
Praefigunt capita et multo clamore sequuntur
Euryali et Nisi.
Aeneadae duri murorum in parte sinistra
Opposuere aciem, — nam dextera cingitur amni —
Ingentisque tenent fossas, et turribus altis
Stant maesti; simul ora virum praefixa movebant,
Nota nimis miseris atroque fluentia tabo.
Interea pavidam volitans pennata per urbem
Nuntia Fama ruit, matrisque adlabitur auris
Euryali. At subitus miserae calor ossa reliquit;
Excussi manibus radii, revolutaque pensa.
Evolat infelix, et femineo ululatu,
Scissa comam, muros amens atque agmina cursu
Prima petit, non illa virum, non illa pericli
Telorumque memor; caelum dehinc questibus inplet:
Hunc ego te, Euryale, aspicio? tune ille senectae

placide quiescere videri debet. | 449. *pat. Rom.*, Augustus; similiter de Imperatore Theodosio Ausonius Praefat. ad Theodos. vs. 21.: „Tu modo te iussisse, *pater Romane*, memento.“ Et Imperatorem Patrem Patriae appellare mos erat. Etsi autem ipse Augustus non erat aeternum regnaturus, tamen penes familiam eius perpetuum imperium fore auguratur poeta. | 430. *Rutuli*, potius *Latini*, cf. vs. 367. sqq.; item appellantur Rutuli vs. 517. et 519., quos *Volscos* fuisse docet vs. 505. | 454. v. I, 2. | 455. sq. *rec. c. locum*, in quo recens caedes facta. | 459. v. V, 762. | 464. *rumores* isti spectant ad caedem illam nocturnam. | 470. *tenent f.*, tutantur, arcentes hostem a transitu. | 475. v. G. III, 272. | 477. v. E. II, 24. | 481. *ille*

Sera meae requies, potuisti linquere solam,
Crudelis? nec te, sub tanta pericula missum,
Adfari extremum miserae data copia matri?
Heu, terra ignota canibus date praeda Latinis
Alitibusque iaces! nec te tua funere mater
Produxi, pressive oculos, aut volnera lavi,
Veste tegens, tibi quam noctes festina diesque
Urguebam et tela curas solabar anilis.
Quo sequar? aut quae nunc artus avolsaque membra
Et funus lacerum tellus habet? Hoc mihi de te,
Nate, refers? hoc sum terraque marique secuta?
Figite me, si qua est pietas, in me omnia tela
Coniicite, o Rutuli, me primam absumite ferro;
Aut tu, magne pater divom, miserere, tuoque
Invisum hoc detrude caput sub Tartara telo,
Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.
Hoc fletu concussi animi, maestusque per omnis
It gemitus; torpent infractae ad proelia vires.
Illam incendentem luctus Idaeus et Actor
Ilionei monitu et multum lacrimantis Iuli
Corripiunt, interque manus sub tecta reponunt.
At tuba terribilem sonitum procul aere canoro
Increpuit; sequitur clamor, caelumque remugit.
Adcelerant acta pariter testudine Volsci;
Et fossas inplere parant ac vellere vallum.
Quaerunt pars aditum, et scalis ascendere muros,
Qua rara est acies interlucetque corona
Non tam spissa viris. Telorum effundere contra
Omne genus Teucri ac duris detrudere contis,
Adsueti longo muros defendere bello.
Saxa quoque infesto volvebant pondere, si qua
Possent tectam aciem perrumpere, cum tamen omnis
Ferre iuvat subter densa testudine casus.
Nec iam sufficiunt. Nam qua globus imminet ingens,
Inmanem Teucri molem volvuntque ruuntque,

... *requies*, quem sperabam futurum esse senectutis meae requiem, v. X, 862. | 485. *date*, Vocativus pro Nominativo, ut X, 327. XII, 947. Tib. I, 7, 53. | 486. *funere producere aliquem*, i. e. funus alicuius ducere. | 488. *Veste tegens*, nec veste te texi. Similiter modo quodam negligentiore, ubi Verba finita exspectes, Participia substituuntur vs. 734. sq.: „Agnoscunt faciem invisam atque immania membra *Turbati* subito Aeneadae," i. q. eaque re turbantur; X, 193. | 489. v. IV, 63. | 491. *funus*, v. VI, 510. — *hoc*, caput in pertica suffixum vs. 465. sq. | 492. *hoc s. t. m. sec.*, hoc ut mihi eveniret, tam longo itineri operam dedi? *sequi* i. q. petere, ut V, 629.: „per mare Italiam sequimur." | 493. *si q. e. pietas*, si vos, ut fas est, miseret matris infelicis. | 497. *crud.*, v. II, 368. | 501. *Il.*, v. E. VI, 78. | 502. *inter m.*, v. II, 681. | 505. v. II, 441. | 510. *detrud.*

Quae stravit Rutulos late, armorumque resolvit
Tegmina. Nec curant caeco contendere Marte
Amplius audaces Rutuli, sed pellere vallo
Missilibus certant.
Parte alia horrendus visu quassabat Etruscam
Pinum et fumiferos infert Mezentius ignis;
At Messapus equum domitor, Neptunia proles,
Rescindit vallum et scalas in moenia poscit.
Vos, o Calliope, precor, adspirate canenti,
Quas ibi tum ferro strages, quae funera Turnus
Ediderit, quem quisque virum demiserit Orco;
Et mecum ingentis oras evolvite belli.
[Et meministis enim, divae, et memorare potestis.]
Turris erat vasto suspectu et pontibus altis,
Opportuna loco; summis quam viribus omnes
Expugnare Itali summaque evertere opum vi
Certabant, Troes contra defendere saxis
Perque cavas densi tela intorquere fenestras.
Princeps ardentem coniecit lampada Turnus,
Et flammam adfixit lateri; quae plurima vento
Corripuit tabulas et postibus haesit adesis.
Turbati trepidare intus, frustraque malorum
Velle fugam. Dum se glomerant, retroque residunt
In partem, quae peste caret, tum pondere turris
Procubuit subito, et caelum tonat omne fragore.
Semineces ad terram, inmani mole secuta,
Confixique suis telis et pectora duro
Transfossi ligno veniunt. Vix unus Helenor
Et Lycus elapsi; quorum primaevus Helenor,
Maeonio regi quem serva Licymnia furtim
Sustulerat vetitisque ad Troiam miserat armis,
Ense levis nudo parmaque inglorius alba.
Isque ubi se Turni media inter milia vidit,

hostem. | 517. *Rut.*, v. vs. 450. | 518. *caeco M.*, tecta acie vs. 513., s. testudine. | 521. *Etruscam:* nempe ipse cum Etruscis, quos ducebat, cf. VII, 652., *faces* castris admovebat. | 525. *Vos, o C.*, unam ex pluribus Musis nomine appellat, cf. I, 140. Hom. Od. XII, 81. sq. — *canenti*, canere instituenti, v. VI, 468. | 528. *evolvite*, ἀναπτύσσετε, explicate, *oras* quasi picturae alicuius convolutae, quam cum ambiant et complectantur orae, iis ipsis totam illam quasi tabulam, res istas exhibentem, significari putabis. | 529. v. VII, 645. | 530. v. vs. 170. | 536. *plur. v.*, nutrita et magna facta vento. | 540. *peste*, cf. V, 683. — *pondere subito*, nempe dum omnes in eandem partem constipantur, inaequali onere turris subito inclinata procumbit. | 542. *inm. m. sec.*, superincidente in eos turri. | 546. *Maeonio*, num i. q. Phrygio? cf. IV, 216., an Mesthli aut Antipho? cf. Hom. Il. II, 864. | 547. *vetitis*, quae tractare nondum posset propter aetatem. | 548. v. VII, 187. — *levis* videtur militem levis armaturae, ψι-

Hinc acies atque hinc acies adstare Latinas:
Ut fera, quae, densa venantum saepta corona,
Contra tela furit, seseque haud nescia morti
Iniicit et saltu supra venabula fertur,
Haud aliter iuvenis medios moriturus in hostis
Inruit, et, qua tela videt densissima, tendit.
At pedibus longe melior Lycus inter et hostis
Inter et arma fuga muros tenet, altaque certat
Prendere tecta manu sociumque attingere dextras.
Quem Turnus, pariter cursu teloque secutus,
Increpat his victor: Nostrasne evadere, demens,
Sperasti te posse manus? simul arripit ipsum
Pendentem, et magna muri cum parte revellit:
Qualis ubi aut leporem aut candenti corpore cycnum
Sustulit alta petens pedibus Iovis armiger uncis,
Quaesitum aut matri multis balatibus agnum
Martius a stabulis rapuit lupus. Undique clamor
Tollitur; invadunt et fossas aggere conplent;
Ardentis taedas alii ad fastigia iactant.
Ilioneus saxo atque ingenti fragmine montis
Lucetium, portae subeuntem ignisque ferentem,
Emathiona Liger, Corynaeum sternit Asilas,
Hic iaculo bonus, hic longe fallente sagitta;
Ortygium Caeneus, victorem Caenea Turnus,
Turnus Itym Cloniumque, Dioxippum Promolumque,
Et Sagarim et summis stantem pro turribus Idan;
Privernum Capys. Hunc primo levis hasta Themillae
Strinxerat: ille manum proiecto tegmine demens
Ad volnus tulit; ergo alis adlapsa sagitta
Et laevo infixa est lateri manus, abditaque intus
Spiramenta animae letali volnere rupit.
Stabat in egregiis Arcentis filius armis,
Pictus acu chlamydem et ferrugine clarus Hibera,
Insignis facie, genitor quem miserat Arcens,
Eductum matris luco Symaethia circum

λόν, significare, eumque nulla re, nisi ense (*nudo*, solo) parmulaque instructum. — *parm. i. alba*, „quasi tiro,“ ait Servius; idem XI, 711.: „*Pura parma:* tunc enim primum in bella descenderat; cum tirones pictas minime gestarent parmas.“ | 558. *tecta*, summam valli partem. | 561. *ipsum P.*, ut pendebat, *ὡς εἶχε κρεμάμενος*. | 563. v. E. VIII, 85. — Alii *candentem*. | 566. *Mart.*, Marti sacer. | 567. *aggere*, humo aggesta. | 568. *fastigia* turrium. | 572. *longe f. s.*, ex longinquo veniente nec provisa. | 575. *pro t.*, i. e. in turri, sed ita, ut pectus et os hostibus, tergum ipsi turri obversum esset, quemadmodum Praetor dicitur pro tribunali sedere, magistratus pro Rostris verba ad populum facere. | 578. *alis*, v. XII, 319. | 579. Alii *adfixa*. Cic. Tusc. V, 24.: „sidera certis *infixa* sedibus.“ | 580. v. VI, 734. | 582. *P. a. chl.*, v. E. III, 106. — *ferr. cl. H.*, splendens purpura Hispana,

Flumina, pinguis ubi et placabilis ara Palici:
Stridentem fundam positis Mezentius hastis
Ipse ter adducta circum caput egit habena,
Et media adversi liquefacto tempora plumbo
Diffidit, ac multa porrectum extendit arena.
Tum primum bello celerem intendisse sagittam
Dicitur, ante feras solitus terrere fugacis,
Ascanius, fortemque manu fudisse Numanum;
Cui Remulo cognomen erat, Turnique minorem
Germanam nuper thalamo sociatus habebat.
Is primam ante aciem digna atque indigna relatu
Vociferans tumidusque novo praecordia regno
Ibat et ingentem sese clamore ferebat:
Non pudet obsidione iterum valloque teneri,
Bis capti Phryges, et morti praetendere muros?
En, qui nostra sibi bello connubia poscunt!
Quis deus Italiam, quae vos dementia adegit?
Non hic Atridae, nec fandi fictor Ulixes.
Durum ab stirpe genus natos ad flumina primum
Deferimus saevoque gelu duramus et undis;
Venatu invigilant pueri, silvasque fatigant;
Flectere ludus equos et spicula tendere cornu.
At patiens operum parvoque adsueta iuventus
Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.
Omne aevum ferro teritur, versaque iuvencum
Terga fatigamus hasta; nec tarda senectus
Debilitat viris animi mutatque vigorem:
Canitiem galea premimus; semperque recentis
Comportare iuvat praedas et vivere rapto.
Vobis picta croco et fulgenti murice vestis;

quae erat nigricantis coloris. | 584. *Symaethus* fluvius in orientali parte Siciliae. | 585. *Palici* dei sunt Siculi, Iovis et Thaliae vel Aetnae filii, quibus olim homines immolabantur, deinde sublata ea saevitia mitioribus sacrificiis placari coeperunt; v. VII, 764. | 587. *Ipse*, v. II, 394. | 588. Etsi *adversus* stetit, tamen potuit fieri, ut paulum converso capite tempora percuterentur, cf. vs. 633. — *liquef.*, putabant veteres glandem plumbeam magna vi emissam ipso motu calefieri et liquescere. | 589. *arena* in muro aut vallo? puta hominem ictum de vallo cecidisse. | 593. *Cui erat ... et habebat*, v. G. III, 283. — *minorem:* maior natu erat Iuturna. | 595. *digna* vs. 603—613., *indigna* vs. 598—602. 614. sqq.; omnino quidquid ei in buccam veniebat, v. XII, 811. | 596. *regno*, matrimonio cum regiae stirpis femina inito. | 597. *ingent.*, cf. XII, 441. — *s. fer.*, v. V, 373. | 599. *Bis c.*, primum ab Hercule. — Alii *Marti praet.* | 600. Spectant haec ad Laviniam, quam Turno ereptum ibat Aeneas. | 602. *fandi f.*, ἐπίκλοπος μύθων. | 603. *prim.*, primo vitae tempore. | 605. *Ven.*, v. E. V, 29. — *fat.*, v. VIII, 94. et cf. Theocr. XIII, 66. | 609. sq. *versa hasta*, σαυρωτῆρι, ea utebantur pro stimulo. | 610. v. G.

Desidiae cordi; iuvat indulgere choreis;
Et tunicae manicas, et habent redimicula mitrae.
O vere Phrygiae, neque enim Phryges, ite per alta
Dindyma, ubi adsuetis biforem dat tibia cantum.
Tympana vos buxusque vocat Berecyntia Matris
Idaeae: sinite arma viris, et cedite ferro.
Talia iactantem dictis ac dira canentem
Non tulit Ascanius; nervoque obversus equino
Contendit telum, diversaque bracchia ducens
Constitit, ante Iovem supplex per vota precatus:
Iuppiter omnipotens, audacibus adnue coeptis.
Ipse tibi ad tua templa feram sollemnia dona,
Et statuam ante aras aurata fronte iuvencum,
Candentem, pariterque caput cum matre ferentem,
Iam cornu petat et pedibus qui spargat arenam.
Audiit et caeli Genitor de parte serena
Intonuit laevum; sonat una fatifer arcus.
Effugit horrendum stridens adducta sagitta,
Perque caput Remuli venit et cava tempora ferro
Traiicit. I, verbis virtutem inlude superbis!
Bis capti Phryges haec Rutulis responsa remittunt.
Hoc tantum Ascanius; Teucri clamore sequuntur
Laetitiaque fremunt animosque ad sidera tollunt.
Aetheria tum forte plaga crinitus Apollo
Desuper Ausonias acies urbemque videbat,
Nube sedens, atque his victorem adfatur Iulum:
Macte nova virtute, puer; sic itur ad astra,
Dis genite et geniture deos. Iure omnia bella
Gente sub Assaraci fato ventura resident;

IV, 453. | 615. *Desidiae*, Pluralis, ut *discordiae*, *insaniae* multaque alia. | 616. *hab. red.*, ut calauticae feminarum, opinor. — *mitrae*, v. IV, 216. | 618. *τὰ Δίνδυμα ὄρη*, Dindymus, mons Phrygiae. — *tibiae biforis e buxo* factae et *tympanorum* multus usus in sacris Cybeles. | 619. *Berec.*, v. VI, 785. | 620. *ced. f.*, discedite a ferro s. bello. | 621. *dira c.*, acerbissima convicia effundentem; *canere* id quod *loqui*, sed ita, ut non vulgaria loquaris, sed magnum aliquid, ut Aeneas IV, 14.: „quae bella exhausta *canebat*;“ aut invisum, ut h. l. et XI, 399.: „capiti *cane* talia demens Dardanio.“ | 623. *div. br. d.*, *ἀμφοτέρῃσι διασχόμενος παλάμῃσιν* Apoll. Rh. III, 283. | 626. *Ipse*, *ἐγὼ δ' αὖ.* — *dona*, v. G. III, 21. | 627. *aur. fr.*, cf. Hom. Odyss. III, 384. Tib. IV, 1, 15. | 628. *p. c. c. m. f.*, aequalem matri, iam adultum. | 629. v. E. III, 87. | 631. *laev.*, v. G. IV, 7. | 632. *adducta*, adducto arcu emissa. | 633. v. vs. 588. | 634. *verbis superbis*, similiter studio quaesita soni verborum similitudo, ut X, 735. | 636. *seq.*, prosequuntur id factum. | 637. *an. ad s. t.*, fiducia eorum augetur in inmensum. | 639. *urb.*, castra Troianorum. | 641. *nova*, v. E. VIII, 29. | 642. sq. Spectant haec ad Augustum, ab Iulo originem generis sui repetentem: merito hoc tuae genti dabitur, ut oriundus ex ea Augustus omnia bella finiat. |

Nec te Troia capit. Simul haec effatus ab alto
Aethere se mittit, spirantis dimovet auras,
Ascaniumque petit. Formam tum vertitur oris
Antiquum in Buten. Hic Dardanio Anchisae
Armiger ante fuit fidusque ad limina custos;
Tum comitem Ascanio pater addidit. Ibat Apollo
Omnia longaevo similis, vocemque coloremque
Et crinis albos et saeva sonoribus arma,
Atque his ardentem dictis adfatur Iulum:
Sit satis, Aenide, telis inpune Numanum
Oppetiisse tuis; primam hanc tibi magnus Apollo
Concedit laudem, et paribus non invidet armis;
Cetera parce, puer, bello. Sic orsus Apollo
Mortalis medio aspectus sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
Adgnovere deum proceres divinaque tela
Dardanidae, pharetramque fuga sensere sonantem.
Ergo avidum pugnae dictis ac numine Phoebi
Ascanium prohibent; ipsi in certamina rursus
Succedunt, animasque in aperta pericula mittunt.
It clamor totis per propugnacula muris;
Intendunt acris arcus, amentaque torquent.
Sternitur omne solum telis; tum scuta cavaeque
Dant sonitum flictu galeae; pugna aspera surgit:
Quantus ab occasu veniens pluvialibus Haedis
Verberat imber humum; quam multa grandine nimbi
In vada praecipitant, cum Iuppiter horridus austris
Torquet aquosam hiemem et caelo cava nubila rumpit.
Pandarus et Bitias, Idaeo Alcanore creti,
Quos Iovis eduxit luco silvestris Iaera,
Abietibus iuvenes patriis et montibus aequos,
Portam, quae ducis inperio commissa, recludunt,
Freti armis, ultroque invitant moenibus hostem.
Ipsi intus dextra ac laeva pro turribus adstant,

644. *N. te Tr. c.*, tanta es virtute, ut imperium Troiae parum amplum tibi sit; Philippus ad Alexandrum apud Plutarch. I, p. 667.; „*Ὦ παῖ, ζήτει σεαυτῷ βασιλείαν ἴσην· Μακεδονία γάρ σε οὐ χωρεῖ.*“ — *simul effatus*, v. X. 856. | 647. v. E. II, 24. | 648. v. X, 253. | 652. *ardent.*, successu incensum ad alia audenda, cf. vs. 661. | 653. Alii *Aeneada.* | 655. *par. n. i. a.*, non invidet tibi, quod arcu tam bene usus es, quam solet ipse. | 657. *med. serm.* i. q. simul hoc dicens, nec adiiciens plura. | 662. *numine*, divina auctoritate. | 664. *tot. per prop. m.*, i. e. per muros, muri enim ipsi sunt propugnacula castrorum. | 665. *amenta t.*, proprie: hastas per amenta t. | 668. *pluv. Haed.*, Ablativus temporis: cum Haedi in caelo conspiciuntur; horum et sub ortum et occasum graves excitari solent tempestates. | 671. *T. aq. h.*, agitat procellas cum pluvia. | 673. *Iovis luco*, sc. qui erat in Ida. | 675. *quae* iis erat *comm.* | 676. v. VIII,

Armati ferro et cristis capita alta corusci:
Quales aeriae liquentia flumina circum,
Sive Padi ripis, Athesim seu propter amoenum,
Consurgunt geminae quercus intonsaque caelo
Attollunt capita et sublimi vertice nutant.
Inrumpunt, aditus Rutuli ut videre patentis.
Continuo Quercens et pulcher Aquicolus armis
Et praeceps animi Tmarus et Mavortius Haemon
Agminibus totis aut versi terga dedere,
Aut ipso portae posuere in limine vitam.
Tum magis increscunt animis discordibus irae;
Et iam collecti Troes glomerantur eodem,
Et conferre manum et procurrere longius audent.
Ductori Turno, diversa in parte furenti
Turbantique viros, perfertur nuntius, hostem
Fervere caede nova, et portas praebere patentis.
Deserit inceptum, atque inmani concitus ira
Dardaniam ruit ad portam fratresque superbos.
Et primum Antiphaten, is enim se primus agebat,
Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
Coniecto sternit iaculo; volat Itala cornus
Aera per tenerum, stomachoque infixa sub altum
Pectus abit; reddit specus atri volneris undam
Spumantem, et fixo ferrum in pulmone tepescit.
Tum Meropem atque Erymanta manu, tum sternit Aphidnum;
Tum Bitian ardentem oculis animisque frementem,
Non iaculo; neque enim iaculo vitam ille dedisset;
Sed magnum stridens contorta phalarica venit,
Fulminis acta modo; quam nec duo taurea terga,
Nec duplici squama lorica fidelis et auro
Sustinuit; conlapsa ruunt inmania membra.
Dat tellus gemitum, et clipeum super intonat ingens.
Talis in Euboico Baiarum litore quondam
Saxea pila cadit, magnis quam molibus ante
Constructam ponto iaciunt; sic illa ruinam
Prona trahit, penitusque vadis inlisa recumbit;
Miscent se maria, et nigrae attolluntur arenae;

178. | 677. *pro turr.*, v. vs. 575.; et videntur binae turres fuisse, media inter eas porta. | 680. *propt.*, v. E. VIII, 87. | 685. *praec. an.*, v. G. IV, 491. | 688. *disc.*, hostilibus, Troianorum puta. | 696. v. VI, 337. | 697. *Theb.*, intelligenda est Thebe, oppidum Mysiae. | 702. *manu*, comminus. | 704. ut iaculum auferre vitam dicitur, ita is, cui aufertur, dare vitam iaculo. | 707. duplici ordine squamarum aurearum, v. G. I, 173. | 709. *clipeum*, Nominat. gen. neutr. | 710. *Eub.*, v. VI, 2. — Alii *Qualis.* | 711. Describitur structura ad arcendam vim maris inventa, constans ex magnis lapidibus (*molibus*) pulvere Puteolano ante inter se conglutinatis. | 712. *ponto*, v. E. II,

Tum sonitu Prochyta alta tremit, durumque cubile
Inarime Iovis inperiis inposta Typhoeo.
Hic Mars armipotens animum virisque Latinis
Addidit, et stimulos acris sub pectore vertit;
Inmisitque Fugam Teucris atrumque Timorem.
Undique conveniunt, quoniam data copia pugnae,
Bellatorque animo deus incidit.
Pandarus, ut fuso germanum corpore cernit,
Et quo sit fortuna loco, qui casus agat res,
Portam vi multa converso cardine torquet,
Obnixus latis humeris, multosque suorum
Moenibus exclusos duro in certamine linquit;
Ast alios secum includit recipitque ruentis,
Demens! qui Rutulum in medio non agmine regem
Viderit inrumpentem, ultroque incluserit urbi,
Inmanem veluti pecora inter inertia tigrim.
Continuo nova lux oculis effulsit, et arma
Horrendum sonuere; tremunt in vertice cristae
Sanguineae, clipeoque micantia fulmina mittit.
Adgnoscunt faciem invisam atque inmania membra
Turbati subito Aeneadae. Tum Pandarus ingens
Emicat, et mortis fraternae fervidus ira
Effatur: Non haec dotalis regia Amatae;
Nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
Castra inimica vides; nulla hinc exire potestas.
Olli subridens sedato pectore Turnus:
Incipe, si qua animo virtus, et consere dextram;
Hic etiam inventum Priamo narrabis Achillen.
Dixerat. Ille rudem nodis et cortice crudo
Intorquet summis adnixus viribus hastam;
Excepere aurae; volnus Saturnia Iuno
Detorsit veniens, portaeque infigitur hasta.
At non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
Effugies; neque enim is teli nec volneris auctor.
Sic ait, et sublatum alte consurgit in ensem,
Et mediam ferro gemina inter tempora frontem
Dividit inpubisque inmani volnere malas.
Fit sonus; ingenti concussa est pondere tellus;

30. G. IV, 562. | 715. *Prochyta*, insula promontorio Campaniae Miseno obiecta. | 716. *Inarime*, Pithecusa insula, quae hodie Ischia appellatur. | 718. *vertit*, v. VI, 101. | 719. cf. Hom. Il. IV, 439. sq. | 721. Alii *animos*, cf. I, 579. V, 558. | 729. *ultro* h. l. de eo, qui contrarium facit ei, quod alias facere solent vel facere debere videntur, cf. vs. 676. | 731. Alii *offulsit*. | 733. *Sangu.*, cf. vs. 270. — *clipeo*, puta varie huc et illuc moto. — *mittit*, v. VI, 734. Alii *mittunt*. | 735. v. vs. 488. | 737. v. VII, 423. et cf. vs. 56. sq. ibid. | 742. cf. II, 547—549. | 749. v. VI, 734. | 764. Alii *ter-*

Conlapsos artus atque arma cruenta cerebro
Sternit humi moriens, atque illi partibus aequis
Huc caput atque illuc humero ex utroque pependit.
Diffugiunt versi trepida formidine Troes.
Et, si continuo victorem ea cura subisset,
Rumpere claustra manu sociosque inmittere portis,
Ultimus ille dies bello gentique fuisset.
Sed furor ardentem caedisque insana cupido
Egit in adversos.
Principio Phalerim et succiso poplite Gygen
Excipit; hinc raptas fugientibus ingerit hastas
In tergum; Iuno viris animumque ministrat.
Addit Halym comitem et confixa Phegea parma;
Ignaros deinde in muris Martemque cientis
Alcandrumque Haliumque Noemonaque Prytanimque.
Lyncea tendentem contra sociosque vocantem
Vibranti gladio connixus ab aggere dexter
Occupat; huic uno deiectum comminus ictu
Cum galea longe iacuit caput. Inde ferarum
Vastatorem Amycum, quo non felicior alter
Unguere tela manu ferrumque armare veneno;
Et Clytium Aeoliden, et amicum Crethea Musis,
Crethea Musarum comitem, cui carmina semper
Et citharae cordi, numerosque intendere nervis;
Semper equos atque arma virum pugnasque canebat.
Tandem ductores audita caede suorum
Conveniunt Teucri, Mnestheus acerque Serestus;
Palantisque vident socios hostemque receptum.
Et Mnestheus: Quo deinde fugam, quo tenditis? inquit.
Quos alios muros, quae iam ultra moenia habetis?
Unus homo, et vestris, o cives, undique saeptus
Aggeribus, tantas strages inpune per urbem
Ediderit? iuvenum primos tot miserit Orco?
Non infelicis patriae veterumque deorum
Et magni Aeneae, segnes, miseretque pudetque?
Talibus accensi firmantur, et agmine denso
Consistunt. Turnus paulatim excedere pugna
Et fluvium petere ac partem, quae cingitur unda.
Acrius hoc Teucri clamore incumbere magno,
Et glomerare manum: ceu saevum turba leonem

gus. | 767. *qué*, v. E. IV, 51. | 769. cf. X, 23. sq. | 772. *Vastat.*, v. G. IV, 16. | 773. *manu*, v. G. II, 247. | 775. Hom. Hymn. XXXII, 20.: „ἀοιδοὶ, *Μουσάων θεράποντες*“ et *δᾶμον Ὑπερβορέων Ἀπόλλωνος θεράποντα* apud Pind. | 776. *num. int. n.*, intentis nervis sonos musicos edere. | 781. *deinde*, ulterius. | 783. *et*, v. V, 851. | 792. *ceu ... cum*, v. I, 148. | 794. v. G. III, 149. et I,

Cum telis premit infensis; at territus ille,
Asper, acerba tuens, retro redit; et neque terga
Ira dare aut virtus patitur, nec tendere contra,
Ille quidem hoc cupiens, potis est per tela virosque.
Haud aliter retro dubius vestigia Turnus
Inproperata refert, et mens exaestuat ira.
Quin etiam bis tum medios invaserat hostis,
Bis confusa fuga per muros agmina vertit;
Sed manus e castris propere coit omnis in unum,
Nec contra viris audet Saturnia Iuno
Sufficere; aeriam caelo nam Iuppiter Irim
Demisit, germanae haud mollia iussa ferentem,
Ni Turnus cedat Teucrorum moenibus altis.
Ergo nec clipeo iuvenis subsistere tantum
Nec dextra valet; iniectis sic undique telis
Obruitur. Strepit adsiduo cava tempora circum
Tinnitu galea, et saxis solida aera fatiscunt;
Discussaeque iubae capiti; nec sufficit umbo
Ictibus; ingeminant hastis et Troes et ipse
Fulmineus Mnestheus. Tum toto corpore sudor
Liquitur et piceum — nec respirare potestas —
Flumen agit; fessos quatit aeger anhelitus artus.
Tum demum praeceps saltu sese omnibus armis
In fluvium dedit. Ille suo cum gurgite flavo
Accepit venientem ac mollibus extulit undis,
Et laetum sociis abluta caede remisit.

200. | 796. *Ille*, v. G. II, 435. | 802. *vir. sufficere*, ut II, 617. sq. | 804. *germ.*, cf. XII, 830. | 806. sq. *nec clipeo*, excipiens tela, *nec dextra*, pugnans gladio, *tantum*, quantum scilicet opus esset, *subsistere*, resistere et statum suum obtinere poterat: *sic*, adeo, obruitur telis. | 811. *ing. hast.*, v. I, 747. | 811. et alii Troes et potissimum Mnestheus, ut G. IV, 14.: „aliaeque volucres Et Procne.“ supra vs. 454.: „primis tot peremtis, Serranoque Numaque.“ — *ipse*, dux Troianis ab Aenea relictus, cf. vs. 171—173. et v. II, 394. | 815. *omnib. armis*, *αὐτοῖς τεύχεσιν*, ut erat armatus; similiter Phaedrus V, 7, 36. sqq.: „Princeps *ligato crure* nivea fascia, *Niveisque tunicis*, *niveis* etiam *calceis*, Ab universis capite est protrusus foras,“ i. e. ut erat ligatus, indutus. | 816. cf. VIII, 72. | 817. *molles* undae sunt fluvii leniter fluentis, cf. VIII, 726.

AENEIDOS
LIBER DECIMUS.

(*Altercatio Veneris et Iunonis in concilio deorum. — Laborantibus Troianis succurrit cum auxiliis Aeneas. — Oritur atrox pugna; occiditur Pallas, filius Euandri, a Turno. Aeneas affligit Italos. Turnum Iuno callide subducit pugnae. Lausus, filius Mezentii, atque ipse Mezentius, fortissimi viri, interimuntur ab Aenea.*)

Panditur interea domus omnipotentis Olympi,
Conciliumque vocat divom pater atque hominum rex
Sideream in sedem, terras unde arduus omnis
Castraque Dardanidum adspectat populosque Latinos.
Considunt tectis bipatentibus; incipit ipse:
Caelicolae magni, quianam sententia vobis
Versa retro, tantumque animis certatis iniquis?
Abnueram bello Italiam concurrere Teucris.
Quae contra vetitum discordia? quis metus aut hos
Aut hos arma sequi ferrumque lacessere suasit?
Adveniet iustum pugnae, ne arcessite, tempus,
Cum fera Karthago Romanis arcibus olim
Exitium magnum atque Alpes inmittet apertas:
Tum certare odiis, tum res rapuisse licebit.
Nunc sinite; et placitum laeti conponite foedus.
Iuppiter haec paucis; at non Venus aurea contra
Pauca refert:
O Pater, o hominum rerumque aeterna potestas!
Namque aliud quid sit, quod iam inplorare queamus?
Cernis, ut insultent Rutuli, Turnusque feratur
Per medios insignis equis tumidusque secundo
Marte ruat? Non clausa tegunt iam moenia Teucros:
Quin intra portas atque ipsis proelia miscent
Aggeribus moerorum, et inundant sanguine fossae.
Aeneas ignarus abest. Numquamne levari

Aeneid. L. X. 1. *omnipot.* Aeschyl. Prom. 397. de Iove: „*ἦ τῷ νέον θακοῦντι παγκρατεῖς ἕδρας.*“ | 4. *Dard.*, v. II, 242. | 5. *bipat.*, fores binarum valvarum habentibus, cf. II, 330. Ovid. Met. II, 4. | 13. *Alp. i. ap.*, exercitum immittet per Alpes apertas venientem. | 14. ut *res repetere*, id quod faciebant Fetiales, Virgilii aetate omnino significat postulare, ut satisfiat populo iniuria aliqua ab exteris affecto, ita *res rapere* h. l. nihil aliud esse videtur, quam *bello lacessere alterum.* | 15. *sinite*, *ἐᾶτε*, Aesch. Prom. 340.: „*καὶ νῦν ἔασον μηδέ σοι μελησάτω.*“ Plaut. Cas. III, 2, 14.: „Vin' vocem? *CL. Sine*; nolo, si occupata est.“ — *et plac. l. c. f.*, laeti (*libenter*) ad concordiam consentite; nam *placita* dicuntur, in quae consensimus. | 18. *potest.*, similiter Iuven. X, 100.: „Fidenarum Gabiorumque esse potestas.“ — Ceterum cf. XII, 829. | 24. *Agg. m.*, cf.

Obsidione sines? muris iterum imminet hostis
Nascentis Troiae, nec non exercitus alter;
Atque iterum in Teucros Aetolis surgit ab Arpis
Tydides. Equidem credo, mea volnera restant,
Et tua progenies mortalia demoror arma!
Si sine pace tua atque invito numine Troes
Italiam petiere: luant peccata, neque illos
Iuveris auxilio: sin tot responsa secuti,
Quae Superi Manesque dabant: cur nunc tua quisquam
Vertere iussa potest? aut cur nova condere fata?
Quid repetam exustas Erycino in litore classis?
Quid tempestatum regem, ventosque furentis
Aeolia excitos? aut actam nubibus Irim?
Nunc etiam Manis — haec intemptata manebat
Sors rerum — movet, et superis inmissa repente
Allecto, medias Italum bacchata per urbes.
Nil super inperio moveor; speravimus ista,
Dum fortuna fuit; vincant, quos vincere mavis.
Si nulla est regio, Teucris quam det tua coniunx
Dura, per eversae, genitor, fumantia Troiae
Excidia obtestor: liceat dimittere ab armis
Incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.
Aeneas sane ignotis iactetur in undis,
Et, quaecumque viam dederit Fortuna, sequatur:
Hunc tegere et dirae valeam subducere pugnae.
Est Amathus, est celsa Paphus atque alta Cythera,
Idaliaeque domus: positis inglorius armis
Exigat hic aevum. Magna dicione iubeto
Karthago premat Ausoniam; nihil urbibus inde
Obstabit Tyriis. Quid pestem evadere belli
Iuvit et Argolicos medium fugisse per ignis,
Totque maris vastaeque exhausta pericula terrae,
Dum Latium Teucri recidivaque Pergama quaerunt?
Non satius, cineres patriae insedisse supremos
Atque solum, quo Troia fuit? Xanthum et Simoenta
Redde, oro, miseris, iterumque revolvere casus

IX, 769. — Alii *fossas*, cf. XI, 382. | 26. *hostis*, Turnum puta. | 28. cf. VIII, 9.; metuit hoc Venus, quod tamen factum non est, cf. XI, 225. sqq. — *Aetolis*, quia ipse Diomedes erat Aetolus. | 30. et ego moram facio bello, quippe non desaevituro, priusquam ipsa, filia tua (ut olim ad Troiam, Hom. Il, V, 330—336.), mortalium armorum vim sensero. | 34. *Manes*, ut II, 294. sq. 780. sqq. V, 729. sqq. | 38. *Irim*, V, 606. | 40. *movet*, Iuno, quae vs. 34. voc. *quisquam* significatur. | 41. Servius: „*Bacchata p. urbes:* perfurit; et bene *bacchata*, quia per simulationem sacrorum Liberi patris matres egerat in furorem.“ cf. VII, 341. sqq. | 42. *inperio* ab Iove promisso I, 257. sqq. | 51. *Paphús*, v. G. III, 189. | 54. *premat*, v. VII, 737. — *inde*, a nobis, ab Aenea eiusque posteris. | 61.

Da, pater, Iliacos Teucris. Tum regia Iuno
Acta furore gravi: Quid me alta silentia cogis
Rumpere et obductum verbis volgare dolorem?
Aenean hominum quisquam divomque subegit
Bella sequi, aut hostem regi se inferre Latino?
Italiam petiit fatis auctoribus; esto;
Cassandrae inpulsus furiis: num linquere castra
Hortati sumus, aut vitam committere ventis?
Num puero summam belli, num credere muros?
Tyrrhenamque fidem aut gentis agitare quietas?
Quis deus in fraudem, quae dura potentia nostri
Egit? ubi hic Iuno, demissave nubibus Iris?
Indignum est Italos Troiam circumdare flammis
Nascentem, et patria Turnum consistere terra,
Cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater:
Quid, face Troianos atra vim ferre Latinis,
Arva aliena iugo premere atque avertere praedas?
Quid, soceros legere et gremiis abducere pactas,
Pacem orare manu, praefigere puppibus arma?
Tu potes Aenean manibus subducere Graium,
Proque viro nebulam et ventos obtendere inanis,
Et potes in totidem classem convertere Nymphas:
Nos aliquid Rutulos contra iuvisse nefandum est?
Aeneas ignarus abest: ignarus et absit:
Est Paphus, Idaliumque tibi, sunt alta Cythera.
Quid gravidam bellis urbem et corda aspera temptas?
Nosne tibi fluxas Phrygiae res vertere fundo
Conamur? nos? an miseros qui Troas Achivis
Obiecit? Quae caussa fuit, consurgere in arma
Europamque Asiamque, et foedera solvere furto?
Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter,

rev. c., v. I, 9.; erat autem metuendum, ne, si restitueretur Ilium, denuo bellum Troianis inferrent Graeci. | 68. cf. III, 183. sqq. | 69. *ventis*, dum in Tiberi navigans ad Euandrum proficiscitur. | 71. *Tyrrh. fidem agitare*, sollicitando ad societatem ineundam perpellere Tyrrhenos. | 72. *fraudem*, malum. | 76. *avus*, verius *abavus*, cf. vs. 619. | 77. *Quid* est? minusne indignum est? — Invidiose autem Troianis exprobrat Iuno, quae fieri solent in bello, etsi non fuerant facta. | 78. *Arva a. i. pr.*, videtur ad XII, 157. respici ritusque ille significari, quo locum urbi condendae capiebant designabantque. | 79. *soceros*, v. II, 457. — *pactas* aliis scilicet, puta Laviniam, v. E. IV, 49. | 80. *Pac. or. m.*, praetentis manu ramis vittatis sollemni more pacem orare, cf. VII, 154. 237. — *praef. p. a.*, v. I, 119.; spectant haec ad iter ad Euandrum cum armatis factum, quae res non pacis erat, sed belli signum. | 81. cf. Hom. Il. V, 315. sqq. | 82. *inan.*, v. G. IV, 196. | 87. *gravidam b.*, fecundam bellis, promptam ad bella. | 88. *vert. fundo*, funditus evertere. | 89. *qui* oblique significat ipsam Venerem. | 91. *furto*, propter furtivum raptum Helenae. | 92. *Sp. exp.*, mulieris Spartanae pudicitiam expugnavit; cf. Cic. pr. Coel. c. 20. |

Aut ego tela dedi, fovive Cupidine bella?
Tum decuit metuisse tuis; nunc sera querelis
Haud iustis adsurgis, et inrita iurgia iactas.
Talibus orabat Iuno, cunctique fremebant
Caelicolae adsensu vario; ceu flamina prima
Cum deprensa fremunt silvis, et caeca volutant
Murmura, venturos nautis prodentia ventos.
Tum Pater omnipotens, rerum cui prima potestas,
Infit; eo dicente deum domus alta silescit,
Et tremefacta solo tellus; silet arduus aether;
Tum Zephyri posuere; premit placida aequora pontus.
Accipite ergo animis atque haec mea figite dicta.
Quandoquidem Ausonios coniungi foedere Teucris
Haud licitum, nec vestra capit discordia finem:
Quae cuique est fortuna hodie, quam quisque secat spem,
Tros Rutulusne fuat, nullo discrimine habebo,
Seu fatis Italum castra obsidione tenentur,
Sive errore malo Troiae monitisque sinistris.
Nec Rutulos solvo. Sua cuique exorsa laborem
Fortunamque ferent. Rex Iuppiter omnibus idem.
Fata viam invenient. Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentis atraque voragine ripas
Adnuit, et totum nutu tremefecit Olympum.
Hic finis fandi. Solio tum Iuppiter aureo
Surgit, caelicolae medium quem ad limina ducunt.
Interea Rutuli portis circum omnibus instant
Sternere caede viros, et moenia cingere flammis.
At legio Aeneadum vallis obsessa tenetur,
Nec spes ulla fugae. Miseri stant turribus altis
Nequiquam, et rara muros cinxere corona:
Asius Imbrasides Hicetaoniusque Thymoetes
Assaracique duo et senior cum Castore Thymbris,
Prima acies; hos germani Sarpedonis ambo,

93. *fov. Cup. b.*, feci, ut traheretur bellum per Cupidinem, Paride scilicet Helenam reddere nolente. | 95. *surgis* ad querelas iactandas. | 100. *prima*, alii *summa*. | 102. *solum* terrae est, in quo insistimus; h. l. in quo insistit mons Olympus. | 103. *pos.*, v. VII, 27. | 107. sq. Quae cuique hodie spes est aut fortuna, non intercedam (nihil curans, Tros sit an Italus), quin ea utatur. — *spem secare* simili modo dicitur, quo *viam secare*, VI, 899., i. e. viam sectam sequi; ergo *spem secare*, viam quandam a spe ostensam persequi. | 108. Alii *Rutulusve*. | 109. Sive Troianis (vs. 109. 110.) adversa sunt fata, sive (vs. 111.) Rutulis. — *S. f. It.*, seu fato Italis propitio. | 110. sive quia Troiani oracula male interpretati aut falsis vaticiniis decepti sunt. | 111. *Nec R. s.*, nec Rutulos libero hac condicione, ut quidquid fata decreverint, id iis eveniat. — *labor. Fort.*, vel cladem vel victoriam v. G. I, 419. | 112. *omn. idem*, aequus omnibus. | 113. sq. cf. Hesiod. Theog. 400. 783—804. | 119. *m. c. fl.*, undique immittere ignes. | 125. *Pr. ac.*: erant illi e

Et Clarus et Themon, Lycia comitantur ab alta.
Fert ingens toto connixus corpore saxum,
Haud partem exiguam montis, Lyrnesius Acmon,
Nec Clytio genitore minor, nec fratre Menestheo.
Hi iaculis, illi certant defendere saxis,
Molirique ignem, nervoque aptare sagittas.
Ipse inter medios, Veneris iustissima cura,
Dardanius caput, ecce, puer detectus honestum,
Qualis gemma, micat, fulvum quae dividit aurum,
Aut collo decus aut capiti; vel quale per artem
Inclusum buxo aut Oricia terebintho
Lucet ebur; fusos cervix cui lactea crinis
Accipit et molli subnectens circulus auro.
Te quoque magnanimae viderunt, Ismare, gentes
Volnera dirigere, et calamos armare veneno,
Maeonia generose domo, ubi pinguia culta
Exercentque viri, Pactolosque inrigat auro.
Adfuit et Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
Aggere moerorum sublimem gloria tollit,
Et Capys: hinc nomen Campanae ducitur urbi.
Illi inter sese duri certamina belli
Contulerant: media Aeneas freta nocte secabat.
Namque, ut ab Euandro castris ingressus Etruscis,
Regem adit, et regi memorat nomenque genusque;
Quidve petat, quidve ipse ferat; Mezentius arma
Quae sibi conciliet, violentaque pectora Turni
Edocet; humanis quae sit fiducia rebus,
Admonet, inmiscetque preces. Haud fit mora; Tarchon
Iungit opes, foedusque ferit; tum libera fati
Classem conscendit iussis gens Lydia divom,
Externo commissa duci. Aeneia puppis
Prima tenet, rostro Phrygios subiuncta leones:

principibus. | 131. *que*, v. I, 701. — ignibus missilibus utebantur et in acie (ut ap. Sil. IX, 335. 577.) et in vallo (ut Saguntini ap. Liv. XXI, 8.) constituti. | 133. *hon.*, v. G. II, 392. | 136. v. E. II, 24. — *Oricus*, oppidum Epiri; gignitur ibi terebinthus nigrum lignum habens. | 138. *molli*, tenui, cf. vs. 818. | 139. *magn. gentes*, Lydos intelliges; dictum hoc, ut *μεγάθυμοι Ἀχαιοί* apud Homerum. | 141. *M. g. d.*, orte ex nobili genere in Lydia; et v. IV, 36. | 142. *Pact.* fluvius aurifer Lydiae. | 145. *Camp. u.*, *Καπύη*, Capuae. | 148. cf. VIII, 603. sqq. | 150. *Quidve ... quidve* libri manuscripti omnes cum Servio et Carisio; ex grammatica ratione scriptum oportebat ***Quidque ... quidque.*** Sed videtur poeta ita locutus interrogantis ratione habita; Tarchonti enim ex more quaerenti ex Aenea, quis vocetur, qui sit, quidve petat ferative, memorat ea Aeneas. — *quid ferat*, quas opes habeat. — *Mez.*, cf. VIII, 493. sq. VII, 647. sqq. | 152. admonet fieri posse, ut Mezentius exsul in regnum redeat. | 154. ut *voti liber* is dicitur, qui solvit votum, sic *liber fati*, qui fecit, quod voluit fatum; cf. VIII, 499. sqq. | 156. v. E. X, 13. | 156—158. *pup-*

Imminet Ida super, profugis gratissima Teucris.
Hic magnus sedet Aeneas, secumque volutat
Eventus belli varios; Pallasque sinistro
Adfixus lateri iam quaerit sidera, opacae
Noctis iter, iam quae passus terraque marique.
Pandite nunc Helicona, deae. cantusque movete,
Quae manus interea Tuscis comitetur ab oris
Aenean, armetque rates, pelagoque vehatur.
Massicus aerata princeps secat aequora Tigri;
Sub quo mille manus iuvenum, qui moenia Clusi,
Quique urbem liquere Cosas; quis tela sagittae
Gorytique leves humeris et letifer arcus.
Una torvus Abas: huic totum insignibus armis
Agmen et aurato fulgebat Apolline puppis.
Sexcentos illi dederat Populonia mater
Expertos belli iuvenes; ast Ilva trecentos
Insula, inexhaustis Chalybum generosa metallis.
Tertius, ille hominum divomque interpres Asilas,
Cui pecudum fibrae, caeli cui sidera parent
Et linguae volucrum et praesagi fulminis ignes,
Mille rapit densos acie atque horrentibus hastis.
Hos parere iubent Alpheae ab origine Pisae,
Urbs Etrusca solo. Sequitur pulcherrimus Astyr,
Astyr equo fidens et versicoloribus armis.
Ter centum adiiciunt, — mens omnibus una sequendi —
Qui Caerete domo, qui sunt Minionis in arvis,
Et Pyrgi veteres, intempestaeque Graviscae.
Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello,
Transierim, Cinyra, et paucis comitate Cupavo,
Cuius olorinae surgunt de vertice pennae, —
Crimen amor vestrum, — formaeque insigne paternae.

pis, ut saepe, omnino navis. — *Pr. t.*, cf. V, 338. — Ida est parasemon s. insigne, quod cum rostro in prora est. leones autem ita subiuncti erant, ut ipsum rostrum in leonum faciem exiret; Servius ad vs. 166.: „*Aerata tigri*, cuius rostrum erat in similitudinem tigridis.“ | 161. quaerit ex Aenea nomina siderum, cursus navium nocturnos regentium. | 163. v. VII, 641. | 166. *aer.*, aeneum rostrum atque insigne tigridis habente; aliter Servius modo laud. | 171. Apollo tutela navis erat. | 172. *mater*, v. VII, 762. | 175. *h. d. int.*, tamquam medius et internuntius inter deos atque homines. | 176. *parent*, apparent, videlicet ita, ut voluntas deorum ex istis appareat Asilae. | 178. *dens. ac.*, milites gravis armaturae, qui densis ordinibus pugnant. | 179. *Pisae* originem habent a Pisa, Elidis urbe; *Alphēus* fluvius Elidis. | 180. *E. solo*, situ Etrusca. | 181. *vers. a.*, τεύχεα ποικίλα χαλκῷ Hom. | 182. *mens ... seq.*, qui omnes eodem studio ardent ad bellum eundi. | 183. *C. d.*, v. IV, 36. | 187. sq. Cupavo cristam pennarum olorinarum in galea habebat idque insigne gerebat ob patrem Cycnum in olorem mutatum. — *Crimen amor vestrum:* amor, quo Phaethontem

Namque ferunt luctu Cycnum Phaethontis amati,
Populeas inter frondes umbramque sororum
Dum canit et maestum Musa solatur amorem,
Canentem molli pluma duxisse senectam,
Linquentem terras et sidera voce sequentem.
Filius, aequalis comitatus classe catervas,
Ingentem remis Centaurum promovet: ille
Instat aquae saxumque undis inmane minatur
Arduus, et longa sulcat maria alta carina.
Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
Fatidicae Mantus et Tusci filius amnis,
Qui muros matrisque dedit tibi, Mantua, nomen,
Mantua, dives avis; sed non genus omnibus unum:
Gens illi triplex, populi sub gente quaterni;
Ipsa caput populis; Tusco de sanguine vires.
Hinc quoque quingentos in se Mezentius armat,
Quos patre Benaco velatus arundine glauca
Mincius infesta ducebat in aequora pinu.
It gravis Aulestes, centenaque arbore fluctum
Verberat adsurgens; spumant vada marmore verso.
Hunc vehit inmanis Triton et caerula concha
Exterrens freta; cui laterum tenus hispida nanti
Frons hominem praefert, in pristim desinit alvus;
Spumea semifero sub pectore murmurat unda.
Tot lecti proceres ter denis navibus ibant
Subsidio Troiae, et campos salis aere secabant.
Iamque dies caelo concesserat, almaque curru
Noctivago Phoebe medium pulsabat Olympum:
Aeneas — neque enim membris dat cura quietem —

amicum suum Cycnus amplexus fuerat, opprobrio vobis est, o pennae olorinae; is enim amor causa fuit Cycni in olorem conversi. | 190. *sororum*, non suarum, sed Phaethontis, Heliadum in populos mutatarum. | 192. quia senes albo sunt sive cano capillo, is ipse color vocabulo senectae denotatur. | 193. v. IX, 488. II, 323. | 194. Cupavo cum suis comitabatur catervas, quibus Cinyras praeerat, aequales, i. e. catervas popularium suorum. | 196. Centaurus — id erat insigne navis — ita erat sculptus, ut saxum utraque manu alte sublatum proiecturus in fluctus videretur. | 198—203. *Ille*, v. G. IV, 457. — Manto et Tiberis parentes fuerunt Ocni. Is Mantuam condidit. Mantuanorum triplex erat gens, Graeci, ut videtur, Umbrique, et, quod certum est, Etrusci; ex Etruscis quidem, id quod testatur vs. 203., plurimum roboris traxerat Mantua. Harum gentium quaeque quattuor populos sive civitates comprehendebat; ipsa Mantua duodecima ex numero harum civitatium praeerat ceteris. | 201. *avis*, claris scilicet et potentibus, cf. VII, 56. — *omnibus*, non avis, sed omnino Mantuanis atque iis, quorum caput erat Mantua. | 205. Mincius, i. e. navis, cui erat insigne Mincius fluvius, ortus e lacu Benaco (*Lago di Garda*) tamquam parente. | 207. *gravis*, ingens corpore, v. V, 437. | 209. *concha*, qua utitur

Ipse sedens clavumque regit velisque ministrat.
Atque illi medio in spatio chorus, ecce, suarum
Occurrit comitum: Nymphae, quas alma Cybebe
Numen habere maris Nymphasque e navibus esse
Iusserat, innabant pariter fluctusque secabant,
Quot prius aeratae steterant ad litora prorae.
Adgnoscunt longe regem, lustrantque choreis.
Quarum quae fandi doctissima Cymodocea,
Pone sequens dextra puppim tenet, ipsaque dorso
Eminet, ac laeva tacitis subremigat undis.
Tum sic ignarum adloquitur: Vigilasne, deum gens,
Aenea? Vigila, et velis inmitte rudentis.
Nos sumus, Idaeae sacro de vertice pinus,
Nunc pelagi Nymphae, classis tua. Perfidus ut nos
Praecipitis ferro Rutulus flammaque premebat,
Rupimus invitae tua vincula, teque per aequor
Quaerimus. Hanc genetrix faciem miserata refecit,
Et dedit esse deas aevumque agitare sub undis.
At puer Ascanius muro fossisque tenetur
Tela inter media atque horrentis Marte Latinos.
Iam loca iussa tenet forti permixtus Etrusco
Arcas eques; medias illis opponere turmas,
Ne castris iungant, certa est sententia Turno.
Surge age, et Aurora socios veniente vocari
Primus in arma iube, et clipeum cape, quem dedit ipse
Invictum Ignipotens, atque oras ambiit auro.
Crastina lux, mea si non inrita dicta putaris,
Ingentis Rutulae spectabit caedis acervos.
Dixerat; et dextra discedens inpulit altam,
Haud ignara modi, puppim: fugit illa per undas
Ocior et iaculo et ventos aequante sagitta.
Inde aliae celerant cursus. Stupet inscius ipse
Tros Anchisiades; animos tamen omine tollit.
Tum breviter supera adspectans convexa precatur:

pro bucina. | 210. sq. *πρόσθεν ἀνὴρ, ὄπιθεν πρίστις.* | 218. *vel. min.*, v. VI, 302. | 219. *Atque*, v. E. VII, 7. | 221. *e nav.*, i. e. quae ante naves fuerant; Manil. IV, 46.: „*ex* exsule consul." | 226. *ipsa*, v. G. II, 297. | 228. *deum g.*, *διογενές.* | 229. *vel. inm. r.*, v. VIII, 708. | 232. *Praecipites*, puta in litore stantes acclivi et ad praecipitandum facili. | 233. *tua*, quibus tu nos religasti, cf. VII, 106. | 234. *ref.*, v. G. II, 29. | 237. *horr. M.*, v. G. I, 295. et supra vs. 178. | 238. Dum Aeneas auxilia peditum Etruscorum adducit, Pallas, Euandri filius, cum equitibus Arcadibus Etruscisque terrestri itinere ad castra Troianorum contenderat. — Alii *tenent.* | 239. *medias*, inter loca illa et castra. | 240. *iungant*, v. G. I, 163. | 242. *Primus*, *protinus* cum exorta erit Aurora, cf. VII, 118. — *clipeum cape*, cf. vs. 261. sqq. | 243. v. G. II, 283. | 247. *H. i. m.*, i. e. iusto quodam,

Alma parens Idaea deum, cui Dindyma cordi
Turrigeraeque urbes biiugique ad frena leones,
Tu mihi nunc pugnae princeps, tu rite propinques
Augurium, Phrygibusque adsis pede, diva, secundo.
Tantum effatus. Et interea revoluta ruebat
Matura iam luce dies, noctemque fugarat:
Principio sociis edicit, signa sequantur,
Atque animos aptent armis, pugnaeque parent se.
Iamque in conspectu Teucros habet et sua castra,
Stans celsa in puppi: clipeum cum deinde sinistra
Extulit ardentem. Clamorem ad sidera tollunt
Dardanidae e muris; spes addita suscitat iras;
Tela manu iaciunt; quales sub nubibus atris
Strymoniae dant signa grues, atque aethera tranant
Cum sonitu, fugiuntque Notos clamore secundo.
At Rutulo regi ducibusque ea mira videri
Ausoniis, donec versas ad litora puppis
Respiciunt, totumque adlabi classibus aequor.
Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma
Funditur, et vastos umbo vomit aureus ignis:
Non secus, ac liquida si quando nocte cometae
Sanguinei lugubre rubent, aut Sirius ardor,
Ille sitim morbosque ferens mortalibus aegris,
Nascitur et laevo contristat lumine caelum.
    Haud tamen audaci Turno fiducia cessit
Litora praecipere, et venientis pellere terra.
[Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro:]
Quod votis optastis, adest, perfringere dextra.
In manibus Mars ipse, viri. Nunc coniugis esto

non nimio, libramento. | 252. *Dind.*, v. IX, 618. | 253. *ad fr. l.*, qui frenentur currumque Cybelae vehant; similiter *servi ad lecticam* et IX, 648. *ad limina custos.* | 254. *p. pr.*, prima impellis me ad pugnam. — *propinques*, ad eventum adducas. | 255. cf. G. I, 11. | 256. *Et*, v. II, 781. | 258. *s. sq.*, exsequantur ea, quae per signa imperentur. | 259. *an. apt. a.*, animos adiiciant intentosque habeant armis. | 264 — 266. *Notus* ventus est ferens imbres, quibus abundat hiems in istis regionibus; intelligemus igitur grues instante hieme in plagas calidiores abeuntes. — *signa* laetitiae scilicet atque alacritatis. — *clam. sec.*, v. VIII, 90. et cf. Hom. Il. III, 3. sqq. | 269. mare ipsum, quam longe prospectus patet, navibus tectum, videtur adfluere ad litus cum classibus. | 270. *apex*, conus, cui crista inserta. — *capiti* Aeneae. — Alii *capitis* et *ac vertice.* | 274. Ille ortu suo fert sitim morbosque, aestum febresque. | 275. *contristare* caelum ille dicitur, quod, qui eum vident in caelo fulgentem et infaustum aliquid minantem, sollicitudine anguntur s. contristantur. | 279. v. III, 265. — Antea castra oppugnarant, iam ... id quod optarant ... potestas facta est *perfringendi* dextra, i. e. comminus cum summa vi secundoque eventu pugnandi. | 280. Antea magis tentarant pugnare, quam vere pugnarant; iam iustae ac verae pugnae copia iis datur; hoc est illud

Quisque suae tectique memor; nunc magna referto
Facta, patrum laudes. Ultro occurramus ad undam,
Dum trepidi, egressique labant vestigia prima.
Audentis Fortuna iuvat.
Haec ait, et secum versat, quos ducere contra,
Vel quibus obsessos possit concredere muros.
    Interea Aeneas socios de puppibus altis
Pontibus exponit. Multi servare recursus
Languentis pelagi, et brevibus se credere saltu;
Per remos alii. Speculatus litora Tarchon,
Qua vada non spirant nec fracta remurmurat unda,
Sed mare inoffensum crescenti adlabitur aestu,
Advertit subito proras, sociosque precatur:
Nunc, o lecta manus, validis incumbite remis;
Tollite, ferte rates; inimicam findite rostris
Hanc terram, sulcumque sibi premat ipsa carina.
Frangere nec tali puppim statione recuso,
Arrepta tellure semel. Quae talia postquam
Effatus Tarchon, socii consurgere tonsis
Spumantisque rates arvis inferre Latinis,
Donec rostra tenent siccum et sedere carinae
Omnes innocuae. Sed non puppis tua, Tarchon.
Namque inflicta vadis dorso dum pendet iniquo,
Anceps sustentata diu, fluctusque fatigat,
Solvitur, atque viros mediis exponit in undis;

in manibus Mars ipse. — Alii *viris.* | 281. *referto* animo scilicet, i. e. memor esto. | 282. *ultro*, antequam ipsi nos aggrediantur. | 283. *labant v.*, v. E. III, 106. | 287. sqq. Ubi vadosa sunt litora, eo sub accessum maris appellere naves solent nautae, quemadmodum hoc loco, non sub recessum. Sed etiam accessus tempore fiunt quidam recursus maris; ita enim aestuat mare, ut alternis vicibus fluctus procurrat adversus litus et recurrat; ac sub accessum quidem alter fluctus semper maior est priore, sub recessum alter priore semper minor. Iam Aeneas suos pontibus, i. e. scalis quibusdam ad naves appositis navesque cum litore coniungentibus, eo loco exposuisse putandus est, ubi paulo altius esset litus, cf. vs. 653. sq., nec inundaretur mari. Multi eius morae impatientes, cum fluctus in mare relaberetur (vs. 288.) languesceretque, desiliunt in brevia et vada, ex quibus ante redeuntem proximum fluctum evadant in terram; alii remis nitentes seque librantes perveniunt in siccum. Tarchon denique depressiorem speculatus magisque vadosam partem litoris, ubi aestus non invenit, quo offendatur frangaturque, eo naves remis propelli iubet, ut sulco in ipsa arena facto sedeant, quo fit, ut iam expeditior sit egressus. | 288. *serv*, v. G. I, 335. | 291. *spirant*, v. G. I, 327. — *remurm.*, repellitur cum murmure. | 295. *Tollite*, remos scilicet. — *ferte*, celeriter propellite. | 298. *Arr.*, v. III, 477. | 303. *dorso:* Servius: „dorsum est durior arena, quae remeantibus fluctibus plerumque densatur et in modum saxi indurescit, quod a nautis *pulvinus* vocatur.“ | 304. *Anceps*, dum nec stat nec cadit, nutans. — *fl. fat.*, fluctibus se omni vi oppug-

Fragmina remorum quos et fluitantia transtra
Inpediunt, retrahitque pedem simul unda relabens.
Nec Turnum segnis retinet mora; sed rapit acer
Totam aciem in Teucros, et contra in litore sistit.
Signa canunt. Primus turmas invasit agrestis
Aeneas, omen pugnae, stravitque Latinos,
Occiso Therone, virum qui maxumus ultro
Aenean petit. Huic gladio perque aerea suta,
Per tunicam squalentem auro, latus haurit apertum.
Inde Lichan ferit, exsectum iam matre perempta,
Et tibi, Phoebe, sacrum, casus evadere ferri
Quod licuit parvo. Nec longe, Cissea durum
Inmanemque Gyan, sternentis agmina clava,
Deiecit Leto; nihil illos Herculis arma,
Nec validae iuvere manus genitorque Melampus,
Alcidae comes, usque gravis dum terra labores
Praebuit. Ecce Pharo, voces dum iactat inertis,
Intorquens iaculum clamanti sistit in ore.
Tu quoque, flaventem prima lanugine malas
Dum sequeris Clytium infelix, nova gaudia, Cydon,
Dardania stratus dextra, securus amorum,
Qui iuvenum tibi semper erant, miserande iaceres,
Ni fratrum stipata cohors foret obvia, Phorci
Progenies, septem numero, septenaque tela
Coniiciunt; partim galea clipeoque resultant
Inrita, deflexit partim stringentia corpus
Alma Venus. Fidum Aeneas adfatur Achaten:
Suggere tela mihi; non ullum dextera frustra
Torserit in Rutulos, steterunt quae in corpore Graium
Iliacis campis. Tum magnam corripit hastam,
Et iacit; illa volans clipei transverberat aera
Maeonis, et thoraca simul cum pectore rumpit.

nandam praebet, ut labore paene fatigari fluctus videantur. | 307. fluctus reciprocatus retrahit eiectos nec ad litus accedere patitur. | 310. *agrest.*, Latinos puta, qui per agros dispersi habitabant, cf. VII, 573. VIII, 8. IX, 607. sq. XI, 367. | 311. *omen pugnae* ex felici successu; tum ipsi Latini contra omina pugnabant, VII, 583. sq. | 312. *ultro*, prior et non lacessitus. | 314. *Per*, v. E. IV, 6. — *squal.*, v. G. IV, 91. — *haur.*, v. II, 600. — *apertum*, scilicet viâ ad latus vi gladii patefactâ. | 316. Servius: „Omnes, qui secto matris ventre procreantur, ideo sunt Apollini consecrati, quia deus est medicinae, per quam lucem sortiuntur.“ | 317. *Nec longe*, i. q. „nec longum tempus“ G. II, 80. | 319. *Leto*, v. VIII, 566. | 320. Is Melampus, cum Herculem in haec loca secutus esset, cf. VIII, 201. sqq. et X, 779. sq., ibi restitisse et in Latio consedisse putandus est. | 322. *inertis*, cf. IX, 634. XI, 380. sq. | 324. *flav. malas*, v. E. III, 106. | 325. *gaudia*, cf. E. II, 2. | 326. *sec. am.*, nihil amplius curans amores iuvenum. | 327. v. IX, 485. | 330. *Coni.*, v. IV, 63. | 334. Fu-

Huic frater subit Alcanor, fratremque ruentem
Sustentat dextra: traiecto missa lacerto
Protinus hasta fugit servatque cruenta tenorem,
Dexteraque ex humero nervis moribunda pependit.
Tum Numitor iaculo fratris de corpore rapto
Aenean petiit; sed non et figere contra
Est licitum, magnique femur perstrinxit Achatae.
Hic Curibus, fidens primaevo corpore, Clausus
Advenit, et rigida Dryopem ferit eminus hasta
Sub mentum, graviter pressa, pariterque loquentis
Vocem animamque rapit traiecto gutture; at ille
Fronte ferit terram, et crassum vomit ore cruorem.
Tris quoque Threicios Boreae de gente suprema,
Et tris, quos Idas pater et patria Ismara mittit,
Per varios sternit casus. Accurrit Halaesus
Auruncaeque manus; subit et Neptunia proles,
Insignis Messapus equis. Expellere tendunt
Nunc hi, nunc illi; certatur limine in ipso
Ausoniae. Magno discordes aethere venti
Proelia ceu tollunt animis et viribus aequis;
Non ipsi inter se, non nubila, non mare cedit;
Anceps pugna diu; stant obnixa omnia contra:
Haud aliter Troianae acies aciesque Latinae
Concurrunt; haeret pede pes densusque viro vir.
At parte ex alia, qua saxa rotantia late
Inpulerat torrens arbustaque diruta ripis,
Arcadas, insuetos acies inferre pedestris,
Ut vidit Pallas Latio dare terga sequaci, —
Aspera quis natura loci dimittere quando
Suasit equos, — unum quod rebus restat egenis,
Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris:
Quo fugitis, socii? per vos et fortia facta,

turum exactum significat certam de eventu persuasionem. | 339. sqq. altera hasta transfigit lacertum Alcanoris. | 345. *Curibus Clausus*, v. IV, 36. et cf. VII, 706. sq. | 347. *pressa*, impressa. | 350. *B. d. g. s.*, quibus Boreas ultimus auctor generis, cf. VII, 49. | 351. v. E. VI, 30. | 353. cf. VII, 723. sqq. et 691. | 358. Alii *cedunt*. | 359. *stant obn. o. c.* i. e. omnia constanter obnituntur nec quidquam cedit; iunge *contra obnixa*, ut *contra* sit adverbium ex abundantia quadam poetica adiectum. Alii *obnixi*. | 361. cf. Hom. Il. XIII, 130. sq. | 362. sqq. Alio loco (cf. vs. 238. sq.), ubi torrens nescio quis in Tiberim se effundebat, acies equitum Arcadum erat instructa; hos dimissis propter iniquitatem locorum equis pedestri certamine contendere ausos pellunt Rutuli. | 362. *rotantia saxa*, v. G. I, 163. | 366. *quis ... quando*: secundum consuetudinem dicendum erat *quando iis* aut *quis* omisso *quando*. Sed cum relativum posuisset poeta, adiunxit deinde *quando*, ut causae idoneae notio magis exstaret. | 367. *egenis*, eo adactis, ut iam inopia esset consilii. | 369. Ordo est: „*oro* vos et per fortia

Per ducis Euandri nomen devictaque bella,
Spemque meam, patriae quae nunc subit aemula laudi,
Fidite ne pedibus. Ferro rumpenda per hostis
Est via. Qua globus ille virum densissimus urguet,
Hac vos et Pallanta ducem patria alta reposcit.
Numina nulla premunt; mortali urguemur ab hoste
Mortales; totidem nobis animaeque manusque.
Ecce, maris magna claudit nos obiice pontus;
Deest iam terra fugae: pelagus Troiamne petemus?
Haec ait, et medius densos prorumpit in hostis.
Obvius huic primum, fatis adductus iniquis,
Fit Lagus; hunc, magno vellit dum pondere saxum,
Intorto figit telo, discrimina costis
Per medium qua spina dabat; hastamque receptat
Ossibus haerentem. Quem non super occupat Hisbo,
Ille quidem hoc sperans; nam Pallas ante ruentem,
Dum furit, incautum crudeli morte sodalis,
Excipit, atque ensem tumido in pulmone recondit.
Hinc Sthenelum petit, et Rhoeti de gente vetusta
Anchemolum, thalamos ausum incestare novercae.
Vos etiam gemini Rutulis cecidistis in arvis,
Daucia, Laride Thymberque, simillima proles,
Indiscreta suis gratusque parentibus error;
At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas:
Nam tibi, Thymbre, caput Euandrius abstulit ensis;
Te decisa suum, Laride, dextera quaerit,
Semianimesque micant digiti ferrumque retractant.
Arcadas, accensos monitu et praeclara tuentis
Facta viri, mixtus dolor et pudor armat in hostis.
Tum Pallas biiugis fugientem Rhoetea praeter

facta (*vestra* scilicet) *et* per nomen Euandri.“ Quod assumendum est *oro*, latet in illo *ne fidite;* cf. vs. 597. sq. Solent autem et Graeci et Romani pronomen eum indicans, quem obtestamur (*vos* h. l.), medium collocare inter eam praepositionem (*per*), qua obtestamur, atque eam rem, ex illa praepositione pendentem, per quam obtestamur. Eurip. Med. 325.: „*Μὴ πρὸς σὲ γούνων.*“ i. e. *λίσσομαί σε πρὸς γούνων, μὴ ἐξελάσῃς με.* Terent. Andr. III, 3, 6.: „Per *te* deos oro.“ De omisso altero *et* v. vs. 314. | 371. *subit*, quia, qui aemulatur, succedit in laudem eius, quem aemulatur. | 377. *pontus*, i. e. profunditas illa, qua facile mergimur, claudit nos *maris*, in quo sisti nequit, tamquam obiice, Hom. Il. XXI, 58. sq.: „*οὐδέ μιν ἔσχεν πόντος ἁλὸς πολιῆς.*“ Aesch. Pers. 106.: „*θαλάσσης πόντιον ἄλσος.*“ | 378. *Dēest*, v. E. 7, 7. — aut pelagus petendum, aut nova Troia; hanc quidem debebant petere, ut se coniungerent cum Troianis. | 383. *dabát*, v. E. I, 39. — *receptat*, v. VIII, 157. | 384. *super* ea re, i. e. dum id conatur Pallas. | 385. *Ille q.*, v. G. II, 435. — Iunge *ante* ... *Excipit.* | 386. *inc. morte*, quem ira ex nece sodalis concepta incautum fecerat. | 391. *Daucia proles*, nescitur cuius Dauci. | 394. *capút*, v. vs. 383. | 395. *suum* dominum. | 399. Iunge haec in unum: *prae-*

Traiicit. Hoc spatium, tantumque morae fuit Ilo;
Ilo namque procul validam direxerat hastam:
Quam medius Rhoeteus intercipit, optume Teuthra,
Te fugiens fratremque Tyren; curruque volutus
Caedit semianimis Rutulorum calcibus arva.
Ac velut, optato ventis aestate coortis,
Dispersa inmittit silvis incendia pastor;
Correptis subito mediis extenditur una
Horrida per latos acies Volcania campos;
Ille sedens victor flammas despectat ovantis:
Non aliter socium virtus coit omnis in unum,
Teque iuvat, Palla. Sed bellis acer Halaesus
Tendit in adversos, seque in sua colligit arma.
Hic mactat Ladona Pheretaque Demodocumque;
Strymonio dextram fulgenti deripit ense
Elatam in iugulum: saxo ferit ora Thoantis,
Ossaque dispersit cerebro permixta cruento.
Fata canens silvis genitor celarat Halaesum;
Ut senior leto canentia lumina solvit,
Iniecere manum Parcae, telisque sacrarunt
Euandri. Quem sic Pallas petit ante precatus:
Da nunc, Thybri pater, ferro, quod missile libro,
Fortunam atque viam duri per pectus Halaesi.
Haec arma exuviasque viri tua quercus habebit.
Audiit illa deus; dum texit Imaona Halaesus,
Arcadio infelix telo dat pectus inermum.
At non caede viri tanta perterrita Lausus,
Pars ingens belli, sinit agmina: primus Abantem
Oppositum interimit, pugnae nodumque moramque.
Sternitur Arcadiae proles, sternuntur Etrusci,
Et vos, o Graiis inperdita corpora, Teucri.
Agmina concurrunt ducibusque et viribus aequis.

terfugientem. | **400.** Ergo post Rhoeteum statim interficit Ilum. | **401.** *Ilo*, v. E. II, 30. | **404.** cf. vs. 730. sq. | **405.** sqq. Pastor optat ventos, ut silvae (i. e. stipulae, quae demessis *aristis* in agro relictae erant, cf. G. I, 84. sqq.) passim incensae communi incendio absumantur diversis flammis tandem in unum convenientibus; sic unum in locum coeunt socii stipantes iuvantesque Pallantem. | **412.** *seque i. s. c. a.*, totum se scuto tegit subsidens, cf. vs. 802. XII, 491. sq. | 415. Halaesi iugulo vulnus minabatur Strymonius elata cum telo manu. | 417. Halaesi parens filium, cui videbat fatale esse, ut in bello caderet, silvis et saltibus abdiderat, ut vitam coleret pastoritiam, secretam ab armis. | **419.** Callim. Ep. II, 5.: „αἱ δὲ τεαὶ ζώουσιν ἀηδόνες, ᾗσιν ὁ πάντων ἁρπακτὴρ Ἀΐδης οὐκ ἐπὶ χεῖρα βαλεῖ.“ | **420.** *Euandri*, cf. vs. 394. | **423.** *Quod si feceris*, haec arma in quercu tibi sacra suspendam; v. G. III, 562. — Ceterum cf. XI, 5. sqq. | **426.** v. I, 385. — *tanta*, v. E. IX, 46. | **427.** *belli*, pugnantium, cf. vs. 737. — *primus*, v. E. VI, 1. | **428.** ut nodus difficilis est ad solvendum, ita Abas difficilem hostibus impeditamque reddebat victoriam,

Extremi addensent acies; nec turba moveri
Tela manusque sinit. Hinc Pallas instat et urguet,
Hinc contra Lausus, nec multum discrepat aetas,
Egregii forma; sed quis fortuna negarat
In patriam reditus. Ipsos concurrere passus
Haud tamen inter se magni regnator Olympi;
Mox illos sua fata manent maiore sub hoste.
Interea soror alma monet succedere Lauso
Turnum, qui volucri curru medium secat agmen.
Ut vidit socios: Tempus desistere pugnae;
Solus ego in Pallanta feror; soli mihi Pallas
Debetur; cuperem ipse parens spectator adesset.
Haec ait; et socii cesserunt aequore iusso.
At, Rutulum abscessu, iuvenis tum, iussa superba
Miratus, stupet in Turno, corpusque per ingens
Lumina volvit, obitque truci procul omnia visu,
Talibus et dictis it contra dicta tyranni:
Aut spoliis ego iam raptis laudabor opimis,
Aut leto insigni; sorti pater aequus utrique est.
Tolle minas. Fatus medium procedit in aequor.
Frigidus Arcadibus coit in praecordia sanguis.
Desiluit Turnus biiugis; pedes apparat ire
Comminus. Utque leo, specula cum vidit ab alta
Stare procul campis meditantem in proelia taurum,
Advolat: haud alia est Turni venientis imago.
Hunc ubi contiguum missae fore credidit hastae,
Ire prior Pallas, si qua fors adiuvet ausum
Viribus inparibus, magnumque ita ad aethera fatur:
Per patris hospitium et mensas, quas advena adisti,
Te precor, Alcide, coeptis ingentibus adsis.
Cernat semineci sibi me rapere arma cruenta,
Victoremque ferant morientia lumina Turni.
Audiit Alcides iuvenem, magnumque sub imo

eamque, id quod per *moram* significatur, differebat. | 432. Qui extremis ordinibus collocati sunt, urgent priores ordines eoque condensant aciem ita, ut arma vix possint moveri. | 439. *soror*, Iuturna nympha. — Alii *succurrere*. | 441. *pugnae* qui casus? Alii *pugna*. | 442. *feror*, v. IX, 21. | 444. c. *aequ. i.*, cedunt ea parte campi, qua cedere iussi sunt. | 445. *abscessu*, cum abscessissent, ut Sil. It. IX, 487.: „remeantis in aethera divae *abscessu* revocat mentes Gradivus;“ Cic. pro lege Manil. c. 8.: „eius *adventu* maximae Mithridatis copiae omnibus rebus instructae fuerunt.“ i. e. cum adveniret Lucullus; et cf. supra VIII, 215. 583. — *tum*, referendum est ad *abscessu*, tamquam si scriptum sit: Rutulis *submotis* iuvenis *tum* mirabundus stupet,“ de qua re v. II, 391. | 450. victoriam egregiamque mortem aeque probabit pater Euander. | 455. *med. in pr.*, exercentem se ad pugnam, G. III, 232—234. | 458. *prior ire*, praevertere, φθάσαι. — *si*, v. E. VI, 57. | 460. cf. VIII, 362. sq. | 464. sq.

Corde premit gemitum lacrimasque effundit inanis.
Tum Genitor natum dictis adfatur amicis:
Stat sua cuique dies; breve et inreparabile tempus
Omnibus est vitae; sed famam extendere factis,
Hoc virtutis opus. Troiae sub moenibus altis
Tot gnati cecidere deum; quin occidit una
Sarpedon, mea progenies. Etiam sua Turnum
Fata vocant, metasque dati pervenit ad aevi.
Sic ait, atque oculos Rutulorum reiicit arvis.
At Pallas magnis emittit viribus hastam,
Vaginaque cava fulgentem diripit ensem.
Illa volans, humeri surgunt qua tegmina summa,
Incidit, atque, viam clipei molita per oras,
Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.
Hic Turnus ferro praefixum robur acuto
In Pallanta diu librans iacit, atque ita fatur:
Aspice, num mage sit nostrum penetrabile telum.
Dixerat; at clipeum, tot ferri terga, tot aeris,
Quem pellis totiens obeat circumdata tauri,
Vibranti medium cuspis transverberat ictu,
Loricaeque moras et pectus perforat ingens.
Ille rapit calidum frustra de volnere telum:
Una eademque via sanguis animusque sequuntur.
Corruit in volnus; sonitum super arma dedere;
Et terram hostilem moriens petit ore cruento.
Quem Turnus super adsistens:
Arcades, haec, inquit, memores mea dicta referte
Euandro: Qualem meruit, Pallanta remitto.
Quisquis honos tumuli, quidquid solamen humandi est,
Largior. Haud illi stabunt Aeneia parvo
Hospitia. Et laevo pressit pede, talia fatus,
Exanimem, rapiens inmania pondera baltei,
Inpressumque nefas: una sub nocte iugali
Caesa manus iuvenum foede, thalamique cruenti;
Quae Clonus Eurytides multo caelaverat auro;
Quo nunc Turnus ovat spolio gaudetque potitus.
Nescia mens hominum fati sortisque futurae,
Et servare modum, rebus sublata secundis!
Turno tempus erit, magno cum optaverit emptum
Intactum Pallanta, et cum spolia ista diemque

dolet graviter animo Hercules, sed reprimit et continet eum dolorem. | 465. *inanes*, nihil profuturas. | 473. *rei. arvis*, v. G. II, 520. | 488. „*ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ.*“ | 490. „*λὰξ ἐν στήθεσι βαίνων.*“ | 492. *meruit*, sc. ut sibi remitterem. | 495. *Et*, v. V, 504. | 496. *baltei*, v. E. VI, 78. | 498. v. VII, 741. — significatur facinus Danaidum. | 500. v. G. II, 510. | 503. Respicitur ad XII, 940. sqq. Prae-

Oderit. At socii multo gemitu lacrimisque
Inpositum scuto referunt Pallanta frequentes.
O dolor atque decus magnum rediture parenti!
Haec te prima dies bello dedit, haec eadem aufert,
Cum tamen ingentis Rutulorum linquis acervos!
Nec iam fama mali tanti, sed certior auctor
Advolat Aeneae, tenui discrimine leti
Esse suos; tempus, versis succurrere Teucris.
Proxuma quaeque metit gladio, latumque per agmen
Ardens limitem agit ferro, te, Turne, superbum
Caede nova quaerens. Pallas, Euander, in ipsis
Omnia sunt oculis, mensae, quas advena primas
Tunc adiit, dextraeque datae. Sulmone creatos
Quattuor hic iuvenes, totidem, quos educat Ufens,
Viventis rapit, inferias quos immolet umbris,
Captivoque rogi perfundat sanguine flammas.
Inde Mago procul infensam contenderat hastam.
Ille astu subit; at tremibunda supervolat hasta;
Et genua amplectens effatur talia supplex:
Per patrios Manis et spes surgentis Iuli
Te precor, hanc animam serves gnatoque patrique.
Est domus alta; iacent penitus defossa talenta
Caelati argenti; sunt auri pondera facti
Infectique mihi. Non hic victoria Teucrum
Vertitur, aut anima una dabit discrimina tanta.
Dixerat. Aeneas contra cui talia reddit:
Argenti atque auri memoras quae multa talenta,
Gnatis parce tuis. Belli commercia Turnus
Sustulit ista prior iam tum Pallante perempto.
Hoc patris Anchisae Manes, hoc sentit Iulus.
Sic fatus galeam laeva tenet, atque reflexa
Cervice orantis capulo tenus adplicat ensem.
Nec procul Haemonides, Phoebi Triviaeque sacerdos,
Infula cui sacra redimibat tempora vitta,
Totus conlucens veste atque insignibus armis.

terea cf. II, 104. | 509. *tamen*, v. E. X, 31. | 511. *ten. discr. l. e. s.*, non multum abesse a morte, sive, ut ait Donatus, inter ipsos et mortem modicum esse morae discrimen s. intervallum. | 516. cf. VIII, 169. 175. sqq. | 517. *Sulmone*, oppidone an homine? cf. IX, 412. | 518. *educat*, v. E. VIII, 45. | 519. *umbris*, Manibus Pallantis. | 520. *que*, v. G. III, 283. — *captivo*, captivorum, cf. XI, 82. | 522. *astu subit*, per astutiam subsidit et accedit ad Aeneam, Hom. Il. XXI, 68.: „ὃ δ᾽ ὑπέδραμε καὶ λάβε γούνων κύψας.“ | 524. cf. vs. 534. | 525. *gnato* meo scilicet, cf. vs. 532. | 528. *hic*, in me, in mea caede, v. II, 292. | 532. cf. vs. 525. et v. E. III, 7. — *parce*, serva. | 533. *iam t. P. p.*, iam tum, cum Pallantem interemit; et cf. vs. 517.: „mensae, quas advena primas *Tunc* adiit.“ | 537. cf. III, 479. | 538.

Quem congressus agit campo, lapsumque superstans
Immolat, ingentique umbra tegit; arma Serestus
Lecta refert humeris, tibi, rex Gradive, tropaeum.
Instaurant acies Volcani stirpe creatus
Caeculus et veniens Marsorum montibus Umbro.
Dardanides contra furit. Anxuris ense sinistram
Et totum clipei ferro deiecerat orbem; —
Dixerat ille aliquid magnum, vimque adfore verbo
Crediderat, caeloque animum fortasse ferebat,
Canitiemque sibi et longos promiserat annos; —
Tarquitus exsultans contra fulgentibus armis,
Silvicolae Fauno Dryope quem nympha crearat,
Obvius ardenti sese obtulit. Ille reducta
Loricam clipeique ingens onus inpedit hasta;
Tum caput orantis nequiquam et multa parantis
Dicere deturbat terrae, truncumque tepentem
Provolvens super haec inimico pectore fatur:
Istic nunc, metuende, iace. Non te optuma mater
Condet humo, patrioque onerabit membra sepulchro:
Alitibus linquere feris, aut gurgite mersum
Unda feret, piscesque inpasti volnera lambent.
Protinus Antaeum et Lucam, prima agmina Turni,
Persequitur, fortemque Numam, fulvumque Camertem,
Magnanimo Volscente satum, ditissimus agri
Qui fuit Ausonidum, et tacitis regnavit Amyclis.

v. G. III, 487. | 541. *ing. u. t.*, fac., ut eum s. oculos eius umbra tegat; ea vero, cuius causa mors est, umbra *ingens* dicitur, quod nulla est tenebricosior aut magis perpetua. | 545. sqq. Hoc dicit poeta: „Postquam Anxurem inutilem pugnae reddidit Aeneas, Tarquitus, exasperatus scilicet huius viri casu, obvium se illi tulit.“ | 548. *cael. a. f. f.*, iunge *fortasse caelo:* et fortasse usque ad caelum spe efferebat animum, nimirum cupiens maiora, quam decebat mortalem, tamque insignem sperans victoriam; Horat. Od. I, 3, 37. sq.: „Nil mortalibus arduum est: *Caelum* ipsum *petimus* stultitia.“ *fortasse*, nostrum *wohl*, Graecum *πού*, prodit indignationem poetae, quod ita immoderatam spem aleret Anxur; Hom. Il. V, 472. sqq.: „*Ἕκτορ, ... φῆς που ἄτερ λαῶν πόλιν ἑξέμεν ἠδ' ἐπικούρων οἶος σὺν γαμβροῖσι κασιγνήτοισί τε σοῖσιν.*“ | 549. *longos annos*, longam aetatem s. multos annos, ut XI, 907. *longis passibus*, i. e. longo spatio s. multis passibus. | 550. *exsultans*, nos: *sich tummelnd.* | 552. *reducta:* hastam Aeneas quo validius emitteret, longe reducto bracchio vibravit, v. V, 478., atque perforato clipeo ita loricae infixit, ut, cum retrahi non posset, clipeus et lorica inter se colligarentur. | 555. *terrae*, v. E. II, 30. | 556. *super*, insuper, ut XI, 226. | 558. Alii *humi.* | 561. *pr. agm.*, qui virtute praestantes, inter primos pugnabant, *πρόμαχοι.* | 562. *fulvus* a colore capilli dicitur. | 564. *Auson.*, v. II, 242. — *Amyclae*, oppidum inter Tarracinam et Caietam, tacitae dicuntur vel quod olim deleta a serpentibus civitate desertae fuerunt, vel quod hoc oppidum cum iis Amyclis confudit poeta, quod erat in Laconica *tacendo*que periit; nam hostium adventu saepe temere nuntiato cum vere hostis venisset.

Aegaeon qualis, centum cui bracchia dicunt
Centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
Pectoribusque arsisse, Iovis cum fulmina contra
Tot paribus streperet clipeis, tot stringeret enses:
Sic toto Aeneas desaevit in aequore victor,
Ut semel intepuit mucro. Quin ecce Niphaei
Quadriiugis in equos adversaque pectora tendit.
Atque illi, longe gradientem et dira frementem
Ut videre, metu versi retroque ruentes
Effunduntque ducem, rapiuntque ad litora currus.
Interea biiugis infert se Lucagus albis
In medios, fraterque Liger: sed frater habenis
Flectit equos, strictum rotat acer Lucagus ensem.
Haud tulit Aeneas tanto fervore furentis:
Inruit, adversaque ingens adparuit hasta.
Cui Liger:
Non Diomedis equos, nec currum cernis Achilli,
Aut Phrygiae campos: nunc belli finis et aevi
His dabitur terris. Vesano talia late
Dicta volant Ligeri. Sed non et Troius heros
Dicta parat *contra; iaculum nam torquet in hostem.*
Lucagus ut pronus pendens in verbera telo
Admonuit biiugos, proiecto dum pede laevo
Aptat se pugnae, subit oras hasta per imas
Fulgentis clipei, tum laevum perforat inguen;
Excussus curru moribundus volvitur arvis.
Quem pius Aeneas dictis adfatur amaris:
Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum
Prodidit, aut vanae vertere ex hostibus umbrae;
Ipse rotis saliens iuga deseris. Haec ita fatus
Arripuit biiugos; frater tendebat inertis
Infelix palmas, curru delapsus eodem:
Per te, per qui te talem genuere parentes,
Vir Troiane, sine hanc animam, et miserere precantis.
Pluribus oranti Aeneas: Haud talia dudum
Dicta dabas. Morere, et fratrem ne desere frater.

nullo nuntiante et tacentibus omnibus oppidum captum est. | 565. sqq. verba sic ordinanda: *qualis cum Aegaeon, cui dicunt fuisse c. br., ... contra fulmina Iovis streperet,* cet. | 568. *tot paribus*, totidem (numero paribus). | 572. v. G. III, 149. | 586. cf. G. III, 106. sq. | 592. *nulla*, v. II, 583. | 593. iunge: *vanae ex hostibus umbrae*, i. e. vanis terriculis ex hoste venientibus; *vertere*, everterunt; nempe consternati equi (cf. Hom. Il. VIII, 86.) everterunt currum, quare vs. 590. Lucagus *excussus*, Liger vs. 596. *delapsus*, currus autem vs. 593. prodi dicitur, quippe quo everso facile potiri possit Aeneas vs. 595. | 594. Similis sarcasmus apud Hom. Il. XVI, 745. | 595. Alii *inermis*. | 597. v. vs. 369. et II, 142. | 599. *dudum*, cf. vs. 581—583. |

Tum, latebras animae, pectus mucrone recludit.
Talia per campos edebat funera ductor
Dardanius, torrentis aquae vel turbinis atri
More furens. Tandem erumpunt et castra relinquunt
Ascanius puer et nequiquam obsessa iuventus.
Iunonem interea compellat Iuppiter ultro:
O germana mihi atque eadem gratissima coniunx,
Ut rebare, Venus — nec te sententia fallit —
Troianas sustentat opes, non vivida bello
Dextra viris animusque ferox patiensque pericli.
Cui Iuno submissa: Quid, o pulcherrime coniunx,
Sollicitas aegram et tua tristia dicta timentem?
Si mihi, quae quondam fuerat, quamque esse decebat,
Vis in amore foret, non hoc mihi namque negares,
Omnipotens, quin et pugnae subducere Turnum,
Et Dauno possem incolumem servare parenti.
Nunc pereat, Teucrisque pio det sanguine poenas.
Ille tamen nostra deducit origine nomen,
Pilumnusque illi quartus pater; et tua larga
Saepe manu multisque oneravit limina donis.
Cui rex aetherii breviter sic fatus Olympi:
Si mora praesentis leti tempusque caduco
Oratur iuveni, meque hoc ita ponere sentis,
Tolle fuga Turnum atque instantibus eripe fatis.
Hactenus indulsisse vacat. Sin altior istis
Sub precibus venia ulla latet, totumque moveri
Mutarive putas bellum, spes pascis inanis.
Et Iuno adlacrimans: Quid, si, quae voce gravaris,
Mente dares, atque haec Turno rata vita maneret?
Nunc manet insontem gravis exitus; aut ego veri
Vana feror. Quod ut o potius formidine falsa
Ludar, et in melius tua, qui potes, orsa reflectas!
Haec ubi dicta dedit, caelo se protinus alto
Misit, agens hiemem nimbo succincta per auras,
Iliacamque aciem et Laurentia castra petivit.

601. ordo est: *pectus, latebras animae;* similiter XI, 508.: „decus Italiae virgo," pro *virgo, dec. It.* | 606. *ultro*, v. vs. 312. | 607. cf. I, 46. sq. | 608. spectant haec verba plena amaritudinis ad orationem Iunonis vs. 63. sqq. | 610. *viris:* dextra, quae vivida est viris, Troianis. | 612. *tristia*, acerba. | 614. iunge *mihi namque*, nostrum *mir gerade,* mihi, quae sum coniux tua; et v. VIII, 84. | 618. *nomen,* quia nominatur inter eos, qui diis prognati sunt. | 619. *Pil.*, Saturni filius. — *quart. p.*, abavus. | 623. *meq. h. i. p. s.*, si ea est tua sententia (i. e. si hoc vis), ut hoc ita constituam. | 625. *vacat*, liberum est. — Sin maioris beneficii concessio, *altior venia*, a te petitur. | 629. *haec*, pro qua intercedo. | 630. *veri vana*, cf. VII, 440. | 631. *feror*, v. IV, 110. — *Quod*, qua in re s. quod attinet ad id, utinam

Tum dea nube cava tenuem sine viribus umbram
In faciem Aeneae — visu mirabile monstrum —
Dardaniis ornat telis, clipeumque iubasque
Divini adsimulat capitis, dat inania verba,
Dat sine mente sonum, gressusque effingit euntis:
Morte obita qualis fama est volitare figuras,
Aut quae sopitos deludunt somnia sensus.
At primas laeta ante acies exsultat imago,
Inritatque virum telis et voce lacessit.
Instat cui Turnus, stridentemque eminus hastam
Coniicit; illa dato vertit vestigia tergo.
Tum vero Aenean aversum ut cedere Turnus
Credidit, atque animo spem turbidus hausit inanem:
Quo fugis, Aenea? thalamos ne desere pactos;
Hac dabitur dextra tellus quaesita per undas.
Talia vociferans sequitur, strictumque coruscat
Mucronem; nec ferre videt sua gaudia ventos.
Forte ratis celsi coniuncta crepidine saxi
Expositis stabat scalis et ponte parato,
Qua rex Clusinis advectus Osinius oris.
Huc sese trepida Aeneae fugientis imago
Coniicit in latebras; nec Turnus segnior instat,
Exsuperatque moras, et pontis transilit altos.
Vix proram attigerat: rumpit Saturnia funem,
Avolsamque rapit revoluta per aequora navem.
Tum levis haud ultra latebras iam quaerit imago,
Sed sublime volans nubi se inmiscuit atrae.
Illum autem Aeneas absentem in proelia poscit.
Obvia multa virum demittit corpora Morti:
Cum Turnum medio interea fert aequore turbo.
Respicit ignarus rerum ingratusque salutis,
Et duplicis cum voce manus ad sidera tendit:
Omnipotens genitor, tanton me crimine dignum
Duxisti, et talis voluisti expendere poenas?
Quo feror? unde abii? quae me fuga, quemve reducit?
Laurentisne iterum muros aut castra videbo?
Quid manus illa virum, qui me meaque arma secuti?

frustra metuam! | 634. *agens h.*, cum procella. | 636. *n. cava*, v. II, 360. et V, 663. | 637. *in faciem*, v. G. IV, 82. | 648. *turbidus*, ipsa scilicet spe. | 652. v. IX, 313. | 654. v. vs. 287. | 655. putabimus Osinium Lartem Clusinorum fuisse, qui sub auspiciis Massici parti exercitus praeesset, cf. vs. 166. | 658. *moras*, scalarum. | 660. *revoluta* videtur ad recessum fluctuum pertinere; eo tempore sua sponte abstrahitur navis a litore et in altum abripitur; post, redeunte accessu, rursus defertur ad terram vs. 687. sq. | 667. *cum voce*, i. e. clara voce ita precans; et cf. Tibull. III, 4, 64. | 670. *reducit*, ex acie. |

Quosne — nefas — omnis infanda in morte reliqui,
Et nunc palantis video, gemitumque cadentum
Accipio? Quid ago? aut quae iam satis ima dehiscat
Terra mihi? Vos o potius miserescite, venti;
In rupes, in saxa — volens vos Turnus adoro —
Ferte ratem, saevisque vadis inmittite Syrtis,
Quo neque me Rutuli, nec conscia fama sequatur.
Haec memorans animo nunc huc, nunc fluctuat illuc;
An sese mucrone ob tantum dedecus amens
Induat, et crudum per costas exigat ensem;
Fluctibus an iaciat mediis, et litora nando
Curva petat, Teucrumque iterum se reddat in arma.
Ter conatus utramque viam; ter maxuma Iuno
Continuit, iuvenemque animo miserata repressit.
Labitur alta secans fluctuque aestuque secundo,
Et patris antiquam Dauni defertur ad urbem.
At Iovis interea monitis Mezentius ardens
Succedit pugnae, Teucrosque invadit ovantis.
Concurrunt Tyrrhenae acies, atque omnibus uni,
Uni odiisque viro telisque frequentibus instant.
Ille, velut rupes, vastum quae prodit in aequor,
Obvia ventorum furiis expostaque ponto,
Vim cunctam atque minas perfert caelique marisque,
Ipsa inmota manens; prolem Dolichaonis Hebrum
Sternit humi, cum quo Latagum Palmumque fugacem,
Sed Latagum saxo atque ingenti fragmine montis
Occupat os faciemque adversam, poplite Palmum
Succiso volvi segnem sinit; armaque Lauso
Donat habere humeris et vertice figere cristas.
Nec non Euanthen Phrygium, Paridisque Mimanta
Aequalem comitemque, una quem nocte Theano

673. *Quosne* hic vim habet exprobrandi, ut apud Catull. LXIV, 180. sqq.: „An patris auxilium sperem, *quemne* ipsa reliqui? ... Coniugis an fido consoler memet amore, *Quine* fugit lentos incurvans gurgite remos?" | 675. *Quid ago?* v. IV, 534. — Alii *dehiscet;* at id ipsum miserrimum esse significat, quod, si vel maxime optet, ne *possit* quidem terra devorari, quippe qui per mare vehatur; itaque *potius* ventos implorat. | 681. *mucrone induat*, Caesar B. G. VII, 73.: „quo qui intraverant, se ipsi acutissimis *vallis induebant.*" Hom. Il. VIII, 86.: „*κυλινδόμενος περὶ χαλκῷ.*" Soph. Ai. 899.: „*Αἴας ... κεῖται κρυφαίῳ φασγάνῳ περιπτυχής.*" | 683. v. E. II, 30. | 686. Alii *animi*. | 687. secundo maris aestuantis fluctu; et v. vs. 660. | 690. *Succ.*, cf. vs. 439. XI, 826. | 692. *odiis*, cf. VIII, 479. sqq. | 693. *Ille* sc. *immotus manet*, quod adscisces e. vs. 696. | 698. sq. Primo hoc tantum dicturus fuerat: *Occupat Latagum:* deinde adiicit eodem usus, ut fieri solet, casu etiam partem: *os faciemque*. | 703. secundum consuetudinem dicendum erat: quem Theano eadem nocte, qua Hecuba Parim, peperit. | 704. sq. v. VII, 319.

In lucem genitori Amyco dedit, et face praegnans
Cisseis regina Parim; Paris urbe paterna
Occubat, ignarum Laurens habet ora Mimanta.
Ac velut ille canum morsu de montibus altis
Actus aper, multos Vesulus quem pinifer annos
Defendit, multosque palus Laurentia, silva
Pastus arundinea, postquam inter retia ventum est,
Substitit, infremuitque ferox et inhorruit armos;
Nec cuiquam irasci propiusve accedere virtus,
Sed iaculis tutisque procul clamoribus instant;
Ille autem inpavidus partis cunctatur in omnis,
Dentibus infrendens, et tergo decutit hastas:
Haud aliter, iustae quibus est Mezentius irae,
Non ulli est animus stricto concurrere ferro;
Missilibus longe et vasto clamore lacessunt.
Venerat antiquis Corythi de finibus Acron,
Graius homo, infectos linquens profugus hymenaeos;
Hunc ubi miscentem longe media agmina vidit,
Purpureum pennis et pactae coniugis ostro:
Inpastus stabula alta leo ceu saepe peragrans,
Suadet enim vesana fames, si forte fugacem
Conspexit capream, aut surgentem in cornua cervum,
Gaudet, hians inmane, comasque arrexit, et haeret
Visceribus super incumbens; lavit inproba taeter
Ora cruor:
Sic ruit in densos alacer Mezentius hostis.
Sternitur infelix Acron, et calcibus atram
Tundit humum exspirans, infractaque tela cruentat.
Atque idem fugientem haud est dignatus Oroden
Sternere, nec iacta caecum dare cuspide volnus:

320. | 706. *ignarum*, ignotum, ut Ovid. Met. VII, 404.: „Theseus proles *ignara* parenti.“ | 707. *ille*, v. VII, 110. | 708. *Vesulus*, mons in finibus Ligurum, hodie *il Viso*. | 709. Cum Vesulus et palus Laurentia tanto intervallo inter se distent, apertum est non eundem aprum utroque versu significari; itaque *multosque p. L.*, ita intelliges: et *ille* aper, quem palus L. multos annos defendit. | 710. *inter*, v. E. II, 3. | 711. *inh. armos*, φρίσσει τρίχας Hesiod. Scut. 391 | 712. *irasci* de audacia intelligendum; nam ex ira saepe nascitur audacia. | 714. *part. cunct. i. o.*, dubitat, quo potissimum prorumpat. | 716. *irae*, odio. — In scriptis codicibus hi versus hoc ordine leguntur: 714. *Haud aliter*, 715. *Non ulli*, 716. *Missilibus*, 717. *Ille autem*, 718. *Dentibus*. | 719. *Cor.*, v. III, 170. | 720. *profugús*, v. E. VI, 53. | 721. *miscentem*, κλονέοντα. | 722. *Purp. p.*, cf. IX, 163. | 723. *stab. alta*, silvas et ferarum lustra, ut VI, 179. — *ceu saepe*, v. I, 148. | 725. *surg. i. c.*, quasi exaltatum cornibus, alta cornua habentem, κεραόν. | 727. *inpr.*, v. G. I, 119. | 731. *infr.*, cf. IX, 412. sq. | 732. sqq. Non dignum se putavit, Oroden cum ceteris in fugam abreptum a tergo caedere, sed honestius existimans cum viro fortissimo (cf. vs. 737.) congredi occupat eum cursu, ut adverso occurrat. |

Obvius adversoque occurrit, seque viro vir
Contulit, haud furto melior, sed fortibus armis.
Tum super abiectum posito pede nixus et hasta:
Pars belli haud temnenda, viri, iacet altus Orodes.
Conclamant socii laetum paeana secuti.
Ille autem exspirans: Non me, quicumque es, inulto,
Victor, nec longum laetabere; te quoque fata
Prospectant paria, atque eadem mox arva tenebis.
Ad quem subridens mixta Mezentius ira:
Nunc morere. Ast de me divom pater atque hominum rex
Viderit. Hoc dicens eduxit corpore telum.
Olli dura quies oculos et ferreus urguet
Somnus; in aeternam clauduntur lumina noctem.
Caedicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaspen,
Partheniumque Rapo et praedurum viribus Orsen,
Messapus Cloniumque Lycaoniumque Ericeten,
Illum infrenis equi lapsu tellure iacentem,
Hunc peditem pedes. Et Lycius processerat Agis;
Quem tamen haud expers Valerus virtutis avitae
Deiicit; at Thronium Salius, Saliumque Nealces,
Insignis iaculo et longe fallente sagitta.
Iam gravis aequabat luctus et mutua Mavors
Funera; caedebant pariter pariterque ruebant
Victores victique; neque his fuga nota, neque illis.
Di Iovis in tectis iram miserantur inanem
Amborum, et tantos mortalibus esse labores;
Hinc Venus, hinc contra spectat Saturnia Iuno.
Pallida Tisiphone media inter milia saevit.
At vero ingentem quatiens Mezentius hastam
Turbidus ingreditur campo. Quam magnus Orion,
Cum pedes incedit medii per maxuma Nerei
Stagna viam scindens, humero supereminet undas,
Aut, summis referens annosam montibus ornum,
Ingrediturque solo et caput inter nubila condit:
Talis se vastis infert Mezentius armis.
Huic contra Aeneas, speculatus in agmine longo,
Obvius ire parat. Manet inperterritus ille,
Hostem magnanimum opperiens, et mole sua stat;

734. ***Obvius adversoque***, v. G. I, 142. | 735. v. VI, 568. et IX, 634. | 737. v. vs. 427. et III, 265. | 738. Prosequuntur clamore illum *ἐπευχόμενον*. | 744. Ovid. Her. XII, 211.: „*Viderit* ista deus, qui nunc mea pectora versat.“ | 745. *Olli*, v. V, 10. — „*κοιμήσατο χάλκεον ὕπνον*.“ Hom. Il. XI, 241. | 750. v. IV, 41. | 751. *proc.*, *προὐμάχετο*. | 754. v. IX, 572. | 758. *inanem*, quia neutra acies quidquam proficiebat. | 763. *Turbidus* ira, furore; v. vs. 648. — Alii *campum*. | 766. puta, quando redit ex venatione, cf. Hom. Od. XI, 572. sqq. | 771. *mole s. st.*, ipsa moles pondusque corporis facit, ut firmiter stet, tamquam rupes, cf. VII, 589. |

Atque oculis spatium emensus, quantum satis hastae:
Dextra mihi deus et telum, quod missile libro,
Nunc adsint! Voveo praedonis corpore raptis
Indutum spoliis ipsum te, Lause, tropaeum
Aeneae. Dixit, stridentemque eminus hastam
Iecit; at illa volans clipeo est excussa, proculque
Egregium Antoren latus inter et ilia figit,
Herculis Antoren comitem, qui missus ab Argis
Haeserat Euandro, atque Itala consederat urbe.
Sternitur infelix alieno volnere, caelumque
Aspicit, et dulcis moriens reminiscitur Argos.
Tum pius Aeneas hastam iacit; illa per orbem
Aere cavum triplici, per linea terga, tribusque
Transiit intextum tauris opus, imaque sedit
Inguine; sed viris haud pertulit. Ocius ensem
Aeneas, viso Tyrrheni sanguine laetus,
Eripit a femine, et trepidanti fervidus instat.
Ingemuit cari graviter genitoris amore,
Ut vidit, Lausus, lacrimaeque per ora volutae.
Hic mortis durae casum tuaque optuma facta,
Si qua fidem tanto est operi latura vetustas,
Non equidem, nec te, iuvenis memorande, silebo.
Ille pedem referens et inutilis inque ligatus
Cedebat, clipeoque inimicum hastile trahebat.
Proripuit iuvenis seseque inmiscuit armis,
Iamque adsurgentis dextra plagamque ferentis
Aeneae subiit mucronem, ipsumque morando
Sustinuit; socii magno clamore sequuntur,
Dum genitor nati parma protectus abiret,
Telaque coniiciunt, proturbantque eminus hostem
Missilibus. Furit Aeneas, tectusque tenet se.
Ac velut effusa si quando grandine nimbi
Praecipitant, omnis campis diffugit arator,

773. Mezentius, contemptor deorum, dextram suam hastamque quasi suum numen adesse sibi vult. | 775. quale sit tropaeum, docet ipse poeta XI, 5. sqq. Alii tropaea in deorum honorem consecrabant; Mezentius vovet se armis Aeneae induturum esse Lausum filium, ut is tamquam tropaeum adstet. | 779. v. vs. 320. | 781. *alieno*, non sibi intentato. | 784. *Aere c.*, concavum ex aere factum; et v. V, 663. | 785. *tauris*, Hom. Il. XII, 137.: „*βόας αὔας ὑψόσ' ἀνασχόμενοι.*" | 791. Donatus: „*Duram* mortem ad aetatem rettulit adolescentis." | 792 sq. Donatus: „Confido te futurum in laude maxima, si libri mei habuerint fidem." — ***tanto op.***, quippe hominum summorum ac fortissimorum rerumque maximarum famam celebranti. | 794. *inut.*, cf. II, 647. — *inq. l.*, et illigatus; hasta sedens in inguine colligabat eum cum transfixo clipeo; Vossius: *verhaftet.* | 798. Servius: „Moram iniiciendo eius impetum lusit." | 799. *sequ.*, id factum prosequuntur clamoribus, quo terrerent hostem. | 800. *Dum*, v. I, 5. | 801. *prot.*,

Omnis et agricola, et tuta latet arce viator,
Aut amnis ripis, aut alti fornice saxi,
Dum pluit in terris, ut possint sole reducto
Exercere diem: sic obrutus undique telis
Aeneas nubem belli, dum detonet omnis,
Sustinet, et Lausum increpitat Lausoque minatur:
Quo moriture ruis, maioraque viribus audes?
Fallit te incautum pietas tua. Nec minus ille
Exsultat demens; saevae iamque altius irae
Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
Parcae fila legunt: validum namque exigit ensem,
Per medium Aeneas iuvenem, totumque recondit.
Transiit et parmam mucro, levia arma minacis,
Et tunicam, molli mater quam neverat auro,
Inplevitque sinum sanguis; tum vita per auras
Concessit maesta ad Manis, corpusque reliquit.
At vero ut voltum vidit morientis et ora,
Ora modis Anchisiades pallentia miris,
Ingemuit miserans graviter, dextramque tetendit,
Et mentem patriae subiit pietatis imago.
Quid tibi nunc, miserande puer, pro laudibus istis,
Quid pius Aeneas tanta dabit indole dignum?
Arma, quibus laetatus, habe tua: teque parentum
Manibus et cineri, si qua est ea cura, remitto.
Hoc tamen infelix miseram solabere mortem:
Aeneae magni dextra cadis. Increpat ultro
Cunctantis socios, et terra sublevat ipsum,
Sanguine turpantem comptos de more capillos.
    Interea genitor Tiberini ad fluminis undam
Volnera siccabat lymphis, corpusque levabat
Arboris adclinis trunco. Procul aerea ramis
Dependet galea, et prato gravia arma quiescunt.
Stant lecti circum iuvenes; ipse aeger, anhelans
Colla fovet, fusus propexam in pectore barbam:
Multa super Lauso rogitat, multosque remittit,
Qui revocent, maestique ferant mandata parentis.
At Lausum socii exanimem super arma ferebant
Flentes, ingentem atque ingenti volnere victum.

v. VI, 468. | 806. *amn. rip.*, puta cavo torrentis vi effecto. | 808. *Exerc. d.*, exercendo opere transigere diem; et v. VIII, 94. | 811. v. IX, 485. et G. III, 283. | 813. *Exs.*, v. II, 386. | 815. *f. legunt*, collectam pollice (s. e colo ductam) lanam in filum contorquent. | 818. *molli*, v. vs. 138. | 819. *vita*, *ψυχή*, cf. XII, 952. | 824. v. IX, 294. | 825. *laud.*, v. IX, 252. | 828. *si q. e. e. c.*, si qua id curas, si tibi gratum est. — Ceterum cf. vs. 491. sqq. | 832. *compt. de more* Etruscorum scilicet. | 834. *siccabat* sistens sanguinem. | 835. *Procul*, v. E. VI, 16. | 838. *C. fov.*, collum lassatum ac deficiens reficit, ita quidem, ut caput trunco arboris sustineat. — *fus. barb.*,

Adgnovit longe gemitum praesaga mali mens.
Canitiem multo deformat pulvere, et ambas
Ad caelum tendit palmas, et corpore inhaeret.
Tantane me tenuit vivendi, nate, voluptas,
Ut pro me hostili paterer succedere dextrae,
Quem genui? Tuane haec genitor per volnera servor,
Morte tua vivens? Heu, nunc misero mihi demum
Exitium infelix! nunc alte volnus adactum!
Idem ego, nate, tuum maculavi crimine nomen,
Pulsus ob invidiam solio sceptrisque paternis.
Debueram patriae poenas odiisque meorum:
Omnis per mortis animam sontem ipse dedissem!
Nunc vivo, neque adhuc homines lucemque relinquo.
Sed linquam. Simul hoc dicens attollit in aegrum
Se femur, et, quamquam vis alto volnere tardat,
Haud deiectus equum duci iubet. Hoc decus illi,
Hoc solamen erat; bellis hoc victor abibat
Omnibus. Adloquitur maerentem, et talibus infit:
Rhaebe, diu, res si qua diu mortalibus ulla est,
Viximus. Aut hodie victor spolia illa cruenta
Et caput Aeneae referes, Lausique dolorum
Ultor eris mecum, aut, aperit si nulla viam vis,
Occumbes pariter; neque enim, fortissime, credo,
Iussa aliena pati et dominos dignabere Teucros.
Dixit, et exceptus tergo consueta locavit
Membra, manusque ambas iaculis oneravit acutis,
Aere caput fulgens, cristaque hirsutus equina.
Sic cursum in medios rapidus dedit. Aestuat ingens
Uno in corde pudor mixtoque insania luctu,
[Et furiis agitatus amor et conscia virtus.]
Atque hic Aenean magna ter voce vocavit.
Aeneas adgnovit enim, laetusque precatur:
Sic pater ille deum faciat, sic altus Apollo!

v. E. III, 106. — *in pectore*, ut barba in pectore posita sit. | 845. *corp. inh.*, prostratus scilicet supra corpus occisi filii, cf. XI, 150. | 847. *host. succ. d.*, meo loco se obiicere vulneribus. | 850. Alii *Exsilium.* | 853. v. IV, 678. utinam ipse omnibus suppliciis mactatus periissem! | 856. iunge *simul dicens*, *ἅμα εἰπών*, non *simul attollit*: Liv. XXII, 3.: „Haec *simul increpans* cum ocius signa convelli iuberet;" infra XII, 758.: „Ille *simul fugiens* Rutulos simul increpat omnis." XI, 827.: „*simul his dictis.*" | 857. *vis tardat*, vires tardantur. | 858. *dei.*, deiecto animo. | 862. *illa* rem speratam significat, ut IX, 481. | 863. *dolorum*, vulneris ac mortis L. | 870. *dedit*, v. V. 276. | 871. *pudor*, cf. vs. 846—49. — Ceterum v. E. X, 55. | 874. *agn. enim:* ita annectit poeta his verbis novum enuntiatum, ac si scripsisset *agnovit* (sine *enim*) *laetusque pr.* Sed illud *enim* hanc habet vim, ut significet id, quod facile existimari possit: „Aeneas agnovit vocem; qui enim non agnosceret vocem eius, quocum iam ante conflixerat quemque occidere summopere cupiebat? laetusque precatur." | 875.

Incipias conferre manum.
Tantum effatus, et infesta subit obvius hasta.
Ille autem: Quid me erepto, saevissime, nato
Terres? haec via sola fuit, qua perdere posses.
Nec mortem horremus, nec divom parcimus ulli.
Desine: iam venio moriturus, et haec tibi porto
Dona prius. Dixit, telumque intorsit in hostem;
Inde aliud super atque aliud figitque, volatque
Ingenti gyro; sed sustinet aureus umbo.
Ter circum adstantem laevos equitavit in orbis,
Tela manu iaciens; ter secum Troius heros
Inmanem aerato circumfert tegmine silvam.
Inde ubi tot traxisse moras, tot spicula taedet
Vellere, et urguetur pugna congressus iniqua,
Multa movens animo iam tandem erumpit, et inter
Bellatoris equi cava tempora coniicit hastam.
Tollit se arrectum quadrupes, et calcibus auras
Verberat, effusumque equitem super ipse secutus
Implicat, eiectoque incumbit cernuus armo.
Clamore incendunt caelum Troesque Latinique.
Advolat Aeneas, vaginaque eripit ensem,
Et super haec: Ubi nunc Mezentius acer, et illa
Effera vis animi? Contra Tyrrhenus, ut auras
Suspiciens hausit caelum, mentemque recepit:
Hostis amare, quid increpitas mortemque minaris?
Nullum in caede nefas; nec sic ad proelia veni;
Nec tecum meus haec pepigit mihi foedera Lausus.
Unum hoc, per, si qua est victis venia hostibus, oro:
Corpus humo patiare tegi. Scio acerba meorum
Circumstare odia: hunc, oro, defende furorem;
Et me consortem nati concede sepulchro.
Haec loquitur, iuguloque haud inscius accipit ensem,
Undantique animam diffundit in arma cruore.

Faxint vero dii, ut tecum congredi liceat! | 877. v. V, 501. | 880. „Nec ego, si moriendum est, mortem horreo, nec tibi dii, quos invocas, quidquam prôfuerint mecum pugnanti.“ Scilicet non ipsis diis, sed ei, qui deos adiutores habet, parcitur. | 883. *volat*, v. VI, 63. | 889. *iniqua*, pedes contra equitem. | 890. *inter temp.*, in media tempora; Liv. VIII, 7.: „Spiculum *inter* aures equi fixit.“ | 893. sq. *sup. i. sec. Inpl.*, ipse fusus super effusum equitem facit, ut is expedire se non possit. — *eiecto armo*, Donatus: porrecto altero crure. | 895. *incendere*, ut φλέγειν et ἐπιφλέγειν, saepe refertur ad magnitudinem vel vehementiam rei, quae incendi dicitur, ut *vires*, *luctum incendere* V, 455. IX, 500.; iam proprie *clamor* incenditur, poetae autem etiam *caelum* incendi clamore dicunt, i. e. impleri ingenti clamore; v. IV, 500. | 897. *super*, v. vs. 556. | 899. *hausit* oculis, cf. XII, 945. sq. IV, 559. | 903. v. II, 142. | 905. v. E. VII, 47. prohibe, ne ita saeviant in me insepultumque abiiciant.

AENEIDOS
LIBER UNDECIMUS.

(Proximo die tropaeo constituto datisque induciis, qui in pugna ceciderant, sepeliuntur. Funus Pallantis. — Tristia responsa Diomedis, regis Arporum, quem in societatem armorum Latini adsciscere conati erant. Drancis et Turni mutua iurgia. — Interea instructa acie accedit ad urbem Aeneas. — Dum Turnus suos in insidiis collocat, alteri parti exercitus praefecta imperiumque eo die cum Turno partita Camilla, regina Volscorum, rem gerit optime. Qua occisa fugiunt Itali ad urbem, quos accepto nuntio sequitur Turnus.)

Oceanum interea surgens Aurora reliquit:
Aeneas, quamquam et sociis dare tempus humandis
Praecipitant curae, turbataque funere mens est,
Vota deum primo victor solvebat Eoo.
Ingentem quercum decisis undique ramis
Constituit tumulo, fulgentiaque induit arma,
Mezenti ducis exuvias, tibi, magne, tropaeum,
Bellipotens; aptat rorantis sanguine cristas
Telaque trunca viri et bis sex thoraca petitum
Perfossumque locis, clipeumque ex aere sinistrae
Subligat, atque ensem collo suspendit eburnum.
Tum socios, namque omnis eum stipata tegebat
Turba ducum, sic incipiens hortatur ovantis:
Maxuma res effecta, viri; timor omnis abesto,
Quod superest; haec sunt spolia et de rege superbo
Primitiae, manibusque meis Mezentius hic est.
Nunc iter ad regem nobis murosque Latinos.
Arma parate animis, et spe praesumite bellum,
Ne qua mora ignaros, ubi primum vellere signa
Adnuerint superi pubemque educere castris,
Inpediat, segnisve metu sententia tardet.
Interea socios inhumataque corpora terrae
Mandemus, qui solus honos Acheronte sub imo est.
Ite, ait, egregias animas, quae sanguine nobis
Hanc patriam peperere suo, decorate supremis
Muneribus, maestamque Euandri primus ad urbem
Mittatur Pallas, quem non virtutis egentem
Abstulit atra dies et funere mersit acerbo.

Aeneid. L. XI. 3. *Praecip.*, valde urgent. | 4. *V. deum*, v. III, 717. — *pr. Eoo*, cf. III, 588. | 6. *tumulo*, Servius: „in colle. Sallust. de Pompeio: Devictis Hispanis tropaea in Pyrenaeis iugis constituit. | 9. *T. tr.*, fractas hastas, cf. X, 882. sqq. | 15. *Q. s.*, de eo, quod reliquum est belli. — *de rege*, captae de r. | 16. *man.*, v. II, 434. — quod de Mezentio superest, hoc est. | 18. cf. VI, 105. | 21. *segn. sententia*, segnities. | 23. Homerus: *τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων.* | 27. idem: *οὐδέ τι ἀλκῆς δευόμενον.* |

Sic ait inlacrimans recipitque ad limina gressum,
Corpus ubi exanimi positum Pallantis Acoetes
Servabat senior, qui Parrhasio Euandro
Armiger ante fuit, sed non felicibus aeque
Tum comes auspiciis caro datus ibat alumno.
Circum omnis famulumque manus Troianaque turba
Et maestum Iliades crinem de more solutae.
Ut vero Aeneas foribus sese intulit altis,
Ingentem gemitum tunsis ad sidera tollunt
Pectoribus, maestoque inmugit regia luctu.
Ipse, caput nivei fultum Pallantis et ora
Ut vidit levique patens in pectore volnus
Cuspidis Ausoniae, lacrimis ita fatur obortis:
Tene, inquit, miserande puer, cum laeta veniret,
Invidit Fortuna mihi, ne regna videres
Nostra, neque ad sedes victor veherere paternas?
Non haec Euandro de te promissa parenti
Discedens dederam, cum me conplexus euntem
Mitteret in magnum inperium, metuensque moneret
Acris esse viros, cum dura proelia gente.
Et nunc ille quidem spe multum captus inani
Fors et vota facit, cumulatque altaria donis;
Nos iuvenem exanimum et nil iam caelestibus ullis
Debentem vano maesti comitamur honore.
Infelix, nati funus crudele videbis!
Hi nostri reditus, exspectatique triumphi?
Haec mea magna fides? At non, Euandre, pudendis
Volneribus pulsum aspicies; nec sospite dirum
Optabis nato funus pater. Hei mihi, quantum
Praesidium Ausonia et quantum tu perdis, Iule!
Haec ubi deflevit, tolli miserabile corpus
Inperat, et toto lectos ex agmine mittit
Mille viros, qui supremum comitentur honorem,
Intersintque patris lacrimis, solatia luctus
Exigua ingentis, misero sed debita patri.
Haud segnes alii cratis et molle feretrum
Arbuteis texunt virgis et vimine querno,
Exstructosque toros obtentu frondis inumbrant.
Hic iuvenem agresti sublimem stramine ponunt:
Qualem virgineo demessum pollice florem
Seu mollis violae, seu languentis hyacinthi,

31. v. E. II, 24. | 35. v. E. III, 106. | 47. *in m. inp.*, ad parandum Troianis magnum imp. | 52. *vano*, qui nihil ipsum iuvat. | 54. *nostri*, a nobis promissi. | 56. *nato* cum infamia *sospite*. | 59. *H. u. d.*, postquam haec cum fletu dixit. | 61. *supr. c. h.*, qui ultimum honorem ei haberent comitando. | 67. *agr. stram.*, intellige virentes herbas; Sil. X, 561. sq.: „mollesque *virenti stramine* composuere toros.“ | 69. v. E. VI, 53. |

Cui neque fulgor adhuc, nec dum sua forma recessit;
Non iam mater alit tellus, virisque ministrat.
Tum geminas vestes auroque ostroque rigentis
Extulit Aeneas, quas illi laeta laborum
Ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido
Fecerat, et tenui telas discreverat auro.
Harum unam iuveni supremum maestus honorem
Induit, arsurasque comas obnubit amictu;
Multaque praeterea Laurentis praemia pugnae
Aggerat, et longo praedam iubet ordine duci.
Addit equos et tela, quibus spoliaverat hostem.
Vinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris
Inferias, caeso sparsurus sanguine flammam;
Indutosque iubet truncos hostilibus armis
Ipsos ferre duces, inimicaque nomina figi.
Ducitur infelix aevo confectus Acoetes,
Pectora nunc foedans pugnis, nunc unguibus ora;
Sternitur, et toto proiectus corpore terrae.
Ducunt et Rutulo perfusos sanguine currus.
Post bellator equus, positis insignibus, Aethon,
It lacrimans, guttisque humectat grandibus ora.
Hastam alii galeamque ferunt; nam cetera Turnus
Victor habet. Tum maesta phalanx Teucrique sequuntur
Tyrrhenique omnes et versis Arcades armis.
Postquam omnis longe comitum processerat ordo,
Substitit Aeneas, gemituque haec addidit alto:
Nos alias hinc ad lacrimas eadem horrida belli
Fata vocant: salve aeternum mihi, maxume Palla,
Aeternumque vale. Nec plura effatus ad altos
Tendebat muros, gressumque in castra ferebat.
Iamque oratores aderant ex urbe Latina,
Velati ramis oleae, veniamque rogantes:
Corpora, per campos ferro quae fusa iacebant,
Redderet, ac tumulo sineret succedere terrae;
Nullum cum victis certamen et aethere cassis;
Parceret hospitibus quondam socerisque vocatis.

72. *rig.*, v. I, 426. | 73. *laeta laborum*, ut ἥβης ταρπῆναι, et cf. vs. 280. | 75. v. G. III, 283. | 77. *altera* veste obnubit comas; v. I, 701. | 81. *manus*, *quos*, v. E. II, 71. | 82. v. X, 520. | 87. prae doloris impatientia proiicit se caputque foedat pulvere. | 89. *pos. ins.*, sine phaleris. | 90. cf. Hom. Il. XVII, 427. | 95. *haec addidit* post ea scilicet, quae antea fecisse memoratur Aeneas, cf. XII, 358.; alii *edidit*. | 96. Servius: „ad ceteros sepeliendos, qui eodem proelio ceciderunt." | 97. *Salve*, v. VI, 231. Servius: „Varro dicit ideo mortuis salve et vale dici, non quod aut valere aut salvi esse possint, sed quod ab his recedimus eos numquam visuri." | 101. *Vel. r.*, v. VII, 154. | 105. *soceris:* quae ad reges (Latinum h. l.) pertinent,

Quos bonus Aeneas, haud aspernanda precantis,
Prosequitur venia, et verbis haec insuper addit:
Quaenam vos tanto fortuna indigna, Latini,
Inplicuit bello, qui nos fugiatis amicos?
Pacem me exanimis et Martis sorte peremptis
Oratis? equidem et vivis concedere vellem.
Nec veni, nisi fata locum sedemque dedissent;
Nec bellum cum gente gero: rex nostra reliquit
Hospitia, et Turni potius se credidit armis.
Aequius huic Turnum fuerat se opponere morti.
Si bellum finire manu, si pellere Teucros
Apparat, his mecum decuit concurrere telis:
Vixet, cui vitam deus aut sua dextra dedisset.
Nunc ite et miseris supponite civibus ignem.
Dixerat Aeneas. Olli obstipuere silentes,
Conversique oculos inter se atque ora tenebant.
Tum senior semperque odiis et crimine Drances
Infensus iuveni Turno sic ore vicissim
Orsa refert: O fama ingens, ingentior armis,
Vir Troiane, quibus caelo te laudibus aequem?
Iustitiaene prius mirer, belline laborum?
Nos vero haec patriam grati referemus ad urbem,
Et te, si qua viam dederit fortuna, Latino
Iungemus regi. Quaerat sibi foedera Turnus.
Quin et fatalis murorum attollere moles,
Saxaque subvectare humeris Troiana iuvabit.
Dixerat haec, unoque omnes eadem ore fremebant.
Bis senos pepigere dies, et pace sequestra
Per silvas Teucri mixtique inpune Latini
Erravere iugis. Ferro sonat alta bipenni
Fraxinus; evertunt actas ad sidera pinos;
Robora nec cuneis et olentem scindere cedrum,
Nec plaustris cessant vectare gementibus ornos.
Et iam Fama volans, tanti praenuntia luctus,
Euandrum Euandrique domos et moenia replet,
Quae modo victorem Latio Pallanta ferebat.
Arcades ad portas ruere, et de more vetusto
Funereas rapuere faces; lucet via longo
Ordine flammarum, et late discriminat agros.
Contra turba Phrygum veniens plangentia iungit
Agmina. Quae postquam matres succedere tectis

saepe referuntur ad populos. | 111. *Oratis*, v. G. IV, 453. | 115. *huic*, qua illi insontes caesi occubuerunt. | 117. *his m. d. c. t.*, decuit hic (i. e. in hoc campo) mecum telis concurrere. | 126. ita Graeci *θαυμάζω* s. *ἄγαμαί σε τῆς ἀρετῆς*, et v. vs. 416. | 131. *Troiana*, ad condendam urbem Troianam. | 145. alii *iungunt*: et v. IV, 142. | 146. *succ. t.*,

Viderunt, maestam incendunt clamoribus urbem.
At non Euandrum potis est vis ulla tenere;
Sed venit in medios. Feretro Pallanta reposto
Procubuit super, atque haeret lacrimansque gemensque,
Et via vix tandem voci laxata dolore est:
Non haec, o Palla, dederas promissa parenti!
Cautius ut saevo velles te credere Marti!
Haud ignarus eram, quantum nova gloria in armis
Et praedulce decus primo certamine posset.
Primitiae iuvenis miserae, bellique propinqui
Dura rudimenta! et nulli exaudita deorum
Vota precesque meae! tuque, o sanctissima coniunx,
Felix morte tua, neque in hunc servata dolorem!
Contra ego vivendo vici mea fata, superstes
Restarem ut genitor. Troum socia arma secutum
Obruerent Rutuli telis! animam ipse dedissem,
Atque haec pompa domum me, non Pallanta, referret!
Nec vos arguerim, Teucri, nec foedera, nec quas
Iunximus hospitio dextras; sors ista senectae
Debita erat nostrae. Quod si inmatura manebat
Mors gnatum, caesis Volscorum milibus ante
Ducentem in Latium Teucros cecidisse iuvaret.
Quin ego non alio digner te funere, Palla,
Quam pius Aeneas, et quam magni Phryges, et quam
Tyrrhenique duces, Tyrrhenum exercitus omnis.
Magna tropaea ferunt, quos dat tua dextera leto;
Tu quoque nunc stares inmanis truncus in armis,
Esset par aetas et idem si robur ab annis,
Turne. Sed infelix Teucros quid demoror armis?

ingredi urbem. | 147. v. X, 895. | 150. *haer.*, v. X, 845. | 151. *dolore*, v. II, 412. | 153. In optando, cum significare volumus irritum esse quod optamus, in re praeterita, quae Plusquamperfectum requirere videtur, Imperfectum ita ponitur, ut tempus significetur, quod eo tempore, quo quid factum cupimus, praesens erat: „Utinam *velles tum*, cum te Marti credidisti, cautius ei credere;“ infra vs. 161. sq.: „Troum socia arma secutum *Obruerent* Rutuli telis!“ i. e. me *debebant* telis obruere *tum, cum te obruerunt*; adde VIII, 643. | 154. In soluta oratione ita haec adiungeres superiori enuntiato: „Quamquam haud ignarus eram.“ | 156. *Primitiae*, principia, intellige prima virtutis bellicae specimina. — *b. prop.*, ad quod propter ipsam scilicet propinquitatem missus est. | 160. Consuetus et naturalis fatorum ordo cum sit, ut parentes prius, quam liberi, moriantur, Euander vicit sua fata, diu vivendo ordinem illum pervertens. | 162. v. vs. 153. | 164. sqq.: „Non vos, inquit, Troiani, foedusque, quod vobiscum pepigi, arguerim; nam fatalis necessitas hunc casum mihi attulit; vellem etiam, quando semel moriendum fuit Pallanti, maius eum aliquod vobis ante paravisse commodum; quin illud affirmarim, nihil ei honorificentius potuisse accidere, quam tale funus, quod ei per Aenean eiusque socios contigit. | 171. v. E. IV, 6. | 172. v. E. II, 71. | 173. v. vs. 83. et 5. sq. | 174. v. I, 544. |

Vadite et haec memores regi mandata referte:
Quod vitam moror invisam, Pallante perempto,
Dextera caussa tua est, Turnum gnatoque patrique
Quam debere vides. Meritis vacat hic tibi solus
Fortunaeque locus. Non vitae gaudia quaero;
Nec fas; sed gnato Manis perferre sub imos.
Aurora interea miseris mortalibus almam
Extulerat lucem, referens opera atque labores:
Iam pater Aeneas, iam curvo in litore Tarchon
Constituere pyras. Huc corpora quisque suorum
More tulere patrum; subiectisque ignibus atris
Conditur in tenebras altum caligine caelum.
Ter circum accensos, cincti fulgentibus armis,
Decurrere rogos; ter maestum funeris ignem
Lustravere in equis, ululatusque ore dedere.
Spargitur et tellus lacrimis, sparguntur et arma.
It caelo clamorque virum clangorque tubarum.
Hinc alii spolia occisis derepta Latinis
Coniiciunt igni, galeas ensesque decoros
Frenaque ferventisque rotas; pars munera nota,
Ipsorum clipeos et non felicia tela.
Multa boum circa mactantur corpora Morti,
Saetigerosque sues raptasque ex omnibus agris
In flammam iugulant pecudes. Tum litore toto
Ardentis spectant socios, semiustaque servant
Busta, neque avelli possunt, nox humida donec
Invertit caelum stellis ardentibus aptum.
Nec minus et miseri diversa in parte Latini
Innumeras struxere pyras; et corpora partim
Multa virum terrae infodiunt, avectaque partim
Finitimos tollunt in agros, urbique remittunt;
Cetera, confusaeque ingentem caedis acervum,
Nec numero nec honore cremant; tunc undique vasti

179. „vacat hic solus locus tibi meritis,“ i. e. ad merita, s. meritis *tuis* ac fortunae *tuae;* restat tibi, optime de me iam merito, una haec res, qua feliciter peracta demereri me possis. Similiter duo Dativi iunguntur ab Homero Il. V, 125.: „*ἐν γάρ τοι στήθεσσι μένος πατρώϊον ἧκα.*“ Eurip. Hec. 733.: „*τί μοι προσώπῳ νῶτον ἐγκλίνασα σὸν δύρει;*“ Soph. Philoct. 747.: „*εἴ τί σοι πάρα ξίφος χεροῖν.*“ Liv. III, 67.: „hoc *posteris memoriae* traditum iri.“ | 180. sq. non vitae, i. e. mihi viventi, quaero gaudia, sed quaero s. cupio filio meo gaudia (iucundum nuntium) ad inferos perferre. | 182. *mis. m.*, v. II, 268. | 186. *atris*, v. G. II, 309. | 194. *igni*, v. E. II, 30. | 195. *nota*, significantur arma ab ipsis, dum erant in vivis, geri solita, cf. VI, 221. | 199. v. XII, 214. | 200. *serv.*, v. G. I, 335. | 201. Donatus: „Primo *pyrae* dicuntur et *rogi;* ubi vero arserunt, *busta* vocantur.“ | 202. v. IV, 482. | 206. *urbi*, suae quemque urbi r. | 208. *Nec num. n. h.*, non singulos singulis rogis cremant, quod

Certatim crebris conlucent ignibus agri.
Tertia lux gelidam caelo dimoverat umbram:
Maerentes altum cinerem et confusa ruebant
Ossa focis, tepidoque onerabant aggere terrae.
Iam vero in tectis, praedivitis urbe Latini,
Praecipuus fragor et longi pars maxuma luctus.
Hic matres miseraeque nurus, hic cara sororum
Pectora maerentum, puerique parentibus orbi,
Dirum exsecrantur bellum Turnique hymenaeos;
Ipsum armis, ipsumque iubent decernere ferro,
Qui regnum Italiae et primos sibi poscat honores.
Ingravat haec saevus Drances, solumque vocari
Testatur, solum posci in certamina Turnum.
Multa simul contra variis sententia dictis
Pro Turno; et magnum reginae nomen obumbrat;
Multa virum meritis sustentat fama tropaeis.

Hos inter motus, medio in flagrante tumultu,
Ecce super maesti magna Diomedis ab urbe
Legati responsa ferunt: nihil omnibus actum
Tantorum inpensis operum; nil dona neque aurum
Nec magnas valuisse preces; alia arma Latinis
Quaerenda, aut pacem Troiano ab rege petendum.
Deficit ingenti luctu rex ipse Latinus.
Fatalem Aenean manifesto numine ferri
Admonet ira deum tumulique ante ora recentes.
Ergo concilium magnum primosque suorum
Inperio accitos alta intra limina cogit.
Olli convenere, fluuntque ad regia plenis
Tecta viis. Sedet in mediis et maxumus aevo
Et primus sceptris, haud laeta fronte, Latinus.
Atque hic legatos Aetola ex urbe remissos,
Quae referant, fari iubet, et responsa reposcit
Ordine cuncta suo. Tum facta silentia linguis,
Et Venulus dicto parens ita farier infit:

Vidimus, o cives, Diomedem Argivaque castra,
Atque iter emensi casus superavimus omnis,

honorificum fuisset. | 212. *foc.*, rogis. — *tep.*, ab incendio rogorum adhuc tepenti. | 213. *tecta* opponuntur campo, in quo gesta sunt ea, de quibus modo expositum est a poeta. | 220. cf. vs. 115. sqq. | 223. *obumbrat*, tuetur; Liv. VII, 30.: „Itaque *umbra* vestri auxilii, Romani, tegi possumus." | 226. cf. VIII, 9. sqq. — *super*, v. VII, 462. | 227. sq. *omnibus Tant. inp. op.*, omni eâque maximâ operâ in legationem impensâ, cf. vs. 244. *opus* i. q. opera. | 230. alii *petendam:* Lucret. I, 112.: „Aeternas quoniam poenas in morte timendum." | 232. secundum fata Aeneam venire in Italiam, idque manifesta voluntatis deorum significatione prodi. | 235. *Inperio*, suo iussu. | 243. *Arg. c.*, urbem Argyrippam, Arpos. |

Contigimusque manum, qua concidit Ilia tellus.
Ille urbem Argyripam patriae cognomine gentis
Victor Gargani condebat Iapygis arvis.
Postquam introgressi et coram data copia fandi,
Munera praeferimus, nomen patriamque docemus;
Qui bellum intulerint, quae caussa attraxerit Arpos.
Auditis ille haec placido sic reddidit ore:
O fortunatae gentes, Saturnia regna,
Antiqui Ausonii, quae vos fortuna quietos
Sollicitat, suadetque ignota lacessere bella?
Quicumque Iliacos ferro violavimus agros, —
Mitto ea, quae muris bellando exhausta sub altis,
Quos Simois premat ille viros — infanda per orbem
Supplicia et scelerum poenas expendimus omnes,
Vel Priamo miseranda manus; scit triste Minervae
Sidus et Euboicae cautes ultorque Caphereus.
Militia ex illa diversum ad litus abacti
Atrides Protei Menelaus adusque columnas
Exsulat, Aetnaeos vidit Cyclopas Ulixes.
Regna Neoptolemi referam, versosque penatis
Idomenei? Libycone habitantis litore Locros?
Ipse Mycenaeus magnorum ductor Achivom
Coniugis infandae prima intra limina dextra
Oppetiit; devictam Asiam subsedit adulter.
Invidisse deos, patriis ut redditus aris
Coniugium optatum et pulchram Calydona viderem?
Nunc etiam horribili visu portenta sequuntur,
Et socii amissi petierunt aethera pennis
Fluminibusque vagantur aves — heu dira meorum

245. cf. VIII, 124. — *tellus*, urbs, ut *χθών*. | 246. *patr. c. g.*, significatur Argos Hippium in Peloponneso; Diomedes autem, patria Aetolus, Adrasti filia Aegialea in matrimonium ducta rex Argivorum factus erat. | 247. *Victor*: arma cum Dauno adversus Messapios iunxerat ea condicione, ut partem agri eorum acciperet. — *Garganus*, mons Apuliae, quae etiam Iapygia a poetis appellatur. | 250. *attrax.* nos. | 254. *ignota b.*, cum ignotis hominibus, quorum quae sit virtus, quae sequantur fata, ignoratis. | 257. *ille* de r› remota, *dort*, *ἐκεῖ*, unde *ἐκεῖνος* factum. | 259. *Minervae sidus*, tempestas a Minerva excitata; sidera autem causae tempestatum existimabantur, cf. IV, 309. | 260. *ultor* refer ad vs. 258. | *Caphereus*, promontorium Euboeae, naufragiis infame. | 261. *div.*, v. III, 4. — alii *adacti*. | 262. *Protei*, v. E. VI, 78. — *Prot. columnn.*, Pharum insulam et oras Aegypti, cf. Hom. Odyss. IV, 354. sq. et 363—365.; eas autem columnas Protei dixit ita, ut extremas terrae plagas significaret, quemadmodum Herculis columnas extremas versus occidentem terras dicere solebant. | 264. *Regna N.*, cf. III, 295. sq. | 265. *Idom.*, cf. III, 121. sq. — *Locr.*, Aiacis Oilei comites. | 267. *pr. intra l.*, ipso aedium ingressu. | 268. *Dev. As.*, i. e. victorem Asiae. — *subs.*, insidiis excepit oppressitque Aegisthus. | 269. repete *referam?* e vs. 264. | 271. *visu*, specie; Horat. Serm. I, 5, 84.: „immundo somnia visu.“ | 272. aves Diomedeae. | 273. *Flumini-*

Supplicia! — et scopulos lacrimosis vocibus inplent.
Haec adeo ex illo mihi iam speranda fuerunt
Tempore, cum ferro caelestia corpora demens
Adpetii et Veneris violavi volnere dextram.
Ne vero, ne me ad talis inpellite pugnas.
Nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum
Pergama; nec veterum memini laetorve malorum.
Munera, quae patriis ad me portatis ab oris,
Vertite ad Aenean. Stetimus tela aspera contra,
Contulimusque manus: experto credite, quantus
In clipeum adsurgat, quo turbine torqueat hastam.
Si duo praeterea talis Idaea tulisset
Terra viros, ultro Inachias venisset ad urbes
Dardanus, et versis lugeret Graecia fatis.
Quidquid apud durae cessatum est moenia Troiae,
Hectoris Aeneaeque manu victoria Graium
Haesit et in decumum vestigia rettulit annum.
Ambo animis, ambo insignes praestantibus armis;
Hic pietate prior. Coeant in foedera dextrae,
Qua datur; ast armis concurrant arma cavete.
Et responsa simul quae sint, rex optume, regis
Audisti, et quae sit magno sententia bello.
    Vix ea legati: variusque per ora cucurrit
Ausonidum turbata fremor; ceu saxa morantur
Cum rapidos amnis, fit clauso gurgite murmur,
Vicinaeque fremunt ripae crepitantibus undis.
Ut primum placati animi, et trepida ora quierunt,
Praefatus divos solio rex infit ab alto:
    Ante equidem summa de re statuisse, Latini,
Et vellem, et fuerat melius; non tempore tali
Cogere concilium, cum muros adsidet hostis.
Bellum inportunum, cives, cum gente deorum
Invictisque viris gerimus, quos nulla fatigant
Proelia, nec victi possunt absistere ferro.
Spem si quam adscitis Aetolum habuistis in armis,
Ponite. Spes sibi quisque; sed haec quam angusta, videtis.

bus, circum flumina, v. E. VII, 66. | 275. *adeo*, v. IV, 533. — *sper.*, v. I, 543. | 277. Hom. Il. V, 330. sqq. | 280. v. vs. 73. | 284. qui gladio feriebant hostem, altius efferre clipeum solebant atque etiam umbone urgere adversarium, v. XII, 712. et 724. | 286. *In.*, v. VII, 792. | 287. *Dardanus*, Dardanius, Troiani. | 288. *Quidq.*, quantum temporis. | 290. *vestigia* (pedem) *rett.*, dilata est. | 295. *magno bello*, sextus casus: cum bellum sit magnum; s. quae sit sententia, conveniens illa quidem magnitudini belli. | 296. v. II, 692. | 297. *Aus.*, v. II, 242. | 298. *cl. gurg.*, praecluso aquarum cursu. | 301. *Praef. div.*: Servius: „Antiqui, ut Cato, Gracchus, nullam orationem nisi invocatis numinibus inchoabant." | 305. *gente*, cf. X, 228. | 308. *Aet.*, v. vs. 246. |

Cetera qua rerum iaceant perculsa ruina,
Ante oculos interque manus sunt omnia vestras.
Nec quemquam incuso: potuit quae plurima virtus
Esse, fuit; toto certatum est corpore regni.
Nunc adeo, quae sit dubiae sententia menti,
Expediam et paucis — animos adhibete — docebo.
Est antiquus ager Tusco mihi proxumus amni,
Longus in occasum, finis super usque Sicanos;
Aurunci Rutulique serunt, et vomere duros
Exercent collis, atque horum asperrima pascunt.
Haec omnis regio et celsi plaga pinea montis
Cedat amicitiae Teucrorum; et foederis aequas
Dicamus leges, sociosque in regna vocemus:
Considant, si tantus amor, et moenia condant.
Sin alios finis aliamque capessere gentem
Est animus, possuntque solo decedere nostro:
Bis denas Italo texamus robore navis,
Seu pluris conplere valent; iacet omnis ad undam
Materies; ipsi numerumque modumque carinis
Praecipiant; nos aera, manus, navalia demus.
Praeterea, qui dicta ferant et foedera firment,
Centum oratores prima de gente Latinos
Ire placet, pacisque manu praetendere ramos,
Munera portantis aurique eborisque talenta
Et sellam regni trabeamque insignia nostri.
Consulite in medium, et rebus succurrite fessis.
Tum Drances, idem infensus, quem gloria Turni
Obliqua invidia stimulisque agitabat amaris,
Largus opum, et lingua melior, sed frigida bello
Dextera, consiliis habitus non futilis auctor,
Seditione potens; genus huic materna superbum
Nobilitas dabat, incertum de patre ferebat;
Surgit, et his onerat dictis atque aggerat iras:
Rem nulli obscuram, nostrae nec vocis egentem,

311. manifestum est. | 314. *adeo*, v. IV, 533. | 316. *Tusc. amni*, cf. G. I, 499. | 317. longe patens in occasum et trans fines usque Sicanorum productus. | 324. terram alius gentis capessere. | 325. *possunt*, si licet per fata. | 329. *manus*, operas. — *navalia*, picem, ceram, funes, vela, ait Servius. | 331. *pr. d. g.*, genere nobilissimos. | 332. v. VII, 154. | 333. *talenta* de pondere h. l. accipies. | 334. *sell. r.*, sellam curulem. | 335. *in med.*, in communem utilitatem. | *fess.*, v. III, 145. | 336. Ex consuetudine dicas: „infensus, invidus, *idem* largus“ *cet.*; retractum est hoc *idem* eodem modo, quo IX, 327.: „Rex *idem* et regi Turno gratissimus augur;“ i. e. rex *idem*que augur; adde III, 80. | 337. *Obl. inv.*, Servius: „non ex aperto impugnabat Turnum, sed eum reipublicae simulata defensione lacerabat.“ | 338. *fr. b. Dext.*, v. V, 754. | 340. *Sed. p.*, potentiam sibi quaerens ex movendis seditionibus. | 342. *onerat* Turnum. | 345. *ferat*,

Consulis, o bone rex; cuncti se scire fatentur,
Quid fortuna ferat populi; sed dicere mussant.
Det libertatem fandi, flatusque remittat,
Cuius ob auspicium infaustum moresque sinistros —
Dicam equidem, licet arma mihi mortemque minetur —
Lumina tot cecidisse ducum totamque videmus
Consedisse urbem luctu, dum Troia temptat
Castra, fugae fidens, et caelum territat armis.
Unum etiam donis istis, quae plurima mitti
Dardanidis dicique iubes, unum, optume regum,
Adiicias; nec te ullius violentia vincat,
Quin natam egregio genero dignisque hymenaeis
Des, pater, et pacem hanc aeterno foedere iungas.
Quod si tantus habet mentes et pectora terror,
Ipsum obtestemur, veniamque oremus ab ipso:
Cedat, ius proprium regi patriaeque remittat.
Quid miseros totiens in aperta pericula civis
Proiicis, o Latio caput horum et caussa malorum?
Nulla salus bello; pacem te poscimus omnes,
Turne, simul pacis solum inviolabile pignus.
Primus ego, invisum quem tu tibi fingis, et esse
Nil moror, en supplex venio. Miserere tuorum,
Pone animos, et pulsus abi. Sat funera fusi
Vidimus, ingentis et desolavimus agros.
Aut, si fama movet, si tantum pectore robur
Concipis, et si adeo dotalis regia cordi est,
Aude, atque adversum fidens fer pectus in hostem.
Scilicet, ut Turno contingat regia coniunx,
Nos, animae viles, inhumata infletaque turba,
Sternamur campis. Etiam tu, si qua tibi vis,
Si patrii quid Martis habes, illum aspice contra,
Qui vocat.
Talibus exarsit dictis violentia Turni;

postulet, fieri iubeat; Cic. Ep. ad Fam. I, 7, 15.: „quid res, quid causa, quid tempus *ferat*, optime perspicies." | 347. *auspicium*, quod more Romano erat penes eum, qui bellum administrabat. — *mor. sin.*, significatur pertinacia Turni, qui noluerat obtemperare Latino. | 350. *Consed.*, demersam esse. | 351. *fugae f.*, cf. X, 665. | 351. *cael. t. armis*, puta gravi conflictu atque fragore armorum, qui habet aliquid terribile; cf. X, 895. | 353. *dici*, promitti, naves puta agrosque. | 354. *vincat*, tantum valeat, ut te prohibeat, quominus *cet.* | 357. Quodsi, quominus hoc fiat, metus Turni obstat. | 359. *proprium*, suum. | 363. significatur Laviniae coniugium cum Aenea. | 364. *invisum*, inimicum. — Servius: „hoc dicit: Non sum quidem inimicus; sed si velis (putes) esse, non recuso." | 366. *puls. a.*, cf. vs. 392. sqq. — *sat f.*, satis funerum, Theocr. X, 13.: „ἐγὼ δ' ἔχω οὐδ' ἅλις ὄξος." | 367. v. X, 310. | 373. Servius: „*Etiam* est hortantis adverbium hoc loco;" nostrum *doch.* | 374. *adsp. c.*, ἄντην εἰςιδέειν

Dat gemitum, rumpitque has imo pectore voces:
Larga quidem, Drance, semper tibi copia fandi
Tum, cum bella manus poscunt; patribusque vocatis
Primus ades. Sed non replenda est curia verbis,
Quae tuto tibi magna volant, dum distinet hostem
Agger moerorum, nec inundant sanguine fossae.
Proinde tona eloquio; solitum tibi; meque timoris
Argue tu, Drance, quando tot stragis acervos
Teucrorum tua dextra dedit, passimque tropaeis
Insignis agros. Possit quid vivida virtus,
Experiare licet; nec longe scilicet hostes
Quaerendi nobis; circumstant undique muros.
Imus in adversos! quid cessas? an tibi Mavors
Ventosa in lingua pedibusque fugacibus istis
Semper erit?
Pulsus ego? aut quisquam merito, foedissime, pulsum
Arguet, Iliaco tumidum qui crescere Thybrim
Sanguine et Euandri totam cum stirpe videbit
Procubuisse domum, atque exutos Arcadas armis?
Haud ita me experti Bitias et Pandarus ingens,
Et quos mille die victor sub Tartara misi,
Inclusus muris hostilique aggere saeptus.
„Nulla salus bello.“ Capiti cane talia, demens,
Dardanio rebusque tuis. Proinde omnia magno
Ne cessa turbare metu, atque extollere viris
Gentis bis victae, contra premere arma Latini.
Nunc et Myrmidonum proceres Phrygia arma tremescunt,
Nunc et Tydides et Larissaeus Achilles,
Amnis et Hadriacas retro fugit Aufidus undas.
Vel cum se pavidum contra mea iurgia fingit
Artificis scelus, et formidine crimen acerbat.
Numquam animam talem dextra hac — absiste moveri —
Amittes; habitet tecum, et sit pectore in isto.
Nunc ad te, et tua magna, pater, consulta revertor.
Si nullam nostris ultra spem ponis in armis,
Si tam deserti sumus, et semel agmine verso
Funditus occidimus, neque habet Fortuna regressum,

Hom. Il. XIX, 15., quod est signum audaciae. | 382. cf. X, 24. | 389. *Imus in adv.!* inest vis exhortandi in ea enuntiatione: age eamus. | 393. v. VI, 346. | 396. cf. IX, 672. sqq. | 397. *die*, intra unum diem, ut *mense*, *anno*. | 399. *cane*, v. IX, 621. | 402. v. IX, 599. | 405. i. e. Diomedes Troianos; Aufidus enim fluvius est Apuliae; v. vs. 247., tum VIII, 726., inprimis G. III, 30. | 406. Deest apodosis: „quale illud est commentum?“ v. G. III, 562. Simillimo modo Horat. Epod. XII, 13.: „*Vel* mea *cum* saevis agitat fastidia verbis.“ Utroque loco *vel* eam habet potestatem, ut transiri ad aliud quid indicet; *cum* respicit ad ante dicta, vs. 348. | 412. *des.*, cf. vs. 428. | 415. sqq.

Oremus pacem, et dextras tendamus inertis.
Quamquam o si solitae quicquam virtutis adesset!
Ille mihi ante alios fortunatusque laborum
Egregiusque animi, qui, ne quid tale videret,
Procubuit moriens, et humum semel ore momordit.
Sin et opes nobis et adhuc intacta iuventus,
Auxilioque urbes Italae populique supersunt,
Sin et Troianis cum multo gloria venit
Sanguine: — sunt illis sua funera, parque per omnis
Tempestas — cur indecores in limine primo
Deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?
Multa dies variique labor mutabilis aevi
Rettulit in melius; multos alterna revisens
Lusit et in solido rursus Fortuna locavit.
Non erit auxilio nobis Aetolus et Arpi:
At Messapus erit, felixque Tolumnius, et quos
Tot populi misere duces; nec parva sequetur
Gloria delectos Latio et Laurentibus agris.
Est et Volscorum egregia de gente Camilla,
Agmen agens equitum et florentis aere catervas.
Quod si me solum Teucri in certamina poscunt,
Idque placet, tantumque bonis communibus obsto,
Non adeo has exosa manus Victoria fugit,
Ut tanta quicquam pro spe temptare recusem.
Ibo animis contra, vel magnum praestet Achillen
Factaque Volcani manibus paria induat arma
Ille licet. Vobis animam hanc soceroque Latino
Turnus ego, haud ulli veterum virtute secundus,
Devovi. „Solum Aeneas vocat.“ Et vocet oro;
Nec Drances potius, sive est haec ira deorum,
Morte luat, sive est virtus et gloria, tollat.

„Utinam tamen solitae virtutis quidquam adesset! quae cui adest, is eum iudicat felicissimum, qui ante conceptum dedecus occubuit.“ Sed hoc ita dicit Turnus, ut a generali sententia oratio ad unum ipsum deflectat. | 416. *mihi*, iudicio meo, cf. E. III, 104. — *fort. lab.*, felix in malis suis et calamitatibus; Servius: „et est Graecum *εὐτυχεῖς τῶν πόνων*;“ similiter *μακαρίζειν τινά τινος*. | 417. *Egreg. an.*, qui est egregii animi, cf. XII, 19. | 418. *semel* dicitur de eo, quod, cum semel factum est, mutari iam nequit; Propert. IV, 11, 3.: „Cum *semel* infernas intrarunt funera leges.“ — Homerus: *ὀδὰξ ἕλεν οὖδας.* | 420. *Italae*, cf. vs. 428. sqq. | 425. *var. l. m. ae.*, labor alio tempore alius, i. e. qui ante irritus fuit, post autem optatum habet eventum. | 426. sq. Fortuna, vices rerum alternans, eundem nunc decipit, nunc iuvat. | 428. v. vs. 246. | 430. alii *nec tarda s.* | 433. v. VII, 804. | 437. *tanta pro spe*, ut dicar solus commodum publicum (bona communia) tuitus esse. | 438. *animis*, fidenti fortique animo. — *praestet*, exhibeat, par ei sit. | 439. *paria* armis Achillis. | 443. sq. nec Drances potius pugnet cum Aenea et, sive qua ira deorum intercedit in hoc

Illi haec inter se dubiis de rebus agebant
Certantes: castra Aeneas aciemque movebat.
Nuntius ingenti per regia tecta tumultu
Ecce ruit, magnisque urbem terroribus inplet:
Instructos acie Tiberino a flumine Teucros
Tyrrhenamque manum totis descendere campis.
Extemplo turbati animi concussaque volgi
Pectora, et arrectae stimulis haud mollibus irae.
Arma manu trepidi poscunt; fremit arma iuventus,
Flent maesti mussantque patres. Hic undique clamor
Dissensu vario magnus se tollit ad auras:
Haud secus, atque alto in luco cum forte catervae
Consedere avium, piscosove amne Padusae
Dant sonitum rauci per stagna loquacia cycni.
Immo, ait, o cives, arrepto tempore Turnus,
Cogite concilium, et pacem laudate sedentes:
Illi armis in regna ruant. Nec plura locutus
Corripuit sese et tectis citus extulit altis.
Tu, Voluse, armari Volscorum edice maniplis;
Duc, ait, et Rutulos. Equitem, Messapus, in armis,
Et cum fratre Coras, latis diffundite campis.
Pars aditus urbis firmet, turrisque capessat;
Cetera, qua iusso, mecum manus inferat arma.
Ilicet in muros tota discurritur urbe.
Concilium ipse pater et magna incepta Latinus
Deserit ac tristi turbatus tempore differt,
Multaque se incusat, qui non acceperit ultro
Dardanium Aenean, generumque adsciverit urbi.
Praefodiunt alii portas, aut saxa sudesque
Subvectant. Bello dat signum rauca cruentum
Bucina. Tum muros varia cinxere corona
Matronae puerique; vocat labor ultimus omnis.
Nec non ad templum summasque ad Palladis arces
Subvehitur magna matrum regina caterva,
Dona ferens, iuxtaque comes Lavinia virgo,
Caussa mali tanti, oculos deiecta decoros.
Succedunt matres, et templum ture vaporant,
Et maestas alto fundunt de limine voces:

certamine, eam iram morte sua luat, sive parata est virtutis gloria, eam gloriam auferat. | 452. cf. vs. 728. | 453. *manu* adiectum, quod arma manu tractantur; v. G. II, 247. | 458. *loqu.*, cf. XII, 475. | 459. Ne capite arma, *i m m o* deliberate. | *arr. temp.*, statim usus commoditate rei. | 464. *Messapus* et *Coras* Nominativi pro Vocativis Graeco exemplo. — *in arm.*, v. V, 440. | 467. *iusso*, iussero. | 472. *urbi*, in urbem, in regnum, v. VII, 367. | 473. cf. vs. 894. | 476. *lab. ult.*, summum discrimen, et v. IX, 172. | 477. v. II, 319. | 478. v. VII, 284. | 480. v. E. III, 106. | 481. *Succ.*, intrant templum. | 482. *de*

Armipotens, praeses belli, Tritonia virgo,
Frange manu telum Phrygii praedonis, et ipsum
Pronum sterne solo, portisque effunde sub altis.
Cingitur ipse furens certatim in proelia Turnus.
Iamque adeo Rutulum thoraca indutus aenis
Horrebat squamis, surasque incluserat auro,
Tempora nudus adhuc, laterique accinxerat ensem,
Fulgebatque alta decurrens aureus arce,
Exsultatque animis, et spe iam praecipit hostem:
Qualis ubi abruptis fugit praesepia vinclis
Tandem liber equus, campoque potitus aperto
Aut ille in pastus armentaque tendit equarum,
Aut adsuetus aquae perfundi flumine noto
Emicat, arrectisque fremit cervicibus alte
Luxurians, luduntque iubae per colla, per armos.
Obvia cui, Volscorum acie comitante, Camilla
Occurrit, portisque ab equo regina sub ipsis
Desiluit, quam tota cohors imitata relictis
Ad terram defluxit equis; tum talia fatur:
Turne, sui merito si qua est fiducia forti,
Audeo et Aeneadum promitto occurrere turmae
Solaque Tyrrhenos equites ire obvia contra.
Me sine prima manu temptare pericula belli;
Tu pedes ad muros subsiste, et moenia serva.
Turnus ad haec, oculos horrenda in virgine fixus:
O decus Italiae virgo, quas dicere grates,
Quasve referre parem? sed nunc, est omnia quando
Iste animus supra, mecum partire laborem.
Aeneas, ut fama fidem missique reportant
Exploratores, equitum levia inprobus arma
Praemisit, quaterent campos; ipse ardua montis
Per deserta iugo superans adventat ad urbem.
Furta paro belli convexo in tramite silvae,
Ut bivias armato obsidam milite fauces.

lim., ex more in prima templi parte vota fiunt. | 483. cf. Hom. Il. VI, 305. sqq. | 487. *adeo*, v. IV, 533. | 490. *aureus*, ita fulgebant arma eius, ut aurum. | 491. *Exs. a.*, v. II, 386. — *spe praec. h.*, spes facit, ut iam, antequam congressus sit cum hoste, superatum eum animo fingat; secundum consuetudinem dixeris *spem victoriae praecipere.* | 492. sqq. cf. Hom. Il. VI, 506. sqq. | 496. iunges *alte arrectis.* | 497. *Lux.*, ferociter exsultans. | 504. promitto et Troianis equitibus *sola* occurrere, et *sola* obvia ire Tyrrhenis; v. VI, 716. et II, 432. | 506. pedes cum peditatu. | 507. *oculos fixus*, ut vs. 480. | 508. v. X, 601. | 509. iunge *supra omnia*, et v. XII, 839. | 511. *fidem*, nuntium. | 512. *inpr.*, convicio onerat Aeneam, ut sibi inimicissimum. | 513. *Praem. qu. c.*, pro simplici *Praemisit in campos*, et cf. VIII, 596. | 514. *iugo* ea *superans*; ergo: per iugum ardui desertique montis appropinquat. | 515. cf. 522—531. | 519. *Tib.*, cf. VII,

Tu Tyrrhenum equitem collatis excipe signis:
Tecum acer Messapus erit, turmaeque Latinae,
Tiburtique manus; ducis et tu concipe curam.
Sic ait, et paribus Messapum in proelia dictis
Hortatur sociosque duces, et pergit in hostem.
Est curvo anfractu valles, adcommoda fraudi
Armorumque dolis, quam densis frondibus atrum
Urguet utrimque latus, tenuis quo semita ducit
Angustaeque ferunt fauces aditusque maligni.
Hanc super in speculis summoque in vertice montis
Planities ignota iacet, tutique recessus,
Seu dextra laevaque velis occurrere pugnae,
Sive instare iugis et grandia volvere saxa.
Huc iuvenis nota fertur regione viarum,
Arripuitque locum et silvis insedit iniquis.
Velocem interea superis in sedibus Opim,
Unam ex virginibus sociis sacraque caterva,
Compellabat et has tristis Latonia voces
Ore dabat: Graditur bellum ad crudele Camilla,
O virgo, et nostris nequiquam cingitur armis,
Cara mihi ante alias. Neque enim novus iste Dianae
Venit amor, subitaque animum dulcedine movit.
Pulsus ob invidiam regno virisque superbas
Priverno antiqua Metabus cum excederet urbe,
Infantem fugiens media inter proelia belli
Sustulit exsilio comitem, matrisque vocavit
Nomine Casmillae, mutata parte, Camillam.
Ipse sinu prae se portans iuga longa petebat
Solorum nemorum; tela undique saeva premebant,
Et circumfuso volitabant milite Volsci.
Ecce, fugae medio, summis Amasenus abundans
Spumabat ripis; tantus se nubibus imber
Ruperat. Ille, innare parans, infantis amore
Tardatur, caroque oneri timet. Omnia secum
Versanti subito vix haec sententia sedit:

671. — *et tu*, ut ego illa, sic tu hac parte praeesto copiis, cf. vs. 510. | 521. *et*, v. V, 504. | 522. *vallis*, per quam agmen ducendum erat Aeneae, cf. vs. 904. sq. | 524. *quo*, quam in vallem. | 525. *mal.*, difficiles puta. | 526. *in spec.*, *περισκέπτῳ ἐνὶ χώρῳ* Homer., cf. E. VIII, 59. | 527. *tuti*, unde tuto ac sine ullo periculo hostem adoriri possis. — alii *receptus*. | 528. sive dextra aut sinistra parte venienti hosti occurrere velis. | 529. *inst. i.*, consistere in iugis. | 530. *reg.* v. II, 737. | 531. *Arr. l.*, v. III, 477. — *iniqu.*, per quas iter facere periculosum futurum esset Aeneae. | 536. *nostris*, cf. vs. 844. | 539. *vir. sup.*, superbum potentiae usum. | 548. *tant.*, v. V, 404. | 549. *Rup.*, v. G. III, 428. | 551. est haec protasis et *vix* coniunctionis (*simulac*) vice fungitur, ut III, 90. VIII, 337. X, 659. Non solet autem haec *subito vix* iungere Germanorum consuetudo, sed singula cum

Telum inmane, manu valida quod forte gerebat
Bellator, solidum nodis et robore cocto,
Huic natam, libro et silvestri subere clausam,
Implicat, atque habilem mediae circumligat hastae;
Quam dextra ingenti librans ita ad aethera fatur:
Alma, tibi hanc, nemorum cultrix, Latonia virgo,
Ipse pater famulam voveo: tua prima per auras
Tela tenens supplex hostem fugit. Accipe, testor,
Diva tuam, quae nunc dubiis committitur auris.
Dixit, et adducto contortum hastile lacerto
Inmittit: sonuere undae; rapidum super amnem
Infelix fugit in iaculo stridente Camilla.
At Metabus, magna propius iam urguente caterva,
Dat sese fluvio, atque hastam cum virgine victor
Gramineo donum Triviae de caespite vellit.
Non illum tectis ullae, non moenibus urbes
Accepere, neque ipse manus feritate dedisset:
Pastorum et solis exegit montibus aevum.
Hic natam in dumis interque horrentia lustra
Armentalis equae mammis et lacte ferino
Nutribat, teneris inmulgens ubera labris.
Utque pedum primis infans vestigia plantis
Institerat, iaculo palmas armavit acuto,
Spiculaque ex humero parvae suspendit et arcum.
Pro crinali auro, pro longae tegmine pallae,
Tigridis exuviae per dorsum a vertice pendent.
Tela manu iam tum tenera puerilia torsit,
Et fundam tereti circum caput egit habena,
Strymoniamque gruem, aut album deiecit olorem.
Multae illam frustra Tyrrhena per oppida matres
Optavere nurum; sola contenta Diana

singulis Verbis copulamus hunc in modum: *Subito sedit* sententia, et *simulac sedit*, telo implicat natam. | 552. *Tel. inmane ... Huic:* est haec perturbatio structurae verborum (ἀνακολουθία, v. G. III, 464.) praeclare accommodata ad significandam Metabi trepidationem. | 553. *cocto*, quod duratum est igne, praeustum. | 554. *clausam*, involutam. | 555. *habilem*, ita ut tractari, pro iaculo emitti cum hasta posset. | 558. Servius: „Bene *ipse pater*, quia auctorandi (liberos homines in famulatum dandi) potestatem nisi patres non habent.“ — *prima*, v. E. VI, 1. | 560. *dubiis*, per quas dubia salute fertur. | 562. *son. u.*, aer super undis, hasta cum sibilo volante. | 565. *victor*, v. VIII, 61. | 568. *manus dare* dicitur victus; ergo tanta erat feritate, ut cultu civili vinci et mansuefieri nollet. | 569. Pastorum exegit aevum (pastoritiam vitam posthac egit) et in solis montibus aevum exegit; v. G. I, 142. | 570. v. I, 165. | 571. *ferino*, quia *ferus* interdum i. q. *equus*, ut II, 51. | 573. *primis*, v. G. III, 130. — *vest. ... Inst.*, insistendo fecerat vestigia. | 580. *Strym.*, v. G. I, 120. | 581. *Tyrrh.*, Amaseno traiecto Metabus venit in Campaniam, quam olim tenuerunt Etrusci. |

Aeternum telorum et virginitatis amorem
Intemerata colit. Vellem haud correpta fuisset
Militia tali, conata lacessere Teucros:
Cara mihi comitumque foret nunc una mearum.
Verum age, quandoquidem fatis urguetur acerbis,
Labere, Nympha, polo, finisque invise Latinos,
Tristis ubi infausto committitur omine pugna.
Haec cape, et ultricem pharetra deprome sagittam:
Hac, quicumque sacrum violarit volnere corpus,
Tros Italusve, mihi pariter det sanguine poenas.
Post ego nube cava miserandae corpus et arma
Inspoliata feram tumulo, patriaeque reponam.
Dixit; at illa levis caeli delapsa per auras
Insonuit, nigro circumdata turbine corpus.
At manus interea muris Troiana propinquat
Etruscique duces equitumque exercitus omnis,
Conpositi numero in turmas. Fremit aequore toto
Insultans sonipes, et pressis pugnat habenis
Huc obversus et huc; tum late ferreus hastis
Horret ager, campique armis sublimibus ardent.
Nec non Messapus contra celeresque Latini
Et cum fratre Coras et virginis ala Camillae
Adversi campo adparent, hastasque reductis
Protendunt longe dextris, et spicula vibrant:
Adventusque virum fremitusque ardescit equorum.
Iamque intra iactum teli progressus uterque
Constiterat: subito erumpunt clamore, furentisque
Exhortantur equos; fundunt simul undique tela,
Crebra nivis ritu, caelumque obtexitur umbra.
Continuo adversis Tyrrhenus et acer Aconteus
Connixi incurrunt hastis, primique ruinam
Dant sonitu ingenti, perfractaque quadrupedantum
Pectora pectoribus rumpunt; excussus Aconteus
Fulminis in morem aut tormento ponderis acti,
Praecipitat longe, et vitam dispergit in auras.
Extemplo turbatae acies, versique Latini
Reiiciunt parmas et equos ad moenia vertunt.

586. Donatus: „Si hoc non fecisset, posset adhuc mihi cara et comes esse cum ceteris.“ | 590. *Haec*, arcum puta et pharetram. | 593. *cava*, v. II, 360. | 594. v. E. II, 30. | 596. *Ins.* celeri volatu auras secando. | 601. *ferreus h. Horret*, i. e. ferreis hastis, v. E. IX, 46. | 605. *hastas*, quibus comminus pugnent, cf. vs. 612. sq. | 606. *spic. v.*, proludentes ad pugnam, Lucan. VII, 82.: „Vibrant tela manus; vix signa morantia quisquam exspectat.“ Liv. XXI, 28. | 607. *Adv. virum ardesc.*, strepitus advenientium increbrescit, et v. X, 895. | 608. *uterque* exercitus. | 613. sq. *ruinam D.*, cadunt, neuter tamen ab altero ictus, sed conflictu equorum in se ipsos irruentium. | 618.

Troes agunt; princeps turmas inducit Asilas.
Iamque propinquabant portis, rursusque Latini
Clamorem tollunt, et mollia colla reflectunt:
Hi fugiunt, penitusque datis referuntur habenis.
Qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus
Nunc ruit ad terram, scopulosque superiacit unda
Spumeus, extremamque sinu perfundit arenam;
Nunc rapidus retro atque aestu revoluta resorbens
Saxa fugit, litusque vado labente relinquit.
Bis Tusci Rutulos egere ad moenia versos;
Bis reiecti armis respectant terga tegentes.
Tertia sed postquam congressi in proelia totas
Inplicuere inter se acies, legitque virum vir:
Tum vero et gemitus morientum, et sanguine in alto
Armaque corporaque et permixti caede virorum
Semianimes volvuntur equi; pugna aspera surgit.
Orsilochus Remuli, quando ipsum horrebat adire,
Hastam intorsit equo, ferrumque sub aure reliquit.
Quo sonipes ictu furit arduus, altaque iactat
Volneris inpatiens arrecto pectore crura.
Volvitur ille excussus humi. Catillus Iolln,
Ingentemque animis, ingentem corpore eta armis
Deiicit Herminium, nudo cui vertice fulva
Caesaries, nudique humeri; nec volnera terrent;
Tantus in arma patet. Latos huic hasta per armos
Acta tremit, duplicatque virum transfixa dolore.
Funditur ater ubique cruor; dant funera ferro
Certantes, pulchramque petunt per volnera mortem.
    At medias inter caedes exsultat Amazon,
Unum exserta latus pugnae, pharetrata Camilla;
Et nunc lenta manu spargens hastilia denset,
Nunc validam dextra rapit indefessa bipennem;
Aureus ex humero sonat arcus et arma Dianae.
Illa etiam, si quando in tergum pulsa recessit,
Spicula converso fugientia dirigit arcu.
At circum lectae comites, Larinaque virgo
Tullaque et aeratam quatiens Tarpeia securim,
Italides, quas ipsa decus sibi dia Camilla

nam e Latinis erat Aconteus. | 620. *As.*, cf. X, 175. sqq. | 622. *mollia*, qualia sunt domitorum equorum, facilia ad flectendum. | 624. *gurgite*, fluctu puta. | 626. *sinu*, fluctu undam iam languentem in sinum curvante. | 627. *revol. saxa*, cf. VI, 551. | 628. *vado l.*: cum vis aquae fluctu provolutae rediit, paulum vadi relinquitur et ipsum, sed tardius, relabens. | 633. v. I, 639. | 636. *Ors.*, v. vs. 690. | 644. tanta sui parte expositus est vulneribus. | 645. Hom. Il. XIII, 618.: „*ἰδνώϑη δὲ πεσών.*“ | 649. v. I, 492.; *pugnae*, ut expeditior esset ad pugnandum. | 650. *lenta*, v. VII, 164. | 654. *fugientia*, a

Delegit, pacisque bonas bellique ministras:
Quales Threiciae cum flumina Thermodontis
Pulsant et pictis bellantur Amazones armis,
Seu circum Hippolyten, seu cum se Martia curru
Penthesilea refert, magnoque ululante tumultu
Feminea exsultant lunatis agmina peltis.
Quem telo primum, quem postremum, aspera virgo,
Deiicis? aut quot humi morientia corpora fundis?
Euneum Clytio primum patre; cuius apertum
Adversi longa transverberat abiete pectus.
Sanguinis ille vomens rivos cadit, atque cruentam
Mandit humum, moriensque suo se in volnere versat.
Tum Lirim, Pagasumque super; quorum alter habenas
Suffuso revolutus equo dum colligit, alter
Dum subit ac dextram labenti tendit inermem,
Praecipites pariterque ruunt. His addit Amastrum
Hippotaden, sequiturque incumbens eminus hasta
Tereaque Harpalycumque et Demophoonta Chromimque:
Quotque emissa manu contorsit spicula virgo,
Tot Phrygii cecidere viri. Procul Ornytus armis
Ignotis et equo venator Iapyge fertur,
Cui pellis latos humeros erepta iuvenco
Pugnatori operit, caput ingens oris hiatus
Et malae texere lupi cum dentibus albis,
Agrestisque manus armat sparus; ipse catervis
Vertitur in mediis, et toto vertice supra est.
Hunc illa exceptum, neque enim labor agmine verso,
Traiicit, et super haec inimico pectore fatur:
Silvis te, Tyrrhene, feras agitare putasti?
Advenit qui vestra dies muliebribus armis
Verba redarguerit. Nomen tamen haud leve patrum
Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillae.
Protinus Orsilochum et Buten, duo maxuma Teucrum
Corpora: sed Buten aversum cuspide fixit
Loricam galeamque inter, qua colla sedentis
Lucent, et laevo dependet parma lacerto;
Orsilochum, fugiens magnumque agitata per orbem,

fugiente emissa. | 658. *pac. belli-que m.*, θεραποντίδας. | 659. regiones septemtrionales antiquissimi poetae saepe Thraciae nomine significant. | 660. *pulsant* ungulis equorum, transmittentes amnem glacie obductum. — *bell.*, v. G. II, 425. | 662. *refert* se victrix e proelio. | 671. *Suffuso*, qui ex suffusione pedum laborat; alii *suffosso*. — *colligit*, adducit, quae modo laxae fuerant, ut equum labentem retrahat. | 673. v. G. I, 142. | 678. *Ign.*, insolitis. | 680. v. VII, 768. | 684. *excipit* adversum cursu occupatum, ut Mezentius Oroden X, 732—735., ipsa filium Auni infra vs. 719.; idque facile erat, quia verso agmine impedita erat singulorum fuga. | 688. *redarg.*, v. IX,

Eludit gyro interior, sequiturque sequentem;
Tum validam perque arma viro perque ossa securim,
Altior exsurgens, oranti et multa precanti
Congeminat; volnus calido rigat ora cerebro.
Incidit huic subitoque aspectu territus haesit
Appenninicolae bellator filius Auni,
Haud Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant.
Isque, ubi se nullo iam cursu evadere pugnae
Posse neque instantem reginam avertere cernit,
Consilio versare dolos ingressus et astu,
Incipit haec: Quid tam egregium, si femina forti
Fidis equo? Dimitte fugam, et te comminus aequo
Mecum crede solo, pugnaeque accinge pedestri:
Iam nosces, ventosa ferat cui gloria laudem.
Dixit; at illa furens acrique accensa dolore
Tradit equum comiti, paribusque resistit in armis,
Ense pedes nudo, puraque interrita parma.
At iuvenis, vicisse dolo ratus, avolat ipse,
Haud mora, conversisque fugax aufertur habenis,
Quadrupedemque citum ferrata calce fatigat.
Vane Ligus, frustraque animis elate superbis,
Nequiquam patrias temptasti lubricus artis,
Nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno.
Haec fatur virgo, et pernicibus ignea plantis
Transit equum cursu, frenisque adversa prehensis
Congreditur poenasque inimico ex sanguine sumit:
Quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto
Consequitur pennis sublimem in nube columbam,
Conprensamque tenet, pedibusque eviscerat uncis;
Tum cruor et volsae labuntur ab aethere plumae.

At non haec nullis hominum sator atque deorum
Observans oculis summo sedet altus Olympo.

282. | 695. *inter.*, Servius: „sinisterior, breviore scilicet circulo.“ Sumtum hoc a Circo: interiores dicuntur, qui, dum alii ampliore s. exteriore orbe metam, quae erat certantibus ad sinistram, circumvehebantur, ipsi breviore metaeque proximo cursu ferebantur; Ovid. Am. III, 2, 12.: „Nunc stringam metas interiore rota.“ | 701. *extr.* arte scilicet fallendi; Cato: „Ligures omnes fallaces.“ | 704. v. II, 62. | 706. *d. fugam*, omitte equi velocitate uti. | 707. *Mec.*, desiliamus uterque ex equis, cf. vs. 713. sq. | 708. *cui*, puta *tibine;* quod ad unam referendum erat, more poetico ad universum genus eorum, qui vana gloriatione delectantur, relatum est; ea enim victoriam afferre solet nemini, qui ea utitur. — alii *gl. fraudem.* | 710. *res.*, v. G. II, 29. | 711. *Ense*, v. XII, 187. — *pura*, v. IX, 548. | 715. v. III, 265. | 716. v. vs. 701. | 718. *ignea* i. q. valde celeris; Sil. It. III, 306.: „Autololes, levibus gens *ignea* plantis;“ et „*flammea* vestigia“ dixit Catull. 64, 337.; v. etiam infra vs. 746. | 721. *sacer*, quia est avis auguralis. | 725. cf. Hom. Il. X, 515. |

Tyrrhenum genitor Tarchonem in proelia saeva
Suscitat, et stimulis haud mollibus inicit iras.
Ergo inter caedes cedentiaque agmina Tarchon
Fertur equo, variisque instigat vocibus alas,
Nomine quemque vocans, reficitque in proelia pulsos.
Quis metus, o numquam dolituri, o semper inertes
Tyrrheni, quae tanta animis ignavia venit?
Femina palantis agit, atque haec agmina vertit?
Quo ferrum, quidve haec gerimus tela inrita dextris?
At non in Venerem segnes nocturnaque bella,
Aut, ubi curva choros indixit tibia Bacchi,
Exspectare dapes et plenae pocula mensae, —
Hic amor, hoc studium — dum sacra secundus haruspex
Nuntiet, ac lucos vocet hostia pinguis in altos.
Haec effatus equum in medios, moriturus et ipse,
Concitat, et Venulo adversum se turbidus infert,
Dereptumque ab equo dextra conplectitur hostem
Et gremium ante suum multa vi concitus aufert.
Tollitur in caelum clamor, cunctique Latini
Convertere oculos. Volat igneus aequore Tarchon,
Arma virumque ferens; tum summa ipsius ab hasta
Defringit ferrum, et partis rimatur apertas,
Qua volnus letale ferat; contra ille repugnans
Sustinet a iugulo dextram, et vim viribus exit.
Utque volans alte raptum cum fulva draconem
Fert aquila, inplicuitque pedes, atque unguibus haesit;
Saucius at serpens sinuosa volumina versat,
Arrectisque horret squamis, et sibilat ore,
Arduus insurgens; illa haud minus urguet obunco
Luctantem rostro; simul aethera verberat alis:
Haud aliter praedam Tiburtum ex agmine Tarchon
Portat ovans. Ducis exemplum eventumque secuti
Maeonidae incurrunt. Tum fatis debitus Arruns
Velocem iaculo et multa prior arte Camillam
Circuit, et, quae sit fortuna facillima, temptat.
Qua se cumque furens medio tulit agmine virgo,
Hac Arruns subit, et tacitus vestigia lustrat:
Qua victrix redit illa pedemque ex hoste reportat,
Hac iuvenis furtim celeris detorquet habenas.

728. inicit Tarchoni iras graviter eum exstimulans. | 730. *alas*, cf. vs. 835. | 732. *dolituri* ipsorum scilicet dedecus; Valer. Fl. III, 230. sq.: „numquamne dolor.. subibit Nil ausas sine rege manus?“ | 737. *Aut* ... *exspectare*, i. e. nec segnes exspectare s. ad exspectandas dapes. | 739. *secundus*, qui secunda nuntiat ex extis inspectis. | 746. *igneus*, v. vs. 718. Sil. It. XVI, 512.: „Theron *igneus*.“ | 750. *exit*, cf. V, 438. | 759. *Maeon.*, cf. inter se VIII, 479. et 499. — *debitus*, obnoxius, *verfallen*. | 760. *prior*, priusquam ipsam feriat; v. IV, 494. | 761. *quae s. f. f.*, quem

Hos aditus, iamque hos aditus, omnemque pererrat
Undique circuitum, et certam quatit inprobus hastam.
Forte sacer Cybelae Chloreus olimque sacerdos
Insignis longe Phrygiis fulgebat in armis,
Spumantemque agitabat equum, quem pellis aenis
In plumam squamis auro conserta tegebat.
Ipse, peregrina ferrugine clarus et ostro,
Spicula torquebat Lycio Gortynia cornu;
Aureus ex humero sonat arcus, et aurea vati
Cassida; tum croceam chlamydemque sinusque crepantis
Carbaseos fulvo in nodum collegerat auro,
Pictus acu tunicas et barbara tegmina crurum.
Hunc virgo, sive ut templis praefigeret arma
Troia, captivo sive ut se ferret in auro,
Venatrix unum ex omni certamine pugnae
Caeca sequebatur, totumque incauta per agmen
Femineo praedae et spoliorum ardebat amore:
Telum ex insidiis cum tandem tempore capto
Concitat et superos Arruns sic voce precatur:
Summe deum, sancti custos Soractis Apollo,
Quem primi colimus, cui pineus ardor acervo
Pascitur, et medium freti pietate per ignem
Cultores multa premimus vestigia pruna,
Da, Pater, hoc nostris aboleri dedecus armis,
Omnipotens. Non exuvias pulsaeve tropaeum
Virginis, aut spolia ulla peto; mihi cetera laudem
Facta ferent; haec dira meo dum volnere pestis
Pulsa cadat, patrias remeabo inglorius urbes.
Audiit et voti Phoebus succedere partem
Mente dedit, partem volucris dispersit in auras:
Sterneret ut subita turbatam morte Camillam,

maxime commodum fortuna aditum offerat ad illam interficiendam. | 767. *inprob.*, feriendi cupidus, v. G. I, 119. | 768. *olim*, in patria, cum ea salva esset. | 770. sq. quem equum muniebat pellis ferina squamis, quibus erat obducta, in speciem plumarum ex aere factis (*opus plumatum* dixeris), aureis fibulis subter alvum conserta; significatur equus cataphractus. | 772. v. IX, 582. | 773. v. E. I, 55. | 775. sq. *crepantes* auro scilicet intexto. — Amplae (proptereaque *fluentes* I, 320.) cum essent eae vestes, fibula aliqua vel cingulo (*aureo* h. l.) sub pectore ita colligebantur s. complicabantur, ut quasi *nodus* quidam efficeretur; ex qua complicatione s. nodo explicabat sese lateque expandebat sinus vestis. | 777. v. E. III, 106. — *barb. t. cr.*, genus quoddam bracarum, quo utebantur Phryges. | 778. cf. III, 286—88. | 781. v. G. IV, 82. | 784. *superos*, v. E. IV, 49. | 785. *Summum deorum* interdum is appellat, qui praecipuo honore colit deum aliquem; similiter *prima deum* a Cressa muliere Dictynna appellatur in Ciri vs. 245. | 786. *primi*, v. III, 437. — *pin. ard.*, v. VII, 463. — *acervo* lignorum. | 788. Varro apud Servium: „Ut solent Hirpini, qui ambulaturi per ignes medicamento plantas tinguunt.“ | 795.

Adnuit oranti; reducem ut patria alta videret,
Non dedit; inque notos vocem vertere procellae.
Ergo, ut missa manu sonitum dedit hasta per auras,
Convertere animos acris oculosque tulere
Cuncti ad reginam Volsci. Nihil ipsa nec aurae
Nec sonitus memor aut venientis ab aethere teli,
Hasta sub exsertam donec perlata papillam
Haesit, virgineumque alte bibit acta cruorem.
Concurrunt trepidae comites, dominamque ruentem
Suscipiunt. Fugit ante omnis exterritus Arruns,
Laetitia mixtoque metu, nec iam amplius hastae
Credere, nec telis occurrere virginis audet.
Ac velut ille, prius quam tela inimica sequantur,
Continuo in montis sese avius abdidit altos
Occiso pastore lupus magnove iuvenco,
Conscius audacis facti, caudamque remulcens
Subiecit pavitantem utero, silvasque petivit:
Haud secus ex oculis se turbidus abstulit Arruns,
Contentusque fuga mediis se inmiscuit armis.
Illa manu moriens telum trahit; ossa sed inter
Ferreus ad costas alto stat volnere mucro.
Labitur exsanguis; labuntur frigida leto
Lumina; purpureus quondam color ora reliquit.
Tum sic exspirans Accam, ex aequalibus unam,
Adloquitur; fida ante alias quae sola Camillae,
Quicum partiri curas; atque haec ita fatur:
Hactenus, Acca soror, potui; nunc volnus acerbum
Conficit, et tenebris nigrescunt omnia circum.
Effuge et haec Turno mandata novissima perfer:
Succedat pugnae Troianosque arceat urbe.
Iamque vale. Simul his dictis linquebat habenas,
Ad terram non sponte fluens. Tum frigida toto
Paulatim exsolvit se corpore, lentaque colla
Et captum leto posuit caput, arma relinquens,
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.
Tum vero inmensus surgens ferit aurea clamor
Sidera; deiecta crudescit pugna Camilla;
Incurrunt densi simul omnis copia Teucrum
Tyrrhenique duces Euandrique Arcades alae.
At Triviae custos iamdudum in montibus Opis
Alta sedet summis, spectatque interrita pugnas.
Utque procul medio iuvenum in clamore furentum

v. IX, 313. | 801. *nec aurae* referes ad *per auras* vs. 799 et cf. vs. 863. | 803. v. vs. 649. | 809. *ille*, v. VII, 110. | 810. *avius*, v. E. IX, 46. | 821. *sola*, v. II, 426. | 822. v. G. I, 200. | 823. *potui*, valui viribus. | 826. *Succ. p.*, v. X, 690. | 827. *Simul*, v. X, 856. | 832. *inmensus surgens*, v. G. I, 163. |

Prospexit tristi multatam morte Camillam,
Ingemuitque deditque has imo pectore voces:
Heu nimium, virgo, nimium crudele luisti
Supplicium, Teucros conata lacessere bello!
Nec tibi desertae in dumis coluisse Dianam
Profuit, aut nostras humero gessisse sagittas.
Non tamen indecorem tua te regina reliquit
Extrema iam in morte; neque hoc sine nomine letum
Per gentis erit, aut famam patieris inultae.
Nam quicumque tuum violavit volnere corpus,
Morte luet merita. Fuit ingens monte sub alto
Regis Dercenni terreno ex aggere bustum
Antiqui Laurentis, opacaque ilice tectum;
Hic dea se primum rapido pulcherrima nisu
Sistit et Arruntem tumulo speculatur ab alto.
Ut vidit laetantem animis ac vana tumentem:
Cur, inquit, diversus abis? huc dirige gressum,
Huc periture veni, capias ut digna Camillae
Praemia. Tune etiam telis moriere Dianae?
Dixit, et aurata volucrem Threissa sagittam
Deprompsit pharetra, cornuque infensa tetendit,
Et duxit longe, donec curvata coirent
Inter se capita, et manibus iam tangeret aequis,
Laeva aciem ferri, dextra nervoque papillam.
Extemplo teli stridorem aurasque sonantis
Audiit una Arruns, haesitque in corpore ferrum.
Illum exspirantem socii atque extrema gementem
Obliti ignoto camporum in pulvere linquunt;
Opis ad aetherium pennis aufertur Olympum.
    Prima fugit, domina amissa, levis ala Camillae;
Turbati fugiunt Rutuli, fugit acer Atinas,
Disiectique duces desolatique manipli
Tuta petunt, et equis aversi ad moenia tendunt.
Nec quisquam instantis Teucros letumque ferentis
Sustentare valet telis, aut sistere contra;
Sed laxos referunt humeris languentibus arcus,
Quadrupedumque putrem cursu quatit ungula campum.
Volvitur ad muros caligine turbidus atra

843. *desertae*, v. II, 714. | 844. *nostr.*, cf. vs. 536. | 847. *aut*, v. vs. 737. | 854. alii *vid. fulgentem armis.* — *vana t.*, v. G. III, 149. | 856. v. IX, 485. | 857. *Tune* cet.: ne spera te Dianae tela, quae nemo vitare potuit, esse vitaturum. Interrogatio prodit animum irridentis. Nos: *Du wirst doch wohl auch durch Dianens Geschosse sterben?* | 858. *Threissa* Opis; cf. I, 315. sq. | 861. *aequis:* *aeque* dextra pectus ac laeva cuspidem sagittae tangebat; v. IV, 494. | 864. v. II, 692. | 865. *extr. g.*, v. II, 690. | 866. *Obl.*, negligentes. | 868. *lev.*, v. VI, 17. | 870. *desolati* a ducibus. | 874. *hum. langu.*, quia ipsi homines languebant s. fessi erant. | 875.

Pulvis, et e speculis percussae pectora matres
Femineum clamorem ad caeli sidera tollunt.
Qui cursu portas primi inrupere patentis,
Hos inimica super mixto premit agmine turba;
Nec miseram effugiunt mortem, sed limine in ipso,
Moenibus in patriis atque inter tuta domorum
Confixi exspirant animas. Pars claudere portas;
Nec sociis aperire viam, nec moenibus audent
Accipere orantis; oriturque miserrima caedes
Defendentum armis aditus, inque arma ruentum.
Exclusi ante oculos lacrimantumque ora parentum
Pars in praecipitis fossas urguente ruina
Volvitur, inmissis pars caeca et concita frenis
Arietat in portas et duros obiice postis.
Ipsae de muris summo certamine matres, —
Monstrat amor verus patriae — ut videre Camillam,
Tela manu trepidae iaciunt, ac robore duro
Stipitibus ferrum sudibusque imitantur obustis
Praecipites, primaeque mori pro moenibus ardent.
Interea Turnum in silvis saevissimus inplet
Nuntius, et iuveni ingentem fert Acca tumultum:
Deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam,
Ingruere infensos hostis, et Marte secundo
Omnia corripuisse, metum iam ad moenia ferri.
Ille furens — et saeva Iovis sic numina poscunt —
Deserit obsessos collis, nemora aspera linquit.
Vix e conspectu exierat campumque tenebat,
Cum pater Aeneas, saltus ingressus apertos,
Exsuperatque iugum silvaque evadit opaca.
Sic ambo ad muros rapidi totoque feruntur

v. VIII, 596. | 877. *e spec.*, puta e muris, cf. vs. 475. sq. | 879. *primi* illi distinguuntur ab iis, qui postea veniunt, cum portae clauderentur, aut post clausas portas. | 880. sqq. *super*, insuper, i. e. praeter periculum ab hoste imminens; *mixto*, confuso; *turba* ipsorum Latinorum Volscorumque *inimica* est s. obest sibi; nam cum nimis conferta esset turba fugientium, factum est illud, quod in tali casu accidere solet, ut multi misere perirent, suis mutuo telis, quae declinare non licebat, confixi; denique (vs. 885. sq.) qui fugientes socios, ut claudi possint portae, vi arcent ab aditu, multos irruentes obtruncant. | 887. *Exclusi ... Pars*, v. VI, 580. | 888. *urg. r.*, dum urgent se alius super alium ruentes. | 890. *dur. ob. p.*, non cedentes utpote firmo repagulo munitos. | 892. *Monstrat*, docet et hortatur, cf. IX, 44. — *ut vid. C.*, i. e. imitantes exemplum Camillae, patriam armis defendere conatae. | 893. *trepidae*, ut vs. 895. *Praecipites*, festinationem ac studium declarat. — iunge *stipitibus robore duro*, i. e. ex robore d. | 895. *pro moen.*, i. e. in moenibus obversae hostibus; v. IX, 575. | 896. *Turn. implet*, animum Turni penitus percutit. | 897. *fert. tum.*, rem nuntiat, qua turbatur eius animus. | 899. sq. *M. s. omnia corr.*, omnem campum victricibus armis tenere. | 903. *e conspectu* abeunt, qui iam ex eo loco, ubi ante fuerant, conspici nequeunt; I, 34.:

Agmine, nec longis inter se passibus absunt,
Ac simul Aeneas fumantis pulvere campos
Prospexit longe Laurentiaque agmina vidit,
Et saevum Aenean adgnovit Turnus in armis
Adventumque pedum flatusque audivit equorum.
Continuoque ineant pugnas et proelia temptent,
Ni roseus fessos iam gurgite Phoebus Hibero
Tinguat equos noctemque die labente reducat.
Considunt castris ante urbem et moenia vallant.

AENEIDOS
LIBER DUODECIMUS.

(Bis victis Italis Turnus paratum se ostendit ad causam singulari certamine dirimendam. Campum metantur ad eam rem foedusque et sacra faciunt. Sed rursus dolo Iunonis et opera Iuturnae, sororis Turni, omnia fiunt irrita. Accenditur nova pugna. Multa utrimque clade edita, cum Aeneas ad ipsam urbem arma ignemque admoveret, Turnus ultro se offert Aeneae victusque interficitur.)

Turnus ut infractos adverso Marte Latinos
Defecisse videt, sua nunc promissa reposci,
Se signari oculis, ultro inplacabilis ardet,
Attollitque animos. Poenorum qualis in arvis,
Saucius ille gravi venantum volnere pectus,
Tum demum movet arma leo, gaudetque comantis
Excutiens cervice toros, fixumque latronis
Inpavidus frangit telum, et fremit ore cruento:
Haud secus accenso gliscit violentia Turno.
Tum sic adfatur regem, atque ita turbidus infit:
Nulla mora in Turno: nihil est, quod dicta retractent
Ignavi Aeneadae, nec, quae pepigere, recusent.
Congredior. Fer sacra, pater, et concipe foedus.
Aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam,

„Vix e conspectu Siculae telluris in altum Vela dabant.“ | 907. *longis*, v. X, 549. | 910. iunge *Aenean in armis*, v. V, 440.

Aeneid. L. XII. 1. *infr.*, plane fractos, ut IX, 499. | 2. *sua n. pr. r.*, cf. XI, 438. sqq. et v. G. II, 29. | 3. *ultro*, nullis a quoquam probris lacessitus. — *inpl. a.*, ardet ira implacabili. | 4. sqq. cf. Hom. Il. V, 136 sqq. — *ille*, v. G. II, 435. | 6. *Tum*, refer ad *Saucius*, vulneratus, v. II, 391. — *movet a.*, v. G. III, 236. — *gaudet ... Excutiens*, v. G. II, 510. | 7. *latr.*, venatoris, qui illum insidiis excepit. | 9. *acc.*, cf. IV, 697. | 10. *turb.*, v. X, 763. | 11. cf. XI, 115. sqq. | 13. *Congr.*, v. IX, 21. — *Fer s.*, cf. vs. 118. sq. 170. sqq. — *patér*, v. E. IX, 66. — *conc. f.*, fac ver-

Desertorem Asiae, — sedeant spectentque Latini —
Et solus ferro crimen commune refellam;
Aut habeat victos, cedat Lavinia coniunx.
Olli sedato respondit corde Latinus:
O praestans animi iuvenis, quantum ipse feroci
Virtute exsuperas, tanto me inpensius aequum est
Consulere, atque omnis metuentem expendere casus.
Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta
Multa manu; nec non aurumque animusque Latino est.
Sunt aliae innuptae Latio et Laurentibus agris,
Nec genus indecores. Sine me haec haud mollia fatu
Sublatis aperire dolis; simul hoc animo hauri:
Me natam nulli veterum sociare procorum
Fas erat, idque omnes divique hominesque canebant.
Victus amore tui, cognato sanguine victus,
Coniugis et maestae lacrimis, vincla omnia rupi:
Promissam eripui genero; arma impia sumpsi.
Ex illo qui me casus, quae, Turne, sequantur
Bella, vides, quantos primus patiare labores.
Bis magna victi pugna vix urbe tuemur
Spes Italas; recalent nostro Tiberina fluenta
Sanguine adhuc, campique ingentes ossibus albent.
Quo referor totiens? quae mentem insania mutat?
Si Turno exstincto socios sum adscire paratus,
Cur non incolumi potius certamina tollo?
Quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet
Italia, ad mortem si te — Fors dicta refutet! —
Prodiderim, natam et connubia nostra petentem?
Respice res bello varias; miserere parentis
Longaevi, quem nunc maestum patria Ardea longe
Dividit. Haudquaquam dictis violentia Turni
Flectitur; exsuperat magis, aegrescitque medendo.

bis ex more conceptis f.; cf. vs. 197. sqq. | 15. *sedeant L.*, ex more, cf. Hom. Il. III, 68. sqq.; sed cum quadam exprobratione ignaviae adiectum est *spectent.* | 16. *crim. c.*, criminationem, qua omnes adversus Turnum utebantur. | 17. *habeat*, in dicionem accipiat. — *cedat*, v. III, 297. | 19. *pr. an.*, v. XI, 417. | 23. *aur. an.*, et divitem et ad largiendum se propensum esse significat. | 24. sq. cf. Hom. Il. IX, 395. sq. | 26. *simul h. a. h.*, simul peto abs te, ut hoc ipsum, quod sum dicturus, penitus ad animum tuum admittas. | 29. *cogn. s.*, cf. VII, 366.; Venilia, mater Turni, soror erat Amatae. | 30. *v. omn. r.*, et foederis et religionis, cf. vs. sq. | 31. cf. VII, 268. sqq. | 33. *primus*, v. III, 437. | 34. vix ipsa urbs superest, qua tueamur spes It. | 35. *recalet* flumen, quod antea gelidum fuerat; sic *replemus* vacua, *relevamus* onustum, et alia similiter; v. G. II, 29. | 36. *ossibus* combustorum. | 37. *Quo r.*, quo, ad quae consilia, redigor, et v. G. II, 29. | 38. alii *accire.* | 43. *res b. v.*, cf. X, 160. | 45. *Div.*, v. III, 383. | 46. *medendo*, eo, quod ille ei medetur; v. G. III,

Ut primum fari potuit, sic institit ore:
Quam pro me curam geris, hanc precor, optume, pro me
Deponas, letumque sinas pro laude pacisci.
Et nos tela, pater, ferrumque haud debile dextra
Spargimus; et nostro sequitur de volnere sanguis.
Longe illi dea mater erit, quae nube fugacem
Feminea tegat, et vanis sese occulat umbris.

At regina, nova pugnae conterrita sorte,
Flebat, et ardentem generum moritura tenebat:
Turne, per has ego te lacrimas, per si quis Amatae
Tangit honos animum, — spes tu nunc una, senectae
Tu requies miserae; decus inperiumque Latini
Te penes; in te omnis domus inclinata recumbit —
Unum oro: desiste manum committere Teucris.
Qui te cumque manent isto certamine casus,
Et me, Turne, manent; simul haec invisa relinquam
Lumina, nec generum Aenean captiva videbo.
Accepit vocem lacrimis Lavinia matris
Flagrantis perfusa genas, cui plurimus ignem
Subiecit rubor, et calefacta per ora cucurrit.
Indum sanguineo veluti violaverit ostro
Si quis ebur, aut mixta rubent ubi lilia multa
Alba rosa: talis virgo dabat ore colores.
Illum turbat amor, figitque in virgine voltus.
Ardet in arma magis, paucisque adfatur Amatam:
Ne, quaeso, ne me lacrimis, neve omine tanto
Prosequere in duri certamina Martis euntem,
O mater; neque enim Turno mora libera mortis.
Nuntius haec, Idmon, Phrygio mea dicta tyranno
Haud placitura refer: Cum primum crastina caelo
Puniceis invecta rotis Aurora rubebit,
Non Teucros agat in Rutulos; Teucrum arma quiescant,

215. | 48. sq. Servius: „quam pro salute mea sollicitudinem geris, hanc pro mea fama et gloria quaeso derelinquas; vir fortis enim gloriosam mortem praeponit saluti.“ | 51. *nostro*, v. II, 436. | 52. sq. Longe illi (puta *auxilium imploranti*, v. G. III, 562.) mater erit, s. frustra invocabit matrem, ut se, cum in fugam coniectus erit, tegat et occulat. | 53. *Feminea*, quippe circumfusa ei a matre. — Ridet Turnus originem Aeneae ut fictam proptereaque *vanas* dicit umbras, cavillans *vanam* spem in eo, quod nullum futurum esset, auxilio collocatam. | 54. *pugnae sorte*, Donatus: „genere et condicione pugnandi.“ | 56. v. II, 142. | 60. *Teucr.*, Aeneae, v. E. IV, 49. | 63. *Lumina haec*, cf. III, 600. et IV, 451. sqq. | 64. iunge *lacrimis perfusa*. | 65. sq. rubor prodidit calorem genis subiectum. | 67. cf. Hom. Il. IV, 141. | 72. *omine*, ipsis lacrimis ominosis; cf. Hom. Il. XXIV, 218. sq. | 74. si mors fatalis instat, non est mihi liberum moras ei iniicere, cf. Hom. Il. VI, 487—489. | 78. sq. *Non* Teucri

Et Rutuli: nostro dirimamus sanguine bellum:
Illo quaeratur coniunx Lavinia campo.
Haec ubi dicta dedit: rapidusque in tecta recessit;
Poscit equos, gaudetque tuens ante ora frementis,
Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia,
Qui candore nives anteirent, cursibus auras.
Circumstant properi aurigae manibusque lacessunt
Pectora plausa cavis et colla comantia pectunt.
Ipse dehinc auro squalentem alboque orichalco
Circumdat loricam humeris; simul aptat habendo
Ensemque clipeumque et rubrae cornua cristae;
Ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti
Fecerat et Stygia candentem tinxerat unda.
Exin, quae mediis ingenti adnixa columnae
Aedibus adstabat, validam vi corripit hastam,
Actoris Aurunci spolium, quassatque trementem,
Vociferans: Nunc, o numquam frustrata vocatus
Hasta meos, nunc tempus adest; te maxumus Actor,
Te Turni nunc dextra gerit; da sternere corpus
Loricamque manu valida lacerare revolsam
Semiviri Phrygis, et foedare in pulvere crinis
Vibratos calido ferro murraque madentis.
His agitur furiis; totoque ardentis ab ore
Scintillae absistunt; oculis micat acribus ignis.
Mugitus veluti cum prima in proelia taurus
Terrificos ciet atque irasci in cornua temptat,
Arboris obnixus trunco; ventosque lacessit
Ictibus, aut sparsa ad pugnam proludit arena.
Nec minus interea maternis saevus in armis
Aeneas acuit Martem et se suscitat ira,
Oblato gaudens conponi foedere bellum.
Tum socios maestique metum solatur Iuli,
Fata docens, regique iubet responsa Latino
Certa referre viros, et pacis dicere leges.

Rutulique universi pugnent, *sed* soli nos. | 81. *ubi ... que*, v. II, 692. | 83. *Pil.*, v. X, 619. — *Orith.*, v. G. IV, 463.; Orithyia uxor erat Boreae, patris praestantissimorum equorum, cf. Hom. Il. XX, 223. sqq. | 84. *Qui anteirent*, tales illos quidem, ut anteirent. | 85. *prop. aur.*, ὀτρηροὶ θεράποντες. — *lac. Pectora*, cf. G. III, 186. | 87. *squal.*, v. G. IV, 91. — *albo o.*: exstant in Museo Herculanensi vasa ex albicanti metallo, quod orichalcum putatur, facta. | 88. *habendo*, ad habendum, ut eum commode manu habere et tractare possit. | 89. *cornua*, i. e. galeam cum cornibus; et videntur cornua conos significare, quibus insertae erant cristae. | 91. cf. VIII, 450. sq. | 92. cf. Hom. Odyss. I, 127. sq. | 94. *Actoris*, Actori ereptum. | 95. quasi numen invocat hastam, cf. X, 773. | 96. *te m. A.*, sc. gessit; v. G. II, 1. | 99. *Sem.*, v. IV, 215. | 101. sq. Silius XI, 329.: „vibrat ab ore ignis atrox.“ | 104. sq. v. G. III, 232. sq. | 108. *ac. M.*, Servius: „Irritat se ad futura certamina.“ | 112.

Postera vix summos spargebat lumine montis
Orta dies, cum primum alto se gurgite tollunt
Solis equi, lucemque elatis naribus efflant:
Campum ad certamen magnae sub moenibus urbis
Dimensi Rutulique viri Teucrique parabant,
In medioque focos et dis communibus aras
Gramineas. Alii fontemque ignemque ferebant,
Velati limo, et verbena tempora vincti.
Procedit legio Ausonidum, pilataque plenis
Agmina se fundunt portis. Hinc Troius omnis
Tyrrhenusque ruit variis exercitus armis,
Haud secus instructi ferro, quam si aspera Martis
Pugna vocet. Nec non mediis in milibus ipsi
Ductores auro volitant ostroque superbi,
Et genus Assaraci Mnestheus, et fortis Asilas,
Et Messapus equum domitor, Neptunia proles.
Utque dato signo spatia in sua quisque recessit,
Defigunt telluri hastas et scuta reclinant.
Tum studio effusae matres et volgus inermum
Invalidique senes turris et tecta domorum
Obsedere, alii portis sublimibus adstant.
At Iuno e summo, qui nunc Albanus habetur, —
Tum neque nomen erat nec honos aut gloria monti —
Prospiciens tumulo campum aspectabat et ambas
Laurentum Troumque acies urbemque Latini.
Extemplo Turni sic est adfata sororem,
Diva deam, stagnis quae fluminibusque sonoris
Praesidet; hunc illi rex aetheris altus honorem
Iuppiter erepta pro virginitate sacravit:
Nympha, decus fluviorum, animo gratissima nostro,
Scis, ut te cunctis unam, quaecumque Latinae
Magnanimi Iovis ingratum ascendere cubile,

pac. d. l., cf. vs. 183. sqq. | 113. sqq. Postquam dies vix ortus est, primo mane campum parant. | 118. *commun.*, per quos uterque, Latinus et Aeneas, iuraturus erat; cf. VIII, 275. | 120. *limo*, puta *limo cinctu;* et limus est vestis, qua ab umbilico usque ad pedes tegebantur popae seminudi; ea in extrema ora habebat purpuram *limam*, i. e. obliquam, transversam. | 130. alii *tellure*, v. G. II, 290. — *reclinant* ad terram. | 131. *stud. eff.*, magno studio actae, v. G. II, 352. | 132. *turr. et t. d.*, tecta altarum domorum, cf. II, 445. VII, 160. | 133. *portis*, puta muris portisque. | 139. Non longe a fonte Numicii ad radices montis Albani fuit Iuturnae fons et fluvius et lacus. | 141. *sacr.*, sacrum s. diis convenientem honorem dedit. | 144. Usus est hac caesura aliquoties Silius, XII, 146.: „Rumpere compagem impositam, *ex*|pallescere caelum.“ XIV, 631.: „In morem pecudum *ef*|fudere cubilibus atris.“ XV, 104.: „Prosequitur labor; *an*|nitendum intrare volenti.“ — *ingratum*, cuius nulla aut mala gratia est; accipies hoc ita, ut de Iunone malam gratiam pellicibus Iovis referente

Praetulerim, caelique libens in parte locarim:
Disce tuum, ne me incuses, Iuturna, dolorem.
Qua visa est fortuna pati Parcaeque sinebant
Cedere res Latio, Turnum et tua moenia texi:
Nunc iuvenem inparibus video concurrere fatis,
Parcarumque dies et vis inimica propinquat.
Non pugnam aspicere hanc oculis, non foedera possum.
Tu pro germano si quid praesentius audes,
Perge; decet. Forsan miseros meliora sequentur.
Vix ea: cum lacrimas oculis Iuturna profudit,
Terque quaterque manu pectus percussit honestum.
Non lacrimis hoc tempus, ait Saturnia Iuno:
Adcelera, et fratrem, si quis modus, eripe morti;
Aut tu bella cie, conceptumque excute foedus.
Auctor ego audendi. Sic exhortata reliquit
Incertam et tristi turbatam volnere mentis.

Interea reges, ingenti mole Latinus
Quadriiugo vehitur curru, cui tempora circum
Aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
Solis avi specimen; bigis it Turnus in albis,
Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Hinc pater Aeneas, Romanae stirpis origo,
Sidereo flagrans clipeo et caelestibus armis,
Et iuxta Ascanius, magnae spes altera Romae,
Procedunt castris, puraque in veste sacerdos
Saetigerae fetum suis intonsamque bidentem
Attulit, admovitque pecus flagrantibus aris.
Illi ad surgentem conversi lumina solem
Dant fruges manibus salsas, et tempora ferro
Summa notant pecudum, paterisque altaria libant.
Tum pius Aeneas stricto sic ense precatur:
Esto nunc Sol testis et haec mihi Terra vocanti,

dictum sit; et v. VII, 425. | 147. *Qua*, quatenus. | 148. *Lat.*, Latinis. | 149. *inp. ... fatis*, Aeneae, cuius fata maiora sunt et potiora. | 151. *foed.*, cf. vs. 212. | 152. *audes*, v. VI, 468. | 153. *Perge*, age, fac, cf. IV, 114. | 155. *hon.*, v. G. II, 392. et supra VIII, 617. | 156. *hoc t.*, *nunc* tempus est. | 158. *conc.*, cf. vs. 13.; adde VII, 339. | 161. *Interea* **reges** ... ***Latinus*** ... ***vehitur***, ut Hom. Odyss. XII, 73.: „*οἱ δὲ δύω σκόπελοι, ὁ μὲν οὐρανὸν εὐρὺν ἱκάνει.*“ — *ing. mole*, ing. corpore, cf. II, 557. et V, 431. | 164. *spec.*, quo ostenditur Solem esse avum Latini, e Marica, puta, quam vel filiam vel neptem Solis fuisse existimabimus; cf. VII, 47—49. Alii, qui minime hic audiendi, tradunt Latinum filium fuisse Ulixis aut Telemachi et Circes. Ceterum Valer. Fl. VI, 58.: „dracones, Matris Horae *specimen*.“ | 169. Donatus: „pura, colore albo, nec purpurae variata picturis.“ | 172. alii *lumine.* | 173. *D. fr. m. s.*, molam salsam iniiciunt fronti pecudum. — *temp. f. S. not.*, cf. VI, 245. sq. | 174. *libant*, libando rigant. |

Quam propter tantos potui perferre labores,
Et Pater omnipotens, et tu Saturnia coniunx,
Iam melior, iam, diva, precor; tuque inclute Mavors,
Cuncta tuo qui bella, pater, sub numine torques;
Fontisque Fluviosque voco, quaeque aetheris alti
Religio, et quae caeruleo sunt numina ponto:
Cesserit Ausonio si fors victoria Turno,
Convenit Euandri victos discedere ad urbem;
Cedet Iulus agris; nec post arma ulla rebelles
Aeneadae referent, ferrove haec regna lacessent.
Sin nostrum adnuerit nobis Victoria Martem, —
Ut potius reor, et potius di numine firment —
Non ego nec Teucris Italos parere iubebo,
Nec mihi regna peto; paribus se legibus ambae
Invictae gentes aeterna in foedera mittant.
Sacra deosque dabo; socer arma Latinus habeto,
Inperium sollemne socer; mihi moenia Teucri
Constituent, urbique dabit Lavinia nomen.
Sic prior Aeneas; sequitur sic deinde Latinus,
Suspiciens caelum, tenditque ad sidera dextram:
Haec eadem, Aenea, Terram, Mare, Sidera, iuro,
Latonaeque genus duplex, Ianumque bifrontem,
Vimque deum infernam et duri sacraria Ditis;
Audiat haec Genitor, qui foedera fulmine sancit.
Tango aras, medios ignis et numina testor:
Nulla dies pacem hanc Italis nec foedera rumpet,
Quo res cumque cadent; nec me vis ulla volentem
Avertet, non, si tellurem effundat in undas,
Diluvio miscens, caelumque in Tartara solvat;
Ut sceptrum hoc — dextra sceptrum nam forte gerebat —
Numquam fronde levi fundet virgulta nec umbras,
Cum semel in silvis imo de stirpe recisum
Matre caret, posuitque comas et bracchia ferro;

177. Hom. Il. I, 162.: „ᾧ ἔπι πόλλ' ἐμόγησα." | 179. *Iam m., iam, d., pr.*, quae, si coniecturam facere licet ex rebus praesentibus, iam melior (placata) es et precor ut sis iam melior. | 180. *sub n. t.*, numini tuo subiecta moderaris. | 181. v. E. IV, 51. et supra VIII, 275. — *quaeq. aeth. R.*, i. e. divum s. sanctum aetherem. | 183. *Cess.*, v. III, 297. | 184. *Conv.*, ex legibus foederis, in quas conventum est, oportet. | 187. *nostr.*, v. G. IV, 22. | 190. cf. VII, 256. | 192. *S. d. d.*, religionem cultumque deorum patriorum, Vestae quidem ac Penatium, II, 293. 296. sq., se introducturum profitetur Aeneas. | 193. *soll.*, solitum; ergo salvum esto imperium, quod ante habuit, Latino. | 194. *urbi*, iam I, 5. significatae. | 199. *Vim*, κράτος, *deum inf.*, i. e. deorum inferorum, v. E. IX, 46. | 200. *fulm. s.*, vel fulmine tamquam ostento ea confirmans, vel fulmine persequens periuros. | 201. *Tango a.*, v. IV, 219. — *medios*, in medio positos. | 206. *Ut*, graviter asseverat, *so wahr*. | 209. *Matre*, arbore, cuius ex radicibus progerminavit, cf. G. II, 19.

Olim arbos; nunc artificis manus aere decoro
Inclusit, patribusque dedit gestare Latinis.
Talibus inter se firmabant foedera dictis
Conspectu in medio procerum. Tum rite sacratas
In flammam iugulant pecudes, et viscera vivis
Eripiunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
At vero Rutulis inpar ea pugna videri
Iamdudum, et vario misceri pectora motu;
Tum magis, ut propius cernunt non viribus aequis.
Adiuvat incessu tacito progressus et aram
Suppliciter venerans demisso lumine Turnus,
Tabentesque genae et iuvenali in corpore pallor.
Quem simul ac Iuturna soror crebrescere vidit
Sermonem, et volgi variare labantia corda,
In medias acies, formam adsimulata Camerti, —
Cui genus a proavis ingens, clarumque paternae
Nomen erat virtutis, et ipse acerrimus armis —
In medias dat sese acies, haud nescia rerum,
Rumoresque serit varios, ac talia fatur:
Non pudet, o Rutuli, pro cunctis talibus unam
Obiectare animam? numerone an viribus aequi
Non sumus? En, omnes et Troes et Arcades hi sunt,
Fatalisque manus, infensa Etruria Turno.
Vix hostem, alterni si congrediamur, habemus.
Ille quidem ad superos, quorum se devovet aris,
Succedet fama, vivusque per ora feretur;
Nos, patria amissa, dominis parere superbis
Cogemur, qui nunc lenti consedimus arvis.
Talibus incensa est iuvenum sententia dictis
Iam magis atque magis, serpitque per agmina murmur;
Ipsi Laurentes mutati ipsique Latini.
Qui sibi iam requiem pugnae rebusque salutem

— Ceterum v. G. II, 368. | 213. *rite s.*, cf. vs. 172—174. | 214. Donatus: „In flammam fundebatur sanguis animalium, et antequam morerentur, extrahebantur eorum viscera et aris imponebantur.“ cf. etiam XI, 82. et v. G. II, 194. | 218. *cernunt* Aenean et Turnum imparibus viribus. | 219. *Adi.*, auget motum illum animorum sollicitudo Turni et incessu et vultu significata. | 227. *haud n. r.*, haud ignorans, quid agendum sibi sit et quomodo. | 232. *Fatalis*, quae secundum fata se cum Aenea coniunxit, cf. VIII, 498. sqq., cuique (sic enim tacita mente, ipso vocis temperamento prodita, Iuturna cogitasse putanda est) fatale est cum Aenea superari. — *infensa* propter Mezentium, hospitio a Turno exceptum, VIII, 493. | 233. cf. Hom. Il. II, 123. sqq.; vix est satis hostium, ut alterni nostrorum cum singulis hostibus congredi possint. | 234. sq. Turnus quidem immortalem consequetur gloriam, quippe sacris nostrorum deorum tuendis se consecrans; cf. vs. 192. | 235. *vivus*, Tibull. I, 4, 65.: „Quem referent Musae, *vivet*, dum“ *cet.* | 238. *sentent.*, animus. | 240. *Ipsi L.*, non Rutuli soli, cf. vs. 216.

Sperabant, nunc arma volunt, foedusque precantur
Infectum, et Turni sortem miserantur iniquam.
His aliud maius Iuturna adiungit, et alto
Dat signum caelo, quo non praesentius ullum
Turbavit mentes Italas, monstroque fefellit.
Namque volans rubra fulvus Iovis ales in aethra
Litoreas agitabat aves turbamque sonantem
Agminis aligeri: subito cum lapsus ad undas
Cycnum excellentem pedibus rapit inprobus uncis.
Arrexere animos Itali, cunctaeque volucres
Convertunt clamore fugam, mirabile visu,
Aetheraque obscurant pennis, hostemque per auras
Facta nube premunt, donec vi victus et ipso
Pondere defecit, praedamque ex unguibus ales
Proiecit fluvio, penitusque in nubila fugit.
Tum vero augurium Rutuli clamore salutant,
Expediuntque manus; primusque Tolumnius augur,
Hoc erat, hoc, votis, inquit, quod saepe petivi.
Accipio, adgnoscoque deos; me, me duce ferrum
Corripite, o miseri, quos inprobus advena bello
Territat, invalidas ut aves, et litora vestra
Vi populat. Petet ille fugam, penitusque profundo
Vela dabit. Vos unanimi densate catervas,
Et regem vobis pugna defendite raptum.
Dixit, et adversos telum contorsit in hostis
Procurrens; sonitum dat stridula cornus, et auras
Certa secat. Simul hoc, simul ingens clamor, et omnes
Turbati cunei, calefactaque corda tumultu.
Hasta volans, ut forte novem pulcherrima fratrum
Corpora constiterant contra, quos fida crearat
Una tot Arcadio coniunx Tyrrhena Gylippo,
Horum unum ad medium, teritur qua sutilis alvo
Balteus et laterum iuncturas fibula mordet,
Egregium forma iuvenem et fulgentibus armis,
Transadigit costas, fulvaque effundit arena.
At fratres, animosa phalanx accensaque luctu,

229. | 250. *inpr.*, v. G. I, 119. | 252. *Conv. fugam*, quae ante fugerant, convertunt se et redeunt. | 254. *nube facta*, ut *agmine facto*, v. I, 82. | 256. *fluvio*, v. E. II, 30. | 258. proprie arma expediuntur; quod quia per manus fit, ipsae manus hic expediri dicuntur. | 259. *saepe*, i. e. valde, multum, ut *ter felix*, *terque quaterque beati.* | 260. *Accipio* omen, cf. Ovid. Met. VII, 620. — *deos*, numen et voluntatem deorum. | 263. *prof.*, v. E, II, 30. | 269. *cunei*, ut *cavea* V, 340. | 273. *ad med.*, media parte corporis. — *qua* (ubi) ... *alvo*, v. E. I, 54. — *sutilis*, laneus, ut videtur, vel coriaceus, in quo fortasse lamellae aereae illigatae erant. | 274. *latera* videntur dici utraque extrema pars baltei, quae fibula coniungitur. | 276. *unum* ... *Transad.*

Pars gladios stringunt manibus, pars missile ferrum
Corripiunt, caecique ruunt. Quos agmina contra
Procurrunt Laurentum; hinc densi rursus inundant
Troes Agyllinique et pictis Arcades armis.
Sic omnis amor unus habet decernere ferro.
Diripuere aras; it toto turbida caelo
Tempestas telorum, ac ferreus ingruit imber;
Craterasque focosque ferunt. Fugit ipse Latinus
Pulsatos referens infecto foedere divos.
Infrenant alii currus, aut corpora saltu
Subiiciunt in equos, et strictis ensibus adsunt.
Messapus regem, regisque insigne gerentem,
Tyrrhenum Aulesten, avidus confundere foedus,
Adverso proterret equo; ruit ille recedens,
Et miser oppositis a tergo involvitur aris
In caput inque humeros. At fervidus advolat hasta
Messapus, teloque orantem multa trabali
Desuper altus equo graviter ferit, atque ita fatur:
Hoc habet; haec melior magnis data victima divis.
Concurrunt Itali, spoliantque calentia membra.
Obvius ambustum torrem Corynaeus ab ara
Corripit, et venienti Ebyso plagamque ferenti
Occupat os flammis; olli ingens barba reluxit,
Nidoremque ambusta dedit; super ipse secutus
Caesariem laeva turbati corripit hostis,
Inpressoque genu nitens terrae adplicat ipsum;
Sic rigido latus ense ferit. Podalirius Alsum,
Pastorem, primaque acie per tela ruentem,
Ense sequens nudo superimminet; ille securi
Adversi frontem mediam mentumque reducta
Disiicit, et sparso late rigat arma cruore.
Olli dura quies oculos et ferreus urguet
Somnus; in aeternam clauduntur lumina noctem.
At pius Aeneas dextram tendebat inermem

costas, ut Hom. Il. VII, 14.; „*'Ιφίνοον βάλε δουρὶ ὦμον.*“ | 280. *densi inund.*, densi undarum instar irruunt. | 281. *Agyll.*, v. VII, 652. — *pict.*, v. VIII, 588. | 283—286. Summam, quae consecuta est, perturbationem pulchre describit poeta diversas res uno tempore gestas breviter perstringens. *Alii* diripiunt aras et torribus pugnant, cf. vs. 298., *alii* torquent iacula, quorum multitudo obumbrat aethera (cf. vs. 578.), tamquam vento actae nubes caelum faciunt turbidum; *alii*, ministri sacrorum, crateras et focos, altaria ex aere facta arae imposita, auferunt fugiuntque; fugit ipse etiam Latinus referens deos pulsatos, fugatos laesoque foedere violatos. | 287. *currus*, v. G. I, 514. | 289. *regem*, regulum aliquem Etruscum, Lartem. | 296. *Hoc habet*, sedet vulnus. — *melior*, v. V, 483. | 303. *ipsum*, v. G. II, 297. | 307. *red.*, v. V, 478. | 309. v. X, 745. | 311. sq. En pietatem Aeneae, tantum foederis religione confisi, ut vel in foedissima rerum perturbatione non cogitarit de

Nudato capite, atque suos clamore vocabat:
Quo ruitis? quaeve ista repens discordia surgit?
O cohibete iras! ictum iam foedus, et omnes
Conpositae leges; mihi ius concurrere soli;
Me sinite, atque auferte metus: ego foedera faxo
Firma manu; Turnum debent haec iam mihi sacra.
Has inter voces, media inter talia verba,
Ecce, viro stridens alis adlapsa sagitta est,
Incertum, qua pulsa manu, quo turbine adacta,
Quis tantam Rutulis laudem, casusne deusne,
Attulerit; pressa est insignis gloria facti,
Nec sese Aeneae iactavit volnere quisquam.
Turnus, ut Aenean cedentem ex agmine vidit
Turbatosque duces, subita spe fervidus ardet;
Poscit equos atque arma simul, saltuque superbus
Emicat in currum, et manibus molitur habenas.
Multa virum volitans dat fortia corpora Leto;
Seminecis volvit multos, aut agmina curru
Proterit, aut raptas fugientibus ingerit hastas.
Qualis apud gelidi cum flumina concitus Hebri
Sanguineus Mavors clipeo increpat, atque furentis
Bella movens inmittit equos; illi aequore aperto
Ante Notos Zephyrumque volant; gemit ultima pulsu
Thraca pedum; circumque atrae Formidinis ora,
Iraeque, Insidiaeque, dei comitatus, aguntur:
Talis equos alacer media inter proelia Turnus
Fumantis sudore quatit, miserabile caesis
Hostibus insultans; spargit rapida ungula rores
Sanguineos, mixtaque cruor calcatur arena.
Iamque Neci Sthenelumque dedit Thamyrimque Pholumque,
Hunc congressus et hunc, illum eminus; eminus ambo
Imbrasidas, Glaucum atque Laden, quos Imbrasus ipse
Nutrierat Lycia, paribusque ornaverat armis,
Vel conferre manum, vel equo praevertere ventos.
Parte alia media Eumedes in proelia fertur,
Antiqui proles bello praeclara Dolonis,

se aut tegendo aut armando. | 316. *metus*, ne ad irritum ceciderit hoc foedus. — *faxo* est cum fide promittentis, v. IX, 282. | 317. *manu*, pugna cum Turno ineunda. — *Turn. d. h. i. m. s.*, his iam sacris effectum est, ut Turnus debeat mecum congredi, nec opus est vestris armis. | 319. *alis*, quippe pinnata. | 321. Alii *casusve deusve*. | 322. *Pressa est* silentio. | 326. *superbus*, referes hoc ad animum subita spe ferocem factum. | 329. *Sem. volvit*, faciens scilicet, ut volvantur (se volvant) semineces. | 330. *raptas*, de corporibus caesorum puta. | 331. *concitus* cursu, ut est vs. 902. | 332. *clipeo* concusso. | 333. *inmitt.*, immissis habenis agit, cf. V, 146. | 335. sq. cf. Hom. Il. IV, 440. | 342. *congressus*, collatis manibus. | 345. ut vel pedites vel ex equo

Nomine avum referens, animo manibusque parentem,
Qui quondam, castra ut Danaum speculator adiret,
Ausus Pelidae pretium sibi poscere currus;
Illum Tydides alio pro talibus ausis
Adfecit pretio, nec equis adspirat Achillis.
Hunc procul ut campo Turnus prospexit aperto,
Ante levi iaculo longum per inane secutus,
Sistit equos biiugis et curru desilit, atque
Semianimi lapsoque supervenit, et, pede collo
Inpresso, dextrae mucronem extorquet et alto
Fulgentem tinguit iugulo, atque haec insuper addit:
En, agros, et, quam bello, Troiane, petisti,
Hesperiam metire iacens: haec praemia, qui me
Ferro ausi temptare, ferunt; sic moenia condunt.
Huic comitem Asbyten coniecta cuspide mittit,
Chloreaque Sybarimque Daretaque Thersilochumque
Et sternacis equi lapsum cervice Thymoeten.
Ac velut Edoni Boreae cum spiritus alto
Insonat Aegaeo, sequiturque ad litora fluctus;
Qua venti incubuere, fugam dant nubila caelo;
Sic Turno, quacumque viam secat, agmina cedunt
Conversaeque ruunt acies; fert impetus ipsum,
Et cristam adverso curru quatit aura volantem.
Non tulit instantem Phegeus animisque frementem;
Obiecit sese ad currum, et spumantia frenis
Ora citatorum dextra detorsit equorum.
Dum trahitur pendetque iugis, hunc lata retectum
Lancea consequitur, rumpitque infixa bilicem
Loricam, et summum degustat volnere corpus.
Ille tamen clipeo obiecto conversus in hostem
Ibat, et auxilium ducto mucrone petebat:
Cum rota praecipitem et procursu concitus axis
Inpulit effunditque solo, Turnusque secutus
Imam inter galeam summi thoracis et oras
Abstulit ense caput, truncumque reliquit arenae.
Atque ea dum campis victor dat funera Turnus,
Interea Aenean Mnestheus et fidus Achates
Ascaniusque comes castris statuere cruentum,
Alternos longa nitentem cuspide gressus.

pugnarent. | 349. sq. cf. Hom. Il. X, 314—327. | 351. cf. Hom. l. l. vs. 455. sq. | 352. *nec adsp.*, desiit adspirare. | 354. *inane*, spatium. | 363. *Chloreaqué S.*, v. III, 464. | 367. *fug. d.*, v. V, 276. | 372. *spum. fr. o.*, ora frenos spumantes, i. e. spuma oblitos, habentia. | 374. *retect.*, dum equos Turni detorquens latus dextrum tegere clipeo non potest, apertum latus ferit lancea. | 375. *bil.*, v. III, 467. | 386. putabimus Aeneam, quoties vulneratum pedem promoveret, claudicasse seque hasta nixum sustentasse; Silius VI, 79.: „Lapsan-

Saevit, et infracta luctatur arundine telum
Eripere, auxilioque viam, quae proxuma, poscit:
Ense secent lato volnus, telique latebram
Rescindant penitus, seseque in bella remittant.
Iamque aderat Phoebo ante alios dilectus Iapis
Iasides, acri quondam cui captus amore
Ipse suas artis, sua munera, laetus Apollo
Augurium citharamque dabat celerisque sagittas.
Ille, ut depositi proferret fata parentis,
Scire potestates herbarum usumque medendi
Maluit et mutas agitare inglorius artis.
Stabat acerba fremens, ingentem nixus in hastam,
Aeneas, magno iuvenum et maerentis Iuli
Concursu, lacrimis inmobilis. Ille retorto
Paeonium in morem senior succinctus amictu,
Multa manu medica Phoebique potentibus herbis
Nequiquam trepidat, nequiquam spicula dextra
Sollicitat prensatque tenaci forcipe ferrum.
Nulla viam Fortuna regit; nihil auctor Apollo
Subvenit; et saevus campis magis ac magis horror
Crebrescit, propiusque malum est. Iam pulvere caelum
Stare vident, subeuntque equites, et spicula castris
Densa cadunt mediis. It tristis ad aethera clamor
Bellantum iuvenum et duro sub Marte cadentum.
Hic Venus, indigno nati concussa dolore,
Dictamnum genetrix Cretaea carpit ab Ida,
Puberibus caulem foliis et flore comantem
Purpureo; non illa feris incognita capris
Gramina, cum tergo volucres haesere sagittae.
Hoc Venus, obscuro faciem circumdata nimbo,
Detulit; hoc fusum labris splendentibus amnem
Inficit, occulte medicans, spargitque salubris
Ambrosiae sucos et odoriferam panaceam.
Fovit ea volnus lympha longaevus Iapis

tes *fultum* truncata cuspide gressus." Valer. Fl. II, 93.: „*Alternos* aegro *cunctantem* poplite *gressus*." | 387. frangit Aeneas arundinem, ut ipsam cuspidem teli in femur adactam prehendere possit. | 394. *dabat*, dare volebat, offerebat, v. VI, 468. | 397. *mutas*, quae silentur, ignobiles; Silius III, 579.: „*mutum* volvens inglorius aevum." | 398. *ac. fr.*, v. G. III, 149. | 399. *et*, v. VII, 237. | 400. *Ille ... senior*, v. V, 521. | 401. *Paeon.*, v. V, 269. | 403. *trepidat*, cum trepidatione quadam tentat. | 405. Nullo modo fortuna regit et adiuvat rationem medendi; et v. II, 583. — *auctor* medicae artis. | 406. *horror*, terror. | 407. sq. v. VI, 300. | 413. *Pub.*, adultis, qualibus opus erat ad medendum. | 414. sq. Cic. de Nat. Deor. II, 50.: „Auditum est, capras feras in Creta, cum essent confixae venenatis sagittis, herbam quaerere, quae dictamnus vocaretur, quam cum gustavissent, sagittas excidere dicunt e corpore." | 417. v. E. II, 30. | 418. *medic.*, efficiens, ut vim medicam traheret aqua illa. | 420. *Fov.*, v.

Ignorans, subitoque omnis de corpore fugit
Quippe dolor, omnis stetit imo volnere sanguis.
Iamque secuta manum, nullo cogente, sagitta
Excidit, atque novae rediere in pristina vires.
Arma citi properate viro! quid statis? Iapis
Conclamat, primusque animos accendit in hostem.
Non haec humanis opibus, non arte magistra
Proveniunt, neque te, Aenea, mea dextera servat;
Maior agit deus atque opera ad maiora remittit.
Ille avidus pugnae suras incluserat auro
Hinc atque hinc, oditque moras, hastamque coruscat.
Postquam habilis lateri clipeus loricaque tergo est,
Ascanium fusis circum conplectitur armis,
Summaque per galeam delibans oscula fatur:
Disce, puer, virtutem ex me verumque laborem,
Fortunam ex aliis. Nunc te mea dextera bello
Defensum dabit, et magna inter praemia ducet:
Tu facito, mox cum matura adoleverit aetas,
Sis memor, et te animo repetentem exempla tuorum
Et pater Aeneas et avunculus excitet Hector.

Haec ubi dicta dedit, portis sese extulit ingens,
Telum inmane manu quatiens; simul agmine denso
Antheusque Mnestheusque ruunt, omnisque relictis
Turba fluit castris. Tum caeco pulvere campus
Miscetur, pulsuque pedum tremit excita tellus.
Vidit ab adverso venientis aggere Turnus,
Videre Ausonii, gelidusque per ima cucurrit
Ossa tremor; prima ante omnis Iuturna Latinos
Audiit adgnovitque sonum, et tremefacta refugit.
Ille volat, campoque atrum rapit agmen aperto.
Qualis ubi ad terras abrupto sidere nimbus
It mare per medium; miseris, heu, praescia longe

G. IV, 229. | 422. *Quippe*, *εἰκότως*. — *dolór*, v. E. IX, 66. | 427. *a. mag.*, v. VIII, 442. | 429. *M. a. d.*, magnus aliqui deus concitat te, ad pugnam puta. | 430. *inclus.*, v. VIII, 219. | 432. *habilis est*, accommodatus est, cf. II, 393. | 433. iunge *circumfusis.* | 435. sq. Ex me pete exemplum virtutis tolerantiaeque magnorum laborum, fortunae ex aliis. Soph. Ai. 550. sq.: „*ὦ παῖ, γένοιο πατρὸς εὐτυχέστερος, τὰ δ' ἄλλ' ὅμοιος· καὶ γένοι' ἂν οὐ κακός.*“ | 437. *Def.*, *d.*, v. IX, 323. — *inter pr.*, ad praemia, novum regnum puta, ita, ut te quasi circumfluant res florentissimae; Cic. Catil. I, 4.: „dico te priore nocte venisse *inter* falcarios;“ et cf. E. II, 3. | 438. *mat. ad.*, v. VI, 346. | 444. *caeco*, v. VIII, 253. — *pulv. c. misc.*, pulvis turbatur in campo. | 445. *tr. exc.*, tremit quasi terrore aliquo excitata et exsultans, ut VII, 722.: „pulsuque pedum *conterrita* tellus.“ | 447. v. G. III, 272. | 450. *atrum*, Servius: „pulveris nube coopertum.“ | 451. *sidere*, nube et procella, cf. II, 416. III, 199. G. III, 259. et v.

Horrescunt corda agricolis; dabit ille ruinas
Arboribus, stragemque satis; ruet omnia late;
Ante volant, sonitumque ferunt ad litora venti:
Talis in adversos ductor Rhoeteius hostis
Agmen agit; densi cuneis se quisque coactis
Adglomerant. Ferit ense gravem Thymbraeus Osirim,
Archetium Mnestheus, Epulonem obtruncat Achates,
Ufentemque Gyas; cadit ipse Tolumnius augur,
Primus in adversos telum qui torserat hostis.
Tollitur in caelum clamor, versique vicissim
Pulverulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
Ipse neque aversos dignatur sternere Morti,
Nec pede congressos aequo nec tela ferentis
Insequitur; solum densa in caligine Turnum
Vestigat lustrans, solum in certamina poscit.
Hoc concussa metu mentem Iuturna virago
Aurigam Turni media inter lora Metiscum
Excutit, et longe lapsum temone relinquit;
Ipsa subit, manibusque undantis flectit habenas,
Cuncta gerens, vocemque et corpus et arma Metisci.
Nigra velut magnas domini cum divitis aedes
Pervolat et pennis alta atria lustrat hirundo,
Pabula parva legens nidisque loquacibus escas;
Et nunc porticibus vacuis, nunc humida circum
Stagna sonat: similis medios Iuturna per hostis
Fertur equis, rapidoque volans obit omnia curru;
Iamque hic germanum, iamque hic ostentat ovantem;
Nec conferre manum patitur; volat avia longe.
Haud minus Aeneas tortos legit obvius orbis,
Vestigatque virum et disiecta per agmina magna
Voce vocat. Quotiens oculos coniecit in hostem,
Alipedumque fugam cursu temptavit equorum,
Aversos totiens currus Iuturna retorsit.
Heu, quid agat? Vario nequiquam fluctuat aestu,
Diversaeque vocant animum in contraria curae.
Huic Messapus, uti laeva duo forte gerebat
Lenta, levis cursu, praefixa hastilia ferro,
Horum unum certo contorquens dirigit ictu.

XI, 259. | 456. *Rhoet.*, v. III, 108. | 457. Servius: „Densentur, ut cuneatim dimicent, in cuneorum modum compositi.“ | 458. *grav.*, v. X, 207. | 460. sq. cf. vs. 258. 266. | 463. cf. V. 586. | 464. *Ipse*, Aeneas, v. II, 394. — *st. M.*, v. VIII, 566. | 465. *aequo*, ut aequa sit pugna. | 468. *Hoc*, v. II, 171. — *ment. conc.*, v. E. III, 106. | 469. *med. int. l.*, in media aurigatione. | 473. *aedes*, villam puta aliquam. | 480. *conf. manum* cum Aenea scilicet. | 481. *tort. l. o. o.*, varias implicatasque persequitur vias, ut obvius Turno fiat. | 484. *fug. tempt. c.*, equos fugientes assequi temptavit. | 488. *Huic*, Aeneae. |

Substitit Aeneas, et se collegit in arma,
Poplite subsidens; apicem tamen incita summum
Hasta tulit, summasque excussit vertice cristas.
Tum vero adsurgunt irae; insidiisque subactus,
Diversos ubi sentit equos currumque referri,
Multa Iovem et laesi testatus foederis aras,
Iam tandem invadit medios, et Marte secundo
Terribilis saevam nullo discrimine caedem
Suscitat, irarumque omnis effundit habenas.
Quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmine caedes
Diversas, obitumque ducum, quos aequore toto
Inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troius heros,
Expediat? tanton placuit concurrere motu,
Iuppiter, aeterna gentis in pace futuras?
Aeneas Rutulum Sucronem, — ea prima ruentis
Pugna loco statuit Teucros — haud multa morantem,
Excipit in latus, et, qua fata celerrima, crudum
Transadigit costas et cratis pectoris ensem.
Turnus equo deiectum Amycum fratremque Diorem,
Congressus pedes, hunc venientem cuspide longa,
Hunc mucrone ferit, curruque abscisa duorum
Suspendit capita, et rorantia sanguine portat.
Ille Talon Tanaimque Neci fortemque Cethegum,
Tris uno congressu, et maestum mittit Oniten,
Nomen Echionium matrisque genus Peridiae;
Hic fratres Lycia missos et Apollinis agris,
Et iuvenem exosum nequiquam bella Menoeten,
Arcada, piscosae cui circum flumina Lernae
Ars fuerat pauperque domus, nec nota potentum
Munera, conductaque pater tellure serebat.
Ac velut inmissi diversis partibus ignes
Arentem in silvam et virgulta sonantia lauro:

489. *Lenta*, v. VII, 164. | 491. v. X, 412. | 492. κύψας Hom. Il. XXI, 69. | 494. *subact.*, victus ira propter insidias a Messapo ei factas. | 496. Alii *testatur.* | 501. *Div.*, diversis locis factas. | 502. *Inque v.*, v. G. I, 142. | 505. *ruentes*, non fugientes, sed intelliges Aeneam cum suo agmine (cf. vs. 456. sq.) per ordines ruentem, dum insequitur Turnum. | 506. *mor.*, qui Aeneam non multum moratur, non multum ei facessit negotii; alii *moratus.* | 507. *Exc. i. l.*, exceptum vulnerat in latere; cf. X, 387. — *crudum*, cruentum. | 509. *Dior.*, cf. V, 297. | 513. *Ille*, Aeneas. — *Neci*, v. VIII, 566. | 514. *maest.*, ipsa morte, quam subibat, contristatum. | 515. *Nom. Ech.*, ipse erat Echionius, s. Echionides, filius Echionis; et cf. VI, 763. — *genus*, cf. VII, 556. | 516. *Hic*, Turnus, Clarum et Themonem, cf. X, 126. — in Lycia erant Patara ibique oraculum Apollinis. | 520. *Munera:* Menoetes pauper fuit piscator, exosus bellum; potentes Romani contra nihil magis cupiebant, quam imperia; haec sunt potentum munera. | 522. *virg. s. l.* sunt virgulta laurea, quae crepant incensa, cf. Tibull. II, 5, 81. Ovid.

Aut ubi decursu rapido de montibus altis
Dant sonitum spumosi amnes, et in aequora currunt
Quisque suum populatus iter: non segnius ambo
Aeneas Turnusque ruunt per proelia; nunc, nunc
Fluctuat ira intus; rumpuntur nescia vinci
Pectora; nunc totis in volnera viribus itur.
Murranum hic, atavos et avorum antiqua sonantem
Nomina, per regesque actum genus omne Latinos,
Praecipitem scopulo atque ingentis turbine saxi
Excutit, effunditque solo; hunc lora et iuga subter
Provolvere rotae; crebro super ungula pulsu
Incita nec domini memorum proculcat equorum.
Ille ruenti Hyllo animisque inmane frementi
Occurrit, telumque aurata ad tempora torquet:
Olli per galeam fixo stetit hasta cerebro.
Dextera nec tua te, Graium fortissime, Cretheu,
Eripuit Turno; nec di texere Cupencum,
Aenea veniente, sui; dedit obvia ferro
Pectora, nec misero clipei mora profuit aerei.
Te quoque Laurentes viderunt, Aeole, campi
Oppetere et late terram consternere tergo;
Occidis, Argivae quem non potuere phalanges
Sternere, nec Priami regnorum eversor Achilles;
Hic tibi mortis erant metae, domus alta sub Ida,
Lyrnesi domus alta, solo Laurente sepulchrum.
Totae adeo conversae acies, omnesque Latini,
Omnes Dardanidae, Mnestheus, acerque Serestus,
Et Messapus equum domitor, et fortis Asilas,
Tuscorumque phalanx, Euandrique Arcades alae,
Pro se quisque viri summa nituntur opum vi;
Nec mora, nec requies; vasto certamine tendunt.
Hic mentem Aeneae genetrix pulcherrima misit,
Iret ut ad muros, urbique adverteret agmen
Ocius et subita turbaret clade Latinos.

Fast. I, 344. Plin. Nat. Hist. XV, 40.: „Laurus manifesto abdicat ignes *crepitu* et quadam detestatione.“ | 527. *rump.*, rumpuntur quasi pectora exaestuante ira', quam continere non possunt. | 529. *hic*, Aeneas. — *son.*, iactantem. | 530. *genus*, similiter vs. 516.; descendebat ei genus per stirpem regum Latinorum. | 532. *Excutit* curru. — *subter lora*, lora ipsa, quibus regebantur equi, ad terram defluxerant, iisque impeditum putabimus Murranum. | 533. *rotae*, v. G. III, 114. | 534. *nec memor.*, i. e. immemorum; Liv. I, 25.: „qui *nec procul* aberat.“ Cic. Catil. II, 4, 8.: „Nemo non modo Romae, sed *nec ullo* in angulo totius Italiae.“ | 535. *Ille*, Turnus. | 536. *aur. ad temp.*, cf. vs. prox., et IX, 50. | 541. v. E. VI, 78. | 546. *mort. metae*, ut θανάτοιο τέλος apud Homer. Il. III, 309. | 548. *conversae* inter se ad pugnandum. — *omnesq. L. Omn. Dard.*, i. e. omnes et Latini et Dardanidae, v. E. IV, 6. | 550. *domitór*, v. E. IX, 66. | 556.

Ille, ut vestigans diversa per agmina Turnum
Huc atque huc acies circumtulit, aspicit urbem
Immunem tanti belli atque inpune quietam.
Continuo pugnae accendit maioris imago;
Mnesthea Sergestumque vocat fortemque Serestum
Ductores, tumulumque capit, qua cetera Teucrum
Concurrit legio, nec scuta aut spicula densi
Deponunt. Celso medius stans aggere fatur:
Ne qua meis esto dictis mora; Iuppiter hac stat;
Neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.
Urbem hodie, caussam belli, regna ipsa Latini,
Ni frenum accipere et victi parere fatentur,
Eruam, et aequa solo fumantia culmina ponam.
Scilicet exspectem, libeat dum proelia Turno
Nostra pati, rursusque velit concurrere victus?
Hoc caput, o cives, haec belli summa nefandi.
Ferte faces propere, foedusque reposcite flammis.
Dixerat, atque animis pariter certantibus omnes
Dant cuneum, densaque ad muros mole feruntur.
Scalae inproviso subitusque adparuit ignis.
Discurrunt alii ad portas primosque trucidant,
Ferrum alii torquent et obumbrant aethera telis.
Ipse inter primos dextram sub moenia tendit
Aeneas, magnaque incusat voce Latinum,
Testaturque deos iterum se ad proelia cogi,
Bis iam Italos hostis, haec iam altera foedera rumpi.
Exoritur trepidos inter discordia civis:
Urbem alii reserare iubent et pandere portas
Dardanidis, ipsumque trahunt in moenia regem;
Arma ferunt alii et pergunt defendere muros:
Inclusas ut cum latebroso in pumice pastor
Vestigavit apes, fumoque inplevit amaro;
Illae intus trepidae rerum per cerea castra
Discurrunt, magnisque acuunt stridoribus iras;

clade, incensa eversaque urbe, cf. vs. 569. | 560. *accendit* animum eius. | 563. sq. *nec ... Deponunt*: en morem Romanorum militum imperatorem concionantem sub armis audientium ad Aeneae tempora relatum. | 565. *Iupp. h. st.*, hac parte, a nostra stat causa contra eos, qui foedus violaverunt. | 566. *mihi* animum prodit minantis, v. E. VIII, 6. | 567. *caus. b.*, quia caput est populi bellum inferentis, cf. vs. 572. | 569. *ponam*, faciam; Soph. Antig. 670.: „ἤδ' (ἡ ἀναρχία) ἀναστάτους οἴκους τίθησιν." | 572. *haec b. s.*, hic vertitur cardo belli; cf. vs. 567. | 575. *D. cun.*, v. vs. 457. et V, 276. | 577. *pr. tr.*, cf. II, 334. sq. | 582. prius foedus significatur VII, 285. | 586. *pergunt*, eunt, militare verbum. | 587. sq. cf. G. IV, 228. sqq. | 588. Ut Graeci poetae Aoristo utuntur in comparationibus et generalibus sententiis ex usu et consuetudine rerum ante actarum collectis, ita Latini Perfecto; et v. G. I, 49. | 589. *tr. rer.*, trepidantes et incertae, quid agant, s.

Volvitur ater odor tectis; tum murmure caeco
Intus saxa sonant; vacuas it fumus ad auras.
Accidit haec fessis etiam fortuna Latinis,
Quae totam luctu concussit funditus urbem.
Regina ut tectis venientem prospicit hostem,
Incessi muros, ignis ad tecta volare,
Nusquam acies contra Rutulas, nulla agmina Turni:
Infelix pugnae iuvenem in certamine credit
Exstinctum, et, subito mentem turbata dolore,
Se caussam clamat crimenque caputque malorum,
Multaque per maestum demens effata furorem,
Purpureos moritura manu discindit amictus,
Et nodum informis leti trabe nectit ab alta.
Quam cladem miserae postquam accepere Latinae,
Filia prima manu flavos Lavinia crinis
Et roseas laniata genas, tum cetera circum
Turba, furit; resonant late plangoribus aedes.
Hinc totam infelix volgatur fama per urbem.
Demittunt mentes; it scissa veste Latinus,
Coniugis attonitus fatis urbisque ruina,
Canitiem inmundo perfusam pulvere turpans,
Multaque se incusat, qui non acceperit ante
Dardanium Aenean, generumque adsciverit ultro.
Interea extremo bellator in aequore Turnus
Palantis sequitur paucos iam segnior, atque
Iam minus atque minus successu laetus equorum.
Attulit hunc illi caecis terroribus aura
Commixtum clamorem, arrectasque inpulit auris
Confusae sonus urbis et inlaetabile murmur.
Hei mihi! quid tanto turbantur moenia luctu?
Quisve ruit tantus diversa clamor ab urbe?
Sic ait, adductisque amens subsistit habenis.
Atque huic, in faciem soror ut conversa Metisci
Aurigae currumque et equos et lora regebat,
Talibus occurrit dictis: Hac, Turne, sequamur
Troiugenas, qua prima viam victoria pandit;
Sunt alii, qui tecta manu defendere possint.
Ingruit Aeneas Italis et proelia miscet,
Et nos saeva manu mittamus funera Teucris.
Nec numero inferior, pugnae nec honore recedes.
Turnus ad haec:
O soror, et dudum adgnovi, cum prima per artem

incertae rerum suarum; v. I, 178. | 603. Eurip. Hippol. 802.: „βρόχον κρεμαστὸν ἀγχόνης ἀνήψατο.“ | 616. *successu equor.*, successu pugnae equestris; ob tarditatem fessorum equorum. | 617. *caecis*, quorum causam ignorabat. | 629. *mitt. f. T.*, inferamus mortem, causam funerum, Teucris. | 630. *numero* caesorum. | 632. *agnovi* te; simi-

Foedera turbasti teque haec in bella dedisti,
Et nunc nequiquam fallis dea. Sed quis Olympo
Demissam tantos voluit te ferre labores?
An fratris miseri letum ut crudele videres?
Nam quid ago? aut quae iam spondet Fortuna salutem?
Vidi oculos ante ipse meos me voce vocantem
Murranum, quo non superat mihi carior alter,
Oppetere ingentem atque ingenti volnere victum.
Occidit infelix, ne nostrum dedecus Ufens
Aspiceret; Teucri potiuntur corpore et armis.
Exscindine domos, id rebus defuit unum,
Perpetiar? dextra nec Drancis dicta refellam?
Terga dabo, et Turnum fugientem haec terra videbit?
Usque adeone mori miserum est? Vos o mihi Manes
Este boni, quoniam Superis aversa voluntas.
Sancta ad vos anima, atque istius inscia culpae
Descendam, magnorum haud umquam indignus avorum.

Vix ea fatus erat: medios volat, ecce, per hostis
Vectus equo spumante Saces, adversa sagitta
Saucius ora, ruitque inplorans nomine Turnum:
Turne, in te suprema salus; miserere tuorum.
Fulminat Aeneas armis, summasque minatur
Deiecturum arces Italum excidioque daturum;
Iamque faces ad tecta volant. In te ora Latini,
In te oculos referunt; mussat rex ipse Latinus,
Quos generos vocet, aut quae sese ad foedera flectat.
Praeterea regina, tui fidissima, dextra
Occidit ipsa sua, lucemque exterrita fugit.
Soli pro portis Messapus et acer Atinas
Sustentant aciem. Circum hos utrimque phalanges
Stant densae, strictisque seges mucronibus horret
Ferrea: tu currum deserto in gramine versas.
Obstipuit varia confusus imagine rerum
Turnus, et obtutu tacito stetit; aestuat ingens
Uno in corde pudor mixtoque insania luctu
Et furiis agitatus amor et conscia virtus.
Ut primum discussae umbrae et lux reddita menti,

liter locutus est Tibull. I, 2, 31. sq.: „Non mihi pigra nocent hibernae frigora noctis, *Non mihi, cum* multa decidit imber aqua.“ | 634. *nequ. f.*, frustra latere studes; non fefellit me, haec non hominis alicuius, sed tuo, deae, consilio geri. | 637. *quid a.*, v. IV, 534. | 638. *voce v.*, v. IV, 681. | 639. *sup.*, cf. III, 339. | 641. v. G. III, 387. | 647. *boni*, v. I, 734. | 648. *animá* : *atqu.*, cf. III, 464. et v. E. II, 53. — *culpae*, turpis fugae puta. | 653. *supr. s.*, summa s. omnis salus; Silius II, 283.: „*postrema* salus rerum patriaeque.“ | 657. *mussat*, cf. vs. 718. | 664. cf. vs. 614. et v. II, 714. | 665. *var. im. rer.*, cf. vs. 667. sq. | 667. *mixto*, v. E. X, 55. |

Ardentis oculorum orbis ad moenia torsit
Turbidus, eque rotis magnam respexit ad urbem.
Ecce autem, flammis inter tabulata volutus
Ad caelum undabat vertex turrimque tenebat,
Turrim, compactis trabibus quam eduxerat ipse
Subdideratque rotas pontisque instraverat altos.
Iam iam fata, soror, superant; absiste morari;
Quo deus et quo dura vocat Fortuna, sequamur.
Stat conferre manum Aeneae, stat, quidquid acerbi est,
Morte pati; neque me indecorem, germana, videbis
Amplius. Hunc, oro, sine me furere ante furorem.
Dixit, et e curru saltum dedit ocius arvis,
Perque hostis, per tela ruit, maestamque sororem
Deserit, ac rapido cursu media agmina rumpit.
Ac veluti montis saxum de vertice praeceps
Cum ruit, avolsum vento, seu turbidus imber
Proluit, aut annis solvit sublapsa vetustas;
Fertur in abruptum magno mons inprobus actu,
Exsultatque solo, silvas, armenta, virosque
Involvens secum: disiecta per agmina Turnus
Sic urbis ruit ad muros, ubi plurima fuso
Sanguine terra madet, striduntque hastilibus aurae;
Significatque manu, et magno simul incipit ore:
Parcite iam, Rutuli, et vos tela inhibete, Latini;
Quaecumque est Fortuna, mea est; me verius unum
Pro vobis foedus luere, et decernere ferro.
Discessere omnes medii, spatiumque dedere.
At pater Aeneas, audito nomine Turni,
Deserit et muros, et summas deserit arces,
Praecipitatque moras omnis, opera omnia rumpit,
Laetitia exsultans, horrendumque intonat armis:
Quantus Athos, aut quantus Eryx, aut ipse, coruscis

671. v. G. III, 114. | 672. *tab.*, cf. II, 464. — *flammis undabat vertex,* quasi undis flammarum consurgebat vertex. | 675. *pontis,* v. IX, 170. | 678. sq. stat *per mortem oppetendam* subire, quidquid acerbi est in ipsa scilicet morte. | 680. sine, quaeso, me hunc, quo ardeo, furorem furere (huic, qua ferveo, decertandi cum Aenea cupiditati satisfacere), antequam descendam ad Manes; v. II, 690.; furoris signa cognosces ex proximis versibus, et similis ante congressum furoris crebra sunt exempla, ut VIII, 228. XI, 486. | 681. v. V, 276. et E. II, 30. | 684. v. I, 148. | 686. *sublapsa*, quia sensim subrepit vetustas. | 687. *inprobus*, vehementissime concitatus, v. G. I, 119. | 694. quisquis est exitus huius certaminis, omnis ad me pertinet; *ergo* verius (*iustius*, ut apud Horat. Epist. I, 7, 98.) est me unum Pro v. f. l. | 698. deserit oppugnationem summarum arcium, turrium; cf. vs. 674. | 699. *Pr. m. o.*, summa cum festinatione profligat omnem moram. | 701. sqq. Ipsa paulo insolentior structura verborum indicat animum poetae vehementius commotum in magnifica rerum specie mirabilius au-

Cum fremit ilicibus, quantus, gaudetque nivali
Vertice se attollens pater Appenninus ad auras.
Iam vero et Rutuli certatim et Troes et omnes
Convertere oculos Itali, quique alta tenebant
Moenia, quique imos pulsabant ariete muros,
Armaque deposuere humeris. Stupet ipse Latinus
Ingentis, genitos diversis partibus orbis,
Inter se coiisse viros et cernere ferro.
Atque illi, ut vacuo patuerunt aequore campi,
Procursu rapido, coniectis eminus hastis,
Invadunt Martem clipeis atque aere sonoro.
Dat gemitum tellus; tum crebros ensibus ictus
Congeminant; fors et virtus miscentur in unum.
Ac velut ingenti Sila summove Taburno
Cum duo conversis inimica in proelia tauri
Frontibus incurrunt; pavidi cessere magistri;
Stat pecus omne metu mutum, mussantque iuvencae,
Quis nemori inperitet, quem tota armenta sequantur;
Illi inter sese multa vi volnera miscent,
Cornuaque obnixi infigunt, et sanguine largo
Colla armosque lavant; gemitu nemus omne remugit:
Non aliter Tros Aeneas et Daunius heros
Concurrunt clipeis; ingens fragor aethera conplet.
Iuppiter ipse duas aequato examine lances
Sustinet, et fata inponit diversa duorum,
Quem damnet labor, et quo vergat pondere letum.
Emicat hic, inpune putans, et corpore toto
Alte sublatum consurgit Turnus in ensem,
Et ferit. Exclamant Troes trepidique Latini,

genda. Spectat autem haec comparatio cum ad proceritatem, tum ad hiemale tempus sonorasque procellas eo tempore fieri solitas, verbaque *cum fr. ilicibus*, quae respondent horrendo armorum Aeneae sono vs. 700., pariter ad omnes illos montes, non ad solum Appenninum, referenda sunt. — *pater* dicitur Appenninus, "quia commune est huic monti nomen cum *Iove Appennino*, cuius templum exstat ad oppidum, quod *la Scheggia* hodie appellatur, v. G. I, 163. et de adiecto *ipse* II, 394.; saepe autem dei cum rebus, quibus praesunt, commiscentur a poetis, v. G. I, 295. Hom. Il. XXI, 143. *Περίβοια ..., τῇ ῥα μίγη Ποταμὸς βαθυδίνης*," adde vs. 130. 136. et *sanctus Mons* deus Tmolus appellatur ab Ovid. Met. XI, 171., vide etiam descriptionem Atlantis supra IV, 247. sqq. — *gaudet se attollens*, v. G. II, 510. | 707. *Arma*, clipeos, cf. vs. 130. | 712. *Inv. M.*, ineunt pugnam, v. G. I, 295. — *clipeis*, v. XI, 284. | 715. v. G. II, 38. et III, 219. | 717. *cessere*, v. vs. 588. | 718. *mussant*, cf. vs. 657. | 724. v. vs. 712. | 725. cf. Hom. Il. VIII, 69. sqq. XXII, 209. sqq. — *aequ. ex.*, sic ut examen neutram in partem vergat. | 727. *ut pateat*, *quem labor* (pugna, ut *πόνος*) *damnet*, destinet morti; v. G. III, 562. — *quo v. p. l.*, utro pondere (pondere fatorum Aeneae an Turni) deprimatur lanx letum portendens. | 728. *inp. putans* id sibi futurum. |

Arrectaeque amborum acies. At perfidus ensis
Frangitur, in medioque ardentem deserit ictu,
Ni fuga subsidio subeat. Fugit ocior Euro,
Ut capulum ignotum dextramque aspexit inermem.
Fama est, praecipitem, cum prima in proelia iunctos
Conscendebat equos, patrio mucrone relicto,
Dum trepidat, ferrum aurigae rapuisse Metisci;
Idque diu, dum terga dabant palantia Teucri,
Suffecit; postquam arma dei ad Volcania ventum est,
Mortalis mucro, glacies ceu futilis, ictu
Dissiluit; fulva resplendet fragmen arena.
Ergo amens diversa fuga petit aequora Turnus,
Et nunc huc, inde huc incertos inplicat orbis;
Undique enim densa Teucri inclusere corona,
Atque hinc vasta palus, hinc ardua moenia cingunt.
Nec minus Aeneas, quamquam tardante sagitta
Interdum genua inpediunt cursumque recusant,
Insequitur, trepidique pedem pede fervidus urguet:
Inclusum veluti si quando flumine nactus
Cervum aut puniceae saeptum formidine pennae
Venator cursu canis et latratibus instat;
Ille autem, insidiis et ripa territus alta,
Mille fugit refugitque vias: at vividus Umber
Haeret hians, iam iamque tenet, similisque tenenti
Increpuit malis, morsuque elusus inani est.
Tum vero exoritur clamor, ripaeque lacusque
Responsant circa, et caelum tonat omne tumultu.
Ille simul fugiens Rutulos simul increpat omnis,
Nomine quemque vocans, notumque efflagitat ensem.
Aeneas mortem contra praesensque minatur
Exitium, si quisquam adeat, terretque trementis,
Excisurum urbem minitans, et saucius instat.
Quinque orbis explent cursu, totidemque retexunt
Huc illuc; neque enim levia aut ludicra petuntur
Praemia, sed Turni de vita et sanguine certant.
Forte sacer Fauno foliis oleaster amaris
Hic steterat, nautis olim venerabile lignum,

732. ensis eum deserit *ac proinde prodidisset adversario*, ni *cet.*: v. G. III, 562. | 735. ***prima** in pr.*, i. e. tum, cum iturus erat in proelium. | 739. *arma dei Volc.*, a. dei Volcani; Soph. Oed. R. 243.: „*τὸ Πυθικὸν θεοῦ μαντεῖον.*“ Silius III, 392.: „Nebrissa *dei Nysaeis* conscia sacris.“ similiter ipse Homerus Il. XVII, 272.: „*δηΐων κυσὶ κύρμα γενέσθαι Τρωῇσιν,*“ i. e. *κυσὶ δηΐων Τρώων·* adde Il. II, 54. | 743. v. vs. 481. | 746. *sagitta*, vulnere e sagitta, cf. vs. 319. — Alii *tardata*. | 750. v. G. III. 372. | 751. Silius III, 294. sq.: „cum densa vagis latratibus inplet Venator dumeta Lacon.“ | 752. *insid.*, i. q. formidine vs. 750. | 758. *simul fug.*, v. X, 856. | 764. *levia aut lud.*,

Servati ex undis ubi figere dona solebant
Laurenti divo et votas suspendere vestes:
Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum
Sustulerant, puro ut possent concurrere campo.
Hic hasta Aeneae stabat; huc impetus illam
Detulerat, fixam et lenta in radice tenebat.
Incubuit voluitque manu convellere ferrum
Dardanides, teloque sequi, quem prendere cursu
Non poterat. Tum vero amens formidine Turnus,
Faune, precor, miserere, inquit, tuque optuma ferrum
Terra tene, colui vestros si semper honores,
Quos contra Aeneadae bello fecere profanos.
Dixit, opemque dei non cassa in vota vocavit.
Namque diu luctans lentoque in stirpe moratus
Viribus haud ullis valuit discludere morsus
Roboris Aeneas. Dum nititur acer et instat,
Rursus in aurigae faciem mutata Metisci
Procurrit fratrique ensem dea Daunia reddit.
Quod Venus audaci Nymphae indignata licere,
Accessit, telumque alta ab radice revellit.
Olli sublimes, armis animisque refecti,
Hic gladio fidens, hic acer et arduus hasta,
Adsistunt contra certamine Martis anheli.

Iunonem interea Rex omnipotentis Olympi
Adloquitur, fulva pugnas de nube tuentem:
Quae iam finis erit, coniunx? quid denique restat?
Indigetem Aenean scis ipsa, et scire fateris,
Deberi caelo, fatisque ad sidera tolli.
Quid struis? aut qua spe gelidis in nubibus haeres?
Mortalin decuit violari volnere divum?
Aut ensem — quid enim sine te Iuturna valeret? —
Ereptum reddi Turno, et vim crescere victis?
Desine iam tandem, precibusque inflectere nostris:
Nec te tantus edat tacitam dolor, et mihi curae
Saepe tuo dulci tristes ex ore recursent.

quales sunt coronae in ludorum certaminibus. | 770. cf. vs. 116. sq. | 772. *stabdt*, v. E. I, 39. | 773. cf. vs. 711. | 779. cf. vs. 770. sq. | 782. s. *morsus Roboris*, radicis, quae forcipis instar cuspidem hastae retinebat. | 789. *ard.*, v. VIII, 299. | 790. sistunt inter se adversi, anheli certamine. | 791. *omn. O.*, v. X, 1. | 795. v. G. IV, 325. | 797. decuitne tuo consilio fieri, ut deus futurus vulneraretur a mortali? cf. vs. 319. | 799. *victis*, ei, qui habendus iam pro victo; v. E. III, 7. | 801. sq. Nec tacitam te edat ira, nec proferendis saepe irae causis incommoda mihi, s. depone omnem iram sive occultam sive apertam. *et recursent*, i. e. *nec* recursent; negatio enim in principio versus posita spectat etiam ad hoc verbum. Modo autem Iuno tacita irae indulget (id quod tum fiebat), modo (quod saepius) querelis obtundit au-

Ventum ad supremum est. Terris agitare vel undis
Troianos potuisti, infandum accendere bellum,
Deformare domum, et luctu miscere hymenaeos:
Ulterius temptare veto. Sic Iuppiter orsus;
Sic dea submisso contra Saturnia voltu:
Ista quidem quia nota mihi tua, magne, voluntas,
Iuppiter, et Turnum et terras invita reliqui;
Nec tu me aeria solam nunc sede videres
Digna indigna pati, sed flammis cincta sub ipsa
Starem acie traheremque inimica in proelia Teucros.
Iuturnam misero, fateor, succurrere fratri
Suasi, et pro vita maiora audere probavi;
Non ut tela tamen, non ut contenderet arcum;
Adiuro Stygii caput inplacabile fontis,
Una superstitio superis quae reddita divis.
Et nunc cedo equidem, pugnasque exosa relinquo.
Illud te, nulla fati quod lege tenetur,
Pro Latio obtestor, pro maiestate tuorum:
Cum iam conubiis pacem felicibus, esto,
Conponent, cum iam leges et foedera iungent,
Nec vetus indigenas nomen mutare Latinos,
Neu Troas fieri iubeas Teucrosque vocari,
Aut vocem mutare viros, aut vertere vestem.
Sit Latium, sint Albani per saecula reges,
Sit Romana potens Itala virtute propago;
Occidit, occideritque sinas cum nomine Troia.
Olli subridens hominum rerumque repertor:
Es germana Iovis Saturnique altera proles:
Irarum tantos volvis sub pectore fluctus!
Verum age et inceptum frustra submitte furorem:
Do, quod vis, et me victusque volensque remitto.
Sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt,

res Iovis. | 805. *Def. d.*, cf. vs. 603. | 810. *Nec*, sc. si illa ignota mihi esset; v. G. III, 562. | 811. *Digna indigna*, quidvis; similiter *aequa iniqua*, *fanda nefanda*. Sallust. Cat. XI.: „avaritia nec *copia* nec *inopia* minuitur," i. e. prorsus nulla re. — *flammis c.*, flammis undique collucens; Silius XII, 727.: „Mirantem Superum vultus et *f l a m m e a* membra." | 817. *Superst.*, religio ac metus ex ea profectus; et cf. Hom. Il. XV, 37. sq. — *reddita*, facta. | 819. *t e n e t u r l e g e*, quod fieri vel iubetur lege vel vetatur; Ovid. Met. X, 203.: „Quod quoniam fatali lege tenemur," i. e. vetamur. | 820. *pro mai. tuor.*, Servius: „Respexit ad Saturnum, qui in Italia aliquando regnaverat; inde ait *tuorum*, nam et Latinus inde originem ducit, VII, 48. sq." | 822. *leges* h. l. sunt condiciones foederis. | 825. cf. vs. 834. | 827. Sint Romani, atque ita quidem, ut Italorum virtute pollere videantur, non Troianorum. | 830. sq. „Probas te Iovis sororem Saturnique prolem; nam maximos irarum fluctus animo volvis;" uterque autem, et Saturnus et Iuppiter, saevus erat et iracundus; v. V, 404. et E. I, 12. —

Utque est, nomen erit: commixti corpore tantum
Subsident Teucri; — morem ritusque sacrorum
Adiiciam; — faciamque omnis uno ore Latinos.
Hinc genus Ausonio mixtum quod sanguine surget,
Supra homines, supra ire deos pietate videbis,
Nec gens ulla tuos aeque celebrabit honores.
Adnuit his Iuno, et mentem laetata retorsit.
Interea excedit caelo, nubemque relinquit.

His actis aliud Genitor secum ipse volutat,
Iuturnamque parat fratris dimittere ab armis.
Dicuntur geminae pestes cognomine Dirae,
Quas et Tartaream Nox intempesta Megaeram
Uno eodemque tulit partu, paribusque revinxit
Serpentum spiris, ventosasque addidit alas.
Hae Iovis ad solium saevique in limine regis
Adparent, acuuntque metum mortalibus aegris,
Si quando letum horrificum morbosque deum rex
Molitur, meritas aut bello territat urbes.
Harum unam celerem demisit ab aethere summo
Iuppiter, inque omen Iuturnae occurrere iussit.
Illa volat, celerique ad terram turbine fertur.
Non secus, ac nervo per nubem inpulsa sagitta,
Armatam saevi Parthus quam felle veneni,
Parthus, sive Cydon, telum inmedicabile, torsit,
Stridens et celeris incognita transilit umbras:
Talis se sata Nocte tulit, terrasque petivit.
Postquam acies videt Iliacas atque agmina Turni,
Alitis in parvae subitam collecta figuram,
Quae quondam in bustis aut culminibus desertis
Nocte sedens serum canit inportuna per umbras;
Hanc versa in faciem Turni se pestis ob ora
Fertque refertque sonans, clipeumque everberat alis.

Alii *Et germ. — altera*, una ipse Iuppiter, altera Iuno. | 835. sqq. nihil aliud, nisi hoc (*tantum*), concedam Teucris, ut se commisceant cum populo Latino in eoque lateant s. subsidant, coniuncto tamen sacrorum Troianorum more rituque cum veteribus Latinorum sacris, unaque erit totius populi facies. | 839. *supra homines*, *supra deos*, i. e. supra omnes; cf. XI, 509. sq. | 842. *Interea*, dum ita placata est. | 844. *fr. dim. ab a.*, facere, ut desinat adesse decertanti fratri. | 848. *ventosas*, motu suo flabra efficientes. | 850. *apparere* proprio verbo dicuntur ministri, unde apparitores dicti. | 854. *in omen*, ut omen esset. | 858. *Parthus* ... *Parthus s. C.*, cf. VI, 495. sq. G. I, 10. sq. — *Cydon*, Cydonia, oppido Cretae, oriundus. | 859. *celeres*, propter levitatem semper instabiles; multus est enim inter se motus minutissimarum illarum, quibus nebulae constant, particularum humoris. | 860. *Talis*, v. III, 310. | 862. v. VI, 346. et VII, 67. | 863. cf. IV, 462. sq. | 864. *inport.*, canens importunum, ferale puta, carmen. | 866. v. IV, 438. |

Illi membra novus solvit formidine torpor,
Arrectaeque horrore comae, et vox faucibus haesit.
At, procul ut Dirae stridorem adgnovit et alas,
Infelix crinis scindit Iuturna solutos,
Unguibus ora soror foedans et pectora pugnis:
Quid nunc te tua, Turne, potest germana iuvare?
Aut quid iam durae superat mihi? qua tibi lucem
Arte morer? talin possum me opponere monstro?
Iam iam linquo acies. Ne me terrete timentem,
Obscenae volucres; alarum verbera nosco
Letalemque sonum; nec fallunt iussa superba
Magnanimi Iovis. Haec pro virginitate reponit?
Quo vitam dedit aeternam? cur mortis adempta est
Condicio? possem tantos finire dolores
Nunc certe, et misero fratri comes ire per umbras.
Inmortalis ego? aut quicquam mihi dulce meorum
Te sine, frater, erit? O quae satis alta dehiscat
Terra mihi, Manisque deam demittat ad imos!
Tantum effata, caput glauco contexit amictu,
Multa gemens, et se fluvio dea condidit alto.
    Aeneas instat contra telumque coruscat,
Ingens, arboreum, et saevo sic pectore fatur:
Quae nunc deinde mora est? aut quid iam, Turne, retractas?
Non cursu, saevis certandum est comminus armis.
Verte omnis tete in facies, et contrahe, quidquid
Sive animis sive arte vales; opta ardua pennis
Astra sequi, clausumque cava te condere terra.
Ille caput quassans: Non me tua fervida terrent
Dicta, ferox; di me terrent et Iuppiter hostis.
Nec plura effatus, saxum circumspicit ingens,
Saxum antiquum, ingens, campo quod forte iacebat,
Limes agro positus, litem ut discerneret arvis;

869. *strid. et alas*, i. e. stridorem alarum, v. I, 61. | 873. *durae*, crudeli; culpam, quae erat fortunae, in se transfert Iuturna, ut solent, qui graviter dolent iniquitatem fati, quod praevertisse cupiant, dummodo potuerint; Silius XIII, 656.: „nam cur Ulla fuere adeo, quibus a te *saevus* abessem, Momenta;" quem apparet eundem in modum accepisse Virgilianum illud IV, 681.: „sic te ut posita *crudelis* abessem," ubi Donatus: „in his casibus te posita afui ego crudelis et saeva." | 876. *Obsc. v.*, i. e. una ex earum genere, quae obscenae s. mali ominis sunt, v. E. III, 7. et G. I, 470. | 877. *nec f. i. s. M. I.*, intelligo Iovis iussu mihi iam desistendum esse ab incepto, cf. vs. 844. | 878. cf. vs. 141. | 880. *possem, ni adempta esset, t. f. d.*: v. G. III, 562. | 882. Quid iuvat me immortalitas, vel ea, quae mihi praeterea grata olim fuerunt? | 883. *O quae*, v. G. II, 488. | 886. *fluvio*, v. vs. 139. | 888. iunge *Aeneas ingens.* | 889. *deinde*, cum res ita se habeant tuque ensem recuperaveris. — *retractas*, Cic. Philipp. XIV, 14.: „cum sine ulla *retractatione* pro patria vitam profuderint." | 891—93. Nihil scilicet te eripiet mihi. | 894. *cap. q.*, cf. VII, 292. | 898. *lit. ut d. a.*, ut discernendis inter se arvis omnem de

Vix illud lecti bis sex cervice subirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus:
Ille manu raptum trepida torquebat in hostem,
Altior insurgens et cursu concitus heros.
Sed neque currentem se nec cognoscit euntem,
Tollentemve manu saxumque inmane moventem:
Genua labant, gelidus concrevit frigore sanguis.
Tum lapis ipse viri, vacuum per inane volutus,
Nec spatium evasit totum, neque pertulit ictum.
Ac velut in somnis, oculos ubi languida pressit
Nocte quies, nequiquam avidos extendere cursus
Velle videmur, et in mediis conatibus aegri
Succidimus; non lingua valet, non corpore notae
Sufficiunt vires, nec vox aut verba sequuntur:
Sic Turno, quacumque viam virtute petivit,
Successum dea dira negat. Tum pectore sensus
Vertuntur varii; Rutulos adspectat et urbem,
Cunctaturque metu, telumque instare tremescit;
Nec, quo se eripiat, nec, qua vi tendat in hostem,
Nec currus usquam videt aurigamque sororem.
Cunctanti telum Aeneas fatale coruscat,
Sortitus fortunam oculis, et corpore toto
Eminus intorquet. Murali concita numquam
Tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti
Dissultant crepitus. Volat atri turbinis instar
Exitium dirum hasta ferens, orasque recludit
Loricae et clipei extremos septemplicis orbis.
Per medium stridens transit femur. Incidit ictus
Ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
Consurgunt gemitu Rutuli, totusque remugit
Mons circum, et vocem late nemora alta remittunt.
Ille humilis supplexque oculos dextramque precantem
Protendens, Equidem merui, nec deprecor, inquit;
Utere sorte tua. Miseri te si qua parentis
Tangere cura potest, oro, — fuit et tibi talis

finibus litigandi causam tolleret. | 899. sq. cf. Hom. Il. V, 303. sq. XII, 447. sqq. | 901. *Ille ... heros*, v. G. IV, 457. | 903. *non cognoscit se*, desiderat solitas vires seque plane alium factum videt, cf. vs. 911. sq. — *currentem* ad saxum petendum. — *euntem* contra hostem. | 905. *Genua*, v. G. I, 397. | 906. *inane*, aëra, et v. v. 354. | 909. *ext. c.*, cf. Hom. Il. XXIII, 375. et 758. Anacr. VIII, 5.: „*δρόμον ὠκὺν ἐκτανύειν.*" | 913. *viam* vincendi. | 920. *fort.*, locum in corpore vulneri opportunum; cf. Hom. Il. XXII, 321. | 921. *murali Torm.*, ballista, qua muri conquassantur. | 926. Donatus: „*Incidit* dixit, in ipsam tantum partem concidit, qua fuerat debilis redditus." | 927. *dupl.*, v. XI, 645. | 928. *gemitu*, v. II, 323. | 930. *oculos dextramque Protendens*, v. I, 426. cf. II, 405. sq. Ovid. Met. XIV, 734. Valer. Fl. VII, 269. sq.: „illi has ego *voces*, Qua datur, hasque *manus*, ut possum, a litore

Anchises genitor — Dauni miserere senectae,
Et me, seu corpus spoliatum lumine mavis,
Redde meis. Vicisti, et victum tendere palmas
Ausonii videre; tua est Lavinia coniunx:
Ulterius ne tende odiis. Stetit acer in armis
Aeneas, volvens oculos, dextramque repressit;
Et iam iamque magis cunctantem flectere sermo
Coeperat, infelix humero cum adparuit alto
Balteus et notis fulserunt cingula bullis
Pallantis pueri, victum quem volnere Turnus
Straverat atque humeris inimicum insigne gerebat.
Ille, oculis postquam saevi monumenta doloris
Exuviasque hausit, furiis accensus, et ira
Terribilis: Tune hinc spoliis indute meorum
Eripiare mihi? Pallas te hoc volnere, Pallas
Immolat, et poenam scelerato ex sanguine sumit.
Hoc dicens ferrum adverso sub pectore condit
Fervidus. Ast illi solvuntur frigore membra,
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.

tendo.“ | 938. *in arm.*, clipeum tenens strictumque gladium, v. III, 595. | 944. *cuius*que insigne gerebat, v. G. III, 283. — *inimicum*, quia gerebat inimicus. | 946. *hausit*, v. X, 899. | 947. *indute*, cum indutus sis, v. IX, 485. — *meorum*, unius ex meis, v. E. III, 7. | 952. cf. X, 819. sq.

DRESDAE, EX OFFICINA TEUBNERI.

Sat — English & [illegible]
Sun
Mon — Psychology + Econ
Tues History + [illegible]
Wed [illegible]
Thurs P[illegible]
Fri P[illegible]